НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

РИМАРОВИЧ ІРИНА ОЛЕГІВНА

УДК 027:272-523.6-788]”16/17”

ДИСЕРТАЦІЯ

Бібліотеки католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії XVII–XIX ст.: історико-бібліотекознавчий аспект

27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство

Подається на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело. _____ І. О. Римарович.

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Римарович І. О. Бібліотеки католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії XVII–XIX ст.: історико-бібліотекознавчий аспект. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2025.

Ключові слова: монастирські бібліотеки, історичне бібліотекознавство, книжкова культура, провенієнції, Луцька/Луцько-Житомирська дієцезія, Орден єзуїтів, Орден тринітаріїв, Орден босих кармелітів, Орден реформатів, Орден капуцинів.

Дисертація присвячена дослідженню історії та організації діяльності бібліотек 12 католицьких монастирів, які функціонували на території Луцької, згодом Луцько-Житомирської дієцезії і належали до п’яти чернечих орденів: Ордену єзуїтів: Луцький єзуїтський колегіум (1604–1773), Острозький єзуїтський колегіум (1624–1773), Берестейський єзуїтський колегіум (1619–1773); Кременецький єзуїтський колегіум (1702–1773); Ордену тринітаріїв: Луцький тринітарський монастир (1717–1850), Берестецький тринітарський монастир (1689–1832), Теофіпольський тринітарський монастир (1741–1832); Ордену францисканців, відгалуження реформатів: Дедеркальський монастир францисканців-реформатів (1735–1891), Кременецький монастир францисканців-реформатів (1744–1807); Ордену босих кармелітів: Бердичівський монастир босих кармелітів (1636–1860), Вишнівецький монастир босих кармелітів (початок 40-х рр. XVIII ст. – 1832); Ордену капуцинів: Острозький монастир капуцинів (1744–1832).

Важлива роль бібліотек в історії розвитку суспільства, зокрема й в історії Церкви, недослідженість заявленої наукової теми українськими і зарубіжними дослідниками, продовж тривалого часу елімінація теми книжкової культури католицьких монастирів на етнічних українських землях в історико-бібліотекознавчих і культурологічних дослідженнях обумовлюють її актуальність.

На прикладі названих бібліотек розв'язується важлива для історичної науки проблема актуалізації вагомих історичних джерел та необхідності проведення наукової реконструкції історії, складу і змісту фондів бібліотек, розпорошених по різних архівах, бібліотеках і музеях. Вирішення цієї проблеми дозволяє висвітлити роль монастирських бібліотек у багатовекторній діяльності чернечих осередків, представити їх історико-культурологічне значення в контексті соціальних та ідейних особливостей конкретного історичного періоду, визначити роль католицьких монастирських книгозбірень в історичному минулому України та вплив їх книжкової культури на духовну сферу суспільства.

Монастирські бібліотеки, що стали об'єктом дисертаційного дослідження, репрезентують собою взаємопов'язаний комплекс монастирів та їх бібліотек, які формувалися на етнічних українських теренах у добу, що увійшла в історію як доба Контрреформації. Тому дослідження проблеми має актуальне значення не лише для історії Римо-Католицької Церкви в Україні, а й польського, литовського та українського книгознавства, бібліотекознавства й бібліографознавства.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють XVII–XIX ст.: від часу виникнення орденських осередків на теренах Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії в контексті руху Контрреформації у лавах Римо-Католицької Церкви і до припинення їхньої діяльності у зв'язку зі скасуванням Товариства Ісусового в 1773 р., трьома поділами Речі Посполитої і поразками польських повстань 1830/1831 р. і 1863 р. Географічний ареал дослідження обумовлений адміністративно-територіальними межами Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії (1798–1925).

У дисертаційній роботі на документальній основі реконструйовано історію досліджених книгозбірень у контексті історії їх монастирів, окреслено основні етапи їхньої історії; представлено організацію монастирських бібліотек, правила їхньої роботи, висвітлено джерела комплектування фондів, засади бібліографічного опрацювання літератури, представлено книгознавчий аналіз складу і тематичного змісту бібліотечних фондів, подано їхню бібліометричну характеристику; простежено долю книжкових фондів після закриття монастирів.

Дисертація ґрунтується на солідній джерельній базі, яка охоплює документи по темі дослідження, що зберігаються в 5 архівах і 3 бібліотеках, та книгознавчому й джерелознавчому аналізі понад 7800 стародруків досліджених книгозбірень, які тепер зберігаються у 8 бібліотеках, 4 музеях і 2 архівах в Україні та зарубіжжі.

Представлений у роботі джерелознавчий аналіз провенієнцій та маргінальних записів бібліотечних примірників дає підстави характеризувати їх як важливе джерело історико-книгознавчих свідчень епохи, що надає можливість заповнити відповідні лакуни в історико-бібліотекознавчому дослідженні монастирських книгозбірень Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії і сприяє включенню їх у науково-комунікаційний простір України. У дисертаційному дослідженні висвітлено роль і значення провенієнцій при вивченні комплектування та організації монастирських книгозбірень, продемонстровано їхню першочергову роль у визначенні пертиненції книжок до конкретних бібліотек, фіксації шляхів надходження книжок до фондів та фактів переміщення примірників з одного монастиря до іншого, представлено інформацію про розповсюдження і побутування творів духовних авторів.

На основі джерелознавчого аналізу провенієнцій монастирських примірників, рукописних бібліотечних каталогів та інвентарів вперше зібрано, книгознавчо проаналізовано і представлено відомості про розповсюдження в досліджених книгозбірнях творів чотирьох представників релігійного письменства XVIII ст.: єзуїтів письменника-полеміста Ґ. Ґенгеля (1657–1727) та сходознавця Ю. Т. Крусинського (1675–1757), теолога, філософа, історика реформата С. Клечевського (1714–1776) і аскетико-девоційного письменника й проповідника кармеліта М. Рубчинського (1707–1794).

У роботі продемонстровано важливість комплексного підходу в історико-бібліотекознавчих дослідженнях, зокрема й монастирських книгозбірень, який не тільки підвищує науковий рівень досліджень, але виводить історичне бібліотекознавство на міждисциплінарні зв’язки з іншими галузями історичної науки та гуманітарними дисциплінами.

В дисертаційній роботі висвітлено основні аспекти книжкової культури, яка мала місце в монастирях Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії у XVII–XIX ст.: умови зберігання книжок, правила користування ними, принципи організації фондів та засади бібліографування; читання (колективне та індивідуальне), яке за своїм призначенням можна диференціювати на богослужбове, трапезне, «медитаційне» і навчальне; розповсюдження і побутування праць представників різних католицьких чернечих орденів у монастирському середовищі; прояви бібліофільства у формі власницького користування книгами і ставлення до Книги як до джерела духовності і носія знань, що проявлялося в даруванні книжок і цілих бібліотек, заповіданні їх монастирям, усталеній традиції нотувати приналежність примірників до монастирських бібліотек констатуючими провенієнційними записами. На основі фактологічного матеріалу констатовано, що книжкова культура в католицьких монастирях Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії мала ті самі риси, що й в інших католицьких монастирях на теренах Речі Посполитої.

Проведена наукова реконструкція історії, складу і змісту фондів названих бібліотек католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії шляхом використання комплексних методів дослідження надає можливість стверджувати, що вони є історико-культурними пам’ятками доби Контрреформації на етнічних українських землях XVII–XVIII ст. як такі, що створені на історичній території України. Їхні фонди віддзеркалюють як суспільні процеси, так і життєдіяльність чернечих осідків, становлять додаткове джерело до історії Римо-Католицької Церкви в Україні. Тому необхідно переглянути деякі критерії цінності цієї культурної спадщини для України, а стародруки монастирських книжкових колекцій мають бути включені до Державного реєстру національного культурного надбання.

SUMMARY

Rymarovych I. O. Libraries of Catholic monasteries of the Lutsk/Lutsk-Zhytomyr diocese of the 17th – the 19th centuries: historical and library science aspect. Scholarly qualification work in the form of a manuscript.

Dissertation submitted for the academic degree of Doctor in History, specialty 27.00.03 – Book studies, library studies, bibliography studies. – V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. – Kyiv, 2025.

Keywords: monastic libraries, historical library science, book culture, provenances, Lutsk/Lutsk-Zhytomyr diocese, Jesuit Order, Trinitarian Order, Discalced Carmelite Order, Reformed Order, Capuchin Order

The dissertation addresses the history and organization of book collections of 12 Catholic monasteries that operated on the territory of the Lutsk, and later the Lutsk-Zhytomyr diocese, and belonged to five monastic orders: the Jesuit Order: Lutsk Jesuit College (1604–1773), Ostroh Jesuit College (1624–1773), Brestia Jesuit College (1619–1773); Kremenets Jesuit College (1702–1773); the Trinitarian Order: Lutsk Trinitarian Monastery (1717–1850), Berestechko Trinitarian Monastery (1689–1832), Theofipol Trinitarian Monastery (1741–1832); the Franciscan Order, a branch of the Reformed Order: Dederkal Monastery of the Franciscan Reformed (1735–1891), Kremenets Monastery of the Franciscan Reformed (1744–1807); the Discalced Carmelite Order: Berdychiv Monastery of the Discalced Carmelites (1636–1860), Vyshnivets Monastery of the Discalced Carmelites (early 1740s – 1832); the Capuchin Order: Ostroh Capuchin Monastery (1744–1832).

The important role of libraries in the history of society development, in particular the Church history, the lack of research on the stated topic by Ukrainian and foreign scholars, and the long-term elimination of the topic of the book culture of Catholic monasteries in ethnic Ukrainian lands in historical, library and cultural studies determine its relevance.

Using the example of the aforementioned libraries, an important problem for history science is addressed: the actualization of significant historical sources and the need for scholarly reconstruction of the history, composition, and content of library collections scattered across various archives, libraries, and museums.

Solving this problem allows us to highlight the role of monastery libraries in the multi-vector activities of monastic centers, present their historical and cultural significance in the context of the social and ideological features of a specific historical period, determine the role of Catholic monastery book collections in the historical past of Ukraine and the influence of church book culture on the spiritual sphere of society. The monastery libraries that became the object of the dissertation research represent an interconnected complex of monasteries and their libraries that were formed in ethnic Ukrainian territories during the era that is referred to in history as the era of the Counter-Reformation. Therefore, the study of the problem is of topical importance both for the history of the Roman Catholic Church in Ukraine and for Polish, Lithuanian, and Ukrainian book studies, library studies, and bibliography.

The chronological framework of the study covers the 17th–19th centuries: from the time of the emergence of order cells in the territory of the Lutsk/Lutsk-Zhytomyr diocese in the context of the Counter-Reformation movement within the ranks of the Roman Catholic Church and till the cessation of their activities in connection with the abolition of the Society of Jesus in 1773, the three divisions of the Polish- Lithuanian Commonwealth, and the defeats of the Polish uprisings of 1830/31 and 1863. The geographical area of the study is determined by the borders of administrative territory of the Lutsk/Lutsk-Zhytomyr diocese (1798–1925).

The dissertation work reconstructs the history of the studied book collections on a documentary basis in the context of the history of their monasteries, outlines the main stages of their history; presents the organization of monastic libraries, the rules of their work, the sources of their collections, the principles of bibliographic processing of literature are highlighted, the bibliographic analysis of the composition and thematic content of library collections is presented, their bibliometric characteristics are shown; the fate of book collections after the closure of monasteries is traced.

The dissertation relies on a solid source basis that includes documents on the topic of the study that are stored in 5 archives and 3 libraries, as well as bibliographic and source analysis of over 7,800 early printed books of the studied book collections now stored in 8 libraries, 4 museums, and 2 archives in Ukraine and abroad.

The source analysis of provenances and marginal notes of library copies presented in the work gives grounds for characterizing them as an important source of historical and bibliographic evidence of the era, which provides an opportunity to fill the relevant gaps in the historical and library research of the monastic book collections of the Lutsk/Lutsk-Zhytomyr diocese and contributes to their inclusion in the scholarly and communication space of Ukraine. The dissertation research highlights the role and significance of provenances in studying the acquisition and organization of monastic book collections, demonstrating their primary role in determining the relevance of books to specific libraries, recording the ways in which books entered the collections and the facts of moving copies from one monastery to another; the information on the distribution and existence of works by spiritual authors is presented.

Relying on the source analysis of the provenances of monastic copies, manuscript library catalogs and inventories, information has been collected, bibliographically analyzed and presented for the first time on the distribution in the studied book collections of the works by four representatives of religious writing of the 18th century – the members of the Jesuit Society: polemicist writer G. Gengel (1657–1727) and orientalist Y. T. Krusynsky (1675–1757); theologian, philosopher, and historian of the Reformed Order S. Klechevsky (1714–1776), and ascetic-devotional writer and preacher of the Carmelite Order M. Rubchynsky (1707–1794).

The work demonstrates the importance of a comprehensive approach in historical and library studies, including those of monastery book collections, which not only increases the scholarly level of the research, but also brings historical library science into interdisciplinary connections with other branches of history science and humanities.

The dissertation highlights the main aspects of book culture that existed in the monasteries of the Lutsk/Lutsk-Zhytomyr diocese in the 17th–19th centuries: conditions for storing books, rules for using them, principles of organizing collections, and the basics of bibliography; reading (collective and individual), which can be differentiated, according to its purpose, into liturgical, refectory, "meditative" and educational; the distribution and existence of works by representatives of various Catholic monastic orders in the monastic environment;

manifestations of bibliophilism in the form of proprietary use of books and the attitude towards the Book as a source of spirituality and a carrier of knowledge, which was manifested in the donation of books and entire libraries, their bequest to monasteries, and the established tradition of noting the belonging of copies to monastic libraries with provenance records. With reliance on the factual material, it is stated that the book culture in the Catholic monasteries of the Lutsk/Lutsk-Zhytomyr diocese had the same features as that in other Catholic monasteries in the territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

The scholarly reconstruction of the history, composition and content of the collections of the aforementioned libraries of Catholic monasteries of the Lutsk/Lutsk-Zhytomyr diocese through the use of complex research methods makes it possible to state that they are historical and cultural landmarks of the Counter-Reformation era on the ethnic Ukrainian lands of the 17th–18th centuries as those created on the historical territory of Ukraine. Their collections reflect both social processes and the life of monastic settlements, and are an additional source for studying the history of the Roman Catholic Church in Ukraine. Therefore, it is necessary to review some criteria for the value of this cultural heritage for Ukraine, and the old prints of monastery book collections should be included in the State Register of National Cultural Heritage.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, які відображають основні результати дисертаційного дослідження:

Статті, опубліковані у наукових фахових виданнях України, у тому числі виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз

1. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія та сучасний стан фонду // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки» : зб. наук. праць. 2009. Вип. 13. С. 378–392.

2. Ціборовська-Римарович І. О. Твори теолога-єзуїта Георгія Ґенгеля (1657–1727) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського:

історико-книгознавча характеристика примірників // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2009. Вип. 24. С. 216–250.
3. Ціборовська-Римарович І. О. Книгозбірня монастиря Ордена босих кармелітів у Вишнівці: історія та книгознавча характеристика фонду // Рукописна та книжкова спадщина України. 2009. Вип. 13. С. 139–155.
4. Ціборовська-Римарович І. О. Маргінальні записи стародруків із книгозбірень католицьких монастирів XVII–XVIII ст. на етнічних українських землях як джерело до історії формування монастирських бібліотечних фондів // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2010. Вип. 28. С. 266–287.
5. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Берестецького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та стан дослідженості фонду // Рукописна та книжкова спадщина України. 2010. Вип. 14. С. 103–114.
6. Ціборовська-Римарович І. О. Видовий та джерелознавчий аналіз документів, дотичних історії книги та історії бібліотек в Україні XVI – першої чверті XIX ст. // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34. С. 259–279.
7. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки із книгозбірні Кременецького монастиря отців реформатів як джерело до історії монастирської бібліотеки // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2013. Вип. 37. С. 321–334.
8. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з бібліотек осередків Товариства Ісуса, що діяли на теренах Луцької діецезії у XVII–XVIII ст., у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: особливості історичної долі, шляхи надходження, історико-культурне значення // Рукописна та книжкова спадщина України. 2014. Вип. 18. С. 183–209.
9. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму у фондах Музею книги та друкарства м. Острога: книгознавчий та джерелознавчий аналіз примірників, історія надходження // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2015. Вип. 42. С. 520–542.

10. Ціборовська-Римарович І. О. Агіорафічна література у книгозбірнях католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської діецезії XVII–XIX ст.: репертуар видань та їх роль у формуванні духовності чернечих осередків // Рукописна та книжкова спадщина України. 2015. Вип. 19. С. 108–117.

11. Ціборовська-Римарович І. О. Джерела для дослідження історії формування фонду книгозбірні Бердичівського монастиря босих кармелітів // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2016. Вип. 44. С. 329–343.

12. Ціборовська-Римарович І. О. Доля книгозбірень католицьких монастирів Волинської губернії у світлі їхньої касації 1832 р. російською імперською владою // Рукописна та книжкова спадщина України. 2018. Вип. 22. С. 180–191. **(Web of Science).**

13. Ціборовська-Римарович І. О. Книжки нерелігійної тематики у фондах книгозбірень католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської діецезії XVII – першої половини XIX ст.: історико-книгознавчий огляд // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І Вернадського. 2019. Вип. 51. С. 170–188.

14. Ціборовська-Римарович І. О. Книжкова культура римо-католицьких монастирів XVII–XIX століть Луцької/Луцько-Житомирської діецезії // Рукописна та книжкова спадщина України. 2024. № 1(32). С. 56–77. DOI: https://doi.org/10.15407/rksu.32.056. **(Web of Science, Scopus**).

15. Ціборовська-Римарович І. О. Маргіналістика в історико-книгознавчих дослідженнях: рукописні провенієнції видань XVIII ст. (джерелознавчий аналіз творів Марціна Рубчинського, 1707–1794) // Український історичний журнал. 2024. № 6. С. 220–237. DOI: https://doi.org/10.15407/uhj2024.06220. **(Web of Science**).

Статті у зарубіжних наукових виданнях

16. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з бібліотеки Берестейського єзуїтського колегіуму в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Берасцейскія книгазборы: матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф. «Берасцейскія книгазборы: праблемы і перспектывы даследования» (Брэст, 30–31 кастрычніка 2008 г.). Брэст, 2009. С. 399–418.

17. Ciborowska-Rymarowych I. Księgozbiory zakonne Wołynia na przestrzeni XVII–XVIII wieku w Bibliotece Narodowej Ukrainy im. W. Wernadskiego: ich losy, proweniencje, stan badań // Libri recogniti: Nowe inspiracje do badań starodrukami polskimi w bibliotekach Rosji, Białorusi, Ukrainy, Litwy i Finlandii / pod red. S. Siess-Krzyszkowskiego, W. Waleckiego. Kraków: Collegium Columbinum, 2013. S. 205–213. (Biblioteka Tradycji. Seria Druga, ISSN 1895-6076; nr 121).

18. Ciborowska-Rymarowych I. Druki medyczne i botaniczne w księgozbiorze kolegium jezuitów w Ostrogu // Hereditas Monasteriorum. 2014. Vol. 4. S. 161–171. **(Web of Science**).

19. Ciborowska-Rymarowycz I. Orientalista Tadej Juda Krusiński (1675–1756) i egzemplarze jego prac w bibliotekach klasztornych i prywatnych XVIII wieku // Bibliotekarz Podlaski. 2015. Rocznik XVI, nr 1 (XXX). S. 11–34.

20. Ciborowska-Rymarowych I. Polonika w księgozbiorze klasztornym karmelitów bosych w Berdyczowie (na podstawie katalogu z 1781 r.): zarys problemu // Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi / Uniwersytet Warszawski. 2017. T. Specjalny: Polonika w zbiorach obcych / pod red. J. Puchalskiego, A. Chamera-Nowak, D. Pietrzkiewicz. S. 229–237.

21. Ciborowska-Rymarowich I. Provenances of Early Printed Books from the Library of the Berdychiv Monastery of Discalced Carmelites // Z badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2019. T. 13. S. 145–162. DOI https://doi.org/10.33077uw.25448730.zbkh.2019.161. **(Scopus**).

Публікації, які засвідчують апробацію результатів дисертації.

22. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму: історія, склад і зміст бібліотечного фонду // Студії і матеріали з історії Волині. 2009: [зб. матеріалів наук. конф. «Міста Волині в контексті урбанізаційних процесів у регіоні» (Кременець, 15–16 трав. 2008 р.)] / М-во регіон. розвитку і будівництва України, Кременец–Почаїв. держ. іст.-архітектур. заповідник; ред. вип. В. Собчук. Кременець: [Кременець –Почаїв. держ. іст.-архіт. заповідник: Тернопіль: Астон], 2009. С. 104–115.

23. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Теофіпольського тринітарського монастиря: історія книгозбірні та провенієнції її стародруків // Літопис

Волині: всеукр. наук. часопис / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2010. Ч. 8. С. 95–100.

24. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотеки римо-католицьких монастирів Волині XVII–XVIII ст.: історична доля, роль у монастирській діяльності, стан фондів (за фондами Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського) // Актуальні питання культурології : альманах наук. т-ва «Афіна» каф. культурології РДГУ / М-во освіти і науки України, Упр. культури і туризму Рівнен. облдержадмін., Рівнен. обл. наук. універс. б-ка, Рівнен. держ. гуманітар. ун-т, Каф. культурології. Рівне, 2010. Вип. 9. С. 9–14.

25. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Луцького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та шляхи надходження до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Старий Луцьк: наук.-інформ. зб. ЛДІКЗ / Упр. культури Волин. облдержадмін., Держ. іст.-культ. заповідник у м. Луцьку. Луцьк, 2010. Вип. VI. С. 146–156.

26. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з книгозбірень католицьких монастирів Волині XVII–XVIII ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Історія музейництва і пам’яткоохоронної справи в Острозі та на Волині: наук. зб. / Упр. культури Рівнен. облдержадмін., Держ. іст.-культ заповідник м. Острога, Рівнен. обл. об’єднання всеукр. т-ва «Просвіта» ім. Т. Шевченка. Острог, 2011. Вип. 3. С. 502–508.

27. Ціборовська-Римарович І. О. Провенієнції як джерело інформації про розповсюдження та побутування стародруків (на прикладі видань друкарні Бердичівського монастиря босих кармелітів (1760–1844) // Розмаїття культур: історія і соціо-комунікативна природа Книги: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. семінару, м. Харків, 12–15 квіт. 2011 р. / Харків. нац. ун-т ім. В. Каразіна, Балтій. міжнар. акад., Латвій. академ. б-ка Латвій. ун-ту, Полтав. нац. тех. ун-т ім. Ю. Кондратюка. Харків, 2012. С. 264–275.

28. Ціборовська-Римарович І. О. Історико-книгознавча та джерелознавча характеристика стародруків із бібліотеки Монастиря отців реформатів у Великих Дедеркалах, виявлених у фондах НБУВ // Старий Луцьк: наук.-інформ. зб. ЛДІКЗ / Упр. культури Волин. облдержадмін., Держ. іст.-культ. заповідник у м. Луцьку. Луцьк, 2012. Вип. VIII. С. 445–456.

29. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Острозького монастиря Ордену братів менших капуцинів: історична доля // Острозький краєзнавчий збірник / Держ. іст-культ заповідник м. Острога, Остроз. наук.-краєзнав. т-во «Спадщина» ім. князів Острозьких. Острог, 2012. Вип. 5. С. 423–427.
30. Ціборовська-Римарович І. О. Книгозбірня Острозького єзуїтського колегіуму: джерела про комплектацію бібліотечного фонду та їхня інформаційна наповненість // Острозька давнина / Нац. ун-т «Острозька акад.». 2013. Вип. 2. С. 114–120.
31. Ціборовська-Римарович І. О. Історична доля книгозбірень волинських отців тринітаріїв у контексті касації католицьких монастирів 1832 р. в Російській імперії // Старий Луцьк: наук.-інформ. зб. ЛДІКЗ / Волин. облдержадмін., Упр. культури Волин. облдержадмін., Держ. іст.-культ заповідник у м. Луцьку, Волин. краєзнав. музей. Вип. IX: Матеріали наукової конференції «Любартівські читання», Луцьк, 22–23 трав. 2013 р. Луцьк, 2013. С. 299–310.
32. Ціборовська-Римарович І О. Комплексні історико-книгознавчі та історико-бібліотекознавчі дослідження і спеціалізовані електронні ресурси: актуальність, специфіка, перспективи використання (на прикладах монастирських бібліотек) // Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2013 р.): тези доп. Київ, 2013. С. 304–306.
33. Ціборовська-Римарович І. О. Книгозбірня Луцького єзуїтського колегіуму та її стародруки у фондах бібліотечних та архівних установ України // Старий Луцьк: наук.-інформ. зб. ЛДІКЗ. Вип. X: Матеріали X ювілейної наукової конференції «Любартівські читання» присвяч. 585-й річниці з'їзду європейських монархів у Луцьку, м. Луцьк, 22–23 трав. 2014 р. Луцьк, 2014. С. 135–147.
34. Ціборовська-Римарович І. О. Провенієнції стародруків Бердичівського монастиря босих кармелітів як джерело до історії формування бібліотечного фонду // Бібліотека. Наука. Комунікація: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2015): тези доп. Київ, 2015. Ч. 1. С. 205–207.
35. Ціборовська-Римарович І. О. Комплексне дослідження стародруків як історико-культурних пам'яток та історичних джерел // Волинська книга:

історія, дослідження, колекціонування : наук. зб. / Держ. іст-культ. заповідник м. Острога, Музей книги та друкарства. Острог, 2015. Вип. 3. С. 32–43.

36. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму і фундатор Колегіуму Януш Антоній Вишневецький // Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2016 р.): тези доп. Київ, 2016. С. 199–203.

37. Ціборовська-Римарович І. О. Книгозбірня Острозького єзуїтського колегіуму – історико-культурна пам'ятка доби Контрреформації в Україні // Острозький науковий збірник : ювілей. вид. до 100-річчя відкриття музею в Острозі, 1916 – 11 (24) серпня 2016 / Держ. іст-культ. заповідник м. Острога. Острог, 2016. С. 325–341.

38. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки астрономічної тематики в бібліотеках католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської діецезії XVII – першої половини XIX ст. // Українське небо 2: студії над іст. астрономії в Україні: [зб. наук. праць] / Нац. акад. наук України, Ін-т прикладн. проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача; [за заг. ред. О. Петрука]. Львів, 2016. С. 570–591.

39. Ціборовська-Римарович І. О. Рукописні провенієнції та власницькі книжкові знаки як джерело до історії формування книжкового фонду бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму // Острозька давнина / Нац. ун-т «Острозька акад.». 2016. Вип. 4. С. 49–68.

40. Ціборовська-Римарович І. Останні Вишневецькі і Книга // Наукові записки Національного заповідника «Замки Тернопілля». Збараж, 2017. № 7. С. 179–188.
https://www.uknol.info/en/Records/Ostanni_Vishnevecki_i_kniga.html

41. Ціборовська-Римарович І. О. Джерельна база для історії римо-католицьких монастирських книгозбірень Луцької і Луцько-Житомирської діецезій XVII – першої половини XIX століть // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Львів, 2018. Т. CCLXXI: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 136–152.

42. Ціборовська-Римарович І. О. Методика історико-книгознавчих досліджень давніх монастирських бібліотек XVII – першої половини XIX ст. (на прикладі книгозбірень римо-католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії) // Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці: матеріали IV Міжнародних книгознавчих читань (Одеса, 2–3 жовт. 2019 р.) / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка; [упоряд.: М. В. Алєксєєнко, О. В. Суровцева; наук. ред. І. С. Грєбцова; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. О. С. Мурашко]. Одеса, 2019. С. 67–83.

43. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки як об’єкт і джерело наукових досліджень: методологічні засади і практичні студії // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития: науч.-практ. и теорет. сб. / Нац. акад. наук Украины, Нац. б-ка Украины им. В. И. Вернадского, Междунар. ассоц. акад. наук, Совет директоров науч. б-к и информ. центров. 2020. Вып. 18. С. 169–197. DOI:https://doi.org/10.15407/maan2020.18.169.

44. Ціборовська-Римарович І. О. Книжкові знаки книгозбірень католицьких монастирів Правобережної України XVII–XVIII ст. як інструмент історико-бібліотекознавчих досліджень: види, особливості, інформативність (на примірниках з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації: матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2020 р.): тези доп. Київ, 2020. С. 306–309.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дослідження.

Книги

45. Ціборовська-Римарович І. О. Друкарня Бердичівського монастиря босих кармелітів: історія та видавнича діяльність, 1758–1844: [бібліографічна монографія] / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ: Академперіодика, 2019. 652 с., 28 с. іл. DOI: https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.394.680. Включена до міжнародних наукометричних баз SCOPUS, Web of Science.

46. Ціборовська-Римарович. Видання друкарні Луцького домініканського монастиря (1787–1836) у фондах Національної бібліотеки України

імені В. І. Вернадського. Книгознавче дослідження. Попримірниковий опис / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т книгознавства. Київ, 2020. 131 с.: іл.

47. Розділ у колективній монографії: Видання католицьких монастирських друкарень Правобережної України другої половини XVIII – першої половини XIX ст. як артефакт книжкової культури України (Бердичівська та Луцька друкарні) // З історії книжкової культури України: дослідження ретроспективних книжкових, образотворчих, музичних видань та історичних колекцій з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: [колективна монографія] / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т книгознавства. Київ: Академперіодика, 2021. С. 142–163.

48. Розділ у колективній монографії: Ціборовська-Римарович І. О. Методика історико-книгознавчої експертизи й атрибуції приватних і монастирських книгозбірень як історико-культурних пам’яток // Атрибуція й експертиза книжкових пам’яток. З досвіду Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: колективна монографія / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т книгознавства. Київ: Академперіодика, 2023. С. 205–221. DOI:https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.494.205.

Стаття

49. Ціборовська-Римарович І. Провенієнції стародруків як об’єкт книгознавчих досліджень і джерело мікроісторії // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Львів, 2022. Т. CCLXXV: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 430–442.

Зміст

Вступ 22

Розділ 1. Історіографія дослідження та його джерельна база..... 49

1.1. Інформативність друкованих бібліотекознавчих праць та видова характеристика рукописних джерел 49

1.2. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Луцького єзуїтського колегіуму..... 67

1.3. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму..... 72

1.4. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Берестейського єзуїтського колегіуму..... 80

1.5. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Кременецького єзуїтського колегіуму..... 83

1.6. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Луцького тринітарського монастиря 85

1.7. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Берестецького тринітарського монастиря 92

1.8. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Теофіпольського тринітарського монастиря 96

1.9. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Бердичівського монастиря босих кармелітів 97

1.10. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Вишнівецького монастиря босих кармелітів 109

1.11. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Дедеркальського монастиря реформатів 113

1.12. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Кременецького монастиря реформатів 118

1.13. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Острозького монастиря капуцинів 118
Висновки 126
Розділ 2. Історична доля монастирських книгозбірень, їх організація та бібліометрична характеристика фондів 130
2.1. Методичні засади історико-бібліотекознавчого дослідження монастирських книгозбірень 130
2.2. *Історія бібліотек єзуїтських колегіумів* 144
2.2.1. Орден єзуїтів та засади організації єзуїтських бібліотек 144
2.2.2. Бібліотека Луцького єзуїтського колегіуму: історія та джерела комплектування фонду 151
2.2.3. Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія та джерела комплектування фонду165
2.2.4. Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму: історія та джерела комплектування фонду 173
2.2.5. Бібліотека Берестейського єзуїтського колегіуму: історія та організація фонду 178
2.3. *Історія бібліотек тринітарських монастирів* 182
2.3.1. Орден тринітаріїв та його осередки в Україні 182
2.3.2. Бібліотека Луцького тринітарського монастиря: історія, джерела комплектування, бібліометрична характеристика фонду 184
2.3.3. Бібліотека Берестецького тринітарського монастиря: історія, приміщення, бібліометрична характеристика фонду 194
2.3.4. Бібліотека Теофіпольського тринітарського монастиря: історія, функціонування, фонди 202
2.4. *Історія бібліотек монастирів Ордену босих кармелітів* 208
2.4.1. Орден босих кармелітів та його осідки на етнічних українських землях 208

2.4.2. Бібліотека Бердичівського монастиря босих кармелітів: головні події в історії бібліотеки, організація та бібліометрична характеристика фонду 209
2.4.3. Бібліотека Вишнівецького монастиря босих кармелітів: основні події в історії книгозбірні, організація та бібліометрична характеристика фонду 221
2.5. *Історія бібліотек монастирів францисканців-реформатів* 232
2.5.1. Орден братів менших францисканців-реформатів 232
2.5.2. Бібліотека Дедеркальського монастиря реформатів: історія, джерела комплектування та бібліометрична характеристика фонду 234
2.5.3. Бібліотека Кременецького монастиря реформатів: головні події історії, організація фонду 243
2.6. *Орден капуцинів*..... 248
2.6.1. Бібліотеки Острозького монастиря капуцинів..... 250
Висновки 260
Розділ 3. Склад і зміст фондів монастирських книгозбірень 264
3.1. Мета книгознавчого дослідження складу і змісту фондів монастирських бібліотек 264
3.2. Література релігійної тематики, філософія 270
3.3. Математика і природничі науки 282
3.4. Медична література 295
3.5. Твори античних авторів..... 316
3.6. Історія церковна і світська. Політика. Юриспруденція 318
3.7. Філологічні праці. Словники. Художня література..... 320
3.8. Заборонені книжки..... 322
3.9. Побутування праць чотирьох представників релігійного письменства XVIII ст. в монастирських книгозбірнях Луцько-Житомирської дієцезії: Ґ. Ґенгеля, Т. Ю. Крусинського, С. Клечевського та М. Рубчинського 331
Висновки 362

Розділ 4. Провенієнції та маргінальні написи монастирських стародруків як джерело до історії побутування видань та формування бібліотечних фондів..... 365
4.1. Методичні засади джерелознавчого дослідження провенієнцій та маргіналій..... 365
4.2. Провенієнції стародруків Луцького єзуїтського колегіуму..... 375
4.3. Провенієнції стародруків Острозького єзуїтського колегіуму 388
4.4. Провенієнції стародруків Берестейського єзуїтського колегіуму 406
4.5. Провенієнції стародруків Кременецького єзуїтського колегіуму..... 414
4.6. Провенієнції стародруків Луцького тринітарського монастиря 424
4.7. Провенієнції стародруків Берестецького тринітарського монастиря..... 429
4.8. Провенієнції стародруків Теофіпольського тринітарського монастиря 432
4.9. Провенієнції стародруків Бердичівського монастиря босих кармелітів 437
4.10. Провенієнції стародруків Вишнівецького монастиря босих кармелітів 449
4.11. Провенієнції стародруків Дедеркальського монастиря реформатів..... 453
4.12. Провенієнції стародруків Кременецького монастиря реформатів 457
4.13. Провенієнції стародруків Острозького монастиря капуцинів 463
Висновки 464
Загальні висновки..... 469
Джерела і література 477
Додаток № 1. Список опублікованих праць за темою дисертації..... 521
Список скорочень назв чернечих орденів 531
Список скорочень назв установ, їхніх структурних підрозділів, інституцій, які вживаються в тексті та описах..... 532
Список скорочень назв цитованої літератури..... 534

Вступ

Актуальність теми дослідження

Історичні бібліотечні зібрання є важливим показником інтелектуального та культурного потенціалу суспільства. Фонди монастирських бібліотек віддзеркалюють інтелектуальне життя і практичну діяльність орденських чернечих осередків. Вони демонструють ментальність епохи та духовність орденських спільнот, представляють характер підготовки, коло зацікавлень і знань їхніх членів (монастирського керівництва, викладачів, проповідників, новіціїв), репрезентують функції, які виконувала бібліотека в монастирській життєдіяльності. Монастирські книгозбірні впливали і відігравали важливу роль у душпастирській, освітньо-виховній, літературній і науковій творчості членів чернечих спільнот.

Історико-бібліотекознавчі дослідження монастирських книгозбірень дозволяють поглибити знання про історію та організацію давніх монастирських бібліотек, які нині є розпорошеними внаслідок історичних перипетій, систематизувати одержані результати книгознавчих досліджень з історії монастирських бібліотек, окреслити «мандрівки» їхніх стародруків та шляхи переміщення книжок, визначити місця їх сучасного зберігання, висвітлити читацтво в середовищі чернецтва і використання бібліотечних фондів у різнорідній діяльності монастирів. Дослідження комплексів монастирських бібліотек, що спираються на опрацювання збережених рукописних каталогів, інвентарів та сумаріїв книг, давніх бібліотечних шифрів, якими позначено бібліотечні примірники, надають відомості про тогочасну організацію та систематизацію бібліотечних фондів і таким чином віддзеркалюють рівень розвитку бібліотечної справи в той час та висвітлюють аспекти книжкової культури в монастирському середовищі.

Бібліотеки католицьких монастирів, які функціонували на етнічних українських землях, залишалися поза увагою вітчизняних дослідників. Вони фактично були виведені з культурного простору України, бо сприймалися як

щось іншородне, «чуже» на історично православних українських теренах. В українському історичному бібліотекознавстві із середини 90-х років XX ст. почали з'являтися бібліотекознавчі дослідження, присвячені монастирським книгозбірням: Олени Дзюби[1], Максима Яременка[2], Віри Фрис, Василя Ульяновського[3]. Їхні публікації присвячено історії та змісту фондів бібліотек православних монастирів і православного чернецтва.

У монографії Ярослава Ісаєвича «Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми» (Львів, 2002) у розділі «З історії книгарства і книгозбірень» основна увага приділяється бібліотекам православних і греко-католицьких монастирів. З бібліотек католицьких монастирів коротко характеризується тільки бібліотека Львівського домініканського монастиря і побіжно зазначається, що є певні відомості про книгозбірні інших львівських католицьких монастирів, далі перераховуються назви цих конвентів: францисканців конвентуальних, бернардинів, кармелітів взутих і босих, реформатів, капуцинів, августиніанців, тринітаріїв, єзуїтів, театинів, бенедиктинок, взутих кармелітанок, з посиланням на книгу Е. Ружицького «Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku» (Wrocław, 1994. S. 174–189)».

У публікаціях Віктора Соколова, присвячених друкуванню природничої, медичної, технічної літератури в Україні та її розповсюдженню на українських теренах, книгознавчо аналізуються примірники цієї тематики

[1] Дзюба О. М. Монастирські бібліотеки Лівобережної України в контексті української культури XVIII ст. // Бібліотечний вісник. 1994. № 1. С. 18–22; Дзюба О. М., Фрис В. Я. Бібліотеки України: Монастирські бібліотеки. Бібліотеки навчальних закладів. Приватні бібліотеки // Історія української культури у 5 томах. Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть. Київ: Наук. думка, 2003. С. 814–832; Дзюба О. Німецька книга в бібліотеках України (XVIII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі. 2004. № 4. С. 307–319.

[2] Яременко М. В. Бібліотека київського Пустинно-Миколаївського монастиря XVIII ст.: життя книг // Просемінарій: Медієвістика. Історія церкви, науки і культури. 2000. Вип. 4. С. 124–132; Яременко М. В. «Київські монастирські та приватні чернечі бібліотеки XVIII ст. і «літературні уподобання» монашества // Український археографічний щорічник. Вип. 8–9. Київ, Нью-Йорк, 2004. Т. 11–12. С. 346–365.

[3] Ульяновський В., Кошіль О. Старожитня бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря (спроба реконструкції кириличної збірки). Київ, 2008.

тільки бібліотек Львівського єзуїтського колегіуму та Бердичівського монастиря босих кармелітів[4].

Бібліотеки католицьких монастирів, обрані для дослідження, досі не були об’єктом спеціальних комплексних історико-бібліотекознавчих досліджень як у вітчизняному історичному бібліотекознавстві, так і в зарубіжному. До сьогодні залишаються невідомими широкому колу науковців-гуманітаріїв доля книжкових фондів названих бібліотек, місця теперішнього зберігання їхніх стародруків та інформаційна наповненість бібліотечних примірників, яку несуть у собі їх провенієнції, маргінальні написи, друкарські особливості видань.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами: дослідження виконувалося в рамках науково-дослідних робіт Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за темами: «Історія книжкової культури в Україні: дослідження книжкових, музичних, образотворчих, картографічних пам’яток та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (2016–2018 рр., державний реєстраційний номер 0115U006868), «Атрибуція та експертиза як складова дослідження книжкових та інших бібліотечних памяток: основи теорії та практики» (2019–2021 рр., державний реєстраційний номер 0119U100216), «Українське книгознавство та книжкове пам’яткознавство: історія, теорія, практика» (2022–2024 рр., державний реєстраційний номер 0122U000433).

Мета дослідження: здійснити науково-бібліотекознавчу, історико-книгознавчу та бібліографознавчу реконструкцію історії, походження, складу й змісту фондів названих бібліотек та визначити історико-культурне

[4] Соколов В. Книга з астрономії та поширення астрономічних знань в Україні у XVIII ст. // Українське небо 2. Студії над історією астрономії в Україні. Львів, 2016. С. 608–647; Соколов В. Книги з медицини та ветеринарії у фондах бібліотек та приватних книжкових зібраннях в Україні у XVIII ст. // Вісник Книжкової палати України. 2011. № 2. С. 1–7; Соколов В. Книгодрукування з медицини і ветеринарії в Україні XVIII ст. // Вісник Книжкової палати. 2003. № 7. С. 31–37; Соколов В. Природничо-наукова та технічна книга в монастирських бібліотеках України у XVIII ст. // Бібліотечна планета. 2001. № 4. С. 2–26.

значення католицьких монастирських книгозбірень XVII–XIX ст. Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії як пам’яток духовної культурної спадщини доби Контрреформації на етнічних українських землях.

Реалізація зазначеної мети передбачає вирішення таких завдань:

- розглянути історіографію проблеми та ступінь дослідженості заявленої теми;
- сформувати повноцінну джерельну базу дослідження, виявити та опрацювати максимально широке коло нових джерел з історії католицьких бібліотек Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії, охарактеризувати джерелознавчу базу дослідження;
- окреслити основні етапи історії монастирів та монастирських книгозбірень у кожному конкретному випадку, дослідити історію цих книгозбірень у контексті історії монастирів, яким вони належали;
- встановити джерела комплектування фондів та здійснити наукову реконструкцію складу бібліотек та їхніх колекційних зібрань шляхом виявлення примірників, які нині розпорошені й зберігаються в різних бібліотеках, архівах і музеях;
- дослідити соціокультурні та духовні зв’язки монастирів у тогочасному суспільстві з авторами книжок, меценатами, бонефакторами;
- представити книгознавчий аналіз складу і змісту монастирських бібліотечних фондів на основі рукописних документів та засадах попримірникового джерелознавчого дослідження стародруків та рідкісних видань, подати бібліографознавчу та бібліометричну характеристики складу зібрань;

- висвітлити організацію монастирських бібліотек, правила їхньої роботи, засади бібліографічного опрацювання літератури;
- визначити основні функції монастирських бібліотек, проаналізувати основні аспекти книжкової культури в монастирському середовищі;
- простежити долю книжкових фондів після закриття монастирів, визначити сучасні місця зберігання їх примірників та встановити найціннішу частину розпорошеної книжкової спадщини монастирів;
- здійснити оцінку історико-культурного значення колекцій та зібрань монастирських бібліотек, контактів чернечих осередків з духовною елітою, зв'язків з тогочасною системою освіти та з бібліотечною культурою Речі Посполитої, ролі монастирів у розвитку бібліотечної справи і книжкової культури в Україні.

Об'єкт дослідження – бібліотеки 12 католицьких монастирів, які функціонували на території Луцької, згодом Луцько-Житомирської дієцезії і належали до п'яти чернечих орденів: *Товариства Ісусового (Societas Jesu):* Луцький єзуїтський колегіум (1604–1773), Острозький єзуїтський колегіум (1624–1773), Берестейський єзуїтський колегіум (1619–1773); Кременецький єзуїтський колегіум (1702–1773); *Ордену тринітаріїв (Ordo Sanctissimae Trinitatis de Redemptione Captivorum):* Луцький тринітарський монастир (1717–1850), Берестецький тринітарський монастир (1689–1832), Теофіпольський тринітарський монастир (1741–1832); *Ордену братів менших реформатів (Ordo Fratrum Minorum Reformatorum):* Дедеркальський монастир францисканців-реформатів (1735–1891), Кременецький монастир францисканців-реформатів (1744–1807); *Ордену босих кармелітів (Ordo Fratrum Carmelitarum Discalceatorum Beatissimae Mariae Virginis de Monte Carmelo):* Бердичівський монастир босих кармелітів (1636–1860),

Вишнівецький монастир босих кармелітів (початок 40-х рр. XVIII ст. – 1832); *Ордену капуцинів* (*Ordo Fratrum Minorum Capucinorum*): Острозький монастир капуцинів (1750–1832).

Предмет дослідження: з'ясування історико-бібліотекознавчих та книгознавчих аспектів історії та діяльності бібліотек; проведення наукової реконструкції історії, складу і тематичного змісту фондів монастирських книгозбірень, організації бібліотечної справи, джерелознавчого аналізу провенієнцій та маргінальних записів як важливого джерела історико-книгознавчих свідчень епохи; виділення найбільш цінного ядра бібліотечних колекцій, а також заповнення відповідних лакун в історико-бібліотекознавчому дослідженні монастирських книгозбірень Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії, включення їх у науково-комунікаційний простір України.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють XVII – XIX ст.: від часу виникнення орденських осередків на теренах Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії в контексті руху Контрреформації в лавах Римо-Католицької Церкви і до припинення їхньої діяльності у зв'язку зі скасуванням Товариства Ісусового в 1773 р., трьома поділами Речі Посполитої, що призвело до зміни державної приналежності частини історичних українських земель, на яких функціонували орденські осередки, і, відповідно до зміни статусу і ролі католицьких монастирів на цих теренах, звуження їхнього впливу на суспільне життя і врешті-решт їх закриття.

Географічний ареал дослідження обумовлений адміністративно-територіальними кордонами Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії (1798–1925). Історична територія дослідження за церковно-адміністративним устроєм Римо-Католицької Церкви в період із XVII ст. до кінця XVIII ст. становить територію Луцької, згодом Луцько-Житомирської (Луцької і Житомирської) дієцезії. Напередодні поділів Речі Посполитої Луцька дієцезія охоплювала Волинське, Берестейське (частину), Підляське, Брацлавське воєводства і клаптик Руського воєводства в районі Бродів і Олеська. Після

третього поділу Речі Посполитої указом російської імператриці Катерини II від 6(17) вересня 1795 р. було скасовано Віленську, Інфляндську, Луцьку, Кам'янецьку і Київську дієцезії. З Київської і Кам'янецької дієцезій утворено Летичівську дієцезію, яка охоплювала Подільську, Брацлавську і Вознесенську губернії; частину Луцької дієцезії, яка відійшла до Росії, було приєднано до новоутвореної Пінської дієцезії (існувала у 1795–1798 рр., місцем перебування її біскупа був Бердичів). Київську дієцезію, яка після Андрусівської угоди 1667 р. обмежувалася київським, житомирським і овруцьким повітами з місцем перебування біскупа в Житомирі, указом 1795 р. було поділено так: частина її увійшла до Могилівської архідієцезії як київський архідеканат, частина, житомирський і овруцький повіти, – до неканонічної Пінської дієцезії. В цей час кордони дієцезій узгоджено з кордонами губерній, а кордони деканатів відповідно до кордонів повітів. Усі ці зміни відбувалися без згоди Римської курії. Наступник Катерини II на російському троні імператор Павло I анулював зміни в церковно-адміністративній організації Римо-Католицької Церкви в Російській імперії, впроваджені Катериною II. Імператорським указом від 28 квітня (9 травня) 1798 р. було створено Луцьку і Житомирську (останню з двох повітів давньої Київської дієцезії – овруцького і житомирського) дієцезії, поєднані персональною унією (aeque personaliter). Колишнього київського біскупа, згодом пінського біскупа Каспара Казимира Цецішовського (1745–1831) було призначено першим керівником Луцької і Житомирської дієцезій з місцем перебування в Луцьку. Цей статус було затверджено папою Пієм VI буллою «Maximus undique pressi calamitatibus» від 15 листопада 1798 р.[5]

Постановка проблеми: Монастирські бібліотеки як інституції, у книжкових фондах яких віддзеркалюється релігійна, суспільно-політична,

[5] Królik L. Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku. Wyd. 2-e / Opracowanie M. Dębowska. Biały Dunajec – Ostróg, 2017; Dębowska M. Diecezje łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia. Lublin: Episteme, 2014; Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Історичний нарис. Житомир, 2000.

освітянська й культурна діяльність монастирів, становлять собою історико-культурні пам'ятки конкретної епохи в контексті історичного розвитку певної країни, які вимагають комплексного, всебічного, наукового історико-книгознавчого, джерелознавчого й культурологічного дослідження. З позицій історичного бібліотекознавства монастирські книгозбірні потребують комплексного дослідження на предмет реконструкції їхньої історії, дослідження організації та джерел комплектування фондів, їхнього складу та змісту, опрацювання нових надходжень, зберігання та використання книжок. Книгозбірні монастирів є відображенням діяльності цих релігійних інституцій, яка охоплює не тільки багатогранну сферу релігії і Церкви, але й взагалі сферу освіти, економіки, юриспруденції, медицини, музики, мистецтва тощо. Історія діяльності осередків різних чернечих орденів римо-католицької конфесії, які функціонували на етнічних українських землях, є невід'ємною складовою історії та культурного життя України.

Діяльність осередків різних чернечих орденів римо-католицької конфесії відігравала в XVII–XVIII ст. вагому релігійну, політичну, економічну й культурну роль у житті суспільства різних історичних регіонів України, в тому числі Волині та Київщини. Відповідно, історія їхньої діяльності є невід'ємною складовою історії та культурного життя України окресленого хронологічного періоду. Відтак історія книгозбірень католицьких монастирів є складовою історії бібліотечної справи в Україні, віддзеркалює рівень її розвитку в той час та аспекти книжкової культури в монастирському середовищі.

Монастирська бібліотека як структурний підрозділ католицького монастиря є базою для дослідження монастирської книжкової культури. Історія та фонди монастирських книгозбірень надають фактографічний матеріал для висвітлення різних аспектів поняття «книжкова культура». Опрацьований документальний матеріал дає змогу скласти уявлення про монастирські бібліотечні приміщення, зберігання книжок, виявити і зафіксувати імена бібліотекарів, окреслити принципи укладання каталогів,

книгознавчо проаналізувати склад і зміст бібліотечних фондів, провести компаративний бібліометричний аналіз досліджуваних книгозбірень. На основі джерелознавчого аналізу провенієнцій монастирських примірників унаочнити джерела комплектування бібліотечних фондів, розповсюдження творів духовних авторів, зв'язки монастиря з бонефакторами. Історична значимість монастирської книгозбірні повинна оцінюватися критеріями її походження та функціонування, складом і змістом її фондів. Комплексність критеріїв при оцінці книгозбірні як історико-культурної пам'ятки є необхідною умовою об'єктивного наукового бібліотекознавчого дослідження. Всі аспекти функціонування бібліотек (зберігання, опрацювання, комплектація та використання фондів) тісно пов'язані між собою, і неможливо представити об'єктивну картину історії та діяльності бібліотек без їх документального висвітлення. Фонди монастирських книгозбірень як цілісне явище становлять собою комплексне джерело з історії та культури, дослідження яких тісно пов'язане з низкою галузей історичного знання, до якого належить значний перелік спеціальних історичних дисциплін. Серед них, наприклад, – маргіналістика, палеографія, генеалогія, геральдика, просопографія, бібліопегістика, хронологія, архівознавство, екслібрисистика, нумізматика та ін. Методи комплексного дослідження історичних книгозбірень тісно пов'язані з комплексним дослідженням стародруків як виду історичних джерел та історико-культурних пам'яток. Необхідно підкреслити, що стародруки є вагомим сегментом та предметом дослідження історичного бібліотекознавства, який висвітлює історію, склад і зміст бібліотечних фондів, зокрема монастирських. Тільки в сукупності всі стародруки бібліотеки відомої в історії інституції характеризують конкретний період історичного та духовного розвитку суспільства. Примірники монастирських книгозбірень у своїх друкованих передмовах, післямовах, присвятах можуть містити фактографічний матеріал про підготовку видання монастирською друкарнею, у провенієнціях – інформацію про розповсюдження та побутування того чи

іншого друкованого твору, відомості уточнюючого характеру про історичні події та їхнє сприйняття сучасниками тощо. Методи комплексного дослідження стародруків як історико-культурних пам'яток та історичних джерел – базис методологічного принципу наукових студій в історичному книгознавстві.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, наукової об'єктивності та системності. У роботі використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції. Дослідження давніх монастирських книгозбірень є напрямом в історичному бібліотекознавстві, яке складає галузь історичної науки, тож підпорядковується універсальним методам, якими керуються в інших галузях історичної науки, а саме: методом джерельної евристики; методом критики джерел – застосовувався для перевірки й уточнення одержаного фактографічного матеріалу, якщо виникала непевність у його достовірності; структурно-типологічним – використовувався для класифікації книжок при книгознавчому аналізі складу і змісту бібліотечного фонду; квантативним – за допомогою якого було здійснено бібліометричний аналіз бібліотечних фондів та їхніх тематичних груп; компаративним (порівняльно-історичним) – використано при порівняльному аналізі кількісного і тематичного наповнення монастирських бібліотек.

Специфіка стародруку або комплексу стародруків (історичних бібліотек) як об'єктів дослідження вимагає і вузькоспеціальних методів дослідження, зокрема: бібліографічного методу – для ідентифікації видань, занотованих у рукописних каталогах та інвентарях; друкарського методу, який на основі особливостей друку та художнього оформлення дає можливість визначити книгу як історико-культурну пам'ятку, провести атрибуцію контрафактних видань і дефектних примірників; палеографічного методу, засади якого допомагають коректно відчитати рукописні провенієнції та маргіналії; філігранологічний, який, при потребі, за

допомогою водяних знаків паперу дає можливість уточнити датування стародруків та історію видавничого процесу конкретного видання.

Наукова новизна отриманих результатів:

- вперше проведено наукову реконструкцію історії, складу і змісту книгозбірень 12 католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії, проаналізовано та охарактеризовано інформаційну наповненість значного за обсягом масиву джерел, які висвітлюють історію монастирських книгозбірень,
- встановлено основні етапи історії та діяльності монастирів у контексті зв'язку з предметом дослідження;
- залучено до наукового обігу значну кількість нових архівних та книжкових джерел, проведено класифікацію джерел та здійснено археографічний опис рукописних документів (каталогів, інвентарів, сумаріїв книжок), які висвітлюють склад і зміст бібліотечних фондів;
- з'ясовано місця зберігання бібліотечних книжок/комплексів книжок у фондах сучасних бібліотек, архівів, музеїв; спеціальна увага приділена стародрукам і рідкісним виданням, що потрапили до фондів різних українських і зарубіжних інституцій;
- на основі попримірникового джерелознавчого аналізу бібліотечних примірників та їх провенієнцій встановлено походження різних бібліотечних фондів та їхня культурологічна цінність;
- висвітлено аспекти книжкової культури, що панувала в католицьких монастирях Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії в XVII–XIX ст.;
- у контексті поняття «книжкова культура» висвітлено місце й роль бібліотек та збирацької діяльності монастирів;

- констатовано на базі порівняльного аналізу складу книжкових джерел зв'язок монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії з книжковою культурою інших католицьких монастирів на теренах Речі Посполитої;
- доведено, що досліджені книгозбірні є історико-культурними пам'ятками доби Контрреформації на етнічних українських землях XVII–XVIII ст., які підлягають занесенню до Державного реєстру книжкових пам'яток України як такі, що створені на історичній території України.

Уточнено:

- основні історіографічні аспекти бібліотекознавчого дослідження книгозбірень католицьких монастирів в Україні;
- джерельну базу дослідження, проблеми її комплексності;
- тенденції організації бібліотечної справи та формування тематичного змісту фондів у католицьких монастирях на прикладі Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії.

Набули розвитку:

- методичні засади комплексного підходу в бібліотекознавчих дослідженнях монастирських книгозбірень;
- дослідження історії та ролі бібліотек католицьких монастирів в в Україні як складової культури України XVII–XIX ст.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані у процесі дослідження результати включені в сучасні наукові комунікації, що має безпосереднє значення для подальшого вивчення історії книжкової культури на етнічних українських землях, історії бібліотечної справи та історії книги, історії Церкви на Правобережній Україні в XVII–XIX ст. Залучена значна кількість нових джерел дозволяє отримати нове знання в історії діяльності католицьких монастирів і детальніше окреслити історико-культурне значення

їх бібліотечної спадщини. Стародруки та рідкісні видання сьогодні поповнюють комплекси історичних колекцій та книжкових зібрань, включаються в цифрові повнотекстові та бібліографічні ресурси бібліотечної спадщини, що забезпечує вільний доступ до інформації дослідникам України та можливості широкого її використання дослідниками інших держав.

Результати використано при підготовці спеціалізованих навчальних курсів, підручників і навчальних посібників з бібліотекознавства та книгознавства, зокрема в навчальних програмах підготовки аспірантів.

Структура та обсяг дисертаційного дослідження. Дисертація структурно складається з анотації (українською і англійською мовами), вступу, чотирьох розділів (41 підрозділ), висновків, додатку, до якого включено список публікацій за темою дисертації, списку використаних джерел і літератури, списку скорочень назв цитованої літератури та джерел, списку скорочень назв установ та інституцій, їхніх структурних підрозділів, що вживаються в тексті та описах, списку скорочень назв католицьких чернечих орденів. У *Вступі* обґрунтовується актуальність теми дослідження, сформульовано мету, завдання, наукову новизну дисертаційнї роботи, окреслено об’єкт і предмет дослідження, його методологічний інструментарій, визначено хронологічні та географічні рамки, практичне значення, описано структуру роботи. *Розділ 1. Історіографія дослідження та його джерельна база.* Розділ присвячено історіографії бібліотек 12 католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії (Луцького, Острозького, Кременецького, Берестейського єзуїтських колегіумів; Луцького, Берестецького, Теофіпольського тринітарських монастирів; Бердичівського, Вишнівецького монастирів босих кармелітів; Дедеркальського й Кременецького монастирів францисканців-реформатів, Острозького капуцинського монастиря) та джерельній базі, на яку спирається виконане історико-бібліотекознавче дослідження. Подано джерелознавчу характеристику різного виду публікацій бібліотекознавчої тематики, пов’язаних з темою наукового дослідження. У розділі представлено

археографічний опис та джерелознавчий аналіз архівних документів, які мають відомості про книжкові фонди монастирських книгозбірень і бібліотечні приміщення, що нині зберігаються в архівних установах України, Польщі й Білорусі. 19 документів вводяться в науковий обіг вперше. На основі джерелознавчого аналізу документів обґрунтовано і запропоновано терміни для назв цих документів, які б віддзеркалювали різницю й особливості форми інформації про бібліотечний фонд (каталог, інвентар, сумарій, список). На фактографічному матеріалі висвітлено принципи бібліографування книжок у монастирських книгозбірнях. Щодо другого компоненту джерельної бази дисертаційного дослідження, яким є стародруки монастирських бібліотек, то de visu було опрацьовано понад 7800 од. зб. Виявлення бібліотечних примірників було проведено в шести бібліотеках, двох архівах і двох музеях України, Польщі та Литви. *Розділ 2. Історична доля монастирських книгозбірень.* Розділ присвячено реконструкції на документальній основі історії монастирських бібліотек у контексті історії монастирів, в яких вони функціонували, і окреслено основні віхи історії кожної з книгозбірень. Висвітлено історію заснування монастирів, їх характеристику, місця локалізації; історію формування та міграцію книжкових фондів; представлено бібліометричну характеристику фондів (обсяг, хронологічні параметри, мовна характеристика), джерела комплектування фондів (дари, закупи, спадок, обмін); проаналізовано принципи організації фондів (систематизація фонду, бібліотечні шифри, умови зберігання); представлено інформацію про бібліотечні приміщення та бібліотекарів; сучасні місця зберігання стародруків досліджених книгозбірень. *Розділ 3. Склад і зміст фондів монастирських книгозбірень.* На основі документальних джерел у розділі представлено склад і зміст бібліотечних фондів. Інформацію систематизовано за галузями знань: теологія, філософія, твори античних авторів, філологія, історія, математика, природничі науки, астрономія, медицина, заборонені книжки. Уперше на основі джерелознавчого аналізу провенієнцій монастирських примірників та

рукописних каталогів, інвентарів і сумаріїв бібліотечних книг досліджених монастирських бібліотек зібрано, проаналізовано й викладено відомості про наявність в їхніх фондах творів і праць відомих орденських діячів XVIII ст.: єзуїтів Ґ. Ґенгеля та Ю. Т. Крусинського, реформата С. Клечевського і кармеліта М. Рубчинського. Отримані факти засвідчують популярність і попит на їхні твори в орденських середовищах. *Розділ 4. Провенієнції та маргінальні написи монастирських стародруків як джерело до історії побутування видань та формування бібліотечних фондів.* У розділі викладено теоретичні засади наукового дослідження провенієнцій та маргіналій, обґрунтовано важливість їх джерелознавчого дослідження в історико-книгознавчих та історико-бібліотекознавчих студіях. Спираючись на результати практичної роботи зі стародруками монастирських книгозбірень, представлена видова характеристика їхніх провенієнцій з урахуванням змісту написів, хронології міграції примірників та зв'язків монастирів з бонефакторами. На фактографічному матеріалі висвітлено роль і значення провенієнцій у дослідженні комплектування та організації монастирських книгозбірень, продемонстровано їхню першочергову роль у визначенні пертиненції книжок до конкретних бібліотек, фіксації шляхів надходження книжок до фондів та факти переміщення примірників з одного монастиря до іншого, представлено інформацію про розповсюдження й побутування творів духовних авторів. Висновки.

Апрбація наукової теми

на наукових конференціях та семінарах:

Основні положення та результати дослідження оприлюднено на 41 науковій конференції, круглих столах, семінарах та наукових читаннях, з них міжнародні – 21, з них закордонні – 9.

Міжнар. наук. конференція «Церковні бібліотеки: їх роль і функції в історії» (Банська Бистриця (Словаччина), 5–8 листопада 2007 р.). Наук. конференція «Міста Волині в контексті урбанізаційних процесів у регіоні» (Кременець, 15–16 травня 2008 р.). Міжнар. наук. конференція «Проблеми

гармонізації традиційних і новітніх бібліотечно-інформаційних ресурсів» (Київ, 7–8 жовтня 2008 р.). Міжнар. наук. конференція «Князь Василь-Костянтин Острозький в історії України та Європи» (Острог, 15–17 жовтня 2008 р.). Міжнар. наук.-практ. конференція «Берестейські книгозбірні: проблеми дослідження» (Брест (Республіка Білорусь), 29–31 жовтня 2008 р.). Наук. конференція «Любартівські читання» (Луцьк, 27–28 березня 2009 р.). Міжнар. наук.-практ. конференція «Державна історична бібліотека України: історія, сучасність, майбуття» (Київ, 24–25 вересня 2009 р.). Міжнар. наук. конференція «Бібліотечно-інформаційний комплекс у контексті розвитку суспільства знань», (Київ, 6–7 жовтня 2009 р.). Другі наукові читання, присвячені пам'яті князя В.-К. Острозького (Острог, 26–27 лютого 2010 р.). Наук. конференція «Любартівські читання» (Луцьк, 25–26 березня 2010 р.). Всеукраїнська наук.-практ. конференція «Історична Волинь і проблеми духовного відродження України» (Рівне, 14–15 вересня 2010 р.). Міжнар. наук. конференція «Еволюція структури і функції бібліотекознавства під впливом сучасних інформаційних технологій» (Київ, 5–6 жовтня 2010 р.). II Міжнар. наук. конференція «Libri recogniti: starodruki polskie w państwowych bibliotekach Rosji, Ukrainy, Białorusi i Litwy» (Краків-Новий Вішніч, 11–15 жовтня 2010 р.). Наук. конференція «Любартівські читання» (Луцьк, 1–2 квітня 2011 р.). IV Міжнар. наук.-практ. семінар «Розмаїття культур: історія і соціально-комунікативна природа Книги» (Харків–Полтава, 12–15 квітня 2011р.). III наук. конференція «Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині» (Острог, 2 червня 2011 р.). III наукові Святовасилівські читання (Острог, 24–25 лютого 2012 р.). Наук. конференція «Любартівські читання» (Луцьк, 30–31 березня 2012 р.). X наук. конференція «Острозькі краєзнавчі читання» (Острог, 24 травня 2012 р.). Міжнар. наук. конференція «Інноваційна модель наукової бібліотеки XXI століття» (Київ, 9–10 жовтня 2012 р.). Наук. конференція «Любартівські читання» (Луцьк, 22–23 травня 2013 р.). Наук. конференція «Острозькі наукові читання» (Острог, 27–28 вересня 2013 р.). Міжнар. наук. конференція

«Losy dziedzictwa po klasztorach skasowanych w Wielkopolsce pod rządami pruskimi (do 1871 r.)» (Познань, 4–7 квітня 2013 р.). Міжнар. наук. конференція «Losy i znaczenie dziedzictwa po klasztorach jezuickich skasowanych na obszarze Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz jego znaczenie dla powstania i działalności Komisji Edukacji Narodowej (w 240. rocznicę kasaty zakonu jezuitów i powstania KEN)» (Ярослав, 11–14 липня 2013 р.). Наук. конференція «Любартівські читання» (Луцьк, 22–23 травня 2014 р.). Міжнар. наук. конференція «Losy i znaczenie dziedzictwa kulturowego po klasztorach skasowanych w Płocku oraz Mazowszu i ziemi Dobrzyńskiej» (Плоцьк (Польща), 5–7 червня 2014 р.). Міжнар. наук. конференція «Losy i znaczenie dziedzictwa kulturowego po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Szląsku». Міжнар. наук. конференція «Бібліотека. Наука. Комунікація» (Київ, 6–8 жовтня 2015 р.). Наук. конференція «Волинська книга: дослідження і колекціонування», присвячена ювілею Музею книги і друкарства м. Острога (Острог, 11 грудня 2015 р.). Міжнар. наук. конференція «Klasztor w nowej rzeczywistości (koniec XVIII – Poczatek XX w.)» (Пелплін (Польща), 15–18 вересня 2016 р.). Ювілейна наук. конференція до 100-річчя відкриття музею в Острозі (Острог, 3–4 вересня 2016 р.). Наук. конференція «Острозькі наукові читання» (Острог, 22–24 вересня 2016 р.). Міжнар. наук. конференція «Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору» (Київ, 4–6 жовтня 2016 р.). Міжнар. наук. конференція «Polskie/polonijne dziedzictwo piśmiennicze w zbiorach zagranicznych: problematyka i warsztat badawczy, rezultaty i perspektywy badań» (Варшава, 25–26 травня 2017 р.). Наук. семінар «Джерела з історії бібліотек чернечих осередків Речі Посполитої: типи, методи дослідження та їх результати» (Львів, 12 грудня 2017 р.). Міжнар. наук. конференція «Сто років академічної славістики в Україні: здобутки і перспективи», проведеної до Дня слов'янської писемності (Київ, 24 травня 2018 р.). IV Міжнар. книгознавчі читання «Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці» (Одеса, 2–3 жовтня 2019 р.); Міжнар. наук. конференція «Бібліотека. Наука.

Комунікація. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації (Київ, 6–8 жовтня 2020 р.). Круглий стіл «Святе Письмо в українській рукописній та друкованій традиції: тиражування, рефлексії, інтерпретації. До 440-ліття виходу друком Острозької Біблії 1581 р.» в рамках Міжнар. наук. конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями» (Київ, 5–6 жовтня 2021 р.). Круглий стіл «Актуальні питання дослідження стародруків та рідкісних видань», присвячений Дню слов'янської писемності (Київ, 24 травня 2023 р.). Міжнар. наук. конференція «Бібліотека. Наука. Комунікація» (Київ, 3–5 жовтня 2023 р.).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, які відображають основні результати дисертаційного дослідження:

Статті, опубліковані у наукових фахових виданнях України, у тому числі виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз

1. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія та сучасний стан фонду // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки» : зб. наук. праць. 2009. Вип. 13. С. 378–392.
2. Ціборовська-Римарович І. О. Твори теолога-єзуїта Георгія Ґенгеля (1657–1727) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історико-книгознавча характеристика примірників // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2009. Вип. 24. С. 216–250.
3. Ціборовська-Римарович І. О. Книгозбірня монастиря Ордена босих кармелітів у Вишнівці: історія та книгознавча характеристика фонду // Рукописна та книжкова спадщина України. 2009. Вип. 13. С. 139–155.
4. Ціборовська-Римарович І. О. Маргінальні записи стародруків із книгозбірень католицьких монастирів XVII–XVIII ст. на етнічних

українських землях як джерело до історії формування монастирських бібліотечних фондів // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2010. Вип. 28. С. 266–287.

5. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Берестецького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та стан дослідженості фонду // Рукописна та книжкова спадщина України. 2010. Вип. 14. С. 103–114.

6. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Теофіпольського тринітарського монастиря: історія книгозбірні та провенієнції її стародруків // Літопис Волині: всеукр. наук. часопис / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2010. Ч. 8. С. 95–100.

7. Ціборовська-Римарович І. О. Видовий та джерелознавчий аналіз документів, дотичних історії книги та історії бібліотек в Україні XVI – першої чверті XIX ст. // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34. С. 259–279.

8. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки із книгозбірні Кременецького монастиря отців реформатів як джерело до історії монастирської бібліотеки // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2013. Вип. 37. С. 321–334.

9. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з бібліотек осередків Товариства Ісуса, що діяли на теренах Луцької діецезії у XVII–XVIII ст., у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: особливості історичної долі, шляхи надходження, історико-культурне значення // Рукописна та книжкова спадщина України. 2014. Вип. 18. С. 183–209.

10. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму у фондах Музею книги та друкарства м. Острога: книгознавчий та джерелознавчий аналіз примірників, історія надходження // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2015. Вип. 42. С. 520–542.

11. Ціборовська-Римарович І. О. Агіорафічна література у книгозбірнях католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської діецезії XVII–

XIX ст.: репертуар видань та їх роль у формуванні духовності чернечих осередків // Рукописна та книжкова спадщина України. 2015. Вип. 19. С. 108–117.

12. Ціборовська-Римарович І. О. Джерела для дослідження історії формування фонду книгозбірні Бердичівського монастиря босих кармелітів // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2016. Вип. 44. С. 329–343.

13. Ціборовська-Римарович І. О. Доля книгозбірень католицьких монастирів Волинської губернії у світлі їхньої касації 1832 р. російською імперською владою // Рукописна та книжкова спадщина України. 2018. Вип. 22. С. 180–191.

14. Ціборовська-Римарович І. О. Джерельна база для історії римо-католицьких монастирських книгозбірень Луцької і Луцько-Житомирської діецезій XVII – першої половини XIX століть // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Львів, 2018. Т. CCLXXI: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 136–152.

15. Ціборовська-Римарович І. О. Книжки нерелігійної тематики у фондах книгозбірень католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської діецезії XVII – першої половини XIX ст.: історико-книгознавчий огляд // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І Вернадського. 2019. Вип. 51. С. 170–188.

16. Ціборовська-Римарович І. О. Книжкова культура римо-католицьких монастирів XVII–XIX століть Луцької/Луцько-Житомирської діецезії // Рукописна та книжкова спадщина України. 2024. № 1(32). С. 56–77. DOI: https://doi.org/10.15407/rksu.32.056.

17. Ціборовська-Римарович І. О. Маргіналістика в історико-книгознавчих дослідженнях: рукописні провенієнції видань XVIII ст. (джерелознавчий аналіз творів Марціна Рубчинського, 1707–1794) // Український історичний журнал. 2024. № 6. С. 220–237. DOI: https://doi.org/10.15407/uhj2024.06220.

18. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з бібліотеки Берестейського єзуїтського колегіуму в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Берасцейскія книгазборы: матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф. «Берасцейскія книгазборы: праблемы і перспектывы даследования» (Брэст, 30–31 кастрычніка 2008 г.). Брэст, 2009. С. 399–418.

19. Ciborowska-Rymarowych I. Księgozbiory zakonne Wołynia na przestrzeni XVII–XVIII wieku w Bibliotece Narodowej Ukrainy im. W. Wernadskiego: ich losy, proweniencje, stan badań // Libri recogniti: Nowe inspiracje do badań starodrukami polskimi w bibliotekach Rosji, Białorusi, Ukrainy, Litwy i Finlandii / pod red. S. Siess-Krzyszkowskiego, W. Waleckiego. Kraków: Collegium Columbinum, 2013. S. 205–213. (Biblioteka Tradycji. Seria Druga, ISSN 1895-6076; nr 121).

20. Ciborowska-Rymarowych I. Druki medyczne i botaniczne w księgozbiorze kolegium jezuitów w Ostrogu // Hereditas Monasteriorum. 2014. Vol. 4. S. 161–171.

21. Ciborowska-Rymarowycz I. Orientalista Tadej Juda Krusiński (1675–1756) i egzemplarze jego prac w bibliotekach klasztornych i prywatnych XVIII wieku // Bibliotekarz Podlaski. 2015. Rocznik XVI, nr 1 (XXX). S. 11–34.

22. Ciborowska-Rymarowych I. Polonika w księgozbiorze klasztornym karmelitów bosych w Berdyczowie (na podstawie katalogu z 1781 r.): zarys problemu // Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi / Uniwersytet Warszawski. 2017. T. Specjalny: Polonika w zbiorach obcych / pod red. J. Puchalskiego, A. Chamera-Nowak, D. Pietrzkiewicz. S. 229–237.

23. Ciborowska-Rymarowich I. Provenances of Early Printed Books from the Library of the Berdychiv Monastery of Discalced Carmelites // Z badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2019. T. 13. S. 145–162. DOI https://doi.org/10.33077uw.25448730.zbkh.2019.161.

Публікації, які засвідчують апробацію результатів дисертації.

24. Ціборовська-Римарович І О. Комплексні історико-книгознавчі та історико-бібліотекознавчі дослідження і спеціалізовані електронні ресурси: актуальність, специфіка, перспективи використання (на прикладах монастирських бібліотек) // Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2013 р.): тези доп. Київ, 2013. С. 304–306.

25. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму: історія, склад і зміст бібліотечного фонду // Студії і матеріали з історії Волині. 2009: [зб. матеріалів наук. конф. «Міста Волині в контексті урбанізаційних процесів у регіоні» (Кременець, 15–16 трав. 2008 р.)] / М-во регіон. розвитку і будівництва України, Кременец–Почаїв. держ. іст.-архітектур. заповідник; ред. вип. В. Собчук. Кременець: [Кременець –Почаїв. держ. іст.-архіт. заповідник: Тернопіль: Астон], 2009. С. 104–115.

26. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотеки римо-католицьких монастирів Волині XVII–XVIII ст.: історична доля, роль у монастирській діяльності, стан фондів (за фондами Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського) // Актуальні питання культурології : альманах наук. т-ва «Афіна» каф. культурології РДГУ / М-во освіти і науки України, Упр. культури і туризму Рівнен. облдержадмін., Рівнен. обл. наук. універс. б-ка, Рівнен. держ. гуманітар. ун-т, Каф. культурології. Рівне, 2010. Вип. 9. С. 9–14.

27. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Луцького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та шляхи надходження до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Старий Луцьк: наук.-інформ. зб. ЛДІКЗ / Упр. культури Волин. облдержадмін., Держ. іст.-культ. заповідник у м. Луцьку. Луцьк, 2010. Вип. VI. С. 146–156.

28. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з книгозбірень католицьких монастирів Волині XVII–XVIII ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Історія музейництва і пам’яткоохоронної справи в

Острозі та на Волині: наук. зб. / Упр. культури Рівнен. облдержадмін., Держ. іст.-культ заповідник м. Острога, Рівнен. обл. об'єднання всеукр. т-ва «Просвіта» ім. Т. Шевченка. Острог, 2011. Вип. 3. С. 502–508.

29. Ціборовська-Римарович І. О. Провенієнції як джерело інформації про розповсюдження та побутування стародруків (на прикладі видань друкарні Бердичівського монастиря босих кармелітів (1760–1844) // Розмаїття культур: історія і соціо-комунікативна природа Книги: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. семінару, м. Харків, 12–15 квіт. 2011 р. / Харків. нац. ун-т ім. В. Каразіна, Балтій. міжнар. акад., Латвій. академ. б-ка Латвій. ун-ту, Полтав. нац. тех. ун-т ім. Ю. Кондратюка. Харків, 2012. С. 264–275.

30. Ціборовська-Римарович І. О. Історико-книгознавча та джерелознавча характеристика стародруків із бібліотеки Монастиря отців реформатів у Великих Дедеркалах, виявлених у фондах НБУВ // Старий Луцьк: наук.-інформ. зб. ЛДІКЗ / Упр. культури Волин. облдержадмін., Держ. іст.-культ. заповідник у м. Луцьку. Луцьк, 2012. Вип. VIII. С. 445–456.

31. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Острозького монастиря Ордену братів менших капуцинів: історична доля // Острозький краєзнавчий збірник / Держ. іст-культ заповідник м. Острога, Остроз. наук.-краєзнав. т-во «Спадщина» ім. князів Острозьких. Острог, 2012. Вип. 5. С. 423–427.

32. Ціборовська-Римарович І. О. Книгозбірня Острозького єзуїтського колегіуму: джерела про комплектацію бібліотечного фонду та їхня інформаційна наповненість // Острозька давнина / Нац. ун-т «Острозька акад.». 2013. Вип. 2. С. 114–120.

33. Ціборовська-Римарович І. О. Історична доля книгозбірень волинських отців тринітаріїв у контексті касації католицьких монастирів 1832 р. в Російській імперії // Старий Луцьк: наук.-інформ. зб. ЛДІКЗ / Волин. облдержадмін., Упр. культури Волин. облдержадмін., Держ. іст.-культ заповідник у м. Луцьку, Волин. краєзнав. музей. Вип. IX: Матеріали наукової конференції «Любартівські читання», Луцьк, 22–23 трав. 2013 р. Луцьк, 2013. С. 299–310.

34. Ціборовська-Римарович І. О. Книгозбірня Луцького єзуїтського колегіуму та її стародруки у фондах бібліотечних та архівних установ України // Старий Луцьк: наук.-інформ. зб. ЛДІКЗ. Вип. X: Матеріали X ювілейної наукової конференції «Любартівські читання» присвяч. 585-й річниці з'їзду європейських монархів у Луцьку, м. Луцьк, 22–23 трав. 2014 р. Луцьк, 2014. С. 135–147.

35. Ціборовська-Римарович І. О. Провенієнції стародруків Бердичівського монастиря босих кармелітів як джерело до історії формування бібліотечного фонду // Бібліотека. Наука. Комунікація: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2015): тези доп. Київ, 2015. Ч. 1. С. 205–207.

36. Ціборовська-Римарович І. О. Комплексне дослідження стародруків як історико-культурних пам'яток та історичних джерел // Волинська книга: історія, дослідження, колекціонування : наук. зб. / Держ. іст-культ. заповідник м. Острога, Музей книги та друкарства. Острог, 2015. Вип. 3. С. 32–43.

37. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму і фундатор Колегіуму Януш Антоній Вишневецький // Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2016 р.): тези доп. Київ, 2016. С. 199–203.

38. Ціборовська-Римарович І. О. Книгозбірня Острозького єзуїтського колегіуму – історико-культурна пам'ятка доби Контрреформації в Україні // Острозький науковий збірник : ювілей. вид. до 100-річчя відкриття музею в Острозі, 1916 – 11 (24) серпня 2016 / Держ. іст-культ. заповідник м. Острога. Острог, 2016. С. 325–341.

39. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки астрономічної тематики в бібліотеках католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської діецезії XVII – першої половини XIX ст. // Українське небо 2: студії над іст. астрономії в Україні: [зб. наук. праць] / Нац. акад. наук України, Ін-т

прикладн. проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача; [за заг. ред. О. Петрука]. Львів, 2016. С. 570–591.

40. Ціборовська-Римарович І. О. Рукописні провенієнції та власницькі книжкові знаки як джерело до історії формування книжкового фонду бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму // Острозька давнина / Нац. ун-т «Острозька акад.». 2016. Вип. 4. С. 49–68.

41. Ціборовська-Римарович І. Останні Вишневецькі і Книга // Наукові записки Національного заповідника «Замки Тернопілля». Збараж, 2017. № 7. С. 179–188.
https://www.uknol.info/en/Records/Ostanni_Vishnevecki_i_kniga.html

42. Ціборовська-Римарович І. О. Методика історико-книгознавчих досліджень давніх монастирських бібліотек XVII – першої половини XIX ст. (на прикладі книгозбірень римо-католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії) // Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці: матеріали IV Міжнародних книгознавчих читань (Одеса, 2–3 жовт. 2019 р.) / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка; [упоряд.: М. В. Алєксєєнко, О. В. Суровцева; наук. ред. І. С. Грєбцова; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. О. С. Мурашко]. Одеса, 2019. С. 67–83.

43. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки як об’єкт і джерело наукових досліджень: методологічні засади і практичні студії // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития: науч.-практ. и теорет. сб. / Нац. акад. наук Украины, Нац. б-ка Украины им. В. И. Вернадского, Междунар. ассоц. акад. наук, Совет директоров науч. б-к и информ. центров. 2020. Вып. 18. С. 169–197. DOI:https://doi.org/10.15407/maan2020.18.169.

44. Ціборовська-Римарович І. О. Книжкові знаки книгозбірень католицьких монастирів Правобережної України XVII–XVIII ст. як інструмент історико-бібліотекознавчих досліджень: види, особливості, інформативність (на примірниках з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-

інформаційного потенціалу в умовах цифровізації: матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2020 р.): тези доп. Київ, 2020. С. 306–309.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дослідження.

Книги

45. Ціборовська-Римарович І. О. Друкарня Бердичівського монастиря босих кармелітів: історія та видавнича діяльність, 1758–1844: [бібліографічна монографія] / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ: Академперіодика, 2019. 652 с., 28 с. іл. DOI: https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.394.680. Включена до міжнародних наукометричних баз SCOPUS, Web of Science.

46. Ціборовська-Римарович. Видання друкарні Луцького домініканського монастиря (1787–1836) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Книгознавче дослідження. Попримірниковий опис / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т книгознавства. Київ, 2020. 131 с.: іл.

47. Розділ у колективній монографії: Видання католицьких монастирських друкарень Правобережної України другої половини XVIII – першої половини XIX ст. як артефакт книжкової культури України (Бердичівська та Луцька друкарні) // З історії книжкової культури України: дослідження ретроспективних книжкових, образотворчих, музичних видань та історичних колекцій з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: [колективна монографія] / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т книгознавства. Київ: Академперіодика, 2021. С. 142–163.

48. Розділ у колективній монографії: Ціборовська-Римарович І. О. Методика історико-книгознавчої експертизи й атрибуції приватних і монастирських книгозбірень як історико-культурних пам’яток // Атрибуція й експертиза книжкових пам’яток. З досвіду Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: колективна монографія / Нац.

акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т книгознавства. Київ: Академперіодика, 2023. С. 205–221. DOI:https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.494.205.

Стаття

49. Ціборовська-Римарович І. Провенієнції стародруків як об’єкт книгознавчих досліджень і джерело мікроісторії // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Львів, 2022. Т. CCLXXV: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 430–442.

Розділ 1. Історіографія дослідження та його джерельна база

1.1. Інформативність друкованих бібліотекознавчих праць та видова характеристика рукописних джерел

Важлива роль, яку відігравали й відіграють бібліотеки в поступальному розвитку суспільства, меморіальна функція, яку вони виконують, зберігаючи інтелектуальне надбання минулих поколінь, актуалізує їх наукове дослідження сьогодні. Книгозбірні 12-х католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії, заявлені як об'єкти історико-бібліотекознавчого дослідження, припинили своє існування як самостійні інституції в XIX ст. Як показали результати евристичної роботи з фондами стародруків, примірники названих монастирських бібліотек нині зберігаються в сучасних бібліотечних, музейних та архівних установах у вигляді більш-менш збережених комплексів книгозбірень, груп стародруків чи окремих примірників, що походять з фондів колишніх монастирських бібліотек. Враховуючи значну кількість досліджуваних книгозбірень та обсяг матеріалу, пов'язаного з історіографією та джерельною базою дослідження, для зручності його сприйняття спочатку представляємо історичну інформацію, що стосується всіх названих книгозбірень, а потім – інформацію стосовно кожної окремої книгозбірні відповідно до укладеного плану. Подальший огляд історіографії та історії книгозбірень здійснено відповідно до структури дисертаційного дослідження, тобто за окремими орденами та монастирями.

Об'єктивність історико-бібліотекознавчого дослідження книгозбірень католицьких монастирів на етнічних українських землях, як і книгозбірень католицьких монастирів інших територій, вимагає їх проведення в контексті історії конкретного монастиря, історії країни, в кордонах якої вони функціонували, історії етнічних земель, якщо її етнос на той час не мав

власної держави, історії Римо-Католицької Церкви. Бо прямо чи опосередковано ці події впливали на долю монастирських книгозбірень.

В українській історіографії дослідження з історії Католицької Церкви, з'явились лише на початку 1990-х років, після розпаду СРСР. Однією з перших праць, де подавалась історія Католицької Церкви на історичних українських землях, став посібник з історії Церкви в Україні під редакцією Василя Ульяновського у трьох томах. Окремий розділ його другого тому присвячено поширенню католицизму й діяльності католицьких чернечих орденів[6]. Однак названа праця практично спирається на здобутки польської історіографії. У третьому томі цього ж навчального посібника, укладеному Олегом Крижанівським та Сергієм Плохієм, окремі розділи також присвячено історії католицизму та чернечим спільнотам у XVII–XIX ст., їхній діяльності й стосункам з українським православним населенням, а також змінам в організації Католицької Церкви кінця XVIII ст.[7] Серед більш сучасних видань можна виділити четвертий том десятитомової «Історії релігій в Україні», в якому висвітлюється історія Католицької Церкви на українських землях із княжих часів до XX ст.[8] Окремі сюжети в томі оповідають про чернечі спільноти, хоча вони мають суто оглядовий характер. У монографії Ольги Баковецької «Римо-католицька церква в Україні в кінці XVIII – XIX столітті» розглядається організаційна структура Церкви на українських теренах, її діяльність та політика царизму у справах Католицької Церкви. У розділі, присвяченому соціально-культурному аспекту діяльності Римо-Католицької Церкви в Україні, представлено інформацію про монастирські книгозбірні, яка грунтується на публікаціях інших авторів. Авторка згадує бібліотеки Вишнівецького кармелітанського монастиря

[6] Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні : Навчальний посібник. Кн. 2: Середина XV – кінець XVI ст. Київ: Либідь, 1994. 256 с.
[7] Крижанівський О., Плохій С. Історія церкви та релігійної думки в Україні : Начальний посібник. Кн. 3: Кінець XVI – середина XIX ст. Київ: Либідь, 1994. 336 с.
[8] Історія релігій в Україні в 10-ти томах. Т. 4: Католицизм / ред.: А. Колодний, П. Яроцький. Київ: Світ знань, 2001. 598 с.

Луцького, Берестецького і Теофіпольського тринітарських монастирів та острозького єзуїтського колегіуму[9].

Багатотомні енциклопедичні видання з історії Церкви: «Encyklopedia kościelna», видана Міхалом Новодворським (Warszawa, 1873–1903. – 34 tt.), «Podręczna encyklopedia kościelna» (Warszawa, 1904–1914. – 36 tt.), «Encyklopedia katolicka» (Lublin, 1973–2014. – 20 tt.) включають статті, присвячені чернечим орденам Римо-Католицької Церкви з інформацією про духовні засади їх організації, їхні осередки на теренах Речі Посполитої, в тому числі й на етнічних українських землях.

Праця польського історика Станіслава Літака «Kościoł Łaciński w Rzeczypospolitey około 1772 roku: Struktury administracyine» (Lublin, 1996) на архівних джерелах висвітлює адміністративну структуру чернечих орденів, статус і місцезнаходження їхніх осідків на теренах польської держави, в тому числі орденів, книгозбірні яких є об'єктами представленого дослідження. Ці відомості дають чіткий орієнтир для адміністративно-територіальної приналежності орденських осередків.

Монографія литовського дослідника Арвідаса Пацєвічуса «Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 metais: Dingęs knygos pasaulis» присвячена історії монастирських бібліотек Литви у складний історичний період 1795–1864 рр., коли російська імперська влада, інкорпоруючи етнічні литовські землі, населення яких у масі своїй сповідувало католицизм і унію, закривала католицькі монастирі, тим самим руйнуючи монастирські книгозбірні не тільки як осередки релігійності, а й як центри культури та науки. На документальному матеріалі автор представляє історію, функції та книжкову культуру монастирських книгозбірень, показує зміну їх суспільного статусу, що призвело до розпорошення бібліотечних фондів і, як наслідок, – перехід у статус «втрачених бібліотек».

[9] Баковецька О. О. Римо-католицька церква в Україні в кінці XVIII–XIX столітті : моногр. Миколаїв, 2015. С. 262–264.

Праця А. Пацєвічуса демонструє методичні засади бібліотекознавчого аналізу структури і тематичної характеристики фондів, ролі монастирських бібліотек у діяльності монастирів та суспільному житті, висвітленні аспектів монастирської книжкової культури[10]

Публікації польської дослідниці І. Пєтшкєвіч присвячені методології дослідження монастирських книгозбірень і книжковій культурі чоловічих монастирів Великого князівства Литовського. Не торкаючись бібліотек Луцько-Житомирської дієцезії, ці роботи демонструють методичні підходи в бібліотекознавчих дослідженнях монастирських книгозбірень і насичені багатим фактологічним матеріалом, що може бути корисним[11].

Монастирі, книгозбірні яких досліджувалися, знаходилися на теренах Луцької, згодом Луцько-Житомирської дієцезії. У XVII–XIX ст. ця церковно-адміністративна одиниця зазнала низки адміністративних реорганізацій, які впливали на діяльність в тому числі й духовних семінарій, а після поділів Речі Посполитої – й на долю бібліотек скасованих монастирів. До семінарійних бібліотек, бібліотеки капітулу потрапляли книжки з монастирських книгозбірень. Тому для простеження історичної долі книгозбірень на певному етапі їхньої історії необхідно брати до уваги зміни адміністративних кордонів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії та її організаційну структуру. Ці питання висвітлюють роботи Марії Дембовської «Diecezje łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia» (Lublin, 2014) та Людвіка Круліка «Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku» (Biały Dunajec – Ostróg, 2017).

При бібліотекознавчому дослідженні монастирських книгозбірень необхідно відмітити ґрунтовну працю польської дослідниці Марії Підлипчак-Маєрович «Biblioteki i bibliotekarstwo na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej

[10] Pacevičius Arvydas. Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 metais: Dingęs knygos pasaulis. Vilnius: Versus aureus, 2005. 311 s.

[11] Pietrzkiewicz I. Metodologiczne problemy badań historycznych księgozbiorów zakonnych w Welki Księstwie Litewskim // Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych. Warszawa, 2007. S. 120–130. Pietrzkiewicz I. Kultura książki w zakonach męskich Wielkiego Księstwa Litewskiego XV–XVIII. Kraków, 2019. 447 s.

w XVII–XVIII wieku» (Wrocław, 1996), присвячену бібліотекам чернечих спільнот на українських, білоруських та литовських землях Речі Посполитої в ранньомодерний час. Дослідниця розглядає практику формування монастирських бібліотек відповідно до орденських приписів, а також трактує бібліотеку монастиря як відображення його ключових напрямів діяльності. Авторка аналізує практику дотримання орденських приписів стосовно бібліотек: опрацювання їхніх фондів та їхнє зберігання, утримання бібліотечних приміщень та діяльність монастирських бібліотекарів. Ґрунтуючись на результатах опрацювання близько півтори сотні інвентарів та каталогів монастирських бібліотек, М. Підлипчак-Маєрович прокоментувала тематичний зміст бібліотечних фондів, роль бібліотек у розвитку монастирської освіти, наукової праці в чернечих осередках тощо. У дослідженні простежується доля монастирських бібліотек після поділів Речі Посполитої та проведення секуляризаційних реформ кінця XVIII – першої половини XIX ст. в Російській імперії. Окрім того, робота містить цінні додатки, зокрема зведену таблицю 540 монастирських бібліотек (поділ за чернечими орденами) з посиланнями на ключову літературу про них, список бібліотечних каталогів та інвентарів 145 монастирів, що зберігаються в архівосховищах й бібліотеках. Також у додатках розміщені таблиці зі статистичними даними й кількісними показниками стосовно монастирів у регіоні, що розглядається, монастирських друкарень, бібліотек та книг у монастирях.

Капітальна джерелознавча праця польської бібліотекарки Урсули Пашкевич «Cathalogus cathalogorum» (Варшава, 2015), яка є результатом тривалої, копіткої праці[12] і містить у собі відомості про каталоги, інвентарі та інші документи й публікації про приватні й монастирські книгозбірні, бібліотеки навчальних закладів і громадських інституцій, що функціонували

[12] Paszkiewicz U. Rękopismienne inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej: spis za lata 1553–1939. Warszawa, 1996. 96 s. Paszkiewicz U. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej: spis za lata 1510–1939. Warszawa: DiG, 1998. 260 s. Paszkiewicz U. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku: Sup. 2. Poznań: Bogucki wyd-wo naukowe, 2006. 636 s.

на теренах Речі Посполитої від XV ст. до 1939 р., надає певну інформацію про джерела, дотичні історії названих монастирських бібліотек, зокрема книгозбірень Бердичівського (позиції № 50, № 51) та Вишнівецького монастирів босих кармелітів (позиції № 4594, № 4595), Острозького капуцинського монастиря (позиція № 5031), Луцького єзуїтського колегіуму (позиції № 2606, № 2607), Берестейського єзуїтського колегіуму (позиції № 198–200а) та Луцького тринітарського монастиря (позиція № 2618).

Огляд архівних джерел Центрального державного історичного архіву України у Києві та Державного архіву Житомирської області, які торкаються різних аспектів закриття римо-католицьких монастирів Волинської губернії в XIX ст., в тому числі про монастирські бібліотеки, подано в публікації польського дослідника Віталія Росовського[13].

В історико-бібліотекознавчих студіях книгозбірень католицьких монастирів на етнічних українських землях не можна оминути дисертаційне дослідження українського науковця Назарія Лоштина «Бібліотеки монастирів Львівської латинської митрополії XIV–XVIII ст.: книгознавчі аспекти», яке на базі джерелознавчого дослідження 14 інвентарів книгозбірень 11-х католицьких монастирів сімох чернечих орденів Львівської архідієцезії та Перемишльської дієцезії представляє вагомість і роль цього виду історичного джерела в історико-книгознавчих та історико-бібліотекознавчих дослідженнях, демонструє методичні засади наукового опрацювання рукописних бібліотечних інвентарів та їхній джерелознавчий потенціал[14].

Окремі відомості про бібліотеки монастирів з українських теренів можна знайти в публікаціях, присвячених загальній історії бібліотек, зокрема у розвідках львівських дослідниць Віри Фрис[15] та Наталії Кунанець[16]. Однак

[13] Rosowski W. Archiwalia na temat skasowanych klasztorów w zbiorach państwowych archiwów w Kijowie i Żytomierzu na Ukrainie w świetle kwerendy przeprowadzonej w dniach 5–23 VIII. 2013 r. // Hereditas Monasteriorum. 2014. № 5. S. 269–294.

[14] Лоштин Н. Т. Бібліотеки монастирів Львівської латинської митрополії XIV–XVIII ст.: книгознавчі аспекти / НАН України; Нац. б-ка України ім.. В. І. Вернадського. Автореф. дис. … канд. іст. наук. Київ, 2018. 20 с.

[15] Фрис В. Бібліотеки на західноукраїнських землях у другій половині XVII – XVIII ст. // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. 2002. Вип. 9/10. С. 171–186.

вміщена тут інформація має лише оглядовий характер й часто спирається на здобутки інших дослідників.

Бібліотеки католицьких монастирів з теренів історичної Волині – Волинської губернії – Луцько-Житомирської дієцезії не були об'єктами самостійних історико-книгознавчих і бібліотекознавчих досліджень. Тільки в монографії вітчизняної дослідниці Наталії Сінкевич «Laudare, benedicere, praedicare. Домініканський орден на Волині в кінці XVI – на початку XIX ст.», присвяченій історії Домініканського ордену на Волині в кінці XVI – на початку XIX ст., в одному з розділів подано аналіз каталогів бібліотек Луцького і Володимирського домініканських монастирів з точки зору інтелектуального життя орденських осередків[17]. Історія монастирських книгозбірень, історико-книгознавчий аналіз їхніх фондів, джерелознавчий аналіз примірників стародруків названих бібліотек не входили в коло наукових питань, висвітлених авторкою.

У публікації Олега Духа «Ліквідація унійних і римо-католицьких монастирів в Російській імперії та доля їх бібліотек (кінець XVIII – XIX ст.» (2014)[18] розглянуто долі монастирських бібліотек із сучасних територій України і Білорусі, які увійшли до складу Російської імперії після трьох поділів Речі Посполитої у другій половині XVIII ст. Автор описує переміщення окремих книгозбірень після ліквідації монастирів до нових власників. У загальних рисах він торкається історії бібліотек Острозького й Кременецького єзуїтських колегіумів та Бердичівського й Вишнівецького монастирів босих кармелітів, тільки згадує бібліотеки луцьких тринітаріїв, дедеркальських і кременецьких реформатів.

З долею бібліотек скасованих у 1832 р. католицьких монастирів у західних губерніях Російської імперії пов'язана публікація польського

---

[16] Кунанець Н. Бібліотечна справа на західноукраїнських землях (XIII ст. – 1939 р.) : консолідований інформаційний ресурс. Львів: Вид-во Львівська політехніка, 2011. 448 с.

[17] Сінкевич Н. Laudare, Benedicere, Praedicare. Домініканський орден на Волині в кінці XVI – на початку XIX ст. Київ, 2009. С. 159–185.

[18] Дух О. Ліквідація унійних і римо-католицьких монастирів в Російській імперії та доля їх бібліотек (кінець XVIII–XIX ст.) // Вісник Львівського університету. Серія: книгознавство, бібліотекознавство та інформ. технології. 2014. Вип. 8. С. 86–100.

дослідника Томаша Цесельського. Він публікує і коментує документ, який містить перелік книг, вилучених з бібліотечних фондів закритих монастирів як небезпечних для російського самодержавства[19]. Монастирі, що досліджуються в дисертаційній роботі, не фігурують у документі.

У двох статтях Ірини Ціборовської-Римарович на документальній основі висвітлюється переломний момент в історії досліджуваних монастирських бібліотек, пов'язаний з масовим закриттям католицьких монастирів у 1832 р. на теренах Російської імперії після краху польського повстання 1830–1831 рр.: «Доля книгозбірень католицьких монастирів Волинської губернії у світлі їхньої касації 1832 р. російською імперською владою»[20] та «Історична доля книгозбірень волинських отців тринітаріїв у контексті касації католицьких монастирів 1832 р. в Російській імперії»[21]. Інша наша стаття – «Джерельна база досліджень римо-католицьких монастирських книгозбірень Луцької і Луцько-Житомирської дієцезій XVII – першої половини XIX століть»[22] – характеризує основні види документальних джерел для історико-книгознавчих та історико-бібліотекознавчих досліджень монастирських книгозбірень римо-католицьких монастирів і висвітлює їх інформаційний потенціал, пов'язаний з бібліотеками 12-х монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії.

Джерельна база, яка була в нашому розпорядженні, різниться за видовими ознаками та інформативністю по відношенню до книгозбірень досліджуваних монастирів, що пов’язано з різними обставнами історичної

[19] Ciesielski T. Książki poddane w 1841 r. cenzurze prewencyjnej. Przyczynek źródłowy do dziejów bibliotek klasztorów skasowanych na mocy ukazu z 1832 r. w guberniach zachodnich Imperium Rosyjskiego // Hereditas Monasteriorum, 2014. Vol. 4. S. 235-259.

[20] Ціборовська-Римарович І. О. Доля книгозбірень католицьких монастирів Волинської губернії у світлі їхньої касації 1832 р. російською імперською владою // Рукописна та книжкова спадщина України. 2018. Вип. 22. С. 180–191.

[21] Ціборовська-Римарович І. О. Історична доля книгозбірень волинських отців тринітаріїв у контексті касації католицьких монастирів 1832 р. в Російській імперії // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛДІКЗ. Вип. 9. Луцьк, 2013. С. 299–310.

[22] Ціборовська-Римарович І. О. Джерельна база дослідження римо-католицьких монастирських книгозбірень для історії римо-католицьких монастирських книгозбірень: Луцької і Луцько-Житомирської дієцезій XVII – першої половини XIX століть» // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Т. CCLXXI: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін / Наук. Тов-во ім. Шевченка. Львів, 2018. С. 136–152.

долі конвентів і колегіумів. Види джерел, задіяні в бібліотекознавчому дослідженні, можна стисло схарактеризувати наступним чином.

Стародруки досліджуваних монастирських бібліотек, які самі по собі віддзеркалюють тематику бібліотечного фонду і через свої провенієнції та маргінальні написи ілюструють факти з історії книгозбірень, тексти присвят, передмов, вміщені у виданнях, можуть проливати світло на зв'язок бонефакторів з монастирями.

У часи функціонування досліджуваних монастирських книгозбірень не існувало усталених назв документів, які несли інформацію про бібліотечні фонди. З метою уніфікації змістовної характеристики цих документів, конкретизації фактологічного матеріалу пропонуємо ввести наступні терміни для назв документів, які в тій чи іншій формі надають відомості про склад і зміст бібліотечних фондів. У представленому бібліотекознавчому дослідженні до документа, в якому віддзеркалено систематизацію фонду і є такі елементи бібліографічного опису видання, як ім’я автора, назва, місто видання, рік, шифр примірника, його місце в тематичному розділі, вживається термін *каталог бібліотеки*. Рукописні каталоги несуть найповнішу інформацію про бібліотечний фонд на конкретний час функціонування книгозбірні, подають відомості про склад, зміст, обсяг книжкового фонду, віддзеркалюють систему розстановки фонду, фіксують бібліотечні шифри.

До документа, в якому вміщено бібліографічні описи книжок без вказівки шифрів, інколи без вказівки на систематизацію фонду, вживається термін *інвентар бібліотеки*. За цим документом можна провести кількісний підрахунок фонду, проаналізувати його тематичний і мовний склад, представити хронологічну характеристику та географію видань.

До документа, в якому подано кількісні дані бібліотечного фонду за тематичними розділами без відомостей про примірники, вживається термін *сумарій книг бібліотечного фонду.*

В евристичній роботі з архівнми фондами трапляються такі види документів, як *списки книг,* що несуть фрагментарну інформацію про бібліотечний фонд і стосуються групи примірників. Вони, як правило, укладалися в довільній формі за певних обставин, наприклад: надходження партії книг до бібліотеки внаслідок закупівлі, передачі примірників з одного монастиря до іншого тощо.

Акти генеральних візитацій монастирів з описом рухомого й нерухомого майна монастиря, відповідно з описом його будівлі та монастирського костелу, містять у собі різну інформацію про бібліотечний фонд, приміщення бібліотеки, книги, що знаходяться у захристії, рефектарії, хорі, аптеці. Акти можуть бути доповнені укладеним каталогом, інвентарем чи сумарієм книжкового фонду.

Монастирські книги прибутків і видатків можуть нести інформацію, подану в різних формах, про витрату коштів на придбання книжок для монастирської бібліотеки.

Документи державних інституцій. Інформація про монастирські бібліотеки та їхню історичну долю може міститися в документах державних інституцій, причетних до закриття монастирів, розподілу їхнього майна, прийняття-передачі бібліотечних фондів.

Орденські статути, конституції, розпорядження. Для історії монастирських книгозбірень важливе значення мають документи, які регламентують чернече життя і функціонування орденських осередків: *орденські правила*, де окреслені з тією чи іншою повнотою правила роботи і користування монастирськими бібліотеками; *конституції* генеральних та провінційних капітул, на яких приймалися постанови щодо комплектування бібліотек, перевірок бібліотечного фонду, виділення грошових сум на придбання книжок; *розпорядження* монастирського керівництва стосовно діяльності монастирської бібліотеки тощо.

Мемуари. У реконструкцію історії бібліотек, в тому числі й монастирських, вносять свою лепту спогади і враження від давніх бібліотек

тих, хто бачив їх фонди чи якусь частину фондів у період, коли бібліотеки вже не належали первісним власникам.

Провенієнції у вигляді рукописних написів, різного виду екслібрисів, суперекслібрисів, печаток у комплексі інформують про долі конкретних примірників і формування бібліотечних фондів. Рукописні провенієнції, які становлять значну складову маргіналій у широкому значенні цього терміна, і власне маргіналії є інформаційним матеріалом, з одного боку, як історичний факт існування бібліотек та комплектації їхніх фондів, з іншого – як біографічне джерело про конкретних персон, пов'язаних з функціонуванням бібліотек, часом про події в історії монастирських книгозбірень. Роль провенієнцій і маргіналій в історико-бібліотекознавчих дослідженнях монастирських книгозбірень, а також застосована методика їхнього опрацювання будуть представлені у відповідному розділі монографії.

Для розкриття обраної теми нами використано допоміжні джерела, пов'язані з виявленням примірників досліджуваних книгозбірень у фондах сучасних установ, які зберігають стародруки, ідентифікацією та атрибуцією видань, визначенням їхньої раритетності, характеристикою авторів друкованих творів та дійових осіб провенієнцій і маргінальних написів.

Особливості бібліографічних описів у рукописних каталогах та інвентарях давніх бібліотек характеризуються видозміненими назвами стародруків, видозміненими формами імен авторів або їх відсутністю, практично завжди відсутністю назв друкарень, в деяких випадках – місць друкування. Це ускладнює ідентифікацію видань, вимагає часто використання допоміжних засобів для визначення вихідних даних книги, її авторства і точної назви. Для ідентифікації видань, що побачили світ на теренах сучасної України до 1800 р. включно, ми користувалися бібліографічною працею українських науковців Якима Запаска та Ярослава Ісаєвича «Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на

Україні», опублікованою у двох книгах, трьох частинах в 1981–1984 рр.[23] Базовим бібліографічним джерелом для роботи з польськими виданнями була багатотомна праця польського бібліографа Кароля Естрайхера (1827–1908) «Bibliografia polska»[24], яку продовжили його син Станіслав Естрайхер (1869–1939) та онук Кароль Естрайхер молодший (1906–1984). Багаторічна праця династії Естрайхерів у наш час отримала електронний варіант у формі проєкту «Elektroniczna Baza Bibliografii Estreichera» (EBBE), який реалізовує Дослідницький центр польської бібліографії Естрайхерів (Centrum Badawcze Bibliografii Polskiej Estreicherów) при Ягеллонському університеті (Краків). Проєкт представляє повнотекстову електронну копію всіх томів бібліографічної праці, а також забезпечує повноцінний пошук інформації за заданими параметрами. Корисною для ідентифікації стародрукованих видань була багатотомна бібліографія польської літератури «Nowy Korbut», перші шість томів якої охоплюють період в історії польської літератури від найдавніших часів до епохи Просвітництва включно. Варто зазначити, що в «Nowy Korbut» включено й видання, які побачили світ на етнічних українських землях. Неможливо оминути увагою і праці французьких книгознавців Ж. Брюне і Ж. Гресce (Brunet J. Ch. Manuel du librarie et de l'amateur de livres. 5-e ed. Paris, 1860–1865. T. 1–6; Graesse J. G. Tresor de livres rares et precieux ou nouveau dictionnaire bibliographique. Dersde: R. Kuntz etc., 1859–1869. T. 1–7), які відіграють важливу роль при визначенні раритетності видань, та роботу А. Барб'є для атрибуції анонімних видань і видань, опублікованих під псевдонімами (Barbier A.-A. Dictionnaire des ouvrages anonyms et pseudonyms composes, traduits ou publies en francaes et en latin. 2 ed. A Paris, 1822–1827. T. 1–4).

Власне електронні бази даних та біобібліографічні інтернет-ресурси є ще одним допоміжним джерелом, що допомагає при ідентифікації книг, які записані до рукописних бібліотечних каталогів та інвентарів. До основних,

[23] Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Львів: Вища школа, 1981–1984. Кн. 1. 1981. 133 с. : іл.; Кн. 2, 2 ч. 1984. 131, 127 с. : іл.
[24] Estreicher K. Bibliografia polska. [XV–XVIII w.]. Kraków, 1882–1951. T. 8–34.

які найчастіше використовувалися при опрацюванні бібліографічних описів, можна віднести наступні: «Google Books» – база даних, де розміщуються стародруковані та сучасні видання, у повному чи обмеженому доступі, залежно від згоди бібліотеки чи видавництва; «WorldCat» – найбільша у світі інтернет-мережа бібліотечного контенту; «Europeana» – інтернет-портал, що діє з 2008 р. і на якому викладено різного виду джерела, в тому числі книги, з фондів різних європейських культурних інституцій (бібліотеки, музеї, галереї, архіви); «Deutsche Biographie» – проєкт Історичної комісії Баварської академії наук (Die Bayerische Akademieder Wissenschaften), в якому зібрано інформацію про усіх осіб, що мали вплив на розвиток політики, економіки, суспільства чи культуру; «Treccani» – інтернет-версія італійської енциклопедії «l'Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti» (1925–36 рр. та 1938–2006 рр.); «Gallica» – онлайн-ресурс Національної бібліотеки Франції (Bibliothèque Nationale de France), який надає вільний доступ до французької культурної спадщини (книги, плакати, карти тощо); «Post-Reformation Digital Library» – інтернет-ресурс, де зібрано інформацію про всі публічні електронні версії праць з теології та філософії ранньомодерного часу, подано прямі посилання на ресурси, де зберігаються оригінальні цифрові копії книг; «CERL Thesaurus» – база даних, яка подає назви місць друку, авторів книг, друкарень та видавців, включаючи різні варіанти написання назв латиною, а також іншими мовами.

З метою виявлення примірників досліджуваних книгозбірень у сучасних колекціях та фондах бібліотек, архівів і музеїв було опрацьовано такі наукові друковані каталоги: «Каталог інкунабул» Бориса Зданевича (Київ, 1974); «Каталог палеотипов из фондов Научной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского» (Киев, 1996) та каталоги альдин, укладені Маргаритою Шамрай: «Альдини в бібліотеках України» (Київ, 2008), «Aldines in libraries of Ukraine: Catalogue» (Варшава, 2012); «Каталог стародрукованих книг, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (ЦДІАК). 1496–1764 рр.» (Київ, 1999);

«Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. ст. у зібраннях Музею книги та друкарства м. Острога і Волинського краєзнавчого музею» (Луцьк, 2005) та «Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. ст. у Волинських книгозбірнях» (Луцьк, 2006) Світлани та Олександра Позіховських; Ірини Качур «Діяльність родини Шліхтинів (1755–1785) у контексті приватного книговидання Львова XVIII століття. Монографія-каталог» (Львів, 2022); «Katalog starych druków biblioteki Papieskiego Kolegium Polskiego w Rzymie» (Warszawa, 2010); «Katalog druków XVI wieku z historycznej kolekcji Ossolineum» (Wrocław, 2017); «Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich: Polonika wieku XVII» (Wrocław, 1993–1997; 9 tt.); Зофії Вішньовської «Katalog starych druków Biblioteki Muzeum-Zamku w Łańcucie» (Łancut-Muzeum, 1974)[25], каталоги палеотипів та плантенів з фондів Бібліотеки Вільнюського університету: «Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai katalogos / Sudare N. Feigelmanas, I. Daugirdaite, P. Račius» (Vilnuis, 2003), «Vilniaus universiteto bibliotekos plantenai: katalogas / Sudare Vidas Račius» (Vilnius, 2015).

Для пошуку й уточнення біографічних даних про авторів опублікованих творів, дійових осіб провенієнцій та маргінальних написів зверталися до таких генеалогічних праць і праць біографічної тематики: «Polski słownik biogarficzny», «Słownik pracowników książki polskiej» (Warszawa-Łódź, 1972), «Słownik pracowników książki polskiej: Suplement»

[25] Каталог інкунабул / укл. Б. Зданевич; упоряд. Г. І. Ломонос-Рівна. Київ: Наук. думка, 1974; Каталог палеотипов из фондов Научной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского / сост. М. А. Шамрай при участии Б. В. Грановского и И. Б. Торбакова Киев: Наук. думка, 1996; Шамрай М. Альдини в бібліотеках України. Київ: Академперіодика, 2008; Shamrai M. Aldines in libraries of Ukraine: Catalogue. – New corrected and completed erdition by M. Spandowski. Warsaw: DiG, 2012; Каталог стародрукованих книг, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (ЦДІАК). 1496–1764 рр. / упоряд.: Г. В. Боряк, О. Г. Полегайлов, І. О. Ціборовська-Римарович, Н. М. Яковенко. Київ, 1999; Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. ст. у зібраннях Музею книги та друкарства м. Острога і Волинського краєзнавчого музею: Каталог / укл.: О. Л. Позіховський, С. В. Позіховська. Луцьк, 2005; Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. ст. у Волинських книгозбірнях: Каталог / укл.: С. В. Позіховська, О. Л. Позіховський. Луцьк, 2006; Качур І. Діяльність родини Шліхтинів (1755–1785) у контексті приватного книговидання Львова XVIII століття : моногр.-каталог. Львів, 2022; Katalog starych druków biblioteki Papieskiego Kolegium Polskiego w Rzymie / Oprac. Michał Spandowski; Proweniencje oprac. Joanna Borysiak. Warszawa, 2010; Katalog druków XVI wieku z historycznej kolekcji Ossolineum / pod red. Doroty Sidorowicz-Mulak; Zbiory wrocławskie opracowaly A. Franczyk-Cegla, M. Mińkowska, G. Rolak; zbiory lwowskie opracowała I. Kachur. Wrocław, 2017; Wiśniowska Z. Katalog starych druków Biblioteki Muzeum-Zamku w Łańcucie). Łancut-Muzeum, 1974.

(Warszawa-Łódź, 1986), «Polska encyklopedia szlachecka / oprac. S. J. Starykoń-Kasprzycki, M. Dmowski» (Warszawa, 1935–1938; t. 1–12. Przedruk. Warszawa, 1994), W. Dworzaczek «Genelogia: Tablice» (Warszawa, 1959), J. Dunin-Borkowski «Almanach błękitny. Geneologia żyjących rodów polskich» (Lwów; Warszawa, 1908), A. Boniecki «Herbarz polski. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich» (Warszawa, 1899–1912; t. 1–15), K. Niesiecki «Herbarz polski» (Lipsk, 1839–1846; t. 1–10), «Encyklopedii wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995» (Kraków, 2004).

Для атрибуції власницьких книжкових знаків було задіяно спеціальні видання з цієї теми, зокрема: Wittyg W. Exlibrisy bibliotek polskich XVII i XVIII wieku (Warszawa, 1903), Laucevicius E. XV–XVIII a. Knygu irisimai lietuvos bibliotekose (Vilnius, 1976), Kisarauskas V. Lietuvos knygos ženklai. 1518–1918 (Vilnius, 1984), Sipayłło M. «Polskie superexlirisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersteckiej w Warszawie» (Warszwa, 1988), Cubrzyńska-Leonarczyk M. «Polskie superekslibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersytekiej w Warszawie. – Centuria druga» (Warszawa, 2001).

В історичному книгознавстві з-поміж монастирських книгозбірень найбільше бібліотекознавчих публікацій присвячено єзуїтським бібліотекам. Важливою працею про організацію, фінансування та змістовність фондів єзуїтських книгозбірень на теренах Речі Посполитої у XVI–XVIII ст., їхню роль у діяльності орденських осередків є робота члена Товариства Ісусового кс. Людвіка Ґжебня «Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku»[26]. Автор розкриває заявлену тему на основі широкої джерельної бази – орденських правил, постанов і розпоряджень орденських капітул, генералів і провінціалів Ордену та стародруків, які походять з колегіумних книгозбірень. Окрім представленого в роботі аналізу орденського законодавства про бібліотеки, він окреслює види колегіумних бібліотек

[26] *Grzebień L.* Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. 1975. T. 30. S. 223–278; T. 31. S. 225–281.

(загальні та спеціальні), шляхи комплектації книгозбірень, бібліотечні приміщення, умови зберігання книг, приділяє увагу процесу каталогізації та користуванню книгами в бібліотеках. Але треба відзначити, що книгозбірні Луцького, Острозького, Берестейського та Кременецького єзуїтських колегіумів не фігурують у названому бібліотекознавчому дослідженні. Проте праця кс. Л. Ґжебня може слугувати взірцем методологічного дослідження в сфері історичного бібліотекознавства, яке стосується орденських книгозбірень.

В «Encyklopedii wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995» (Краків, 2004), підготовленій під орудою кс. Л. Ґжебня, у статтях, присвячених відповідним колегіумам, бібліотеки яких досліджувалися, приділяється увага й книгозбірням. У залежності від опрацьованої джерельної бази відомості про монастирські бібліотеки можуть бути більш або менш поширеними. Детальніше характеристику цієї інформації ми представимо в пунктах, які стосуються джерельної бази дослідження окремо кожного колегіуму.

Серед католицьких чернечих орденів, книгозбірні яких досліджувалися в дисертації, найбільшу увагу українських дослідників посідав Орден єзуїтів, його багатовекторна діяльність на українських етнічних землях. Тут на авансцену досліджень виступає освітянська та педагогічна діяльність єзуїтів, їхній вплив на соціальне життя регіонів. Публікація Ростислава Басенка «Інститут Товариства Ісуса» як нормативно-правова основа європейської молодіжної політики єзуїтів (друга половина XVI – XVII століття) висвітлює аспект молодіжної політики єзуїтів[27]. Друковані праці Галини Навольської присвячені педагогічній діяльності представників Товариства Ісусового в Україні, в тому числі методиці навчання латинської мови в єзуїтських

[27] Басенко Р. О. «Інститут Товариства Ісуса» як нормативно-правова основа європейської молодіжної політики єзуїтів (друга половина XVI – XVII століття) // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу», 10 грудня 2019, Полтава. Полтава, 2019. С. 29–35.

школах[28]. Василь Кметь у розлогій статті висвітлює викладання історії у Львівському єзуїтському колегіумі і демонструє її місце і роль в освітній системі єзуїтів. У контексті викладу матеріалу автор у загальних фразах констатує важливу роль колегіумної бібліотеки в навчальному процесі і підкреслює її добру організацію[29]. Публікації та дисертаційне дослідження Анжели Папазової присвячені освітньо-виховній та релігійно-освітній діяльності Ордену єзуїтів у «східнословянському регіоні», до якого дослідниця зараховує українські, білоруські та московські землі. Оскільки її публікації прямо не пов'язані з темою нашого дослідження, ми не вдаємося до їхнього детального аналізу, але зазначаємо, що колегіумні бібліотеки залишаються поза увагою авторки[30]. У статті Ірини Зарічної на прикладі Львівського єзуїтського колегіуму розглядаються методи навчання математики в єзуїтських колегіумах у XVII ст.[31]. Окрім В. Кметя названі автори не приділяють уваги колегіумним бібліотекам у діяльності Товариства Ісусового. Ґрунтовна публікація Наталії Яковенко присвячена «латинськму шкільництву» в Україні, яке пов'язане з досвідом єзуїтських шкіл[32].

Серед українських дослідників єзуїтських бібліотек варто згадати Наталію Швець, яка у 2008 р. опублікувала свою працю, присвячену

[28] Навольська Г. І. Особливості навчання латинської мови в єзуїтських колегіях на українських землях XVII–XVIII століття // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія Педагогіка. 2012. № 3. С. 51–57; Навольська Г. І. Система освіти Ордену єзуїтів у контексті традицій епохи Просвітництва // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. 2008. Вип. 23. С. 278–284; Навольська Г. І. Педагогічна діяльність Ордену єзуїтів в Україні (XVI–XVIII ст.) : автореф. дис. … канд. пед. наук. Тернопіль, 2011. 20 с.

[29] Кметь В. Історичні студії Львівської єзуїтській академії (1661–1773) // Київська Академія. 2016. Вип. 13. С. 176–177.

[30] Папазова А. В. Вплив та наслідки впровадження освітньо-виховної системи Товариства Ісуса у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. // Історичні записки: збірник наукових праць. Луганськ, 2011. Вип. 30. С. 129–138; Папазова А. В. Єзуїтські аптеки, інфірмерії та лікарні у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. // Схід. Донецьк, 2014. № 6 (132). С.78–82; Папазова А. В. Проникнення ордену єзуїтів у східнослов'янські землі // Схід. 2000. № 1 (32). С. 57–60; Папазова А. В. Релігійно-освітня діяльність ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст.: автореф. дис. … канд. іст. наук. Донецьк, 2008. 20 с.; Папазова А. В. Релігійно-освітня діяльність ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст.: дис. … канд. іст. наук. Донецьк, 2008. 347 с.; Папазова А. В. Утворення інститутів ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. // Наука. Релігія. Суспільство. 2003. № 3. С. 150–156.

[31] Зарічна І. Форми, методи і засоби навчання математики в єзуїтських колегіях в XVII ст. (на прикладі Львівської єзуїтської колегії) // Історико-педагогічний альманах. 2009. Вип. 2. С. 45–51.

[32] Яковенко Н. Латинське шкільництво і шкільний гуманізм в Україні кінця 16 – середини 17 ст. // Київська старовина. 1997. № 1–2. С. 11–17.

бібліографічній реконструкції книгозбірні львівського колегіуму Товариства Ісусового «Próba rekonstrukcji biblioteki lwowskiego kolegium jezuickiego (1596–1773)» (Kraków, 2008). Видання складається зі вступу, в якому викладається методологія проведеного дослідження, книгознавчого аналізу виявлених та збережених екземплярів книг львівської єзуїтської бібліотеки і власне каталогу, що включає в себе бібліографічні описи 201 стародруку. Робота Н. Швець може бути використана і як методичний взірець для історико-книгознавчих та історико-бібліотекознавчих досліджень. Інша її публікація пов'язана з освітянською діяльністю Ордену єзуїтів і висвітлює репертуар навчальної літератури для гуманітарних студій, яка вийшла з-під верстатів друкарні Львівського єзуїтського колегіуму і звичайно знаходилася у фондах єзуїтських книгозбірень[33].

Низка досліджень українських істориків, присвячених освітянській діяльності Ордену єзуїтів на українських теренах, торкається й єзуїтських колегіумних книгозбірень. Це, як правило, лаконічні згадки про бібліотеки відповідних колегіумів і резиденцій (констатація наявності бібліотек), про навчальну літературу, якою користувалися викладачі та учні в єзуїтських школах. Український історик Сергій Сєряков у своїх публікаціях, присвячених дослідженню єзуїтської освіти з теренів України[34], зокрема в луцькій[35], острозькій[36], львівській школах[37], аналізуючи їхній науковий і культурно-інтелектуальний потенціал, торкається в загальних рисах

[33] Швець Н. Репертуар навчальної літератури для гуманітарних студій видавництва Львівського єзуїтського колегіуму // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2010. Вип. 28. С. 318–341.

[34] Сєряков С. Викладацький склад як показник якісного рівня єзуїтської освіти на українських теренах Речі Посполитої // Київська Академія. 2010. Вип. 8. С. 92–111; Сєряков С. Повсякденне життя єзуїтських шкіл України // З історії повсякденного життя України: Повсякдення ранньомодерної України. Т. 1: Практика, казуси та девіації повсякдення. Київ, 2012. С. 99–139; Сєряков С. Події першого року Хмельниччини та єзуїтське шкільництво в Україні // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. 2003. Вип. 3. С. 29–30; Сєряков *С.* Характерні риси єзуїтського шкільництва в освітній діяльності Києво-Могилянської академії в XVII столітті // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». 2000. Т. 18. С. 24–28.

[35] Сєряков С. Культурно-освітній потенціал Луцької єзуїтської школи у 1648–1700 роках // Київська Академія. 2008. Вип. 5. С. 113–124.

[36] Сєряков С. Острозька єзуїтська школа в другій половині XVII ст.: матеріальне підґрунтя існування, викладацький склад, інтелектуально-культурний потенціал // Острозька давнина. 2016. Вип. 5. С. 67–84.

[37] Сєряков С. Науково-культурний потенціал Львівської єзуїтської школи (1648–1700) // Україна в Центрально-Східній Європі. 2008. № 8. С. 172–192.

організації монастирських книгозбірень, тематики книжкових фондів та праць викладачів. Тетяна Шевченко в низці публікацій (у монографії та статтях), присвячених єзуїтському шкільництву, історії осідків Товариства Ісусового на українських землях, згадує книгозбірні колегіумів, без яких неможливе було повноцінне функціонування єзуїтських осередків[38].

1.2. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Луцького єзуїтського колегіуму. Документальну базу до історії та характеристики фонду книгозбірні Луцького єзуїтського колегіуму сьогодні можна окреслити наступним колом джерел. Насамперед це стародруки колегіумної бібліотеки та інвентар поєзуїтської бібліотеки 1783 р. (ЦДІАУК, ф. 710, оп. 2, спр. 1200, арк. 29–38).

Інвентар луцької поєзуїтської бібліотеки має таку автентичну назву: «Inwentarz Biblioteki Łuckiej poiezuitskiej będącej do roku 1787 w murach P. Kapitulę ustąpionej». Він укладений 1783 р. проректором Луцької школи Едмундом Попелем-Брошновським (1746–1803). Укладач був членом Товариства Ісусового, а після касації Ордену, від 1781 р. обіймав послідовно посади префекта школи КЕН у Луцьку, ректора Волинського шкільного відділення у 1785–86 рр., Українського шкільного відділення у Вінниці в 1790–93 рр. Документ подає кількісну характеристику бібліотечного фонду на 1783 р., ілюструє співвідношення літератури в різних тематичних групах. Він дає можливість скласти певне уявлення про кількісний склад і зміст фонду книгозбірні на час укладання інвентаря. Описи книг в інвентарі згруповані за 20-ма тематичними розділами: «Ascetowie» – 128 назв, «Biblia»

[38] Шевченко Т. Викладачі Луцького єзуїтського колегіуму (1608–1648) // Київська Старовина. 2000. № 6 (336). С. 42–57; Шевченко Т. Єзуїти з Русі і Литви у персональних каталогах Товариства Ісуса другої половини XVI – першої половини XVII ст. // Беларусь і суседзі: шляхі фарміравання дзяржаўнасці, міжнацыянальныя і міждзяржаўныя адносіны. Гомель, 2012. Вып. 1. С. 30–37; Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. Львів: Свічадо, 2005. 340 с.; Шевченко Т. Єзуїтські доми, їхні фундатори і благодійники на українських землях Речі Посполитої: 1572–1647 рр. // Етнічна історія народів Європи. 2002. №13. С. 86–92; Шевченко Т. Католицькі духовні семінарії, проваджені єзуїтами, у Речі Посполитій часів Контрреформації (середина XVI – середина XVII ст.) // Труди Київської духовної академії. 2011. № 15. С. 269–284; Шевченко Т. Острозький колегіум єзуїтів (1626–1648) // Етнічна історія народів Європи. 2001. № 12. С. 85–88; Шевченко Т. Рекрутування русинів до єзуїтського ордену (остання чверть XVI ст. – середина XVII ст.): на прикладі викладацького складу шкіл на українських землях Польської Провінції Товариства Ісуса // Український історичний журнал. 2011. № 6. С. 36–54.

– 13 назв, «Commentatores et SS. Patres» – 53 назви, «Controversi et Cathechistae» – 100 назв, «Consilia et Decreta» – 23 назви, «Contionatores» – 177 назв, «Historici Sacri» – 61 назва, «Historici profane» – 68 назв, «Juridici» – 31 назва, «Institutum Jezuickie» – 22 назви, «Linguisticae» – 110 назв, «Mathematici» – 12 назв, «Medici» – 4 назви, «Meditatores» – 55 назв, «Philosophi» – 70 назв, «Poetae» – 122 назви, «Politici» – 45 назв, «Precatorii» – 136 назв, «Theologia Scholastici» – 26 назв, «Theologia Morales» – 65 назв. Загалом обсяг фонду містив у собі бл. 1374 назви творів у 1833 томах. Кількісно перші п'ять місць розподілялися між такими тематичними групами в такій послідовності: 1-ше місце посідали твори проповідників (177 назв), 2-ге – «Precatorii» (136 назв), 3-тє – аскетичні твори (128 назв), 4-те – поетичні твори (122 назви), 5-те – мовознавчі праці й словники (110 назв). В кожній рубриці назви видань подаються в абетковому порядку, як правило, за назвою твору, далі йде прізвище автора у непрямому відмінку, у поодиноких випадках спочатку стоїть прізвище автора в непрямому відмінку, а потім назва твору; в переважній більшості бібліографічних описів ім'я авторів не вказується, тільки прізвища; рік, місце видання і друкарня не вказуються; не зазначається й формат книжок; послідовно фіксується кількість примірників видання, якщо їх більше одного. Інвентар написано чітким каліграфічним почерком. Він закінчується підписом укладача: «Te i tyle ksiąg zastałem w Bibliotece spisuiąc ią roku 1783. X. Edmund Popiel Broszniowski Prorektor Szkół Łuckich mp.» (Такі і стільки книг застав у Бібліотеці, описуючи її 1783 року. Кс. Едмунд Попель Брошновський, проректор Луцької школи, рукою власною).

У капітальній джерелознавчій праці У. Пашкевич «Cathalogus cathalogorum» занотовано два документи, пов'язані з луцької єзуїтською книгозбірнею. Це інвентар колегіумної бібліотеки 1773 р., який тепер зберігається в Російському державному архіві давніх актів (позиція каталогу № 2006: РДАДА, ф. 1603, оп. 1, спр. 70), та каталог бібліотеки Луцької семінарії, включений до Акту візитації луцького кафедрального костелу,

датований 1820 р. у фонді ДАЖО (позиція каталогу №2607: ДАЖО, ф. 178, оп. 51, спр. 31). За семінарійним каталогом фонд бібліотеки налічував 1044 од. зб.

Друковані джерела фіксують таку інформацію, дотичну історії цієї книгозбірні. Ф. Радзішевський присвятив одне коротке речення колегіумній бібліотеці: «Biblioteka Jezuitska oddana kapitule łacińskiej Łuckiej» (Єзуїтська бібліотека віддана луцькому латинському капітулу)[39]. У статті про Луцьк, вміщеній у «Słowniku geograficznym» так згадано про долю колегіумної книгозбірні після касації Товариства Ісусового: «Kapituła tymczasem łucka zajęła się restauracyą kościoła, do którego katedrę następnie przeniesiono, na szkołę zaś w zamian murów odstąpiła w 1781 r., wspaniałomyślnie i bezpłatnie, domu murowanego i dość obszernego, który komisya, kazawszy urządzić na cztery sale, w nich szkołe instanowała.W tym samym domu złożono uratowaną z pożaru bibliotekę pojezuicką i kilka instrumentów fizycznych i matematycznych» (Тимчасом луцький капітул зайнявся реставрацією костелу, до якого згодом було перенесено кафедру, а для школи замість мурів надав добре продумано і безкоштовно в 1781 р. мурований і досить просторий будинок, в якому комісія розпорядилася облаштувати чотири зали і відкрила школу. В тому ж будинку розмістили врятовану від пожежі поєзуїтську бібліотеку і кілька фізичних та математичних інструментів)[40]. Цю інформацію подає Т. Стецький у своїй монографії «Łuck starożytny i dzisiejszy»[41]. Орест Левицький (1849–1922) – український історик, етнограф, письменник, дійсний член ВУАН та її другий президент (1919–1922), у своїй статті «Луцкая старина» описує свої враження від залишків бібліотеки Луцького колегіуму під час своєї подорожі до Луцька в 1893 р.[42]

Польський бібліограф Едвард Хвалєвік (1873–1956) нотує наступні відомості про неї: «Biblioteka kapitulna liczy przyszło 1000 t. prawie wyłącznie z

[39] Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych… Kraków, 1875. S. 46.
[40] F. S. Łuck // SG. T. 5. Warszawa, 1884. S. 787.
[41] Stecki T. Łuck starożytny i dzisiejszy. Monografia historyczna. W Krakowie, 1876. S. 195.
[42] Левицкий О. Луцкая старина // Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. 1891. Кн. 5. С. 62–63.

zakresu teologii i posiada stare druki. Przechowuje resztki (ocalałe z pożarów w latach 1803 i 1845) księgozbiorów... OO. Jezuitów łuckich» (Капітульна бібліотека налічує близько 1000 т., виключно в галузі теології, і має стародруки. Зберігає рештки (вцілілі від пожеж 1803 та 1845 років) книгозбірні луцьких отців єзуїтів)[43].

В «Encyklopedii wiedzy o jezuitach», у статті, присвяченій Луцькому єзуїтському колегіуму, один абзац присвячено його бібліотеці. У ньому подається її кількісна характеристика за різні роки, імена жертводавців і кілька історичних фактів[44].

Існує небагато сучасних книгознавчих публікацій вітчизняних дослідників, присвячених історії бібліотеки Луцького єзуїтського колегіуму. До таких можемо віднести статті оглядового характеру Оксани Карліної: «Бібліотека Луцького єзуїтського колегіуму наприкінці XVIII ст.» та «Спроба реконструкції фонду бібліотеки Луцького єзуїтського колегіуму (за матеріалами Державного архіву Волинської області)»[45], присвячені стародрукам з луцької книгозбірні, які нині зберігаються в Науковій бібліотеці Державного архіву Волинської області (далі НБ ДАВО). Остання публікація, на наш погляд, не є бібліографічною реконструкцією фонду єзуїтської книгозбірні, а становить собою загальний огляд стародруків, які нині знаходяться в НБ ДАВО. Ці публікації вперше подавали інформацію про місце зберігання та тематичний огляд найбільшої відомої тепер частини колегіумної книгозбірні.

Вибіркову інформацію про книгозбірню Луцького колегіуму в XVII ст. подає у своїх публікаціях, присвячених освітянській діяльності єзуїтів в Україні, Сергій Сєряков*:* «Єзуїтське шкільництво в Україні: кількісні

[43] Chwalewik E. Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w Ojczyźnie i na obczyznie. Warszawa; Kraków, 1926. T. 1. S. 443–444.
[44] Encyklopedia wiedzy o jezuitach... Kraków, 2004. S. 393.
[45] Карліна О. Бібліотека Луцького єзуїтського колегіуму наприкінці XVIII ст. // Książka. Biblioteka. Informacja. Między podziałami a wspólnotą / Pod red. Jołanty Dzieniakowskiej i Moniki Olczak-Kardas. Kielce: Uniwersytet Jana Kochanowskiego, 2012. S. 613–620; Карліна О. Спроба реконструкції фонду бібліотеки Луцького єзуїтського колегіуму (за матеріалами Державного архіву Волинської області) // Україна XX століття: культура, ідеологія, політика. 2015. Вип. 20. С. 173–181.

показники та структурний розвиток (кінець 40-х – середина 90-х років 17 ст.)», «Події першого року Хмельниччини та єзуїтське шкільництво в Україні», «Культурно-освітній потенціал Луцької єзуїтської школи у 1648–1700 роках»[46]. Зокрема, в останній названій статті автор висвітлює забезпечення фінансуванням колегіумної бібліотеки в XVII ст., окреслює обов'язки префекта бібліотеки та організацію її діяльності, спираючись на документи Archivum Romanum Sicietatis Jesu.

Тетяна Шевченко у своїй монографії «Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст.» у розділі «Єзуїтські доми і школи при них на українських землях», у його частині, присвяченій Луцькому колегіуму, лаконічно згадує про те, що луцький біскуп Мартин Шишковський, фундуючи осередок Товариства Ісусового в Луцьку, передав і свою книгозбірню для бібліотеки колегіуму, і зазначає, що колегіумну книгозбірню було сформовано переважно завдяки бібліотекам біскупа Мартина Шишковського та київського греко-католицького митрополита Йосифа Вельяміна Рутського, що вперше префект колегумної бібліотеки згадується 1612 р., а 1648 р. бібліотеку вивезли до Торуня[47]. При цьому авторка посилається на документи з Archivum Romanum Societatis Jesu та Державного воєводського архіву у Кракові. У статті, присвяченій викладачам Луцького єзуїтського колегіуму, Т. Шевченко на основі архівних матеріалів аналізує віковий, соціальний, національний склад колегіумних педагогів та їхні функціональні обов'язки в першій половині XVII ст.[48]

Відомості про окремі стародруки з бібліотеки Луцького колегіуму надають кілька сучасних каталогів книжкових колекцій та фондів стародруків українських інституцій: «Каталог інкунабул», укладений

[46] Сєряков С. Єзуїтське шкільництво в Україні: кількісні показники та структурний розвиток (кінець 40-х – середина 90-х років 17 ст.) // Український історичний збірник 2001. Київ, 2002. С. 126–150; Сєряков С. Події першого року Хмельниччини та єзуїтське шкільництво в Україні // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. 2003. Вип. 3. С. 29–30; Сєряков С. Культурно-освітній потенціал Луцької єзуїтської школи у 1648–1700 роках // Київська Академія. 2008. Вип. 5. С. 113–124.

[47] Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. Львів, 2005. С. 121, 122.

[48] Шевченко Т. Викладачі Луцького єзуїтського колегіуму (1608–1648) // Київська Старовина. 2000. № 6 (336). С. 42–57.

Б. Зданевичем, містить опис одного стародруку[49], «Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В. И. Вернадского НАН Украины», укладений М. Шамрай, включає описи чотирьох стародруків[50], «Каталог стародрукованих книг, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві 1494–1764» має опис одного стародруку[51], каталог «Стародруки Речі Посполитої XVII–XVIII ст. ст. у Волинських збірках» вміщує бібліографічні описи 37 примірників із провенієнціями, які засвідчують їхню приналежність у минулому колегіумній книгозбірні і які нині зберігаються у фонді НБ ДАВО[52].

Стаття І. Ціборовської-Римарович «Книгозбірня Луцького єзуїтського колегіуму та її стародруки у фондах бібліотечних та архівних установ України» присвячена історії колегіумної бібліотеки та її стародрукам у фондах НБ ДАВО, НБУВ, ЛННБ[53]. Публікація І. Ціборовської-Римарович «Купівельні записи стародруків Луцького єзуїтського колегіуму: форма та інформативність» джерелознавчо аналізує рукописні купівельні провенієнції колегіумних стародруків[54].

1.3. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму.

Рукописні каталоги бібліотеки Острозького колегіуму часів його функціонування на сьогодні невідомі досідникам. Маємо рідкісний прецендент, коли документальні джерела допомагають відтворити, якщо не

[49] Каталог інкунабул / укл. Б. Зданевич. Київ, 1974. № 230.
[50] Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В. И. Вернадского НАН Украины / сост. М. А. Шамрай. Киев, 1995. № 338, 530, 587, 876.
[51] Каталог стародрукованих книг, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві 1494–1764. Київ, 1999. № 9.
[52] Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. ст. у Волинських збірках : каталог / уклад.: С. Позіховська, О. Позіховський. Луцьк, 2006. № 6, 9, 13, 19, 20, 24, 30, 31, 32, 34, 36, 38, 39, 40, 42, 43, 45, 47, 48, 49–50, 52, 55, 61, 65, 67, 73, 75, 76, 77, 78, 96, 105, 107, 109, 111, 112.
[53] Ціборовська-Римарович І. Книгозбірня Луцького єзуїтського колегіуму та її стародруки у фондах бібліотечних та архівних установ України // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. 2014. Вип. 10. С. 135–147.
[54] Ціборовська-Римарович І. Купівельні записи стародруків Луцького єзуїтського колегіуму: форма та інформативність» // Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2023 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; [відп. ред. О. М. Василенко ; відп. секр. М. В. Іванова]. Київ, 2023. С. 968–971. Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004726 (дата звернення: 10.10.2023). – Назва з екрана.

вповні, то значною мірою, склад та інтенсивність наповнення колегіумного книжкового фонду. Нині в розпорядженні дослідників є два види документальних джерел, що несуть такий фактографічний матеріал. Перший вид документів – це стародруки, які походять з монастирської книгозбірні і майже всі мають дату надходження книги до колегіумної бібліотеки чи внесення її до бібліотечного каталогу, зафіксовану на титульних аркушах у рукописній формі. Другий – це два томи рукописного каталогу книжок латинською, і значно меншою мірою, грецькою мовами фундаментальної бібліотеки Волинської духовної православної семінарії, куди влилася основна частина книгозбірні Острозького колегіуму. Обидва джерела доповнюють одне іншого.

Укладачем рукописного каталогу семінарської бібліотеки був викладач латинської мови Волинської духовної семінарії, бібліотекар (у 1891–1892 рр.) Іван Ілліч Тихомиров (1855–1913). Він був автором друкованого каталогу «Систематический каталог книг на церковно-славянском и русском языках фундаментальной библиотеки Волынской духовной семинарии» (Почаїв, 1889). Згаданий раніше рукописний каталог був продовженням його бібліографічної праці, але через брак коштів залишився неопублікованим[55]. Перший том рукописного каталогу зберігається нині у фондах Центрального державного історичного архіву у м. Києві (ЦДІАУК, ф. 2227, оп. 1, спр. 424, 258 арк.). Він має на верхній кришці оправи заголовок «№ 9. Каталог Бібліотеки Волинського Державного Науково-Дослідного музею». На арк. 1а знаходиться кругла печатка з написом по колу: «Фундамент. Библіотека Волынск. Дух. Семинаріи». На корінці оправи напис чорним чорнилом «Древніе язики. Т. 1, № 1–2394». У першому томі вміщено систематичні розділи «Святое Письмо и комментарии к нему», «Патрология», «Агиография», «Герменевтика», «Гомилетика», «Философия», «Церковная история», «Церковное право», «Словесность», останній включає в себе не

[55] Манько М. Церковні краєзнавці Волині кінця XIX – поч. XX ст. – дослідники і популяризатори історії книги і друкарства // Острозький краєзнавчий збірник. 2012. Вип. 5. С. 468.

тільки художні твори, але й посібники і підручники з риторики, видання з теорії словесності та історії літератури, панегірики.

Другий том зберігається в Інституті рукопису НБУВ (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4726, 143 арк.). На верхній кришці оправи – біла паперова прямокутна наліпка з написом «Систематический каталог книг фундаментальной библиотеки Волынской духовной семинарии на язиках латинском, греческом и (отчасти) еврейском. Т. 2. С № 2395». На звороті верхньої обкладинки – дві овальної форми печатки. В середині однієї відтиснуто «Б. УАН», в середині іншої – «І № 4726». На арк. 7 є печатка фундаментальної бібліотеки Волинської духовної семінарії, така сама, як у першому томі каталогу, що зберігається у ЦДІАУК. На корінці оправи напис – «Древніе языки. Т. 2. № 2395». У другому томі вміщено такі систематичні розділи: продовження розділу «Словесность» – 74 назви, «V. Гражданская история», який включає в себе історії окремих держав і народів, видання географічної тематики, описи подорожей – 42 назви, «VI. Языкознание» – 13 назв, «VII. Физико-математические науки», який включає в себе видання за такими розділами знання: арифметика, алгебра, геометрія, тригонометрія, математика взагалі, астрономія, фізика, географія фізична і математична, космографія – 25 назв, «VIII. Естественная история» – 10 назв, «IX. Механика. Военное искусство» – 2 назви, «X. Медицина» – 41 назву, «XI. Законоведение» – 13 назв, «Книги на греческом языке» – 3 назви. Обидва томи мають однакові оправи. Каталог укладено на високому бібліографічному рівні не раніше 1893 р., примітки і коментарі написані російською мовою кількома почерками.

Бібліографічний опис видання в каталозі бібліотеки Волинської духовної православної семінарії побудований таким чином: порядковий номер; кількість томів (тут мається на увазі кількість одиниць зберігання, що може включати в себе кількість примірників); ім’я та прізвище автора; назва видання за титульним аркушем; у графі «примітки» вказується кількість сторінок. У рубриці, де подано назви видань, зазначаються прізвища перекладачів, редакторів, коментаторів, якщо вони є, місце видання (назва

друкарні не вказується), рік видання, формат у частинах аркуша. Після бібліографічного опису, в цій же рубриці, укладач відмічав матеріал, з якого виготовлено оправу: «В коже», «В пергамен[тном] переп[лете]», «В папке», і стан збереження примірника. А на завершення нотував, з якої бібліотеки походить примірник, у даному випадку: «Из библиотеки Острож[ской] Иезуит[ской] Кол[легии]». Коли на примірнику зазначався рік надходження книжки до колегіумної бібліотеки, ця дата фіксувалася в рукописному каталозі семінарської бібліотеки. Тому разом зі стародруками колегіумної книгозбірні відомості каталогів дозволяють відтворити комплектацію фондів по роках до середини XVIII ст.

Усього за бібліографічними описами обох томів вдалося виявити 1168 одиниць зберігання, які походять із книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму. Важливо відзначити, що в дійсності самих видань описано більше, бо трапляється, що в одній одиниці зберігання було оправлено два і більше видань, які знаходилися під одним шифром. Значну групу представляють конволюти, що складаються з панегіриків, які теж мали в бібліотеці один шифр зберігання. Кожний конволют подається в рукописному каталозі під загальною назвою «Miscellanea panegyrica», за ним йде перелік усіх алігатів даного конволюту.

Частина бібліографічних описів у рукописному каталозі стосується дефектних примірників без початку й оправи, що мали поганий фізичний стан і на яких не збереглися провенієнції. Це могло завадити бібліотекарю наприкінці XIX ст. визначити приналежність видань XVI та XVII ст. до конкретної бібліотеки. Серед подібних примірників могли бути стародруки Острозької бібліотеки.

Друковані публікації репрезентують наступні відомості про колегіумну бібліотеку. Ф. Радзішевський подає таку інформацію про єзуїтську книгозбірню в Острозі: «Biblioteka Kollegium Jezuickiego, po zniesieniu Jezuitów oddana Bazylianom, ktorzy tu do r. 1793 szkoły utrzymywali, następnie przyłączona do biblioteki Seminarium prawosławnego i przewieziona do

Krzemieńca» (Бібліотека єзуїтського колегіуму після касації єзуїтів була передана василіянам, які тут вели школу до 1793 року, потім долучена до бібліотеки православної семінарії і перевезена до Кременця)[56].

В «Encyklopedii wiedzy o jezuitach», у статті про Острозький єзуїтський колегіум, один абзац присвячено його бібліотеці: подається її ймовірна кількісна характеристика на 40-ві роки XVII ст. і лаконічно викладено канву її буремної історії до касації Товариства Ісусового, називаються особи, які долучилися до формуваня бібліотечного фонду: згадуються острозький настоятель Олександр Рамулт, ректор Колегіуму Пшемислав Рудницький і місіонер при дворі кн. Анни Алоїзи Острозької Каспар Бродовський (бл. 1581–1649), чиї книжки стали складовою колегіумної бібліотеки[57].

Деякі автори публікацій висловлювали думку, що після припинення діяльності Острозької слов'яно-греко-латинської академії її книгозбірня перейшла до острозьких єзуїтів[58]. Український історик Ігор Мицько, аналізуючи історію бібліотеки Острозької академії кінця XVI – початку XVII ст. обґрунтовано висловив тезу: «Гіпотеза про те, що бібліотеку Острозької академії успадкував Острозький єзуїтський колегіум, не має підстав»[59]. Навряд подібний факт мав місце в історії колегіумної бібліотеки. До того ж серед стародруків єзуїтської книгозбірні, які було переглянуто de visu у фондах НБУВ і Музею книги та друкарства м. Острога, знайти незаперечні докази факту «успадкування» не вдалося.

Острозький каноник Вітольд Йосиф Ковалів у статті «Єзуїти в Острозі», в короткому абзаці, присвяченому колегіумній бібліотеці, представляє загальновідомі факти її історії без посилань на джерела інформації, згадує як донаторів бібліотеки О. Рамулта, П. Рудницького та

[56] Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych… Kraków, 1875. S. 57.
[57] Encyklopedia wiedzy o jezuitach... Kraków, 2004. S. 68, 483.
[58]Сотниченко П. А. К истории библиотеки Острожской школы // Федоровские чтения. 1981. Москва, 1985. С. 148–149; Бібліотека Острозької академії // Острозька академія XVI–XVII ст. : Енцикл. видання. Острог, 1997. С. 21.
[59] Мицько І. Бібліотека Острозької академії кіця XVI – XVII ст. // Острозька академія: історія та сучасність культурно-освітнього осередку : Енцикл. видання. Острог, 2019. С. 70.

К. Бродовського. Стаття доповнена списками ректорів колегіуму, регентів його шляхетського конвікту та аптекарів, які укладені на підставі відомостей Л. Гжебня[60]. В. Й. Ковалів у публікації «Католицькі та польські бібліотеки в Острозі» подає коротку інформацію про книгозбірню Острозького єзуїтського колегіуму та її історію, посилаючись на працю С. Кардашевича та «Encyklopedjiu wiedzy o jezuitach». Автор також вказує місця зберігання стародруків монастирської книгозбірні сьогодні: НБУВ, Музей книги та друкарства м. Острога та Музей Національного університету «Острозька академія»[61].

У контексті історії заснування та освітньої діяльності Острозького єзуїтського колегіуму Т. Шевченко у праці «Єзуїтське шкільництво...» констатує кілька фактів про колегіумну книгозбірню, посилаючись на «Encyklopedjiu wiedzy o jezuitach...» та документи з Archivum Romanum Societatis Jesu і Archivum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie: що бібліотека існувала найпізніше від 1627 р, її основою стали книжки, надані острозьким парохом, офіціалом і луцьким каноником Миколаєм Олександром Рамултом, а ректор колегіуму Пшемислав Рудницький у 1637 р. виділив на бібліотеку 1000 флоренів, бібліотека у 40-х роках нараховувала бл. 4000 примірників[62]. У своїй публікації 2001 р. «Острозький колегіум єзуїтів (1626–1648)» авторка кілька речень присвячує колегіумній бібліотеці[63]. Інформація, вміщена в абзаці цієї публікації, повністю ввійшла в монографію «Єзуїтське шкільництво...». У посиланнях Т. Шевченко прокоментувала, що «частина книжок цієї бібліотеки [колегіумної] зберігається у відділі історичних

[60] Ковалів В.-Й. Єзуїти в Острозі // Матеріали VI-ї Острозької наукової конференції «Острог на порозі 900-річчя» / Острозьке науково-краєзнавче Товариство «Спадщина» ім. кн. Острозьких. Острог, 1995. С. 86–87.
[61] Ковалів В. Й. Католицькі та польські бібліотеки в Острозі // Острозький краєзнавчий збірник. 2004. Вип. 1. С. 52–53.
[62] Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. Львів, 2005. С. 131.
[63] Шевченко Т. Острозький колегіум єзуїтів (1626–1648) // Етнічна історія народів Європи. 2001. № 12. С. 85–88.

колекцій Центральної наукової бібліотеки України ім. В. І. Вернадського [тепер НБУВ][64].

Наукові каталоги стародруків, укладені українськими книгознавцями, подають відомості про окремі примірники острозької книгозбірні. В каталозі інкунабул, що зберігаються у НБУВ, описано два стародруки з провенієнціями Острозького колегіуму[65]. В каталозі палеотипів НБУВ описано 31 стародрук із провенієнціями острозької книгозбірні[66]. Каталог «Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. ст. у зібраннях Музею книги та друкарства м. Острога і Волинського краєзнавчого музею» містить опис одного видання з бібліотеки острозьких єзуїтів[67]. Каталог «Стародруки Речі Посполитої XVII–XVIII ст. ст. у Волинських збірках» вміщує опис одного стародруку з фонду НБ ДАВО, який за своєю провенієнцією в минулому належав колегіумній книгозбірні[68]. У виданні «Каталог стародрукованих книг, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві. 1494–1764» представлено опис одного примірника з єзуїтської бібліотеки[69]. У виданні «Katalog druków XVI wieku historycznej kolekcji Ossolineum» вміщено опис двох стародруків із провенієнціями Острозького колегіуму[70].

Об'єктом статті Юлії Шемети «Суперекслібрис Анни-Алоїзи Острозької у фондах Національної бібліотеки України імені

[64] Шевченко Т. Острозький колегіум єзуїтів (1626–1648) // Етнічна історія народів Європи. 2001. № 12. С. 87.
[65] Каталог інкунабул / уклав Б. Зданевич. Київ, 1974. № 184, № 442.
[66] Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В. И. Вернадского НАН Украины / сост. М. А. Шамрай. Киев, 1995. № 1, 130, 178, 189, 212, 435, 519, 790, 836, 924, 932, 937, 958, 975, 994, 1039, 1088, 1210, 1803, 1805, 1820, 1864, 1946a, 1946b, 1968, 2258, 2283, 2410, 2420, 2446, 2486.
[67] Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. ст. у зібраннях Музею книги та друкарства м. Острога і Волинського краєзнавчого музею: Каталог / уклад.: О. Позіховський, С. Позіховська. Луцьк, 2005. № 65.
[68] Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. ст. у Волинських збірках : каталог / уклад. С. Позіховська, О. Позіховський. Луцьк, 2006. № 106.
[69] Каталог стародрукованих книг, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві 1494–1764. Київ, 1999. № 82.
[70] Katalog druków XVI wieku z historycznej kolekcji Ossolineum / pod red. Doroty Sidorowicz-Mulak; Zbiory wrocławskie opracowaly A. Franczyk-Cegla, M. Minkowska, G. Rolak; zbiory lwowskie opraowała I. Kachur. Wrocław, 2017. № 1435a, № 1479.

В. І. Вернадського» є стародруки з суперекслібрисом княжни Анни Алоїзи Ходкевичевої з Острозьких, які нині зберігаються в фондах НБУВ[71].

Стаття Тетяни Мяскової «Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія виникнення, функціонування та сучасний стан» містить інформацію загального характеру про колегіумну книгозбірню з посиланнями на публікації попередників[72].

Публікація В. Даліман «Бібліотека Острозького колегіуму у навчально-виховному процесі та наукових студіях» не розкриває тему, анонсовану в назві статті, і спирається на неповну джерельну базу використаної літератури[73].

У статтях І. Ціборовської-Римарович на документальній основі висвітлюються маловідомі сторінки історії колегіумної книгозбірні. Об'єктами публікацій є історія та історико-книгознавча характеристика історико-культурного фонду НБУВ «Бібліотека Осторозького єзуїтського колегіуму», книгознавчий аналіз та попримірниковий опис острозьких стародруків, що нині зберігаються в Музеї книги та друкарства м. Острога, видання медичної та ботанічної тематики колегіумної бібліотеки, джерелознавча характеристика провенієнцій острозьких примірників та джерела комплектування бібліотечного фонду[74].

---

[71] Шемета Ю. Суперекслібрис Анни-Алоїзи Острозької у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. 2003. Вип. 10. С. 157–171.

[72] Мяскова Т. Є. Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія виникнення, функціонування та сучасний стан // Рукописна та книжкова спадщина України. 2007. Вип. 11. С. 122–135.

[73] Даліман В. В. Бібліотека Острозького колегіуму у навчально-виховному процесі та наукових студіях // Феномен бібліотек у сучасному світі: Зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, Маріуполь, 30 вересня 2020 р. / М-тво освіти і науки України, Маріупольський держ. ун-т, Іст. ф-т, Каф. культурології та інформаційної діяльності; загальна ред. Ю. С. Сабадаш. Маріуполь, 2020. Ч. 3. С. 17–21.

[74] Ціборовська-Римарович І. Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія та сучасний стан фонду // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Вип. 3. Острог, 2009. С. 378–392; Ціборовська-Римарович І. Книгозбірня Острозького єзуїтського колегіуму: джерела про комплектацію бібліотечного фонду та їхня інформаційна наповненість // Острозька давнина. Острог, 2013. С. 114–120; Ціборовська-Римарович І. Стародруки з книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму у фондах Музею книги і друкарства м. Острога: книгознавчий та джерелознавчий аналіз примірників, історія надходження // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2015. Вип. 42. С. 520–542; Ціборовська-Римарович І. Книгозбірня Острозького єзуїтського колегіуму – історико-культурна пам'ятка доби Контррефрмації в Україні // Острозький науковий збірник. Ювілейне видання до 100-річчя відкриття музею в Острозі. Острог, 2016. С. 325–341; Ціборовська-Римарович І. Рукописні провенієнції та власницькі книжкові знаки як джерело до історії формування книжкового фонду бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму // Острозька давнина. 2016. Вип. 4. С. 49–

1.4. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Берестейського єзуїтського колегіуму. Бібліотека Берестейського єзуїтського колегіуму не стала досі об'єктом самостійних історико-книгознавчих досліджень. У другій половині XIX ст. Ф. Радзішевський у своїй відомій праці «Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych...» писав про те, що монастирські бібліотеки єзуїтів, домініканців, василіян, августиніанців і тринітаріїв з Берестя після касації цих монастирів було вивезено[75]. Місця передислокації книгозбірень автор не вказує.

Інформація фрагментарного характеру про склад бібліотечного фонду книгозбірні Берестейського єзуїтського колегіуму в контексті освітянської діяльності єзуїтів міститься в публікації білоруського дослідника Юрія Лаврика «Скарбніца мудрасці: бібліятэкі езуіцкіх навучальных устаноу (канец XVI – пачатак XIX ст.»[76], присвяченій бібліотекам єзуїтських навчальних закладів. У монографії білоруського історика Тетяни Блінової «Иезуиты в Беларуси. Роль иезуитов в организации образования и просвещения» єзуїтським бібліотекам, які знаходилися на теренах сучасної Білорусі, присвячено цілий розділ. У ньому авторка наводить кілька фактів, дотичних фонду бібліотеки берестейських єзуїтів та її історії[77]. Лічені факти з історії бібліотеки подаються у статті білоруського автора В. Гринявецького, присвяченій Берестейському єзуїтському колегіуму, без посилання на джерела та без бібліографії, в Енциклопедії Великого князівства Литовського[78].

У монографії Т. Шевченко «Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст.» тільки констатується факт

68; Ciborowska-Rymarovicz I. Druki medyczne i botaniczne w księgozbiorze kolegium jezuitów w Ostrogu // Hereditas Monasteriorum. Vol. 4. Wrocław, 2014. S. 161–171.

[75] Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych… Kraków, 1875. S. 5.

[76] Лаўрык Ю. М. Скарбніцы мудрасці: бібліятэкі езуіцкіх навучальных устаноў (канец XVI – пачатак XIX ст.) // Адукацыя і выхаванне. 1994. № 8. С. 87–92.

[77] Блинова Т. Б. Иезуиты в Беларуси. Роль иезуитов в организации образования и просвещения. Гродно, 2002. С. 230, 231, 235, 238

[78] Грынявецкі В. Берасцейскі езуіцкі калегіум // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя в 2 тт. 2-е выд. Мінск, 2007. С. 318.

наявності бібліотеки в Колегіумі і зазначається, що книгозбірня була невелика, сформована з подарунків і закупівель, і що під 1636 р. у каталогах уперше згадується префект бібліотеки з посиланням на документи з Archivum Romanum Societatis Jesu та «Encyklopedju wiedzy o jezuitach»[79]. Ім'я префекта не називається.

Короткі відомості, що спираються на документальні джерела, вмістилися в один абзац про бібліотеку берестейських єзуїтів у статті про Колегіум у Бересті в «Encyklopedii wiedzy o jezuitach»[80].

У монографії української бібліотекознавиці Тетяни Мяскової «Бібліотека імператорського університету Св. Володимира: з історії комплектування (1834–1927 рр.)» (Київ, 2005), присвяченій історії комплектування фондів бібліотеки Київського університету св. Володимира, згадується факт надходження «поєзуїтської» бібліотеки з Берестейського дворянського повітового училища до університетської бібліотеки, але представлена авторкую інформація містить неточності. Т. Мяскова не вказує на те, що книжки надійшли до Києва не прямо з Берестейського дворянського училища, а їх було передано з Дорогичинського дворянського повітового училища, куди вони потрапили з училища берестейського[81].

Про рукописні каталоги берестейської єзуїтської бібліотеки містяться відомості у публікаціях польських дослідниць У. Пашкевич та Г. Козерської. Щодо архівних джерел, то на даний момент відомо про існування кількох документів, пов'язаних з бібліотекою Берестейського колегіуму. В бібліотеці Варшавського університету зберігався рукописний каталог книжок цієї бібліотеки «Catalogus librorum bibliothecae Collegii [Societatis Jesu] Brestensis. XVIII w.» (Rkp 5.4.16), який загинув під час Другої світової війни. Він мав 628 позицій[82].

---

[79] Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. Львів, 2005. С. 129.
[80] Encyklopedia wiedzy o jezuitach... Kraków, 2004. S. 72.
[81] Мяскова Т. Бібліотека імператорського університету Св. Володимира: з історії комплектування (1834–1927 рр. Київ, 2005. С. 68.
[82] Paszkiewicz U. Rękopismienne inwentarze i katalogi bibliotek z Ziem Wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1553–1939). Warszawa, 1996. S. 22. № 10; Kozerska H. Straty w zbiorze rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w

У Державному історичному архіві Республіки Білорусь (Мінськ; далі ДІАБ) зберігається люстрація Берестейського колегіуму єзуїтів та усіх маєтностей, що їм належали. Вона укладалася з 11 листопада 1773 р. до 20 січня 1774 р.[83] і містить наступні документи: сумарій книжок колегіумної бібліотеки під назвою «Regestr Ksiąg Biblioteki Collegium Brzeskiego», сумарій книжок Коденської резиденції Ордену під назвою «Regestr Ksiąg Biblioteki rezydencyi Kodeńskiey» та опис аптеки Берестейського колегіуму з реєстром найзначніших аптечних книг «Xiążki Apteczne znacznieysze». Сумарій книжок бібліотеки Колегіуму, укладений за тематичними розділами, загалом фіксує 1732 томи[84]. Сумарій книжок Коденської резиденції налічує 180 томів[85], а в аптечному реєстрі вказано 32 твори в 33 томах[86]. Сумарій книжок бібліотеки Берестейського колегіуму написаний польською мовою і представляє виключно кількісну характеристику бібліотечного фонду за такими тематичними розділами: книги аскетів – 100, книги св. Августина – 2, Біблії – 11, булли і постанови – 9, книги коментаторів – 36, твори проповідників – 157, книги контроверсів – 110, книги граматиків – 45, книги з церковної історії – 120, книги зі світської історії – 136, книги з канонічного і цивільного права – 43, праці лінгвістів – 69, математиків – 24, медитаторів – 126, місцеляній – 66, твори філософів – 44, поетів – 162, політиків – 57, промовців (риторів) – 150, спіритуалів – 84, книги з моральної теології – 53, дидактичної теології – 45, заборонені до читання книги, «які знаходяться над шафою» – 49. У кожній тематичній групі книжки ще поділені за форматом на: «książki większy» і «ksiażki mnieyszy».

У Державному архіві м. Києва (далі ДАК), у фонді 16, Київський університет св. Володимира, знаходяться документи, які висвітлюють шлях

Warszawie w czasie I i II wojny światowej. Warszawa, 1960. S. 110; Grzebień L. Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku // Arch. Bibl. Muz., 1975. T. 31. S. 237.

[83] Державний історичний архів Білорусії (Мінськ; далі ДІАБ), ф. 1928, оп. 1, спр. 265, 82 арк. Інформація про документ в: Paszkiewicz U. Inwentarze i katalogi bibliotek z Ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku. Suplement 2. Poznań, 2006. S. 41. № 70.

[84] ДІАБ, ф. 1928, оп.1, спр. 265, арк. 52–52 зв.

[85] ДІАБ, ф. 1928, оп. 1, спр. 265, арк. 53.

[86] ДІАБ, ф.1928, оп. 1, спр. 265, арк. 54–54 зв.

книжок єзуїтської книгозбірні з Дорогичинського повітового дворянського училища до бібліотеки Київського університету св. Володимира в 1853 р. Серед документів є вісім супровідних листів штатного наглядача Дорогичинського повітового дворянського училища Бистрова про пересилку партій книжок поєзуїтської бібліотеки до Правління Київського університету. Кожен супровідний лист мав при собі список книжок. До списку за № 1 внесено 18 од., до списку за № 2 – 28 од., до списку за № 3 – 74 од., до списку за № 4 – 90 од., до списку за № 5 – 108 од., до списку за № 6 – 92 од., до списку за № 8 – 50 од., до списку за № 9 – 110 од. Один супровідний лист зі списком за № 7 відсутній. Загалом до університетської бібліотеки було надіслано 535 книг з поєзуїтської берестейської книгозбірні[87]. Наша стаття «Стародруки з бібліотеки Берестейського єзуїтського колегіума у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (Брест, 2009), присвячена історії книгозбірні та стародрукам берестейських єзуїтів, що збіргаються нині у фондах НБУВ[88].

1.5. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Кременецького єзуїтського колегіуму. Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму не стала досі об'єктом історико-бібліотекознавчих досліджень. У статті Олександра Оглоблина «Бібліотека Волинського Ліцею» знаходимо тільки єдину згадку, у примітках, про єзуїтську книгозбірню як одну з колекцій, з яких складалася ліцейська бібліотека: «7) Ієзуїтськ. – 694 тт.»[89]. Коротка інформація оглядового характеру про колекційний фонд подана у праці вітчизняного бібліотекознавця Євгеніїї Колесник «Книжные коллекции Центральной научной библиотеки Академии наук УССР»[90]. В «Encyklopedii wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy», у статті,

[87] Державний архів м. Києва, ф. 16, Київський університет св. Володимира, оп. 290, спр. 168, арк. 14–14 зв.; арк. 16–16 зв.; арк. 25–25 зв.; арк. 29–31; арк. 34–35; арк. 38–39; арк. 41–42; арк. 44–45.
[88] Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з бібліотеки Берестейського єзуїтського колегіума у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Берасцейскія книгазборы: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Берасцейскія книгазборы: праблемы і перспектывы даследования» (Брэст, 30–31 кастрычніка 2008 г.). Брэст, 2009. С. 399–418.
[89] Оглоблин Ол. Бібліотека Волинського Ліцею // Бібліологічні вісті. 1927. № 4. С. 55. Прим. 4.
[90] Колесник Е. Книжные коллекции Научной библиотеки Академии наук УССР. Киев, 1988. С. 31–32.

присвяченій Кременецькому колегіуму, бібліотеку згадано одним реченням: «Biblioteka niewielka, weszła po kasacie zakonu do zbiorów Liceum Wołyńskiego» (Бібліотека невелика, після касації закону ввійшла до бібліотеки Волинського ліцею)[91]. У «Słowniku geograficznym królestwa Polskiegop i innych krajów słowiańskich» про книгозбірню Колегіуму сказано однією фразою, що вона була невелика за обсягом: «Biblioteka pojesuicka przy objęciu była bardzo nieznaczna» (Поєзуїтська бібліотека при надходженні була дуже невелика)[92]. Про кількісний обсяг «Collectio Cremenecensis» у стінах Кременецького ліцею інформує документ ІР НБУВ (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6418а, арк. 147–148 зв.).

Зберігся каталог кременецької єзуїтської книгозбірні, який представляє склад бібліотечного фонду та культуру бібліографування книжок на середину XIX ст. (ІР НБУВ, ф. 332, спр. 141). Каталог недатований, не вказано ім'я укладача, написаний двома почерками. Він має форму кодексу форматом «in Folio», без оправи. Його сторінки взяті в рамки, надруковані фабричним способом. Кожна сторінка розкреслена на сім стовпців, заголовки яких надруковані російською мовою за правописом XIX ст.: 1) «Год, месяц, число» – всюди не заповнена, 2) «№» – порядковий номер у каталозі, 3) «Званіе сочиненія, части онаго или томы и формат», 4) «Откуда поступила», 5) «Число званій и томов (volumina), с показанием их цены на серебро», 6) «Внесено в каталог» – не заповнена, 7) «Замечанія». У бібліографічних описах алфавітний принцип не дотримується. Зазначається дефектність примірника без конкретних деталей, наприклад, «Def.», «недостает начала», «без начала и конца». У графі «Откуда поступила» записи «Из Кременецкаго Училища. Смотри подленного списка оной же коллекции № [такой-то]». У графі «Замечанія» вказується: «1 экземпляр пожертвовано для Университета в Гельсингфорсе». Документ фіксує примірики, що були передані з кременецької колекції до бібліотеки

[91] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564-1995. Kraków, 2004. S. 337.
[92] F. S. Krzemieniec // SG. Warszawa, 1883. T. 4. S. 779.

Гельсингфорського університету. У каталозі конволюти розписуються. Після першого алігата, який має порядковий номер, позначений арабськими цифрами, йде опис наступного алігата, який позначається малою літерою латинської абетки починаючи з літери «а». Опис першого алігату супроводжується записами: «В этом же переплете» чи «Переплетено с...». За почерками та бібліографічними коментарями каталог можна датувати серединою XIX ст. і передбачити, що він створювався у стінах Київського університету св. Володимира. Каталог не фігурує в бібліотекознавчих публікаціях.

У каталозі «Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. ст. в зібраннях Музею книги та друкарства м. Острога і Волинського краєзнавчого музею» вміщено опис стародрука з фонду Музею книги та друкарства м. Острога з провенієнцією колегіумної книгозбірні[93]. Історії колегіумної бібліотеки та складу її фонду присвячені наші публікації: «Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму: історія, склад і зміст бібліотечного фонду» та «Останні Вишневецькі і Книга»[94].

1.6. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Луцького тринітарського монастиря.

Згадки про книгозбірню Луцького тринітарського монастиря й окремі факти з її історії містяться в бібліотекознавчих розвідках та історичних публікаціях, присвячених долі католицьких монастирів Правобережної України та бібліотечним зібранням з теренів, які входили до складу Речі Посполитої. Ф. Радзішевський констатує факт перевезення бібліотеки отців тринітаріїв після пожежі в монастирі (очевидно, пожежі 1846 р. та закриття

[93] Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. ст. у зібраннях Музею книги та друкарства м. Острога і Волинського краєзнавчого музею: Каталог / уклад. О. Позіховський, С. Позіховська. Луцьк, 2005. С. 67. № 160.

[94] Ціборовська-Римарович І. Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму: історія, склад і зміст бібліотечного фонду // Студії і матеріали з історії Волині 2009. Кременець, 2009. С. 104–115; Ціборовська-Римарович І. Останні Вишневецькі і Книга // Наукові записки Національного заповідника «Замки Тернопілля». № 7 / 2017. Збараж, 2017. С. 179–188.

кляштору в 1850 р. – *І. Ц.-Р.*) до Житомира, де вона влилася до бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії[95].

Дослідник історії Волині Я. М. Гіжицький (1844–1925), який видавав свої праці під псевдонімом Волиняк, у публікації «Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickie przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej...» подає інформацію про бібліотечне приміщення, кількість фонду монастирської бібліотеки, його тематику та долю після касації монастиря[96].

Польський письменник Юзеф Крашевський (1812–1887) у своєму нарисі «Wspomnienie o XX. Trynitarzy» описує бібліотечне приміщення, яке побачив під час відвідин монастиря, і зазначає, що у ньому були зібрані книжки, привезені з інших, скасованих, монастирів[97].

У праці Е. Хвалєвіка «Zbiory polskie...» щодо цієї тринітарської книгозбірні вказується тільки факт передачі монастирських книжок до бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії[98].

В об'ємній публікації польського дослідника кс. Станіслава Тилюса (Tylus) «Trynitarze łuccy w świetle wizyty generalnej 1799 r.» викладено історію монастиря і опубліковано текст генеральної візитації луцького тринітарського монастиря 1799 р. з описом костелу і кляштору луцьких тринітаріїв, інвентарями сіл, які належали монастирю, сумаріушами грошових витрат, відправленнями поминальних служб для своїх офіродавців[99]. Автор зазначає, що на аркушах 21–108 зв. документа знаходиться інвентар монастирської книгозбірні «Inwentarz biblioteky», текст якого наразі не публікується. Кс. С. Тилюс у своєму огляді подає тільки

[95] Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystuczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych. Kraków, 1875. S. 46, 123.
[96] Wołyniak (J. M. Giżycki). Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickich przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. Wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej. Cz. 1 // Nova Polonia Sacra. T. 1. Kraków, 1928. S. 141–142.
[97] Kraszewski J. Wspomnienie o XX. Trynitarzy // Atheneum. 1844. T. 5, oddz. 4. S. 36.
[98] Chwalewik E. Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w Ojczyźnie i na obczyznie. Warszawa; Kraków, 1927. T. 2. S. 547.
[99] Tylus S. Trynitarze łuccy w świetle wizyty generalnej 1799 // Archiwy, Biblioteki i Musea Kościelne, 1998, t. 70, s. 137–206.

кількісну характеристику фонду та називає його тематичні розділи, представлені в інвентарі. Ще один примірник інвентарю монастирської бібліотеки за 1799 р. нині зберігається в Державному архіві Житомирської області (ДАЖО, ф. 90. оп. 1, спр. 227, арк. 11–57).

Публікація польської дослідниці Мирослави Собчинської-Щепанської вводить у науковий обіг інформацію про архівні джерела до історії скасованих тринітарських монастирів на теренах Російської імперії, які тепер зберігаються у фондах Російського державного історичного архіву (Санкт-Петербург; далі – РДІА)[100]. Серед них акти генеральних візитацій за 1802 р. з відомостями про бібліотеки волинських тринітарських монастирів, у Берестечку, Луцьку, Теофіполі і Шумбарі (РДІА, ф. 822–12–3, арк. 574–580), окрім того про книгозбірні Осторозького капуцинського монастиря, Кодненського августинського монастиря, Топориського та Ушомирського кармелітанських монастирів, Межирицького піарського монастиря, Яновецького бернардинського монастиря. У публікації тільки констатується наявність в архіві Актів генеральних візитацій названих монастирів, час їх укладання та вказуються легенди справ.

Історії монастирської книгозбірні луцьких тринітріїв та її стародрукам, що зберігаються нині в НБУВ, присвячено статтю І. Ціборовської-Римарович «Бібліотека Луцького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та шляхи надходження до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського»[101].

Дві публікації Анни Кирилюк: стаття «Бібліотека луцького монастиря тринітаріїв у кінці XVIII ст.»[102] та електронний допис публіцистичного

[100] Sobczyńska-Szczepańska Mirosława. Wybrane źródła do dziejów klasztorów trynitarzy w zasobie Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt-Petersburgu // Hereditas Monasteriorum. Vol. 4. Wrocław, 2014. S. 221–234.

[101] Ціборовська-Римарович І. Бібліотека Луцького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та шляхи надходження до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Луцьк, 2010. Вип. 6. С. 146–156.

[102] Кирилюк А. Бібліотека луцького монастиря тринітаріїв у кінці XVIII ст. // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Луцьк, 2017. Вип. 13. С. 268–275.

характеру «Еко би плакав: таємниці бібліотеки луцьких тринітаріїв»[103], присвячені книгозбірні луцьких тринітаріїв, спираються на історико-бібліотекознавчі дослідження попередників. У статті «Жанровий та тематичний репертуар бібліотек римо-католицьких монастирів Волинської губернії (кінець XVIII – початок XIX ст.» з-поміж документів, дотичних інших монастирських бібліотек, авторка аналізує книжковий репертуар тринітарської книгозбірні за актами генеральних візитацій Луцького тринітарського монастиря 1799, 1816 та 1819 рр.[104] Варто підкреслити, що документи з репертуаром бібліотечних книг, датовані 1816 р. та 1819 р., становлять собою сумарії бібліотечних книг.

У спільній публікації Оксани Карліної і Анни Кирилюк «The Roman Catholic Monasteries Libraries Inventaries' Source Potentia of Lutsk-Zhytomyr Diocese at the end of the XVIIIth - beginning of the XIXth century» авторки, аналізуючи джерелознавчий потенціал інвентарів бібліотек римо-католицьких монастирів Луцько-Житомирської дієцезії, укладених наприкінці XVIII – на початку XIX ст., піддають книгознавчому аналізу інвентар луцької тринітарської книгозбірні 1799 р.[105]

У низці друкованих каталогів вітчизнаних авторів подаються бібліографічні описи примірників з луцької тринітарської книгозбірні, у згадуваних раніше: каталозі палеотипів М. Шамрай описано дев'ять видань першої половини XVI ст.[106]; у каталозі колекції стародруків ЦДІАУК «Каталог стародрукованих книг, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві 1494–1764» міститься

[103] Кирилюк А. Еко би плакав: таємниці бібліотеки луцьких тринітаріїв. 2017. Режим доступу: http://www.hroniky.com/articles/view/227-eko-by-plakav-taiemnytsi-biblioteky-lutskykh-trynitariv. 14.04.2018.

[104] Кирилюк А. Жанровий та тематичний репертуар бібліотек римо-католицьких монастирів Волинської губернії (кінець XVIII – початок XIX ст.) // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2017. № 5. С. 11–17.

[105] Karlina O., Kyryliuk A. The Roman Catholic Monasteries libraries inventories' source potential of Lutsk-Zhytomyr diocese at the end of the XVIIIth-beginning of the XIXth century // Schidnoievropieskyi Istorychnyi Visnyk. 2021. № 8. P. 16–29.

[106] Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В. И. Вернадского НАН Украины / сост. М. А. Шамрай. Киев, 1995. № 4, 859, 883, 1894, 1962, 2158, 2175, 2284, 2416; Pal. 1198 (1–2) до каталогу, укладеного М. Шамрай, не увійшов.

опис примірника з провенієнцією луцького тринітарського монастиря, який складається з 39 алігатів (ЦДІАУК, ф. 739, оп. 1, спр. 300)[107].

У джерелознавчій праці У. Пашкевич «Cathalogus cathalogorum» містяться відомості про два акти генеральних візитацій тринітарського монастиря. Один акт датується 1799 р. У ньому є інвентар монастирської бібліотеки, обсяг якої за документом становить 2174 тт. Документ зберігається в Любліні, в Осередку костельних архівів, бібліотек і музеїв Католицького університету. Інший візитаційний акт датований 1816 р. У ньому обсяг бібліотечного фонду обліковується у 2667 тт. Він зберігається в Ягеллонській бібліотеці у Кракові[108]. Другі примірники візитаційних актів за ці роки зберігаються в ДАЖО.

У фондах ДАЖО зберігаються три акти генеральних візитацій Луцького тринітарського монастиря: другий примірник акта 1799 р. (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 227), 1816 р. (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 293) та 1819 р. (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 412), які несуть інформацію різного обсягу про монастирську бібліотеку. До Акта генеральної візитації 1799 р. включено інвентар монастирської бібліотеки, обсяг якого займає 45 аркушів. За цим інвентарем фонд бібліотеки налічував 1246 назв у 2174 тт. Інвентар написано одним чітким, акуратним почерком. Бібліографічні описи у ньому розподілено на 30 тематичних розділів, назви яких подано польською мовою: 1) «Pismo Święte», 2) «Expozytorowie», 3) «Święci Ojcowe», 4) «Teologowie Dogmatycy», 5) «Teologowie Schołastyczni», 6) «Teologowie Moralni», 7) «Kaznodzieje Łacińscy», 8) «Kaznodzieje Polscy», 9) «Prawo Kościelne», 10) «Prawo Cywilne», 11) «Historycy Kościelne», 12) «Historycy Cywilne», 13) «Geografowie», 14) «Rubricisci», 15) «Filozofowie», 16) «Matematycy», 17) «Medycy», 18) «Książki do szkół nizszych należące», 19) «Książki w różnych językach», 20) «Książki Duchowne», 21) «Książki do Nabożeństwa», 22) «Książki w Materiach Politycznych», 23) «Retorowie», 24) «Wierszopisowie»,

[107] Каталог стародрукованих книг, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві 1494–1764. Київ, 1999. С. 94. № 139.
[108] Paszkiewicz U. Cathalogus cathalogorum... Warszawa, 2015. S. 647, № 2618.

25) «Książki Militarne», 26) «Książki Ekonomiczne», 27) «Książki Zakonne», 28) «Książki Zakazane», 29) «Książki Chórowe», 30) «Książki do Architektury należące». Кожен тематичний розділ має свою нумерацію арабськими цифрами. Абеткового і хронологічного принципів в описах не дотримано. Бібліографічний опис має такі елементи: прізвище автора (іноді додається ім'я); назва видання, як правило, представлена у скороченій формі; рік і місце видання вказуються не завжди; формат книги в частинах аркуша (in Folio, in 4°, in 8°, in 12°); фіксується наявність томів багатотомних або кількатомних видань та кількість примірників одного видання (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 227, арк. 11–57). Практично позиція бібліографічного опису виглядає так: «5. Theologia Dogmatica P. Ioannis Gener SJ, in 4-to, Romae impressa 1767 A-no. Volumina – 1» чи «Bibliotheca Moralis Praedicabilis P. Iosephi Mansi Congregationis Oratorii Praesbiteri, in Folio, impressa Venetiis 1737 A-no. Volumina – 3». У цьому ж документі подано опис бібліотечного приміщення (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 227, арк. 9 зв.) та перелік книжок, які знаходяться в сакристії (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 227, арк. 7 зв.).

В Акті генеральної візитації Луцького тринітарського монастиря 1816 р. вміщено документ під назвою «Inwentarz Biblioteki», який за змістом і за нашою класифікацією є сумарієм бібліотечного фонду. У сумарії назви розділів написані латинською мовою У ньому представлено перелік 29 тематичних розділів монастирської книгозбірні і кількість книжок у кожному з них. Окремим пунктом у сумарії виділено рукописи в кількості 100. За документом обсяг фонду налічує 2461 примірник (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 293, арк. 8–8 зв.). У візитаційному акті подано лаконічний опис бібліотечного приміщення, ідентичний опису в Акті 1799 р. (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 293, арк. 7), і перелік книжок в захристії (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 293, арк. 5 зв.).

В Ягеллонській бібліотеці (Краків) зберігається інший примірник сумарію книг бібліотеки луцьких тринітаріїв за 1816 р. У ньому подано кількість книжок у кожному тематичному розділі, яких тут теж 29. Сумарій

укладено латинською мовою. Він є складовою документа «Opisanie Kościoła i Klasztoru Łuckiego XX. Trynitarzów w Gubernii Żytomierskiey w powiecie łuckim ufundowanego» (BJ. 6331 IV. – Арк. 91–99 зв.). Тематичні розділи такі: 1) S. Scriptura repetiun. [Св. Письмо]. Volumina – 28; 2) Expositor[um] S. Scripturae [Коментаторів Св. Письма] – 35; 3) Sanctor[um] Patrum [Отців Церкви] – 71; 4) Theologorum Dogmatico[rum] [Теологів Догматиків] – 197; 5) Theologorum Scholastico[rum] [Теологів Схоластиків] – 58; 6) Theologorum Moralium [Теологів Моралістів] – 129; 7) Historiae Sacrae [Церковної історії] – 165; 8) Historiae Prophanae [Світської історії] – 133; 9) Concionatorum Polonicor[um] [Польських проповідників] – 189; 10) Concionatorum Latinicorum [Латинських проповідників] – 78; 11) Ascetorum [Аскетів] – 286; 12) Philosophorum [Філософів] – 187; 13) Mathematicorum [Математиків] – 21; 14) Medicorum [Медиків] – 48; 15) Juris Ecclesiastici [Церковного права] – 81; 16) Juris Civilis [Цивільного права] – 97; 17) Rhetorum [Риторів] – 35; 18) Geographicorum [Географів] – 20; 19) Rubricistarum – 16; 20) Artistorum [Митців] – 78; 21) Politicorum [Політиків] – 171; 22) Poetarum [Поетів] – 57; 23) Doctrinalium [Навчальні книги] – 33; 24) Variorum Isiomatum [Книги різної тематики] – 170; 25) Rerum Ordinis [Книги у справах Ордену] – 118; 26) Militarium [Військових] – 7; 27) Oeconomicorum [Економістів] – 7; 28) Devotionis [Богослужбові книги] – 74; 29) Prohibitorum [Заборонені книги] – 15; = 2604. Manuscriptorium [Рукописів] – 100 (BJ. 6331 IV. – Арк. 98 зв. – 99).

У візитаційному акті 1819 р. теж вміщено сумарій бібліотечного фонду під назвою «Biblioteka», укладений за тематичними розділами. У документі виокремлено 28 тематичних розділів. У кожному з розділів вказується кількість примірників, які просистематизовано ще за форматами в частинах аркуша: in Folio, in 4°, in 8°, in 12°. Назви тематичних розділів подано латинською мовою (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 412, арк. 4 зв. – 6 зв.): 1) Scriptura Sanctae – 16; 2) Expositores – 33; 3) Sancti Patres – 79; 4) Theologi Dogmatici – 210; 5) Theologo Scholastici – 64; 6) Theologi Morales – 142;

7) Historici Sacri – 169; 8) Historici Prophani – 143; 9) Concionatores Polonici – 185; 10) Concionatores Lacini – 98; 11) Ascetice – 307; 12) Phlosophi – 186; 13) Mathematici – 21; 14) Medici – 46; 15) Ius Ecclesiacticum – 77; 16) Ius Civile – 57; 17) Rhetores – 125; 18) Historia Geographica – 19; 19) Rubricistae – 8; 20) Artistae – 7; 21) Politici – 153; 22) Poetae – 54; 23) Doctrinales – 29; 24) Res Ordinis – 59; 25) Militares – 5; 26) Oeconomici – 7; 27) Prohibiti – 14; 28) Libri Devotionum – 57. Сумарій написано одним чітким, акуратним почерком.

1.7. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Берестецького тринітарського монастиря.

Джерельна база для реконструкції історії берестецької монастирської бібліотеки та її фонду досить скромна. Ф. Радзішевський у своїй праці «Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach...» не згадує берестецьку книгозбірню тринітаріїв. Я. М. Гіжицький подає скупу інформацію про монастирську бібліотеку, яка розташовувалася на другому поверсі монастиря. На 1818 р. книгозбірня налічувала бл. 1500 томів[109]. Відсутні відомості про бібліотеку берестецьких тринітаріїв у праці Е. Хвалєвіка «Zbiory polskie...». У працях У. Пашкевич не зафіксовано відомості про рукописні бібліотечні каталоги, інвентарі, списки книжок берестецької книгозбірні[110]. М. Підлипчак-Маєрович подає тільки загальний обсяг бібліотечного фонду Берестецького монастиря, посилаючись на публікації Я. М. Гіжицького (Giżycki J. M. Wspomnienia o trynitarzach na Wołyniu, Podoliu i Ukrainie. – Kraków, 1909; Giżycki J. M. Notatka o niektórych siędzibach trynitarskich. – Kraków, 1912)[111].

[109] Wołyniak (J. M. Giżycki). Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickich przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. Wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej. Cz. 1 // Nova Polonia Sacra. T. 1. Kraków, 1928. S. 135.

[110] Paszkiewicz U. Rękopiśmienne inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1553–1939). Warszawa, 1996; Paszkiewicz U. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej: (spis za lata 1510–1939). Warszawa: DiG, 1998; Paszkiewicz U. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku: Suplement 2. Poznań: Bogucki wydawnictwo naukowe, 2006; Paszkiewicz U. Cathalogus cathalogorum... Warszawa, 2015.

[111] Pidłypczak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. Wrocław, 1996. S. 175.

О. Карліна та А. Кирилюк у згаданій публікації «The Roman Catholic Monasteries Libraries Inventaries' Source Potential of Lutsk-Zhytomyr Diocese at the end of the XVIIIth – beginning of the XIXth century», об'єктом якої є книгознавчий аналіз інвентарів бібліотек католицьких монастирів Луцько-Житомирської дієцезії, подають коротку характеристику інвентарю (за самоназвою документа) берестецької бібліотеки 1816 р., який по суті є сумарієм бібліотечних книг[112] .

Історії монастирської книгозбірні берестецьких тринітаріїв та її стародрукам, що зберігаються нині у НБУВ, присвячено статтю І. Ціборовської-Римарович «Бібліотека Берестецького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та стан дослідженості фонду»[113].

У ДАЖО зберігається Акт генеральної візитації Берестецького тринітарського монастиря 1799 р. (ДАЖО, ф. 90, оп.1, спр. 202). У ньому міститься каталог монастирської бібліотеки під назвою «Cathalogus Librorum Ad Bibliothecam Conventus Berestecensis Ordinis Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum Spectantium Conscrptus Anno Domini 1799» (ДАЖО, ф. 90, оп.1, спр. 202, арк. 4–46). Книжки описано за 20-ма тематичними розділами, їхні назви подано латинською мовою: 1) Scriptura Sacra; 2) Expositores Scripturae Sacrae; 3) Theologi Scholastico-Dogmatici; 4) Theologi Morales; 5) Juridici Canonici; 6) Juridici Civiles; 7) Ascetae; 8) Libri Devocionis; 9) Res Ordinis; 10) Artes Liberales; 11) Poetae; 12) Rhetores; 13) Concionatores; 14) Philosophi; 15) Historici Sacri; 16) Historici Prophani; 17) Politici; 18) Prohibiti; 19) Varii Idiomatis; 20) Libri Miscellianei. За цим документом домінували книжки латинською та польською мовами, були видання французькою, італійською, німецькою мовами, навіть 12 книжок іспанською мовою і одна – російською. Каталог написано одним акуратним почерком. У нижньому правому куті аркушів каталогу містяться рукописні скрепи, які

[112] Karlina O., Kyryliuk A. The Roman Catholic Monasteries Libraries Inventaries' Source Potential of Lutsk-Zhytomyr Diocese at the end of the XVIIIth – beginning of the XIXth century // Shidnoievropeisky Istorychnyi Visnyk. 2021. № 18. P. 23.

[113] Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Берестецького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та стан дослідженості фонду // Рукописна та книжкова спадщина України. 2010. Вип. 14. С. 103–114.

вказують початок наступної сторінки документа, наприклад: «Med. Lat. in 4-to». У середині тематичних розділів книжки згруповані за форматами: «in Folio », «in Quarto», «in Octavo», «in Duodecimo», і мовною приналежністю, наприклад: «In Quarto Latini» чи «In Octavo Poloni». Для кожного формату в кожному тематичному розділі своя нумерація арабськими цифрами. Каталог має такі графи бібліографічного опису: «Numer Librorum» – номер книжки в тематичному розділі, за яким, очевидно, її можна знайти у фонді, позначений арабськими цифрами; наступна графа не має власної назви: тут вказується назва тематичного розділу без літерного позначення, назви форматів, ім'я автора в непрямому відмінку, назва книги; «Locus ubi Impensi» – місце видання, назви друкарень не вказуються; «Annus quo Impensi» – рік видання; «Num. Tomos» – кількість одиниць зберігання/кількість томів, якщо видання кількатомове; «Num. Exemplariorum» – кількість примірників видання (вона дуже рідко заповнена). Назви книжок представлено у скорочених форм, іноді вони видозмінені. Коли залишаються невідомими для укладача каталогу ім'я автора, місце чи рік видання, він відмічав це відповідним коментарем: невідомого автора – «Auctoris Ignoti», місце видання невідоме – «Ignotus». Бібліографічні описи у цьому каталозі виглядають так: «36. Ludovici de Ribas Apparatus Theologiae. Lugdunu 1643. 2 [t.]»; «38. Xiędza Iana a Jesu Ord. Ssmae Trinitatis R.C. Tarcza przeciwko Dissydentów. W Lwowie 1731»; «34. Auctori Ignoti Theologia Moralis sine principio. Ignotus. Ignotus».

У ДАЖО зберігається Акт генеральної візитації Берестецького тринітарського монастиря 1816 р. (ДАЖО, ф. 90, оп.1, спр. 286), в якому міститься одне речення про розміщення та розміри монастирської бібліотеки (арк. 5 зв.), сумарій бібліотечних книг під заголовком «Inwentarz Biblioteki» (арк. 6 зв.–7 зв.), список книг, які зберігалися в рефектарії (арк. 8), інвентар бібліотечного фонду під назвою «Biblioteka Klasztorna» (арк. 11–19 зв.). У сумарії подано тільки кількість книг за 19 тематичними розділами. Назви розділів написано польською мовою: 1) Biblii; 2) Exposytorowe; 3) Teologów Dogmatycznych; 4) Teologów Scholastycznych; 5) Teologów Moralnych;

6) Kanonistów i Jurystów; 7) Historyków; 8) Ascetów; 9) Retorowe; 10) Kaznodziejów Łacińskich; 11) Kaznodziejów Polskich; 12) Filozofów; 13) Poetów; 14) Medyków; 15) Do Nabożeństwa; 16) w Różnych Językach; 17) Zakonnych; 18) Politycznych; 19) Zakazanych. У кожному тематичному розділі книги розподілено за форматами: «in Folio», «in Quarto», «in Octavo», «in Duodecimo». За підрахунками в сумарії кількість книг сягає 1696. В інвентарі бібліотеки назви тематичних розділів подано латинською мовою, книги розподілено на 17 тематичних розділів, що не мають літерних позначень: 1) Libri Sacri; 2) Expositores Sacrae Scripturae; 3) Libri Controversistici; 4) Libri Juridici et Morales seu Theologia; 5) Libri Theologici Ecclesiastici Caeremoniale; 6) Libri Theologici; 7) Libri Philosofici atque Geometrici, Arithmetici; 8) Libri Scholastici; 9) Libri Historici, Politici; 10) Libri Spirituales Historici et Ecclesiastici; 11) Libri Ascetici et Spirituales; 12) Libri Devotionum; 13) Libri Concionatori; 14) Libri Sapientes; 15) Libri Instructivi Caeremoniales et Cathechetes; 16) Libri Medicinales; 17) Libri Prohibiti. Інвентар написано одним акуратним, чітким почерком. У ньому графи бібліографічного опису розміщено в такій послідовності: «Annus» – рік видання; «Locus Editionis» – місце видання, назви друкарень не вказуються; наступна графа не має власної назви, в ній занотовано: назва тематичного розділу без літерних позначень, після його назви – вказано формат/формати, ім’я автора, назва книжки, том (у випадку кількатомового видання), повторюється формат; «Liber» – кількість одиниць зберігання; «Numerum» – номер у тематичному розділі, позначений арабькми цифрами. Назви видань подаються у скороченій формі, часом у видозміненій. У випадку бібліографування зібрання творів під назвою «Opera» в кількох томах – коротко розписується зміст кожного тому. У кожному тематичному розділі книги згруповані за форматами і мають власну нумерацію арабськими цифрами. Укладач опису відмічає випадки, коли автор книги невідомий – «Ignoto Auctore», книга без початку – «sine Principio», відсутня – «Vacat», –

«in certo Author». Як видно, назви систематичних розділів у сумарії та інвентарі не зовсім співпадають, не співпадає і їхня послідовність.

В Акті генеральної візитації Берестецького монастиря 1819 р. (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 366) вміщено сумарій бібліотечних книжок під назвою «Biblioteka tegoż Klasztoru» (арк. 5–5 зв.), відомості про книги, які знаходяться в костелі монастиря (арк. 4 зв. – арк. 5), і одне речення про приміщення бібліотеки (арк. 2 зв.). Сумарій складається з 25 тематичних розділів. Їхні назви подано латинскою мовою. Усередині тематичного розділу книги розподілені за форматами: «in Folio», «in 4-to», «in 8-vo», «in 12-mo», «in 16-tu». Обліковий запис виглядає так: назва тематичного розділу, під ним, по порядку: «in Folio» і т.д. У графі «Authores» проставлено кількість назв видань, у графі «Volumina» проставлено кількість одиниць зберігання з врахуванням томів. Написаний одним чітким, акуратним почерком. Подається тільки кількість книжок у кожному тематичному розділі.

1.8. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Теофіпольського тринітарського монастиря.

Бібліотека Теофіпольського тринітарського монастиря не стала досі об’єктом самостійних історико-бібліотекознавчих досліджень. З вивчених монастирських бібліотек джерельна база для реконструкції її історії та книгознавчого аналізу фонду напевно «найскромніша». Ф. Радзішевський присвятив монастирський книгозбірні одне скупе речення, позбавлене фактографічної інформації: «Biblioteka XX. Trynitarzów»[114]. Надзвичайно коротка інформація констатуючого характеру про монастир має місце у праці Я. М. Гіжицького «Notatki o niektorych naszych siedzibach trynitarskich»[115]. М. Підлипчак-Маєрович у своєму бібліотекознавчому дослідженні, спираючись на дані Я. М. Гіжицького, подає обсяг фонду монастирської

[114] Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystuczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych. Kraków, 1875. S. 84.
[115] Wołyniak (J. M. Giżycki). Notatka o niektórych naszych sięddzibach trynitarskich. Kraków, 1912. S. 285.

книгозбірні у XIX ст. – 610 томів[116]. Тож основним джерелом для дослідження були виявлені стародруки монастирської бібліотеки та їхні провенієнції.

Історії монастирської книгозбірні теофіпольських тринітріїв та її стародрукам, що зберігаються нині у НБУВ, присвячено статтю І. Ціборовської-Римарович «Бібліотека Теофіпольського тринітарського монастиря: історія книгозбірні та провенієнції її стародруків»[117].

1.9. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Бердичівського монастиря босих кармелітів.

Маємо небагато бібліотекознавчих публікацій, присвячених книгозбірні Бердичівського монастиря босих кармелітів, і згадок про неї у друкованих джерелах. Ф. Радзішевський у своїй праці одним реченням характеризує монастирську книгозбірню: «Biblioteka b. klasztoru XX. Karmelitów, dosyć liczna» (Бібліотека колишнього монастиря отців кармелітів досить велика)[118]. Варто відзначити, що автор публікації ніяк не пов'язує бердичівську кармелітанську бібліотеку з бібліотекою босих кармелітів у Глибокому, хоча до її фонду потрапила певна кількість книжок із глибоцького кармелітанського монастиря (Глибоке (Głębokie), Дісненський пов., Віленської губ.): «Biblioteka klasztoru XX. Karmelitów zawierała przeszło 3000 tomów, obiecnie wywieziona ztąd» (Бібліотека монастиря отців кармелітів у минулому налічувала 3000 томів, тепер її вивезено звідти)[119].

У «Słowniku geograficznym» бердичівська кармелітанська бібліотека згадується наступним чином: «Szkoły i konwikt mieścily się wtedy w murach zakonnych karmelitańskich, gzie się znajdował i księgozbiór klasztorny, ważne posiadaiący druki i rękopisy, między innemi były tam tak znane «Pamiętniki

[116] Pidłypczak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschdnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. Wrocław, 1996. S. 175.
[117] Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Теофіпольського тринітарського монастиря: історія книгозбірні та провенієнції її стародруків // Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. 2010. Ч. 8. С. 95–100.
[118] Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystuczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych. Kraków, 1875. S. 2.
[119] Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystuczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych. Kraków, 1875. S. 15.

Janczara Polaka» spisane między r. 1490 i 1516 i wydane po raz pierwszy w Warszawie r. 1828» (Школа і конвікт тоді розміщувалися в кармелітанському монастирі, де знаходилася і монастирська книгозбірня, в якій зберігалися цінні книги й рукописи, серед яких був «Спогади яничара-поляка», написані між 1490 і 1516 роками і вперше опубліковані у Варшаві 1828 р.)[120].

У праці «Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickich przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej» (Kraków, 1928) Я. М. Гіжицького, присвяченій долі скасованих російською владою римо-католицьких костелів і монастирів у волинській, київській та подільській губерніях, згадано монастирську книгозбірню так: «... [karmelity] Bibliotekę posiadali, można powiedzić, na owe czasy ogromną, bo liczącą około 3000 tomów; znaczną w niej część tworzyły podręczniki szkolne, wytłoczone rok rocznie w drukarni miejscowej...» (…[кармеліти] мали бібліотеку, можно сказати, на ті часи величезну, бо налічувала вона близько 3000 томів; значну частину в ній становили шкільні підручники, які друкувалися з року в рік у місцевій друкарні...)[121].

Короткі відомості про монастирську бібліотеку подає у своїй монографії «Klasztor karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie...» о. Бенігнус Юзеф Ванат, провінціал та історіограф Ордену босих кармелітів на теренах Речі Посполитої[122], в якій однак наявні фактографічні помилки. Посилаючись на Е. Хвалєвіка, автор так пише про бердичівську книгозбірню: «Edward Chwalewik stwierdził, że po kasacie klasztoru w roku 1870 władze carskie zabrały część biblioteki OO. Karmelitów Bosych z Berdyczowa, w liczbie 6 508 tomów, do Biblioteki Instytutu Oświaty Narodowej im. Dragomerowa[!] w Kijowie, a obecnie znajdującsię w «Kolekcji» Narodowego Uniwersytetu im.

[120] Berdyczów // SG. Warszawa, 1880. T. 1. S. 137.
[121] Wołyniak (J. M. Giżycki). Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickich przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. Wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej. Cz. 1 // Nova Polonia Sacra. T. 1. Kraków, 1928. S. 204.
[122] Wanat B. J. Klasztor karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie. Studium monograficzne. Kraków, 2007. S. 112–114.

Szewczenki»[123] (Едвард Хвалєвік стверджував, що після касації монастиря в 1870 році царська влада забрала частину бібліотеки отців босих кармелітів з Бердичева, в кількості 6508 томів, до бібліотеки Інституту народної освіти ім. Драгоманова в Києві, а тепер знаходиться в «Колекції» Національного університету ім. Шевченка). Але Бердичівський монастир було закрито царською владою в 1866 р., а восени 1878 р. його бібліотеку було перевезено до Києва, до бібліотеки Університету св. Володимира. Університет було розформовано в 1920 р., на його базі створено Вищий інститут народної освіти імені М. Драгоманова, з 1926 р. – Київський інститут народної освіти. У 1933 р. статус університету було відновлено. У 1927 р., згідно з постановою Народного Комісаріату освіти УРСР від 2 серпня 1926 р., фундаментальна бібліотека університету була передана до Всенародної Бібліотеки України при Українській Академії наук (тепер НБУВ). У складі переданої бібліотеки була й бібліотека Бердичівського монастиря босих кармелітів.

Українська дослідниця Євгенія Колесник у своїй праці, присвяченій книжковим колекціям Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (в ті часи Центральна наукова бібліотека Академії наук УРСР), надала загальну характеристику кармелітанської книгозбірні відповідно до ідеологічної ситуації в радянській державі[124].

Книгозбірні Бердичівського монастиря босих кармелітів приділено увагу у згадуваній монографії Т. Мяскової. Авторка лаконічно викладає головні віхи в історії кармелітанського монастиря та його книгозбірні, факт надходження монастирських книжок до бібліотеки Університету св. Володимира. Представлена інформація має суттєві фактографічні

[123] Wanat B. J. Klasztor karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie. Studium monograficzne. Kraków, 2007. S. 114.

[124] Колесник Е. Книжные коллекции Центральной научной библиотеки Академии наук УССР. Киев, 1988. С. 40–44. Для повноти картини можна згадати таку електронну публікацію: П. Скавронський, «Бердичівська Колекція» книг в Національній Бібліотеці України імені В. І. Вернадського, 14/06/16, [online] https://berdpo.info/news/kraeznavstvo/berdichivska_kolektsiya_knig_v_natsionalniy_bibliotetsi_ukrayini_imeni_v_i_vernadskogo-id8774.html [dostęp 23.06.2018], яка грунтується на публікаціях про кармелітанську бібліотеку, що з'явилися після 1991 р.

помилки. Фундатор Бердичівського монастиря київський воєвода Януш Тишкевич, ім'я якого в монографії не називається, побудував не фортецю, яку «згодом босі кармеліти перетворили на монастир», а фундував монастир як подяку за звільнення з татарської неволі. Факт закриття монастиря і його школи в 1793 р. не відповідає дійсності. Бердичівський монастир проіснував до 1866 р., коли був закритий російською владою після вбивства настоятеля обителі, тож і передача монастирської книгозбірні під нагляд настоятеля Маріїнского костелу монастиря не могла відбутися 1840 р.[125].

Для повноти інформації про примірники бердичівської кармелітанської книгозбірні треба згадати публікацію Лариси Дідори «Стародруки, видані на території Італії у XVI–XIX ст., із колекції Бердичівського соціально-історичного музею (1926–1954)», в якій авторка серед інших книг описує три стародруки з провенієнціями Бердичівського монастиря босих кармелітів[126].

У праці М. Підлипчак-Маєрович є тільки згадка про бердичівський монастир та його друкарню в контексті монастирського книговидання[127] і названо одне видання з фондів монастирської книгозбірні – «Opera philosophica» Сенеки (Венеція, 1492)[128].

У праці У. Пашкевич «Cathalogus cathalogorum» подано інформацію про рукописний каталог монастирської книгозбірні 1781 р., який зберігається в ІР НБУВ, та акти генеральних візитацій монастиря 1802 і 1822 рр. з відомостями про обсяг бібліотечного фонду[129]. Акт візитації 1802 р. зберігається в Російському державному історичному архіві (Петербург) (РДІА, ф. 822, оп. 12, спр. 3). За цим документом монастирська бібілотека налічує 3131 тт. Візитаційний акт 1822 р. зберігається в Центральному архіві

[125] Мяскова Т. Бібліотека імператорського університету Св. Володимира: з історії комплектування (1834–1927 рр. Київ, 2005. С. 105.
[126] Дідора Л. Стародруки, видані на території Італії у XVI–XIX ст., із колекції Бердичівського соціально-історичного музею (1926–19540 // Наукові праці Національної бібліотеки України. 2023. Вип. 69. С. 309–325.
[127] Pidłypczak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarsnwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. Wrocław, 1996. S. 172.
[128] Pidłypczak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarsnwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. Wrocław, 1996. S. 88.
[129] Paszkiewicz U. Cathalogus cathalogorum. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku. Spis scalony, poprawiony i uzupełniony. T. 1. Warszawa, 2015. S. 59, № 50, 51.

давних актів у Варшаві (AGAD, Sygn. 270, s. 16–17). За сумарієм бібліотечних книг, вміщеним у документі, обсяг фонду монастирської книгозбірні нараховує 2256 тт. Четвертий документ, про який інформує У. Пашкевич, пов'язаний з бердичівською бібліотекою, це сумарій бібліотечних книг з 1834 р. Він зберігається в Центральній науковій бібліотеці ім. Якуба Коласа АН Білорусі (Мінськ) (ф. 23, оп. 1, спр. 893, арк. 7–7 зв.). За цим сумарієм монастирська бібліотека налічувала 2106 тт.

Історії монастирської книгозбірні та книгознавчому й джерелознавчому аналізу її фондів присвячено кілька публікацій І. Ціборовської-Римарович: «Маргінальні записи стародруків із книгозбірень католицьких монастирів XVI–XVIII ст. на етнічних українських землях як джерело до історії формування монастирських бібліотечних фондів», «Джерела для дослідження історії формування фонду книгозбірні Бердичівського монастиря босих кармелітів», «Polonika w księgozbiorze klasztornym karmelitów bosych w Berdyczowie (na podstawie katalogu z 1781 r.). Zarys probłemu», «Provenances of Early Printed Books from the Library of the Berdychiv Monastery of Discalced Carmelites»[130]. Описи 189 стародруків з бердичівської книгозбірні, виданих друкарнею Бердичівського монастиря босих кармелітів, представлено в бібліографічній монографії І. Ціборовської-Римарович «Друкарня Бердичівського монастиря босих кармелітів: історія та видавнича діяльність. 1758–1844». В описах зафіксовано друкарські особливості примірників та їхні провенієнції, що дає можливість прослідкувати історичну долю книжок[131].

---

[130] Ціборовська-Римарович І. Маргінальні записи стародруків із книгозбірень католицьких монастирів XVI–XVIII ст. на етнічних українських землях як джерело до історії формування монастирських бібліотечних фондів // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2010. Вип. 28. С. 266–287; Ціборовська-Римарович І. Джерела для дослідження історії формування фонду книгозбірні Бердичівського монастиря босих кармелітів // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2016. Вип. 44. С. 329–343; Ciborowska-Rymarowycz I. Polonika w księgozbiorze klasztornym karmelitów bosych w Berdyczowie (na podstawie katalogu z 1781 r.). Zarys problemu // Z Badań na Książką i Księgozbiorami Historycznymi. Warszawa, 2017. Tom specjalny. S. 229–237; Tsiborovska-Rymarovych I. Provenances of Early Printed Books from the Library of the Berdychiv Monastery of Discalced Carmelites // Z badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznemi. Warszawa, 2019. T. 13. S. 203–217.

[131] Ціборовська-Римарович І. Друкарня Бердичівського монастиря босих кармелітів: історія та видавнича діяльність. 1758–1844. Київ, 2019. С. 645.

Найраніший з відомих рукописних каталогів бібліотеки Бердичівського монастиря босих кармелітів затитулований «Index librorum Bibliothecae Carmelitarum Discalc[eatorum] Conventus Berdicoviensis conscriptus In Anno D[omi]ni 1781. Mense Decembri» (Список книжок бібліотеки босих кармелітів Бердичівського монастиря, написаний Року Божого 1781 у грудні) датується 1781 р. (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413). За цим каталогом у фонді налічувалося 7264 тт. Але каталог не подає повну інформацію про склад бібліотечного фонду за всю історію його існування.

Перед бібліографічним описом книжок подано принципи організації каталогу та опису видань під заголовком «Regulae observandae Indicis Librorum Bibliothecae Conventus Berdiczoviensis» (Правила користування списком книжок Бердичівського монастиря) (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, арк. III-IV). Ці принципи викладено в 14 пунктах: **1)** «*Omnes Libri minores et minimi quanquam habeant folii sui distinctam a Typographia denominationem, ad folium in 12-mo sunt singuli reducti, et hoc propter faciliorem recognitionem et majorem commoditatem Type ignoratium»* (Усі книжки, які відрізняються малими та найменшими розмірами аркушів, розташовані відповідно за друкованою назвою; книжки за розміром аркуша у 12° виділено окремо, і внаслідок цього невідомий друк розпізнається легше та з більшою зручністю); **2)** «*Numerus Ecclesiasticus in Anno positus est plerum[que] ad consuetum et vulgarem redactus, id circo hic observandus»* (Складові частини Біблії в більшості випадків розташовано за роком [видання] і у звичайний спосіб, що має бути дотримано); **3)** «*Libri multi cum contineant in se diversas materias: passim ad excellentiorem Scientiam sunt relegati. Unde non est mirandum, si videantur, confundi, cum ratio id exigerat»* (Хоча велика кількість книжок містить у собі різні теми: вперемішз винятковою Мудрістю є [такі, що від неї] віддалені. Звідси те, яке не є гідним захоплення, якщо б виявилися [такі книги] домішані, розум нехай [їх] вилучить); **4)** «*Regulae et Constitutiones variorum Sacrarum Religionum Titulo Canonistis sunt conjunctae»* (Правила і постанови різних священних установ об’єднані під заголовком

«Каноністи»); **5)** «*Non potuit esse Authoris Opus positum, penes Opus Ejusdem, propter plerumque distinctionem folii»* (Твір одного автора не зміг бути розташований біля іншого його [твору] через значну різницю в [розмірі] аркушів); **6)** «*Lingua Polonica Opus aliquod conscriptum, eadem est adnotatum»* (Польською мовою будь-який твір написаний, нею ж і прокоментований); **7)** «*In omnibus Libris semper Author Operis inscriptus est Cathalogo huic Librorum, sed aliquando contigit, ut vel Reiductor vel Augmentator est donatus, unde sive ille sive alter est animadvertendus et quaerendus»* (У цьому каталозі для всіх книжок завжди записаний автор твору; але іноді трапляється, що пропущене ім'я редактора чи коментатора, тоді цей чи інший має бути виявлений і зазначений»); **8)** «*Nonnulli Libri, sine Titulo, loco et anno existentes, habent suam in medio Operis vel fine aliqualem adnotationem; unde ibi est exquirenda»* (Деякі книжки, які без титулу, місця та року [видання] перебувають, мають у середині або в кінці Твору свою якусь приписку; отже там її слід розшукувати); **9)** «*Accidit etiam quod duo Libri in diversa materia sunt simul compacti, unde tam prior quam posterior sigillatim est inscriptus, suo uno tamen numero in ordine posito, reperitur»* (Коли виявляється, що дві книжки з різної тематики об'єднані разом, тоді як перша, так і пізніша вписується окремо, і свій окремий номер у встановленому порядку одержує); **10)** «*Libri Cosmographici C: specialiter distinctio Historicis propter suam»* (Книжки з Космографії С: окремо – історичні [книги], через їхню особливість); **11)** «*Libri Polemicis vulgo Artileriae, conjuncti sunt Libri Architectonici, juxta suas speciales chartas quas in se continent; quanquam ejus modi Libri inter Philosophioes aliquomodo reperiantur»* (Книжки з полеміки, [які] по-простому [називаються] «артилерія», поєднані з книжками про будівництво, так само, як і окремі аркуші, які в собі містять, хоча книги цього типу серед філософських в іншому місці мали б шукатися); **12)** «*Libri Prohibiti sat cum magna diligentia sunt relegati: sed qui adhuc forsitan possent reperiri in hoc Indice, Lector debet parcere naturali Hominum inadvertentiae, vel novae (:si superad sit:) prohibitioni. Notandum tamen est: quod ex Indice Romae*

impresso Anno 1658 Libri prohibiti sunt relegati; quanquam et ex Indice Anni 1766 sunt sejuncti, si qui deprehensi erant recentiores» (Заборонені книги краще було б з великою ретельністю вилучити, але ті, які, можливо, досі можуть траплятися за цим Індексом, читач повинен пробачити – зважаючи на природну людську неуважність або новизну заборони (якщо б вона була). Слід зауважити, що за Римським Індексом, надрукованим 1658 р., заборонені книги треба вилучити, хоча і за Індексом римським 1766 р. вони є вилученими, якщо були раніше помічені); **13)** «*Opera Desideri Erasmi Roterodami, in multis materiis expressa, caute sunt legenda, et error si quis a Theologo deprehendetur, corrigatur, Juxta praescriptum Indicis Librorum Prohibitorum Anni 1766»* (Твори Дезідерія Еразма Ротердамського на різну тематику, повинні читатися з обачністю, і якщо якась помилка Теологом помічається, нехай буде виправлена за приписом Індексу заборонених книг 1766 року); **14)** «*De Caetero: Quod si Benevolus Lector aliquas alias Regulas erudite praescripserit, vel has prudenter minuerit, auxerit, vel correxerit; libenti et grato animo suscipiet hujus loci Bibliothecarius»* (Про решту: Коли якийсь доброзичливий читач вправно пропише якісь інші правила, чи розсудливо ці скоротить, розширить або виправить, тоді бібліотекар охоче і з вдячною душею підтримає його пропозиції). Під цим стоїть підпис: «*F[rater] Augustus ab Jmm[aculate] Concep[tione] B[eatissimae] V[irginis] M[ariae»* (Брат Августин від Непорочного Зачаття Блаженної Діви Марії). Правила користування каталогом підписав Августин (Август) від Непорочного Зачаття Блаженної Діви Марії Куницький (1745–1814), коли обіймав посаду пріора Бердичівського монастиря (1778–1781). Згодом він дві каденції був провінціалом Руської провінції Ордену босих кармелітів (1799–1802; 1802–1805)[132].

У каталозі 1781 р. бібліотечний фонд просистематизовано за 21 тематичним розділом, кожен з яких має позначення великою літерою

[132] Wanat B. J. Klasztor Karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie. Studium monograficzne. Kraków, 2007. S. 166–167, 173.

латинської абетки. 1-й розділ – «Scriptura. Patres. Commentatores sub Littera E»; 2-й – «Theologi Moralistae et Specul. sub Littera D»; 3-й – «Theologi Controversistae sub Littera C»; 4-й – «Theologi Canonistae sub Littera G»; 5-й – «Concionatores sub Littera F»; 6-й – «Spiritualis Latini sub Littera P»; 7-й – «Spiritualis Polonici sub Littera L»; 8-й – «Historici Sacri et Profane sub Littera O»; 9-й – «Politici sub Littera M»; 10-й – «Juridici sub Littera N»; 11-й – «Philosophi sub Littera Q»; 12-й – «Cosmographie sub Littera R»; 13-й – «Polemici sub Littera S»; 14-й – «Medici sub Littera T»; 15-й – «Humaniores sub Littera K»; 16-й – «Galici sub Littera H»; 17-й – «Germanici sub Littera I» 18-й – «Italici sub Littera V»; 19-й – «Variorun Linguae»; 20-й «Prohibiti sub Littera B»; 21-й – « Prohibiti sub Littera A».

Усередині кожного розділу книжки було просистематизовано за форматом, від меншого розміру до більшого. В залежності від того, якого розміру книжки потрапили до розділу, виділялися групи за такими форматами: «Exemplaria in 36 et 12-mo», «Exemplaria in 12-mo», «Exemplaria in 12-mo et 8-vo», «Exemplaria in 8-vo 2-do», «Exemplaria in 4-to», «Exemplaria in Folio», «Exemplaria in Majori Folio». У каталозі подано бібліографічні описи видань і після 1781 р., які, очевидно, дописувалися пізніше, відповідно до часу надходження книжок. У кінці каталогу вміщено своєрідний зміст, в якому представлено перелік тематичних розділів каталогу, проти назви кожного розділу вказується, на якій сторінці каталогу подано бібліографічні описи книжок форматом у 36º, 12º, 8º, 4º, 2º.

Наступним за хронологією є рукописний інвентар бердичівської кармелітанської бібліотеки, датований 1799 р. «Index Librorum Bibliothecae Carmmelitarum Excalceatorum Conventus Berdiczeviensis. Conscriptus Anno Domino 1799». Він зберігається в Державному архіві Житомирської області (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 105–152 зв.) і входить до Акту генеральної візитації монастиря 1799 р. Документ вміщує бл. 2854 бібліографічних описів, які поділено на 23 тематичні розділи. Назви і порядок тематичних розділів співпадають з назвами тематичних розділів

каталогу 1781 р. Опис книжок подається за тематичними розділами, але без літерних позначень. Усередині тематичного розділу книжки розподілені за форматами, від меншого формату до більшого, наприклад, «Exemplaria in 8-vo», «Exemplaria in 4-to» і т.д. Кожний формат має свою окрему нумерацію від 1 і далі арабськими цифрами. Графи бібліографічного опису у цьому документі розміщені так: «Numero» – порядковий номер примірника арабськими цифрами; наступна графа не має власної назви, в неї вписані автор, назва видання, том/томи; «Locus Tipi» – місце видання; «Annus» – рік видання. Шифри книжок не вказуються, тож можна визначити цей документ як інвентар бібліотеки, що фіксує назви книжок та їхню кількість. Інвентареві передує сумарій бібліотечного фонду. У візитаційному акті вміщено лаконічний опис бібліотечного приміщення (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 91 зв.). Інформація про цей інвентар та його археографічний опис вводиться в науковий обіг вперше.

Акт генеральної візитації Бердичівського кармелітанського монастиря 1804 р. містить у собі сумарій бібліотечних книг (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 291–291 зв.).

Ще один каталог бердичівської книгозбірні датований 1862 р. Його автентична назва «Katalog czyli spis ksiąg Biblioteki Berdyczowskiej OO. Karmelitów Bosych spisany w 1862 roku» (ІР НБУВ, ф. 397, спр. 130-Н). Він має форму кодексу, в якому пронумеровано 310 сторінок, і напівшкіряну оправу. Написаний практично одним каліграфічним почерком. Сторінки каталогу в лінійних рамках і розкреслені на відповідні графи для бібліографічного опису фабричним способом. Кожна сторінка каталогу має колонтитул, який складається з таких елементів: №. Litera . Szafy № . Format in . Ilość . Wydania, які відтворені нумератором. У колонтитулі від руки проставлені порядковий номер, відповідна літера латинської абетки, номер книжкової шафи та розмір формату. Прізвище укладача каталогу не вказано. Далі представлена схема тематичної систематизації фонду та його розміщення у шафах. За цією схемою в бібліотеці було 15 книжкових шаф,

книжки розподілялися за 24 тематичними розділами. Номери шаф позначалися римськими цифрами: шафа I: A – Scriptura Sacra, B – Comentatores Scripturae, шафа II: E – SS. Patres Ecclesiae, C – Thelogi Contraversistae, шафа III: F – Kaznodzieje, шафа IV: D – Theologia Moralis, шафа V: G – Theologia Canonistae, шафа VI: J – Literatura nowożytna, шафа VII: H – Literatura starożytna, K – Philologia et Linguistica, шафа VIII: L – Libri Spiritualae, шафа IX: M – Libri Politici, R – Matematyka czysta, шафа X: O – Historya, шафа XI: N – Libri Juridici, T – Nauka wojenna, U – Mechanika i Archtektura, шафа XII: W – Fizyka i Chemia, X – Historya naturalna i Medycyna, Y – Rozmaitości, шафа XIII: S – Astronomia i Geografia, шафа XIV: Q – Filozofia, P – Pisma peryodyczne, шафа XV: Z – Libri prohibiti. У схемі виокремлено п’ять форматів у долях аркуша, які позначаються так: «In Folio», «In IV», «In VIII», «In XII», «In XVI».

Бібліографічний опис у каталозі має таку форму і послідовність: 1) порядковий номер видання в тематичному розділі та форматі, позначений арабськими цифрами, 2) назва видання; в одних випадках опис починається власне з назви, а далі вказується ім’я автора, в інших – опис починається з імені автора в непрямому відмінку; у значній кількості описів імена авторів не вказані. Якщо є кілька примірників одного видання, кожний має свій порядковий номер у тематичному розділі, а опис наступного примірника обмежується нотаткою «Duplicat». Конволюти розписані під номером першого аллігату, але решта аллігатів враховуються в загальній кількості примірників. 3) у графі «egzemplarzy» зазначається кількість видань, 4) у графі «tomy» вказується кількість томів для кількатомових видань, 5) у графі «woluminy» вказується кількість одиниць зберігання для кожного видання, 6) місце видання: вказується тільки місто друкування; в цій графі трапляються позначки «Bez tytułu», в такому разі назва міста відсутня. Якщо представлена рукописна книга, то в цій графі зазначається – «Rękopis». У каталозі рукописи не виділено в окрему тематичну групу. Загалом у каталозі зазначено: екземплярів – 5505, томів – 8055, одиниць зберігання – 7264.

Очевидно, саме цей каталог було надіслано до Києва з метою ознайомлення університетської комісії зі складом бібліотечного фонду. Інформація про цей каталог вводиться вперше в науковий обіг.

Акт генеральної візитації Бердичівського монастиря босих кармелітів 1802 р. «Wiadomość o kościele i klasztorze Berdyczowskim OO. Karmelitów Bosych. 1802 r.» (Центральний державний історичний архів РФ (Петербург), ф. 822, оп. 12, спр. 3) показує, що монастирська бібліотека налічувала 3 131 том і поділялася на 21 тематичний розділ.

У відділі рукописів і стародруків Державної наукової бібліотеки ім. Якуба Коласа Академії наук Білорусі (Мінськ) зберігається справа зі списком книг у бібліотеках монастирів босих кармелітів «Reyestr ksiąg w klasztorach karmelitów bosych po bibliotekach znayduiących się» (ДНББ, ф. 23, оп. 1, спр. 893). В ній на одному аркуші форматом у 2° подано загальні кількісні відомості про фонд бердичівської книгозбірні на 20 квітня 1834 р. Документ має таку оригінальну назву: «Opisanie ogólne Biblioteki Klasztoru Berdyczowskiego XX. Karmelitów Bosych Dnia 20 kwietnia 1834 roku uczynione» (ДНББ, ф. 23, оп. 1, спр.893, арк. 7–7 зв.). Опис закінчується наступною фразою: «W Bibliotece Klasztoru Berdyczowskiego rękopisów ważnych w ięzykach Greckim, Łacińskim i Polskim oraz dzieł traktuiących i wymieniaiących znajdywania się onych żadnych niema. Takowy opis iako wiernie podany podpisuię X. Faustyn Kwakiewicz Klasztoru Berdyczowskiego Przeor» (У бібліотеці Бердичівського монастиря цінних рукописів грецькою, латинською і польською мовами, а також справ, які вказують на їхнє місцезнаходження, немає. Цей опис як вірно представлений підписує Кс. Фаустин Квакевич, пріор Бердичівського монастиря). Текст опису (крім підпису) зроблено одним почерком. У ньому книги розподілено на 27 тематичних груп, загальна кількість становить 2106 книг. На арк. 1 зв. згаданої справи є ще один список книг бердичівської монастирської бібліотеки під назвою «W Klasztorze Berdyczowskim», зроблений іншим почерком, ніж на арк. 7. У ньому загальна кількість книг теж становить 2106.

УДержавному архіві м. Києва (далі – ДАК) зберігається справа про організацію і проведення перевезення монастирського бібліотечного фонду з Бердичева до Києва, до Університету св. Володимира. Документи у справі датовані 1877–1878 рр. (ДАК, ф. 16, Київський університет св. Володимира, оп. 316, спр. 139). Факт безкоштовного набуття Університетом бердичівської кармелітанської бібліотеки висвітлювався в часопису «Университетские Известия», де було надруковано протоколи засідань Ради Університету[133].

1.10. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Вишнівецького монастиря босих кармелітів.

Книгозбірня Вишнівецького монастиря босих кармелітів не привертала уваги дослідників галузі історичного бібліотекознавства. Свідченням цього є надзвичайно лаконічна інформація про книгозбірню у друкованих джерелах, практично відсутні публікації сучасних дослідників та невелика кількість архівних джерел, що збереглися до нашого часу. У неодноразово згадуваній праці Ф. Радзішевського про книгозбірню вишнівецьких босих кармелітів написано так: «Biblioteka XX. Karmelitów zawierała do 1000 tomów, po kassacie klasztoru w r. 1832 szczątki jej do 300 tomów zawierające wcielono do biblioteki Mniszchowskiej» (Бібліотека отців кармелітів мала до 1000 томів, після закриття монастиря в 1832 р. її рештки кількістю до 300 томів влилися до бібліотеки Мнішеків)[134]. Я. М. Гіжицький у своїй праці «Klasztor oo. Karmelitów bosych w Wiśniowcu» (Рівне, 1939), опублікованій через 64 роки після праці Ф. Радзішевського, подає загальну кількість бібліотечного фнду на 1816 р. та кількість книжок по її дев'яти тематичних розділах[135]. У своїй же праці «Zniesione kościoły i klasztory...» автор на сторінках, присвячених Вишнівецькому монастирю босих кармелітів, не згадує кляшторну

[133] Университетские Известия. Киев, 1877. № 11, с. 5; № 12, с. 4; 1879. № 3, с. 18.
[134] Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystuczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych. Kraków, 1875. S. 118.
[135] Giżycki J. M. Klasztor OO. Karmelitów bosych w Wiśniowcu // Rocznik Wołyński. T. 8. Równe, 1939. S. 193.

книгозбірню[136]. Е. Хвалєвік у «Zbiorach polskich» в описі «Wiśniowiec» не згадує ані кармелітанський монастир, ані його бібліотеку[137].

У джерелознавчій праці У. Пашкевич «Cathalogus cathalogorum...» подано інформацію про документ, датований 1815 р., в якому представлено опис костелу босих кармелітів у Вишнівці та інвентар захристії і монастирської бібліотеки, який зберігається в Центральному державному історичному архіві РФ (Петербург) (ЦДІАРФ, ф. 822, оп. 12, спр. 976)[138]. Б. Ю. Ванат у своїй монографії, в контексті характеристики монастирської бердичівської бібліотеки, згадує вишнівецьку книгозбірню, посилаючись на працю Я. М. Гіжицького про Вишнівецький кармелітанський монастир та документ з фондів Центрального державного історичного архіву РФ, про який раніше згадувалося[139].

Історії монастирської книгозбірні та книгознавчому й джерелознавчому аналізу її стародруків присвячено нашу публікацію «Книгозбірня монастиря Ордена босих кармелітів у Вишнівці: історія та книгознавча характеристика фонду»[140].

У наукових каталогах другої половини XX ст., підготовлених в Україні, фігурують примірники стародруків з вишнівецької бібліотеки: у «Каталозі інкунабул» Б. Зданевича зафіксовано два видання інкунабульного періоду книгодрукування, які походять з вишнівецької книгозбірні[141]; у каталозі колекції палеотипів НБУВ представлено 15 примірників вишнівецької книгозбірні[142]. 20 примірників стародруків монастирської бібліотеки, виданих друкарнею Бердичівського монастиря босих кармелітів, описано в нашій

[136] Wołyniak (J. M. Giżycki). Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickich przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. Wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej. Cz. 1 // Nova Polonia Sacra. Kraków, 1928. T. 1. S. 112–115.
[137] Chwalewik E. Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w Ojczyźnie i na obczyznie. Warszawa; Kraków, 1927. T. 2. S. 507–508.
[138]Paszkiewicz U. Cathalogus cathalogorum... Warszawa, 2015. T. 2. S. 434, № 4594, 4595.
[139] Wanat B. J. Klasztor Karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie... Kraków, 2007. S. 114, przypis 38.
[140] Ціборовська-Римарович І. Книгозбірня монастиря Ордену босих кармелітів у Вишнівці: історія та книгознавча характеристика фонду // Рукописна та книжкова спадщина України. 2009. Вип. 13. С. 139–155.
[141] Каталог інкунабул / укл. Б. Зданевич; упоряд. Г. І. Ломонос-Рівна. Київ, 1974. № 340, 466.
[142] Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В. И. Вернадского НАН Украины / сост. М. А. Шамрай. Киев, 1995. № 61, 454, 575, 827, 872, 971, 1010, 1234, 1323, 1372, 1427, 1513, 1542, 1851, 2317, 2328, 2436.

бібліографічній монографії «Друкарня Бердичівського монастиря босих кармелітів: історія та видавнича діяльність. 1758–1844» (Київ, 2019)[143].

У ДАЖО зберігаються два Акти генеральних візитацій Вишнівецького монастиря за 1799 р. та 1805 р. Акт генеральної візитації Вишнівецького кармелітанського монастиря 1799 р. (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 207–279) має короткий опис бібліотечного приміщення (арк. 211–211 зв.), перелік книжок у захристії (арк. 219 зв.), в хорі та рефектарії (арк. 233 зв.) і каталог монастирської бібліотеки під заголовком «Spisanie dokładne wszystkich Xiążek znayduiących się w Bibliotece» (арк. 223–233 зв). Каталог організовано наступним чином: інформація про видання вміщується в семи графах у такій послідовності: «Sub N» – порядковий номер арабськими цифрами; «Tituli Librorum» – назва книжки; «Ubi impressi» – місце видання, «Quando impressi» – рік видання; «Auctor operis» – ім'я автора твору; «Tomi» – кількість наявних томів; «Libri» – кількість одиниць зберігання. На широких зовнішніх берегах аркушів каталогу написано назви тематичних розділів та їхні літерні позначення. Усі книги розподілені на 14 тематичних розділів: 1) «Біблія. Святі Отці. Коментатори» – «Biblia. SS. Patres. Expositores sub Litera A»; 2) «Теологи схоластики» – «Theologi Speculativi sub Litera B»; 3) «Теологи догматичні» – «Theologi Dogmatici sub Litera C»; 4) «Теологи моральні» – «Theologi Morales sub Litera D»; 5) «Проповідники» – «Concionatores sub Litera E»; 6) «Духовні автори» – «Spirituales sub Litera F»; 7) «Церковні історики» – «Historici Sacri sub Litera G»; 8) «Світські історики» – «Historici Profani sub Litera H»; 9) «Місцелянеа» – «Miscellanei sub Litera I», тут зібрані видання найрізноманітнішої тематики: від конституцій Польського королівства і «O początkach języka polskiego» С. Клечевського до «Maleus Malificarum» Спренгера, «Aritmetyka» Рамі і «Schola Stenographica» Схота; 10) «Філософи» – «Philosophi sub Litera K»; 11) «Промовці і оратори» – «Retores et Oratores sub Litera L»; 12) «Медики» – «Medici sub Litera M»; 13)

[143] Ціборовська-Римарович І. Друкарня Бердичівського монастиря босих кармелітів: історія та видавнича діяльність. 1758–1844. Київ, 2019. № 102.7, 106.1, 106.2, 106.3, 106.4, 145.1, 147.2, 163.3, 203.1, 203.2, 203.4, 204.2, 204.3, 204.5, 204.6, 214.1, 287.1, 298.1, 298.2, 328.2.

«Юристи» – «Iuridici sub Litera N»; 14) «Поети» – «Poetae sub Litera O», у цій групі представлені твори античних авторів, видання драматичних творів П. Корнеля, різні словники. Група заборонених книг не має літерної нумерації. Їхній опис вміщено після всіх тематичних розділів. Рукописи не виділені в окрему структурну частину каталогу. Вони описані у відповідних тематичних розділах. Усередині кожного тематичного розділу книжки просистематизовано за форматом: «in Folio», «in Quarto», «in Octavo», «in Duodecimo». Кожний з форматів у кожному розділі має свою нумерацію арабськими цифрами. Абетковий та хронологічний принципи розміщення бібліографічних описів не дотримуються. Назва видання часто видозмінена. Каталог написано одним чітким, акуратним почерком. Загальна кількість бібліотечного фонду за цим документом становить 1367 книг. У візитаційному акті окремо подається інформація про книжки, які знаходяться в закристії, в хорі та рефектарії для читання. Тут варто відмітити, що архів монастиря зберігався в окремому від Бібліотеки приміщенні. Ним опікувався пріор монастиря та кс. Флоріан від Ісуса, прокуратор монастиря (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 233 зв.).

Акт генеральної візитації Вишнівецького монастиря 1805 р. (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 301–354 зв.) теж має короткий опис бібліотечного приміщення, подібний до опису 1799 р. (арк. 305 зв.), опис книжок у захристії (арк. 315–315 зв.) та каталог монастирської бібліотеки під заголовком «Spisanie wszystkich Książek znayduiących się w Bibliotece» (арк. 318–329 зв), який практично не відрізняється від каталогу 1799 р.

З відомих нині архівних документів, в яких міститься інформація, дотична монастирській книгозбірні, можемо назвати ще два. Один – список книжок під назвою «Xiężki po karmelitach» (Книжки по кармелітах), що фіксує надходження книжок з монастирської книгозбірні до бібліотеки Вишнівецького замку після закриття монастиря в 1832 р. (ЦДІАУК, ф. 250, оп. 3, спр. 25, арк. 54–56). Список є складовою рукописного каталогу бібліотеки Вишнівецького замку, укладеного в 1833 р., точніше його

додатком. Сам каталог має таку автентичну назву «Katalog książek polskich i polsko-łacińskich, i łacińskich spisanych w Wiśniowcu dnia 16-go Lutego 1833-go Roku oraz włoskich, angelskich, francuzkich niekompletnych i manuskryptów». Список написано одним почерком, не раніше 1833 р. У ньому зафіксовано 283 томи 195 найменувань, що становило приблизно ¼ монастирської книгозбірні. У списку покармелітські книжки згруповані за форматним принципом: «in folio», «in quarto» та «in octo i drobniejsze». У названих групах видання записувалися без дотримання абеткового порядку. Структура бібліографічних описів така: загальний порядковий номер книжки у списку, назва видання (у скороченій формі), кількість томів (проставлена арабськими цифрами), прізвище автора (подається в переважній більшості випадків; у деяких випадках написання форми прізвищ видозмінено). Місце видання, друкарня, рік публікації у списку не зазначаються. У деяких описах біля назви книжки вказується кількість примірників видання та стан збереження – «uszkodzone»[144].

Інший – Книга прибутків і видатків Вишнівецького монастиря Ордену босих кармелітів за 1764–1774 рр. (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 3, спр. 251, 77 арк.). Один раз у документі просто зафіксовано факт закупівлі книжок для монастиря в червні 1767 р. в загальному переліку місячних витрат і подано загальну суму витрачених коштів, не виділяючи витрат на придбання книжок (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 3, спр. 251, арк. 27). У витратах за січень 1769 р. відзначено, що монастир придбав твори відомого проповідника Товариства Ісуса Вінсентія Гюдрі (Houdry, 1632–1727), але не вказується сума, за яку було куплено книжки (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 3, спр. 251, арк. 37).

1.11. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Дедеркальського монастиря реформатів. Бібліотеки францисканців-реформатів Речі Посполитої стали об’єктом історико-бібліотекознавчих досліджень польських науковців. На жаль, наявні публікації не стосуються

[144] Ціборовська-Римарович І. Родові бібліотеки Правобережної України XVIII століття (Вишневецьких – Мнішеків, Потоцьких, Мікошевських): історична доля та сучасний стан. Київ, 2006. С. 40.

теренів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії. Однак вони є цінними з точки зору методології бібліотекознавчих досліджень і надають можливість порівняти бібліотеки реформатів різних регіонів Речі Посполитої. Дослідження францисканця Вєслава Францішка Муравця присвячене історії бібліотек бернардинів та реформатів у Кракові, що діяли як навчальні книгозбірні при орденських новіціатах у монастирях. Автор приділив увагу засадам, якими керувалися отці реформати в діяльності своїх бібліотек[145]. Збірці інкунабул бібліотеки реформатського монастиря в Перемишлі присвячено публікацію Романа Ніра[146]. Автор оприлюднив бібліографічні описи 23 інкунабул і подав коментар про місця їхнього друкування та видавців. Едмунд Піщ опублікував каталог бібліотеки реформатів у Лоньках (108 книг)[147], а польська дослідниця Магдалена Куран проаналізувала збірку проповідей з бібліотеки отців реформатів у Заклічині в контексті страсної релігійності[148].

Книгозбірня Дедеркальського реформатського монастиря не стала до сьогодні об'єктом спеціальних історико-бібліотекознавчих досліджень. У кількох публікаціях бібліотекознавчої тематики міститься лаконічна інформація про монастирську бібліотеку, яка має фрагментарний характер. У добре відомій науковцям-книгознавцям праці Ф. Радзішевського їй присвячено три рядки тексту, які повідомляють читача, що бібліотека налічувала кілька тисяч томів і до неї 1833 р. влилася бібліотека скасованого в 1832 р. монастиря францисканців-реформатів у Бочках (Boćki; Більський повіт Гродненської губернії)[149], а в 1832–1833 рр. до неї було перевезено

---

[145] Murawiec W. F. OFM. Księgozbiory krakowskie Zakonu braci mniejszych – bernardynów i reformatów – w swietle not proweniencyjnych w XVI–XVIII wieku // Folia Historica Cracovienisia. Kraków, 1994. Vol. 2. S. 41–59.

[146] Nir R. Inkunabuły w bibliotece oo. Reformatów w Przemyślu // Studia Theologia Varsaviensia. Warszawa, 1978. № 16/2. S. 259–268.

[147] Piszcz E. Biblioteka klasztoru oo. reformatów w Łąkach na Pomorzu // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Lublin, 1961. T. 2, z. 1–2. S. 207–226.

[148] Kuran M. Polska religijność pasyjna w świetle kazań wielkopiątkowych (1702–1732) z Biblioteki Reformatów w Zakliczynie / Magdalena Kuran // Miscelanea literackie i teatralne (od Kochanowskiego do Mrożka) Profesorowi Janowi Okoniowi od przyjaciół i uczniów / red. K. Plachcińska i M. Kuran. Łódź, 2010. Cz. 1. S. 419–454.

[149] Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystuczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych. Kraków ,1875. S. 4, 10.

книгозбірню Кременецького монастиря францисканців-реформатів[150]. Вісім рядків присвячено цій монастирській бібліотеці Т. Є. Стецьким у праці «Wołyń pod wzgledem statystycznym, historycznym i archeologicznym», присвяченій історії Волині[151]. Т. Є. Стецький оповідає про свої враження від відвідин Дедеркал і монастиря отців реформатів та пише, що в монастирській бібліотеці на той час було кілька тисяч книжок, серед яких, окрім видань XVI і XVII ст., книжок чисто релігійної тематики, було ще багате зібрання сеймових діаріушів, панегіричних і погребових промов, піярське видання Volumina legum і, що найцікавіше, кілька рукописів про козацькі війни на Волині й Україні та кілька томів монастирської хроніки XVIII ст. або так звані Silva rerum[152]. Е. Хвалєвік констатує тільки факт надходження бібліотеки дедеркальських отців реформатів до бібліотеки Римо-католицької дієцезіальної семінарії в Житомирі[153]. Відомості про обсяг книжкового фонду дедеркальської монастирської книгозбірні подає М. Підлипчак-Маєрович[154], посилаючись на Я. М. Гіжицького. У працях У. Пашкевич: «Rękopiśmienne inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1553–1939)» (Warszawa, 1996), «Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej: (spis za lata 1510–1939») (Warszawa, 1998), «Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku: Suplement 2» (Poznań, 2006.), «Cathalogus cathalogorum» (Warszawa, 2015) не зафіксовано відомостей про рукописні бібліотечні каталоги, інвентарі, списки книжок монастирської книгозбірні отців реформатів у Дедеркалах.

[150] Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystuczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych. Kraków, 1875. S. 37.
[151] Stecki T. J. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym. Serya 2-ga. Lwów, 1871. S. 36.
[152] Stecki T. J. Wołyń pod wzgledem statystycznym, historycznym i archeologicznym. Serya 2-ga. Lwów, 1871. S. 36.
[153] Chwalewik E. Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w Ojczyźnie i na obczyznie. Warszawa; Kraków, 1927. T. 2. S. 547.
[154]Pidłypczak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschdnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. Wrocław, 1996. S. 175.

У публікації О. Карліної та А. Кирилюк проаналізовано один інвентар дедеркальської бібліотеки (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 222) та згадано лаконічну інформацію про обсяг бібліотечного фонду монастиря, вміщену в Акті візитації 1819 р.(ІР НБУВ, ф. 322, спр. 19, арк. 2)[155].

Історії монастирської книгозбірні та книгознавчому і джерелознавчому аналізу її стародруків, що зберігаються у фондах НБУВ, присвячено публікацію І. Ціборовської-Римарович «Історико-книгознавча та джерелознавча характеристика стародруків з бібліотеки монастиря отців реформатів у Великих Дедеркалах, виявлених у фондах НБУВ»[156].

Віднайдено три акти генеральних візитацій Дедеркальського монастиря, в яких подаються відомості про монастирську бібліотеку: Акт від 7 жовтня 1828 р. (ЦДІАУК, ф. 2227, оп. 1, спр. 671, арк. 2 зв.), Акт від 14 грудня 1829 р. (ІР НБУВ, ф. 332, спр. 19, арк. 2) та Акт від 12 грудня 1830 р. (ІР НБУВ, ф. 332, спр. 20, арк. 2). В усіх трьох документах зафіксовано тільки загальну кількість книжок у книгозбірні. За актом генеральної візитації Дедеркальського монастиря «Opis kościoła i klasztoru Dederkalskiego Reformackiego w czasie wizyty Generalney 1828 roku uczynioney», датованим 7 жовтня 1828 р., бібліотека налічувала 2166 од. зб. За актом генеральної візитації монастиря, датованим 14 грудня 1829 р., монастирська бібліотека налічувала ті самі 2166 од. зб. У документі записано наступне: «Biblioteka Klasztorna: Książki wszystkie w Bibliotece Klasztorney, w swoim porządku według Generalney Wizyty w Roku 1820 uczynioney znayduią się, i iest onych 2166 sztuk» (Монастирська Бібліотека: Всі книжки в монастирській бібліотеці, відповідно до Генеральної візитації 1820 р. знаходяться у своєму порядку, в кількості 2166 штук). В акті генеральної візитації монастиря від

[155] Karlina J., Kyryliuk A. The Roman Catholic Monasteries Libraries Inventaries' Source Potential of Lutsk-Zhytomyr Diocese at the end of the XVIIIth – beginning of the XIXth century // Shidnoievropeisky Istorychnyi Visnyk. 2021. № 18. P. 25–26.

[156] Ціборовська-Римарович І. О. Історико-книгознавча та джерелознавча характеристика стародруків з бібліотеки Монастиря отців реформатів у Великих Дедеркалах, виявлених у фондах НБУВ // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. 2012. Вип. 8. С. 445–456.

12 грудня 1830 р. зроблено ідентичний запис про костельні книги та монастирську бібліотеку, яка налічувала ті самі 2166 од. зб.

У фондах ДАЖО знаходиться сумарій книжкового фонду бібліотеки Дедеркальського монастиря 1805 р., написаний латинською мовою. Він має таку автентичну назву: «Catalogus Bibliothecae PP. Reformatorum Conventus Dedercaliensis Conscriptua pro Visitatione Generali An. Dni. 1805. Jan. 15» (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 297, арк. 6). Його текст обіймає одну сторінку, інформація представлена за наступними графами: «Litera» – у графі проставлено великі літери латинської абетки, які відповідають кожному тематичному розділу фонду, наступна графа не має своєї власної назви, в ній записано назву відповідного тематичного розділу, у графі «Exemplaria» вказано кількість книг у кожному тематичному розділі, графа «Tomus» практично не заповнена. Підрахувавши кількісні показники у графі «Exemplaria», отримали число 4216 книг.

У фондах ДАЖО зберігається Акт генеральної візитації Дедеркальського монастиря 1818 р. (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 322, 28 арк.). У ньому міститься опис бібліотечного приміщення (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 322, арк. 5) і каталог монастирської бібліотеки (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 322, арк. 11–18 зв.), який має оригінальний заголовок «Biblioteka Klasztorna». Послідовність елементів бібліографічного опису у ньому наступна: графа «Annus» – рік видання; графа «Locus Editionis» – місце видання; у наступній графі, яка не має власної назви, книги розподіляються за тематичними розділами, наприклад, розділ «Libri Theologici Ecclesiatici Ceremoniale» чи «Libri Scholastici, in Folio, 4-to et 8-vo», бібліографічний опис подає ім’я автора і назву видання, назва твору іноді видозмінена; у графі «Liber» подається кількість одиниць зберігання: томів чи екземплярів, тут відзначено і мовну приналежність видань у такій формі: «Latini», «Polonici», «Italici», «Germanici»; у графі «Numerus», очевидно, вказано номер книги у відповідному тематичному розділі, позначений арабськими цифрами. Коли відсутня інформація про рік і місце видання, укладач каталогу у відповідних

графах робив позначення: «sine ubi» (без вказівки на місце друкування) та «vacat» (незаповнено/відсутні відомості).

Після каталогу вміщено сумарій книжкового фонду монастирської бібліотеки. За цим сумарієм фонд налічував 978 книжок включаючи заборонені. Сумарій укладено наступним чином: назва тематичного розділу і кількість книг у ньому. Залишається невідомим, чи підрахунки проводилися за назвами видань чи за одиницями зберігання. Кількість тематичних розділів у сумарії – 21.

1.12. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Кременецького монастиря реформатів. Джерельна база для бібліотекознавчого дослідження книгозбірні Кременецького монастиря реформатів виявилася вкрай обмеженою. Монастирська книгозбірня не була чисельна і після закриття монастиря була перевезена до реформатського монастиря у Великих Дедеркалах. Обсяг книжкового фонду монастирської бібліотеки Ф. Радзішевський у своїй праці не вказує. У джерелознавчих і бібліотекознавчих працях сучасних польських дослідниць М. Підлипчак-Маєрович та У. Пашкевич книгозбірня кременецьких отців реформатів не згадується[157]. У каталозі стародруків Папського колегіуму є відомості про примірник праці С. Клечевського з бібліотеки кременецьких реформатів. Стаття І. Ціборовської-Римарович «Стародруки з книгозбірні Кременецького монастиря отців реформатів як джерело до історії монастирської бібліотеки»[158] присвячена історії монастирської бібліотеки та джерелознавчому аналізу виявлених стародруків кременецьких реформатів.

1.13. Історіографія і джерельна база дослідження книгозбірні Острозького монастиря капуцинів.

[157]Paszkiewicz U. Rękopiśmienne inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1553–1939). Warszawa, 1996. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej: (spis za lata 1510–1939). Warszawa, 1998. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku: Suplement 2. Poznań, 2006. Cathalogus cathalogorum... Warszawa, 2015.

[158] Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з книгозбірні Кременецького монастиря отців реформатів як джерело до історії монастирської бібліотеки // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2013. Вип. 37. С. 321–334.

Бракує сьогодні наукових бібліотекознавчих публікацій про книгобірню острозьких капуцинів. Необхідно підкреслити, що Острозький монастир капуцинів не згадується у статтях, присвячених історії та діяльності цього Ордену на теренах Речі Посполитої, у таких солідних енциклопедичних виданнях минулого, як «Encyklopedja staropolska ilustrowana» Зигмунта Ґлогера, «Encyklopedja powszechna» і «Encyklopedja kościelna»[159]. У праці Ф. Радзішевського книгозбірня Острозького капуцинського монастиря теж не згадується. Дослідник історії м. Острога Станіслав Кардашевич (1826–1887) у своїй книжці «Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materyały do historyi Wołynia» (Warszawa; Kraków, 1913) лаконічно схарактеризував монастирську книгозбірню. Я. М. Гіжицький у праці «Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickich przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej» (Kraków, 1928) присвятив монастирській книгозбірні два речення: про місцезнаходження бібліотеки в костелі, посилаючись на акт генеральної візитації монастиря у 1816 р., та про те, що доля її наразі невідома[160]. У сучасних публікаціях острозького каноника, директора видавництва «Волання з Волині» о. Вітольда Йосифа Коваліва згадується книгозбірня капуцинів з фактами, представленими раніше в публікаціях С. Кардашевича та Я. М. Ґіжицького: «Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy» (Biały Dunajec; Ostróg, 2001)[161], «Католицькі та польські бібліотеки в Острозі» (Острог, 2004)[162]. В останній публікації автор подає короткі історичні довідки про книгозбірні деяких католицьких монастирів Острога, парафіяльну бібліотеку та бібліотеки деяких душпастирів і приватних осіб, які існували в XVI–XX ст. у місті. Довідки грунтуються в основному на

[159] Głoger Z. Encyklopedia staropolska ilustrowana. Warszawa, 1985. T. 3. S. 5–7; Rogulski L. Kapucyni // Encyklopedja powszechna. Warszawa, 1863. T. 14. S. 32–35; S. Ch. Kapucyni w Polsce // Encyklopedja kościelna. Warszawa, 1876. T. 9. S. 612–620.

[160] *Wołyniak (J. M. Giżycki).* Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickich przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. Wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej. Cz. 1 // Nova Polonia Sacra. Kraków, 1928. T. 1. S. 85, 87.

[161] o. Kowalów W. J. Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy. Biały Dunajec; Ostróg, 2001. S. 64.

[162] Ковалів В. Й. Католицькі та польські бібліотеки в Острозі // Острозький краєзнавчий збірник. Острог, 2004. Вип. 1. С. 52–53.

публікаціях попередніх дослідників. Вони несуть інформацію зокрема про книгозбірні острозьких єзуїтів і капуцинів, парохів Острозької парафії Войтеха Бєжановського (був на парафії в 1584–1616 рр.) та Войтеха Вітковського (був на парафії в 1619–1623 рр.). Щодо книгозбірні отців капуцинів, то автор нічого не говорить про її долю після закриття монастиря. У публікації «Капуцини в Острозі у XVIII та XIX століттях» о. В. Й. Ковалів стисло описує історію капуцинського монастиря, подає опис монастиря за візитацією 1816 р., цитує С. Кардашевича та Я. М. Гіжицького про бібліотеку. У додатку до статті автор вмістив список настоятелів і гвардіанів острозького монастиря за період від 1749 до 1832 р. та імена капуцинів, що померли в острозькому монастирі[163]. У представленій інформації про кількісий і мовний склад монастирської книгозбірні о. В. Й. Ковалів посилається на акт генеральної візитації монастиря 1816 р.

Публікація білоруської дослідниці стародруків Галини Кірєєвої «Книги из библиотеки острожских капуцинов в фонде Национальной библиотеки Беларуси» подає відомості про стародруки острозьких капуцинів у фонді Національної бібліотеки Білорусі, але зазначає, що за браком фактографічного матеріалу шляхи надходження примірників до фонду Національної бібліотеки Білорусі залишаються нез'ясованими[164].

Історичній долі бібліотеки острозьких капуцинів та її примірникам, які нині зберігаються у фондах НБУВ, присвячено статтю І. Ціборовської-Римарович «Бібліотека Острозького монастиря Ордену братів менших капуцинів: історична доля»[165].

У каталозі «Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. ст. у зібраннях Музею книги та друкарства м. Острога і Волинського краєзнавчого музею» вміщено описи двох стародруків з фонду Музею книги та друкарства

[163] Ковалів В.-Й. Капуцини в Острозі у XVIII та XIX століттях // Матеріали VII–IX Острозької конференції «Острог на порозі 900-річчя» 1996–1998 роки. Острог, 2000. С. 263–266.
[164] Киреева Г. Книги из библиотеки острожских капуцинов в фонде Национальной библиотеки Беларуси // Волинська Книга: історія, дослідження, колекціонування. Науковий збірник. Острог, 2013. Вип. 2. С. 77–81.
[165] Ціборовська-Римарович І. Бібліотека Острозького монастиря Ордену братів менших капуцинів: історична доля // Острозький краєзнавчий збірник. Острог, 2012. Вип. 5. С. 423–427.

м. Острога з провенієнціями бібліотеки Острозького монастиря капуцинів[166]. У виданні «Каталог стародрукованих книг, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві. 1494–1764» (Київ, 1999) зафіксовано два примірники з провенієнціями острозьких капуцинів[167].

У праці У. Пашкевич «Cathalogus cathalogorum...» (Warszawa, 2015) подано інформацію про два документи, що стосуються книгозбірні острозьких капуцинів. Це – акт візитації монастиря 1816 р., який зберігається в Ягеллонській бібліотеці (BJ rps. 6331 IV), де вказується обсяг бібліотечного фонду, та акт візитації (копія) 1817 р., який зберігається в ДАЖО (Ф. 90, оп. 1, спр. 306)[168].

В Ягеллонській бібліотеці зберігається Акт генеральної візитації Острозького капуцинського монастиря, датований 1816 р. і затитулований: «Wizyta Jeneralna Kościoła i Klasztoru Xiężny Kapucynów Ostrogskich przez Xiądza Wacława Trzecieskiego Prowincyała Dnia 18 Listopada 1816 Roku uczyniona» (BJ, rps 6331 IV, k. 119–141). У цьому документі представлено лаконічний опис бібліотечного приміщення, загальний сумарій книжок за тематичними розділами з вказівкаю на кількість примірників у кожному з них, та перелік книжок, що знаходяться у приміщенні хору і захристії. Сумарій бібліотечного фонду в документі виглядає так: «...a tych ogólnych [książek] Rejestr iest taki: Sub Litera A: Expositores Sacrae Scripturae in Folio, 4-to et in 8vo – 68; Sub Litera B: Theologi Speculativi et Dogmatici – 95; Sub Litera C: Theologi Morales – 81; Sub Litera D: Authores Juris Canonici – 200; Sub Litera E: Concionatores Latini – 71; Sub Litera F: Concionatores Polonici – 195; Sub Litera G: Libri Philosophici – 135; Sub Litera H: Libri Oratorii, Poetici et Grammatici – 115; Sub Litera K: Libri Miscelani in Variis Materiis – 79; Sub Litera L: Libri Historici – 134; Sub Litera M: Libri Rempublicam concernentes –

[166] Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. ст. у зібраннях Музею книги та друкарства м. Острога і Волинського краєзнавчого музею : каталог. Луцьк, 2005. С. 49, № 111, с. 65, № 153.
[167] Каталог стародрукованих книг, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві. 1494–1764. Київ, 1999. С. 95, № 141; с. 99, № 147.
[168] Paszkiewicz U. Cathalogus cathalogorum… Warszawa, 2015. S. 552, № 5031: BJ, rps. 6331 IV: 1816 r. – 1519 vol. APOŻyt., F. 90, op.1, spr. 306: 1817 r.

50; Sub Litera N et O: Libri Spirituales et Ascetici – 145; Sub Litera P: Libri Italici in Variis Materiis – 20; Sub Litera Q: Libri Galici similes – 29; Sub Litera R: Libri Varii in 4to et 8vo – 62; Sub Litera S et T: Libri Germanici in 4to et 8vo – 40». = 1519 vol. (BJ, rps 6331 IV, арк. 132 зв.).

У ДАЖО зберігаються 7 актів генеральних візитацій Острозького монастиря капуцинів за 1817, 1818, 1819, 1823, 1826, 1827 та 1830 рр. Їхній археографічний опис вводиться в науковий обіг уперше.

В Акті генеральної візитації 1817 р. вміщено каталог книжок монастирської бібліотеки під заголовком «Regestr Xiąg znayduiących się w Bibliotece OO. Kapucynów Ostrogskich spisany R. 1817» (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 306, арк. 12–21). Він має такі графи бібліографічного опису: «Numer» – порядковий номер книжки, позначений арабськими цифрами, «Tytuł y Author książki» – вписано назву книжки та ім'я автора, «Volumine» – у цій графі проставлено формат книжки, «Rok Edycyi» – рік видання, «Mieysce Druku» – місце видання. У каталозі йде валова нумерація назв книжок, кожний тематичний розділ має позначення великою літерою латинської абетки. Єдиний розділ, що не має літерної позначки, – розділ заборонених книг. Книжки просистематизовано за такими 23 тематичними розділами: «Sacra Scriptura» – A, «Expositores Scripturae Sacrae» – B, «Rubricistes» – C, «Canonistes» – D, «Theologi Morales» – E, «Theologi Speculativi» – F, «Contarversistae seu Polemici aut Dogmatici» – G, «Catechistes» – H, 2Concionatores Lacini» – I, «Concionatores Polonici» – K, «Hiscorici Sacra» – L, «Historici Civiles» – M, «Libri Politici» – N, «Juridici Civiles» – O, «Libri Ascetici» – P, «Meditaciones» – Q, «Philosophi» – R, «Rhetores» – **S**, «Poetae» – T, «Libri Elementares» – U, «Libri Gallici2 – X, «Libri Devotionales» – Z, «Libri prohibitorum». Загальна кількість фонду 894 од. зб. Заборонених книг зафіксовано в каталозі 10.

У цьому візитаційному акті представлено лаконічний опис бібліотечного приміщення, приміщення хору в костелі та перелік книжок, що

знаходяться у ньому, також подано список книжок у захристії (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 306, арк. 2, арк. 7 зв.).

В Акті генеральної візитації Острозького монастиря капуцинів 1818 р. подано інвентар монастирської книгозбірні під назвою «Księgi znayduiące się w Bibliotece tegoż Klasztoru» (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, арк. 14–37 зв.). Він має такі графи бібліографічного опису: «Numer» – порядковий номер назви книги; «[Назва книжки, ім'я автора]», «Voluminem» – у цій графі проставлено формат книжки; «Tomy» – кількість одиниць зберігання; «Rok Edycyi» – рік видання; «Mieysce Druku» – місце видання, друкарні не вказуються. У каталозі йде валова нумерація назв книжок, літерні позначення тематичних розділів відсутні. Книги розподілені за 22 тематичними розділами. Останнім іде великий розділ «Książki Polskie», в якому описано 332 назви видань. Завершується бібліотечний інвентар сумарієм книжкового фонду, укладеного за мовами, всередині мовних груп – за тематикою: «w Języku Łacińskim – 429», «w Języku Polskim – 373», «w Języku Francuzkim – 9», «w Języku Niemieckim – 9», «w Języku Włoskim – 3», «w Języku Czeskim – 1». У цьому ж візитаційному акті подано опис бібліотечного приміщення (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, арк. 5).

У частині візитаційного акту 1819 р. під заголовком «W Bibliotece Klasztorney Książek:..» вміщено сумарій бібліотечних книг, де подано кількісну інформацію про бібліотечний фонд капуцинської бібліотеки, його мовний склад та тематичні групи (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 401, арк. 3 зв.). Сумарій написано польською мовою. Книжки у ньому просистематизовано за мовним принципом: «Książki w Języku Łacińskim– 359», «Książki w Języku Polskim – 429», «Książki w Języku Francuzkim – 9», «Książki w Języku Niemieckim – 9», «Książki w Języku Włoskim – 3», «Książki w Języku Czeskim – 1». За цим сумарієм книжковий фонд налічував 810 од. зб. Всередині кожної мовної групи – тематична систематизація з вказівкою кількості книжок у кожній тематичній групі, наприклад: «Filozoficznych – 15», «Teologicznych i Innych –97», «Z Wojażami – 1», «Zakazanych – 8». Ідентичну

інформацію про бібліотечний фонд капуцинського монастиря вміщено у другому примірнику Акту генеральної візитації Острозького монастиря 1819 р. (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, арк. 50 зв.).

Акт генеральної візитації Острозького капуцинського монастиря 1823 р. теж має сумарій бібліотечних книжок, систематизований за мовним принцпом у такій формі з кількісними показниками: «W Języku Łacińskim – 493», «W Języku Polskim – 375», «W Języku Francuzkim –11», «W Języku Niemieckim – 8», «W Języku Włoskim – 3», «W Języku Czeskim – 1» (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 560, арк. 3 зв.).

Акт візитації Острозького капуцинського костелу і кляштору 1826 р. має в собі сумарій фонду монастирської бібліотеки, затитулований «Biblioteka», укладений польською мовою (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 710, арк. 4). У ньому книжки систематизовані за мовним принципом – як у візитаційному акті 1819 р. Всередині кожної мовної групи – тематична систематизація з вказівкою кількості книжок у кожній тематичній групі, яка проставлялася у графі «Sztuki». За цим сумарієм фонд налічував 828 од. зб.

Опис костелу і монастиря острозьких капуцинів за 1827 р. вміщує сумарій монастирської книгозбірні (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 765, арк. 5–6) під назвою «Biblioteka». Сумарій укладено польською мовою. Бібліотечні книжки систематизовано за мовним принципом – як у сумаріях 1819 р. та 1826 р.: «W Języku Łacińskim – 493», «W Języku Polskim – 426», «W Języku Francuzkim –11», «W Języku Niemieckim – 8», «W Języku Włoskim – 3», «W Języku Czeskim – 2». Всередині кожної мовної групи книжки згруповані за тематикою з вказівкою кількості книжок у кожній з тематичних груп у графі «Sztuki». За цим сумарієм фонд налічував 943 од. зб.

Акт візитації Острозького костелу і кляштору капуцинів 1830 р. містить сумарій книг монастирської бібліотеки, затитулований теж як «Biblioteka». Документ укладений польською мовою (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 916, арк. 5–6). Книжки в сумарії просистематизовані за мовним принципом: «W Języku Łacińskim», «W Języku Polskim», «W Języku

Francuzkim», «W Języku Niemieckim», «W Języku Włoskim», «W Języku Czeskim». Всередині мовної групи перераховуються тематичні розділи, і у графі «Sztuki» вказано кількість книг у них. Цікавою особливістю цього сумарію є те, що в частині польських книжок не завжди подається загальна кількість примірників у тематичному розділі. В «польській частині» сумарію в частині випадків у довільній формі представлені назви видань без вказівки на місце і рік видання, наприклад: «Inwentarz praw Koronnych i Litewskich przez Żeglickiego», «Awantury Arabskie, Tysiąc Nocy», «Życie Aloizy Xiężny Ostrogskiey». І тут же окремим рядком йде запис: «Innych książek w różnych materyach – 70». За цим сумарієм фонд налічував 829 од. зб.

Практика археографічного опрацювання рукописних документів про зміст і організацію книжкових фондів монастирських бібліотек, вміщених в Актах генеральних візитацій монастирів, показала, що в XVII ст. – першій половині XIX ст. не було усталених термінів для назв цих документів. Документ міг називатися «Catalogus Librorum» чи «Catalogus Bibliothecae», «Index Librorum Bibliothecae», «Inwentarz Biblioteki» чи «Inwentaz Ksiąg», «Regestr Ksiąg», «Biblioteka Klasztorna», «W Bibliotece Klasztorney Książek:..». За цими назвами складно уявити ступінь деталізації інформації про бібліотечні фонди: в одному випадку – це повноцінний каталог з бібліографічним описом і шифрами примірників, в іншому випадку – це бібліографічні описи книжок без зазначення бібліотечного шифру, часом без тематичних розділів, у третьому випадку – це просто кількісна інформація про книжковий фонд у вигляді переліку тематичних розділів і кількості книжок в них чи переліку книжок за мовами або ж просто загальна кількість книжок у монастирській бібліотеці на час укладання документа, яка викладена одним поширеним реченням. З огляду на це, у списку джерел при заголовку документів – Актів генеральних візитацій – додатково вказується оригінальна назва структурної частини, присвяченої бібліотечному фонду. З метою подальшого чіткішого викладу матеріалу пропонуємо такі варіанти дефініцій документів: *каталог* – документ включає в себе бібліографічні

описи примірників: ім’я автора, назву твору, місце і рік видання, досить часто тут вказується формат у долях аркуша, бібліотечний шифр; *інвентар* – бібліографічні описи примірників без зазначення шифрів; *сумарій* – інформація про кількість книжок у фонді, систематизована за тематичними розділами або мовною приналежністю; *список книжок* – перелік групи бібліотечних книжок, укладений з приводу разової події: купівлі, дарування, передачі до іншої бібліотеки.

Висновки. Підсумовуючи викладений у розділі матеріал, можемо констатувати наступне: історіографія досліджуваних монастирських книгозбірень засвідчує, що вони не були об’єктами спеціального комплексного історико-бібліотекознавчого вивчення. Проаналізовані в попередніх публікаціях джерела мають фрагментарний характер і висвітлюють окремі факти історії бібліотек.

Як джерельну базу наукового дослідження було використано архівні документи, що тепер зберігаються у фондах Інституту рукопису та Архіву НБУВ, Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, Державного архіву міста Києва, Державного архіву Житомирської області, Ягеллонської бібліотеки (Краків), Державного історичного архіву Республіки Білорусь (Мінськ), Центральної наукової бібліотеки імені Якуба Коласа АН Білорусі (Мінськ). Головними архівними джерелами для висвітлення історії монастирських бібліотек є офіційні документи, що продукувалися в орденських інституціях та державних установах, в яких віддзеркалюється склад і зміст бібліотечних фондів, організація бібліотечної справи загалом у католицьких монастирях, механізм відбору і передачі книжок з однієї установи до іншої та подальші шляхи їхніх міграцій. До таких документів відносяться: Акти генеральних візитацій монастирів, до складу яких включалися каталоги, інвентарі, сумарії монастирських книжок, що демонструють наповненість й обсяг бібліотечних фондів на конкретний час функціонування монастирів, монастирські книги прибутків та видатків, де трапляється інформація про закупівлю книжок, каталоги й інвентарі, що були

в самих монастирських бібліотеках, та каталоги бібліотек, до яких втрапили примірники книгозбірень скасованих монастирів, документи державних інституцій, які вирішували долі бібліотек та навчальних закладів, куди надходили монастирські стародруки.

У результаті евристичної роботи з архівними фондами та археографічного опрацювання виявлених документів у науковий обіг нами вперше введено археографічні описи 27 документів (каталоги, інвентарі, сумарії книг досліджуваних книгозбірень), які інформують про склад і зміст фондів, визначено особливості форм бібліографічних описів у цих документах. Виявлено документальні описи бібліотечних приміщень, відомості про книжки в монастирських костелах, хорах, захристіях, рефектаріях, що кидає світло на утилітарне використання друкованих видань у стінах монастиря.

Археографічне опрацювання документів, які висвітлюють фонди досліджуваних бібліотек, та їх джерелознавчий аналіз засвідчують, що в часи функціонування цих монастирських книгозбірень не було прийнято усталеної назви подібних документів. У документах фігурують такі автентичні назви «каталогів книжок», як: «Index Librorum Bibliothecae...», «Spisanie dokładne wszystkich Xiążek znayduiących się w Bibliotece», «Inwentarz Biblioteki», «Catalogus Bibliothekae», «Regestr Xiąg znayduiących się w Bibliotece», «Biblioteka Klasztorna», «Księgi znayduiące się w Bibliotece tegoż Klasztoru», «W Bibliotece Klasztorney książek...», «Sumariusz ksiąg znajduiących się w Bibliotece». Відтак наукове дослідження давніх бібліотек потребує введення відповідних термінів для назв цих документів, які б віддзеркалювали різницю й особливості форми інформації про бібліотечний фонд. У бібліотечній справі каталогом бібліотеки прийнято називати документ, що несе в собі наступні відомості про бібліотечні примірники: ім’я автора, назву видання, місце видання, назву друкарні/видавництва, рік видання, формат і шифр примірника, який вказує його місце у фонді. Цей термін ми й застосовували до документів, що мають названі елементи

бібліографічного опису. Термін «інвентар бібліотеки» ми застосовували до документа з таким самим бібліографічним описом бібліотечних примірників, як каталог, тільки без зазначення шифру. Терміном «сумарій книжок» ми визначали документ, який не містить у собі бібліографічних описів примірників, а подає тільки загальну кількість книжок у тематичних розділах, за якими систематизовано фонд, чи за мовними групами, за якими сформовано документ.

У каталогах та інвентарях часто вказувався стан збереженості примірника в такій формі: «без початку», «без початку і кінця», «без титулу». При бібліографуванні книжки бібліотекар міг відмічати такі особливості примірника: «автор невідомий» або «без автора», «місце видання невідоме», «рік відсутній».

Книгознавчо проаналізовані архівні документи, які несуть інформацію про склад і зміст бібліотечних фондів, підтверджують тезу і вказують на те, що в ті часи не було «затверджених» правил бібліографічного опису видань. Є очевидним, що треба було вказати ім’я автора, назву книжки, місце і рік видання. Але послідовність цих елементів у бібліографічному описі була досить довільною, ім’я автора могло не вказуватися, назва книжки, як правило, була скорочена, часто видозмінена, назви друкарень не зазначалися. Ім’я автора могло нотуватися в непрямому відмінку, в деяких інвентарях за титульним аркушем вказувалася приналежність автора до чернечого ордену. При укладанні того чи іншого виду документа практично завжди вказувався формат примірників, який відігравав, очевидно, вагому роль у розстановці фонду.

Усі документи (каталоги, інвентарі, сумарії), що віддзеркалюють наповненість бібліотечного фонду, написано чітким, акуратним почерком. Наявність обов’язкових елементів бібліографічного опису, акуратність записів, фіксація дефектності примірників демонструє певний аспект книжкової культури, яка мала місце в монастирях досліджуваних

книгозбірень і не відрізнялася від книжкової культури католицьких монастирів на інших теренах Речі Посполитої.

Іншою складовою джерельної бази дослідження є стародруки монастирських книгозбірень. Наразі проведено виявлення та бібліографічне й джерелознавче опрацювання стародруків та їхніх провенієнцій, що нині зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної історичної бібліотеки України, Наукової бібліотеки імені Михайла Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Бібліотеки Державного педагогічного музею (Київ), Державного історичного архіву України в м. Києві, Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, Музею книги та друкарства м. Острога, Наукової бібліотеки Державного архіву Волинської області (Луцьк), Бібліотеки Національного закладу імені Оссолінських (Вроцлав), Національної бібліотеки Польщі (Варшава), Бібліотеки Вільнюського університету. Загалом de visu книгознавчо й джерелознавчо нами досліджено понад 7800 стародруків.

Розділ 2: Історична доля монастирських книгозбірень, їх організація та бібліометрична характеристика фондів

2.1. Методичні засади історико-бібліотекознавчого дослідження монастирських книгозбірень

В історико-бібліотекознавчих студіях, темою яких стає монастирська книгозбірня чи кілька книгозбірень, для її максимально повного розкриття необхідне комплексне наукове дослідження. Спираючись на джерела і враховуючи повноту інформаційної базі, дослідник має виконати наступні пункти:

1. Вказати приналежність монастиря до певного чернечого ордену, з окресленням його «спеціалізації». Визначити адміністративно-територіальну приналежність монастиря (адміністративно-територіальну та адміністративно-церковну) на час функціонування обителі й на час проведення дослідження.

2. Представити історію бібліотеки в контексті історії монастиря і його місця серед інших монастирів даної орденської провінції на тлі церковної історії обраного хронологічного періоду.

3. Викласти на документальній основі історію бібліотечного фонду: зміни його місцезнаходження, ступінь його розпорошеності на момент проведення дослідження, місця зберігання книжок/комплексів книжок у фондах сучасних бібліотек, музеїв, архівів, обґрунтовано виокремити основні віхи в історії книгозбірні.

4. За наявності джерел подати опис бібліотечного приміщення, його інтер’єру, що віддзеркалює такий аспект книжкової культури, як зберігання книжкового фонду.

5. По можливості зібрати відомості про бібліотекарів книгозбірні, що може доповнити інформацію про статус цієї посади в монастирському колективі.

6. На основі аналізу рукописних каталогів, інвентарів та сумаріїв книжок монастирської бібліотеки проаналізувати організацію фонду, його довідковий апарат, принципи бібліографування книжок, характерні бібліотечні шифри, при збереженні журналу видачі літератури з бібліотеки висвітлити процес книговидачі. Інформацію про перелічені вище елементи можуть нести також написи бібліотечного характеру на примірниках. Вони можуть фіксувати технічне опрацювання книжкових надходжень у тогочасній бібліотечній практиці, приналежність примірника монастиреві та топографічні ознаки у вигляді літерних і цифрових сигнатур, у деяких випадках з додаванням назви тематичних розділів у скороченій формі. Все це разом ілюструє аспекти книжкової культури, пов'язані з бібліографічним опрацюванням літератури та організацією книжкового фонду.

7. Подати історико-книгознавчу характеристику фонду, його склад і зміст, що включає в себе такі показники: хронологічні рамки, мовну характеристику, географію видань, друкарню, тематичний аналіз бібліотечного фонду з акцентом на визначних в історії Церкви, науки і культури працях, бібліофільських та нині раритетних виданнях.

8. На основі насамперед джерелознавчого аналізу провенієнцій окреслити джерела комплектування фонду: закупівлі (за наявності відповідних архівних документів визначити, які суми витрачалися монастирською адміністрацією на придбання книжок), дари, спадщина, вклади тощо. По можливості прослідкувати інтенсивність комплектації фонду по роках – у випадку, коли на примірниках бібліотеки вказувався рік надходження книги у фонд або рік її запису до бібліотечного каталогу. Спираючись на рукописні документи, що висвітлюють зміст і склад бібліотечного фонду (каталоги, інвентарі, сумарії), та сучасну збереженість бібліотечних стародруків, окреслити втрати бібліотечного фонду за час існування книгозбірні.

9. На основі провенієнційних записів висвітлити зв'язки монастиря з авторами друкованих творів, меценатами, благодійниками та іншими

монастирями в сфері формування бібліотечних фондів, зібрати та книгознавчо проаналізувати інформацію про розповсюдження тих чи інших видань, насамперед авторів духовного сану.

10. Подати особливості оправ примірників бібліотечного фонду, які є одним з інструментів при фізичній реконструкції бібліотечного фонду, та внести новий фактографічний матеріал у бібліопегістику, спрогнозувати місця функціонування майстерень для виготовлення оправ.

Історія монастирських книгозбірень нерозривно пов'язана з історією монастирів, в яких вони формувалися й функціонували. З метою реконструкції історії монастирської книгозбірні необхідно максимально повно, наскільки дозволяє джерельна база, висвітлити такі аспекти: історію заснування монастиря, його характеристику, місце локалізації осідку за адміністративно-територіальним та церковно-територіальним устроєм; історію формування та міграції книжкового фонду; його бібліометричну характеристику: обсяг, хронологічні параметри, мовну характеристику, шляхи комплектації (дари, закупи, спадок, обмін); організацію фонду (систематизація, шифри); інформацію про бібліотечне приміщення та бібліотекарів; сучасне місцезнаходження книжок з бібліотечного фонду. Варто відзначити, що книгозбірні перелічених інституцій чи відомі групи їхніх стародруків становлять наразі бібліотечні зібрання закритого типу, оскільки ці інституції давно припинили своє існування, відтак відсутні процеси комплектації фондів їхніх бібліотек.

Складність проведення історико-бібліотекознавчих досліджень монастирських книгозбірень полягає не тільки у складності наукового опрацювання об'єкта дослідження – стародруків та архівних джерел, але й у впливові на збереженість цих історико-культурних книжкових фондів масштабних соціально-політичних змін, викликаних подіями Першої світової війни, жовтневої революції 1917 р., а згодом і військових дій Другої світової війни, що призвело до великих культурних втрат, елімінації з наукового процесу в гуманітарних студіях широкого спектру тем, пов'язаних з релігією,

історією книги і видавничої справи. Внаслідок безповоротної втрати значної кількості стародруків та архівних документів зменшилася джерельна база для наукових гуманітарних досліджень: у тому числі скоротилася кількість стародруків монастирських бібліотек, документів, пов'язаних з історією монастирів, мала місце впродовж тривалого часу неопрацьованість належним чином фондів стародруків, пов'язана з відсутністю суспільного попиту на розробку такого виду наукових тем. Наукова джерелознавча робота з фондами стародруків веде до відновлення історії бібліотек, бібліографічної реконструкції їхніх фондів, окреслення ролі книгозбірень у діяльності монастирів, доповнюючи історії монастирських інституцій. Отримати вагомі результати в комплексному бібліотекознавчому дослідженні монастирських бібліотек можна тільки за умови проведення планомірних, систематичних, копітких евристичних досліджень фондів на належному науковому рівні.

Від статусу монастиря (конвент, резиденція, місія) та його матеріальної забезпеченості залежав обсяг фонду його книгозбірні. Ці фактори, на нашу думку, впливали і на подальшу історичну долю книгозбірні. На хвилі закриття католицьких монастирів у Волинській губернії після польського повстання 1830–1831 рр. залишалися існувати вищі за статусом монастирі, куди могли направлятися ченці зі скасованих орденських осередків. Книжки скасованих монастирів вливалися у книгозбірні монастирів, які продовжували функціонувати, або в бібліотеки інших релігійних інституцій, наприклад, капітульної бібліотеки, духовної семінарії, книгозбірні кафедрального собору, повітового училища тощо. Як раніше було відмічено, стародруки багатьох книгозбірень католицьких монастирів Волині перебувають нині у фондах НБУВ. У випадку, коли стародруки певної бібліотеки не зберігаються як окрема структурна одиниця фонду, визначити приналежність примірника до конкретної книгозбірні можна тільки шляхом перегляду всього фонду de visu за умови, що примірники мають провенієнції, які б чітко вказували його місцезнаходження в минулому.

Історична доля монастирів прямо впливала на діяльність і розвиток їхніх бібліотечних підрозділів. Відтворення історії монастирських бібліотек тісно пов'язане з історією установ, проливає світло на долю їхніх стародруків, яка виявилася залежною від різноманітних реорганізацій як церковних закладів, так і світських, що мали місце на етнічних українських землях у XIX–XX ст.: масове закриття католицьких монастирів після придушення польського повстання 1830–1831 рр., зміна адміністративної структури Католицької Церкви в Російській імперії в середині XIX ст., соціально-політичні наслідки жовтневої революції 1917 р. і наступна реогранізація бібліотечних, архівних та музейних фондів за часів радянської влади. Варто окремо висвітлити ці події, не повторюючи інформацію про них стосовно кожної досліджуваної монастирської книгозбірні.

Одна подія – це скасування папою римським Клементом XIV буллою «Dominus ac Redemptor Noster» Товариства Ісусового в 1773 р. Внаслідок цього на теренах Речі Посполитої фундуші, рухоме і нерухоме майно Ордену єзуїтів було передано у відання Едукаційної Комісії, що вплинуло на долю всіх єзуїтських книгозбірень. Бібліотечні фонди колегіумів були передані або іншим, діючим, монастирям, духовним семінаріям, або навчальним закладам.

Інша подія – це масова касація католицьких монастирів у Російській імперії в 1832 р. після поразки польського повстання 1830–1831 рр. Багато історичних досліджень і публікацій присвячено польському повстанню та його наслідкам, в тому числі й касації римо-католицьких монастирів. В історичному бібліотекознавстві бракує наукових розвідок про долю книгозбірень скасованих монастирів Волині, Київщини та Поділля, про практичне вирішення долі цих монастирських бібліотек губернськими адміністраціями на основі розпоряджень й наказів уряду, про сучасне місцезнаходження бібліотечних стародруків. При висвітленні історії касації католицьких монастирів у 1832 р. акценти робляться на долі нерухомого майна монастирів, становищі й долі монастирських селян, монастирських

фундушів, участі католицького духовенства в польському повстанні[169], а не їхніх книгозбірень. Це можна пояснити кількома причинами: по-перше, вузькістю теми, якою є історія монастирських книгозбірень; по-друге, складністю виявлення фактографічного матеріалу: архівні документи про долю монастирських книгозбірень зберігаються в різних архівах і навіть в архівах різних країн; книжки з колишніх монастирських бібліотек в наш час у багатьох випадках не зберігаються компактно, утворюючи окрему бібліотечну колекцію конкретного монастиря, а розпорошені по фондах інших колекційних зібрань. У цьому випадку визначити приналежність стародруку до тієї чи іншої книгозбірні можна тільки за провенієнціями примірників, переглядаючи фонди de visu. По-третє, до нашого часу збереглося не так багато документів, які висвітлюють історію та склад і зміст бібліотечних фондів римо-католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирскої дієцезії та їхнє переміщення.

Після придушення повстання 1830–1831 рр. 19 липня 1832 р. вийшов імператорський указ за № 5506 під назвою «Про скасування деяких римо-католицьких монастирів» про закриття римо-католицьких монастирів у західних губерніях Російської імперії[170]. За цим указом закривалися монастирі, які, з точки зору влади, мали недостатню кількість ченців, недостатні кошти для функціонування і не відповідали своєму призначенню. У Волинській губернії в 1832 р. було скасовано 35 католицьких монастирів, які знаходилися на теренах Луцько-Житомирської дієцезії й належали до дев'яти чернечих орденів, а саме: бернардинів, францисканців, кармелітів взутих, кармелітів босих, августиніанців, капуцинів, домініканців, тринітаріїв

[169] Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Історичний нарис. Житомир, 2000; Бовуа Д. Шляхтич, кріпак, ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863). Київ, 1996. С. 298–318; Крижанівський О. П. Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України XVIII – першої половини XIX ст. Київ, 1991; Шостак І. Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX століть. Білий Дунаєць, Острог, 2005; Rosowski W. Losy zakonników z klasztorów rzymskokatolickich na Ukrainie Prawobrzeżnej skasowanych w XIX w. // Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie / red. Marek Derwich. T. 1: Geneza. Kasaty na ziemiach zaborów austriackiego i rosyjskiego. Wrocław, 2014. S. 287–301.

[170] Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. СПб, 1833. Т. 7. С. 507–510.

та маріанів. У ході виконання царського указу державна влада мусила практично вирішувати долю монастирського рухомого і нерухомого майна, а до рухомого майна відносилися й монастирські книгозбірні.

Інформація про подальшу долю книгозбірень скасованих монастирів міститься в розпорядженнях, наказах, донесеннях, рапортах чиновників різного рангу у фонді № 442, Канцелярія київського військового, волинського і подільського генерал-губернатора, який нині зберігається у ЦДІАУК. Архівні документи називають імена депутатів, яких було призначено для проведення закриття монастирів, констатують, що бібліотеки скасованих монастирів знаходилися у віданні начальників міських і земських поліцій. Книги складалися в окремих приміщеннях, які було опечатано печатками приймаючої сторони та сторони, що їх передавала.

Волинський цивільний губернатор Андрій Петрович Римський-Корсаков (посаду займав у 1831–1835 рр.) у своєму донесенні від 30 вересня 1833 р. київському генерал-губернатору В. Левашову (посаду займав у 1832–1835 рр.) писав: «При том, если будет разрешена продажа движимостей, то должно ли оной подвергнуть находящиеся во многих монастырях библиотеки, книги, составляющие оные, суть преимущественно богословские, философские, исторические и учебные на разных языках. При продаже с публичного торга, оные могут быть распроданы весьма не по своему достоинству; напротив же того для обитателей монастырей оные были и всегда будут драгоценным сокровищем, да и приобретение оных, без сомнения, стоило немаловажных издержек. По мнению моему оные надлежало бы передать в существующие римо-католические монастыри, предоставя распределение Г[осподину] Римокатолическому Епископу [М.] Пивницкому» (ЦДІАУК, ф. 442, оп. 65, спр. 370, арк. 3 зв.).

Згідно з указом від 19 липня 1832 р. губернаторам західних губерній було наказано скласти описи всіх монастирських речей, окрім тих, які належали безпосередньо ченцям; церковний посуд та богослужбові книги віддати духовним депутатам під розписку; інші речі, що належали

скасованим монастирям, закрити в належних приміщеннях і опечатати печатками представників сторін, що віддають та приймають. Описи рухомого і нерухомого майна треба було складати у двох примірниках: один – для казенних палат, інший – для Міністерства внутрішніх справ. Від міністра фінансів по Департаменту державних маєтностей було наказано, щоб чиновники звертали особливу увагу на складання описів не тільки нерухомого майна, але й різного виду рухомого майна і намагалися, за можливості, приймати його в усій цілісності (ЦДІАУК, ф. 442, оп. 65, спр. 370, арк. 59–64). В одних губерніях книжки і бібліотеки скасованих монастирів були прийняті у відання казенних палат, в інших – залишені у приміщеннях скасованих монастирів під наглядом місцевої поліції. По Волинській губернії деякі бібліотеки було передано в розпорядження римо-католицького духовенства (ЦДІАУК, ф. 442, оп. 65, спр. 370, арк. 60).

Про подальшу долю монастирських книгозбірень в урядових і адміністративних світських і церковних колах побутували різні думки. Римо-католицька духовна колегія просила віддати в її розпорядження всі монастирські книги для розподілу їх між семінаріями, костелами, монастирями за рішенням дієцезіального начальства. Мала місце думка віддати книжки у відання Міністерства народної освіти. Міністр фінансів, зауваживши, що зберігання книг та навчальних посібників в колишніх монастирських приміщеннях пов’язане з певними труднощами, а продаж їх не може принести значної матеріальної користі, збирався зобов’язати казенні палати відповідних губерній надіслати до Департаменту державних маєтностей списки книг зі скасованих монастирів, укладені за формою, в якій повинно було бути вказано, з якої монастирської бібліотеки походить книга, її назву, ім’я автора, кількість томів, місце і рік видання. Ця інформація сприяла б прийняттю остаточного рішення для найкориснішого використання книг у майбутньому. Про це він запитував думку міністра внутрішніх справ. Після розгляду укладених списків книжок виявилося, що представлено списки книжок не всіх скасованих монастирів, що не всі

книжки внесено до списків, у деяких списках не дотримано вимог, за якими повинні були складатися бібліографічні описи примірників.

Домінуюча більшість книжок із книгозбірень скасованих монастирів мала богословську тематику. Але там, де при монастирях діяли світські навчальні заклади, в бібліотечному фонді знаходилася значна кількість світської літератури і навчальних посібників, підручників, які могли б бути використані у світських установах.

Тогочасний товариш міністра внутрішніх справ Олександр Григорович Строганов (1795–1891; міністр внутрішніх справ у 1839–1841 рр.) погодився з думкою міністра фінансів не продавати книги, а розподілити їх за необхідністю між римо-католицькими духовними семінаріями та академією, світськими навчальними закладами та губернськими публічними бібліотеками, які указом від 29 травня 1834 р. підпорядковувалися Міністерству народної освіти. Відповідно до цього губернаторам було надано таке розпорядження: 1) відрядити в місця, де зберігаються книжки, по одному чиновнику Казенної палати або Губернського правління, дивлячись по тому, в чийому відомстві знаходяться бібліотеки – палати чи поліції; 2) місцевому римо-католицькому біскупові або іншому церковному керівнику направити «духовного» депутата і доручити у стислі строки скласти точні й детальні списки книжок; 3) виявлені у фондах книгозбірень церковні й богослужбові книги віддати ксьондзу найближчого римо-католицького храму для зберігання до спеціального розпорядження єпархіального начальства; 4) після укладення списків книжок у кожній губернії створити комітет, який складався б із двох представників – один від губернського, інший – від навчального відомства, і одного від католицького духовенства, призначеного місцевим біскупом чи архідияконом, який представив би начальникам губерній висновки про розподіл літератури і посібників між римо-католицьким духовенством, світськими навчальними закладами і губернськими бібліотеками, з окремим списком для кожного відомства. Губернатори зі своїми зауваженнями повинні були представити це генерал-

губернаторам, а останні, зі своєю власною думкою, – міністру внутрішніх справ (ЦДІАУК, ф. 442, оп. 65, спр. 370, арк. 59–64).

З Департаменту духовних справ іноземних віросповідань до губернських канцелярій надійшло розпорядження, датоване 20 липня 1839 р., яке мало назву «Про комітети для розподілу бібліотек і навчальних посібників скасованих римо-католицьких монастирів». У кожній губернії створювався Тимчасовий комітет для розгляду і сортування бібліотек скасованих католицьких монастирів, який складався з трьох осіб: двох чиновників – одного від губернського відомства, іншого – від навчального відомства, і одного представника від римо-католицького духовенства. Луцьким біскупом Михайлом Пивницьким до Тимчасового комітету у Волинській губернії було призначено у квітні 1841 р. ґвардіана Житомирського бернардинського монастиря о. Костковського (ЦДІАУК, ф. 442, оп. 65, спр. 270, арк. 134 зв.). За відповідним розпорядженням Тимчасовий комітет повинен був розподілити книжки з монастирських бібліотек на три групи: книжки, які передбачалося передати римо-католицькому духовенству, книжки, які передбачалося передати для освітянських закладів різного рівня, та книжки, які передбачалося передати у фонди губернських бібліотек, а також скласти окремі списки на кожну групу книжок у трьох примірниках. На превеликий жаль, нам досі не поталанило виявити в архівах, зокрема у ЦДІАУК, будь-які списки книжок скасованих монастирів. Вже 6 січня 1842 р. волинський цивільний губернатор Григорій Сергійович Лашкарьов (на посаді в 1839–1844 рр.) доповідав київському генерал-губернатору Дмитрові Гавриловичу Бібікову (на посаді в 1837–1852 рр.), що Тимчасовий комітет завершив розподіл монастирських бібліотек зі скасованих монастирів Дубенського, Луцького, Володимирського та Старо-Костянтинівського повітів і «на чисто» переписано в одному примірнику по трьох відомствах книжки з монастирів Дубенського, Луцького, Новоград-Волинського та Острозького повітів (ЦДІАУК, ф. 442, оп. 65, спр. 370, арк. 158). У донесенні віце-губернатора барона Корфа

генерал-губернатору Д. Г. Бібікову від 27 лютого 1842 р. повідомлялося, що Тимчасовим комітетом завершено розподіл бібліотек монастирів Заславського, Ковельського і Кременецького повітів і закінчено в одному примірнику відомість по бібліотеках Рівненського та Старо-Костянтинівського повітів, окрім того, переписано «на чисто» другий примірник списків книжок з монастирів Житомирського, Овруцького, Новоград-Волинського, Рівненського та Острозького повітів. До розподілу залишалося понад 3000 книг (ЦДІАУК, ф. 442, оп. 65, спр. 370, арк. 160).

Складання списків йшло не так швидко й якісно, як очікувалося, в тому числі і у Волинській губернії. У донесенні волинського цивільного губернатора київському військовому генерал-губернатору Д. Г. Бібікову від 22 листопада 1840 р. повідомлялося, що представлені списки монастирських бібліотек начальниками міських і земських поліцій були недосконалі: книжки не було просистематизовано за мовною ознакою, в деяких випадках назви книжок іноземними мовами перекладалися російською, а не подавалися мовою оригіналу. Списки було повернуто з вказівкою переробити їх належним чином: скласти списки окремо на кожну бібліотеку, назви книжок подавати мовою оригіналу, описи дефектних книжок подати в кінці списку з коротким коментарем про тематику видань (ЦДІАУК, ф. 442, оп. 62, спр. 370, арк. 120–121).

До вирішення долі монастирських бібліотек було залучено викладачів Університету св. Володимира. У 1843 р. попечитель Київської навчальної округи передав до Ради Університету св. Володимира списки книжок католицьких монастирів, скасованих у Волинській, Подільській та Київській губерніях. Списки було роздано університетським викладачам, щоб вони з ними ознайомилися і визначили книжки, які, на їхній погляд, могли бути корисними для Університетської бібліотеки. Потім списки з відмітками викладачів, з резолюцією ректора було передано бібліотекарю Університетської бібліотеки Павлові Ярковському (цю посаду обіймав у 1834–1845 рр.) з тим, щоб він після ознайомлення доповів Раді Університету,

чи нема в Бібліотеці книжок, які викладачі відмітили як необхідні й корисні для Університету з метою їхнього придбання, і чи не визнає бібліотекар зі свого боку необхідним узяти до фонду якісь інші книжки зі списків. П. Ярковський доповів, що з творів, внесених у списки, корисно було б мати в Університетській бібліотеці по одному примірнику кожного, по-перше, через їхню історичну важливість взагалі, а, по-друге, тому що навряд чи ще колись трапиться зручна нагода Університетській бібліотеці придбати комплекти збірок проповідей та аскетичних творів польською й іншими іноземними мовами. Викладачам Університету доктору права, ординарному професору Саві Йосиповичу Богородському (1804–1857), доктору математики, ординарному професору Микиті Андрійовичу Дяченкові (1809–1877) та професору кафедри російської історії Василю Федоровичу Домбровському (1810–1846) було доручено переглянути списки книжок, виділених для навчальних закладів (училищ), і доповісти Раді Університету, чи може бути схвалено список, укладений Тимчасовими комітетами «Для Навчального відомства». Після перегляду професори дійшли висновку, що до бібліотек «училищного відомства» направити з розряду дефектних тільки ті, які визнано рідкісними в бібліографічному відношенні або особливо важливими за їхнім змістом чи науковою значущістю для поповнення інших дефектних примірників. Щодо недефектних книжок, то серед них є велика кількість таких, які не відносяться до наук, що викладаються в гімназіях та училищах (з філософії, політики, юриспруденції, природничих наук і більша частина видань богословської тематики), і які не будуть використовуватися не тільки учнями, але й викладачами. Та вони могли б поповнити Університетську бібліотеку і бути корисними вченим, особливо в історичних дослідженнях. Книжки з предметів, які викладалися в навчальних закладах (історія, мовознавство, географія, математика, фізика тощо), майже всі опубліковані в XVII–XVIII ст. і характеризують тогочасний рівень розвитку науки (ЦДІАУК, ф. 442, оп. 65, спр. 370, арк. 178–185). Виходячи з цього, названі професори пропонували: прийняти до Університетської бібліотеки по

одному примірнику тих видань, які відсутні в її фондах, мають яке-небудь історичне значення в розвитку тієї чи іншої науки або мистецтва і тому можуть бути важливими у ґрунтовному вивченні становлення наук; та книги, які містять у собі пояснення історичних подій або належать до визначних творів поезії, красномовства, які мали у свій час особливу вагу, і рідкісні видання в бібліографічному відношенні (ЦДІАУК, ф. 442, оп. 65, спр. 370, арк. 184). Решту творів можна передати до гімназичних бібліотек, якщо не буде вирішено, що корисніше продати їх на публічному аукціоні з тим, щоб на отримані від цього кошти придбати більш необхідні для навчальних закладів книжки. Рукописи, вказані у списку творів, призначених для навчальних закладів, було вирішено передати до Університетської бібліотеки.

Відтак архівні документи демонструють позицію державних управлінських органів у вирішенні долі монастирських книгозбірень, висвітлюють шлях надходження книжок скасованих монастирів у фонди бібліотеки Київського університету св. Володимира та бібліотеки Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії (далі – ЛЖС).

Після закриття багатьох монастирів їхні стародруки влилися до бібліотеки ЛЖС. Архівні документи не висітлюють послідовність надходження книжок до ЛЖС. Поки що не можна дати однозначну відповідь на запитання: чи книжки прямо надійшли до Житомира, чи у складі книгозбірень інших католицьких інституцій, які припинили своє існування пізніше, ніж скасовані монастирі, наприклад, до Луцького тринітарського монастиря, а вже після його закриття, у складі його книгозбірні – до бібліотеки ЛЖС.

Після жовтневої революції 1917 р. в Російській імперії і встановлення радянської влади фонди бібліотеки ЛЖС надійшли до бібліотеки Волинського інституту народної освіти (Житомирський окружний інститут народної освіти), відкритого в Житомирі 1919 р. У вересні 1925 р. більшу частину наукової бібліотеки Волинського інституту народної освіти було

перевезено до Волинського науково-дослідного музею в Житомирі, де вона перебувала до 1932 р.[171] Перевезена частина книжок складалася з бібліотек Волинської православної духовної семінарії, Луцько-Житомирської католицької семінарії та інших, менших за обсягом книгозбірень[172]. Стародруки склали частину фонду Науково-дослідної бібліотеки Волинського музею, яка постала 1925 р. Переміщення фондів було підготовлене в липні-вересні 1925 р. за розпорядженням НКО за наказом № 72 від 28 вересня 1925 р. по Житомирському окружному інституту народної освіти[173]. Посаду завідувача Науково-дослідної бібліотеки обіймав Михайло Петрович Кудрицький (1856–1933) – метеоролог, один з організаторів Товариства дослідників Волині та Волинського інституту народної освіти, ініціатор створення науково-дослідної бібліотеки при Волинському центральному музеї в Житомирі[174]. Він реєстрував стародруки та рукописи з фондів католицьких інституцій, зокрема з бібліотек Житомирського кафедрального капітулу, Луцько-Житомирської католицької семінарії, луцько-житомирських біскупів. За підрахунками М. Кудрицького, зробленими в 1926 р., бібліотека ЛЖС містилася у 32 шафах і налічувала 17708 назв, що становили відповідно 27546 од. зб.; бібліотека Житомирського кафедрального капітулу містилася у 18 шафах і налічувала 4415 назв, що становили 7073 од. зб.; бібліотека луцько-житомирських

[171] Волинський центральний науково-дослідний музей у Житомирі (далі – ВЦНДМ), заснований на початку 1900-х років (за різними даними у 1900–1902 рр.) Товариством дослідників Волині, від початку мав назву «Музей Товариства дослідників Волині». Він успадкував колекції першого житомирського музею, який діяв від 1865 р. при міській Публічній бібліотеці. За свою історію установа кілька разів змінювала свою назву. У 1911 р. заклад отримав назву «Волинський центральний музей», а від 1 січня 1914 р. – статус самостійної установи. Після буремних соціально-політичних змін, що відбулися в 1917–1921 рр., фонди Музею поповнилися за рахунок окремих колекцій Волинського єпархіального давньосховища та націоналізованих приватних зібрань і зібрань скасованих інституцій. У 1919 р. Музей було передано у відання Волинського губернського комітету по охороні пам'яток мистецтва і старовини. У 1920-х роках Музей функціонував під назвою «Волинський науково-дослідний музей». У 1925 р. Музей одержав новий статус і назву «Волинський державний науково-дослідний музей». Від 1950 р. установа має сучасну назву «Житомирський краєзнавчий музей».

[172] Кудрицький М. Бібліотека Волинського Центрального Науково-Дослідного Музею: (Хроніка) // Бібліологічні вісті. 1926. № 3. С. 88–89.

[173] Міщук С. М. Рукописні та книжкові зібрання Волині у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Київ, 2007; Міщук С. М. Збирання та наукове описування рукописно-книжкової спадщини України (друга половина XIX – 30-ті роки XX ст.). Київ, 2009.

[174] Кострица М. Ю. Кудрицький Михайло Петрович // Енциклопедія сучасної України. Київ, 2014. Т. 15: Кот-Куз. С. 642.

біскупів містилася у 13 шафах, налічувала 2438 назв, які становили 3834 од. зб.[175]. Фонд ЛЖС складався з книг різних католицьких монастирів, скасованих російською імперською владою в XIX ст. Про це свідчать провенієнції монастирських книгозбірень. Нині у фонді ЛЖС зберігаються стародруки з бібліотек луцького, берестецького, теофіпольського тринітарських монастирів, дедеркальського та кременецького монастирів францисканців-реформатів, городищенського кармелітанського монастиря, межирицького і дубровицького монастирів піарів, яновецького бернардинського монастиря. Очевидно, що після перенесення місця перебування луцько-житомирського біскупа з Луцька до Житомира в 1844 р. і об'єднання луцької і житомирської семінарій книжки семінарської бібліотеки в Луцьку (або її частина) «переїхали» до Житомира. Науково-дослідна бібліотека ВНДМ проіснувала недовго. Постановами Президії Укрнауки від 2 червня 1928 р. і Колегії Наркомосу від 2 липня 1928 р. книжкові фонди ВНДМ мали передаватися до ВБУ. У грудні 1929 р. НКО заборонив музеям збирати універсальні бібліотеки. У світлі названих вище постанов книжкові фонди ВНДМ було передано до ВБУ та Харківського музею українського мистецтва (ХМУМ). Харківська частина бібліотеки загинула у Другій світовій війні. Переміщення фондів до ВБУ та ХМУМ відбувалося впродовж 1929–1934 рр. Передача книжок до ВБУ завершилася 9 жовтня 1932 р. В стінах НБУВ фонд Науково-дослідної бібліотеки ВНДМ зберігався компактно, тривалий час під умовною назвою «Armar» чи «Бібліотека Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії».

2.2. Історія бібліотек єзуїтських колегіумів

2.2.1. Орден єзуїтів та засади організації єзуїтських бібліотек

Товариство Ісусове (Орден єзуїтів; лат. Societas Jezu; лат. абревіатура назви Ордену: S.J., S.I.; англ. – Society of Jesus, Order of the Jesuits) засновано

[175] ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4733. 168 арк.: Каталог № 7 Бібліотеки Волинського Державного Науково-Дослідного Музею. ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4734. 106 арк.: Абетковий список книг до каталогу № 7 Бібліотеки Волинського Державного Науково-Дослідного Музею. ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4735. 119 арк.: Каталог № 8 Бібліотеки Волинського Державного Науково-Дослідного Музею.

1534 р., затверджено 15 вересня 1540 р. папою Павлом III. Засновник Ордену – св. Ігнацій Лойола (1491–1556). Членів Ордену називали «солдатами Ісуса Христа» або «піхотинцями папи». Орден було скасовано 1773 р. буллою папи Климента XIV «Dominus ac Redemptor Noster». *Емблема*: христограма «IHS», що розшифровується як «Jesus Homini Salvator» (Ісус, Спаситель Людства). *Гасло*: «Ad majorem Dei Gloriam» (Усе на славу Божу). *Одяг*: чорна сутана, що підперезується чорним поясом, який зав'язується на правому боці. Перші представники Ордену прибули до Польщі 1564 р до Бранева. 1574 року генерал Товариства Ісусового Е. Меркуріан виділив з Австрійської провінції осередки Товариства Ісусового на теренах Польського королівства і створив Польську провінцію. 1608 року Польську провінцію було поділено на Польську і Литовську. Осередки Ордену єзуїтів на етнічних українських землях залишилися у складі Польської провінції. 1755 року Польську провінцію було поділено на Великопольську та Малопольську. Колегіуми в Луцьку, Острозі та Кременці відносилися до Малопольської провінції Ордену, а Берестейський колегіум – до Великопольської[176]. Польські святі, який вийшли з лав Товариства Ісусового: Станіслав Костка, Анджей Боболя, Мельхіор Гродзецький.

Приналежність бібліотек до одного типу навчальних закладів, які «народилися» в одному римо-католицькому ордені – Товаристві Ісусовому, перебування колегіумів на одній етнічній території – українських землях, спільність мети, яку переслідував Орден у своїй діяльності, – все це обумовлювало подібність тематичного складу фондів, схожість їхніх джерел комплектування, на певному етапі історії – взаємозв'язок бібліотек, який проявлявся в передачі книжок більш давніми осередками Ордену молодшим колегіумам та резиденціям для комплектації книжкових зібрань, і, насамкінець, практично одночасне припинення діяльності у зв'язку з касацією Ордену єзуїтів у 1773 р. При цьому кожна з названих бібліотек мала

[176] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 540–541.

свої характерні риси, пов'язані з часом виникнення колегіумів та рівнем навчання в них, колом донаторів і меценатів, специфікою в історичних долях книгозбірень після закриття колегіумів. Чотири названі єзуїтські колегіуми розміщувалися на теренах Луцької дієцезії, і луцькі біскупи мали відношення до фундування багатьох орденських осередків в її кордонах. Долі книгозбірень були нерозривно пов'язані з долями орденських осередків.

З-поміж інших католицьких орденів в Ордені єзуїтів організація бібліотечної справи була найбільш розвинутою. Формування бібліотеки тут залежало від трьох осіб – місцевого керівника осередку, префекта студій та префекта бібліотеки. Загальний нагляд над бібліотеками здійснював провінціал. До його компетенції належав нагляд за тим, щоб бібліотеки були добре впорядковані й мали необхідну кількість книг, правильно укладені каталоги, щоб кошти, виділені на придбання книжок, використовувалися за призначенням. Він давав дозвіл авторам-єзуїтам на контакти з книгопродавцями, які розповсюджували їхні друковані твори. Провінціал також призначав префектів бібліотек[177]. 33-тє правило для провінціала в головному освітньому документі Товариства Ісусового «Ratio Studiorum» вказує: «Для того, щоб нашим ніколи не бракувало книжок, він має щороку виділяти якусь [частку] прибутку – чи то з власних маєтків колегії, чи з інших джерел – на поповнення бібліотеки; і нехай під жодним приводом заборонено буде використати цю [частку] з іншою метою»[178]. За наступним правилом в обов'язок провінціала входило слідкувати за тим, щоб його підопічні не читали заборонених чи нечестивих книг: «Нехай він якнайпильніше остерігається – і має це за дуже важливе – щоб у наших школах цілковито утримувались від читання поетів та інших книжок, які, коли їх наперед не очистити від нечестивих слів і змісту, можуть зашкодити честивості та доброзвичайності; а якщо їх взагалі неможливо очистити, як-от

[177] Grzebień L. Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku (I) // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Lublin, 1975. Tom 30. S. 240–241.
[178] Ratio Studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти. Львів, 2008. С. 55.

Теренція, то ліпше не читати, – щоб якість їхнього змісту не порушувала душевної чистоти»[179].

Найбільший контроль над бібліотекою мав керівник місцевого осередку. Фактично від нього залежав рівень розбудови книгозбірні[180]. Перш за все він виділяв необхідну суму на закупівлю книжок, придбання приладів, необхідних для викладання фізики, а також мап і глобусів, контролював, щоб грошові суми були використані за призначенням, приймав рішення щодо заміни старих книг новими, потрібними для навчання. У випадку, коли в осередку Товариства не було бібліотекаря, то мав право призначити його з числа своїх підлеглих. У компетенції ректора чи суперіора було призначати опікунів спеціальних бібліотек і помічників префекта головної бібліотеки. Ректор слідкував за тим, щоб створені учнями та викладачами тексти, виголошені публічно, не були втрачені. «Ratio Studiorum» так окреслює цей обов'язок ректора колегіуму: правило 16 зазначає: «Нехай він подбає, щоб було дотримано тих правил для бібліотекаря, які вимагають списувати у книзі все, з чим наші прилюдно виступають та що пишуть – чи то в колегії, чи поза нею, а саме: діалоги, промови, вірші й таке інше; а добирати [твори] треба доручити префектові чи комусь іншому, хто досвідчений у цих речах»[181]. Окрім того, ректор слідкував за тим, щоб бібліотекар колегіуму узгоджував свою діяльність відповідно до освітньої діяльності єзуїтського дому: правило 17 зазначає: «Нехай він наказує бібліотекарям, щоб у розподілі книжок не відступали від приписів префекта студій»[182]. Безпосередній вплив на бібліотеку мав префект студій. Фактично у нього були більші повноваження стосовно книгозбірні, ніж у керівника осередку. «Ratio Studiorum» окреслює його права наступним чином: правило 29 префекта студій: «Нехай подбає, щоб школярі ні браку потрібних книжок [не відчували], ні надміру – не потрібних. Тому він має нагадати ректорові, щоб

[179] Ratio Studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти. Львів, 2008. С. 55–56.
[180] Grzebień L. Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Lublin, 1975. T. 30. S. 241–242.
[181] Ratio Studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти. Львів, 2008. С. 64–65.
[182] Ratio Studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти. Львів, 2008. С. 65.

не було нестачі книжок, якими або [вже зараз] щоденно користуємось, або наступного року користуватимуться наші та зовнішні [студенти]»[183]. Окрім того, він слідкував за забезпеченням книгами студентів вищих курсів філософії та теології, правило 30: «Студентам богослов'я та філософії нехай дозволяє не будь-які книжки, а тільки певні [з них], з відома ректора і за порадою наставників. А саме: крім «Суми» Св. Томи для богословів і Арістотеля для філософів, ще й якийсь вибраний коментар, до якого вони могли б звертатись у приватних студіях. Усім богословам варто мати [документи] Тридентського Собору і примірник Біблії, адже у цьому їм треба бути добре начитаними. Чи мусять вони мати також когось з Отців [Церкви] – нехай він розгляне з ректором. До того ж, нехай роздасть усім богословам і філософам якусь книжку, що стосується гуманітарних студій, і нагадає їм, аби в певні години, коли це буде догідно, не опускали [нагоди] її почитати»[184].

Окрім префекта студій, який здійснював загальний контроль над організацією навчального процесу, при школах були й префекти нижчих студій, які теж мали певні обов'язки стосовно книгозбірні дому та забезпечення учнів книгами. У «Ratio Studiorum» вони окреслені наступним чином: правило 27 префекта нижчих студій: «До відновлення студій нехай вчасно доповість ректорові про створення каталогу книжок, що їх того року будуть пояснювати в наших школах, щоб про це було повідомлено і генерального префекта, і наставників; у той самий спосіб треба вирішити, чи змінювати впродовж року якісь книжки чи авторів»[185], а правило 28 продовжує попереднє: «Він має забезпечити вчасне звернення до книгарів, щоб не було нестачі книжок, яким або [вже зараз] щоденно користуємось, або наступного року користуватимуться наші та зовнішні [студенти]»[186].

[183] Ratio Studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти. Львів, 2008. С. 75.
[184] Ratio Studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти. Львів, 2008. С. 75.
[185]Ratio Studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти. Львів, 2008. С. 143.
[186]Ratio Studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти. Львів, 2008. С. 143–144.

Безпосереднім керівником книгозбірні був префект бібліотеки. Як згадувалося вище, бібліотекаря призначав провінціал. У XVI ст. префектом бібліотеки зазвичай був магістр чи клірик, що навчався в нижчих класах школи. На початку XVII ст. префект згадується доволі рідко, зазвичай ним був хтось зі священослужителів. Також у цей час згадуються помічники бібліотекаря, як правило, з числа клініків. У 20–30-х роках XVII ст. всі колегіуми в Речі Посполитій мали префектів бібліотеки з числа клініків, переважно – магістрів або студентів філософії чи теології. На початку XVIII ст. знову почали призначати на посаду префекта бібліотеки священників[187]. Зазвичай каденція префекта тривала рік, деколи два. Коли ж префектами були священники, то каденція тривала декілька років, причому одна особа могла керувати по черзі бібліотеками в кількох осередках[188].

До обов'язків префекта бібліотеки входило[189]: слідкувати за тим, щоб у бібліотеці не було вільного доступу до видань, внесених до «Індексу заборонених книг»; закривати сховище бібліотеки і пильнувати ключі від бібліотечного приміщення, позичаючи їх лише тим, хто мав спеціальний дозвіл від керівництва колегіуму; у фонді укладати книги за тематичними розділами; записувати імена авторів та назви книжок на корінцях оправ для легшого пошуку книг у бібліотеці; вести каталоги; не видавати книг тим, хто не має спеціального дозволу від настоятеля, а також наглядати, щоб ніхто не брав книг з бібліотеки без дозволу самого бібліотекаря, хоча й міг мати дозвіл настоятеля; слідкувати за збереженістю фонду порядком у приміщенні бібліотеки: двічі на тиждень робити прибирання, раз на тиждень протирати оправи та слідкувати, щоби до приміщення не потрапила волога; він мав закуповувати необхідні для колегіуму книжки, якщо їх бракувало, повідомивши про це керівництво, а також мав повідомляти у випадку, якщо у книгозбірні виявлялися непотрібні книги і їх варто було замінити на нові й

[187] Grzebień L. Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Lublin, 1975. T. 30. S. 244–245.
[188] Grzebień L. Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Lublin, 1975. T. 30. S. 245.
[189] Ratio Studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти. Львів, 2008. С. 143–144.

корисніші; окрім загальної бібліотеки, він мав формувати підручну бібліотеку для потреб мешканців осередку; збирати та формувати «silva rerum» з текстів театральних драм, діалогів, філософських та теологічних диспутів; наглядати, щоб книги, позичені чужим особам за межі монастиря, повертали у відповідний час, і занотовувати це у спеціальній книзі.

При кожному колегіумі Товариства Ісусового існувала одна головна бібліотека та декілька «спеціальних». Розмір та тематика книгозбірні залежали від матеріального забезпечення єзуїтського осередка та особливостей його діяльності. Найбагатшими були бібліотеки при старих та добре забезпечених колегіумах. Подекуди вони налічували понад 10 000 книг. Менш багаті колегіуми мали бібліотеки в розмірі бл. 5 000 книг. При резиденціях були менші бібліотеки, до 3 000 книг, в основному наповнені книгами з теології і філософії, а якщо при резиденції була школа – то ще й підручниками і шкільною лектурою[190].

Окрім головної бібліотеки дому, існували ще спеціалізовані книгозбірні. Кс. Л. Ґжебень у своїй праці виділив такі спеціалізовані бібліотеки[191]: бібліотеку новіціату та магістра новіціїв; бібліотеку риторики та її професора; підручну бібліотеку клірикiв та професорів; бібліотеку пробації та її інструктора; бібліотеку ректора дому; книгозбірню духовного отця дому; бібліотеку міністра і прокуратора дому; бібліотеку проповідників; професора теології; професора філософії; професора риторики; професора поетики; професора синтакси; професора граматики; професора сучасних мов (німецька, французька); збірку орденських братів; збірку дієцезіальної або папської семінарії; бібліотеку шляхетського конвікту й колегіуму; бібліотеку музичної бурси; церковну бібліотеку; бібліотеки братств; бібліотеку друкарні; бібліотеки обсерваторії, аптеки, інфірмерії, рефектарія. Очевидно, що наявність спеціалізованих бібліотек залежала від напрямів діяльності

[190]Grzebień L. Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Lublin, 1975. T. 30. S. 247.
[191]Grzebień L. Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Lublin, 1975. T. 30. S. 248–264.

орденського осередку, його матеріального забезпечення та внутрішньої структурної розбудови.

Поповнювалися бібліотеки єзуїтів трьома шляхами: дарунки, закупівля та «обов'язкові примірники»[192]. Дарунки книг не були стабільними, вони залежали від випадку. Зазвичай найчастіше вони відбувались у періоди внутрішнього спокою у країні. Окрім представників духовенства, книги дарували шляхтичі та міщани. Стосовно обов'язкових екземплярів, то бібліотеки поповнювалися за рахунок надходжень з орденських друкарень, рукописів, що створювалися в орденських осередках, а також єзуїтики – статутів, правил, каталогів тощо. На теренах Речі Посполитої єзуїти мали друкарні у Вільнюсі (1585–1773 рр.), Каліші (1632–1773 рр.), Познані (1683–1772 рр.), Браневі (Брунсберг; 1697–1773 рр.), Львові (1642–1773 рр.), Любліні (1683–1773 рр.), Сандомирі (1716–1773 рр.), Варшаві (1717–1773 рр.), Пінську (1729–1735 рр.), Перемишлі (1757–1773 рр.) й Несвіжі (1751–1773 рр.). Щодо закупівлі книг, то до 1763 р. в кожному орденському домі визначали суму, що йшла на закупівлю книг. Відповідно до змін, які провів генерал Ордену Лоренцо Річчі (1703–1775), сума визначалася пропорційно до прибутків дому. Але було визначено мінімальну суму, яка мусила йти на закупівлю нових книг до бібліотеки: не менше 200 злотих для резиденцій, 300 – в домах пробації, 400 – там, де були студії з філософії для єзуїтських клірикiв або теології для екстернів, та 500 – там, де були теологічні студії для єзуїтів[193].

2.2.2. Бібліотека Луцького єзуїтського колегіуму: історія та джерела комплектування фонду

Найдавнішим з досліджених у роботі єзуїтських колегіумів був Луцький. У 1604–1608 рр. у Луцьку отцями єзуїтами був заснований Місіонерський дім. А від 1608 р. і до 1773 р. у місті він діяв у статусі

[192]Grzebień L. Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Lublin, 1975. T. 30. S. 264.
[193]Grzebień L. Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Lublin, 1975. T. 30. S. 270.

колегіуму. Його фундаторами вважаються луцький біскуп Мартін Шишковський (біскупську кафедру обіймав у 1604–1607 рр.) і його наступник Павло III Волуцький (біскупську кафедру обіймав у 1608–1616 рр.)[194]. Мартін Шишковський у 1606 р. склав фундаційний акт майбутньому колегіуму, передавши єзуїтам десятину з Кобринського староства, чотири села і книгозбірню для колегіумної бібліотеки[195]. Для становлення Луцького колегіуму важливу роль відіграла підтримка київського каштеляна Юрія Вишневецького (?–1617/18), який у 1613 р. пожертвував єзуїтам для гуртожитку свій кам'яний будинок у Луцьку з великою земельною ділянкою[196]. Це був перший єзуїтський колегіум на Волині, третій навчальний заклад Товариства Ісусового, відкритий на українських землях і 14-й у Речі Посполитій. Одними з перших жертводавців Колегіуму були навернуті в католицтво єзуїтами конвертити – представники українських князівських родів Вишневецьких, Чорторийських і Святополків-Четвертинських. Бонефактором колегіуму був згадуваний католик-конвертит князь Юрій Вишневецький[197]. Благодійниками Луцького єзуїтського колегіуму були чотири духовні особи-уніати: митрополит Йосиф Вільямін Рутський (1573/74–1637), володимиро-берестейські єпископи Ігнатій Потій (1541–1613) та Йосиф Баковецький (?–бл. 1655), пінсько-турівський єпископ Паїсій Онишевич-Саховський (?–1626)[198].

Після відкриття Колегіуму кілька років у ньому діяли тільки нижчі, граматичні, класи. З 1614 р. почали діяти «гуманістичні» класи – поетки та риторики. В тому ж році при Колегіумі було відкрито клас «руської» (церковнослов'янської) мови «Slavonae linguae», який діяв рік. Згодом, у різні

[194]Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 393; Łuck // SG. Warszawa, 1885. T . 5. S . 785.
[195] Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. Львів, 2005. С. 121.
[196] Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. Львів, 2005. С. 121; Мараш Я. Н. Очерки экспансии католической церкви в Беларуссии. Минск, 1974. С. 71, 74–75.
[197]Шеченко Т. Єзуїтські доми, їхні фундатори і благодійники на українських землях Речі Посполитої: 1572–1647 рр. // Етнічна історія народів Європи. 2002. № 13. С. 89.
[198] Шеченко Т. Єзуїтські доми, їхні фундатори і благодійники на українських землях Речі Посполитої: 1572–1647 рр. // Етнічна історія народів Європи. 2002. № 13. С. 88.

періоди діяльності, при наявності відповідних професорів у штаті Колегіуму функціонували вищі класи: філософії і теології. Музична бурса при Колегіумі існувала щонайменше від 1616 р., а в 1630 р. на кошти Колегіуму при ньому було відкрито аптеку[199].

Однією з форм взаємодії з місцевим суспільством були костельні братства або содаліції. При Луцькому колегіумі впродовж його існування діяло чотири таких братства: конгрегація Непорочного Зачаття Діви Марії діяла від 1658 р.; братство Доброї смерті – від 1699 р.; братство Божого Провидіння – від 1734 р.; братство Найсолодшого Серця Ісусового – від 1735 р.[200].

Розміри книгозбірні Луцького колегіуму до початку воєнних дій 1648 р. достеменно невідомі. Під час Національно-визвольної революції українського народу під проводом Богдана Хмельницького 1648–1657 рр. більша частина колегіумної книгозбірні була вивезена єзуїтами до Торуня[201]. Частина книгозбірні, яка залишилася в Луцьку, пізніше була привласнена місцевим мешканцем Миколаєм Якубовичем[202]. У Торуні в 1656 р. луцька бібліотека разом з бібліотекою торунських єзуїтів була пограбована радником шведського короля Карла X Густава (1622–1660) Шерингом Розенгане (Schering Rosenhane). Через брак документального матеріалу залишається невідомим, яка була подальша доля книжок, що залишилися в Луцьку після вивезення колегіумної бібліотеки до Торуня, і скільки їх було. Доля вивезеного фонду теж вкрита серпанком невідомості. Вірогідно шукати сліди колегіумної книгозбірні в бібліотеках Швеції. Апріорі після втрати бібліотечного фонду Луцький колегіум мав сформувати нову книгозбірню. У другій половині XVII ст. Колегіум змушений був комплектувати бібліотеку фактично з нуля. Подальше поліпшення фінансового становища луцького осередка дало можливість виділити на потреби бібліотеки в 1650–1651 рр. по

[199] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 393.
[200] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 393.
[201] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 393.
[202] АЮЗР. Киев, 1914. Ч. III. Т. 4: Акты относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого. С. 449.

100 флоренів[203]. У 1658 р. колегіумна книгозбірня отримала чималу грошову суму в 1 тисячу флоренів з річним відсотком у 100 флоренів від луцького каноника Бальтазара Тишки[204]. У результаті вдалих грошових операцій названа сума стала джерелом сталого фінансування бібліотеки. У період до 1665 р. на потреби книгозбірні щорічно надходило по 100 флоренів[205]. У зв'язку з подвоєнням фондової суми капіталу впродовж 1665–1669 рр. щорічне забезпечення бібліотеки зросло до 200 флоренів[206]. У 1680-х роках збільшення джерела фінансування до 3 тисяч флоренів дало можливість витрачати щорічно на потреби бібліотеки десятивідсотковий прибуток від названої суми – 300 флоренів[207]. Врешті на початку 1690-х років обіговий капітал бібліотеки зріс до 4 тисяч флоренів, що давало щорічно 400 флоренів на потреби бібліотеки[208]. Хоча очевидно, що відсотки від цієї суми досягали адресата нерегулярно, бо частину надходжень спрямовували на інші потреби. Архівні документи фіксують факт, що на 1693 р. луцький осередок був винен своїй бібліотеці 800 флоренів[209].

Безпосереднє керівництво єзуїтськими книгозбірнями покладалося на спеціальну посадову особу – префекта бібліотеки (praefectus bibliothecae) або просто бібліотекаря (bibliothecarius), якого призначав провінціал чи очільник осередку. На сьогоднішній день з документальних джерел відомі імена двох осіб, які обіймали посаду бібліотекаря в Луцькому колегіуму. «Cathalogi brevis» Луцького осередку Товариства Ісусового за період від 1648 р. до 1700 р. згадує виконуючих функції бібліотекаря Йоана Гиблича в 1676/1677 навчальному році та Йоана Котецького в 1683/1684 навчальному році[210].

---

[203] Сєряков С. Культурно-освітній потенціал Луцької єзуїтської школи у 1648–1700 роках // Київська Академія. 2008. Вип. 5. С. 116, прим. 18: ARSJ. Polonica 12. F. 137, 297v.
[204] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 393.
[205] Сєряков С. Культурно-освітній потенціал Луцької єзуїтської школи у 1648–1700 роках // Київська Академія. 2008. Вип. 5. С. 116, прим. 21: ARSJ. Polonica 14. F. 111, 268.
[206] Сєряков С. Культурно-освітній потенціал Луцької єзуїтської школи у 1648–1700 роках // Київська Академія. 2008. Вип. 5. С. 116, прим. 22: ARSJ. Polonica 14. F. 268; Polonica 15. F. 120v.
[207] Сєряков С. Культурно-освітній потенціал Луцької єзуїтської школи у 1648–1700 роках // Київська Академія. 2008. Вип. 5. С. 116, прим. 26: ARSJ. Polonica 18. F. 137v.; Polonica 20. F. 177v.
[208] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 393.
[209] Сєряков С. Культурно-освітній потенціал Луцької єзуїтської школи у 1648–1700 роках // Київська Академія. 2008. Вип. 5. С. 117.
[210] Сєряков С. Культурно-освітній потенціал Луцької єзуїтської школи у 1648–1700 роках // Київська

Історія і формування луцької книгозбірні окреслюється й через провенієнції її стародруків. Упродовж свого існування книгозбірня луцьких єзуїтів неодноразово поповнювалася дарами різних осіб. У 1604–1608 рр. свої книжки єзуїтам передав біскуп Мартін Шишковський. Згодом надійшли книжки від митрополита Вільяміна Руцького[211]. У 1640 р. до бібліотеки надійшли книги луцького каноника Бальтазара Тишки[212]. Він же виділив на потреби бібліотеки 1000 польських злотих з річним відсотком для колегіумної книгозбірні у 100 злотих. Засвідчує надходження книжок до Луцького колегіуму від Бальтазара Тишки провенієнційний запис на примірнику видання «Statuta Regni Poloniae» (Краків, 1563), укладений королівським секретарем Яном Гербуртом (1508–1576), який нині зберігається в Колекції стародруків ЦДІАУК (ЦДІАУК, ф. 739, оп. 1, спр. 9)[213]. Підтвердженням використання грошових сум Б. Тишки, виділених ним на бібліотеку, є записи на форзацах шістьох стародруків, виявлених під час евристичної роботи з фондом НБУВ. Через сто років після виділення грошей луцьким каноником на комплектування колегіумної бібліотеки отці єзуїти реалізовували їхнє цільове призначення. Це – п’ять примірників прижиттєвих видань творів єзуїта Яна Пошаковського (1684–1757): «Firment prawdy trzema gwiazdami rozumy dyssydentów oswiecaiący...» (Вільнюс, 1737; НБУВ, ВІК, інв. 3261105), «Rozdił swiatła od ciemności...» (Вільнюс, 1737; НБУВ, ВІК, інв. 3261105), «Konfessya albo Wyznanie Wiary jednostaynym konsensem y zgodą...» (Варшава, 1742; НБУВ, ВІК, інв. 3261103), «Lilia między ciernami, prawda miedzy błędami...» (Wilno, 1738; НБУВ, ВІК, інв. 2949599), «Prawda z Orłem y Strzałą nad kacerskimi błędami gorująca...»

Академія. 2008. Вип. 5. С. 117, прим. 31: Archivum Romanum Societatis Jesu (далі ARSJ). Polonica 44. F. 297v., 348v.

[211] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 393.

[212] Бальтазар (Бальцер) Тишка герба Тжаска – член Товариства Ісуса, луцький каноник, фундатор монастиря отців бонифраторів у Луцьку (Niesiecki K. Herbarz polski / Wyd. przez J. N. Bobrowicza. W Lipsku, 1842. T. 9. S. 173). Про харитативну діяльність Б. Тишки див. у публікації: Довбищенко М. Подвижник християнського милосердя, луцький канонік Бальтазар Тишка // Просемінарій. Медієвістика. Історія церкви, науки, культури. 2007. Вип. 6. С. 220–227.

[213] Опис видання подається в: Каталог стародрукованих книг, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (ЦДІАК України). 1494–1764 рр. Київ, 1999. С. 25–26, № 9.

(Вільнюс, 1740; НБУВ, ВІК, інв. 2949599) – перші два і останні два друки складають конволюти, і примірник твору князя Станіслава Вінцентія Яблоновського (1694–1754) «Tacyt polski» (Львів, 1744; НБУВ, ВІК, інв. 3261104). У НБ ДАВО виявлено три стародруки з колегіумної книгозбірні, пов'язані з іменем Б. Тишки: примірники творів членів Товариства Ісусового Каспара Дружбицького (1609–1662) «Sol in virtute sua Jesus Christus Salvator Mundi...» (Краків, 1662; НБ ДАВО, шифр: № 222), Ієремії Дрекселія «Opera omnia duobus nunc voluminibus comprehensa…» (Антверпен, 1643; НБ ДАВО, Шифр: № 220), Антоніо де Ескобар-і-Мендоза (Escobar et Mendoza) «In Evangelia Temporis commentarii Panegiricis moralibus illustrate. – Vol. 1» (Ліон, 1648; НБ ДАВО, шифр: № 230). Джерелозначий аналіз їхніх провенієнцій представлено у 4-му розділі дисертації.

Долучився до комплектування колегіумного книжкового фонду і Микола Олександр Рамулт – луцький суфраган, каноник і генеральний офіціал, острозький плебан, книжки якого надійшли й до книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму, про що буде сказано далі. Евристична робота з фондами зафіксувала про це кілька фактів, які надають провенієнції стародруків і викладені у відповідному розділі.

Як засвідчують провенієнції, до бібліотеки луцьких отців єзуїтів надійшли книжки луцького кафедрального каноника, королівського секретаря Олександра Владислава Могильницького після його смерті. Джерелознавчий аналіз цих провенієній буде представлено в 4-му розділі дисертаційного дослідження.

У 1678 р. книгозбірня Луцького колегіуму поповнилася зібранням книжок каноника Антонія Щуцького[214]. Провенієнцій, які засвідчують цей факт, нами не виявлено.

Дарували книжки колегіумній бібліотеці луцький біскуп Стефан Богуслав Рупневський (1671–1731; луцьку кафедру обіймав від 1722 р.) та луцький і берестейський біскуп Франтішек Антоній Кобельський (1679–1755;

[214] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 393.

луцьку кафедру обіймав у 1739–1755 рр.). Провенієнції стародруків з дарчими записами будуть представлені в 4-му розділі дисертації.

Луцький [кантор] Матвій Поплавський подарував видання праці Антонія Діана Панормітануса (Antonius Diana Panormitanus) «Resolutionum moralium. Pars septima...» (Ліон, 1645; НБ ДАВО, № 215). Примірник має такі написи: «Ex libris Matthias [P]oplawski Cant[or] Luceor[iensis]» (З книжок Матвія Поплавського луцького кантора), «Donatus ab eode Perillustri Ac Ad[modum Re[vere]ndo D[omi]no D[omi]no C[antoris] L[uceoriensis] Collegio Luceoriensi Societatus Jesu» (Надана від нього ж, ясновельможного та вельми достойного Пана Пана луцького [кантора] Луцькому єзуїтському колегіуму). Олицький декан Феліус Баховський подарував працю францисканця, шотландського філософа й теолога Йоана Дунса Схота (1266–1308) «Theologium principis in primum et secundum sententiarumquastiones subtilissimae… labore et industria illustrate per P. F. Hugonem Cavellum» (Антверпен, 1620; НБ ДАВО, № 225). Про це свідчить такий напис на примірнику: «Ex D[omi]no Perillustris et Adm[odum] R[everendo] D[omi]n[o] Felius Bachowski Decani [Olycensis]» (Від пана найяснішого і вельми достойного пана Феліуса Баховського олицького декана). Член Товариства Ісусового Ян Ястжембський (1715–1758), який у 1748–1749 рр. та 1751–1752 рр. обіймав посаду префекта бурси в Луцькому колегіумі[215], в час свого перебування в Луцьку подарував видання праці єзуїта Яна Древса (1646–1710) «Apophtegmata et gnomae illustrium e Societatis Jesu personarium…» (Браунсберг, 1713; НБ ДАВО, № 236). Це засвідчують такі три написи на колегіумному примірнику: «Ex Libris Joannis Jastrzebski SJ. 174[0]» (З книг члена Товариства Ісусового Яна Ястжембського 174[0]), «Donatio Collegio Luceoriensis Soc[ietatis] Jesu ab eodum 1749» (Дар Луцькому єзуїтському колегіуму від нього ж 1749), «Accessit Bibliothecae Collegii Luceoriensis Soc[ieta]tis Jesu Anno D[omi]ni 1749 Ex dono P. Joannis Jastrzebski S. J.»

[215] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 247.

(Надана Бібліотеці Луцького єзуїтського колегіуму Року Божого 1749 з дару члена Товариства Ісусового отця Яна Ястжембського).

Дарували свої надруковані праці Луцькому єзуїтському колегіуму члени Товариства Ісусового. Серед них Адріян Мясковський (1657–1737), Томаш Млодзяновський (1622–1686), Тадей Юда Крусинський (1675–1757), Петро Квятковський (1664–1747). Треба зазначити, що колегіумна книгозбірня поповнювалася також інтелектуально-культурною продукцією луцьких отців єзуїтів: рукописами їхніх теологічних праць, проповідей, так званими «Libri actuum et exhibitorum». Останні – це були щорічні компендіуми публічних промов, діалогів, віршів, драм і містерії, які виконували учні колегіуму.

Після касації Товариства Ісусового, вочевидь, проходив якийсь процес розпорошення колегіумного бібліотечного фонду. На 1800 р. три книжки з колегіумними провенієнціями вже були в родовій бібліотеці волинських шляхтичів Мікошевських герба Домброва. Нині вони зберігаються у фонді історико-культурної книжкової колекції «Родова бібліотека шляхтичів Мікошевських герба Домброва» у ВІК НБУВ. Окрім напису про приналежність примірників Луцькому колегіуму, вони мають шрифтовий екслібрис останнього власника бібліотеки житомирського межового коморника Франтішка Мікошевського з датою 1800 р. Яким шляхом потрапили книжки до приватної бібліотеки і коли саме, через брак фактографічного матеріалу залишається нез’ясованим. Це праці Станіслава Сольського (1623–1693) «Geometra polski» (Краків, 1683; НБУВ, ВІК, шифр: Mik. 29), Мартіна Шент-Івані «Curiosa et selecta variorum scientiarum miscellanea...» (Трнава, 1691; НБУВ, ВІК, шифр: Mik. 115) і Каспара Схота «Magiae universalis naturae et artis» (Вюрцбург, 1657; НБУВ, ВІК, шифр: Mik. 94). Бібліотека Мікошевських за заповітом останнього власника була передана до бібліотеки Волинського ліцею у Кременці. Після відкриття в 1834 р. в Києві Університету св. Володимира ліцейська бібліотека стала важливою складовою його книгозбірні.

У публікаціях, присвячених історії Луцького колегіуму, фігурують такі цифри про обсяг бібліотечного фонду: у 1773 р. бібліотека налічувала бл. 5000 томів, а у 1786 р. – бл. 2000 томів[216]. Таку різницю в обсязі книжкового фонду можна пояснити тим, що після касації Ордену частина книгозбірні була розпорошена між різними інституціями, і, вірогідно, якась частина втрачена. За рукописним інвентарем 1783 р. обсяг фонду налічував понад 1833 томи.

Неодноразово за свою історію бібліотека страждала від пожеж, які часто траплялися в Луцьку і наносили великі збитки та шкоду місту. Пожежа 14 червня 1724 р. знищила весь монастирський комплекс будівель, окрім бібліотеки і помешкання ректора. У роботах по відбудові єзуїтського костелу в ім'я св. Трійці та апостолів Петра і Павла, які тривали до 1730-х років, брав участь відомий архітектор, член Ордену єзуїтів Павло Гіжицький герба Гоздава (1692–1762)[217]. Бібліотека Луцького колегіуму постраждала і від пожеж 1803 і 1845 рр. Після пожежі 1845 р. книжки, що вціліли, влилися у фонди бібліотеки Луцької капітули[218]. Після перенесення в 1844 р. біскупської кафедри з Луцька до Житомира, бібліотека Луцької капітули теж «переїхала» до Житомира, а в її складі й єзуїтські стародруки. Але частина книжок колегіумної книгозбірні з невідомих причин залишилася в Луцьку. Влітку 1891 р. стародруки єзуїтської книгозбірні, що зберігалися там, оглядав Орест Левицький[219], який лишив нам свої враження від давньої колегіумної бібліотеки: «В двух залах помещалась старинная коллегиальная библиотека, каким-то чудом уцелевшая в количестве нескольких тысяч томов, не смотря на многократные пожары, постигшие здание. К сожалению, она не приведена в порядок, и лишь в недавнее время приступили к составлению ее каталогов.

[216] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 393.
[217] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 181; Allgemeines lexicon der Bilden den Künstler von der Antile bis zur Gegenwart… [Text] / U. Thieme und F. Becker. Leipzig, 1921. Bd. 14. S. 228.
[218] Chwalewik Ed. Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerje. Muzea i inny zbiory pamiątek przeszłości w Ojczyznie i na Obczyznie. Warszawa ; Kraków, 1926. T. 1. S. 443–444.
[219] Левицький Орест (1849–1922) – історик, етнограф, письменник, дійсний член ВУАН та її другий президент (1919–1922).

Нам удалось ознакомиться лишь с одною ее половиною, хранящеюся в главной библиотечной зале; но и то, что мы успели заметить здесь при спешном осмотре, привело нас к убеждению, что эта библиотека заслуживает полного внимания со стороны любителей книжной старины. Кроме громадного количества старопечатных польских и латинских сочинений по разным научным отраслям, здесь хранятся немало рукописей и документов, главным образом относящиеся к истории коллегиума»[220]. Нині ця найбільша відома частина колегіумної книгозбірні зберігається у НБ ДАВО.

Як засвідчують провенієнції стародруків луцьких єзуїтів, група книжок ще до 1917 р. потрапила невстановленим документально шляхом до фонду бібліотеки Київського Університету св. Володимира, на що вказують печатки університетської бібліотеки на книжках. Згодом на цих примірниках додалися печатки бібліотеки Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (тепер Київський національний університет імені Тараса Шевченка). В радянські часи книги з бібліотеки Луцької капітули, як і книжкові фонди ЛЖС, Волинської православної духовної семінарії, перебували у складі фонду Науково-дослідної бібліотеки ВНДМ у Житомирі. Як раніше зазначалося, в жовтні 1832 р. книжковий фонд ВНДМ було передано до ВБУ.

Нині в НБУВ зберігається в різних бібліотечних колекціях ВСРВ та ВІК понад 28 примірників видань другої половини XV–XVIII ст. з провенієнціями книгозбірні Луцького єзуїтського колегіуму.

Один примірник з луцької книгозбірні знаходиться у ЦДІАУК, у фонді «Колекція стародруків» (ЦДІАУК, ф. 739, оп. 1, спр. 9). Імовірно, що до архівного фонду він потрапив внаслідок змішування фондів у період німецької окупації Києва під час Другої світової війни.

Чотири стародруки зберігаються у фонді відділу рідкісної книги НБ КНУ (шифри: А-165751, С-164802, С-165823, С-166426).

[220] Левицкий О. Луцкая старина // Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. Кн. 5. Киев, 1891. С. 62–63.

29 стародруків із провенієнціями Луцького колегіуму нині зберігаються в Бібліотеці Національного закладу імені Оссолінських (Вроцлав), шифри: Oss.XVII-3375, Oss.XVII-3880-III, Oss.XVII-4407-III, Oss.XVII-15041, Oss.XVII-15033, Oss.XVII-15157, Oss.XVII-15347, Oss.XVII-15285, Oss.XVII-15329, Oss.XVII-15760, Oss.XVII-15960, Oss.XVII-15975, Oss.XVII-297-III, Oss.XVIII.16444, Oss.XVII-16603, Oss. XVII-16630, Oss.XVII-16638, Oss.XVII-16868, Oss.XVII-16873, Oss.XVII-3375, Oss.XVII-16953, Oss.XVII-16992, Oss.XVII-18007, Oss.XVII-19466, Oss.XVIII-936-III, Oss.XVIII-1708-III, Oss.XVIII-14.491, Oss.XVIII-16444, Oss.XVIII-29085[221].

Нині понад 180 од. зб. з провенієнціями Луцького колегіуму зберігаються у НБ ДАВО. Евристична робота з фондами дозволила виявити 18 видань панегіричних творів XVII–XVIII ст. на різні події у фонді відділу рідкісної книги ЛННБ[222]. За браком фактів залишається невстановленим шлях надходження цих видань до Львова. Зовні виглядає так, що в первинному минулому, можливо в часи існування колегіуму, ці панегірики були алігатами одного конволюту, і пізніше, можливо вже в часи радянські, його було розшито на окремі примірники й обліковано як окремі одиниці зберігання.

Є відомості про два примірники з провенієнціями бібліотеки Луцького єзуїтського колегіуму, які нині зберігаються у фондах Бібліотеки Вільнюського університету. Один стародрук – це плантенівське видання «Sententiae veterum poetarum a Georgio Maiore primum collecte...; Latine redditae Antonii Macinelli...» (Антверен. 1574; БВУ, шифр: III P-346). На титульному аркуші примірник має напис «Inscriptus Catalogo Collegii Luceoriensis Soc[ietatis] J[esu]. Ex Michaelis Kałusowski 1661 dono» (Записана до Каталогу Луцького єзуїтського колегіуму з дару Михайла Калусовського

[221] Описи примірників, виданих у XVII ст., з провенієнціями луцьких єзуїтів представлено в каталозі: Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich: Polonika wieku XVII. T. 9: Indeksy. Wrocław, 1997: № 158, 167, 1289, 1659b, 1660b, 1746, 1754a, 2631c, 3005b, 3009b, 3137d, 3580a, 3581, 3784b, 6485, 6918, 7023b, 7353a, 7506b, 7519a, 7648, 8113b, 8154b.

[222] ЛННБ, ВРК, шифри: СТ- IV 2619, СТ-IV 26225 (2 пр.), СТ-IV 26221, СТ-IV 20.867, СТ-IV 20.875, СТ-IV 20.917, СТ-IV 20.926, СТ-IV 26205, СТ-IV 20.869, СТ-IV 26204, СТ-IV 20919, СТ-IV 26244, СТ- IV 20.874, СТ-IV 20.873, СТ-IV 20.870, СТ-IV 26203, СТ-IV 20927.

1661 [року]) і печатку Віленської публічної бібліотеки[223]. Інший – видання «S. Pauli Apostoli ad Corinthias epistola Homiliae viva Autoris voce populo liam typis excusae...» (Кельн, 1545; БВУ, шифр: II-2989) – має напис «Collegii Luceoriensis Soc[ietatis] Jesu; Liber iste donatus e off[erto?] per generosum Dominum Nicolaum Brzesczijanski Amicum syncerum et affinem consanguineumque charissimum, animatissimumque quem librum animo gratissimo accepit quo pignus verae amicitiae prestitit. Die XIIII Novembris Anno Domini MDLXVI [1566]. Nicolaus Brzesczijanski omnia approbat manu propria (Луцького колегіуму Товариства Ісусового. Ця книга передана від дарувальника через шляхетного пана Миколая Бжесчиянського, щирого друга та найдорожчого і найдушевнішого кровного родича, який книгу дуже вдячно прийняв, чим запоруку справжньої дружби підтвердив. Дня 14 листопада Року Божого 1566. Миколай Бжесчиянський все підтверджує рукою власною)[224]. У генеалогічній праці А. Бонецького під 1508 р. вміщено лаконічну інформацію про Миколая Бжесчиянського герба Сас як дідича Brześcian[225]. У розриві майже 200 років у лавах Товариства Ісусового перебував Якуб Бжесчиянський (1682–1759), який викладав моральну теологію і філософію в колегіумах Острога, Перемишля, Ярослава, Кросна та Кам'янця на Поділлі[226]. Імовірно, що вони представники одного роду і в різний спосіб були пов'язані з Товариством Ісусовим.

Таблиця 1. Книжки бібліотеки Луцького єзуїтського колегіуму в сучасних книгосховищах (в одиницях зберігання)

Місце зберігання			**Кількість**
	Відділ бібліотечних зібрань та	Родова бібліотека шляхтичів Мікошевських герба Домброва	3
		колекція «Науково-дослідна	

[223] Vilnianus univrsiteto bibliotekos plantenai: katalogos. Vilnius, 2015. P. 390, № 385.
[224] Vilnianus univrsiteto bibliotekos paleotipai: katalogos. Vilnius, 2003. P. 206, № 746.
[225] Boniecki A. Herbarz polski. Warszawa, 1900. T. 2. S. 165.
[226] Encyklopedia wiedzy o iezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 71.

Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського	історичних колекцій	бібліотека ВНДМ у Житомирі»	2
		Бібліотека Київського університету св. Володимира, структурна частина «Роки»	6
	Відділ стародруків та рідкісних видань	колекція інкунабул	1
		колекція палеотипів	3
		колекція плантенів	1
		колекція рідкісних видань	2
		колекція етьєнів	1
		колекція ельзевірів	1
		колекція видань другої половини XVI – першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом	9
Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка			4
Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника			18
Центральний державний історичний архів України, м. Київ			1
Наукова бібліотека Державного архіву Волинської області (Луцьк)			бл. 180
Бібліотека Вільнюського університету			2
Бібліотека Національного закладу ім. Оссолінських (Вроцлав)			29

При вельми скромній джерелознавчій базі до особливостей історичної долі книгозбірні луцьких отців єзуїтів можна віднести наступне: 1) В історії книгозбірні можна умовно виокремити чотири періоди. «Перший колегіумний», який тривав від заснування колегіуму до часу пограбування її шведами та евакуації бібліотеки до Торуня. «Другий колегіумний», пов’язаний з відновленням бібліотечного фонду і функціонуванням його в стінах Колегіуму. Третій – період розпорошення фонду, який розпочався після касації Товариства Ісусового в 1773 р. і тривав до передачі книжок з бібліотеки Волинського музею в Житомирі в 1932 р. до Всенародної Бібліотеки України. Четвертий умовно можна назвати «луцьким», бо нині найбільша відома частина колегіумної книгозбірні зберігається в Луцьку, в Науковій бібліотеці Державного архіву Волинської області (НБ ДАВО), де

стала об'єктом історико-книгознавчих досліджень. 2) Фонд бібліотеки луцьких отців єзуїтів виявився найбільш розпорошеним у порівнянні з фондами трьох інших досліджених колегіумних бібліотек. 3) Стародруки на своїх форзацах зберегли давні шифри колегіумної бібліотеки, що дає уявлення про організацію бібліотечного фонду. 4) У фондах НБУВ стародруки Луцького єзуїтського колегіуму ніколи не зберігалися окремою структурною одиницею. Позитивні результати по виявленню стародруків луцької єзуїтської книгозбірні, на нашу думку, може дати евристична робота в бібліотеках Швеції.

Характерною ознакою приналежності стародруків до книгозбірні Луцького колегіуму є однотипні рукописні провенієнції констатуючого змісту на кшталт: «Collegii Luceoriensis Societatis Jesu», «Ex Cathalogo Librorum Collegii Luceoriensis Societatis Jesu», які мають бібліотечні примірники. Практично на форзацах усіх стародруків чорнилом вказано бібліотечні шифри книжок єзуїтської книгозбірні часу її функціонування. Ці давні шифри мають такий вигляд, наприклад: «Medit[ationes] A_3» на примірнику видання «Manna duszy albo Cwiczienie się duchowne...» (Sandomierz, 1731; НБ ДАВО, шифр: № 1043); «His[torici] Prof[ani] K_1» на примірнику ельзевіра «Helvetiorum Respublica» (Leyden, 1627; НБУВ, ВСРВ, шифр: Elz. 28a); «Math[ematici] T_1» на примірнику праці вченого-єзуїта Каспара Схота «Magiae universalis naturae et artis» (Wurcburg, 1657; НБУВ, ВІК, шифр: Coll. Mik. 94). Приклади бібліотечних шифрів можна розширити: «His[toria] Sac[ra]: R3»; «Ascet[etici]: R8», «Concion[atores]: G3», «Inst[itutiones] S.J.: B2», «Theol[ogia] Moral[is]: S1»; «Comment[ariores]: E1», «Theol[ogia] Schol[astica]: R4» і т.д.

Як видно з наведених прикладів, шифр складався зі скороченої форми назви тематичного розділу книгозбірні (наприклад: theologici, philosophi, mathematici, historici profani, concionatores і т.д.), великої літери латинської абетки, якою позначалася шафа, і арабської цифри, якою позначалася полиця

в шафі або порядковий номер книжки в ній[227]. За цими шифрами єзуїтської бібліотеки Е. Попель Брошновський міг систематизувати книжки за тематичними розділами, укладаючи інвентар колегіумної книгозбірні.

2.2.3. Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія та джерела комплектування фонду

Єзуїтський колегіум в Острозі з костелом в ім'я святих Ігнація Лойоли та Франтішка Ксаверія був заснований 1624 р. власницею Острога княгинею Анною Алоїзою Острозькою (1603–1654), дочкою волинського воєводи князя Олександра Острозького (1570–1603), онукою князя Костянтина Василя Острозького (1526–1608), дружиною великого гетьмана литовського Яна Кароля Ходкевича (1560?–1621). Пам'ятний камінь про будівництво споруд було закладено 1626 р. Будівлі Колегіуму зводилися за проєктами архітекторів Себастьяна Брауна, Якуба Бріано та Бенедикта Моллі. В різний час у залежності від обставин в Острозькому колегіумі діяли класи граматики, поетики, риторики, читався курс філософії для світських осіб, для кліриків-єзуїтів викладався курс філософії в 1638–1642 рр., 1656–1658 рр. та 1727–1757 рр. і риторика в 1759–1773 рр. У період від 1757 р. до 1773 р. в острозькому осередку був новіціат[228]. При ньому був конвікт для шляхетської молоді, яка проходила тут курс навчання. Колегіум мав багату і цінну книгозбірню, аптеку. Дослідники історії Острозького єзуїтського колегіуму вважають, що у 40-х роках XVII ст. бібліотека могла нараховувати у своєму фонді бл. 4000 томів[229].

Історична доля книгозбірні була тісно пов'язана з долею Колегіуму. Бібліотека постраждала під час воєнних дій Національно-визвольної революції українського народу під проводом Богдана Хмельницького 1648–1657 рр. 1648 року Колегіум припинив свою діяльність і перебував у такому стані до 1656 р. У 1659 р. отці єзуїти повернулися до Острога і почали

[227] Grzebień L. Organizacja bibliotek jezuitskich w Polsce od XVI do XVIII wieku // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. 1975. T. 31. S. 243–244.
[228] Encyklopedia wiedzy o iezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 482.
[229] Encyklopedia wiedzy o iezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 482.

відбудовувати свою резиденцію. Навчальний заклад відновив регулярну діяльність лише в середині 1660-х років. У вирі війни книжки, що збереглися, було евакуйовано до Дубна, а потім до Княгинина. Повернулися вони до Острога на зламі XVII–XVIII ст.

У 1774 р. до Едукаційної Комісії було внесено проєкт по створенню в Острозі в архітектурному комплексі єзуїтського колегіуму Університету для південних провінцій Речі Посполитої. Але через брак коштів його не було реалізовано. У 1777 р. Едукаційна Комісія відкриває в Острозі повітову чотирикласну школу, яку повинні були утримувати василіяни Гощанського монастиря. З цією метою їм було передано поєзуїтські будівлі і наукові збірки Колегіуму. Книжки з колишньої єзуїтської книгозбірні перейшли до рук василіян. 1795 р. указом російської імператриці Катерини II в Острозі була відкрита Волинська православна духовна семінарія, яка розташувалася в приміщенні колишнього єзуїтського колегіуму. Частина книжок монастирської книгозбірні була відібрана для семінарської бібліотеки, а частина передбачалася для перерозподілу в інші бібліотеки та продажу.

Під час франко-російської війни 1812 р. з Наполеоном Бонапартом Волинська православна духовна семінарія разом з бібліотекою та архівом була евакуйована в м. Кобиляки Полтавської губернії. Під час реевакуації в 1813 р. бібліотечний і архівний фонди постраждали від негоди й переправи через річку Псьол.

Книжкове зібрання Волинської православної духовної семінарії, а разом з ним і книжки єзуїтського колегіуму неодноразово страждали від пожеж. Після пожеж 1809 та 1821 рр. архітектурний комплекс єзуїтського колегіуму не відбудовувався, поступово руйнувався, і в 1875 р. його було розібрано. З цього будівельного матеріалу було, зокрема, побудовано приміщення Острозької чоловічої гімназії.

У складі семінарської бібліотеки стародруки Острозького колегіуму неоднарозово перевозилися. У 1825 р. Семінарія переїхала до Аннополя, у 1836 р. – до Кременця. З 1902 р. Волинська духовна семінарія перебувала в

Житомирі. У 1919 р. радянська влада закрила цей духовний навчальний заклад, а його бібліотеку передала до Житомирського інституту народної освіти. 1925 року відповідним розпорядженням семінарський бібліотечний фонд надійшов до ВНДМ у Житомирі, до складу його Науково-дослідної бібліотеки. Цей етап тривав недовго. У жовтні 1932 р. книжковий фонд ВНДМ було передано до ВБУ, а в його складі й книжки Волинської православної духовної семінарії разом зі стародруками острозьких єзуїтів.

Колекція «Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму. XVII–XVIII ст.» була сформована у стінах НБУВ. Нині це – найбільша відома частина острозької книгозбірні. Історія її формування мала два етапи. На початку 70-х років XX ст. у процесі роботи з колекційними фондами, які зберігалися в Філії № 1 Центральної наукової бібліотеки УРСР (ЦНБ, нині – НБУВ) на Подолі, книжки бібліотеки Острозького колегіуму було виділено в окрему колекцію. В той час вона нараховувала трохи більше 100 од. зб. На початку 2000-х років унаслідок проведеної роботи по ретроспективному доукомплектуванню фондів ВІК НБУВ профільною літературою з відділу обмінних і резервних фондів НБУВ названа колекція суттєво поповнилася і нараховує нині 739 од. зб. У ВІК НБУВ кілька книг із провенієнціями Острозького колегіуму знаходяться в колекції «Науково-дослідна бібліотека Волинського науково-дослідного музею в Житомирі» (4 стародруки) та колекції «Бібліотека Київської духовної академії» (2 стародруки), «Бібліотека Волинської духовної православної семінарії» (1 стародрук).

Група стародруків острозьких єзуїтів входить до складу хронологічних і видавничих колекцій ВСРВ: колекції інкунабул (2 од. зб.)[230], палеотипів (26 од. зб.)[231], плантенів (12 од. зб.), альдин (1 од. зб.)[232], етьєнів (1 од. зб.), ельзевірів (1 од. зб.), колекції видань другої половини XVI – першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом (24 од. зб.). Загалом 67 од. зб.

[230] Каталог інкунабул. Київ, 1974. № 184, № 442.
[231] Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В. И. Вернадского НАН Украины. Киев, 1995. № 1, 130, 176, 189, 212, 435, 519, 790, 836, 924, 932, 937, 958, 975, 994, 1039, 1088, 1210, 1803, 1805, 1820, 1864, 1946а, 1946в, 1968, 2258, 2283, 2410, 2420, 2446, 2486.
[232] Шамрай М. Альдини в бібліотеках України: Каталог. Київ, 2008. № 136.

Одночасно треба вказати, що в Україні стародруки Острозького колегіуму зберігаються ще в: Музеї книги та друкарства м. Острога (45 од. зб.), НБ КНУ (26 од. зб.), НІБУ (1 од. зб.), ЦДІАУК (1 од. зб.)[233], Музеї Національного університету «Острозька Академія» (1 од. зб.), НБ ДАВО (виявлено 3 од. зб.).

У фондах Музею книги та друкарства м. Острога нині зберігаються 45 стародруків із книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму, які представляють 37 видань[234]. Практично всі вони, крім одного, мають печатки Державної історичної бібліотеки УРСР (нині – Національна історична бібліотека України). Постає питання: яким чином і коли потрапили острозькі стародруки до Державної історичної бібліотеки УРСР, якщо книжковий комплекс колегіумної бібліотеки від 1932 р. знаходився у фондах ВБУ? Документального пояснення цьому ми не знайшли. Видається можливим, що якась частина книжок з фондів НБУВ потрапила до фондів Національної історичної бібліотеки під час Другої світової війни – в період німецької окупації столиці України. У січні 1942 р. Бібліотеку Академії наук України було оголошено головною бібліотекою рейхскомісара України, і до неї звозилися фонди багатьох бібліотек міста, зокрема й Історичної бібліотеки. 1 березня 1942 р. внаслідок суперечок між різними відомствами Рейху за бібліотечні фонди окупованих територій здійснюється реорганізація бібліотечної мережі в Києві. Академічна бібліотека офіційно оголошується Центральною бібліотекою при Рейхскомісаріаті України. Її шефом було призначено книгознавця та історика книги з Пруської державної бібліотеки д-ра Й. Бенцінга[235]. Окупаційна влада проводила активну роботу з виявлення, відбору та вивезення цінних видань до Німеччини. У процесі цієї роботи фонди могли бути змішані, і після закінчення війни й відновлення роботи

[233] Каталог стародрукованих книг, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (ЦДІАК України). 1494–1764. Київ, 1999. № 82.
[234]Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму у фондах Музею книги та друкарства м. Острога: книгознавчий та джерелознавчий аналіз примірників, історія надходження // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2015. Вип. 42. С. 520–542.
[235] Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1941–1964. Київ, 2003. С. 42–43.

бібліотечних установ Києва низка острозьких стародруків випадково могла опинитися у фондах НІБУ.

У Бібліотеці Національного закладу імені Оссолінських нині зберігаються 6 стародруків з провенієнціями Острозького колегіуму: шифри: Oss.XVI.F.13757, Oss.XVI.O.8971, Oss.XVII-12207-II, Oss.XVII-5053-I, Oss.XVIII-1934-III, Oss.XVIII-3709.

Таблиця 2. Книжки бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму в сучасних книгосховищах (в одиницях зберігання)

Місце зберігання			**Кількість**
Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського	Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій	Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму	738
		колекція «Науково-дослідна бібліотека ВНДМ у Житомирі»	4
		Бібліотека Київської духовної академії	2
	Відділ стародруків та рідкісних видань	колекція інкунабул	2
		колекція палеотипів	26
		колекція плантенів	12
		колекція альдин	2
		колекція етьєнів	1
		колекція ельзевірів	1
		колекція видань другої половини XVI – першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом	бл. 40
Центральний державний історичний архів України, м. Києві			1
Музей книги та друкарства у м. Острозі			46[236]
Музей Національного університету «Острозька академія»			1
Державний архів Волинської області			3
Наукова бібліотека ім. М. Максимовича КНУ ім. Тараса			28

[236] Один стародрук із провенієнцією бібліотеки Братства кн. Острозьких, усі інші надійшли з обмінного фонду Національної історичної бібліотеки України у м. Києві.

Шевченка	
Національна історична бібліотека України	1
Бібліотека Національного закладу імені Оссолінських (Вроцлав)	6

До характерних ознак історичної долі книгозбірні острозьких єзуїтів можна віднести такі: 1) Колекція «Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму» – це найдавніший історико-культурний бібліотечний фонд НБУВ, який у такому обсязі зберігся до нашого часу; основу колекції складають видання XVI–XVII ст., зі складу бібліотечного фонду до нашого часу збереглися два видання інкунабульного періоду. 2) В історії бібліотеки можна виокремити чотири періоди. Перший період – «острозький колегіумний», який тривав від заснування до 1773 р., коли було скасовано Товариство Ісусове. У цей час бібліотека належала Колегіуму і функціонувала в його стінах. Другий – «семінарський» період, коли основна частина єзуїтської книгозбірні надійшла до бібліотеки Волинської православної семінарії, разом з нею переїжджала з місця на місце, і її книжки активно не використовувалися. Він тривав з кінця XVIII ст. до закриття Волинської православної семінарії у 1919 р. Третій – «музейний» період, коли семінарська бібліотека надійшла до фондів Науково-дослідної бібліотеки ВНДМ у Житомирі. Четвертий – «київський» період, який розпочався з 1932 р. передачею книжкових фондів з Волинського музею до ВБУ. 3) Більшість провенієнцій стародруків острозької бібліотеки однотипні за формою і лаконічні за змістом, які констатують факт приналежності книги колегіумній книгозбірні, їхньою характерною особливістю є датування часу надходження книжки до бібліотеки або часу запису її до каталогу. 4) Досить рідкісний випадок у книгознавчих дослідженнях – наявність у книгозбірні значної групи книжок із суперекслібрисом княгині Анни Алоїзи Ходкевичевої з Острозьких (виявлено 36 од. зб.).

У рукописному каталозі Волинської православної духовної семінарії частина бібліографічних описів стосується дефектних примірників без початку й оправи, які були в поганому стані збереження, на яких не

збереглися провенієнції. Це могло завадити бібліотекарю наприкінці XIX ст. визначити приналежність видань XVI та XVII ст. до конкретної бібліотеки в минулому. А серед подібних примірників могли бути стародруки Острозької бібліотеки.

У рукописному каталозі Волинської православної духовної семінарії виявлено 1168 од. зб., що походять з колегіумної книгозбірні. 594 з них мають тільки коментар у вигляді напису російською мовою «Из библиотеки Острожской иезуитской коллегии», а ще 574 од. зб. при наведеному вище написі мають і рік, що означає час надходження книжки до бібліотеки/внесення книжки до каталогу. За датованими написами найбільше книжок надійшло до монастирської книгозбірні у *1639 р.* – 64 од. зб. Щодо інших років, то вимальовується така картина: *у 1626 р.* – 28 од. зб., у *1627 р.* – 31 од. зб., *у 1628 р.* – 24 р., у *1633 р.* – 19 од. зб., у *1640 р.* – 28 од. зб., у *1641 р.* – 33 од. зб., у *1642 р.* – 31 од. зб., *у 1644 р.* – 24 од. зб., у *1647 р.* – 39 од. зб. Щодо інших надходжень у XVII ст., за датованими написами в каталозі, в 1629, 1634, 1635, 1637, 1643, 1648, 1649, 1650, 1652, 1653, 1660, 1661, 1662, 1664, 1677, 1678, 1679, 1681, 1688 рр. внесено до п'яти од. зб. за кожний рік. У 1703, 1731, 1736, 1743, 1744, 1752, 1756, 1757, 1771 рр., за датованими написами в каталозі, було внесено по одній книжці за рік, у 1711, 1729, 1748, 1749, 1750, 1754, 1758, 1762, 1773 рр. – по дві книжки за рік. За даними каталогу можна припустити, що найбільш інтенсивно колегіумна бібліотека комплектувалася в першій половині XVII ст.[237].

Датовані написи приналежності книжок колегіуму подають інформацію про швидкість надходження примірників видань до бібліотеки після виходу книжки у світ. Цей час міг охоплювати один-два роки чи 10 років і більше. Для ілюстрації можемо навести кілька прикладів, які надають документи. Панегірик кн. Леву Сапізі «Idea magni herois sive Illustrissimus Dominus Leo Sapiech... panegirice», виданий в Антверпені

[237] Ціборовська-Римарович І. Книгозбірня Острозького єзуїтського колегіуму: джерела про комплектацію бібліотечного фонду та їх інформативна наповненість // Острозька давнина. Науковий збірник. Острог, 2013. Вип. 2. С. 114–120.

1645 р., надійшов до острозької книгозбірні вже в 1646 р. (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4726, арк. 34–34 зв.). Примірник праці Миколая Вернулі «Institutionum politicorum libri IV. – Ed. 3.» (Лувен, 1635) був у фонді книгозбірні 1638 р. (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4726, арк. 133). Острозька книгозбірня у своєму фонді мала примірник 1733 р. видання і примірник 1734 р. видання праці сходознавця, члена Товариства Ісусового Тадея Юди Крусинського (1675–1756) «Prodromus ad tragicam vertentis belli Persici historiam...», опублікованої у друкарні Львівського єзуїтського колегіуму. Обидва примірники надійшли до бібліотеки в 1742 р. [ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4726, арк. 91 зв.–92]. Примірник видання 1740 р. цієї ж праці автора був у бібліотечному фонді вже 1743 р. (ІР НБУВ, ф.1, спр. 4726, арк. 92 зв.).

Як свідчать примірники бібліотеки Острозького колегіуму й бібліографічні описи рукописного каталогу Волинської православної духовної семінарії, в Острозькій бібліотеці були представлені видання друкарень Авіньйона, Альдорфа, Амберга, Антверпена, Аугсбурга, Базеля, Бергамо, Бранева (Брунсберга), Брешії, Брюсселя, Варшави, Венеції, Відня, Вільнюса, Гданська, Гейдельберга, Герборна, Ділінгена, Дуасі (Duaci), Замостя, Женеви, Ієни, Інгольштадта, Каліша, Кельна, Кракова, Лейдена, Лейпціга, Ліона, Лондона, Лувена, Любека, Любліна, Львова, Матрітії, Майнца, Монтебельярді, Мусіпонті, Мюнхена, Неаполя, Нюрнберга, Падуї, Памплони, Парижа, Познані, Праги, Рима, Сандомира, Страсбурга, Торуня, Тулузи, Тулона, Урселя, Утрехта, Флоренції, Франкфурта-на-Майні, Шалона-на-Марні.

Основну частину фонду складали видання XVI–XVII ст. Перше місце посідали видання латинською мовою, друге місце, з великим відривом – польськомовні видання.

Фонд колегіумної книгозбірні формувався шляхом закупівель та дарування, надходженнями обов’язкових примірників з єзуїтських друкарень, успадкуванням книжок померлих ченців. Провенієнції острозьких

стародруків найширше демонструють таке джерело комплектування фонду, як дари.

На форзацах та титульних аркушах острозьких примірників проставлено характерні шифри часів «семінарійного» періоду, наприклад, «610 н.к.», де абревіатуру можна розшифрувати як «новий каталог». Імовірно, мався на увазі рукописний каталог бібліотеки Волинської православної духовної семінарії, який уклав І. І. Тихомиров.

2.2.4. Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму: історія та джерела комплектування фонду

Резиденція Ордену єзуїтів у Кременці була заснована бл. 1702 р. Цього року місцевим єзуїтам було передано греко-католицький храм св. Духа з будівлями василіянського монастиря. Ансамбль єзуїтського колегіуму з костелом в ім'я святих Ігнація Лойоли і Станіслава Костки, зведений Павлом Гіжицьким у 1731–1743 рр., став найрепрезентативнішою архітектурною спорудою міста[238]. Кременецький єзуїтський колегіум діяв впродовж 1712–1773 рр. Він був одним з наймолодших колегіумів Товариства Ісусового на етнічних українських землях. Його фундаторами вважаються князі Вишневецькі, рідні брати – краківський каштелян, кременецький староста Януш Антоній (1678–1741) та великий гетьман Великого князівства Литовського, власник родового замку у Вишнівці Михайло Серватій (1680–1744) – останній представник чоловічої лінії роду Вишневецьких герба Корибут. Кременецький колегіум мав тільки нижчі класи навчання. При ньому було організовано два конвікти: один для незаможної шляхетської

[238] Могитич Р. Генеральний план розвитку Кременецько-Почаївського історико-культурного заповідника // Вісник Інституту «Укрзахідпроектреставрація». Львів, 2005. № 15. С. 177; Ричков П. Українська архітектурна спадщина Товариства Ісуса: коротка антологія // Архітектурна спадщина України. 2002. Вип. 5. С. 169–195; Ричков П. Храмові комплекси в розпланованно-просторовій структурі Кременця // Релігія і церква в історії Волині: Зб. наук. праць / під ред. В. Собчука; Мін-во регіонального розвитку і будівництва України, Кременецько-Почаївський історико-архітектурний заповідник. Кременець, 2007. С. 249–259; Stecki T. J. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym. Serya 2-a. Lwów, 1871. S. 155, przypis 1; Baliński M., LipińskiT. Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym. Warszawa, 1886. T. 3. S. 82–83; Muszyńska-Krasnowolska M. Kolegium pojezuickie w Krzemieńcu: Monografia architektury // Rocznik Wołyński. Równe, 1939. T. 8. S. 67–166.

молоді, другий – для дітей неофітів. У часи, коли Колегіум мав статус місії, то перебував під керівництвом Острозького колегіуму[239].

Після касації Ордену єзуїтів у 1773 р. його навчальні заклади було закрито, а фундуші, рухоме й нерухоме майно передано у ведення Едукаційної Комісії. В 1805 р. у поєзуїтському архітектурному комплексі відбулося урочисте відкриття Вищої Волинської гімназії (з 1819 р. – Волинський Ліцей), до бібліотеки якої перейшла книгозбірня кременецьких отців єзуїтів.

У бібліотеці Волинського ліцею книгозбірня зберігалася як самостійний фонд під назвою «Collectio Collegii Cremenecensis Societatis Jesu». Колекція налічувала 694 од. зб. (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6418а, арк. 147–148 зв.). За відомостями архівних документів в часи існування Волинського ліцею 75 од. зб. з «Кременецької колекції» було передано для бібліотеки Гельсингфорського університету (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6418а, арк. 147–148). Вочевидь, це було пов'язано з пожежею 1827 р. в м. Або, під час якої згоріла будівля тамтешнього університету – єдиного на той час університету у Фінляндії, заснованого королевою Христиною в 1640 р. У зв'язку з цією сумною подією 21 жовтня 1827 р. за указом російського імператора Миколи І університет було переведено до Гельсингфорсу, і він одержав назву Імператорського Олександрівського університету[240]. З метою поновлення фондів Університетської бібліотеки туди передавалися дублетні примірники книжок з бібліотек різних навчальних закладів. Після передачі книжок до бібліотеки Гельсингфорського університету в колекції Кременецького колегіму залишилося 619 од. зб.

У 1832–1833 рр. у складі ліцейської бібліотеки вона перемістилася до Києва. Після відкриття в 1834 р. на базі ліцею Київського університету св. Володимира влилася у фонди фундаментальної Університетської бібліотеки. А в 1927–1928 рр. у складі Університетської бібліотеки її було

[239] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemizch Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 336–337.
[240] Гельссингфорский университет // Энциклопедический словарь / изд. Ф. Брокгауз, И. Ефрон. С.-Петербург, 1895. Т. 15. С. 291.

передано ВБУ, де зберігається дотепер як окрема книжкова колекція у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій.

Діючий шифр стародруків цієї колекції складається з абревіатури «S.J.» і порядкового номера книжки, позначеного арабськими цифрами. Шифр написано чорним олівцем. Але на форзацах колекційних стародруків зберігаються старі шифри примірників, які допомагають у визначенні приналежності книжки до колекції. В лівому верхньому куті форзаца червоним чорнилом проставлено порядковий номер, зображений арабськими цифрами, й абревіатура «S. J.». Цей запис має такий вигляд: 374. S.J. У нижньому правому куті брунатним чорнилом арабськими цифрами проставлено теж порядковий номер одиниці зберігання, який не співпадає з попереднім. Він повторюється вгорі і співпадає з номером у діючому шифрі. Він виконаний чорним олівцем і є діючим шифром. Таку ситуацію можна пояснити тим, що поєзуїтська книгозбірня перебувала у складі спочатку бібліотеки Волинського ліцею, а пізніше – бібліотеки Університету св. Володимира, у складі яких шифри примірників змінювали. Окремі примірники кременецької єзуїтської бібліотеки знаходяться нині в колекції рідкісних видань другої половини XVI – першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом, ВСРВ НБУВ.

У колекції «Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму» зберігаються видання XVI–XVIII ст., випущені друкарнями таких міст Європи, як Авіньон, Антверпен, Амстердам, Аугсбург, Базель, Відень, Віттенберг, Галле, Герборн, Женева, Кельн, Лейпціг, Ліон, Лука, Люксембург, Неаполь, Нюрнберг, Падуя, Париж, Регенсбург, Рим, Страсбург, Франкфурт; видання друкарень з теренів тодішної Речі Посполитої: Варшави, Гданська, Замостя, Кракова, Оліви, Почаєва, Ченстохови, Ярослава; продукція друкарень єзуїтських колегіумів та академій, що знаходилися у Браневі (Брунсберзі; 12 вид.), Варшаві (14 вид.), Вільнюсі (15 вид.), Вроцлаві (4 вид.), Каліші (33 вид.), Львові (51 вид.), Любліні (32 вид.), Несвіжі (1 вид.), Познані

(41 вид.), Перемишлі (5 вид.), Празі (9 вид.), Сандомирі (34 вид.), Трнаві (7 вид.).

Щодо мовної характеристики колекційних видань, то практично всі вони надруковані латинською та польською мовами, і тільки поодинокі – італійською, іспанською, французькою, німецькою та грецькою мовами. Приналежність книжок до бібліотеки колегіума засвідчують провенієнції. Практично на всіх примірниках колекції є написи латинською мовою такого змісту і форми: «Residentiae Cremenecensis Societatis Jesu» (Кременецької резиденції Товариства Ісусового) та «Collegii Cremenecensis Societatis Jesu» (Кременецького колегіуму Товариства Ісусового), які говорять про те, що книжка перебувала у фонді. Подальшу долю книжок Колегіму ілюструє овальна печатка бібліотеки Київського університету св. Володимира з написом: «Bibliotheca Universitatis St. Vladimiri».

Джерела комплектування книгозбірні колегіуму були традиційними для того часу. Колегіум купував книжки для власної бібліотеки, одержував у дар від фундаторів, меценатів і авторів, успадковував після смерті своїх членів. Книжки надсилали також адміністрація Провінції та «колегіуми-побратими». Книги надходили з бібліотек Луцького, Острозького, Львівського, Люблінського, Ярославського єзуїтських колегіумів, резиденції отців єзуїтів у Житомирі. Дарували бібліотеці книжки і «брати по ордену» – єзуїти Юзеф Бистжоновський (ВІК, S.J. 4, 84, 94, 155, 156, 449, 536, 683; ВСРВ, In. 1763), Ігнацій Баранович (ВІК, S.J. 66, 124/1, 317, 318, 630, 687, 701), Юзеф Новицький (ВІК, S.J. 113, 124/2, 125), Юзеф Веренко (ВІК, S.J. 111, 117, 121), Бартоломій Дзєвятинський (S.J. 471, 533), Георгій Адамовський (S. J. 40), Юзеф Анджейовський (ВІК, S.J. 205, S.J. 637i), Михайло Непруський (ВІК, S.J. 112). Книжки від Ю. Бистжоновського надійшли до бібліотеки в 1764 р., як засвідчують провенієнційні написи: «Collegii Cremenecensis S[ocietatis] J[esu] Ex dono P[atri] Josephi Bystrzonowski S[ocietatis] J[esu] m[anu] p[ropria] Anno D[omi]ni 1764» (Кременецькому єзуїтському колегіуму дар отця Юзефа

Бистжоновського, члена Товариства Ісусового, рукою власною Року Божого 1764) (НБУВ, ВІК, шифр: SJ. 155). Видання власних творів з дарчими написами підносили автори – члени Ордену єзуїтів. Партію книжок (11 од. зб.) відписав бібліотеці ректор Кременецького колегіуму Антоній Сенюта. Він був сином луцького войського і кременецького гродського писаря Яна Сенюти, тривалий час перебував при дворі краківського каштеляна Януша Антонія Вишневецького. Довго обіймав посаду ректора Кременецького колегіуму, згодом – ректора Красноставського єзуїтського колегіуму[241]. Книжки цієї групи мають записи такого змісту: «Inscriptus Residentiae Crem[enecensi] Soc[cietatis] Jesu a me Ant[onio] Sien[uta] Soc[ietatis] Jesu» (Записана Кременецькій резиденції Ордена Ісусового мною, Антонієм Сенютою, членом Товариства Ісусового) (НБУВ, ВІК, шифр: SJ.68); «Applicatus Collegio Cremenecensis Societatis Jesu a me Ant[onio] Sien[uta] S[ocietatis] J[esu]» (Приписана Кременецькому колегіуму Ордена єзуїтів мною, Антонієм Сенютою, членом Товариства Ісусового) (НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 28). Провенієнції є яскравою ознакою цієї книгозбірні.

Таблиця 3. Книжки бібліотеки Кременецького єзуїтського колегіуму в сучасних книгосховищах (в одиницях зберігання)

Місце зберігання			**Кількість**
Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського	Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій	Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму	619
		колекція «Науково-дослідна бібліотека ВНДМЛ»	1
	Відділ стародруків та рідкісних видань	колекція палеотипів	1
		колекція видань другої половини XVI – першої чверті XIX ст., надрукованих	5

[241] Niesecki K. Herbarz polski / Wyd. przez J. N. Bobrowicza. W Lipsku, 1841. T. 8. S. 362.

		латинським шрифтом	
Музей книги та друкарства у м. Острозі			1 (шифр: КН 2812, VI-с 392)
Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка			1

На основі історико-книгознавчого аналізу бібліотечного фонду, який був у нашому розпорядженні, можна виділити характерні особливості історичної долі цього книжкового зібрання: 1) Книгозбірня Кременецького єзуїтського колегіуму належить одному з наймолодших єзуїтських колегіумів на етнічних українських землях, з нижчими класами навчання. З цим пов'язано те, що кременецька бібліотека була відносно нечисельна. 2) При невеликому обсязі фонду у ньому досить широко представлено продукцію європейських єзуїтських друкарень, значну частину видань у його складі представляють твори членів Товариства Ісусового, у складі колекції помітну групу складають конволюти, сформовані з панегіриків у прозовій та поетичній формах у часи діяльності Колегіуму. 3) В історії книгозбірні можна виокремити три періоди. Перший – «кременецький колегіумний», який тривав від заснування осередку до касації Товариства Ісусового в 1773 р. Другий – «кременецький ліцейський», який охоплює час перебування єзуїтської книгозбірні у фонді бібліотеки Волинського ліцею. І третій – «київський», коли книгозбірня у складі ліцейської бібліотека була перевезена до Києва до бібліотеки Київського університету св. Володимира, а в 1927–1928 рр. у складі фундаментальної університетської бібліотеки влилася до фондів ВБУ. 4) Характерною рисою колекції є досить інформативні провенієнції, які показують шляхи надходження книжок до колегіумної бібліотеки.

2.2.5. Бібліотека Берестейського єзуїтського колегіуму: історія та організація фонду

Єзуїтський колегіум у Бересті (воєводський і повітовий центр Берестейського воєводства) був заснований за ініціативою луцького біскупа

Андрія Липського (1617–1622) та коштами канцлера Великого князівства Литовського Лева Сапіги (1537–1633). З 1619 р. у Бересті починає діяти резиденція Товариства Ісусового, яка 1633 р. отримує статус колегіуму. У 1653–1659 рр. замість каплиці отцями єзуїтами було зведено костел в ім'я Ісуса та св. Казимира. Від 1630 р. при Колегіумі почала існувати музична бурса. Від 1676 р. у стінах Колегіуму запрацювала аптека. У Берестецькому колегіумі діяли класи граматики і риторики, й були організовані Маріанська студентська конгрегація (від бл. 1624 р.), Братство Божого Провидіння (від бл. 1717 р.), Братство Доброї смерті (від 1716 р.) та Братство Найсолодшого Серця Ісусового від 1766 р.[242].

Колегіумна бібліотека формувалася з дарунків та закупівель. Як зазначають дослідники історії Ордену єзуїтів, бібліотека з часу заснування не мала належного приміщення, але в 1729–1730 рр. в ході розбудови Колегіуму бібліотека отримала нове приміщення, оформлене митцем-єзуїтом Яном Казимиром Пауліком і невідомим на ім'я світським художником. З нагоди відкриття бібліотеки було підготовлено вірш на пошану роду Сапіг.

У 1676 р. до фондів бібліотеки як дар надійшли книжки від Войтеха Лоховського. У 1693 р. на бібліотеку була виділена сума у 300 польських злотих, від якої щорічно 30 злотих необхідно було використовувати на закупівлю книжок[243]. У 1731 р. 300 томів подарував бібліотеці Ян Фридерик Сапіга (1680–1751) – берестейський староста, мінський, згодом троцький каштелян, великий канцлер Великого князівства Литовського, фундатор резиденції Товариства Ісуса в Кодені і бонефактор берестейських єзуїтів. На титулах і форзацах значної групи колегіумних книжок стоїть дата їхнього надходження до берестейської книгозбірні – 1731 р. Вірогідно, що ці книжки могли бути подаровані Колегіуму Я. Ф. Сапігою. Після закриття Колегіуму в 1773 р. його рухоме і нерухоме майно було передано місцевим отцям василіянам, осередок яких діяв у Бересті до 1831 р. Далі доля книгозбірні

[242] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemizch Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 72.
[243] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemizch Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 72.

берестейських єзуїтів складалася так: після закриття василіянського осередку книжки перейшли до бібліотеки Берестейського повітового дворянського училища, звідти до бібліотеки Дорогичинського повітового дворянського училища, і нарешті після пропозиції безкоштовно забрати їх для бібліотеки Київського університету св. Володимира, яка надійшла від попечителя Віленського навчального округу, віленського військового, гродненського, мінського та ковенського генерал-губернатора, бібліотеку було надіслано до Києва, і 1853 р. вона влилася до Університетської бібліотеки. Сьогодні ці стародруки зберігаються компактно у ВІК НБУВ у складі фонду «Бібліотека Університету св. Володимира», в його структурній частині, яка має умовну назву «Роки»[244]. У ВІК шляхом перегляду фондів de visu виявлено понад 350 од. зб., які походять з берестейської книгозбірні. Окрім того, примірники з єзуїтської книгозбірні зберігаються в колекціях відділу стародруків та рідкісних видань: інкунабул (2 од. зб.), палеотипів (2 од. зб.), плантенів (4 од. зб.). Основна кількість видань, що походять з бібліотеки Берестейського єзуїтського колегіуму, належить до XVI–XVII ст., менша кількість – до першої половини XVIII ст. Перше місце серед збережених примірників посідають стародруки, надруковані латинською мовою, на другому місці – польськомовні видання. Відомостей про бібліотечне приміщення та особи бібліотекарів наразі не виявлено.

Таблиця 4. Книжки бібліотеки Берестейського єзуїтського колегіуму в сучасних книгосховищах (в одиницях зберігання)

Місце зберігання			**Кількість**
	Відділ	Бібліотека Університету св.	350 од. зб.

[244] Детальніше про історію книгозбірні Берестейського єзуїтського колегіума див.: Ціборовська-Римарович І. Стародруки Берестейського єзуїтського колегіуму у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Берасцейскія кнігазбори. Матеріалі міжнародай канферэнціі «Берасцейскія кнігазборі: праблемі і перспектіві даследования» Брэст, 30–31 кастрічніка 2008 г. Брэст, 2010. С. 399–418.

Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського	бібліотечних зібрань та історичних колекцій	Володимира, структурна частина «Роки»	зб.
	Відділ стародруків та рідкісних видань	колекція інкунабул	2
		колекція палеотипів	2
		колекція плантенів	4

На форзацах стародруків Берестейського колегіуму збереглися шифри колегіумних часів. Шифр складається зі скороченої назви тематичного розділу бібліотеки, позначення, ймовірно, шафи латинською літерою та полиці арабською цифрою. Наприклад: Asc. X5.

На основі історико-книгознавчого аналізу стародруків книгозбірні Берестейського колегіуму та архівних матеріалів, які були в нашому розпорядженні, можна окреслити характерні особливості історичної долі цього бібліотечного фонду: 1) На основі документальних джерел виокремлюються три періоди в історії бібліотеки Берестейського єзуїтського колегіуму. Перший – «колегіумний», який тривав від заснування осередку до 1773 р., коли було скасовано Товариство Ісусове. У цей час бібліотека належала колегіуму та функціонувала в його стінах. Другий – період зміни власників: отці василіяни, Берестейське повітове дворянське училище, Дорогичинське повітове дворянське училище, коли стародруки з єзуїтської книгозбірні були інкорпоровані в бібліотеки навчальних закладів, діяльність яких мала інше спрямування й книжки не використовувалися. Третій – «київський період», який почався з 1853 р., коли книжки надійшли до Київського університету св. Володимира, й триває дотепер, коли стародруки знаходяться у фонді НБУВ. 2) Збережений берестейський книжковий фонд віддзеркалює діяльність і навчальний процес Колегіуму. 3) Видання з фонду колегіумної бібліотеки досить широко представляють творчість членів Товариства Ісусового в XVI–XVIII ст. 4) Стародруки багаті на провенієнції,

які несуть цінний джерелознавчий матеріал про джерела комплектування колегіумної книгозбірні та історію бібліотечного фонду, розповсюдження творів отців єзуїтів. 5) Книжки зберегли на своїх форзацах давні сигнатури колегіумної бібліотеки, що дає уявлення про організацію бібліотечного фонду.

2.3. Історія бібліотек тринітарських монастирів.

2.3.1. Орден тринітаріїв та його осередки в Україні.

Орден братів Пресвятої Трійці від викупу бранців (лат. Ordo Coelestis Sanctissimae Trinitatis de Redemptione Captivorum, Ordo Sanctissimae Trinitatis; латинська абревіатура назви Ордену – OSsT; англ. – the Order of the Holy Trinity) було засновано у XII ст., бл. 1194 р., і затверджено папою Інокентієм III у 1198 р. буллою «Operant divine dispositionis». *Засновники*: св. Жан де Мата (фр. Jean de Matha; 1150–1213) та св. Фелікс де Валуа (фр. Valois; 1127–1212). Статут Ордену був затверджений папою Інокентієм III 1215 р. У 1595 р. в Іспанії виокремилася гілка так званих реформованих або босих тринітаріїв з більш суворими правилами статуту. Її засновником був Хуан Батиста де ла Консепсьйон. 1609 року Орден тринітаріїв було зараховано до жебруючих чернечих орденів. Особливо великим впливом Орден Пресвятої Трійці користувався у Франції. Там члени Ордену називалися матюренцями, за назвою церкви св. Матюрена в Парижі, яка була передана в розпорядження Ордену 1228 р.

Гасло: Gloria Tibi Trinitas, et captivis libertas (Слава тобі, Трійця, а бранцям – свобода). *Емблема*: червоно-синій хрест з видіння св. Жана де Мата, який побачив уві сні Янгола в білих шатах, прикрашених червоно-синім хрестом; біля ніг Янгола на колінах стояли два невільники: один християнин, інший – язичник. *Атрибути-символи:* розірвані кайдани, зірка і гаманець, гвоздика (режим доступу: http://community.livejournal.com/heraldyka/1830.html). *Одяг*: сутана білого кольору, яку підв'язували шкіряним поясом, скапулярій і каптур теж білого кольору; за мурами монастиря одягали чорний плащ і капелюх круглої

форми. Спереду на скапулярії і на лівому боці плаща зображений хрест, з горизонтальним раменом синього кольору, вертикальне – червоного. За орденським статутом його членам заборонялося їсти м'ясо, мати власність у будь-якій формі. Головним завданням членів Ордену був викуп бранців-християн з мусульманської неволі. В часи Хрестових походів члени Ордену супроводжували учасників, надаючи їм моральну підтримку та опікуючись хворими й пораненими. Кошти на викуп бранців Орден одержував за рахунок пожертв і милостині. На викуп бранців призначалася третина зібраних коштів. Діяльність отців тринітаріїв не обмежувалася тільки викупом бранців з неволі. Звільнені з полону бранці часто опинялися без засобів до існування та місця проживання. Для них тринітарії засновували притулки. Ченці-тринітарії долучалися й до освітянської діяльності. Орден тринітаріїв з'явився в Речі Посполитій у 1685 р. за Яна III Собеського (1629–1696; король від 1674 р.) з ініціативи кардинала Яна Казимира Денхофа (1653–1697). На той час Орден поділявся на три гілки: тринітаріїв давньої організації, тринітаріїв реформованих взутих та тринітаріїв реформованих босих. До Речі Посполитої прийшли представники реформованих босоногих тринітаріїв. Тому на теренах Речі Посполитої Орден називався Ordo Coelestis Sanctissimae Trinitatis Discalceatorum de Redemptione Captivorum – Орден Босих Братів Небесної Пресвятої Трійці від Викупу Бранців. Свій перший осередок представники Ордену заснували у Львові. Найбільша кількість тринітарських монастирів на теренах Речі Посполитої розміщувалися на українських та білоруських етнічних землях, які були ближчі до кордонів Туреччини та Кримського ханства і надавали можливість ченцям перебувати ближче до місць своєї діяльності. У XVII–XIX ст. на території Луцької/Луцько-Житомирської дієцзії діяло п'ять осередків Ордену: в Берестечку (скасований 1832 р.), Кременці (резиденція; скасована 1791 р.), Луцьку (скасований 1850 р.), Теофіполі (скасований 1832 р.) і Шумбарі (скасований 1832 р.)[245]. У 1725 р. на генеральній капітулі Ордену в Мадриді

[245] Podręczna encyklopedja kościelna. Warszawa; Lublin; Łódź, 1914. T. 39/40. S. 278–286; Litak S. Kościoł

було утворено Польську провінцію св. Йоахима. Серед тринітарських монастирів Польської провінції св. Йоахима колегіуми діяли при Луцькому монастирі – філософські студії, Львівському – теологічні студії, Станіславівському – філософські студії, Томашівському – студії з моральної теології та при Віленському на Антоколі – філософські студії[246]. Час існування осередків, їхня потужність та роль у діяльності Ордену були різні. Луцький монастир тринітаріїв відносився до одного з найбільших і найзначніших з-поміж перелічених осередків.

2.3.2. Бібліотека Луцького тринітарського монастиря: історія, джерела комплектування, бібліометрична характеристика фонду

Для свого осередку в Луцьку отці тринітарії просили місцеву церковну владу віддати їм цегляну церкву в ім'я Архангела Михаїла, що належала греко-католицькій конфесії, якій на утримання бракувало коштів. Вони одержали дозвіл унійного митрополита київського, галицького й усієї Русі Лева Кішки (1663–1728), а 2 травня 1718 р. – луцького унійного єпископа Йосипа Виговського (?–1730). Передача церкви відбулася 15 травня 1718 р. за протоколом змішаної церковно-костельної комісії[247].

Брацлавський скарбник Павло Майковський, учасник походу Яна III Собеського під Відень, офірував 60000 золотих на спорудження монастирських будівель і костелу та п'ять сіл. 30 червня 1720 р. було закладено наріжний камінь у фундамент костелу в ім'я св. Архангела Михаїла та Навернення св. Апостола Павла. 10 листопада 1729 р. новий храм було освячено. Фундатор монастиря П. Майковський помер 15 червня 1739 р. і був похований у криптах костелу, збудованого на його кошти. Е. Хвалєвік зазначає, що в Луцькій кафедральній бібліотеці певний час знаходився портрет брацлавського скарбника, який раніше висів у коридорах

łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku... Lublin, 1996. S. 529.

[246] Janczak Ł. Trynitarze. Trynitarze w Polsce // Encyklopedja kościelna. Warszawa, 1907. T. 29. S. 223–224; Trynitarze // Encyklopedja katolicka. Lublin, 2013. T. 19. Col.1093–1094.

[247] Колосок Б. В. Римо-католицькі святині Луцька. Київ, 2004. С. 192.

кляштору[248]. Нині цей портрет зберігається у філії Львівської картинної галереї в Олеському замку[249].

Найдавніше зображення тринітарського монастиря в Луцьку збереглося на іконі св. Каєтана з Тієни (1480–1547), засновника Ордену клініків регулярних театинів, канонізованого 1671 р. Час створення ікони фахівці датують 1776 р. Костел тринітарського монастиря на іконі зображено з фігурами патронів костелу – Архангела Михаїла і Апостола Павла. Архангел Михаїл був патроном унійного храму, який прийняли тринітарії і використовували до часу побудови нового костелу. Надання храму другого патрона в особі Апостола Павла переслідувало мету увіковічнити особу фундатора, Павла Майковського[250]. Не випадково св. Каєтан вшановувався в Польській провінції Ордену тринітаріїв майже на рівні з патріархами Ордену – св. Жаном Мата і св. Феліксом Валуа. Це шанування тринітарії прийняли від львівських театинів та вірменів, які прийняли у Львові перших тринітаріїв, що прибули з Іспанії до Речі Посполитої. Культ св. Каєтана і церковні служби тринітарії перенесли до всіх своїх осідків на теренах Речі Посполитої[251].

При монастирі тринітарії відкрили колегіум із класом філософії, тут викладалися риторика й математика, був новіціат[252]. У 70-х роках XVIII ст. у луцькому монастирі перебувало 34 ченці, з них 14 капланів, 15 клініків і 6 братів[253]. До 1842 р. він був резиденцією Руської провінції Ордену тринітаріїв в Російській імперії. З Луцьким тринітарським монастирем

---

[248] Chwalewik Ed. Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie. Warszawa; Kraków, 1927. T. 1. C. 444.

[249] Колосок Б. В. Римо-католицькі святині Луцька. Київ, 2004. С. 208.

[250] Kondraciuk P. Św. Kajetan ze zbiorów Muzeum krajoznawczego w Łucku. Analiza ikonograficzna obrazu // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Наук. збірник. Матеріали XIII Міжнар. наук. конф., м. Луцьк – м. Володимир-Волинський, 2–3 листопада 2006 р. Луцьк, 2006. С. 37.

[251] Kondraciuk P. Św. Kajetan ze zbiorów Muzeum krajoznawczego w Łucku. Analiza ikonograficzna obrazu // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Наук. збірник. Матеріали XIII Міжнар. наук. конф., м. Луцьк – м. Володимир-Волинський, 2–3 листопада 2006 р. Луцьк, 2006. С. 35–38.

[252] Серед монастирів Ордену тринітаріїв Польської провінції св. Йоахима колегіуми діяли при Луцькому (філософські студії), Львівському (теологічні студії), Станіславському (філософські студії), Томашівському (теології моральної) та Віленському (на Антоколі; філософські студії) монастирях в: Encyklopedja kościelna. Warszawa, 1907. T. 29. S. 225.

[253] Królik L. Organizacja diecezji łuckiej i brzeskej od XVI do XVIII wieku. 2-ie wyd. Biały Dunajec; Ostróg, 2017. S. 232; Janczak Ł. Trynitarze w Polsce // Encyklopedia kościelna. Warszawa, 1907. T. 29. S. 221.

пов'язані імена відомого теолога й теоретика мистецтва, міністра монастиря Олександра від Зачаття Божої Матері Венславського (1728–1791) і талановитого художника, ченця-тринітарія Яна Прехтля, у чернецтві – брата Йосипа від св. Терези (1737–1799).

Монастир мав багату бібліотеку, в якій зберігалися книжки й рукописи. За відомостям інвентаря 1799 р. фонд бібліотеки налічував 1246 назв книжок у 2174 томах. Уся література була систематизована за 28 тематичними розділами (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 227, арк. 11–57).

За сумарієм бібліотечного фонду 1816 р., який має назву «Inwentarz Biblioteki», фонд книгозбірні налічував 2461 том і був систематизований за 29 тематичими розділами. В сумарії окремою позицією були виділені рукописи, кількістю 100 одиниць (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 293, арк. 8–8 зв.).

Я. М. Гіжицький подає відомості, що в 1818 р. у книгозбірні налічувалося бл. 1500 томів, в тому числі видання XVI ст. (згадує грецько-латинський Псалтир, виданий у Базелі в 1561 р.), зазначає головну тематику книг як літературу аскетичного, теологічного і філософського змісту, та видання проповідей. Щодо мовної характеристики проповідей, то автор подає такі цифри: польськомовних 174, латиномовних 103[254].

За інвентарем 1819 р. бібліотечні книги було розподілено на 28 тематичних розділів (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 412, арк. 4 зв.–6 зв.). Бібліометричні дані, які надають інвентарі книгозбірні луцьких тринітаріїв про бібліотечний фонд, дозволяють унаочнити динаміку розвитку книжкового фонду.

Таблиця 5. Луцький тринітарський монастир.
Обсяг бібліотечного фонду за архівними документами

Рік	Вид документа	Кількість од. зб.	Джерело
1799 р.	інвентар бібліотечного	2174 од. зб. /	ДАЖО, ф. 90. оп. 1, спр.

[254] Wołyniak (J. M. Giżycki). Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickich przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej. Cz. 1 // Nova Polonia Sacra. T. 1. Kraków, 1928. S. 141.

	фонду	1246 назв	227, арк. 11-57
1816 р.	сумарій бібліотечних книг	2461 од. зб.	ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 293, арк. 8-8 зв.
1816 р.	сумарій бібліотечних книг	2604 од. зб.	BJ, sygn. 6331 IV, k. 98 v.-99
1819 р.	сумарій бібліотечних книг	2370 од. зб.	ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 412, арк. 4 зв.-6 зв.

Хронологічно монастирські стародруки охоплюють XVI–XVIII ст. Основна кількість примірників була надрукована латинською мовою, питома вага польськомовних примірників була значно меншою.

З лаконічної інформації про бібліотечне приміщення складається уявлення про його інтер'єр. За описом монастиря 1799 р. бібліотека розташовувалася на другому поверсі. Її опис у документі представлено так: «Trzeci korytaz od Wschodu Słonca na Zachód zamyka w sobie Salę Literalną, mieysce do składu rzeczy na kztałt Garderoby. Obok niey z prawey strony iest Biblioteka, ney długość Łokci 21, szerokość 12 Łokci; w niey [schrona] się Książki Klasztorne, ręki doskonałem małowidłem pawimentem taflami uscielonym, i gustownymi konserwy Ksiąg szafami ozdobiona, a trzema oknami oswiecona» (Третій коридор від Сходу Сонця на Захід має Залу літеральну, місце для зберігання речей на взірець гардеробу. Біля неї праворуч є бібліотека. Її довжина становить 21 лікоть, ширина – 12 ліктів. У ній зберігаються монастирські книги, … , і вишуканими для зберігання [книг] шафами прикрашена, і трьома вікнами освітлена) (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 227, арк. 9 зв.).

Ідентичний опис бібліотечного приміщення подано в описі тринітарського монастиря 1816 р. (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 293, арк. 7). Опис бібліотеки тут різниться кількома словами порівняно з 1799 р.: «...Obok Sale literalną z prawey ręki Biblioteka na Xiażki Klasztorne którey dlugość łokci 21,

szerokości 12, doskonałem malowidłem pawimentem taflami usłanemi i gustownemi do zachowania Xiąg szafami ozdobiona, a trzema oknami oswiecona» (Поряд із Залою літеральною праворуч [знаходиться] бібліотека для кляшторних книг, довжина [приміщення] якої 21 лікоть, а ширина – 12 ліктів, досконалим живописом, зробленим на панелях, і мистецькими шафами для зберігання книжок прикрашена, і трьома вікнами освітлена). В кінці тексту інвентаря вміщено інформацію, що доповнює попередню: «Wszystkie Xiążki umieszczone są w szafach stolarską i snycerską robotą pożądnie zrobionych z których większych 2, mnieyszych 4. Oprócz pomieszczonych Xiążek znayduią się ieszcze w Bibliotece rzeczy następuiące: Kwadrans czyli czwarta część Astrolabii z igłą magnesową, Sfera mosiężna – Glob Geograficzny całey Ziemi, Glob na którym są wyrażone 12 Znaki Niebieskie, Sznurów Jeometrycznych zelaznych 2, Optyka z lanszaftami iedna» (Усі книжки розміщено в дерев'яних шафах різбярської роботи, акуратно виготовлених, з яких дві більші, а чотири менші. Окрім розставлених книжок у Бібліотеці ще є такі речі: квадрант чи четверта частина Астролябії з магнітною голкою, латунна Сфера – Географічний Глобус Земної кулі, Глобус, на якому зображено 12 Небесних Знаків, 2 геометричних залізних шнури, і одна Оптика з ланшафтами) (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 293, арк. 8 зв.).

За описом монастиря 1818 р., як повідомляє Я. М. Гіжицький, невелике приміщення бібліотеки розташовувалося на другому поверсі, між двома великими залами, посередині найвіддаленішого від костелу крила монастирської будівлі. Вікна його виходили на Луцький замок. Склепіння бібліотечної зали прикрашала алегорична фреска пензля брата тринітарія Йозефа Прехтля, яка зображала Мудрість, що збудувала тут оселю і виставила довкола сім колон-цнот, і напис зі Святого Письма «Sapientia aedificavit sibi domum, excidit columnas septem» (Przypow. IX.I). Як пише Я. М. Гіжицький, яскравою особливістю бібліотечної зали були книжкові шафи. Вздовж стін стояли дерев'яні лаковані шафи, виготовлені місцевими різьбярами у стилі архітектурного іонічного ордеру, оздоблені рослинним

орнаментом. Дві з них мали такі розміри: завдовжки 13,5 і заввишки 6,5 ліктів, і ділилися на п'ять верхніх шафок і стільки ж нижніх. Чотири з них були завдовжки 8 ліктів і 5 заввишки, і ділилися на три верхні шафки і три нижні. Ці шафи разом із книжками дісталися після закриття монастиря римо-католицькій семінарії в Житомирі. Кімната, що знаходилася перед бібліотекою, була аулою, де відбувалися урочистості й диспути. Після 1832 р. аула стала місцем, в якому зберігалися книжки з бібліотек скасованих монастирів[255]. В часи відвідин монастиря польським письменником Юзефом Крашевським (1812–1887) у приміщенні бібліотеки все ще знаходилися книжки, звезені з інших монастирів. Він емоційно так описує свої враження від монастирської книгозбірні: «...Znowu milczącemi korytarzami poszliśmy do Biblioteki, wprzód zajrzawszy do Auli, dawniej miejsca dysput i uroczystości, dziś smutnego składu ksiąg przewiezionych z innych klasztorów. Biblioteka XX. Trynitarzy jest jedną z najpękniejszych (na oko przynaimniej, bom jej przeglądać nie mogł) jakie mi się widzieć zdarzyło. Salka to nie wielka, jasna, wesoła, świeża i zda się dopiero wczoraj wzniesiona, ozdobiona i czysto wyświeżona, przybrana wytwornie, choć skromnie. Na sklepieniu świeci jeszcze malowanie, allegoryczne; wzięto z textu Pisma Świętego, wypisanego nad dzwiami. Sapientia, jej świątynia, o siedmiu kolumnach, siedem cnot u osobionych, do koła sklepień, skaładaią malowanie stropu. – Sciany zdobią prześliczne, prostotą swoją drewniane szafy, przez braciszka Zakonu snycersko skromnie a wdzięcznie przybrane. Nad iedną z nich, wznoszą się trzy drewniane popiersia. – Nie możemy dość wychwalić piękność tej salki, tych szaf staroświeckich a tak jeszcze swieżych, i cudownego nad wszystko z okien widoku, na stare Zamczysko łuckie» (...Знову мовчазними коридорами пішли ми до бібліотеки, спочатку відвідавши аулу, давнє місце диспутів та урочистих подій, тепер сумної збірки книг, перевезених з інших монастирів. Бібліотека отців тринітаріїв є однією з найкрасивіших

[255] Wołyniak (J. M. Giżycki). Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickich przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej. Cz. 1 // Nova Polonia Sacra. T. 1. Kraków, 1928. S. 141-142. З посиланням на Я. М. Гіжицького ця інформація подається у: Колосок Б. Римо-католицькі святині Луцька. Київ, 2004. С. 206–207, 208.

(принаймні на око, бо ознайомитися з нею я не мав змоги) з тих, які мені доводилося бачити. Приміщення це невелике, світле, веселе, свіже, здавалося тільки вчора було побудоване, прикрашене, чисто прибране, вишукано оздоблене, хоча скромне. На склепінні ще видно алегоричний живопис, узятий з тексту Святого Письма, написаного над дверями. Мудрість, її святиня, з сімома колонами, які уособлюють сім чеснот, навколо склепінь, утворюють живопис стелі. Стіни прикрашають чудові у своїй простоті дерев'яні шафи, виконані ченцем Ордену, різьбярсько скромно і мило оздоблені. Над однією з них підносяться три дерев'яні погруддя. Не можемо нахвалитися красою цього приміщення, цих старосвітських, а так ще добре збережених шаф, і понад усе прекрасним краєвидом з вікон на древній Луцький замок)[256].

Опрацьовані документи не несуть інформацію про осіб, які виконували функції бібліотекарів.

Доля бібліотеки була нерозривно пов'язана з долею монастиря. Суспільно-політичні колізії впливали на її становище й розвиток. Тринітарський монастир, як й інші луцькі конвенти, страждав від пожеж, що завдавали значних руйнацій місту. 1777 року відбулося нове освячення монастирського костелу, яке могло бути викликане значними за обсягами роботами з його реконструкції через суттєві пошкодження від пожежі. Найвірогідніше, що від пожеж страждала також і монастирська бібліотека.

Подаємо хронологію важливих подій в історії монастиря XIX ст., які кардинально вплинули на його долю, а відтак і на долю монастирської книгозбірні. Через війну Росії з Наполеоном Бонапартом 1812 р. монастир кілька років використовувався, як шпиталь для російського війська. Після польського листопадового повстання 1830–1831 рр. в імперського уряду з'явився реальний привід для закриття римо-католицьких монастирів у південно-західних губерніях Російської імперії. З 15 тринітарських монастирів, що знаходилися на її теренах, закрили 12. Найбільшим із

[256] Kraszewski Ig. Wspomnienie XX. Trynitarzy // Atheneum, 1844. T. 5, oddz. 4. S. 36.

залишених був луцький. До нього перебралися зі своїм рухомим майном ченці з інших орденських осередків. Певно, що вони принесли і якісь книжки зі своїх книгозбірень. 1842 року російський уряд конфіскував маєтки та фундуші, що належали Луцькому тринітарському монастиреві. 24 червня 1846 р. в монастирі знову трапилася пожежа, а 1850 р. відбулася передача всіх монастирських будівель цивільній владі[257]. Луцький монастир Ордену тринітаріїв припинив своє існування. У 1875 р. в залі колишної монастирської бібліотеки було влаштовано казино.

Ф. Радзішевський пише, що бібліотеку отців тринітаріїв після пожежі в монастирі (очевидно, пожежі 1846 р. – *І. Ц.-Р.*) та його закриття в 1850 р. було перевезено до Житомира, і вона влилася до бібліотеки ЛЖС[258]. Тут варто згадати, що 1843 р. було закрито Луцьку римо-католицьку духовну семінарію. 1844 р. резиденція луцько-житомирського біскупа була перенесена з Луцька до Житомира очільником Луцько-Житомирської дієцезії Михайлом Пивницьким (1771–1845). У вересні 1845 р. майно і приміщення закритого в 1842 р. францисканського монастиря в Житомирі були передані Житомирській римо-католицькій духовній семінарії. Відповідно Житомирська семінарія стала дієцезіальною[259].

У часи радянської влади бібліотечні фонди скасованих церковних інституцій Волині були зосереджені у ВНДМ у Житомирі. Стародруки книгозбірні луцьких тринітаріїв пройшли той самий шлях до ВБУ, що й стародруки більшості досліджених бібліотек католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії у складі книжкового фонду НДБ ВНДМ. Завершилася передача книжкового фонду ВНДМ до ВБУ 9 жовтня 1932 р.[260]

---

[257] Колосок Б. В. Римо-католицькі святині Луцька. Київ, 2004. С. 194–195.

[258] Chwalewik Ed. Zbiory polskie... Warszawa; Kraków, 1927. T. 2. S. 547; Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitych bibliotekach... Kraków, 1875. S. 46, 123.

[259] Шостак І. Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX століть. Білий-Дунаєць; Острог, 2005. С. 45, 131.

[260] Міщук С. М. Рукописні та книжкові зібрання Волині у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історія, склад, наукове дослідження. Київ, 2007. С. 47, 53, 66.

У процесі евристичної роботи з фондами в НБУВ виявлено 156 од. зб. з провенієнціями луцьких тринітаріїв. У ВСРВ вони знаходяться в колекціях палеотипів – 5 од. зб. (шифри: Pal. 468, 470, 906, 1093, 1198), плантенів – 3 од. зб. (шифри: Pl. 15, 51, 112), ельзевірів – 1 од. зб. (шифр: Elz. 454), в колекції видань другої половини XVI ст. – першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом, – 6 од. зб. (шифри: In. 3681, 4295, 4481, 4484, 4521, 5837); у ВІК стародруки луцьких тринітаріїв зберігаються в колекції «Науково-дослідна бібліотека Волинського науково-дослідного музею у Житомирі» – 139 од. зб.; у колекції «Родова бібліотека шляхтичів Мікошевських герба Домброва» – 1 од. зб. (шифр: Mik. 82), у Бібліотеці Університету св. Володимира, структурна частина «Роки» – 1 од. зб. (шифр: 1844-924). 5 од. зб. з бібліотеки Луцького тринітарського монастиря знаходяться тепер у фонді відділу рідкісної книги НБ КНУ (шифри: A-166563, A-165650, A-165869, C-163911, C-166442). У НІБУ, у відділі документів іноземними мовами, зберігаються 6 од. зб. з провенієнціями луцького монастиря (шифри: Лат.-2-Т-79, Лат.-2-Т-79 (інв. 261466), Лат.-2-Т-44 (інв. 320714), Лат.-2-Р-92 (інв. 315457), Лат.-2-М-29, Лат.-9 (2)+5-G-79). Нині 3 стародруки з провенієнцією луцьких тринітаріїв зберігаються в Бібліотеці Національного закладу імені Оссолінських у Вроцлаві (шифри: Oss.XVII-8019.Adl., Oss.XVIII.1200-III, Oss.XVIII-1231-II). Одна одиниця зберігання з Луцького тринітарського монастиря знаходиться в колекції стародруків ЦДІАУК (ф. 739, оп. 1, спр. 300).

Таблиця 6. Книжки бібліотеки Луцького тринітарського монастиря у сучасних книгосховищах (в одиницях зберігання)

Місце зберігання			**Кількість**
	Відділ стародруків та рідкісних видань	колекція палеотипів	5
		колекція плантенів	3
		колекція ельзевірів	1

Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського		колекція видань другої половини XVI – першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом	6
	Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій	колекція «Науково-дослідна бібліотека ВНДМ у Житомирі»	139
		Родова бібліотека шляхтичів Мікошевських	1
		Бібліотека Київського університету св. Володимира	1
Національна історична бібліотека України	Відділ документів іноземними мовами		6
Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Київського національного університету ім. Тараса Шевченка	Відділ рідкісної книги		5
Центральний державний історичний архів України, м. Київ			1
Бібліотека Національного закладу ім. Оссолінських (Вроцлав)			3

Про приналежність стародруків до книгозбірні Луцького тринітарського монастиря свідчать провенієнції різного виду. Це написи, які констатують факт приналежності даної книжки монастиреві, наприклад: « Ad Bibliothecam Conventus Luceoriensis Ord[inis] Discalc[eatorum] S[anctissimae]

Trinitatis Redem[ptionis] Capt[ivorum] або «Pro Collegio Luceoriensis Ord[inis] S[anctissimae] Trinitatis» та шрифтовий екслібрис-наліпка.

Монастирська бібліотека комплектувалася шляхом купівлі книжок, успадкуванням від померлих членів Ордену, дарами бонефакторів. За провенієнціями примірників можна назвати імена деяких з них: олицькі каноники Ян Новосадовський і Казімєж Матушевський, каноник луцького кафедрального храму Седлецький, Матвій Биковський.

Проаналізований матеріал на основі фактографічний даних дозволяє окреслити три періоди в історії бібліотеки Луцького тринітарського монастиря. Перший – луцький, коли бібліотека функціонувала у стінах монастиря і який тривав від заснування осередку до його закриття в 1850 р. Другий – житомирський, який охоплює 50-ті роки XIX ст. – 1932 р., коли книжки бібліотеки були у складі фондів спочатку Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії, потім Науково-дослідної бібліотеки ВНДМ у Житомирі. Третій – київський, що розпочався з 1932 р., коли стародруки було перевезено до ВБУ, і триває дотепер.

2.3.3. Бібліотека Берестецького тринітарського монастиря: історія, приміщення, бібліометрична характеристика фонду

Берестечко, яке знаходилося в Луцькому повіті Волинського воєводства (тепер місто Горохівського р-ну Волинської області), має давню історію. В XV ст. – на початку XVI ст. воно належало роду Боговитинів. Від 1544 р. як посаг місто переходить у володіння київського воєводи кн. Федора Пронського. 1547 року за привілеєм польського короля Жигімонта Августа Берестечко одержує магдебурзьке право і набуває статусу міста. Луцький староста кн. Олександр Пронський наприкінці XVI ст. (1595 р.) перейшов спочатку в католицизм, а згодом – у кальвінізм. У другій половині XVII ст. місто стає на деякий час головним центром аріянства на Волині[261]. На хвилі Контрреформації та полонізації українських земель у Берестечку починає

[261] Головко В. В. Берестечко // ЕІУ. Київ, 2003. Т. 1. С. 235.

діяти монастир Ордену босих братів найсвятішої Трійці від викупу бранців, що відіграв помітну роль в історії міста.

Берестецький тринітарський монастир був одним з перших осередків цього ордену в українських землях. Піонером у Польській провінції став монастир тринітаріїв у Львові, який постав 1686 р. з фундушів Велігорських, а наступним став монастир тринітаріїв у Берестечку, що отримав фундуші від галицького каштеляна Тиміша Карчевського герба Ясенчик (?–1691)[262]. Т. Карчевський розмістив тринітаріїв при місцевій каплиці вже 1689 р. 1691 р. він записав на фундацію тринітарського монастиря 15 тис. польських злотих, убезпечених на берестецькому кагалі, ділянку землі в передмісті, двох селян для ловлі риби, дозволив ченцям вільний помол зерна та вируб лісу. За це зобов'язав тринітаріїв відправляти щотижня 5 мес: за себе, родину і за солдатів своєї роти, які полягли захищаючи Вітчизну. Після смерті фундатора його зять, житомирський староста Прокіп Грановський, виконуючи волю тестя, 1693 р. побудував з дерева костел і монастирські будівлі для отців тринітаріїв, і від 1698 р. тринітарії вже мали парафію. Згодом тринітарії із зібраних фундушів побудували мурований монастир і костел в ім'я св. Трійці замість дерев'яних[263]. До цього будівництва долучився родич фундатора, член Ордену о. Ян від св. Йосифа Карчевський[264]. О. Ян від св. Йосифа був другим у шерезі провінціалів Польської провінції Ордену тринітаріїв. Обіймав цю посаду в 1729–1732 рр. Після завершення виконання обов'язків провінціала його двічі було призначено на посаду генерального дефінітора. Згодом він виконував функції генерального комісара. Помер о. Ян від св. Йосифа в Берестецькому монастирі 1744 р. на посаді міністра монастиря[265].

[262] Niesiecki K. Herbarz polski. W Lipsku, 1840. T. 5. S. 34.
[263]Janczak Ł. Trynitarze // Encyklopedja kościelna. Warszawa, 1907. T. 29. S. 216.
[264] Giżycki J. M. Trynitarze w Polsce // Podręczna encyklopedja kościelna. Warszawa; Lublin; Łódź, 1914. T. 39–40. S. 283.
[265] Giżycki J. M. Trynitarze w Polsce // Podręczna encyklopedja kościelna. Warszawa; Lublin; Łódź, 1914. T. 39–40. S. 279, 283.

З Берестецьким тринітарським монастирем пов'язані імена відомих діячів Польської провінції Ордену тринітаріїв, а саме: проповідника Стефана від св. Андрія Семінського, який закінчив свій життєвий шлях у Берестечку 1764 р.; Станіслава від св. Іоанна Хрестителя Стабовича, лектора, проповідника, секретаря, дефінітора і хронографа провінції, автора гімну на честь св. Урсули, який помер у Берестечку 1750 р.; секретаря провінції Станіслава від св. Іоанна Радванського, який переклав на польську мову життєпис превелебного Яна від Ісуса Марії і скінчив свій життєвий шлях у Берестечку 1768 р.; професора філософії і догматично-схоластичної теології Іосафата від св. Мартина Мадалинського, автора гімну на честь св. Михайла від Усіх Святих, який у 1786 р. головував на капітулі, що проходила в Берестецькому монастирі, і там помер[266]. У Берестечку 1758 р. вступив до лав Ордену тринітаріїв відомий художник Юзеф від св. Терези Прехтль (1734–1799)[267]. Берестецький тринітарський монастир увійшов у біографії чотирьох провінціалів Польської провінції Ордену: в Берестечку 24 червня 1795 р. помер Ігнацій від Усіх Святих Задарновський, 22-й у шерезі провінціалів, який керував провінцією в 1786–1790 рр.; 3 листопада 1813 р. тут помер Роман від св. Казимира Рищиц, який очолював провінцію до 1802 р.; у Берестечку 1772 р. вступив до Ордену майбутній провінціал Целестин від св. Мартина Пєтака (1755–1815); у 1782 р. в Берестечку народився Віктор від св. Ігнація Центелевич – викладач теології Віленського університету, провінціал Польської провінції Ордену тринітаріїв у 1823–1830 та 1833–1838 рр.[268] Наведені факти підтверджують високий статус Берестецького монастиря в орденській провінції.

Берестецькі тринітарії провадили підготовку до вступу у члени Ордену, утримували при монастирі школу, перетворену на початку XIX ст. на парафіяльну. В 1787 р., повертаючись з Канева, Берестечко відвідав

[266] Janczak Ł. Trynitarze // Encyklopedja kościelna. Warszawa, 1907. T. 29. S. 225, 227.
[267] Giżycki J. M. Trynitarze w Polsce // Podręczna encyklopedja kościelna. Warszawa; Lublin; Łódź, 1914. T. 39–40. S. 282.
[268] Giżycki J. M. Trynitarze w Polsce // Podręczna encyklopedja kościelna. Warszawa; Lublin; Łódź, 1914. T. 39–40. S. 280–281.

польський король Станіслав Август Понятовський. Під час його перебування в Берестечку шляхетська молодь, що навчалася у школі, якою опікувалися отці тринітарії, вітала монарха у монастирському костелі[269].

У коло діяльності тринітаріїв, як раніше відзначалося, окрім викупу з неволі бранців-християн, входила й діяльність на ниві освіти. Наприклад, представники Ордену тринітаріїв Польської провінції надавали пожертви Луцькій духовній семінарії. Так, 1803 р. вони передали 20 тис. злотих на утримання семінарії, яка постраждала від пожежі[270].

Друга половина XVIII – початок XIX ст. були відзначені реформуванням освіти. Католицьке духовенство на теренах Російської імперії не залишалося осторонь цього процесу. Отці тринітарії теж брали у ньому участь. 20 жовтня 1803 р. в Луцьку під головуванням біскупа Каспара Цецишовського зібралося все духовенство Луцько-Житомирської дієцезії. Чернечі спільноти делегували на зібрання 21 особу. Розглядалося питання про відкриття та утримання шкіл у Волинській, Подільській та Київській губерніях. Це зібрання ухвалило всім церковним громадам та духовним особам матеріально підтримувати як діючі школи, так і відкривати нові заклади. Для підготовки вчителів чернечі ордени повинні були надсилати своїх представників до Віленського університету: по три особи від тринітаріїв і домініканців, дві особи від кармелітів, по одній особі від францисканців та реформатів. Особливими постановами представники Ордену тринітаріїв передали на справу освіти у трьох губерніях 96 000 польських злотих. Вони надавали допомогу школам у Берестечку, Луцьку, Браїлові, Ржищеві[271].

1773 року Берестецький тринітарський монастир налічував 31 ченця, з них 13 капланів, 13 новіціїв і 5 братів[272]. Ченці проводили парафіяльне

[269] Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym. Warszawa, 1886. T. 3. S. 20.
[270] Шостак І. Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX століть. Білий-Дунаєць – Острог, 2005. С. 126.
[271] Шостак І. Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX століть. Білий-Дунаєць – Острог, 2005. С. 139.
[272] Królik L. Organizacja diecezji łuckiej i brzeskej od XVI do XVIII wieku. 2-ie wyd. Biały Dunajec; Ostróg, 2017.

душпастирство. На 1832 р. монастир мав сімох ченців, кількість парафіян налічувала 1240 осіб (ЦДІАУК, ф. 442, оп. 57, спр. 207, арк. 1–52), кількість монастирської прислуги – 9 осіб, ревізьких селян – 49 (ЦДІАУК, ф. 442, оп. 64, спр. 166, ч. 1, арк. 1–52)[273]. Для порівняння Шумбарський тринітарський монастир (Кременецький повіт Волинської губ.) в цей же час мав чотирьох ченців, 44 парафіянина; Теофіпольський тринітарський монастир (Старокостянтинівський повіт Волинської губ.) – п'ять ченців, кількість парафіян сягала 1598[274].

Берестецький тринітарський монастир було скасовано російською владою 1832 р. На основі указу від 31 липня 1837 р. прибутки ліквідованих 1832 р. монастирів йшли на утримання помонастирських костелів, які ставали парафіяльними.

Діяльність берестецьких тринітаріїв віддзеркалювалася у фонді монастирської книгозбірні. Бібліотека монастиря на першу чверть XIX ст. налічувала бл. 1500 од. зб.[275] Для порівняння: бібліотеки тринітарських монастирів у Луцьку, Теофіполі та Браїлові мали відповідно бл. 1470 од. зб., 610 од.зб. та 472 од. зб.[276] М. Підлипчак-Маєрович подає ці кількісні показники про бібліотечні фонди, посилаючись на публікації Я. М. Гіжицького.

Таблиця 7. Берестецький тринітарський монастир. Обсяг бібліотечного фонду за архівними документами.

Рік	Вид документа	Кількість од. зб.	Джерело
1799 р.	каталог монастирської бібліотеки	992	ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 202,

S. 232.

[273] Шостак І. Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX століть. – Білий-Дунаєць – Острог, 2005. С. 178, 181.

[274] Шостак І. Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX століть. – Білий-Дунаєць – Острог, 2005. С. 181, 182.

[275] Pidłypczak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. Wrocław, 1996. S. 175.

[276] Pidłypczak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. Wrocław, 1996. S. 175.

			арк. 4-46
1816 р.	сумарій бібліотечних книг	1696	ДАЖО, ф. 90, оп.1, спр. 286, арк. 6 зв.-7 зв.
1819 р.	сумарій бібліотечних книг	1692	ДАЖО, ф. 90, оп.1, спр. 366, арк. 5-5 зв.

Приміщення монастирської бібліотеки знаходилося на другому поверсі, мало два вікна. Книжкові шафи були відкритими. У візитаційному акті 1816 р. опис бібліотечного приміщення представлено так: «...na czwartym korytarzu od poludnia do poludnia iest Celi 2. [i] Biblioteka na książki, którey Długość Łokci 11, Szerokość Łokci 6, która potrzebnie przynależy tey reparacyi» (...у четвертому коридорі, [який простягся] з Півдня на Південь. знаходяться дві келії, Бібліотека для книг, довжина якої 11 ліктів, ширина – 6 ліктів...) (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 286, арк. 5 зв.). «Te wszystkie Xiążki są w Bibliotece złożone w szafach pożądnych. Xiążki zaś zakazane są złożone w teyże Bibliotece w szafie osobney zamkniętey, których nikt nieczyta, to niema na to pozwolienia» (Усі книжки в Бібліотеці розміщені в акуратно зроблених шафах. А заборонені книжки в цій же Бібліотеці знаходяться в окремій замкнутій шафі, їх ніхто не читає, бо немає на це дозволу) (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 286, арк. 9 зв.). Візитаційний акт 1819 р. додає кілька штрихів до опису бібліотечного приміщення: «[Na pierwszym piętrze] na 4-m korytarzy iest Cell dwie i Biblioteka o dwoch oknach, w ktorey są szafy otwarte na książki w około» ([На другому поверсі] в четвертому коридорі знаходяться дві келії і Бібліотека з двома вікнами, в якій розташовані по колу відкриті шафи для книжок) (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 366, арк. 2 зв.).

Приналежність книжок до монастирської бібліотеки засвідчують рукописні провенієнції, написані виключно латинською мовою, і вони мають такі варіанти форм: «Sum Conventus Berestecensis», «Pertinet ad Bibliothecam

Conventus Berestecensis Ordinis Discalceatorum SSSmae Trinitatis Redemptiones Captivorum», «Accessit Bibliotheca Conventus Berestecensis Ordinis SSSmae Trinitatis Redemptiones Captivorum», «Spectat ad Bibliothecam Conventus Berestecensis Ordinis SSSmae Trinitatis Redemptiones Captivorum».

На основі опрацьованого документального матеріалу можна констатувати, що в монастирській книгозбірні зберігалися видання багатьох європейських друкарень. Книжки були опубліковані у друкарнях Амстердама, Антверпена, Аугсбурга, Базеля, Варшави, Венеції, Віттенберга, Вроцлава, Вюрцбурга, Гановера, Каліша, Кельна, Кемптена, Кенігсберга, Кракова, Ліля, Ліона, Лейдена, Лейпціга, Лондона, Лувена, Любліна, Львова, Майнц, Мехельна, Мюнхена, Парижа, Познані, Страсбурга, Франкфурта-на-Майні, Утрехта. Каталог монастирської бібліотеки 1799 р. (ДАЖО, ф. 90, оп.1, спр. 202) фіксує 96 міст видання.

Бібліотечний фонд формувався через закупівлю книжок, обмін примірниками, дарування, успадкуванням книжок після смерті їхніх власників. Після закриття Берестецького монастиря бібліотека разом з ченцями, ймовірно, перейшла до Луцького тринітарського монастиря, який проіснував до 1850 р., а після його закриття у складі луцької монастирської книгозбірні влилася до бібліотеки ЛЖС. Про цей факт свідчить печатка бібліотеки ЛЖС на сторінках стародруків з берестецької книгозбірні. Фонди семінарської бібліотеки надійшли до Волинського науково-дослідного музею в Житомирі, а 1932 р., через століття після закриття монастиря, були передані до ВБУ. Нині стародруки з провенієнціями Берестецького тринітарського монастиря у фондах НБУВ зберігаються у хронологічних та видавничих колекціях ВСРВ НБУВ: колекції інкунабул (1 од. зб.), ельзевірів (7 од. зб.), колекції видань другої половини XVI – першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом, (27 од. зб.) і в історичній колекції «Науково-дослідна бібліотека Волинського державного науково-дослідного музею у Житомирі» у ВІК НБУВ. Виявити їх можна тільки за провенієнціями, переглядаючи книжки de visu. На сьогодні у фондах НБУВ віднайдено 74 стародруки з

бібліотеки Берестецького тринітарського монастииря. У відділі рідкісної книги НБ КНУ зберігаються 9 стародруків з монастирської книгозбірні (шифри: А-164921, А-166488, А-165670, А-165635, А-165888, А-166453, А-165748, А-165665, А-165968). У відділі документів іноземними мовами НІБУ зберігаються 18 стародруків берестецької бібліотеки (шифри: Латина / 2/ М-79), Латина / 2/ G-24), Латина / 2/ В-27, Латина / 2/ М-43, Латина / 2/ L-85, Латина / 2+17 / L-44, Латина / 2 / L-44, Латина / 2 / Н-93), Латина / 2 / F-9v), Латина / 2 / Е-76, Латина / 2 / D-95, Латина / 2 / D-72, Латина, грецька / 51 / D-60, Латина / 03 / А-95, Латина / 2+3Ч / D-53), Латина, грецька / 2 / С-79, Латина/ 9(417)+2/С-69), (Латина / 2/ А-70). Така розпорошеність берестецьких примірників у київських книгосховищах може бути пояснена тим, що фонди київських бібліотек були змішані в період німецької окупації міста, книжки відбиралися для вивезення до Рейху.

Відомо, що 4 стародруки з провенієнціями берестецьких тринітаріїв зберігаються тепер у Бібліотеці Національного закладу імені Оссолінських у Вроцлаві (шифри: Oss.XVII-1016, Oss.XVII-7868, Oss.XVIII.56287, Oss.XVIII-56216).

Польський дослідник Марек Бебак у своій публікації «Struktura proweniencyjna historycznego księgozbioru krakowskich bonifratrów – zarys problematyki» відзначає, що до бібліотеки краківських бонефраторів через книгозбірню краківських тринітаріїв потрапили книги з інших тринітарських монастирів, в т. ч. і з Берестечка (Sygn. 1386–1390)[277].

Таблиця 8. Книжки бібліотеки Берестецького тринітарського монастиря у сучасних книгосховищах (в одиницях зберігання)

Місце зберігання			**Кількість**
Національна бібліотека	Відділ стародруків та рідкісних	колекція інкунабул	1
		колекція ельзевірів	7
		колекція видань другої половини XVI – першої	27

[277] Bebak M. Struktura proweniencyjna historycznego księgozbioru krakowskich bonifratrów – zarys problematyki // Książka dawna i jej właściciele. T. 2. Wrocław, 2017. S. 154.

України ім. В. І. Вернадського	видань	чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом	
	Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій	колекція «Науково-дослідна бібліотека ВНДМ у Житомирі»	39
Національна історична бібліотека України	Відділ документів іноземними мовами		18
Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Київського національного університету ім. Тараса Шевченка	Відділ рідкісної книги		9
Монастир бонефраторів у Кракові			5
Бібліотека Національного закладу ім. Оссолінських (Вроцлав)			4

2.3.4. Бібліотека Теофіпольського тринітарського монастиря: історія, функціонування, фонди

Теофіполь – містечко у Кременецькому повіті Волинського воєводства, згодом Старкостянтинівського повіту Волинської губернії, нині селище міського типу, райцентр Хмельницької обл., згадки про яке відомі з 1420 р. Поселення має давню історію, в якій тринітарський монастир відігравав не останню роль[278]. Давні назви Теофіполя – Камінь, Білий Камінь, Камінь Човганський (Чолганський), Човган (Чолган). Містечко було у приватній власності і спочатку належало шляхтичам Човганським (Чолганським), з 1624 р. – Сенютам, а з 1681 р. – Яблоновським, входячи до Ляховецького ключа їхніх великих маєтностей[279]. Від новогрудського воєводи Юзефа

[278] Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym. Warszawa, 1886. T. 3, cz. 1. S. 108. J. Krz. Teofipol // SG. Warszawa, 1892. T. 12. S. 297–298.
[279] Teofipol // Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. T. 5: Województwo Wołyńskie.

Олександра Яблоновського (1711–1777) містечко успадкувала його старша донька Теофіла-Стшежислава (1743–1816), яка була одружена з литовським крайчим Юзефом Сапігою (†1792). Наступним його власником став їхній син Олександр Сапіга (1773–1812), мечник Варшавського князівства й ад'ютант Наполеона Бонапарта, який був одружений з Анною із Замойських (1780–1859). Їхній син Лев Сапіга (1802–1878)[280], згодом маршалок Галицького Сейму, був останнім володарем Теофіполя з роду Сапіг[281].

Мати новогрудського воєводи кн. Ю. О. Яблоновського Теофіла Яблоновська з Синявських (1677–1754)[282], дружина коронного хорунжого кн. Олександра Яблоновського (?–1733)[283], збудувала в містечку замок і змінила його назву на Теофіполь. 1738 року вона запросила в місто отців тринітаріїв, яким надала матеріальне забезпечення у вигляді 40000 польських злотих на маєтностях Теофіполя, Ляхівців, Волочківців і Тараканівки, 8 підданих, 3 волоки землі, 2 волоки лісу. Ченці, одержавши дозвіл від церковної влади, 5 листопада 1741 р. вступили у володіння ґрунтами і костелом, а 1743 р. розпочали зведення нового костелу й монастирських будівель. 29 травня 1746 р. новозбудований костел було освячено в імя Св. Трійці, Зачаття Найсвятішої Діви Марії, св. Теофіли, св. Архангела Михаїла, св. Каєтана та св. Яна Непомука[284]. У 1772 р. в монастирі мешкало 11 ченців, з них 8 капланів[285]. Теофіпольські тринітарії проводили парафіяльне душпастирство. З 1773 р. при монастирі діяла чотирикласна школа, в якій навчалося 60 учнів і працювало четверо викладачів[286]. Теофіпольський монастир належав до Польської провінції Ордену. Монастир проіснував до

Wrocław; Warszawa; Kraków, 1994. S. 498.
[280] Dunin-Borkowski J. Almanach błękitny. Genealogia żyiących rodów polskich. Lwów; Warszawa, [1908]. S. 138.
[281] Teofipol // Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. T. 5: Województwo Wołyńskie. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1994. S. 499.
[282] Dworzaczek Wł. Genealogia. Tablice. Warszawa, 1959. Tabl. 154; J. Krz. Teofipol // SG. Warszawa, 1892. T. 12. S. 298.
[283] Dworzaczek Wł. Genealogia. Tablice. Warszawa, 1959. Tabl. 154.
[284] Sobczyńska-Szczepańska M. Kościoł i klasztor trynitarzy w Teofilpolu... // Biuletyn Historii Sztuki. Kraków, 2010. № 1. S. 225.
[285] Królik L. Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku. Biały Dunaiec- Ostróg, 2017. S. 233.
[286] Стасюк І. А. Теофіполь // Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. Київ, 1971. С. 530.

скасування його російською владою в 1832 р. На той час монастирська братія налічувала п’ять ченців[287].

З Теофіпольським тринітарським монастирем пов’язані імена відомих діячів Польської провінції Ордену тринітаріїв, а саме: о. Ієроніма від св. Франтішка Кулеші, волинського шляхтича герба Сліповрон, провінціала Польської провінції в 1784–1786 рр., який обіймав також посаду генерального вікарія, помер у Теофіполі 19 вересня 1801 р.[288]; о. Йозефа від Апостолів Жвана, шляхтича з Покуття, який був на посаді провінціала в 1796–1798 рр., помер у Теофіполі 7 жовтня 1798 р.[289]; о. Марцеліна від св. Мартіна Арендта, який був провінціалом у 1820–1823 рр., помер у Теофіполі 6 листопада 1828 р.[290]; о. Віктора від св. Василя Ялбжиковського герба Граблі, в 1758 р. міністра Теофіпольського монастиря, згодом провінціала і дефінітора Польської провінції (пом. 1764)[291]; о. Ігнація від св. Антонія Кучинського, відомого орденського проповідника, який помер у Теофіполі 1767 р.; о. Августина від Іоана Хрестителя Янішевського, волинського шляхтича, який обіймав різні високі адміністративні посади в Ордені. Як дефінітор він був присутній на капітулі Ордену в Барселоні 1763 р. Він написав книжку про вшанування святих Ордену тринітаріїв, помер у Теофіполі 1769 р.[292]; о. Леона від св. Михайла Струтинського. О. Леон опублікував проповідь, виголошену на коронації ікони Богородиці в бернардинському костелі св. Михаїла у Вільнюсі, помер на посаді дефінітора провінції в Теофіполі 1779 р.; о. Антонія від Св. Духа Єзерського, викладача теології, автора книжки про Діву Марію та св. Войтеха, в якій міститься історія впровадження отців тринітаріїв до Речі Посполитої, помер у

[287] Шостак І. Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX століть. Білий-Дунаєць; Острог. 2005. С. 181, 182.
[288] Giżycki J. M. Notatki o niektórych naszych siedzibach trynitarskich. Kraków, 1912. S. 82.
[289] Giżycki J. M. Notatki o niektórych naszych siedzibach trynitarskich. Kraków, 1912. S. 83.
[290] Giżycki J. M. Trynitarze w Polsce // Podręczna encyklopedja kościelna. Warszawa; Lublin; Łódź, 1914. T. 39–40. S. 280.
[291] Giżycki J. M. Notatki o niektórych naszych siedzibach trynitarskich. Kraków, 1912. S. 80.
[292] Giżycki J. M. Notatki o niektórych naszych siedzibach trynitarskich. Kraków, 1912. S. 80–81.

Теофіполі 1758 р.[293] Ці факти засвідчують вагому роль теофіпольського монастиря в житті тринітарської провінції.

Історія монастирської бібліотеки нерозривно пов'язана з долею монастиря. Бібліотечний фонд формувався традиційними шляхами: через закупівлю книжок та обмін, дарами, успадкуванням книжок після смерті їхніх власників. Після закриття монастиря бібліотека, як і книгозбірня Берестецького тринітарського монастиря, ймовірно, надійшла до Луцького тринітарського монастиря, а після закриття Луцького осередку тринітаріїв у складі його бібліотеки влилася до бібліотеки ЛЖС. Про цей факт свідчить печатка семінарської бібліотеки, якою відмічено більшість стародруків теофіпольської книгозбірні. Згодом семінарська бібліотека надійшла до ВНДМ у Житомирі, а 1932 р. у складі фонду НДБ ВНДМ книжки було передано до ВБУ.

Про приналежність стародруків до монастирської бібліотеки свідчать провенієнційні написи, занотовані латинською мовою у таких формах: «Conventus Theophilpoliensis Ordinis Discalceatorum Sanctissimae Trinitatis Redemptione Captivorum», «Sum Conventus Theophilpoliensis Ordinis Sanctissimae Trinitatis Redemptione Captivorum», «Pertinet ad Bibliothecam Conventus Theophilpoliensis Ordinis Discalceatorum Sanctissimae Trinitatis», «Bibliotheca Theophilpoliensis Patrum Trinitariorum». На корінцях оправ теофіпольських примірників наклеєно паперові наліпки з шифром бібліотеки ЛЖС, а на титульних аркушах більшості книжок проставлено овальну печатку бібліотеки ЛЖС «Bibliotheca Seminarii Luceor-Zytomeriensis». Це вказує на те, що фонд теофіпольської монастирської книгозбірні влився до фонду семінарської бібліотеки. Не вдалося відшукати відомості про бібліотекарів та бібліотечне приміщення монастирської книгозбірні.

Каталогів, інвентарів чи списків книжок теофіпольської книгозбірні сьогодні в Україні не виявлено. Через це ми можемо тільки висловити загальні засади організації бібліотечного фонду, спираючись на

[293] Janczak Ł. Trynitarze // Encyklopedja kościelna. Warszawa, 1907. T. 29. S. 226, 227, 228.

узагальнення, зроблені польською дослідницею М. Підлипчак-Маєрович в її праці про монастирські книгозбірні на східних та південно-східних теренах Речі Посполитої в XVI–XVIII ст. У розпорядженні М. Підлипчак-Маєрович були каталоги тринітарських монастирів у Бурштині, Львові, Любліні та Томашові (Люблінське воєв.)[294]. За конституціями всіх католицьких орденів каталоги та інвентарі бібліотек укладалися за тематичними розділами, в абетковому порядку, з поданням відомостей про формат, кількість примірників і томів. У них надавалася інформація й про втрати книжок. У бібліотечних каталогах могли зазначатися також види оправ: шкіряна, пергаментова, напівшкіряна тощо, і стан збереження. У бібліотеках застосовувався форматний принцип розстановки фонду[295]. Перелічені елементи так чи інакше, очевидно, були присутні і в каталозі бібліотеки Теофіпольського тринітарського монастиря.

Наразі, через скромну джерельну базу, яка фактично окреслюється виявленими стародруками монастирської книгозбірні, неможливо представити деталізовану картину бібліотечного фонду.

За даними Я. М. Гіжицького, поданими М. Підлипчак-Маєрович, у XIX ст. монастирська книгозбірня налічувала 610 томів[296].

На основі опрацьованого документального матеріалу можна констатувати, що в бібліотеці зберігалися видання друкарень Амстердама, Аугсбурга, Базеля, Бердичева, Варшави, Відня, Гданська, Каліша, Кельна, Лейдена, Любліна, Львова, Познані, Почаєва, Рима, Супрасля, Фрейбурга. Виявлені книжки надруковані латинською та польською мовами.

Сьогодні відомо, що у фондах НБУВ зберігаються 75 од. зб. з бібліотеки Теофіпольського тринітарського монастиря: у колекціях ВСРВ – колекції ельзевірів (2 од. зб.), колекції рідкісних видань другої половини XVI

[294] Pidłypczak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. S. 168.
[295] Pidłypczak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. S. 62.
[296] Pidłypczak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. S. 175.

– першої чверті XIX ст, надрукованих латинським шрифтом (16 од. зб.), у фонді довідкової літератури іноземними мовами – 1 од. зб., та фонді ВІК – в історичній колекції «Науково-дослідна бібліотека Волинського державного науково-дослідного музею у Житомирі» (53 од. зб.) і частині колекції палеотипів, яка зберігається у цьому підрозділі (1 од. зб.). Два стародруки з провенієнціями теофіпольських тринітаріїв зберігаються у відділі рідкісної книги НБ КНУ (шифри: А-165640, А-165657) і два примірники – у фонді Бібліотеки Національного закладу імені Оссолінських у Вроцлаві (шифри: Ossol., sygn. XVIII-5532/2, Ossol., sygn. XVIII-3946).

Таблиця 9. Книжки бібліотеки Теофіпольського тринітарського монастиря у сучасних книгосховищах (в одиницях зберігання)

Місце зберігання			**Кількість**
Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського	Відділ стародруків та рідкісних видань	колекція ельзевірів	2
		колекція палеотипів	1
		колекція видань другої половини XVI – першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом	16
		фонд довідкової літератури іноземними мовами	1
	Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій	колекція «Науково-дослідна бібліотека ВДНДМ у Житомирі»	53
Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Київського національного	Відділ рідкісної книги		2

університету ім. Тараса Щевченка		
Бібліотека Національного закладу ім. Оссолінських (Вроцлав)		2

2.4. Історія бібліотек монастирів босих кармелітів

2.4.1. Орден босих кармелітів та його осідки на етнічних українських землях.

Орден босих братів Пресвятої Діви Марії з гори Кармель/Орден босих кармелітів (лат. Ordo Fratrum Discalceatorum Beatae Mariae Virginis de Monte Carmelo; лат. абревіатура назви Ордену – OCD; англ. – Order of the Discalced Carmelites, Order of Barefoot Carmelites) був затверджений папою Пієм V у 1566 р. *Засновники*: св. Тереза від Ісуса Авільська (Тереза Санчес Сепеда д'Авіла-і-Аумада; 1515–1582; Учитель Церкви) та св. Іван від Хреста (Хуан де Єпес Альварес; 1542–1591). 1593 року Ордену надано незалежність від Ордену взутих кармелітів. (Орден взутих кармелітів був заснований 1156 р. св. Бертольдом Калабрійським (?–1195) у Палестині на горі Кармель при джерелі св. Іллі, співзасновником вважається св. Брокар (?–1231). Орден був затверджений 1226 р. папою Гонорієм III (світське ім'я Ченчіо Савеллі, 1148–1227; понтифікат 1216–1227). Мав такий самий девіз, як і босі кармеліти. Емблема була відмінна: на геральдичному щиті зображено Гору Кармель, біля підніжжя Гори і по боках три шестипроменеві зірки). *Гасло Ордену*: «Zelo zelatus sum pro Domino Deo exercituu» (Ревний у ретельності задля слави Господа). *Емблема Ордену*: на геральдичному щиті гора Кармель, на якій стоїть хрест в оточенні трьох зірок; над щитом корона, над якою зображено руку св. Іллі з палаючим мечем; навколо щита стрічка з гаслом Ордену. *Атрибутом-символом* Ордену св. Іллі вважалася квітка піону (режим доступу: http://community.livejournal.com/heraldyka/1830.html). *Одяг*: ряса коричневого кольору, каптур, параман, кармелітський хрест. При виході з монастиря одягався білий плащ з каптуром. У босих кармелітів каптур був менший, а параман довший і важчий, ніж у взутих кармелітів.

*Святі Ордену (*що жили до XVIII ст. включно): бл. Анна від Варфоломія (Анна Гарсія; 1549–1626); бл. Марія від Ісуса (Марія Лопес де Рівас; 1560–1640); бл. Марія від Янголів (Марія Анна Фонтанелла; 1661–1717); св. Тереза Маргарита від св. Серця Ісуса (Анна Марія Реді; 1747–1770).

Осередки Ордену босих кармелітів на етнічних українських землях: монастирі в Бердичеві (закритий 1866 р.), Вишнівці (скасований 1832 р.), Кам'янці, Львові, Перемишлі і дві резиденції в Купині та Милятині.

2.4.2. Бібліотека Бердичівського монастиря босих кармелітів: головні події в історії бібліотеки, організація та бібліометрична характеристика фонду

Бердичівський монастир Ордену босих кармелітів в ім'я Непорочного зачаття Блаженної Діви Марії та св. Іоанна Хрестителя (Immaculate Conceptionis Beatissimae Virginis Mariae et utriusque S. Ioannis Baptiste) був заснований бл. 1630 р. київським воєводою Янушем Тишкевичем герба Леліва (1590–1649). Монастир було закладено як вікаріат Генеральною радою Ордену в Римі для місіонерської семінарії. Після бурхливих подій 1648–1654 рр., які змусили отців кармелітів залишити на час свій монастир, і повернення до зруйнованого війною монастиря осідок мав статус резиденції. Відновлена обитель 1720 р. одержала статус вікаріату, а рішенням від 10 вересня 1734 р. Провінціальна рада надала йому статус пріорату. Бердичівський монастир босих кармелітів у XVIII ст. за церковно-адміністративним устроєм Ордену відносився до його Польської провінції, що мала назву Святого Духа (Provincia Polona Sanctus Spiritus). Після третього поділу Речі Посполитої він разом із монастирями босих кармелітів у Вишнівці, Купині та Кам'янці утворив Руську провінцію Ордену з тією ж самою назвою. За адміністративним устроєм Римо-Католицької Церкви монастир знаходився на теренах Київської, згодом Луцько-Житомирської дієцезії. На 1772 р. бердичівська кармелітанська обитель за кількістю мешканців була найбільшою серед монастирів цього Ордену в українських

землях. Її братія налічувала 37 ченців[297]. При монастирі був новіціат, шпиталь, аптека, діяла школа, де навчалася шляхетська молодь. У монастирській книгозбірні зберігалися давні рукописи та книжки. У другій половині XVIII ст. монастир мав значний вплив на культурне та економічне життя регіону, здійсненню якого допомагала монастирська друкарня. При Маріїнському костелі Бердичівського конвенту існувало 8 костельних братств: 1) Братство Божої Матері св. Скапулярію; 2) Братство св. Йосифа; 3) Братство Непорочного зачаття Блаженної Діви Марії; 4) Архібратство Святої Трійці; 5) Братство Доброї та щасливої смерті; 6) Братство св. Яна Непомука; 7) Братство св. апостола Тадея; 8) Братство св. Теклі.

Історія бібліотеки тісно пов'язана з історією монастиря. Бердичівські кармеліти не раз були змушені залишати свій осідок через несприятливі історичні обставини, під час яких монастир зазнавав великих матеріальних втрат. У ці періоди вочевидь страждала й монастирська книгозбірня, яку треба було поповнювати після воєнних і політичних подій, що прокочувалися Бердичівщиною. В історії Бердичівського монастиря такими періодами були Національно-визвольна революція 1648–1657 рр. під проводом Б. Хмельницького, конфлікт з нащадками фундатора монастиря Я. Тишкевича, які хотіли позбутися кармелітів, залишивши собі маєтності і кошти, призначені Я. Тишкевичем ченцям, події Барської конфедерації, коли в 1768 р. російські військові частини на чолі з генерал-майором П. Кречетниковим утримували в облозі монастирську фортецю, де перебували війська конфедератів під командуванням К. Пуласького, а після капітуляції останніх монастир було пограбовано загарбниками. У 1648 р. під час військових подій Національно-визвольної революції кармеліти залишили монастир. Ситуація з бібліотекою на той час залишається невідомою. Апріорі можна гадати, що книгозбірня тоді понесла втрати. У 1784 р. та 1786 р., коли спадкоємці фундатора бердичівської обителі намагалися виставити босих

[297] Catalogus religiosorum et monialium carmelitarum discalceatorum Provinciae Polonae S. Spiritus in A. D. 1772. [Berdiczoviae, 1772]. Арк. з сигнатурами D_2–D_3.

кармелітів з Бердичева, монастир було пограбовано і ченці його залишили, бібліотека теж могла постраждати. Кармеліти повернулися до Бердичева 1720 р. і відбудували монастир. Попри всі несприятливі обставини, друга половина XVIII ст. в історії монастиря була часом найбільшого розквіту кармелітанської обителі. Монастир проіснував до 1866 р., коли був закритий російською владою після вбивства пріора монастиря за нез'ясованих обставин.

Після закриття кармелітанського монастиря його костел став парафіяльним, а бібліотека спочатку перебувала під наглядом пробоща костелу, а згодом – бердичівського поліцмейстера. У 1877 р. куратор Київської навчальної округи звернувся до київського військового, волинського і подільського генерал-губернатора кн. О. Дондукова-Корсакова (16.011869–16.04.1878) з проханням дозволити передати цінну монастирську бібліотеку Київському університету св. Володимира. До Ради Університету було надіслано каталог бердичівської бібліотеки для ознайомлення зі змістом бібліотечного фонду і створено спеціальну комісію під головуванням професора Університету Олександра Котляревського (1836–1881), завданням якої було визначити подальшу долю монастирської книгозбірні. До складу комісії увійшли професори М. Владимирський-Буданов, В. Демченко, В. Модестов та члени Бібліотечної Ради Університету (ДАК, ф. 16, оп. 316, спр. 139, арк. 22).

У жовтні 1878 р. книгозбірня була перевезена до Києва бібліотекарем і архіваріусом університетської Бібліотеки Кирилом Царевським та долучена до фондів університетської Бібліотеки. У своєму звіті Раді Університету про перевезення книг К. Царевський написав, що одержав 6502 томи, бракувало 762 томи з 7264, облікованих у бердичівському каталозі (ДАК, ф. 16, оп. 316, спр. 139, арк. 20). Факт безкоштовного отримання Університетом бердичівської кармелітанської бібліотеки висвітлювався в часопису «Университетские Известия», де було надруковано протоколи засідань Ради

Університету[298]. Бібліотека Бердичівського монастиря зберігалася в університетській Бібліотеці окремим фондом під назвою «Бердичівська колекція». До НБУВ, яка тоді носила назву Всенародна Бібліотека України, бердичівська книгозбірня надійшла в 1927–1928 рр. у складі університетської Бібліотеки[299].

Після касації в 1832 р. монастирів босих кармелітів у Вишнівці та Купині, коли деяких ченців закритих монастирів було переведено до Бердичева, якісь книжки кляшторів потрапили до бібліотеки бердичівського монастиря. Це підтверджують провенієнції деяких примірників, що надійшли зі скасованих монастирів і нині знаходяться у фонді історичної колекції «Бібліотека Бердичівського монастиря босих кармелітів» ВІК НБУВ.

До бердичівської кармелітанської бібліотеки надійшла група книжок з бібліотеки монастиря босих кармелітів у Глибокому. Нині частина стародруків цього монастиря зберігається у фондах Бібліотеки Вільнюського університету[300]. Документальні матеріали подають таку інформацію про обсяги бердичівського бібліотечного фонду: в 1781 р. він налічував 7264 томи (3467 бібліографічних описів (позицій) рукописного каталогу і був поділений на 23 тематичні відділи; ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413); 1799 р. – 2854 бібліографічних описів, поділених на 20 тематичних розділів (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а); у 1802 р. – книжковий фонд налічував 3131 од. зб. і був поділений на 21 тематичний відділ (РДІА, ф. 822, оп. 12, спр. 3, арк. 397); у 1834 р. загальна кількість книжок становила 2106 од. зб., які були поділені на 27 тематичних груп (сумарій книг за тематичними групами; ДНББ, ф. 23, оп. 1, спр. 893, арк. 7–7 зв.); у 1862 р. – книжковий фонд налічував 7264 од. зб. (ІР НБУВ, ф. 397, спр. 130-Н). За каталогом монастирської бібліотеки під назвою «Katalog książek, które są właśnością skasowanego klasztoru

[298] Университетские Известия. Киев, 1877, № 11. С. 5; № 12. С. 4; 1879, № 3. С. 18.
[299]Колесник Е. А. Книжные коллекции Центральной научной библиотеки Академии наук УССР. Киев, 1988. С. 40–44.
[300] Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai katalogos. Vilnuis, 2003: №№ 473, 500, 594, 626, 858; Vilniaus universiteto bibliotekos plantenai: katalogas. Vilnius, 2015: №№ 26, 56, 91, 141, 143, 267, 300, 302, 414, 415.

berdyczowskiego» 1870 р., укладеним після закриття монастиря, її фонд налічував 6508 томів (ДАК, ф. 16, оп. 316, спр. 139).

Таблиця 10. Бердичівський монастир босих кармелітів. Обсяг бібліотечного фонду за архівними документами

Рік	Вид документу	Кількість од. зб.	Джерело
1781 р.	каталог монастирської бібліотеки	7264 тт./3467 назв	ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413.
1799 р.	каталог монастирської бібліотеки	2854 назв	ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 105–152 зв.
1802 р.	сумарій бібліотечних книг	3131 тт.	РДІА, ф. 822, оп. 12, спр. 3, арк. 397
1804 р.	сумарій бібліотечних книг	3131 тт.	ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 191-191 зв.
1822 р.	сумарій бібліотечних книг	2256 од. зб.	AGAD, sygn. 270, 16-17
1834 р.	сумарій бібліотечних книг	2106 од. зб.	ДНББ, ф. 23, оп. 1, спр. 893, арк. 7–7 зв.
1862 р.	каталог монастирської бібліотеки	7264 од.зб.	ІР НБУВ, ф. 397, спр. 130-Н
1870 р.	каталог монастирської бібліотеки	6508 од. зб.	ДАК, ф. 16, оп. 316, спр. 139

Переважна більшість стародруків бердичівської кармелітанської бібліотеки має шкіряні оправи, значно менша їх кількість – оправи з пергаменту, відносно незначна частина невеликих за обсягом видань має видавничі паперові обкладинки, поодинокі примірники мають напівшкіряні оправи. Цікаву інформацію про оправи книжок костельних братств Бердичівського монастиря надає документ «Xięgi Brackie», укладений для акту генеральної візитації монастиря 1786 р. У документі подано опис

15 рукописних братських книг у період від 1745 р. до 1763 р. Ці книги містять відомості про надходження та витрати грошових сум, збори та вибори членів братств. В описі зазначено вид книги, її формат і обсяг у лібрах паперу, подано опис оправи та дату початку ведення книги. Книга зборів та виборів Архібратства св. Трійці, розпочата в червні 1745 р., наприклад, мала формат «in Folio», була складена з трьох лібрів паперу, оправлена в червону шкіру і мала срібні застібки: «Xięga Sessyi i Elekcyi Bractwa SSS. Troycy in Folio z Trzech Liber Papieru złożona, w skórę czerwoną oprawna, z klauzurami srebrnemi, zaczynaiąca się od 13 Junij A 1745-to» (ІР НБУВ, ф. 332, спр. 17, с. 568). Книга Братства Доброї смерті, започаткована в березні 1763 р., теж мала формат «in Folio», була складена з чотирьох лібрів паперу, оправлена в червону шкіру і мала латунні застібки: «Xięga Album Confrat[ernitatis] Bonae Mortis in Folio z czterych Liber Papieru złożona, w skórę czerwoną oprawna, z klauzurkami mosiężnymi, zaczynaiącasię od 19 Marca 1763» (ІР НБУВ, ф. 332, спр. 17, с. 569). Книга Братства Скапулярія Пресвятої Діви Марії і св. Йосифа мала срібний оклад із зеленим оксамитом: «Xięga Album Confraternitatis Scapulari Beatissimae Virginis Mariae et Sancti Joseph in Folio w srebro oprawiona y w axamit zielony, zaczynaiącasię od 1751» (ІР НБУВ, ф. 332, спр. 17, с. 569). Оправи братських книг виготовлялися якщо не в монастирі, то на замовлення монастиря і є свідченням книжкової культури, що побутувала в монастирських стінах.

Бібліотека Бердичівського монастиря босих кармелітів нині є найбільшою в Україні серед давніх книгозбірень католицьких монастирів, які функціонували на етнічних українських землях. Її компактно збережений комплекс тепер знаходиться у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ і налічує 4852 томи. Відносно невелика кількість стародруків із провенієнціями монастирської бібліотеки зберігається в колекціях відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, а саме: в колекціях інкунабул, палеотипів, ельзевірів, плантенів, етьєнів, колекції видань другої половини XVI – першої чверті XIX ст., надрукованих латинських шрифтом.

Таблиця 11. Книжки бібліотеки Бердичівського монастиря босих кармелітів у сучасних книгосховищах (в одиницях зберігання)

Місце зберігання			Кількість
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського	Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій	колекція «Бердичівський музей»	3
		Бібліотека Бердичівського монастиря босих кармелітів	4852
	Відділ стародруків та рідкісних видань	колекція інкунабул	4
		колекція палеотипів	49
		колекція ельзевірів	5
		колекція етьєнів	2
		колекція плантенів	1
		колекція видань другої половини XVI – першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом	32
Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка			4
Бібліотека Вільнюського університету			15

Характерною ознакою приналежності стародруків до книгозбірні бердичівських кармелітів є провенієнції констатуючого змісту: «Conventus Berdiczoviensis Carmelitarum Discalceatorum», «Bibliothecae Berdiczoviensis Carmelitarum Discalceatorum», які знаходяться практично на всіх примірниках монастирської книгозбірні. Її бібліотечні шифри були сформовані наступним чином: з великої літери латинської абетки, яка означала тематичний розділ бібліотеки і одночасно – позначення шафи, де зберігалися примірники цього тематичного відділу, та арабських цифр, що означали порядковий номер книжки у цьому тематичному розділі, наприклад: «M/36» або «C/78».

Книгозбірня Бердичівського монастиря босих кармелітів формувалася традиційними шляхами: купівлею, даруванням, заповітами, книгообміном, виданнями монастирської друкарні. Так, як і в інших католицьких монастирях на теренах історичної Речі Посполитої, значна частина бібліотечного фонду була придбана з ініціативи, стараннями або коштом керівництва монастиря й Ордену. Поповнювалася книгозбірня і книжками, придбаними рядовими ченцями монастиря. Документи зберегли факт фінансування закупівлі книжок монастирем. В Акті генеральної візитації монастиря 1799 р. вказано, що для витрати на книжки виділили 1% від 3000 польських злотих, записаних добринським чашником Станіславом Криницьким, тобто 30 злотих (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 54 зв.). Як показують архівні документи, за 30 польських злотих у 70-ті роки XVIII ст. можна було придбати Євангеліє чи Октоїх форматом у 2°, Акафісти форматом у 4° – за 8 польських злотих[301]. С. Криницький був доброчинцем бердичівського монастиря. 3 квітня 1765 р. він записав монастирю 18 000 злотих із зобов'язанням ченцям служити 52 меси і 2 заупокійні служби щорічно[302]. З 1787 р. поминальні служби за упокій С. Криницького ченці-кармеліти правили щомісяця – 4, на рік – 48[303]. Зі вказаної вище суми 3 000 злотих були призначені для салютів з гармат під час відпуст во славу Всевишнього[304]. Після захоплення монастиря військовими підрозділами Кречетнікова, внаслідок чого монастирська фортеця була позбавлена гармат, біскуп К. К. Цецішовський змінив призначення цієї суми, яка відтоді мусила використовуватися для закупілі шкільних підручників для бідних дітей[305].

Монастирю дарували книжки і навіть цілі бібліотеки світські особи. 14 квітня 1772 р. Бердичівському монастирю свою бібліотеку подарував

[301] Фйольдварі Ш. Прайс-листи на богослужбові книги Почаївської лаври: нові міркування щодо міграції книг між Річчю Посполитою та Імперією Габсбургів // Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір. Матеріали Міжнар. наук. конференції (Київ, 8–10 жовтня 2024 р.). Київ, 2024. Т. 2. С. 350–353.
[302] Wanat B. J. Klaztor karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie. Kraków, 2007. S. 192.
[303] Wanat B. J. Klasztor karmelitów bosych w Berdyczoie na Ukrainie. Kraków, 2007. S. 190–191.
[304] Wanat B. J. Klasztor karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie. Kraków, 2007. S. 190.
[305] Wanat B. J. Klasztor karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie. Kraków, 2007. S. 143.

овруцький мечник Станіслав Бачинський. Факт дарування зафіксовано в Акті генеральної візитації 1799 р. (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 57, арк. 185 зв.). У книзі візитацій Бердичівського монастиря і костелу за 1841 р. знаходиться опис документів про фундуші та пожертви монастирю. У цьому документі міститься такий запис: «1772 14 kwietna. Stanisław Baczyński przekazuie klasztorowi bibliotekę»[306]. На ознаку вдячності отці кармеліти зобов'язалися щорічно у травні служити жалобну службу за померлих батьків та родичів офіродавця, а після його смерті – і за нього[307]. Від 1787 р. з фундушів монастиря відправлялася поминальна служба 1 на місяць – 12 на рік за душі рідних С. Бачинського[308], а за нього самого – 1 на рік[309].

В історії монастирської книгозбірні мало місце й вилучення книжок з бібліотечного фонду. 1794 року з бібліотеки було взято до Петербурга 12 видань (18 од. зб.), пов'язаних тематично з історією Речі Посполитої. Розписку у цьому дав Семен Степанович Бутовський. Серед забраних книжок були праці Я. Длугоша, М. Кромера, А. Гваньїні, С. Сарницького, Я. Пісторія, Г. Ленгніха, Б. Вігнера, М. Бізард'єра. У 1799 р. книги ще не було повернуто до Бердичева (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 152 зв.). Але видання праці А. Гваньїні, наприклад, з того часу й досі немає у фонді Бібліотеки Бердичівського монастиря босих кармелітів (НБУВ). Через брак документів залишається нез'ясованим, з якою метою книжки було забрано до Петербурга.

Важлива інформація про шляхи надходження книжок до бібліотечного фонду міститься у провенієнціях стародруків монастирської книгозбірні, які будуть джерелознавчо проаналізовані в 4-му розділі дисертаційного дослідження.

Акт генеральної візитації Бердичівського монастиря 1799 р. подає опис приміщення монастирської бібліотеки під заголовком «Biblioteka w

[306] Wanat B. J. 2007. Klasztor karmelitów boych w Berdyczowie na Ukrainie. Kraków, 2007. S. 109.
[307] Wanat B. J. Klasztor karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie. Kraków, 2007. S. 114.
[308] Wanat B. J. Klasztor karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie. Kraków, 2007. S. 190–191.
[309] Wanat B. J. Klasztor karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie. Kraków, 2007. S. 192.

Klasztorze Berdyczowskim»: «Biblioteka Xiążek Klasztornych sytuowana w Klasztore od Koscioła za Ołtarzem wielkim korytarzem oddzielona, ma szaf piętnascie kratami stolarską robotą, na zamki iednem kluczem zamykane, w tych Xsiążki podług różności gatunków położone, Literami na grzbietach wyrażonemi, okazuią gatunek Xiążki do swey szafy należące, liczbą zaś przy Literze położoną, okazuią mieysce, która po którey mieyscić się powinna, iako y w Regestrze Xiążek też znaki położone, w górnych Szafach dwoch Libri prihibiti znayduią się pod osobnym kluczem... utrzymywanym. Też Xiążki nie bywaią czytane ni od kogo – Aże do otrzymywania onych Specyalney Ricencyi dotąd nie było, a te w tym czasie Wizyty Generalney naypokorniey dopraszamy się. Teyże Biblioteki Długość ma Łokci Dziesięć, Szerokość ma Łokci Ośm, o Dwoch Oknach, Drzwi iedne na pół otwierane z Szkłem gurą. Stoł na środku z Szufladami na drobnieysze Xiążki y Papiery drukowane. Cała Biblioteka tak ma Murze, iak y co do Szaf. Podłoga gładka z Tarcic hebłowanych. Skabelka do Szaf górnych znayduią się. – W teyże na Kooperdymencie Napis, iż tę Biblioteke odwiedzał Nayiasnieyszy Stanisław August Król Polski będąc w tym Kraiu Roku 1781. Drugi Napis w podobnymże Kooperdymencie, iż tegoż Roku wprzód stanęła w porządku swym taz Biblioteka , znayduie się w niey Portret Nayiasnieyszego Imperatora Naszego Pawła I. Tudzież Globus Terrestris, używany od Szkół tuteyszych, Barometrum Magnem, y Lapis Magneticus, cum suo Ornamento» (Бібліотека монастирських книжок знаходиться в монастирі, відділена від костелу великим коридором за вівтарем, має 15 шаф столярської роботи з гратами, які замикаються одним ключем; у цих [шафах] книжки розташовано відповідним чином: літери, розміщені на корінцях, вказують приналежність примірника до своєї шафи, а цифра, проставлена при літері, вказує на місце, яке повинна займати книжка за книжкою [у цій шафі]; [ці позначення відповідають позначенням], проставленим у реєстрі [книг]; у двох верхніх шафах знаходяться заборонені книги, [ці шафи] замикаються спеціальним ключем. Ці книжки ніхто не читає без спеціального дозволу, якого ще не було, але на який під час генеральної візитації ми покірно просимо. Довжина [бібліотечного приміщення]

становить 10 ліктів, ширина – вісім ліктів, [бібліотека] має два вікна, двері, зашклені вгорі, і половина яких відкривається. Посередині стіл з шухлядами для менших книжок і друкованих паперів. Уся бібліотека має муровані стіни, при яких [стоять] шафи. Підлога гладка, укладена з дерев'яних плит. Є драбинка для верхніх шаф. У бібліотеці на [мідній таблиці] є напис про те, що бібліотеку відвідав найясніший польський король Станіслав Август, який був у цім краї в 1781 році. Другий напис на подібній [мідній таблиці] [сповіщає], що раніше в тому ж році була розставлена ця бібліотека; в ній знаходиться портрет найяснішого імператора нашого Павла I. Тут же знаходяться глобус, який використовується в тутешній школі, великий барометр і магнітний камінь зі своїм візерунком) (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 102). В іншому місці візитаційного акту коротко ще раз згадується бібліотечне приміщення: «...[до Бібліотеки провадили] drzwi na półsklanne, w którey na około Szafy z kratami malowane, okien wydanych na Zachód dwie, Posadzka drewniana w Tafle...» (...[до Бібліотеки провадили] напівшкляні двері, в ній по колу стояли пофарбовані шафи з гратами, було два вікна, які виходили на Захід, дерев'яна підлога з плит...) (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, сп. 213а, арк. 102 зв.).

Про бібліотечну залу подає інформацію й генеральна візитація монастиря 1802 р. Приміщення бібліотеки розміщувалося на першому поверсі (партері) в північно-західному крилі монастирської будівлі, за скарбницею захристії. Зала розміром 16х16 ліктів мала два вікна, які виходили на північний дитинець. Книжкові шафи стояли попід стінами і замикалися залізними ґратами. Посередині [кімнати] містився довгий стіл. Підлога приміщення була з [дерев'яних] плит, а вікна і двері із залізними ґратами.

У списку ченців-кармелітів Провінції св. Духа з 1770 р. зазначено, що посаду бібліотекаря в Бердичівському монастирі на той час обіймав брат Якуб від св. Бібіани[310].

У документі 1799 р. зазначається, що всією Бібліотекою завідував о. Августин (Август), префект монастирської друкарні (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, сп. 213а, арк. 9 зв.). Від 1781 р. до 1814 р. посаду префекта монастирської друкарні обіймав о. Августин від Непорочного Зачаття Найсвятішої Діви Марії Куницький (1745–1814). О. Августин відіграв вагому роль в історії Бердичівського монастиря і кармелітанського Ордену, обіймаючи високі адміністративні посади: підпріора (1772–1775), пріора (1778–1781) і дефінітора (1790–1796) монастиря та провінціала Руської провінції Ордену босих кармелітів (1799–1802; 1802–1805)[311]. Отже, він виконував функції бібліотекаря великої монастирської книгозбірні, поєднуючи їх з досконалим керівництвом монастирською офіциною. Саме він підписав правила користування каталогом монастирської бібліотеки, датованим 1781 р., коли обіймав посаду пріора Бердичівського монастиря (1778–1781).

Треба відмітити, що кляшторний архів у 1799 р. зберігався окремо від бібліотеки. За документами ним опікувався префект монастирського костелу кс. Тимотеуш (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 167).

Єдиний серед монастирів досліджуваних бібліотек – Бердичівський кармелітанський конвент мав власну друкарню (діяла 1758–1844 рр.), яка забезпечувала його потреби в діяльності, спрямованій на утвердження католицизму та забезпечення потреб пастви римо-католицької конфесії. Ця друкарня була найбільш потужною на південно-східних теренах Речі Посполитої. За час свого функціонування в ній було видруковано понад 900 видань різного обсягу і тематики[312]. Свою видавничу політику вона проводила насамперед з урахуванням завдань свого Ордену, але брала до

[310] Catalogus religiosorum et monialium Carmelitarum Discalceatorum Provinciae Polonae S. Spiritus in A.D. 1772. [Berdiczoviae, 1772]. Арк. з сигнатурою F. 6.
[311] Wanat B. J. Drukarnia Karmelu Fortecy Najświętszej Maryi Panny w Berdyczowie. Kraków, 2002. S. 30–31.
[312] Ціборовська-Римарович І. Друкарня Бердичівського монастиря босих кармелітів: історія та видавнича діяльність. 1758–1844. Київ, 2019. С. 8.

уваги й інтелектуальні потреби місцевого суспільства. Бердичівська друкарня, як будь-яка інша, за своїм родом діяльності була інструментом впливу на суспільство. Треба вказати, що при монастирській друкарні була окремо бібліотека, де зберігалася друкарська продукція і яку можна було придбати (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, сп. 213а, арк. 102 зв.). Детальніші відомості про наявність бердичівських видань у фондах досліджених книгозбірень представлено у 3-му розділі дисертації.

На основі документальної реконструкції історії монастирської бібліотеки можна окреслити чотири періоди в її історії, в які вона відігравала різні ролі: перший, «монастирський», коли бібліотека функціонувала у стінах кляштору і виконувала відповідні функції, надані їй цією інституцією; другий, «бердичівський», коли вона була у віданні бердичівського поліцмейстера і її діяльність завмерла на років 10; третій, «університетський», коли бібліотеку було перевезено до Києва і вона влилася до бібліотеки Київського університету св. Володимира. В наш час через брак документів складно визначити активність користування читачів стародруками бердичівської книгозбірні в «університетський» період. Четвертий період історії пов'язаний з перебуванням бібліотеки у стінах НБУВ, коли почалося історико-бібліотекознавче дослідження її фонду.

2.4.3. Бібліотека Вишнівецького монастиря босих кармелітів: основні події в історії книгозбірні, організація та бібліометрична характеристика фонду

Монастир Ордену босих кармелітів у Вишнівці[313] був закладений у 1645 р. представником українського князівського роду Вишневецьких герба Корибут, визначним військовим діячем Речі Посполитої XVII ст., руським воєводою Яремою Вишневецьким (1612–1651). Через військові дії, які прокочувалися хвилями по Волинській землі, монастир неодноразово був зруйнуваний. Будівництво нових споруд монастиря було відновлене і

[313] м. Вишнівець – родове гніздо українського князівського роду Вишневецьких герба Корибут, знаходилося у Кременецькому повіті Волинського воєводства, тепер м-ко Збаразького району Тернопільської області.

завершене стараннями та коштом князя Михайла Серватія Вишневецького (1680–1744), великого гетьмана ВКЛ, канцлера ВКЛ, Віленського воєводи, останнього представника князівського роду по чоловічій лінії[314]. Будівельні роботи проходили від 1720 р. до 1740 р. З 1724 р. ними керував архітектор Якуб Дапре Блажей (Dapres Blangey). Монастирський костел мурувався як родова усипальниця Вишневецьких, він мав 11 вівтарів, авторами яких були Каспер Колерт (Kolert) і Криштофт Зейнер (Seyner) (1733 р.)[315]. Тут знайшов вічний спочинок М. С. Вишневецький та його рано померлі діти. Формування монастирського комплексу завершилося наприкінці XVIII ст. і було тісно пов'язане з урбаністичними тенденціями того часу та розбудовою Вишневецької резиденції графами Мнішеками.

У XVIII ст. за церковним адміністративно-територіальним устроєм Ордену монастир відносився до його Польської провінції, що мала назву Святого Духа (Provincia Polona Sanctus Spiritus), і носив ім'я св. Архангела Михаїла (Conventus Visniovecensis sub Titulo Sancti Michaelis Archangeli). На 1772 р. монастир налічував 16 ченців[316]. У другій половині XVIII ст. кармелітанська братія в Бердичеві налічувала 37 ченців, у Львові – 31 ченця, в Перемишлі – 21 ченця, в Кам'янці – 16 ченців, в резиденції в Купині – 7 ченців, у Милятині – 10 ченців[317]. Наведені кількісні відомості про братію орденських монастирів говорять про те, що Вишнівецький монастир був не з найбільших. На час касації монастиря в 1832 р. склад його братії був такий: пріор Телесфор Козловський, екс-провінціал і 2-й дефінітор Валеріан Кобилецький, ченці-священники Яків Пташкевич, Симон Володимирський,

[314] Батько кн. Яреми Вишневецького і прадід кн. Михайла Серватія Вишневецького були троюрідними братами. (Dworzaczek W. Genealogia: Tablice. Warszawa, 1959. Tabl. 176). Ярема Вишневецький належав до молодшої або «королівської» гілки князівського роду, яка згасла зі смертю його сина, польського короля Михайла Корибута Вишневецького (1640–1673). Михайло Серватій належав до старшої або «князівської» гілки роду. З його смертю згас рід Вишневецьких.

[315] Brykowska M. Architektura karmelitow bosych XVII–XVIII st. Warszawa, 1991. S. 57. В описі монастирського костелу 1816 р. говориться про 15 вівтарів (Giżycki J. M. Gozdawa. Klasztor oo. Karmelitów bosych w Wiśniowcu // Rocznik Wołyński. T. 8. Równe, 1939. S. 173).

[316] Cathalogus religiosorum et monialium carmelitarum discalceatorum Provinciae Polonae S. Spiritus in Anno Domini 1772. [Berdicoviae, n. a. 1773]. F. [22]; Encyklopedja kościelna. Warszawa, 1877. T. 10. S. 44–50.

[317] Cathalogus religiosorum et monialium carmelitarum discalceatorum Provinciae Polonae S. Spiritus in Anno Domini 1772. [Berdicoviae, n. a. 1773]. F. [22].

Рафаїл Телякевич, Костянтин Подосовський, Домінік Білінський, Альбін Гловацький, Діонісій Тжесньовський, профес Боніфацій Баєр, лаїки Йосиф Володкевич, Йоан Недведзький та Матвій Савицький (ЦДІАУК, ф. 442, оп. 64, спр. 166, арк. 148).

Провенієнційні написи на кількох стародруках з кармелітанської бібліотеки свідчать про те, що в першій чверті XVIII ст. певний час осередок босих кармелітів у Вишнівці перебував у статусі резиденції. На титульному аркуші видання творів Бенігнуса Буховського[318] «Ortus miraculis, in occasu submonato, sive sacra imago Virginis Benedictae Mariae Tuchoviensis...» (Краків, 1718) фігурує такий напис: «Residenciae Visniovecensis Carmelitaru[m] Discalceatoru[m] Empt[us] Fl. 1 g. 15 A[nno] 1719» (Для Вишнівецької резиденції босих кармелітів придбана за 1 флорен 15 грошей 1719 року).

У 1832 р. за відповідним імператорським указом Вишнівецький кляштор босих кармелітів було закрито, монастирський костел віддали православній громаді і 1835 р. в ньому відкрили православну церкву в ім'я Архангела Михаїла. 1863 р. на території монастиря сталася пожежа, внаслідок якої згоріла будівля костелу, а монастирські корпуси були сильно пошкоджені. Незабаром допоміжні будівлі відбудували, але костел залишався в руїнах до початку XX ст. Поховання фундаторів і ченців були пограбовані. 1910 року Православна Церква прийняла рішення відремонтувати приміщення костелу. Тоді ж було організовано перепоховання померлих із крипт костелу на католицькому цвинтарі, де згодом встановили гранітний обеліск.

Монастир як осередок релігійної культури та ідеології виконував завдання, що полягало в розповсюдженні та утвердженні римо-католицького віросповідання на етнічних українських землях, задоволенні запитів і потреб мешканців римо-католицького конфесії даного регіону. Вишнівецькі кармеліти виконували душпастирські обов'язки, маючи свою парафію, до

[318] Буховський Бенігнус (Buchowski, друга половина XVII ст. – перша чверть XVIII ст.) – чернець Ордену бенедиктинців, канцлер Тинецького абатства, поет, автор багатьох музичних творів (Encyklopedyja powszechna. Warszawa, 1860. T. 4. S. 531–532).

якої на 1804 р. належали місто Новий Вишнівець з передмістями та сім навколишніх сіл, прихід налічував 678 віруючих[319]. У монастирі готували новіціїв до прийняття духовного сану й майбутньої діяльності в лавах Ордену. Ченці керували діяльністю релігійних братств, яких при монастирі було чотири: найдавніше – Братство Святого Скапулярію, яке діяло з 1685 р., Братство св. Йосифа, яке діяло з 1714 р., Братство св. Теклі, яке діяло з 1761 р. та Братство Янголів Охоронців, яке діяло з 1768 р. Місцеві ченці займалися письменницькою творчістю. Літературні доробки їхні публікувалися у друкарнях Бердичева, Львова, Кракова, Варшави[320]. Вишнівецькі кармеліти прислужилися й на освітянській ниві, побудувавши і утримуючи власним коштом парафіяльну школу, яка функціонувала з кінця XVIII ст. На утриманні монастиря були шпиталь і аптека. Окрім того, монастир мав господарство, яке необхідно було вести для підтримання життєдіяльності обителі.

Для задоволення релігійних, інтелектуальних, громадських і гоподарських потреб монастир мав бібліотеку. Ф. Радзішевський пише, що монастирська книгозбірня налічувала до 1000 томів і після касації монастиря в 1832 р. з них бл. 300 томів влилося до палацової бібліотеки Мнішеків у Вишнівці: «Biblioteka XX. Karmelitów zawierała do 1000 tomów, po kassacie klasztoru w r. 1832 szczątki jej do 300 tomów zawierające wcielono do biblioteki Mniszchowskiej»[321]. Цю інформацію підтверджують архівні документи[322].

За Актами генеральних візитацій 1799 р. (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 233 зв.) та 1805 р. (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 329 зв.) фонд монастирської книгозбірні налічував 1367 книжок.

---

[319] Giżycki J. M. Gozdawa. Klasztor oo. Karmelitów bosych w Wiśniowcu // Rocznik Wołyński. T. 8. Równe, 1939. S. 186.
[320] Giżycki J. M. Gozdawa. Klasztor oo. Karmelitów bosych w Wiśniowcu // Rocznik Wołyński. T. 8. Równe, 1939. S. 189–193.
[321] Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystuczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych. Kraków , 1875. S. 118.
[322] Список книжок «Xiężki po karmelitach» [у]: «Katalog książek polskich i polsko-łacińskich, i łacińskich spisanych w Wiśniowcu dnia 16–go Lutego 1833–go Roku oraz włoskich, angelskich, francuzkich niekompletnych i manuskryptów». ЦДІАУК, ф. 250, оп. 3, спр. 25, арк. 54–56.

У 1816 р., за даними Я. М. Гіжицького, монастирська бібліотека налічувала 1327 томів, переважно духовної тематики: 23 томи – твори Отців Церкви, праці теологів – 215 томів, проповіді – 277 томів, церковна історія – 80 томів, світська історія – 140 томів, риторика – 58 томів. Поезія становила 31 том, медична та юридична література – по 20 томів[323].

Таблиця 12. Вишнівецький монастир босих кармелітів. Обсяг бібліотечного фонду за архівними документами

Рік	Вид документа	Кількість од. зб.	Джерело
1799 р.	каталог монастирської бібліотеки	1367	ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 223-233
1805 р.	каталог монастирської бібліотеки	1367	ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 318-329

Зберігся документальний опис бібліотечного приміщення у Вишнівецькому монастирі: «Biblioteka nad Skarbciem teyże długości i szyrokości, o oknach dwoch, bielona i sklepiona, z podłogą tarciciami sosnowemi układaną. Drzwi ma z Choru sosnowe maliowane zeliono, na zawiasach żelaznych z zamkiem fracuzkim i klamkami dwiema. Szaf w niey sosnowych, dużych, zeliono malowanych trzy, przy scianach trzech: z których iedna ma dwie przegrody, i ta szyroka na łokci trzy, wysoka na łokci cztery i puł. Dwie drugi maią po pięć przegrod, te są długie na łokci 12, wysokie iak pierwsza. Wszystkie te szafy są uszczególności o półkach szesciu. Nadto większe dwie maią u dołu po 3 szafek o pułce iedney z drzwiczkami i żelaznemi zasuwkami. Nad każdą przegrodą szafy iest Tabliczka z napisem iakie w niey xiążki i pod iaką literą. Na środku Biblioteki stoi stoł sosnowy na obnużkach długi łokci 6 szeroki czwierczi 5. Stołek sosnowy ieden, krzesełko dębowe iedno, drabinka iedna, pulpit malutki ieden,

[323] Giżycki J. M. Gozdawa. Klasztor oo. Karmelitów bosych w Wiśniowcu // Rocznik Wołyński. T. 8. Równe, 1939. S. 193.

obraz niewielki S. Teresy, drugi S-go Tomasza z Akwinu, portret duży ieden Wandalina Podk[anclerza] W.X.L., portretów Prałackich Zakonnych 6, portret stary Klemensa trzynastego ieden» (Бібліотека [знаходиться] над Скарбцем, тієї ж довжини та ширини, [має] два вікна, склепінчасту стелю, побілена, з підлогою, укладеною із соснових дощок. До неї двері [проводять] з Хору, [вони] соснові, пофарбовані в зелений колір, на залізних завісах з французьким замком і двома клямками. [У Бібліотеці] знаходяться при трьох стінах три великі соснові шафи, пофарбовані в зелений колір: з яких одна [має] дві перегородки, [вона] завширшки три лікті, висотою чотири з половиною лікті. Дві інші шафи мають по п’ять перегородок, довжиною 12 ліктів, а висотою як перша [шафа]. Усі ці шафи мають по шість полиць. Окрім того, дві найбільші мають внизу по три шафки з однією полицею, дверцятами і залізними засувами. Над кожною перегородкою шафи є Таблиця з написом, які книжки в ній знаходяться і під якою літерою. Посередині Бібліотеки стоїть сосновий стіл на ніжках, завдовжки 6 ліктів, завширшки «5 чверті». [Ще є] один маленький сосновий столик, одне дубове маленьке крісло, одна драбинка, один маленький пульпіт, невелика ікона св. Терези, друга – св. Томи Аквінського, один великий портрет Вандаліна Підканцлера Великого князівства Литовського, шість портретів прелатів Закону, один старий портрет [папи] Климента XIII) (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 211–211 зв.).

Серед членів монастирської спільноти на 1772 р., чиї імена подано в «Catalogus religiosorum et monialium carmelitarum discalceatorum Provinciae Polonae S. Spiritus in Anno Domini 1772» [Бердичів, 1773]) і де поряд з іменем зазначається статус та обов’язки кожного ченця, не вказується, хто виконував обов’язки бібліотекаря. Очевидно, хтось із братії поєднував роботу бібліотекаря з іншими функціями. В актах генеральних візитацій монастиря 1779 р. та 1805 р. у списку штату монастиря особа, виконуюча обов’язки бібліотекаря, теж не значиться.

Спираючись на фактографічний матеріал, який подають архівні документи й провенієнції стародруків, можна окреслити такі шляхи комплектування монастирської бібліотеки: закупівля, дари, надсилання обов'язкового примірника від вищих церковно-адміністративних інстанцій, успадкування бібліотекою книжок, які були в особистому користуванні окремих ченців монастиря. Провенієнції стародруків засвідчують факти дарування книжок монастирській бібліотеці князем М. С. Вишневецьким і наступними власниками Вишнівецького маєтку з роду Мнішеків. 1772 року партія книжок була подарована кляшторній книгозбірні великим коронним хорунжим Станіславом Єжи Вандаліном Мнішеком (?–1806), рідним братом тогочасного володаря Вишнівця, великого коронного маршалка Міхала Єжи Вандаліна Мнішека (1742–1806).

На закупівлю книжок виділялися певні суми з кошторису монастиря. Прикладом може слугувати книга прибутків і видатків Вишнівецького монастиря за 1765–1769 рр. (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 3, спр. 251). Один раз у документі просто зафіксовано факт закупівлі книжок для монастиря в червні 1767 р. в загальному переліку місячних витрат і подано загальну суму витрачених коштів, не виділяючи витрат на придбання книжок (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 3, спр. 251, арк. 27). У витратах за січень 1769 р. відзначено, що монастир придбав твори відомого проповідника Товариства Ісусового Вінсентія Гудрі (Houdry, 1631/32–1727/39), але не вказується сума, за яку було куплено книжки (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 3, спр. 251, арк. 37). У даному випадку напрошується висновок, що закупівля книжок монастирем у вказані роки відбувалася не дуже активно.

У монастирській бібліотеці знаходилися друковані каталоги книгарень, зокрема знаного варшавського книгопродавця Людовіка Фієтти (Fietta, XVIII/XIX ст.): Catalogue de livres, qui se trouvent chez Louis Fietta, libraire et Marchand d'Estampes de Varsovie, presentement a Dubno (S. l., 1801), Catalogue de livres, qui se trouvent chez Louis Fietta, Libraire a Dubno et Berdiczow

([Бердичів], 1804)[324]. Окрім книгарні у Варшаві, в 1801–1804 рр., книгопродавець мав філії в Дубні та Бердичеві[325]. Л. Фієтта постачав книжкову продукцію з Німеччини, Італії, Франції, Англії, Голландії[326], а також розповсюджував видання, опубліковані на землях Речі Посполитої, приймав передплату на багатотомні видання. Він постачав книжки до бібліотеки останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського (1732–1798). Наявність у монастирській бібліотеці каталогів його книгарень засвідчує, що кармеліти, очевидно, користувалися ними для замовлення потрібних їм видань.

Стародруки монастирської книгозбірні побачили світ в європейських друкарнях, що працювали у Відні, Антверпені, Бассано, Болоньї, Венеції, Вероні, Мілані, Римі, Туріні, Флоренції, Амстердамі, Аугсбурзі, Дрездені, Інгольштадті, Кельні, Кемптені, Лейпцізі, Мерзебурзі, Мюнхені, Урселі, Франкфурті-на-Майні, Франкфурті-на-Одері, Трнаві, Авіньйоні, Алеті, Ліоні, Парижі, Страсбурзі, Празі, Базелі; на історичній території Речі Посполитої першої половини XVIII ст.: Бердичеві, Браневі, Варшаві, Вільнюсі, Вроцлаві, Гданську, Калішу, Кракові, Любліні, Львові, Оліві, Перемишлі, Познані.

Хронологічно стародруки кармелітанської бібліотеки охоплювали XV ст. – кінець XVIII ст. За мовною ознакою перше місце посідали друки латинською мовою, на другому були польськомовні видання, на третьому – франкомовні. У бібліотечному фонді в незначній кількості знаходилися книжки італійською мовою.

Приналежність книжок до кармелітанської книгозбірні засвідчують провенієнції. На всіх книжках монастирської бібліотеки зустрічаємо напис латинською мовою, зроблений акуратним почерком, ймовірно, бібліотекарем або його помічником: «Conventus Visnevecensis Carmelitarum Discalceatorum» (Вишнівецького монастиря босих кармелітів)[327], який говорить про те, що

[324] Тепер зберігаються у Відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ: шифр P. in. 822 (1–2).
[325] Szczepaniec J. Fietta Ludwik księgarz // Słownik pracowników książki polskiej. Warszawa; Łódź, 1972. S. 220.
[326] Catalogue des livres, qui se trouvent chez Louis Fietta, Libraire a Dubno et Berdiczow. [Бердичів], 1804. S. [3].
[327] Текст записів подається за таким принципом: зберігається орфографія і пунктуація оригіналу; скорочені в

книжка перебувала в її фонді. Дуже часто цей напис повторюється в одній книжці по кілька разів – на титульному аркуші, на шмуцтитулі, на останній сторінці чи в кінці розділів твору, на берегах сторінок. На титульних аркушах книжок, форзацах, іноді на корінцях оправ проставлені чорнилом із знаком «№» арабські цифри, які, очевидно, правили дороговказом для пошуку примірника в бібліотеці, наприклад, «№ 152» або «№ 347». У частині книжок на корінцях збереглися паперові наліпки з надрукованими чорною фарбою літерами латинської абетки: «A», «C», «D», «E», «N». Іншого виду позначень на книжках з монастирської бібліотеки не виявлено. Згідно з рукописним каталогом вишневецької бібліотеки цифрові позначення вказували порядковий номер книжки на полиці в тематичному розділі, літери – певний тематичний розділ, до якого вона відносилася за своїм змістом.

Після закриття монастиря в 1832 р. фонд монастирської книгозбірні втратив свою цілісність. Одна частина бібліотеки, близько чверті зібрання, влилася до бібліотеки Вишневецького замку. За архівними документами надходження з монастирської бібліотеки до замкової налічувало 283 томи 195 найменувань (ЦДІАУК, ф. 250, оп. 3, спр. 25, арк. 54–56). Якась частина монастирської бібліотеки після закриття монастиря потрапила до бібліотеки монастиря босих кармелітів у Бердичеві, який вважався головним для цього Ордену в даному регіоні. Подальша доля книжок була пов’язана з долею бібліотек Вишнівецького замку та Бердичівського монастиря босих кармелітів.

У кінці 20-х років XX ст. значна частина бібліотеки Вишнівецького замку Вишневецьких – Мнішеків після зміни численних власників потрапила до фондів ВБУ (тепер НБУВ)[328]. В її складі знаходилися примірники з монастирської бібліотеки. Про спільний на певному етапі історичний шлях книжок замкової та монастирської бібліотек засвідчують печатки Київського

тексті слова розкриваються і подаються у квадратних дужках; непрочитані місця тексту позначаються трикрапкою і беруться у квадратні дужки.

[328] Про долю та історію бібліотеки Вишневецького замку див.: Ціборовська-Римарович І. О. Родові бібліотеки Правобережної України XVIII ст. (Вишневецьких – Мнішеків, Потоцьких, Мікошевських): історична доля та сучасний стан. Монографія. Київ: НБУВ, 2006. 394 с.: іл.

історичного музею «Киевский Музей» і Головної Книжної Палати в Києві «Головна Книжна Палата». Група книжок бібліотеки вишнівецьких кармелітів надійшла до фонду НБУВ у складі бібліотеки Бердичівського монастиря босих кармелітів. Історія бердичівської книгозбірні викладена в підрозділі, присвяченому бібліотеці Бердичівського монастиря босих кармелітів.

На початку 2000-х років, внаслідок проведеної роботи з ретроспективного доукомплектування фондів ВІК НБУВ профільною літературою з фондів відділу резервних і обмінних фондів НБУВ, було сформовано окрему книжкову колекцію, яка отримала назву «Бібліотека Вишнівецького монастиря босих кармелітів. XVIII ст. – 1832 р.». Нині вона зберігається у ВІК НБУВ і налічує 179 од. зб.

Група стародруків з вишнівецької кармелітанської бібліотеки нині зберігається в колекціях ВСРВ НБУВ, зокрема в колекціях інкунабул, палеотипів, плантенів, колекції видань другої половини XVI – першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом. Три стародруки з кармелітанської книгозбірні тепер зберігаються у книжковій колекції «Бібліотека Агатангела Кримського» ВНОФ (шифри: Крим. Во801775, Крим. Во801803, Крим. Во808500). На титульних аркушах ці примірники сходознавчої тематики мають два різновиди печаток: «Українська Академія Наук. Книгозбірня Кабінету Арабо-Іранської філології» та «Орієнтальна бібліотека Української Академії Наук». Розпорошеність вишнівецьких стародруків у фондах НБУВ свідчить про те, що вони не зберігалися в Бібліотеці єдиним книжковим комплексом.

Два стародруки вишнівецьких кармелітів нині зберігаються у відділі рідкісної книги НБ КНУ (шифри: А-165843, А-166629). Один примірник вишнівецької книгозбірні виявлено у відділі рідкісної книги ЛННБ (шифр: СТ-ІІ 31186)[329]. Окремі стародруки з провенієнціями цієї книгозбірні

[329] Качур І. Діяльність родини Шліхтинів (1755–1785) у контексті приватного книговидання Львова XVIII століття. Львів, 2021. С. 351–353, № 152.1.

зберігаються у фондах Національної бібліотеки Польщі (Варшава; шифри: Sygn.: XVII.3.18473, Sygn.: XVII.3.18476) та Бібліотеки Вільнюського університету. Їх точна кількість достеменно не відома.

Таблиця 13. Книжки бібліотеки Вишнівецького монастиря босих кармелітів у сучасних книгосховищах(в одиницях зберігання)

Місце зберігання			**Кількість**
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського	Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій	Бібліотека Вишнівецького монастиря босих кармелітів	179
		фонд польськомовної літератури	3
		Бібліотека Бердичівського монастиря босих кармелітів	3
	Відділ наукової організації фондів	Бібліотека Агатангела Кримського	3
	Відділ стародруків та рідкісних видань	колекція інкунабул	1(2 алігата)
		колекція палеотипів	8
		колекція плантенів	3
		колекція видань другої половини XVI – першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом	66
Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Київського національного університету ім. Тараса Шевченка			2
Львівська національна наукова бібліотекака ім. В. Стефаника			1
Національна бібліотека Польщі (Варшава)			2
Бібліотека Вільнюського університету			кількість невідома

Наразі в історії кармелітанської книгозбірні можна виокремити три періоди: перший – «вишнівецький», який охоплює час функціонування монастиря; другий – «період розпорошення», коли монастирська книгозбірня припинила своє існування як єдиний бібліотечний комплекс, а частина її

книжок потрапила до бібліотеки Вишнівецького замку, до Бердичівського монастиря босих кармелітів і, можливо, ще до невстановлених сьогодні інституцій; третій – «київський», коли конвергентними шляхами її примірники опинилися в Києві, у складі бібліотек Вишнівецького замку та Бердичівського монастиря надійшли до НБУВ.

2.5. Історія бібліотек монастирів францисканців-реформатів

2.5.1. Орден братів менших св. Франциска, відгалуження реформатів

Отці реформати або францисканці-реформати (лат. – Ordo Fratrum Minorum Strictioris Observantia, Ordo Fratrum Minorum Reformatorum; лат. абревіатура назви Ордену – OFMRef; англ. – Order of Reformes) були внутрішньою фракцією Ордену францисканців, або Ордену менших братів (Ordo Fratrum Minorum), які мали автономію всередині Ордену, свій статут і свої структури, які допомагали їм у дотриманні своєрідної духовності й суворішого стилю життя, утворювали свої провінції, які мали власне керівництво в особі провінціалів-реформатів. Ця гілка вельми тоді розгалуженого Ордену менших братів виникла в XVI ст. на хвилі численних рухів оновлення, що нуртували в Ордені францисканців внаслідок потягу до реалізації більш досконалого первинного ідеалу францисканського способу життя, насамперед дотримання постулату бідності. До «родини» Францисканського ордену входили: францисканці-конвентуали, францисканці-капуцини, францисканці-обсерванти, які мали більш суворий статут, що регламентував їхнє чернече життя. Останні, у свою чергу, мали такі відгалуження – бернардини, реформати, алькантаристи та реколлекти. Засновниками гілки францисканців-реформатів, яка первинно виникла в Італії, були Франциск де Єзі та Бернард д'Асті. «Колискою» реформатів вважається монастир Фонтеколомбо неподалік Риму. 1532 р. реформати отримали право на заснування окремих монастирів, а в 1579 р. – дозвіл на власні статути. Затвердження статуту відбулося в 1642 р. *Гасл Ордену*: «Мир і добро» (Pax et Bonum). *Емблема Ордену*: два схрещені рамена, які мають стигми – одне, без рукава, символізує Ісуса Христа, інше, в рукаві, –

символізує св. Франциска. Геральдична композиція символічно виражає ідею францисканської духовності: наслідування Христу, яке повинно бути постійним упродовж усього земного життя. У полі між обома раменами вміщено зображення хреста без Розп'яття, що є знаком страстей Господніх. У нижній частині емблеми часто вміщували гасло Ордену. У своїй історії емблема має багато видозмін, в деяких версіях хрест зображено оточеним хмарами або променями Сонця. *Засадами* духовності, на яких ґрунтувалися й організовувалися орденські життя і діяльність, були послух, бідність і цнотливість. *Одяг:* ряса брунатного кольору, каптур і мотузяний пояс. Ці три частини одягу символізували три євангельські засади: каптур – послух, ряса – убогість, а мотузяний пояс – чистоту.

На теренах тодішньої Речі Посполитої реформати почали засновувати свої осередки з 1587 р. В 1623 р. було утворено дві реформатські кустоди: Великопольську та Малопольську, які в 1639 р. одержали статус провінцій. У XVIII ст. в державі існувало вже чотири провінції реформатів: Великопольська, Малопольська, Руська та Пруська. До складу Руської провінції, яка носила ім'я Найсвятішої Діви Марії Скорботної, входив монастир реформатів з костелом св. Хреста у Великих Дедеркалах (село Кременецького повіту Волинського воєводства, нині село Шумського р-ну Тернопільської обл.). Руська провінція проіснувала від 1746 р. до 1784 р. З 1784 р., внаслідок поділу Речі Посполитої, з монастирів Ордену реформатів, що були на теренах, які відійшли до Австрійської імперії, замість провінцій було затверджено Русько-польську кустоду під ім'ям св. Анни, куди увійшов Дедеркальський монастир[330]. 4 жовтня 1897 р. папа Лев XIII (1810–1903) оголосив конституцію «Felicitate quadam», якою об'єднав чотири гілки Ордену братів менших з обсервантськими уставами: бернардинів, реформатів, реколектів та алькантаристів, скасувавши ці назви з наказом вживати тільки одну назву для єдності в ордені – менші брати.

[330] Булатова С. О. Архів реформатів Руської провінції (Provincia Russia) // Рукописна і книжкова спадщина України. 1994. Вип. 2. С. 140.

Монастирі францисканців-реформатів на теренах Руської провінції: Букачівці (1757 р.), Жорнищі (1766 р.), Золочів (1748 р.), Дедеркали (1748 р.), Кременець (1744 р.), Крилів (1753 р.), Львів (1630 р.), Перемишль (1629 р.), Рава Руська, Судова Вишня, Ярослав[331].

2.5.2. Бібліотека Дедеркальського монастиря реформатів: історія, джерела комплектування та бібліометрична характеристика фонду. Дедеркальський монастир в ім'я Св. Хреста францисканців-реформатів за інформацією, вміщеною в рукописному списку реформатських монастирів Руської провінції 1790 р., постав 1748 р. Як фундатора-ініціатора в документі названо мозирського підчашия Антонія Вишпольського, а фундатора-прінціпаліса – кременецького гродського суддю Міхала Юзефа де Гроціуса Прейса герба Набрам (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4645, арк. 37–38).

За повідомленням Т. Є. Стецького, 1735 р. у Великих Дедеркалах були побудувані дерев'яний костел і монастир на кошти мозирського підчашия. До збудованого монастиря було запрошено отців реформатів з Жорнищ, що на Поділлі (с. у Липовецькому пов. Подільського воєв.). А. Вишпольський помістив у збудованому монастирі чудотворну ікону із зображенням Розп'яття, яка раніше зберігалася у нього вдома. В 1760 р. кременецький гродський суддя М. Ю. де Гроціус Прейс, дідич села Шибенна (Старокостянтинівський пов.) і кількох інших маєтностей, разом зі своєю дружиною київською хорунжанкою Терезою Княгининською з Дручанинів та дочкою Геленою, у шлюбі Вилежинською, фундували в Дедеркалах уже мурований костел, до якого було перенесено чудотворну ікону, і монастир. Після смерті М. Ю. де Гроціуса Прейса продовжила будівництво монастиря вдова. Передчасна смерть єдиної доньки подружжя Гелени Вилежинської, яка померла ще за життя свого батька, не залишивши спадкоємців, вплинула на розбудову реформатської обителі у Великих Дедеркалах. Племінниця Терези Прейсової дрогицька підкоморжина Магдалена Кучинська з

[331] Encyklopedia kościelna. Warszawa, 1899. T. 23. S. 109.

Косаковських завершила фундацію дедеркальського монастиря згідно з тестаментом фундатора[332]. Архітектори вважають, що монастирський комплекс у Дедеркалах, ймовірно, споруджено будівничим середини XVIII ст. Яном Колумбані[333]. Доброчинцями монастиря були жидачівський скарбник Ян Феліціан Вєнцлавський герба Леліва, познанський воєвода Станіслав Потоцький герба Пилява (?–1760) і його друга дружина Гелена Замойська[334]. У криптах монастирського костелу спочивали тіла тутешніх дідичів Вишпольських, Спендовських, Древецьких та ін.[335] Монастир мав певний час новіціат[336], від 1772 р. монастирський костел став парафіяльним[337]. За адміністративно-територіальним устроєм Римо-Католицької Церкви Дедеркальський монастир знаходився в Луцькій дієцезії, за адміністративним устроєм Ордену – в Руській провінції, яка носила ім'я Найсвятішої Діви Марії Скорботної. На середину XVIII ст. братія монастиря налічувала 18 ченців[338]. У 1832 р. всі реформатські монастирі Волині було закрито, за винятком Дедеркальського. У зв'язку із цим цього ж року було скасовано й Руську провінцію Ордену реформатів, а Дедеркальський монастир включено до Руської провінції Ордену капуцинів[339]. Монастир у Великих Дедекалах було скасовано імператорським указом від 6/18 червня 1891 р.

---

[332] Wołyniak (J. M. Giżycki). Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickie przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej. Kraków, 1928. Cz. 1, t. 1. S. 57.

[333] Романченко О. Романченко Ол. Архітектурно-стильові особливості монастирських комплексів Руської провінції реформатів у XVII–XVIII століттях // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії. Зб. наук. праць. 2009. Вип. 9. С. 237.

[334] Wołyniak (J. M. Giżycki). Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickich przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. Wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej. Kraków, 1928. Cz. 1, t. 1. S. 127.

[335] Stecki T. J. Wołyń pod wzgledem statystucznym, historycznym i archeologicznym. Serya 2-ga. Lwów, 1871. S. 34–37.

[336] Dederkały // SG. Warszawa, 1880. T. 1. S. 947.

[337] Wołyniak (J. M. Giżycki). Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickich przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. Wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej. Kraków, 1928. Cz. 1, t. 1. S. 127.

[338] Methodus mittendi epistolas ad conventus, residentias, hospitia, et missiones fratrum, ac monasteria monialium totius Cismontanae Minorum reformatorum familiae, tum ad coenobia Terrae Sanctae. [S. l.]. F. 18.

[339] Wołyniak (J. M. Giżycki). Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickich przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. Wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej. Kraków, 1928. Cz. 1, t. 1. S. 126.

Тільки в кількох публікаціях бібліотекознавчої тематики міститься лаконічна інформація про монастирську бібліотеку, яка носить фрагментарний характер. Ф. Радзішевський у своїй праці присвятив монастирській бібліотеці три рядки тексту, які повідомляють читачеві, що бібліотека налічувала кілька тисяч томів і до неї 1833 р. влилася бібліотека скасованого в 1832 р. монастиря Ордену реформатів у Бочках (Boćki; Більський повіт Гродненської губернії)[340]. До Дедеркальського монастиря було перевезено після закриття і книгозбірню Кременецького реформатського монастиря[341]. Всього кілька рядків приділив цій монастирській бібліотеці Т. Є. Стецький у своїй праці, присвяченій історії Волині. Т. Є. Стецький оповідає про враження від відвідин Дедеркал і монастиря реформатів та пише, що в монастирській бібліотеці на той час було кілька тисяч книжок, серед яких, окрім видань XVI ст. і XVII ст., книжок чисто релігійної тематики, було ще багате зібрання сеймових діаріушів, панегіричних і погребових промов, піярське видання Volumina legum і, що найцікавіше, кілька рукописів про козацькі війни на Волині й Україні та кілька томів монастирської хроніки XVIII ст. або так звані Silva rerum[342]. Я. М. Ґіжицький повторює відомості, подані Т. Є. Стецьким: «Nie wiemy, co się stało z biblioteką klasztorną liczącą za czasów T. J. Steckiego kilka tysięcy ksiąg, pewnie wraz z ich zasobem z klasztoru krzemienieckiego; procz dzieł czysto religijnych miała stare druki z w. XVI i XVII, bogaty zbiór diarjuszów sejmowych i t. d., nadto kilka rękopisów o rzeziach kozackich na Wołyniu i Ukrainie oraz kilka tomów kroniki klasztornej z w. XVIII»[343]. Е. Хвалєвік констатує тільки факт надходження бібліотеки дедеркальських реформатів до бібліотеки ЛЖС[344]. Відомості про обсяг книжкового фонду дедеркальської

[340] Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystuczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych. Kraków , 1875. S. 4, 10.
[341] Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystuczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych. Kraków, 1875. S. 37.
[342] Stecki T. J. Wołyń pod wzgledem statystucznym, historycznym i archeologicznym. Lwów, 1871. S. 36.
[343] Stecki T. J. Wołyń pod wzgledem statystucznym, historycznym i archeologicznym. Lwów, 1871. S. 128.
[344] Chwalewik E. Zbiory polskie. T. 2. S. 547.

монастирської книгозбірні подає М. Підлипчак-Маєрович[345], посилаючись на публікацію Я. М. Ґіжицького. За цими даними бібліотека налічувала бл. 3 тис. томів, але треба прийняти до уваги, що це, вочевидь, після влиття книгозбірень з Бочок та Кременця. Ми не маємо сьогодні інформації про те, чи надходили книжки до Дедеркальського монастиря з якихось інших реформатських монастирів після їхнього закриття.

Проаналізовані акти генеральних візитацій монастиря демонструють стабільність його книжкового фонду у 20–30-х роках XIX ст. За актом генеральної візитації, датованим 7 жовтня 1828 р. і затитулованим «Opis kościoła i klasztoru Dederkalskiego Reformackiego w czasie wizyty Generalney 1828 roku uczynioney», який нині зберігається у ЦДІАУК, бібліотека налічувала 2166 од. зб. (ЦДІАУК, ф. 2227, оп. 1, спр. 671, арк. 2 зв.). За актом генеральної візитації, датованим 14 грудня 1829 р., бібліотечний фонд залишався незмінним і налічував 2166 од. зб. (ІР НБУВ, ф. 332, спр. 19, арк. 2). В акті відзначалося, що в 1820 р. в бібліотеці знаходилося теж 2166 од. зб. Окремим списком у документі занотовані костельні примірники, їхній опис подається в такій формі: «Mszałów Swiątecznych – 10. Regwialnych – 14. Ruskich – 2. Agenda duża – 1. Małych – 2» (ІР НБУВ, ф. 332, спр. 19, арк. 1 зв.). За актом генеральної візитації, датованим 12 грудня 1830 р., бібліотечний фонд залишався незмінним і теж налічував 2166 од. зб. (ІР НБУВ, ф. 332, спр. 20, арк. 2). Для порівняння – бібліотека монастиря Ордену реформатів в Ярославі налічувала до 1000 томів[346]. У працях У. Пашкевич не зафіксовано відомостей про рукописні бібліотечні каталоги, інвентарі, сумарії книжок монастирської книгозбірні отців реформатів у Дедеркалах[347].

Таблиця 14. Дедеркальський монастир реформатів.
Обсяг бібліотечного фонду за архівними документами

[345] Pidłypczak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschdnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. Wrocław, 1996. S. 175.
[346] Pidłypczak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschdnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. Wrocław, 1996. S. 175.
[347] Paszkiewicz U. Rękopiśmienne inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1553–1939). Warszawa, 1996. Paszkiewicz U. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej: (spis za lata 1510–1939). Warszawa, 1998. Paszkiewicz U. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku: Suplement 2. Poznań, 2006.

Рік	Вид документа	Кількість од. зб.	Джерело
1818 р.	інвентар бібліотечного фонду		ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 222, арк. 21–35
1805 р.	сумарій бібліотечних книг	4216	ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 297, арк. 6
1818 р.	сумарій бібліотечних книг	978	ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 322, арк. 11-18 зв.
1829 р.	Акт генеральної візитації монастиря	2166	ІР НБУВ, ф. 332, спр. 19.
1830 р.	Акт генеральної візитації монастиря	2166	ІР НБУВ, ф. 332, спр. 20.
1828 р.	Акт генеральної візитації монастиря	2166	ЦДІАК, ф. 2227, оп. 1, спр. 671, арк. 2 зв.

Бібліотечний фонд монастиря формувався через закупівлю книжок, дарами доброчинців, надходженнями з інших монастирів реформатів, успадкуванням книжок після померлих ченців[348]. Книжки дарувалися монастирській бібліотеці духовними і світськими особами. З досвіду практичної роботи над провенієнціями стародруків можна виділити три основні категорії дарувальників книжок монастирським бібліотекам: світські особи – бонефактори монастирів, які дарували книжки за свого життя або переказували їх за тестаментами; духовні особи – представники дієцезіального духовенства; духовні особи – члени орденської спільноти.

Бібліотеки отців реформатів мають свою особливість, яка полягає в тому, що вони створювалися в умовах потридентської духовності та інтелектуальної культури Римо-Католицької Церкви, яка формувалася у

[348] Piszcz E. Biblioteka klasztoru oo. reformatów w Łąkach na Pomorzu // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Lublin, 1961. T. 2, z. 1–2. S. 209.

процесі реформ у XVI ст. Це відрізняло їхні книгозбірні від бібліотек інших гілок Ордену францисканців, зокрема францисканців-конвентуалів та бернардинів, які вели свою «бібліотечну» традицію відповідно від XIII ст. та XV ст.[349]

Бібліотечна політика отців реформатів регулювалася згідно з загальноорденськими та провінційними приписами. Генеральна конституція францисканців-реформатів 1642 р. зобов'язувала набувати книги для монастирів за рахунок прибутків з монастирських володінь і коштів, які надходили від осіб, що вступали до ордену[350]. Впливали на організацію монастирських бібліотек і рішення орденських конгрегацій. У них були прописані наступні пункти, які стосувалися монастирських книгозбірень: обраний бібліотекар мав дбати про порядок у бібліотеці; у кожній бібліотеці мали бути каталог книг, укладений в абетковому порядку, генеральний каталог (який повторював абетковий) і детальний тематичний каталог; при видачі книг з бібліотеки потрібно було ставити картку-замісник з назвою видання та особистим підписом особи, яка позичала книгу, картку забирали з полиці лише після повернення книги[351]. В отців реформатів недбальство бібліотекаря каралося замкненням його на 10 діб у приміщенні бібліотеки для того, щоб він мав час навести там порядок[352]. У коло обов'язків монастирських бібліотекарів традиційно входили утримування книжок і бібліотечного приміщення в належному порядку, описування книжок, видавання їх за замовленнями і контроль за поверненням книжок у фонди, дбання про поповнення книжками монастирських книгозбірень. Провінційні постанови наказували настоятелям монастирів поповнювати бібліотеки у першу чергу новими книгами, а також корисними для ченців виданнями[353].

[349] Murawiec W. F. OFM. Księgozbiory krakowskie zakonu braci mniejszych – bernardynów i reformatów – w świetle not proweniencyjnych w XVI—XVIII wieku // Folia Historica Cracoviensia. Kraków, 1994. Vol. 2. S. 43.
[350] Murawiec W. F. OFM. Księgozbiory krakowskie zakonu braci mniejszych – bernardynów i reformatów – w świetle not proweniencyjnych w XVI–XVIII wieku // Folia Historica Cracoviensia. Kraków, 1994. Vol. 2. S. 43.
[351] Piszcz E. Biblioteka klasztoru oo. reformatów w Łąkach na Pomorzu // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Lublin, 1961. T. 2, z. 1–2. S. 210–211.
[352] Pidłypczak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo ma wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. Wrocław, 1996. S. 69.
[353] Piszcz E. Biblioteka klasztoru oo. reformatów w Łąkach na Pomorzu // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne.

Постанови Великопольської провінції реформатів зобов'язували гвардіанів щорічно поповнювати монастирську бібліотеку хоча б однією книгою з кожної галузі знання[354].

Примірники книжок дедеркальської бібліотеки мають рукописні провенієнції, які засвідчують приналежність книжок до монастирської книгозбірні. Це насамперед написи констатуючого характеру, зроблені виключно латинською мовою, які мають такі варіанти форм написання: «Pro Conventu Dedercaliensi P[atrum] Reformator[um]», «Conventus Dedercaliensis P[atrum] Reformatorum», «Conventus Dedercaliensis ad S. Crucem Patrum Reformatorum». Провенієнції стародруків є важливим джерелом для дослідження комплектації бібліотечного фонду.

У книгозбірні дедеркальських реформатів була широко представлена продукція європейських друкарень, а саме: Амстердама, Антверпена, Аугсбурга, Базеля, Бассано, Бердичева, Берліна, Болоньї, Варшави, Венеції, Відня, Вільнюса, Вроцлава, Женеви, Зальцбурга, Замостя, Інгольштадта, Каліша, Кельна, Кракова, Лейпціга, Ліона, Лондона, Луцька, Любліна, Львова, Мілана, Неаполя, Нюрнберга, Падуї, Парми, Познані, Почаєва, Праги, Регенсбурга, Рима, Ротердама, Сандомира, Супрасля, Торуня, Трнави, Франкфурта-на-Майні, Ченстохови та ін.

Хронологічні рамки публікації книжок охоплюють другу половину XVI ст.–XVIII ст. Стародруки надруковано латинською, польською, італійською та німецькою мовами. Перше місце посідають латиномовні видання. Бібліотечні примірники мають шкіряну, пергаменову та напівшкіряну оправи. На форзацах виявлених у НБУВ примірників проставлено рукописні шифри бібліотеки ЛЖС, наприклад, «XVII-43», а на корінцях – фабричні паперові наліпки «Armar / №» з цими ж шифрами, але проставленими нумератором.

Lublin, 1961. T. 2, z. 1–2. S. 208.

[354] Kuran M. Polska relogijność pasyjna w świetle kazań wielkopiątkowych (1702-1732) z biblioteki klasztoru Reformatów w Zakliczynie // Miscelanea literackie i teatralne (od Kochnowskiego do Mrożka). Lódź, 2010. Cz. 1. S. 421.

В Акті генеральної візитації 1818 р. зберігся опис монастирського бібліотечного приміщення: «...4-ty korytarz ma w iednym przyczołku od Północy, Bibliotekę, w kwadrat, sklepioną, o Oknach szeszciu, Dzwi do ney o dwoch połowach na zawiesach, z Zamkiem Francuzkim, w obydwoch połowach Dzwi po sześć tafel osadzonych, w którey stoł po środku długi, za nim szafa wysoka, i procz niey inne szafy kątowe i po pod scianami porządnie ustawione, napełnione xięgami. Przy Bibliotece Cella Gwardiańska...» (ДАЖО, ф. 90, оп.1, спр. 322, арк. 5) (...4-й коридор має в одному фронтоні з півночі Бібліотеку, [приміщення] квадратної форми з 6-ма вікнами, стеля – склепіння, двері, що ведуть до [Бібліотеки], [складаються] з двох частин, на завісах, з французьким замком, в обох половинах дверей по шість панелей..., в [приміщенні] посередині довгий стіл, за ним висока шафа, й ...інші кутові шафи попід стінами акуратно розставлені і заповнені книжками. При Бібліотеці келія гвардіана...). З документального опису бібліотечного приміщення видно, що в монастирі дбалося про добре освітлення бібліотечної зали, яка замикалася, а книжки були акуратно розміщені в шафах. На жаль, документи, які були в нашому розпорядженні, не несуть у собі відомостей про особи монастирських бібліотекарів. В Актах генеральних візитацій, де представлено штат монастиря, посада бібліотекаря не значиться.

Після закриття Дедеркальського монастиря в 1891 р. його книгозбірню було передано до бібліотеки ЛЖС. У складі останньої дедеркальські стародруки й рукописи потрапили спочатку до бібліотеки Волинського інституту народної освіти, відкритого в Житомирі 1919 р., у вересні 1925 р. більшу частину наукової бібліотеки ВІНО було перевезено до ВНДМ, а в її складі і дедеркальські стародруки. У 1932 р. бібліотека ВНДМ була передана ВБУ (тепер НБУВ). Нині стародруки з провенієнціями Дедеркальського монастиря у фондах НБУВ зберігаються у видавничих і хронологічних колекціях ВСРВ: колекції палеотипів, колекції видань другої половини XVI ст. – першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом, фонді підручної літератури іноземними мовами і у фонді «Науково-дослідна

бібліотека Науково-дослідного Волинського музею», який включає в себе бібліотеки ЛЖС, луцької капітули та луцьких біскупів і зберігається у ВІК НБУВ. Виявити їх можна тільки за провенієнціями, переглядаючи стародруки de visu. На сьогодні у фондах НБУВ виявлено 64 стародруки з бібліотеки Дедеркальського реформатського монастиря. Один стародрук із провенієнцією Дедеркальського монастиря зберігається у відділі рідкісної книги НБ КНУ (шифр: А-165958).

Таблиця 15. Книжки бібліотеки Дедеркальського монастиря реформатів у сучасних книгосховищах(в одиницях зберігання)

<table>
<tr><th colspan="3">Місце зберігання</th><th>Кількість</th></tr>
<tr><td rowspan="5">Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського</td><td>Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій</td><td>колекція «Науково-дослідна бібліотека ВНДМ у Житомирі»</td><td>40</td></tr>
<tr><td rowspan="4">Відділ стародруків та рідкісних видань</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>колекція палеотипів</td><td>1</td></tr>
<tr><td>колекція видань другої половини XVI – першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом</td><td>21</td></tr>
<tr><td>фонд довідкової літратури іноземними мовами</td><td>2</td></tr>
<tr><td colspan="3">Наукова бібліотека імені М. Максимимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка</td><td>1</td></tr>
</table>

Аналізуючи історичну долю цієї книгозбірні, можна окреслити три періоди в її історії: перший, «дедеркальський», – від заснування осідку до його закриття 1891 р.; другий, «житомирський», – від переїзду з Дедеркал до Житомира, який охоплює час перебування її фонду послідовно у складі спочатку ЛЖС, потім у складі бібліотеки Волинського інституту народної

освіти, потім – у Науково-дослідній бібліотеці ВНДМ; третій, «київський», – від 1932 р. і до сьогодні, коли бібліотечні примірники зберігаються у фондах НБУВ.

2.5.3. Бібліотека Кременецького монастиря реформатів: головні події історії, організація фонду.

Кременецький монастир отців реформатів св. Петра з Алькантари був фондований 1744 р. жидичинським скарбником Яном Венцлавським. До розбудови осідку долучився познанський воєвода Станіслав Потоцький герба Пилява (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4645, арк. 37 зв.). За адміністративно-територіальною організацією гілки реформатів Ордену менших братів монастир входив до Руської провінції реформатів, а за адміністративно-територіальним устроєм Римо-Католицької Церкви знаходився в Луцькій дієцезії[355]. У 70-х роках XVIII ст. монастир мав 15 ченців, з них 10 капланів[356]. Міністр Руської провінції реформатів як адміністратор відповідного рангу мав печатку із зображенням Діви Марії та написом «Sigillum Ministri Provinciae Reformatae Russiae B. V. M. Dolorii»[357].

Монастир реформатів, розташований тоді ще в передмісті Кременця, був запроєктований архітектором родини Собеських Антонієм Кастеллі (Castelli) на кошти Теофіли Вишневецької з Лєщинських герба Венява (1680–1757), удови краківського каштеляна кн. Я. А. Вишневецького (1678–1741)[358]. Підготовлений проєкт був затверджений орденською капітулою. У 1746 р. автор проєкту приїздив до Кременця для огляду місця будівництва. За актом візитації 1802 р. відомо, що до 1745 р. костел і кляштор отців реформатів

[355] Methodus mittendi epistolas ad conventus, residentias, hospitia, et missiones fratrum, ac monasteria monialium totius Cismontanae minorum reformatorum familiae tum ad coenobia Terrae Sanctae… [S. l.]. F. 17.
[356] Królik L. Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku. Wyd. 2-e. Biały Dunajec-Ostróg, 2017. S. 220.
[357] Methodus mittendi epistolas ad conventus, residentias, hospitia, et missiones fratrum, ac monasteria monialium totius Cismontanae minorum reformatorum familiae tum ad coenobia Terrae Sanctae… [S. l.]. F. [6].
[358] Романченко Ол. Архітектурно-стильові особливості монастирських комплексів Руської провінції реформатів у XVII–XVIII століттях // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії. Зб. наук. праць. 2009. Вип. 9. С. 236. У статті О. Романченка, на яку ми посилаємося, написано так: «…на кошти Терези Вишневецької, удови краківського каштеляна». Тут вкралася прикра помилка. Бо в окреслений час пост краківського каштеляна з роду Вишневецьких обіймав Януш Антоній (1678–1741), а його дружиною була Теофіла з Лєщинських. Див.: Czamańska I. Wiśniowieccy. Monografia rodu. Poznań, 2007. S. 384–390.

були дерев'яними і пізніше згоріли під час пожежі[359]. На місці втрачених будівель були зведені мурований костел і монастир на кошти познанського воєводи Станіслава Потоцького, виділені ним у 1760 р.[360]. У згаданому візитаційному документі фігурує 1771 р., вочевидь, рік завершення будівництва[361]. За інформацією «Słownika geograficznego» в 1806 р. будівлі закритого монастиря було передано отцям василіянам, згодом будівлі надійшли в розпорядження російської Православної Церкви[362]. За іншими джерелами монастир проіснував до 1807 р.[363] 1807 року указом російського імператора Олександра I ченців-реформатів переселили до Дедеркальського монастиря. Приміщення і територію передали отцям василіянам. З 1953 р. до 1959 р. тут діяв жіночий Свято-Богоявленський монастир Української Православної Церкви МП, який було відновлено в 1990 р.[364]

Як зазначає у своїй праці Ф. Радзішевський, монастирська книгозбірня не була численною і після закриття конвенту її перевезли до монастиря отців реформатів у Великих Дедеркалах[365]. Обсяг книжкового фонду Ф. Радзішевський не вказує. У джерелознавчих і бібліотекознавчих працях сучасних польських дослідників М. Підлипчак-Маєрович та У. Пашкевич книгозбірня кременецьких отців реформатів не згадується[366].

На титульних аркушах, форзацах і сторінках стародруків із Кременецької книгозбірні отців реформатів містяться написи, які констатують приналежність примірників монастиреві. Найпоширенішою

---

[359] Там само. С. 236.
[360] Stecki T. J. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym. Lwów, 1871. S. 156.
[361] Романченко Ол. Архітектурно-стильові особливості монастирських комплексів Руської провінції реформатів у XVII–XVIII століттях // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії. Зб. наук. праць. 2009. Вип. 9. С. 236.
[362] S. F. Krzemieniec // SG. Warszawa, 1883. S. 780.
[363] Романченко Ол. Архітектурно-стильові особливості монастирських комплексів Руської провінції реформатів у XVII–XVIII століттях // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії. Зб. наук. праць. 2009. Вип. 9. С. 236.
[364] Білокінь С. Кременецький Свято-Богоявленський монастир // ЕІУ. Т. 5. С. 318–319.
[365] Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych. Kraków, 1875. S. 37.
[366] Pidłypczak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo ma wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. Wrocław, 1996. Paszkiewicz U. Rękopiśmienne inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej: Spis za lata 1553–1939. Warszawa, 1996. Paszkiewicz U. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej: Spis za lata 1510–1939. Warszawa, 1998. Paszkiewicz U. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku: Suplement 2. Poznań, 2006.

формою напису є така: «Conventus Cremenecensis Patrum Reformatorum» (Кременецького монастиря отців реформатів). Під час роботи з фондами трапився більш поширений напис, в якому фігурує назва монастиря: «Conventus Cremenecensis Patrum Reformatorum ad S^{m} Petrum de Alcantara» (Кременецького монастиря отців реформатів в ім'я св. Петра з Алькантари) (НБУВ, ВІК, шифр: Armar 16/№ 914). Усі записи зроблено латинською мовою.

До НБУВ стародруки бібліотеки Кременецького реформатського монастиря надійшли у складі фонду бібліотеки ЛЖС, до якої потрапили у складі книгозбірні Дедеркальського монастиря отців реформатів, закритого в 1891 р. У складі семінарської бібліотеки книжки кременецьких реформатів надійшли до Волинського науково-дослідного музею в Житомирі. Згідно з постановами Президії Укранауки від 2 червня 1928 р. і колегії Наркомосу від 2 липня 1928 р. книжкові фонди Науково-дослідної бібліотеки ВНДМ передавалися до ВБУ. 9 жовтня 1932 р. було підписано акт передані книжок з Житомира до ВБУ.

У НБУВ тепер зберігається найбільша відома частина книгозбірні Кременецького монастиря отців реформатів. Стародруки з провенієнціями Кременецького монастиря реформатів зберігаються у ВІК, у збірному колекційному фонді «Науково-дослідна бібліотека Науково-дослідного музею у Житомирі», у видавничих і хронологічних колекціях ВСРВ: інкунабул, палеотипів, плантенів, ельзевірів, видань другої половини XVI ст. – першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом. Виявити стародруки кременецьких реформатів можна тільки за провенієнціями, передивляючись фонди de visu. Внаслідок евристичної роботи з фондами виявлено 52 стародруки, які походять із книгозбірні Кременецького реформатського монастиря. Оскільки сучасним дослідникам невідомі рукописні каталоги чи інвентарі кременецької бібліотеки часу її функціонування, на сьогодні основним джерелом для дослідження історії

бібліотеки, складу і змісту її фондів, їх комплектації слугують саме стародруки з провенієнціями.

Стародруки монастирської книгозбірні представляють продукцію друкарень Антверпена, Базеля, Бамберга, Бердичева, Берліна, Браччіано, Варшави, Венеції, Вроцлава, Замостя, Зульцбаха, Кельна, Кракова, Лейдена, Лейпціга, Лондона, Львова, Оломоуца, Падуї, Перемишля, Праги, Реджо-нель-Емілії, Сандомира, Трента, Франкфурта-на-Майні.

Хронологічні рамки видань охоплюють XV–XVIII ст. Щодо мови видань бібліотечних примірників, то переважна більшість стародруків із провенієнціями Кременецького реформатського монастиря надрукована латинською мовою, незначна кількість – польською і дві – італійською.

Бібліотечні примірники мають шкіряні, пергаменові і напівшкіряні оправи. На їхніх форзацах проставлено рукописні шифри бібліотеки ЛЖС, а на корінцях – паперові фабричні наліпки зі словом «Armar», що в перекладі з латинської мови означає «шафа», після якого арабськими цифрами вказано номер шафи, а через скісну – порядковий номер примірника в шафі. Цей шифр виглядає таким чином: «Armar 14/ № 127».

За час, на який припадало зменшення кількості католицьких монастирів на етнічних українських землях у XIX ст. та буремні роки соціально-політичних катаклізмів у Російській імперії, згодом у СРСР, у XX ст., якась частина книжок «відбилася» від нього. Про дві книжки з монастирської книгозбірні ми маємо документальну інформацію. Один стародрук сьогодні зберігається в бібліотеці Папського колегіуму в Римі. Це примірник твору Станіслава Клечевського «Lechus historiae Poloniae restitutus», опублікованого в Оломоуці в 1774 р. [шифр: SD.138][367]. Стародрук має традиційний напис про приналежність монастиреві латинською мовою: «Conventus Cremenecensis P[a]tru[m] Reform[atorum]» (Кременецького монастиря отців реформатів). Ще один стародрук, примірник праці

[367] Katalog starych druków biblioteki Papieskiego Kolegium Polskiego w Rzymie. Warszawa, 2010. S. 59, № 206.

Христофора Шейнера «Rosa Ursina», опублікований у Браччіано в 1626–1630 рр., зберігається тепер у фонді Державного педагогічного музею в Києві. Примірник має на титульному аркуші такий напис: «Conventus Cremenecensis P[atrum] Reformatoru[m], eleemosyna C[onve]ntu […]parae 1762» (Кременецького монастиря отців реформатів, на пожертвування монастирю… 1762 р.). А на його звороті стоїть печатка бібліотеки Житомирського обласного краєзнавчого музею «Бібліотека // Обласн. н./д. краєзнавчий //МУЗЕЙ // в м. Житомирі // № 64736». Як повідомляє напис, твір Х. Шейнера було придбано 1762 р. на кошти, пожертвувані монастиреві. Два стародруки з провенієнціями кременецьких реформатів нині зберігаються в Бібліотеці Національного закладу Оссолінських у Вроцлаві (шифри: Oss.XVIII-4015, Oss.XVIII-29123).

Таблиця 16. Книжки бібліотеки Кременецького реформатського монастиря у сучасних книгосховищах (в одиницях зберігання)

Місце зберігання			**Кількість**
Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського	Відділ стародруків та рідкісних видань	колекція інкунабул	1
		колекція палеотипів	4
		колекція плантенів	1
		колекція ельзевірів	1
		колекція видань другої половини XVI – першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом	25
	Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій	колекція «Науково-дослідна бібліотека ВНДМ у Житомирі»	29

Бібліотека Державного педагогічного музею (Київ**)**	1
Музей книги та друкарства м. Острога	1
Бібліотека Національного закладу ім. Оссолінських (Вроцлав)	2
Бібліотека Папського колегіуму в Римі	1

Документального опису бібліотечного приміщення не виявлено. Документи, які були в нашому розпоряженні, не несуть інформацію про персон, які обіймали посаду монастирського бібліотекаря.

2.6. Орден капуцинів

Орден братів менших капуцинів (лат. – Ordo Fratrum Minorum Capucinorum, Ordo Minorum Capucinorum, Ordinis Sancti Francisci Capucini; лат. абревіатура назви Ордену – O.F.M.Cap.; O. M. C.; O. M. Cap.; O. S. F. C.; англ. – the Oder of Capuchines) – заснований міноритом Матвієм з Бассі (варіанти: Басчіо, Башіо), у провінції Урбіно, разом з Людовіком і Рафаелем Теналія з Фоссомброне, затверджений папою Климентом VII 1528 р. буллою «Relogionis zelus» від 3 липня, а його суворий статут було прийнято 1529 р. Виділився з францисканців-обсервантів, які прагнули повернутися до первинних засад, впроваджених св. Франциском, у прагненні краще дотримуватися Статуту св. Франциска Ассізького). *Гасло Ордену*: «Мир і добро» (Pax et Bonum). *Емблема Ордену*: оскільки історія Ордену капуцинів починалася з їхнього відгалуження з Ордену братів менших св. Франциска, первинна емблема мала такий самий вигляд: два схрещені рамена, які мають стигми – одне, без рукава, символізує Ісуса Христа, інше, в рукаві – символізує св. Франциска. *Одяг:* сутана з гостороверхим каптуром і короткий плащ брунатного кольору з грубого сукна. Брунатний колір вважався у християнській символіці кольором жалоби та утримания від спокус. Він символізував зречення від світу, був знаком фізичної смерті, що спонукало ченців не тільки Ордену капуцинів, але й кармелітів та францисканців обрати

його кольором чернечого вбрання[368]. Члени Ордену не носили полотняних сорочок, підперезувалися мотузяним поясом з вузликами. Пояс мав три вузли, що символізували обіти послуху, вбогості, чистоти (целібат). Капуцини взувалися в сандалії на босу ногу і носили бороди[369].

Святі, яких дав Християнській Церкві Орден капуцинів (до кінця XVIII ст. включно): бл. Єремія Стойка з Валахії (1556–1625), св. Лаврентій Бріндізійський, Учитель Церкви (Чезаре Россі; 1559–1619; пам'ять 21 липня), св. мученик Фідель Сигмарштгенський (Марк Рей; 1577–1622; пам'ять 24 квітня), св. Бернард Корлеонський (1667–?); пам'ять 19 січня); св. Кріспін Вітербський (1668–1750); св. Вероніка Джуліані (Урсула Джуліані (?–1727; стигматик).

Монастирі капуцинів на етнічних українських землях: Вінниця (1745 р., фундатор – вінницький староста Людвік Калиновський), Старокостянтинів (1754 р., фундатор – великий литовський маршалок кн. Януш Сангушко), Ходорків (1763 р., фундатор — київський кафедральний схоластик Каетан Росцішевський), Брусилів (1780 р., фундатор – коронний підчаший Фелікс Чацький), Дунаївці (1790 р., фундатор – познанський воєвода Станіслав Потоцький, закритий 1832 р.), Устилуг (1744 р., закритий 1832 р.), Олесько (1740, фундатор – брацлавський воєвода, коронний референдарій Северин Жевуський), Розвадов (1741 р., фундатор – коронний хорунжий кн. Любомирський), Кросно (фундатор – великий коронний гетьман, краківський каштелян Ян Клеменс Браницький), Збриж (1744 р., фундатор – густинський староста Адам Тарло, закритий 1832 р.), Любартов (1738 р., фундатори – кн. Павел Кароль Сангушко і теребовельський скарбник Миколай Криницький, скасований 1864 р.).

До Речі Посполитої капуцинів запросив король Ян III Собеський як придворних капеланів королівської родини. Перший капуцинський монастир було побудовано у Варшаві. Фундаційний камінь був закладений Яном III

[368] Апостолос-Каппадона Д. Словарь христианского искусства / пер. с англ. А. Ивановой. Челябинск, 2000. С. 116.
[369] Rogulski L. Kapucyni // Encyklopedja powszechna. Warszawa, 1863. T. 14. S. 34.

1683 р., а в 1694 р. брати капуцини вже мешкали у зведеній монастирській будівлі. У діючому й нині монастирі капуцинів на вулиці Медовій у Варшаві спочивають серця польських королів Яна III Собеського та Августа II. Для порівняння треба сказати, що капуцини у Кракові заклали свій монастир 1699 р., до Львова вони прибули 1709 р. (монастир почав діяти тут у 1715 р.), до Любліна – в 1724 р.

Польська провінція Ордену капуцинів після трьох поділів Речі Посполитої розділилася на Галицьку та Руську провінції. Руська провінція під покровом св. Войтеха та св. Станіслава існувала від 1795 р. до 1888 р. До її складу входили монастирі у Брусилові, Вінниці, Володимирі-Волинському, Дунаївцях, Збрижі, Куні, Любешові, Острозі, Старокостянтинові, Устилузі та Ходоркові. Після польського Листопадового повстання 1830–1831 рр. залишилися діючими з названих осередків тільки монастирі у Брусилові, Вінниці, Старокостянтинові та Ходоркові. А після придушення польського повстання 1863 р. було ліквідовано й останні чотири. Найдовше, до 1888 р., проіснував монастир капуцинів у Вінниці.

2.6.1. Бібліотека Острозького монастиря капуцинів

До фундації капуцинського монастиря в Острозі долучився великий литовський мечник, згодом надвірний литовський маршалок, останній острозький ординат кн. Януш Олександр Сангушко (?–1775). Своїм актом від 3 квітня 1750 р. він подарував отцям капуцинам плац за валами міста для будівництва костела й монастиря. Будівлі були побудовані за проєктом італійського архітектора Паоло Антонія Фонтана (1696–1765), надвірного архітектора князів Сангушків. Дозвіл на будівництво монастирського комплексу надав луцький біскуп Антоній Еразм Воллович (1711–1770, біскупську кафедру обіймав у 1755–1770 рр.). Після смерті кн. Я. О. Сангушка фундаторські обов’язки виконував таборівський староста Самуїл Лубковський (?–1766; нині село Та́борів Сквирського р-ну Київської обл.). Після смерті останнього наступний фундатор волинський мечник Фелікс Канут Малинський (?–1796) завершив будівництво монастирського

комплексу, у криптах костелу якого був згодом похований[370]. Капуцинський костел в ім'я св. Трійці, прикрашений на головному фасаді скульптурами Франциска Ассізького та Антонія Падуанського, був освячений 1778 р. луцьким суфраганом Франтішком Коморницьким (1733–1780) і мав 8 вівтарів. Від початку осідок капуцинів в Острозі був у статусі госпіціума (hospicium; у перекладі з лат. «притулок», «дім»), а з 1769 р. – у статусі конвенту. У другій половині XVIII ст. в монастирі мешкало 15 ченців, з них 11 капланів і 4 брати[371]. 1800 року при монастирі було відкрито новіціат Руської провінції Ордену капуцинів, який проіснував до 1825 р., коли його було переведено до Старокостянтинова[372]. До Острозького капуцинського монастиря належала філія в Устилузі[373]. Кілька разів в Острозькому монастирі відбувалися конгрегації: 20 травня 1791 р., 18 травня 1797 р., і капітула Руської провінції Ордену капуцинів 1806 р.[374] На час касації монастиря (1832 р.) до складу його братії входило п'ять ченців: гвардіан Сильвестр Подгурський (Підгірський), вікарій і дискрет I Понціан Квятковський, дискрет II Ангел Козловський, проповідник Фелікс Назаревич, проповідник Леонард Брановський, і два послушники – Адютор Соболевський та Петро Пшеборський (ЦДІАУК, ф. 442, оп. 64, спр. 166, арк. 150). 1834 року острозькі отці капуцини перейшли до Старокостянтинівського монастиря, а монастир в Острозі залишився стояти пусткою. 1864 року за ініціативою графині Антоніни Дмитріївни Блудової (1813–1891) костел було перебудовано на православну церкву в ім'я св. Кирила і Мефодія і закладено Братство, яке одержало ім'я цих святих. Нині в стінах колишнього капуцинського костелу діючий православний студентсько-викладацький храм преподобного Федора Острозького Національного університету «Острозька Академія».

[370] Kowalów W. J. Szkice z dziejów Ostroga i okolicy. Biały Dunajec; Ostróg, 2001. S. 58.
[371] Królik L. Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku. Wyd. 2-e. Biały Dunajec-Ostróg, 2017. S. 221.
[372] Kowalów W. J. Szkice z dziejów Ostroga i okolicy. Biały Dunajec; Ostróg, 2001. S. 63.
[373] Ostróg // SG. Warszawa, 1886. T. 7. S. 684.
[374] Kowalów W. J. Szkiece z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy. Biały Dunajec; Ostrog, 2001. S. 64.

Діяльність острозьких капуцинів була відповідною до францисканського духу, який поєднував молитву з працею. Душпастирську місію вони проводили у своєму костелі, який був тільки монастирським храмом. Капуцини не мали своєї парафії. Окрім того, відповідно до фундаційного акту, ченці повинні були виголошувати проповіді в парафіяльному костелі кожної неділі та у свята. Вони готували нових членів Ордену в новіціаті. Харитативна діяльність капуцинів полягала в допомозі бідним і нужденним, молитві за своїх фундаторів і добродіїв. При монастирі функціонувала аптека, в якій безкоштовно видавали ліки для бідних хворих. Під час епідемій ченці опікувалися хворими. Монастир не мав постійних фундушів і функціонував та проводив харитативну діяльність за рахунок зібраних милостиней і пожертвувань.

Острозький капуцинський монастир мав бібліотеку, необхідну в дільності його братії. В Акті генеральної візитації Острозького монастиря 1816 р. є лаконічний опис приміщення капуцинської бібліотеки: «...w Tey Bibliotece są dwa okna, duże, popszródku. Stół wielki z Szufladami, a przy trzech scianach wielkie szafy z pułkami na Xsiążki, na które ułożono są Xciążki oddzielnie od każdey umieiętności po Alfabecie…» (…в цій Бібліотеці посередині є два великі вікна. Великий стіл з шухлядами, а при трьох стінах великі шафи з полицями для книжок, на яких розміщені книги в абетковому порядку в кожному тематичному розділі…) (BJ, rps 6331 IV, арк. 132 зв.).

В Акті генеральної візитації Острозького монастиря 1818 р. вміщено більш детальний опис бібліотечного приміщення (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, арк. 5): «Biblioteka nad Chorem zakonnym leżąca, do którey drzwi dwoie na zawiasach i krukach żelaznych, iedne z skoblem i klamką do zamykania na kłodkę, drugie zaś z zamkiem francuskim. W Bibliotece szaff wielkich stoiących, z pułek złożonych dwie, w iedney u dolu, drzwiczek czworo na zawiasach żelaznych z dwoma zameczkami francuskimi, u drugiey toż w spodu drzwiczek tyleż w kratki robionych, na zawiasach żelaznych, bez zameczków – posrodku stoł dębowy z szesciu szufladami w których gałeczki drewniane toczone do wysuwania. Drabinek

dwie z tarcic sosnowych, stolarskiey roboty. Portretów dwa: [imperatorowey Katarzyny II i króla polskiego Stanisława Augusta Poniatowskiego]. Oba w ramy oprawne. Podłoga z tarcic sosnowych, okien dwie na ołowiu zaszklonych» (Бібліотека знаходиться над орденським хором. До неї провадять двоє дверей на залізних завісах і гаках. Одні [двері] зі скобою і клямкою для закривання на колодку, а інші [двері] – з французьким замком. У Бібліотеці дві стоячі великі шафи, складені з полиць. В одній – внизу четверо дверцят на залізних завісах з двома французькими замочками, в іншій – теж внизу стільки ж дверцят із ґратами, на залізних завісах без замочків. Посередині [кімнати] дубовий стіл з шістьма шухлядами, в яких виточені деревяні ручки для відкривання. Дві драбини із соснових дошок столярської роботи. Два портрети: імператриці Катерини II і польського короля Станіслава Августа Понятовського. Обидва в рамах. Підлога із соснових дошок, два вікна, [закриті пластинами з олова]).

В акті генеральної візитації Острозького капуцинського монастиря 1817 р. теж представлено опис бібліотечного приміщення, але стисліший, ніж в описі 1818 р.: «Nad Chorowym sklepieniem Sala tey co chór obszeności, drzwi do niey na zawiasach z zamkiem francuskiem wnętrznym, sklepienie w górze, podloga z tarcic, okien dwie z kwaterami taflowemi, w kół scian szaffy z przyszafkami u dole, poszrodku stoł obszerny z szafami u spodu zamczystemi, ta Sala na Bibliotekę przeznaczona» (Над стелею хору знаходиться Зала тих самих розмірів. До неї провадать двері на завісах із внутрішнім французьким замком, [у залі] вгорі склепіння, підлога з дощок, два вікна з кватирками, навколо стін шафи з пришафками внизу, посередині великий стіл, знизу з шафками, які замикаються. Ця Зала призначена для Бібліотеки) (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 306, арк. 2).

До нашого часу зберігся візитаційний опис капуцинського монастиря і костелу в Острозі, датований 18 листопада 1816 р. та підписаний провінціалом Вацлавом Тшецеським (Trzecieski). За цим описом

монастирська бібліотека розміщувалася в костелі над хорами[375] і налічувала 1519 книг[376]. Я. М. Гіжицький лаконічно описав монастирську бібліотеку та її приміщення, спиряючись на опис візитаційного акту 1816 р.: «...Były w tym chorze portrety fundatorów, a nad nim biblioteka w Sali obszernej sklepionej...»[377] (...Були у цьому хорі портрети фундаторів, а над ним – бібліотека у великій залі зі склепінням...) і «Nie wiadomo, co się stało z dość zasobną biblioteką liczącą około tysiąca dzieł, w większości swoiej łacińskich»[378] (Невідомо, що сталося з бібліотекою, яка налічувала біля тисячі томів, в більшості своїй латинською мовою).

У 1818 р. бібліотека налічувала 819 томів, з яких латинською мовою було надруковано 429 видань, польською – 368, німецькою – 11, французькою – 8, італійською – 2, чеською – 1[379]. Переважна більшість книжок була релігійної тематики, але мали місце видання з історії, медицини, природничих галузей знань. С. Кардашевич лаконічно характеризував монастирську книгозбірню у своїй книжці, присвяченій давній історії Острога: «…видання деяких творів дуже давні, з початку XVI ст., нині становлять бібліографічну цінність; куди поділася та бібліотека нікому не відомо»[380]. Ф. Радзішевський у своїй праці одним реченням говорить про те, що відомостей про долю бібліотеки нема: «Pro bibliotekę ostrogskich capucynów wiadomości niema»[381] (Про бібліотеку острозьких капуцинів відомостей немає).

Документ 1816 р. з описом костелу у кляштору капуцинів в Острозі має таку автентичну назву: «Stan Kościoła i Klasztoru Ostrogskiego Xięży

[375] Kowalów W. J. Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy. Biały Dunajec; Ostróg, 2001. S. 61.
[376] Paszkiewicz U. Cathalogus cathalogorum... Warszawa, 2015. T. 2. S. 552, № 5031. Документ зберігається в Ягеллонській бібліотеці (Краків): BJ, rps 6331 IV.
[377] Wołyniak (J. M. Giżycki). Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickich przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej. Cz. 1 // Nova Polonia Sacra. T. 1. Kraków, 1928. S. 85.
[378] Wołyniak (J. M. Giżycki). Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickich przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej. Cz. 1 // Nova Polonia Sacra. T. 1. Kraków, 1928. S. 87.
[379] Kowalów W. J. Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy. Biały Dunajec; Ostróg, 2001. S. 64.
[380] Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materyały do historyi Wołynia. Warszawa; Kraków, 1913. S. 203.
[381] Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych... Kraków, 1875. S. 57.

Kapucynów z całym obeysciem i sprzętami spisany». (BJ, rps. 6331 IV, k. 119–141). У ньому описуються приміщення, в яких знаходилися книжки, представлено сумарій бібліотечних книжок за тематичними розділами. Бібліотечне приміщення змальовано таким чином: «Nad chórowym sklepieniem Sala tey w Chór obszerności dzwi do niey na Zawiasach z Zamkiem wnętrznym. Sklepienie w Górze, podłoga z tarcic, okien dwie z Kwaterami taflowemi. W koło Scian szafy z przyszafkami na dole, posródku Stół obszerny, z Szafami u spodu zamczystemi. Ta sala na Bibliotekę przyznaczona» (Над склепінням хору знаходиться зала, з якої до хору ведуть широкі двері на завісах із внутрішнім замком. Вгорі – склепіння, підлога дерев'яна, два вікна з гладкими чотирикутниками. Попід стінами шафи з пришафками внизу, посередині – великий стіл, біля підніжжя з шафами, які замикаються. Ця зала призначена для бібліотеки) (BJ, rps. 6331 IV, k. 121 зв.) і далі «...w Tey Bibliotece są dwa okna, duże, popszródku. Stół wielki z Szufladami, a przy trzech scianach wielkie szafy z pułkami na Xsiążki, na które ułożono są Xciążki oddzielnie od każdey umieiętności po Alfabecie a tych ogólnych Rejestr iest taki: (…у цій бібліотеці два великі вікна попереду. Стіл великий з шухлядами, а при трьох стінах великі шафи з полицями для книжок, на яких книжки розміщено відповідно до тематичних розділів в абетковому порядку, а загальний перелік їх є такий:..) (BJ, rps. 6331 IV, k. 132 зв.).

Відповідно до сумарію бібліотечних книжок вони просистематизовані за 17-ма тематичними розділами, кожний з яких позначений великою літерою латинської абетки. Загальний обсяг фонду налічував 1519 од. зб.

За цим документом книжки зберігалися також у приміщенні хору та захристії: Chór Zakonny. ... w szródku Pulpit wielki do utrzymania Psałterza, Brewiarza i Lucerny, u spodu szafkę zamczystą na Xciążki maiący...». (Монастирський хор. … посередині великий пульпіт для підтримки Псалтира, Требника та світильника, біля підніжжя – шафка для книжок, яка замикається…, в хорі знаходиться один великий Псалтир, великими літерами надрукований; один Требник чіткого друку, в оправі з латунними застібками

й наріжниками; один Требник форматом у четвірку, пошкоджений, сильно уживаний з підклеєними і дописаними сторінками; один Мартирологіум Римський форматом у четвірку; вісім малих diurnalików; чотири книги для Богослужінь; одна книга медитацій на цілий рік форматом у четвірку) (BJ, rps. 6331 IV, k. 121–121 зв.). Далі в документі подано лаконічну інформацію про книжки в захристії: «Przy dzwiach w Zakrystii na Kościoł wychodzących przy obydwoch scianach Szafki niewielki w mur wouszczone z których iedna zawiera Mszały, druga zamczysta przeznaczona iest na skład ampulek w Górze sklepienia» (В захристії біля дверей, які виходять до костелу, при обох стінах – невеликі шафки, в мур врізані, в одній з них зберігаються Місали [Служебники], інша, яка замикається, призначена на склад ампул під склепінням) (BJ, rps. 6331 IV, k. 122.).

За Актом генеральної візитації 1817 р. теж вказано книжки, які зберігалися в хорі та захристії. Опис книжок, що знаходилися у приміщенні хору, повністю співпадає з описом книжок у хорі, представленим в Акті візитації 1816 р. (ДАЖО, ф. 90, оп.1, спр. 306, арк. 2). Документ фіксує, що в захристії знаходилися 16 Місалів і 9 книг, серед яких Євангеліє польською мовою і Ритуал капуцинський форматом у 4°. Бібліографічний опис примірників у документі не подається (ДАЖО, ф. 90, оп.1, спр. 306, арк. 7 зв.).

Таблиця 17. Острозький монастир капуцинів.
Обсяг бібліотечного фонду за архівними документами

Рік	**Вид документа**	**Кількість од. зб.**	**Джерело**
1816 р.	сумарій бібліотечних книг	1519	Ягеллонська б-ка, rps 6331 IV
1817 р.	каталог	904	ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 306, арк. 12-21
1818 р.	інвентар і сумарій	824	ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр.

	бібліотечних книг		349, арк. 14-37 зв.
1819 р.	сумарій бібліотечних книг	810	ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, арк. 50 зв.; спр. 401, арк. 3 зв.
1823 р.	сумарій бібліотечних книг	757	ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 560, арк. 3 зв.
1826 р.	сумарій бібліотечних книг	828	ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 710, арк. 4
1827 р.	сумарій бібліотечних книг	943	ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 765, арк. 5-6
1830 р.	сумарій бібліотечних книг	826	ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 916, арк. 5-6

Акти генеральних візитацій Острозького монастиря капуцинів дають можливість документально прослідкувати динаміку зміни обсягу фонду монастирської книгозбірні.

Свідченням приналежності стародруку монастирській книгозбірні є записи на титульних аркушах, зроблені в такій формі: «Bibliothecae PP. Capucinorum Ostrogiensis» (Бібліотеки острозьких отців капуцинів) та «Ex libris PP. Capucinorum Ostrogiensis» (З книг острозьких отців капуцинів).

Документів, які б несли інформацію про бібліотекарів, їхні імена, походження, перебування в лавах Ордену, наразі не виявлено.

Бракує фактографічних даних, на основі яких можна було б відтворити долю монастирської книгозбірні. З того, що відомо нам сьогодні, бібліотека за обсягом фонду не була великою. Для порівняння – книгозбірня Бердичівського монастиря босих кармелітів налічувала бл. 7000 томів, Вишнівецького монастиря босих кармелітів – 1300 томів, Берестецького монастиря тринітаріїв – бл. 1500 томів, Львівського домініканського монастиря – бл. 5000 томів. Гіпотетично можна говорити про те, що,

залишаючи монастир в Острозі і переселяючись до Старокостянтинова, ченці могли забрати із собою якусь частину монастирських книг. Наявність у деяких стародруках круглої печатки «Фундаментальная Библиотека Волынской Духовной семинарии» засвідчує факт надходження якихось капуцинських книг після закриття монастиря до бібліотеки Волинської православної духовної семінарії.

Нині два стародруки з провенієнціями бібліотеки Острозького капуцинського монастиря зберігаються у фондах Музею книги та друкарства м. Острога. Один примірник надійшов до Музею з фондів Державної публічної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна (Санкт-Петербург), тепер Російська національна бібліотека (далі – РНБ). Це видання популярного у свій час теологічного твору провінціала Руської провінції Ордену взутих кармелітів, відомого проповідника Марціна Рубчинського (1707–1793) «Ofiara sprawiedliwości... albo Traktat o Czysciu...» (Бердичів, 1763; МКДО, шифр: КН 19267, VI-с 2423). На титульному аркуші є напис, що підтверджує приналежність книжки монастирській бібліотеці: «Ex libris PP. Capucin[orum] Ostrog[iensis]» (З книжок острозьких отців капуцинів)[382]. Інший примірник – віленське видання «Prawdy moralne theologiczne...» (Вільнюс, 1760; МКДО, шифр: КН 16101, VI-с 1831), який, як засвідчують провенієнції, подарував монастирю Юзеф Войнаровський: «Ex Cathalogo libri Josephi Woynarowski. Compar[av]it... 1762 anno...» (З каталогу книг Юзефа Войнаровського. Придбав… у 1762 році…); «Ex Biblioththeca PP. Capucin[orum] Conventus Ostrog]iensis]. Hic liber donatus a D[omi]no Woynarowski» (З бібліотеки отців капуцинів Острозького монастиря. Ця книжка надана паном Войнаровським)[383]. Цей примірник надійшов з Національної історичної бібліотеки України, на час надходження до Музею – Державної історичної бібліотеки України.

[382] Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. ст. у зібраннях Музею книги та друкарства м. Острога і Волинського краєзнавчого музею : каталог. Луцьк, 2005. С. 65, № 153.
[383] Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. ст. у зібраннях Музею книги та друкарства м. Острога і Волинського краєзнавчого музею : каталог. Луцьк, 2005. С. 49, № 111

У фондах НБУВ виявлено нині загалом: один стародрук у ВСРВ (НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 2960), у ВІК – 9 примірників із провенієнціями монастирської книгозбірні та два палеотипи (НБУВ, ВІК, шифри: Pal. 1416, Pal. 1706).

Три стародруки Острозького монастиря капуцинів тепер зберігаються у ЦДІАУК у фонді № 739, Колекція стародруків. Це видання праці Готфріда Ленгніха (1689–1774) «Ius Publicum Regni Poloni» у двох томах: Т. 1 (Гданськ 1742; ЦДІАУК, ф. 739, оп. 1, спр. 175; КСІА, № 141), Т. 2 (Гданськ 1746; ЦДІАУК, ф. 739, оп. 1, спр. 184; КСІА, № 147) із провенієнціями «Bibliothecae PP. Capucinor[um] Ostrogien[sis]» і третій том праці Теодора Островського від св. Мартіна (1750–1802) «Dzieje i Prawa Kościoła polskiego» (Варшава, 1793; ЦДІАУК, ф. 739, оп. 1, спр. 696).

Відомо, що нині 15 одиниць зберігання (16 видань) із провенієнціями острозької капуцинської книгозбірні зберігаються у фонді науково-дослідного відділу книгознавства Національної бібліотеки Білорусі (далі НББ; Мінськ). Залишається документально невстановленим шлях надходження цих стародруків до НББ. Гіпотетично можна передбачити, що їх було отримано у 20–30-х роках XX ст. як дублетні примірники з Державних книжкових фондів Москви або Ленінграда (тепер Санкт-Петербург). На всіх цих примірниках проставлено довоєнні шифри НББ, але печатки бібліотеки відсутні[384]. У процесі подальшої евристичної роботи з фондом може бути виявлено інші стародруки, які в минулому належали Острозькому монастирю капуцинів.

Таблиця 18. Книжки бібліотеки Острозького капуцинського монастиря у сучасних книгосховищах (в одиницях зберігання)

Місце зберігання	Кількість

[384] Киреева Г. Книги из библиотеки острожских капуцинов в фонде Национальной библиотеки Беларуси // Волинська Книга: історія, дослідження, колекціонування. Наук. зб. Острог, 2013. Вип. 2. С . 77–81.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського	Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій	Бібліотека Університету св. Володимира, структурна частина «Роки»	8
	Відділ стародруків та рідкісних видань		
		колекція палеотипів	2
		колекція видань другої половини XVI – першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом	2
Музей книги та друкарства м. Острога			2
Центральний державний історичний архів України, м. Київ			3
Національна бібліотека Білорусі (Мінськ)			15

Як бачимо, у фондах НБУВ виявлено небагато стародруків із провенієнціями острозьких капуцинів. Їхній шлях надходження до НБУВ, по суті, не встановлено за браком документів. Залишається невідомим, яким чином потрапив стародрук з острозькою провенієнцією до Санкт-Петербурга і чи є ще і скільки книжок острозьких капуцинів у фондах РНБ. Можливо, частину монастирської книгозбірні було вивезено туди? Не вдається документально обґрунтувати наявність капуцинських стародруків у фонді НББ. На поставлені риторичні запитання, ймовірно, дасть відповідь подальша евристична робота з фондами НБУВ, НББ та РНБ, пошук документальних матеріалів в архіві Руської провінції Ордену капуцинів, який зберігається у Кракові.

Висновки

Усі чернечі осередки 12-х досліджуваних книгозбірень постали в історичну добу, яка в історіографії визначається як доба Контрреформації, паралельно маючи такі назви, як доба Католицької Реформації чи доба Монастицизму, коли в лоні Римо-Католицької Церкви у процесі боротьби з реформаторськими рухами виникла нагальна потреба в реформуванні власної

церковної системи задля її удосконалення, пристосування до соціальних і політичних викликів та посилення своїх позицій в європейському суспільстві, що призвело зокрема й до різкого збільшення кількості чернечих осідків. У цей час відбувається реформування деяких чернечих Орденів з метою повернення ad fontes, наприклад, Ордену кармелітів, від якого відокремився Орден босих кармелітів, Ордену тринітаріїв, з якого відділилися босі тринітарії, Ордену братів менших св. Франциска, з якого постали францисканці-реформати та капуцини, і виникнення нових – наприклад, Ордену єзуїтів.

На документальній основі проведено реконструкцію історії монастирських книгозбірень. У контексті історії та діяльності орденських осередків окреслено головні періоди в історії книгозбірень кожного із зазначених монастирів. Долі монастирських книгозбірень були невід'ємно пов'язані з історіями їхніх конвентів. Переломними моментами в історії досліджуваних бібліотек стали наступні події: касація Товариства Ісусового 1773 р. (закриті Луцький, Острозький, Берестейських та Кременецький єзуїтські колегіуми); поділи Речі Посполитої наприкінці XVIII ст., поразки двох польських повстань на теренах Російської імперії: листопадового повстання 1830–1831 рр. та повстання 1863 р., що призвело до масового закриття католицьких монастирів у 1832 р. та закриття католицьких монастирів у другій половині XIX ст. в Російській імперії, в тому числі в Луцько-Житомирській дієцезії (тут найпершим, не рахуючи єзуїтські колегіуми, було закрито Кременецький монастир отців реформатів 1806/1807 рр.; у 1832 р. – скасовано Вишнівецький монастир босих кармелітів, Берестецький і Теофіпольський тринітарські монастирі, Острозький капуцинський монастир; у 1850 р. – скасовано Луцький тринітарський монастир, 1866 р. – скасовано Бердичівський монастир босих кармелітів, Дедеркальський реформатський монастир проіснував до 1891 р.).

На основі архівних документів (рукописних каталогів та інвентарів, сумаріїв бібліотечних книг, актів генеральних візитацій) представлено

бібліометричну характеристику книжкових фондів, правила роботи бібліотек, принципи їх організації та систематизації літератури, бібліотечні шифри.

Як засвідчив аналіз текстів документів, основними джерелами комплектування фондів досліджуваних монастирських книгозбірень (як, зрештою, усіх монастирських бібліотек) були дари, купівля, спадок від світських осіб і від представників чернечої спільноти. Книжки для монастирів купувалися з ініціативи та розпоряджень провінційного й монастирського керівництва. Примірники могли надходити з одних монастирів до інших, як правило, з давніших кляшторів до молодших, або від головного монастиря, під опікою якого знаходився менший осідок. Серед єзуїтських колегіумів і резиденцій відбувалося централізоване розповсюдження видань єзуїтських друкарень. З охоплених дослідженням монастирів тільки Бердичівський монастир босих кармелітів мав власну друкарню, тож його бібліотека досить акивно поповнювалася друкованою продукцією. Бердичівські друки в різній кількості були й у фондах книгозбірень інших монастирів. Через фрагментарність інформації, яку несуть у собі різного виду документи, складно визначити інтенсивність поповнення фондів кожним з названих шляхів комплектації.

Аналіз документів, де описуються бібліотечні приміщення, засвідчує, що приділялася пильна увага оформленню бібліотечної зали, пов’язана з усвідомленням ролі бібліотеки в діяльності монастиря та загалом ставленням до Книги як до джерела духовності, мудрості і знань. До роботи залучалися кваліфіковані майстри. Це є одним зі свідчень книжкової культури в монастирському середовищі. Описи бібліотечних приміщень демонструють умови зберігання книжок. Усі книжки зберігалися у шафах, книжки невеликого формату – у шухлядах. Книжкові шафи зазвичай замикалися на ключ.

Опрацьовані документи несуть надзвичайно скупу інформацію про постаті монастирських бібліотекарів. Зафіксовано імена двох бібліотекарів Луцького єзуїтського колегіуму (Йоан Гиблич та Йоан Костецький, XVII ст.),

двох бібліотекарів Бердичівського кармелітанського монастиря (Якуб від св. Бібіани та Августин від Непорочного Зачаття Найсвятішої Діви Марії Куницький, XVIII ст.), одного бібліотекаря Берестецького тринітарського монастиря (Норберт від св. Йосифа Підвисоцький, XVIII ст.).

Унаслідок евристичної роботи з фондами та опрацювання друкованих каталогів стародруків різних сучасних бібліотек одержано інформацію про сучасні місця зберігання примірників досліджуваних книгозбірень: в Україні – НБУВ, Державний педагогічний музей у Києві, НІБ (Київ), ЦДІАУК, ЛННБ, Музей Національного університету «Острозька академія», МКДО, НБ ДАВО (Луцьк); за кордоном: у Литві – БВУ (Вільнюс); у Польщі – Бібліотека Національного закладу імені Оссолінських (Вроцлав), Національна бібліотека (Варшава), Бібліотека Монастиря бонефраторів у Кракові; у Білорусі – НББ (Мінськ). Найбільші частини досліджених бібліотек нині зберігаються у фодах НБУВ (бібліотеки Острозького та Кременецького єзуїтських колегіумів, Бердичівського та Вишнівецького монастирів босих кармелітів), НБ ДАВО (бібліотек ки Луцького єзуїтського колегіума).

Розділ 3. Склад і зміст фондів монастирських книгозбірень

3.1. Мета книгознавчого дослідження складу і змісту фондів монастирських бібліотек

Книгознавчий аналіз складу і змісту бібліотечного фонду будь-якої книгозбірні, зокрема й монастирських бібліотек, віддзеркалює її практичну діяльність, коло інтересів її користувачів, до певної міри, принципи організації бібліотечної справи. Сума відомостей про склад і зміст фондів досліджуваних бібліотек не є рівнозначною. Причина полягає в різній наповненості джерельної бази щодо кожної монастирської книгозбірні, яка виявилася в нашому розпорядженні. Що, у свою чергу, пов'язано з історичними долями цих бібліотек. Бібліотеки католицьких монастирів Правобережної України XVIII–XIX ст. зазнали суттєвого розпорошення в буремні роки соціальних і воєнних конфліктів другої половини XVIII – першої половини XX ст. Збереглося небагато їхніх бібліотечних рукописних каталогів. У більшій кількості до наших днів дійшли каталоги, інвентарі, сумарії книжок, які було підготовлено й включено до актів генеральних візитацій монастирів. Разом з бібліотечними стародруками вони є головними джерелами інформації для висвітлення питання про склад і зміст монастирських книжкових фондів.

Бібліотеки були невід'ємною органічною складовою монастирського життя. Присутність книжок вимагала виконання тих завдань, які стояли перед членами орденських спільнот у залежності від статутів і конституцій конкретного чернечого ордену. Через те, що це були церковні інституції, основну частину бібліотечного фонду складали видання релігійної тематики: Св. Письмо, коментарі до нього, твори Отців Церкви, твори з догматичної, схоластичної, моральної теологій, аскетики, літургічні книги, полемічна література, агіографічні твори, праці з церковної історії і канонічного права, проповіді та промови духовних осіб, видання документів, що регламентували орденське життя. Одначе монастир, попри обмежені контакти із «зовнішнім»,

світським, світом, не був герметично замкнутим простором. Він був не тільки ідеологічною інституцією, але й економічним осередком, який вів господарську діяльність, навчальним закладом, де функціонували школи для світської молоді; культурним центром – коли при монастирі діяли скрипторій чи друкарня, утримувалася музична капела, працювали висококваліфіковані митці у сфері образотворчого мистецтва й архітектури. Місійна діяльність вимагала знання мови, історії та культури регіону, де для слави Божої працювали ченці. Склад і зміст бібліотечного фонду дає змогу прослідкувати один з каналів комунікації монастирських общин зі світським соціумом через друковане слово, яке несло й зберігало знання, передаючи його від покоління до покоління, проілюструвати поширення і побутування видань медичної, астрономічної, гуманістичної тематики у Волинському регіоні українських земель. Вважаємо за найбільш раціональну тематичну систематизацію зібраного матеріалу про зміст і склад бібліотечних монастирських фондів систематизацію за галузями знань: теологією, філософією, церковною історією, загальною історією, філологією/мовознавством, математикою і пов’язаними з нею галузями знань: архітектурою, військовою справою й фортифікацією, природничими науками (фізика, хімія, географія, зоологія), медициною, астрономією, юриспруденцією, яка включає видання про державу і право.

Відповідно до визначених тематичних груп виявлені й опрацьовані джерела дозволяють висвітлити певні аспекти складу і змісту монастирських бібліотечних фондів. Тематика літератури, якою комплектувалася монастирська бібліотека, була пов’язана зі статусом інституції, родом її діяльності та особливостями її функціонування. Наприклад, діяльність членів Ордену тринітаріїв вимагала від них не тільки твердості у вірі Христовій, відданості справі, якій вони служили, але й знання мов, звичаїв країн, до яких і через терени яких проходили їхні шляхи, ораторської майстерності і здібностей вести перемовини, обізнаності з наданням медичної допомоги хворим і пораненим, педагогічних здібностей для освітянської роботи. Тому,

наприклад, в їхніх фондах знаходилися книжки не тільки з історії Церкви, а й зі світської історії, в тому числі історії мусульманських держав Близького Сходу, Північної Африки, медична література, книжки з географії тощо. Ця література була необхідна для підготовки до місіонерської діяльності та організації викупу бранців, що потребувало обізнаності з життям та побутом, історією та культурою, звичаями та віруваннями народів згаданих країн. Все це повинно було віддзеркалитися у складі і змісті бібліотечного фонду.

Основна частина книжок у монастирських бібліотеках була надрукована латинською мовою. Друге місце посідали книги, надруковані польською мовою, але це були головно видання XVIII ст. У значно меншій кількості у книгозбірнях були представлені видання французькою і німецькою мовами. В різній кількості у монастирських бібліотеках були друки італійською та іспанською мовами. За рукописними каталогами та інвентарями в деяких монастирських бібліотеках були одиничні стародруки грецькою, угорською, чеською, церковнослов'янською мовами. «Мовну картину» примірників монастирської книгозбірні подає сумарій книг бердичівського монастиря (ЦНБ АНБ, ф. 23, оп. 1, спр. 893, арк. 7). За цим документом, що датується 1834 р., книг французькою мовою було 172, німецькою – 40, італійською – 56, грецькою – 3, чеською – 2, голландською – 2, англійською – 1, угорською – 1.

У бібліотечних фондах була широко представлена продукція західноєвропейських друкарень. Каталоги та інвентарі деяких книгозбірень фіксують до 90 назв західноєвропейських міст, де були опубліковані бібліотечні примірники. Серед західноєвропейських видань була друкована продукція таких провідних видавничих фірм Європи, як Плантени, Ельзевіри, Етьєни. Наразі у видавничих колекціях ВСРВ зберігаються чотири плантенівські видання (Pl. 15, Pl. 51 (1–2), Pl. 112) і один ельзевір (Elz. 454), які раніше належали луцьким тринітаріям. Серед видань нідерландського видавничого «Дому Плантенів» три надруковані в Антверпені: два – засновником видавничої фірми Кристофом Плантеном (1514–1589) і одне –

його зятем Йоханом Моретюсом. З видань Кристофа Плантена в монастирській бібліотеці були: третє видання праці відомого бельгійського філолога й філософа Юста Ліпсія (лат. Lipsius; 1547–1606) «De constantia libro duo…» (1586) та голландського історика Корнелія Авреліуса (кін. XV – поч. XVI ст.) «Batavia» (1586), які складають конволют, а Йохана Моретюса – твір «De veritate libri sex...» (1609), який належить іпрському єпископові Петру Симону Тілетані. Четверта книжка, що вийшла з-під плантенівських верстатів, надрукована в Лейденській філії «Дому Плантенів» іншим зятем К. Плантена Франсом Рафаленгусом. Це – відомий твір італійського юрисконсульта Андреа Альціата (Alciat; 1492–1550), ілюстрована гравюрами збірка моральних сентенцій у віршованій формі латинською мовою під назвою «Emblemata» (1599). Серед друкарень Речі Посполитої перші місця обіймали офіцини Кракова та Варшави. Серед католицьких друкарень на етнічних українських землях перед вели друкарні Львова й Перемишля.

За каталогом 1862 р. у фонді бердичівської кармелітанської бібліотеки зафіксовано 11 ельзевірівських видань із серії «Республіки»: «Helvetorum Respublica» (Лейден, 1627; Copinger, № 2221), «Respublica sive status regni Scotiae et Hiberniae» (Лейден, 1627; Copinger, № 3868), «De regno Daniae et Norvegiae insulisque adjacentibus; ac de Holsatia, ducatus Slezvicensi tractatus varii» (Лейден, 1629; Copinger, № 3841), «Respublica Romana» (Лейден, 1629; Willems, № 321), Томаса Сміта «De Respublica Anglorum»» (Лейден 1630; Copinger, № 4395), «Respublica et status Hungeriae» (Лейден, 1634; Copinger, 3860), «Respublica et status Imperii Romano-Germanici. – In. 2 vol.» (Лейден, 1634; Copinger, № 3862), Каспара Контаріні «De Respublica Venetorum» (Лейден, 1626, 1628; Willems № 250, Willems, № 293), «Graecorum Respublica ab Vbbone Emmio descriptae in 2 vol.» (Лейден, 1632; Willems, № 364), «Respublica Namurcensis, Hannoviae et Lutsenburgensis» (Amsterdam, 1634), «Portugallia, sive de Regis Portugalliae regnis et opibus commentarius» (Лейден, 1641; Willems, № 525) (ІР НБУВ, ф. 332, спр. 130-Н, с. 178–179, 180).

Використавши термін «книгозбірня» до всіх книжок, які знаходилися в стінах монастирів, за місцями зберігання та метою використання виокремлюються наступні групи книжок: головна бібліотека, бібліотеки викладачів різних предметів у класах новіціату та школах для світської молоді при монастирях, книжки в костелі та захристії, в рефектарії та інфермерії, книжки в костельному хорі та музичній бурсі.

Як правило, в костелах і захристіях знаходилися різного виду літургічні книги, призначені для відправлення богослужінь і треб, для проведення релігійних процесій і церковних свят. За описом костелу Луцького єзуїтського колегіуму 1773 р. в його захристії знаходилися два Міссали оправлені у срібло і оксамит, один з двома срібними застібками, другий оправлено таким самим оксамитом, окантований срібною позолоченою рамкою, з одного боку із зображенням срібною… Діви Марії, з іншого – позолочене зображення св. Йосифа; старих Міссалів «in Folio» – 10, подорожніх Міссалів «in 8 maior» – один; Агенд– дві, одна більша, інша – менша; новіших Міссалів – три; реквіальних Міссалів – 15; три книги, що належать костельним братствам: Братству Серця Ісусового, Братству Доброї смерті та Братству Божого Провидіння (ЦДІАУК, ф. 710, оп. 2, спр. 1200, арк. 10).

В захристії костелу вишнівецьких кармелітів документ фіксує наявність сімох Міссалів, одного Діурналіка, одну Агенду, чотири Мануали у 8°, один орденський Мануал, два Євангелія, 12 друкованих Канонів на вівтарях і дві рукописні братські книги. Для деяких книг в описі вказано оправи. Так, один з Міссалів мав мідяний оклад, а п’ять Міссалів були оправлені у шкіру (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 219 зв.).

У берестецьких тринітаріїв в костелі був такий набір літургічних книг: Міссалів «in Folio» – вісім, один Міссал у велику 8°, Міссалів жалобних (реквіальних) – п’ять, один Служебник «руський» «in Folio», один Римський Ритуал у велику 4°, шість Агенд «in 8°», три орденських Мануалів «in 4°» і одне Євангеліє, оправлене в срібло (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 366, арк. 4 зв.).

Окрім того, тут зберігалися парафіяльні книги: Метричні книги хрещення – п’ять, Метричні книги вінчання – чотири, Метричні книги погребу – дві, книги пастирських і урядових розпоряджень – три, книги для записів поминальних служб – три, книги передшлюбних екзаменів – три, книги фундушних зобов’язань – одна, книги поминальні – дві (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 366, арк. 5).

У луцьких тринітаріїв у 1799 р. в захристії був такй набір Служебників і книг: Міссал, оправлений у срібло, – один, Міссалів великих, в оправах в захристії – вісім, Міссалів жалобних – 10, Ритуал великий – один, Агендек малих – дві, Градуал великий – один, Антифонаріїв – два, Мануал Ордену – один (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 227, арк. 7 зв.). В описі тринітарського монастиря 1816 р. представлено більш детальний опис Міссалів і книг у захристії. За роки їх набір відчутно збільшився. Відтак, у захристії знаходилося: Міссалів, оправлених у срібло – три, Міссалів повсякденних – п’ять, Міссалів жалобних, маленьких для подорожей – 10, Додатків до Міссалів – чотири. Книг: Градуал Римський «in Folio» – один, Антифонарій Римський «in 4°» – один, братських книг – дві, Мануалів, з яких один пошкоджений, – два, Ритуал Римський «in 4°» – один, Книга «Benedictionem et Rituum» «in 8°» – одна, Агенда «in 8°» – одна, Церемоніал Ордену – один (ДАЖО, ф. 90, оп.1, спр. 293, арк. 5 зв.).

Описи Острозького капуцинського монастиря надають таку інформацію про Міссали і книги в захристії костелу. У 1817 р. документ фіксує таку кількість і види літургійних книг: Міссалів більших – п’ять, Міссалів менших – два, Міссалів жалобних – 7; книг: Ритуал капуцинський «in 4°» – один, Агенд з Бенедикціями – чотири, Євангеліє польськомовне – одне, Мануал законний – один (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 306, арк. 7 зв.). У 1827 р. перелік літургічних книг має такий вигляд: Міссалів великих – шість, Міссал маленький – один, Міссалів жалобних – дев’ять, Агенд – чотири, Кантичек – одна (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 765, арк. [4]).

За документом «Libri Officium Ecclesiasticum» 1790 р. у Дедеркальському монастирі для церкових служб знаходилися: Міссал Римський великий – 1, Міссали Ордену св. Франциска – 4, Міссал грецького обряду – 1, Міссали маленькі з орденськими доповненням – 3, Міссалів погребових (реквіальних) – 5 (ІР НБУВ, ф. 314, спр. 29, арк. 85).

В описі костелу Вишнівецького кармелітанського монастиря 1799 р. занотовані книги, які зберігалися в костельному хорі, з позначенням місця і року видання. Цю групу складали: Римський Мартирологіум (Венеція, 1759), Римський Міссал (Антверпен, 1627), 14 примірників Міссале «короткого» – «Missale abbreviatum» (Бердичів, 1760) і чотири примірника Діурнала «Florae Duirnal» (Венеція, б./р.) (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 233).

Щодо набору книг у монастирських рефектаріях, то їх пощастило виявити в описі Берестецького тринітарського монастиря. В його рефектарії у 1816 р. знаходилися такі книги: одна латиномовна Біблія, книга житій святих, назва не вказується, видання «Supplementum ad Flore SS», «Stella Didaci de Contemptu mundi», Церемоніал Ордену, Правила Ордену, Некрологи померлих ченців – 1. (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 286, арк. 8).

Як видно з представленого вище переліку видань, коли мова йшла про примірники книг, що знаходилися у костелі, захристії чи рефектарії, у документах занотовувалися тільки назви книг, їхні кількість та формат у різній формі. Місця та роки видань не вказувалися. Трапляються поодинокі випадки, коли фіксувалася оправа примірників.

3.2. Література релігійної тематики. Філософія

До тематичної групи, яка включає в себе видання релігійної тематики, відносимо видання Св. Письма, коментарі до нього, твори Отців Церкви, твори з догматичної, моральної, схоластичної теологій, аскетики, катехетики, літургічні книги, молитовники, агіографічні твори, полемічну літературу, проповіді.

Біблії. Монастир не можна уявити собі без бібліотеки, апріорі не можна уявити собі фонд монастирської книгозбірні без примірників Біблії

незалежно від статусу обителі та обсягу її бібліотечного фонду. Біблія була фундаментом християнської релігії, головним джерелом релігійного виховання і одним з інструментів підготовки до чернечого життя. У рукописному каталозі Бердичівського монастиря босих кармелітів (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413) зафіксовано 20 видань Біблії. Хронологічно вони розподіляються так: XVI ст. – 7 вид., XVII ст. – 3 вид., XVIII ст. – 9 вид., XIX ст. – 1 вид. (бібліографічний напис зроблено пізніше іншим почерком), та два видання XVI ст. Давидових Псалмів. Географія цих видань представлена наступним чином: Антверпен (1 вид., XVI ст.), Базель (1 вид., XVIII ст.), Бассано (1 вид., XVIII ст.), Варшава (1 вид., XIX ст.), Венеція (6 вид.: XVIII ст. – 5 вид., XVI ст. – 1 вид.), Вроцлав (1 вид., XVIII ст.), Гале (1 вид., XVIII ст.), Генау (1 вид., XVII ст.), Кельн (1 вид., XVII ст.), Краків (1 вид., XVI ст.), Ліон (2 вид., XVI ст.), Париж (3 вид., XVI ст.), 1 видання без зазначення місця друкування. Біблійні тексти опубліковано латинською, грецькою, гебрайською (2 вид.) та польською (у перекладі Якуба Вуєка, 3 вид.) мовами. Примірники мають формати у 8°, 4° та 2°.

У каталозі видання Біблії, занотовані в таких формах: 1) Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti 5-ti jussu edita. – Coloniae, 1630. – 8˚ (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413, с. 1, № 15); 2) Novum Testamentum Graece et Latini. – [місце видання не вказано, 1650]. – 8° (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413, с. 1, № 35); 3) Biblia Sacra Novi et Veteri Testamenti… – [Luteciae, 1565]. – 8˚ (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413 с. 2; № 43) ; 4) Biblia Sacra ad Vetustissima Exemplaria Romae rev. – Lugduni, 1572. – 8˚ (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413, с. 2; № 45); 5) Biblia Sacra non integro ad Prophetiam Isaiae. – [Lugduni, 1572]. – 8 (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413, с. 2; № 46); 6) Biblia Sacra Versicules distincta et argumentis aucta. – Venetiis, 1727. – 8˚ (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413, с. 2; № 47); 7) Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti V Pont. Max. – Venetiis, 1592. – 8˚ (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413, с. 2; № 48); 8) Biblia Sacra Vulgatae editionis Versicules distincta. – Venetiis, 1757. – 8˚ (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413, с. 2; № 49); 9) Biblia Sacra Gallica… – Basileae, 1744. – 8˚ (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413, с. 2; № 58);

10) Bibliae to jest Xięgi Starego i Nowego Testamentu X. Jakuba Wujeka. – Warszawa, 1821. – 8˚ (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413, с. 2; № 66); 11) Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti V Pont. Max. – Venetiis, 1750. – 4˚ (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413, с. 3; № 5); 12) Biblia Sacra Testamenti veteris et Novi, ex Haebr. et Graec. – Hanoviae, 1605. – 4˚ (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413, с. 3; № 11); 13) Biblia Sacra Latino-Polonica per Jac. Wuykium. – T. 1, 2. – Wratislaviae, 1771. – 4˚ (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413, с. 3; № 15); 14) Biblia Sacra Annotationibus illustrate a Du Hamel. – P. 1, 2. – Venetiis, 1769. – 4˚ (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413, с. 3; № 25); 15) Biblia Haebraica... – Magdeburgensii, 1720. – 4˚ (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413, с. 3; № 28); 16) Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti V... – Venetiis, 1727. – 4˚ (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413, с. 3; № 29); 17) Biblia Sacra Sixti V et Clementis 8. – T. 1, 2. – Bassani, 1768. – 2˚ (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413, с. 5; № 17); 18) Biblia Sacra cum Annotationibus Interp. Castalione. – Basileae, 1556. – 2˚ (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413, с. 5; № 43); 19) Biblia to jest: Księgi Starego y Nowego Zakonu na polski ięzyk według Łacinskiey Bibliey ..., na wielu meyscach z pilnością poprawiona y figurami ozdobiona... – W Krakowie: w Drukarni Mikolaia Szarffenberga, 1575. – 2˚ (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413, с. 6; № 73); 20) Biblia Haebraica cum Latina Interpret. B. Ariae. – Antverpiae, 1584. – 2˚ (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413, с. 6; № 74). У кармелітанській бібліотеці було окреме паризьке видання Давидових псалмів: Liber Psalmorum Davidis. Annotationes in eosdem. – Luteciae, 1546. – 8˚ (НБУВ, ІР, ф. 1, спр. 6413, с. 1, № 32).

Серед перелічених стародруків є примірник Біблії венеційського видання 1592 р. Це було друге в історії санкціоноване папою видання Вульгати. Перше санкціоноване папою видання Святого Письма латинською мовою, яке одержало назву Вульгата Сикстина, побачило світ 1590 р. за розпорядженням папи Сикста V (світське ім’я Феліче Перетті ді Монтальдо (1521–1590); понтифікат – 1585–1590). Офіційне визнання його було недовгим. Посилаючись на помилки при друкуванні, наступник Сикста V Климент VIII (світське ім’я Іполіто Альдобрандіні; 1536–1605; понтифікат –

1592–1605) замінив його у 1592 р. іншим виданням (наступні його видання побачили світ у 1593 р., 1598 р.), яке увійшло в історію під назвою Сиксто-Клементинської Біблії. Це друге видання Вульгати, офіційно санкціоноване Католицькою Церквою, використовувалося до 1979 р., коли нове видання Вульгати було впроваджене папою Іваном-Павлом II.

Серед стародруків книгозбірні Вишнівецького монастиря босих кармелітів, які тепер зберігаються у ВІК НБУВ, виявлено два видання (три примірники) Святого Письма: «Biblia Sacra, Vulgatae Editionis…» (Венеція, 1740; НБУВ, ВІК, інв. 3275135, 3275136); «Biblia Sacra, Vulgatae Editionis…» (Венеція, 1757; НБУВ, ВІК, інв. 3275204). За сумарієм бібліотечних книг Берестецького монастиря тринітаріїв 1816 р. зафіксовано сім примірників Біблій (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 286, арк. 6 зв.).

У монастирських бібліотеках знаходилися видання творів Отців Церкви: Томи Аквінського, Августина Аврелія, Терези Авільської, Іоанна Дамаскіна, Василія Великого, Дионісія Ареопагіта, архиєпископа єрусалимського Кирила.

Агіографія. У рукописних каталогах та інвентарях досліджених монастирських бібліотек агіографічна література не виділялася в окремий тематичний розділ. Вона включалася зазвичай у розділи «Церковна історія», «Аскетика», «Моральна теологія». Агіографія є різновидом церковно-історичної літератури, в якій подається опис життя аскетів, християнських мучеників, церковних і державних діячів, канонізованих Християнською Церквою. Життєписи могли включати в себе окрім біографії святого присвячені йому молитви, повчання, які представляли читаючим житія як взірець подвижництва і християнського доброчинства для наслідування. У монастирських бібліотеках апріорі завжди були агіографічні твори. Вони використовувалися для індивідуального читання, в богослужіннях, при підготовці проповідей, їхніми сюжетами послуговувалися в іконографії та малярстві на релігійні теми. Ці книжки для ченців були прикладом подвижництва на ниві служіння Всевишньому та Християнській Церкві,

відігравали важливу виховну роль у формуванні їхньої духовності та відданості обраному життєвому шляху. Віддзеркалення індивідуального читання ми можемо знайти у виразі церковного письменника-містика, августиніанця Томи Кемпійського (1380–1471), який писав: «Усюди шукав я спокою і тільки в єдиному місці знайшов його – у кутку, з книжкою». Орденські статути передбачали знання орденських правил та історії Християнської Церкви й ордену, а відтак і житій її визначних представників.

У книгозбірнях єзуїтських колегіумів були життєписи засновника Ордену Ігнація Лойоли (1491–1556), житія святих, укладені членом Товариства Ісусового Петром Скаргою (1536–1612), видання твору св. Ієроніма «Vitae Sanctorum», житія польських єзуїтів авторства Станіслава Костки (1550–1568) та Каспара Дружбицького (1587–1662). У книгозбірні *Кременецького колегіуму* ми знаходимо такі видання агіографічної тематики, пов'язані з діяльністю членів Ордену єзуїтів: «Pamiątka abo katalog szczęśliwej śmierci niektorych Zakonniców Societais Jesu częścią męczęńską koroną częścią żywota zwiątobliwością znacznych...2 (Каліш, [s.a.]; НБУВ, ВІК, шифр: SJ 196); два видання життєпису провінціала Ордену єзуїтів Каспара Дружбицького пера єзуїта Даніеля Павловського (1626–1673) – «Vita P. Gasparis Druzbicki, Poloni Societatus Jesu» (Краків, 1670; НБУВ, ВІК: SJ 255) і «Wierna życia wielebnego Xiędza Kaspra Drużbickiego SJ relacya» (Замость, 1700; НБУВ, ВІК, шифр: SJ 222), житіє члена Товариства Ісусового св. Станіслава Костки «Relacya albo krotkie opisanie cudów i dobrodziejstw... B. Stanisława Kostki SJ» (Краків, 1630; НБУВ, ВІК, шифр: SJ 191) пера єзуїта Миколая Оборського (1576–1646). У кременецьких отців єзуїтів були житія святих інших католицьких орденів. Виявлено два твори домініканця Феліціана Нововейського (1687–1762) про канонізованих членів Ордену проповідників «Phaenix decoris et ornamenti Provinciae Polonae S. Ordinis Praedicatorum D. Hyacinthus Odrovansius redivivus...» (Познань, 1752; НБУВ, ВІК, шифр: SJ 205) і опис життія та мученицької смерті п'ятьох місіонерів-домініканців у Китаї – «Życie doczesne piąciy wielebnych kapłanow Zakonu Kaznodziejskiego...

Piotra Sans..., Franciszka Serano, Joachima Royo, Jana Alkober, Franciszka Dyaz missionarzów chińskich...» (Познань, 1753; НБУВ, ВІК, шифр: SJ 216). У книгозбірні колегіуму був твір іншого домініканця Клеменса Ходикевича (1715–1797) про життєвий шлях папи римського Климентія I «Gloria... Clementis, romani pontificis, huius nominis primi...» (Львів, 1757; НБУВ, ВІК, шифр: SJ 185). Мали кременецькі єзуїти видання твору каплана Конгрегації ораторіянів (або філіпінів) Петра Якуба Бакціуса, перекладеного польською мовою з латинської Адамом Конажевським, який змальовує життєвий шлях і діяння фундатора названої конгрегації св. Філіпа Нері (1515–1595) «Żywot świętego Filipa Nereusza z Florencyi: Congregarionis oratorii fundatora...» (Лєшно, 1683; НБУВ, ВІК, шифр: SJ. 203), видання житія члена Ордену каноників регулярних лотеранських благословенного Станіслава Казимирчика, написаного членом цього ж Ордену Аквіліном Міхалом Горчинським (†1716), – «Żywy wzor apostolskiey doskonałości B. Stanisław Kazimierczyk... Zakonu kanonikow regularnych łaterańskich...» (Краків, 1702; НБУВ, ВІК, шифр: SJ. 223), видання твору ксьондза Егідія (Ідзі) від св. Юзефа (1691–1746) – життєпису Юзефа від Божої Матері Каласантія, засновника Ордену піарів і його першого очільника – «Historya swiątobliwego życia... W. Jozefa od Matki Bożey Kalasancyusza Zakonu Scholarum Piarum fundatora i pierwszego generała...» (Варшава, 1744; НБУВ, ВІК, шифр: SJ. 194). Окрім того було видання життєпису бернардина Симона з Липниці «Wizerunek doskonałości apostolskiej albo Żywot błagosławionego Szymona z Lipnice, Zakonu Braci Mniejszych Oyca S. Franciszka OO. Bernardynów wielkiego cudotworcy...» (Краків, 1735; НБУВ, ВІК, шифр: SJ 227).

Острозькі єзуїти серед агіографічної літератури мали у своїй книгозбірні й житіє св. Урсули «Vita et martyrium S. Ursulae et Sociarum undecim millium virginum…» (Кельн, 1647; НБ КНУ, ВРК, шифр: С-164788) пера єзуїта Германа Кромбаха (Crombach). У фонді бібліотеки *Луцького колегіуму* знаходилося видання житія бернардина св. Яна з Дуклі (1414–1484) «Vita S. Joannis de Dukla», який був оголошений папою Климентом XII одним

з головних патронів Польщі і Литви. В інвентарі луцької поєзуїтської книгозбірні місце і рік видання не вказувалися. У бібліотеці *берестейських єзуїтів* зберігалося видання інкунабульного періоду твору св. Ієроніма «Vitae sanctorum patrum» ([Страсбург, 1485]; НБУВ, ВСРВ, шифр: ІА 167)[385].

З агіографічних творів *кременецької бібліотеки реформатів* можна назвати такі: друге видання твору португальця Франциска від св. Августина де Мацедо «Vitae Sanctorum Joannis de Matta et Felicis Valesii…» (Львів, 1754) – життєпис засновників Ордену тринітаріїв св. Жана де Матта та св. Фелікса Валуа; «Krótkie zebranie życia, cnot y cudow B. Jozefa Dezy z Kopertynu Zakonu Braci Mniejszych S. Franciszka konwentuałów..., teraz z włoskiego na polski ięzyk przetłumaczone...» (Львів, 1756; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 15/755) – опис життя і чудес св. Джозефа Деса з Купертино, члена Ордену менших братів конвентуалів (Desa, Deza; 1603–1663); твір реформата отця Рафаеля з Риму «Życie wielibnego... O. Leonarda Casanova z Portu S. Maurycego, missionarza apostolkiego Zakonu BB. Mniejszych Reformatów Prowincji Rzymskiej..., teraz z włoskiego na polski przetłumaczne iednym z reformatów Kustodji Ruskiej z skroceniem...» (Львів, 1757; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 12/74) – життєпис отця реформата, св. Леонарда з Порто-Маурицію Касанови (St. Leonardo da Porto Maurizio Casanova; 1676–1751), який вважається патроном місіонерських приходів. Перше видання цієї праці побачило світ у Римі 1754 р. Стародрук «Vita della venerabile Madre Giovanna Maria della Croce di Roveredo…» (Тренто, 1770; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 12/31) присвячений життєвому шляху св. Джованни Марії делля Кроце з Роверето (Croce; 1603–1673).

Інформацію про агіографічну літературу в монастирській книгозбірні *бердичівських кармелітів* надає рукописний каталог 1781 р. Окремого тематичного розділу, присвяченого агіографічній літературі, в каталозі немає. Бібліографічні описи цих видань включено у три тематичні розділи каталогу: «Spirituales polonici», «Spirituales lacini» та «Historici sacri et

[385] Каталог інкунабул / укл. Б. Зданевич. Київ, 1974. С. 84–85, № 238.

profani». Природно, що в бібліотеці були житія членів обох кармелітанських орденів. Так, у книгозбірні бердичівських босих кармелітів зафіксовано три праці босого кармеліта, генерала Конгрегації св. Іллі босих кармелітів Філіпа від Св. Трійці, а саме: «Decor Carmeli Religiosi» (Ліон, 1665) (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 55, № 72), «Ozdoba karmelu Zakonnego w splendorach świętych, y życia doskonałośćią znaczneyszych Karmelitów y Karmelitanek...– Cz.1, 2.» (Люблін, 1746; Краків, 1747; 4 пр.) (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 55, № 22, 28, 35, 36), життєпис святого Католицької Церкви, босого кармеліта, генерала Ордену босих кармелітів Доменіка від Ісуса Марії (1559–1630) «Historia świętobliwego życia Wieleb. O. Dominika a Jesu Maria oyców karmelitów niegdy generała...» (Краків, 1675) (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 54, № 81). Папа Григорій XV називав його «збирачем офір». Було в монастирській книгозбірні житіє св. Терези від Ісуса Авільської (світське ім'я Тереза Санчес Сенеда д'Авілі-і-іАумада; 1515–1582) – реформаторки кармелітанського Ордену, засновниці Ордену босих кармелітів, письменниці-містика. У рукописному каталозі зазначено краківське видання 1650 р. під заголовком «Opisanie życia S. Teresy, y xięgi dwie o fundacjach iej» (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 54, № 83).

У бібліотеці монастиря знаходилося бердичівське видання праці домініканця, доктора теології, пріора домініканського монастиря в Ходоркові Клеменса Ходикевича про життєвий шлях св. Вінцентія Ферарського (бл. 1350–1419), члена Ордену проповідників, – «Historja życia, cudów y usznowania... S. Wincentego Ferreriusza...» (Бердичів: друкарня монастиря, 1779; НБУВ, ВІК, шифр: Берд. кол. 2405) (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 44, № 109), і два примірники краківського видання житія цього святого: «Życie S. Wincentego Ferreriusza / przez Konieczkiewicza" (Краків, 1750) (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 52, № 11, 14). Вінцентій Ферараський увійшов у церковну історію як «Янгол Апокаліпсису». Він вважався покровителем шлюбу, будівничих, захисником від епілепсії, головного болю, гарячки та безпліддя.

Бердичівські отці кармеліти мали у своїй книгозбірні життєпис святої Кунегунди (1224–1292) – дочки угорського короля Бели IV (1206–1270), дружини польського короля Болеслава V Сором'язливого (1226–1279), яку було беатифіковано 1690 р., а 1695 р. було офіційно визнано покровителькою Польщі та Литви. Вона вважалася патронесою видобувачів кам'яної солі: «B. Kunegundy życie y cuda. Process kanoniczny teyże» (Краків, 1718) (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 55, № 39).

У бердичівській кармелітанській бібліотеці було два примірники видання житія святої Католицької і Православної Церкви, рівноапостольної першомучениці серед жіноцтва Теклі (Фекли Іконійської), патронки помираючих, хворих на очі, захисниці під час пожеж та епідемій, від змій та диких звірів, яке в рукописному каталозі записано так: «S. Tekli Nabożeństwo zebrane, cuda y życie» (Краків, 1758) (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 41, № 27; с. 42, № 46). У бердичівській монастирській друкарні було видане житіє св. Теклі під назвою «Obrona w każdey potrzebie doświadczona S. Tekla, Panna y Męczenniczka, to iest Życie iey...» (Бердичів, 1770)[386]. Але у згаданому каталозі його бібліографічний опис відсутній. На нашу думку, малоймовірно, щоб така публікація монастирської друкарні була відсутня в монастирській книгозбірні. Але евристична робота з фондами в бібліотеках України засвідчила, що нині в Україні відомий тільки один фрагмент бердичівського видання, який зберігається у фондах Національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника (Львів). Це може свідчити про активне використання книжки в минулому.

Два примірники бердичівського видання життєпису св. Марії Магдалини пера провінціала Руської провінції отців реформатів Кароля Квінти знаходилося у фонді монастирської бібліотеки. Видання називалося «Romans zbawienny albo Opisanie życia S. Maryi Magdaleny…» (Бердичів,

[386] Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Львів, 1984. Кн. 2. № 2591.

1779) (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 44, № 41; с. 54, № 77)[387]. Відомий сьогодні тільки один примірник цього видання в Україні, у фондах НБУВ (НБУВ, ВІК, шифр: BZ 1200). У бібліографічних каталогах під 1779 р. фігурує ще одне бердичівське видання життя св. Марії Магдалини під назвою «Opisanie życia S. Maryi Magdaleny» (Бердичів, 1779)[388], примірники якого не виявлені.

У бібліотеці зберігалося видання твору св. Ієроніма «Żywoty Oyców albo dzieje y duchowne powieści starców, zakonników, pustelników wschodnich...» (Краків, 1688) (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 57, № 93) в перекладі з латинської мови на польську професора і ректора (1693–1699) Краківської академії Себастьяна Піскорського (1636–1707). Були в кармелітанській книгозбірні житіє покровителя Польщі св. Станіслава, краківського біскупа (1030–1079), видане у Кракові 1511 р. (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 53, № 55), і два видання житій св. Станіслава Казимирчика (світське ім'я Станіслав Солтис; 1433–1489), видані у Кракові в 1702 та 1763 роках (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 52, № 19; с. 53, № 41).

За бібліографічними джерелами у друкарні бердичівського монастиря тричі було опубліковано твір св. Бонавентури «Żywot Pana Naszego Jezusa Chrystusa...» у 1794, 1822 і 1840 рр. За рукописним каталогом монастирської бібліотеки та в її фонді примірників цих видань не виявлено. Нині відомо, що у книгосховищах України зберігається два примірники видання 1822 р. і один примірник видання 1840 р. Примірники видання 1794 р. нам не відомі. У «Bibliografii polskiej» К. Естрайхера бердичівські видання твору св. Бонавентури не зафіксовані. Апріорі в монастирській бібліотеці повинні були бути примірники цих видань. Вочевидь їхня популярність при невеликому накладі, з одного боку, змусила тричі перевидавати книжку, з іншого – пояснює, чому її примірники збереглися до нашого часу в такій невеликій кількості.

[387] Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Львів, 1984. Кн. 2. № 2994.
[388] Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Львів, 1984. Кн. 2. № 2998.

У фонді монастирської бібліотеки знаходилися також видання твору піара Стефана від св. Войтеха Станевського «Żywot Nayświętszej Maryi Panny obiawiony Maryi od Jezusa [Agredy]» (Краків, 1731) (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 56, № 40), твору Джозефа Гентілі в перекладі з італійської на польську пріора Львівського кармелітанського монастиря М. Рубчинського (1707–1794) про життя пріориси Фазанського кармелітанського монастиря Ружі Марії Серіо «Życie przedziwnych cnót i akcyi pełne... Róży Maryi Serio, przeoryszy klasztoru Fazańskiego Zakonu N. Panny Maryi z Góry Karmelu...» (Львів, 1745) (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 52, № 21), видання житій святих Католицької Церкви Петра Скарги «Żywoty Swiętych» (Вільно, 1747) (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 56, № 44).

Бердичівські кармеліти могли користуватися й виданням твору босого кармеліта Томи з Аквіну від св. Ігнація, який містив життєпис батьків Богородиці св. св. Анни та Йоахима «Historya życia y cudów Świętych Anny y Joachima, Rodziców Nayświętszey Maryi Panny Matki Boskiey» (Варшава, 1755). Назване видання складалося з чотирьох частин: перші дві були опубліковані у друкарні отців піарів у Варшаві 1755 р., третя і четверта – у Львові, відповідно у друкарні Івана Филиповича 1756 р. та у друкарні спадкоємців Павла Гольчевського без року видання. У рукописному каталозі фігурує тільки дата 1755 р.

Знаходився в монастирській бібліотеці життєпис св. Алоїзія Гонзага (1568–1591), одного з наймолодших канонізованих членів Товариства Ісусового, покровителя молоді і студентства – «Zwiercadło Niewinności: Życie B. Aloyzego Gonzaga SJ» (Познань, 1729) (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 43, № 107).

Авторства василіянина Ігнатія Стебельського в бібліотеці було віленське видання 1781 р. житій св. св. Єфросини і Параскеви (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 50, № 116), які були незрівнянно популярніші у Православній Церкві, ніж у Католицькій. Можливо, наявність цього видання пояснюється

тим, що Бердичівський монастир діяв на історично православних українських землях.

До рангу агіографічних видань можна віднести і мартирологіуми, в яких були зібрані відомості про всіх святих Християнської Церкви на кожний день року із зазначенням дня, місяця, року і місця, де закінчили вони свій життєвий шлях. Видання бердичівської друкарні «Martirologium» (Бердичів, 1799) повинно було бути в монастирській бібліотеці, хоча її каталог про цей факт відомостей не подає.

У книгозбірні *Вишнівецького монастиря* босих кармелітів знаходилися видання житій багатьох святих Католицької Церкви: св. Августина, св. Франтішка Ксаверія, св. Алоізія Гонзаго, св. Яна Непомука, св. Йосифа Каласантія, св. Богуміла, св. Вінцентія а Паоло, благословенного босого кармеліта Доменіка від Ісуса, св. Саломеї, св. Ядвіги, св. Терези, св. Йозефа з Копертини, св. Каєтана, св. Кантія, св. Яна з Дуклі (ДАЖО, ф. 90, оп.1, спр. 214а, арк. 318).

У бібліотеках *тринітарських монастирів* знаходилися видання життєписів засновників Ордену Найсвятішої Трійці від викупу бранців св. св. Жана де Матта та Фелікса де Валуа, благовірного тринітарія Міхала де Санктіс «Zbiór życia, cnot i cudów Błogosławionego sługi Bożego Machała de Sanctis...». У луцьких тринітаріїв зберігалося видання життя благовірного іспанського тринітарія з роду Рохасів Симона «Życie wiernego sługi Bożego B. Szymona...» (Бердичів, 1769; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 16/№ 744).

За рукописним інвентарем у книгозбірні *острозьких капуцинів* знаходилися видання житій св. Анни та св. Йосифа, батьків Діви Марії, св. Йосифа Каласантія, св. Терези, св. Йозефа з Копертини, св. Фіделія з Styngwaryngi, св. Богуміла, гнезненського архієпископа, видання житій святих Католицької Церкви у формі мартирологіума, наприклад, видання «Martyrologium Kościoła Rzymskiego» (Сандомир, 1747; ДАЖО, ф. 90, оп.1, спр. 349).

Викладений матеріал засвідчує, що житійний репертуар був досить широко представлений у названих монастирських книгозбірнях, хоча його питома вага була відносно невелика в бібліотечних фондах. У книгозбірнях монастирів зберігалися життєписи представників різних чернечих орденів, незалежно від приналежності монастиря конкретному ордену. Кількісно переважали житія канонізованих осіб чоловічої статі.

Проповідницька література. Значну частину у фондах займали видання проповідей. Переважна більшість їхніх авторів належала до Ордену єзуїтів. Тематичний аналіз рукописних каталогів та інвентарів дозволяє констатувати, що популярними, наприклад, були проповідницькі твори членів Товариства Ісусового К. Аведика, С. Бєліцького, Є. Дембського, П. Дуніна, І. Кросновського, Т. Млодзяновського, С. Понінського, П. Скарги, А. Ширми. Твори єзуїтів-проповідників знаходилися в монастирських бібліотеках тринітаріїв, реформатів, босих кармелітів. У досліджених книгозбірнях були й видання проповідей представників інших орденів: домініканців, піарів, капуцинів, тринітаріїв, кармелітів, але в значно меншій кількості.

3.3. Математика і природничі науки. У книгозбірні *Берестецького тринітарського монастиря* зберігалося перше видання латинською і грецькою мовами праці найвідомішого алгебраїста грецького походження Діофанта Александрійського (III ст.) «Arithmeticorum Libri sex…» (Париж, 1621; НІБ, ВДІМ, шифр: Лат./Грец. 51/Д-60), яка була присвячена розв’язанню алгебраїчних рівнянь. Латинський переклад цієї його головної праці виконав Клод Каспар Баше де Мезірак (Bachet de Meziriac). У берестецьких тринітаріїв знаходився третій том праці Марінуса Мерсеннуса (Mersenne, Marin (1588–1648) «Novarum observationum physico-mathematicarum» (Париж, 1647; НБУВ, ВСРВ, шифр: In 7009/3), який вміщував у собі «Quibus accessit Aristarchus Samius de mundi systemate» (1647 р.). У розділі «Філософія» каталогу берестецької бібліотеки внесено бібліографічні описи математичних праць: Міхаеля Гавемана (Havemanus)

«Geometria» (Франкфурт на Майні, 1650; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 202, арк. 35), відомого бельгійського математика, члена Ордену єзуїтів Андре Таке (Tacquet; 1612–1660) «De motu circuli et spherae» (Лувен, 1650; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 202, арк. 35). У вишнівецьких кармелітів було видання праці Енса (Ens) «Thomaturgus matematicus» (Кельн, 1636; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 214а, арк.). Острозькі капуцини мали в себе працю члена Товариства Ісусового В. Бистжановського «Informacya matematyczna» (Люблін, 1743; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 286). У бердичівській книгозбірні були, наприклад, видання праць Евкліда, «Aritmeticae libri III» (Ліон, 1584) французького філософа, математика, гуманіста П'єра де ла Раме (1515–1572), Петра Лауренберга «Institutiones Aritmeticae» (Лейпціг, 1698), єзуїта Йоганна Баптиста Хорвата «Elementa Mathesea» (Тирнава, 1772); (ІР НБУВ, ф. 397, спр. 130-Н, с. 185].

Астрономія. У XVII ст. визначення астрономії як науки так було сформульовано в математичному словнику, укладеному Джозефом Моксоном, членом Королівського Товариства і гідрографом його величності Короля, виданому в Лондоні 1679 р.: «Астрономія (Закон зірок, від грец. Aster – зірка, і Nomos – закон або правило) – наука, яка вчить нас впливу та руху планет і небесних тіл для будь-якого часу – минулого, теперішнього чи майбутнього»[389]. У минулому астрономія мала велике практичне значення для господарської діяльності людини – необхідно було вимірювати час і створити систему календаря, орієнтуватися на земній поверхні, особливо в мореплавстві, що обумовило її тісний зв'язок з математичними науками, оптикою, механікою. Цю тезу підтверджує такий факт. Французький математик Жак Озанам (1640–1717) у класифікації математичних наук, поданій у передмові до свого математичного словника «Dictionaire mathematique, Ou idée generale mathematiques» (Париж, 1691), відносив

[389] Moxon J. Mathematicks made Easie: Or a Mathematical Dictionary, explaining the terms of art, and difficult phrases used in Arithmetick, Geometry, Astronomy, Astrology, and other Mathematical Sciences… London, 1679. P. 11: «Astronomy, (The Law of the Stars; Gr. From Aster a Star; and Nomos, a Law, or Rule). A Science that teacheth us the affections and motions of the Planets and Celestial Bodies for any time past, present, or to come».

астрономію, астрономічну географію, теорію планет до прикладної математики. Астрономія становила складову «семи вільних наук» (лат.: septem artes liberalis). Вона була частиною циклу «квадріум» разом з арифметикою, геометрією та музикою, який входив у навчальну програму європейських університетів. В колегіумах, які функціонували при католицьких монастирях, астрономія викладалася у складі курсу філософії. У добу Античності, Середньовіччя та Модерну добу астрономічні знання переплiталися з астрологією.

Астрономія не була головною сферою діяльності католицьких орденських спільнот. Очевидно, що книгозбірні монастирів активно не комплектувалися астрономічною літературою. Це передбачається апріорі, навіть при усвідомленні фрагментарності одержаної інформації. Але в той же час певна зацікавленість у дослідженні зоряного неба існувала серед ченців. Зібраний і просистематизований матеріал дає певну картину розповсюдження астрономічної літератури в монастирських книгозбірнях. Знаходження одних і тих самих праць у різних бібліотеках засвідчує їхню популярність у чернечому середовищі, увагу та інтерес до них. Бердичівські кармеліти готували і публікували в монастирській друкарні популярні у свій час господарські календарі, в яких вміщували календарні таблиці на біжучий рік, зазначали час сходу і заходу Сонця і фази Місяця.

Багато науковців, які внесли вагомий внесок у розвиток астрономічної науки, мали духовний сан або були членами орденських спільнот: наприклад, Миколай Коперник був членом Домініканського ордену, Христофор Шейнер – членом Товариства Ісусового, Ісаак Ньютон і П’єр Гассенді мали духовний сан. Попри те, що деякі астрономічні видання було внесено папською Курією до списку заборонених книг, вони зберігалися у фондах монастирських книгозбірень в якості заборонених. Так, наприклад, у празькому виданні 1726 р. «Index librorum prohibitorum» ми знаходимо праці М. Коперника «De

revolutionibus orbium, nisi corrigatur; juxta Decretem 1620»[390], Йоганна Кеплера «Epitome Astronomie Copernicanae»[391].

Стародруки, пов'язані з астрономічними знаннями, далеко не завжди можна визначити за назвою книжки або бібліографічним описом у рукописному каталозі. В деяких випадках треба знати склад конкретного видання, щоб визначити, чи розглядаються у ньому питання астрономії, чи ні.

Інформація про видання, пов'язані з астрономією, несе фактографічні відомості про їх наявність у бібліотеках католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії в XVII – першій половині XIX ст. Ця інформація відсутня в сучасних наукових історико-книгознавчих публікаціях та виданнях з історії астрономічної науки. Причина фрагментарного характеру одержаної інформації полягає у фрагментарності джерельної бази, пов'язаної з історичною долею монастирських книгозбірень, як зазначалося раніше. За бердичівським каталогом 1781 р. фонд книгозбірні налічував 7264 томи. З них стародруків, пов'язаних з астрономічною тематикою, – 19 од. зб., що становить бл. 0,26%. Їхні бібліографічні описи в основному представлені в тематичному розділі каталогу «Philosophi», оскільки в ті часи астрономія вивчалася в рамках філософії. Опис одного стародруку подано в розділі видань італійською мовою.

В інвентарі бібліотеки Луцького єзуїтського колегіуму, укладеному 1783 р., занотовано 1833 томи. Шість видань, пов'язаних з астрономією, внесено до тематичних розділів «Mathematici» та «Philisophi». Вони становлять бл. 0,3% від вказаної кількості одиниць зберігання. У цьому документі в переважній більшості бібліографічних описів імена авторів не вказано, не зазначено місце друкування і рік. Назви видань подаються у скороченій, видозміненій формі, що надзвичайно ускладнює їхню ідентифікацію. Стосовно луцької колегіумної книгозбірні теж треба

[390] Index librorum prohibitorum. Pragae, 1726. P. 281.
[391] Index librorum prohibitorum. Pragae, 1726. P. 215.

наголосити, що впродовж свого функціонування вона зазнавала серйозних втрат.

У систематичному каталозі (у 2-х томах) книг фундаментальної бібліотеки Волинської духовної православної семінарії, до фондів якої влилися стародруки книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму, книжки астрономічної тематики, які мали у своєму розпорядженні острозькі єзуїти, описані в розділі сьомому – «Фізико-математчні науки». Рукописний каталог семінарської бібліотеки укладався наприкінці XIX ст. і не віддзеркалює первинну систематизацію фонду єзуїтської книгозбірні. За бібліографічними описами обох томів каталогу вдалося вичленити 1168 од. зб., які походять з Острозької книгозбірні, з них 15 стосуються астрономічної тематики і складають бл. 1,8 % від виведеної цифри фонду.

У фондах монастирських бібліотек знаходилися видання праць відомого датського астронома Тихо Браге (Brahe; 1546–1601). У книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму були представлені такі його праці: «Epistolarum astronomicarum libri» (Uraninburgi, 1596; ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4726, арк. 109 зв., № 2968) та «Astronomiae instauratae progymnasmata…» (Pragae, 1610; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 655; ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4726, арк. 109 зв., № 2969), у книгозбірні Бердичівського монастиря босих кармелітів – падуанське видання «Ephemerides Astronomicae…» (Pataviae, 1648) (ІР НБУВ, ф. 1 спр. 6413, с. 82, № 64). Тихо Браге – яскрава постать в астрономічній науці: засновник обсерваторії Ураніборг поблизу Копенгагена, де під його керівництвом виготовлялися прилади для астрономічних спостережень. Він довів, що комети і нові зорі є небесними тілами, виявив дві нерівності в русі Місяця. Використовуючи результати багаторічних спостережень Т. Браге, його учень Йоганн Кеплер (1571–1630) сформулював закони руху планет. При цьому Т. Браге не визнавав геліоцентричної теорії системи Всесвіту. Треба відзначити, що видання «Epistolarum astronomicarum

libri» (Uraninburgi, 1596) у XIX ст. входило до переліку бібліофільських[392].

У бібліотеці Луцького єзуїтського колегіуму було видання праці творця геліоцентричної системи Всесвіту Миколая Коперника (1473–1543) «De revolutionibus orbium coelestium» (S. l., s. a.)[393], місце і рік видання в інвентарі не вказані. Перше видання названої праці польського астронома побачило світ у Нюрнберзі 1543 р., друге – в Базелі 1566 р., третє – в Амстердамі 1617 р. Окрім того, в Луцькому колегіумі знаходилася праця польського єзуїта Войтеха Тилковського (1624–1695) «Philosophia curiosa» (Olivae, 1680)[394], третя частина якої була присвячена математиці й астрономії, зокрема тут йшла мова про метеорити та комети. В. Тилковський був автором низки творів у галузі теології, філософії та природничих наук. Він обіймав посади професора моральної теології, філософії, математики, гебрайської мови в єзуїтських колегіумах у Браневі, Варшаві, Вільнюсі, Плоцьку[395].

У луцькій книгозбірні знаходилося видання найвідомішої праці італійського математика і астронома Джовані Падовані (Padovani, Paduani; бл. 1512– ?) «De compositione et usu multiformium horologiorum solarium ad omnes totius orbis regiones…» (Венеція, 1582) про конструювання та використання сонячних годинників[396]. Її перше видання побачило світ у Венеції 1570 р.

Луцькі отці єзуїти у своїй бібліотеці мали примірник прижиттєвого вюрцбурзького видання відомої праці німецького математика і фізика, члена Товариства Ісусового Каспара Шотта (Schott; 1608–1666) «Magiae universalis naturae et artis» (Вюрцбург, 1657; НБУВ, ВІК, шифр: Coll. Mik. 94). Десята книга першої частини «Magiae universalis naturae et artis» присвячена будові, використанню та незвичайним функціям телескопа й мікроскопа і має такий заголовок: «De magia telescopica sive de fabrica, usu et effectu prodigioso

[392] Brunet J.-C. Manuel du libraire et de l'amateur de livres. 5 ed. Paris, 1860. T. 1. Col. 1199.
[393] ЦДІАУК, ф. 710, оп. 2, спр. 1200, арк. 33 зв.
[394] ЦДІАУК, ф. 710, оп. 2, спр. 1200, арк. 34.
[395] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 706.
[396] ЦДІАУК, ф. 710, оп. 2, спр. 1200, арк. 33 зв.

telescopii, et microscopii». У цій же бібліотеці зберігався примірник прижиттєвого видання відомої свого часу праці угорського єзуїта Мартіна Шент-Івані (Szent-Jvany; 1633–1705) «Curiosa et selectiora variarum scientiarum miscellanea» (Трнава, 1691) про досягнення різних галузей науки. У розділі «Curiosa miscelanea» названої книги кілька параграфів були присвячені астрономії, а саме: в § XXII «Novorum Planetarum detection» мова йшла про опис нових планет, в § XXIII «Solis macularum, et facualrum deprehensio» – про відкриття плям і факелів на Сонці, в § XXIV «Montium et Valium, Specuum, ac Lacuum Lunae, detectio» – про гори, западини, гроти й озера на Місяці (НБУВ, ВІК, шифр: Coll. Mik. 115).

У книгозбірнях острозьких отців єзуїтів[397] та кременецьких отців реформатів зберігалися примірники видання відомої праці німецького астронома, фізика і математика, члена Товариства Ісусового Христофора Шейнера (Scheiner, 1575–1650) «Rosa ursine» (Браччіано, 1626–30). Автор був професором математики і гебрайської мови в університетах Фрейбурга та Інгольштадта, згодом ректором єзуїтського колегіуму в Нейсі (Силезія). Він незалежно від Г. Галілея (1564–1642) та Й. Фабриціуса (1587–1615) відкрив плями та факели на Сонці. Він визначив період обертання Сонця і нахил вісі його обертання до площини екліптики, склав карту Місяця, винайшов два креслярські інструменти: прилад для креслення конічних перерізів і пантограф – прилад для виготовлення копій креслень, планів, карт зі зміною масштабу. Х. Шейнер видозмінив телескоп, пристосувавши його для спостереження Сонця – геліоскоп, та для спостереження земних предметів – «земний телескоп». З приводу походження плям на Сонці Х. Шейнер розпочав наукову полеміку з Г. Галілеєм, яка тривала не один рік. «Rosa ursine» присвячена спостереженням плям на Сонці і є найголовнішим твором Х. Шейнера, який віддзеркалює полеміку автора з Г. Галілеєм. Упродовж наукової діяльності Х. Шейнер змінював свою думку про походження

[397] ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4726, арк. 111, № 2981.

сонячних плям. Спочатку він пояснював їх походження темними тілами, які обертаються навколо зірки. Згодом він пристав до думки, що плями – це западини на сонячній поверхні.

Видання багато ілюстроване кресленнями й планами, які демонструють розміщення плям на Сонці впродовж року, гравюрами із зображеннями телескопа і геліоскопа. Загалом стародрук має бл. 169 ілюстрацій. Вже у XIX ст. це видання відносили до рангу бібліографічних раритетів. Воно фігурує в бібліографічному довіднику Ж. Брюне[398]. Примірник із кременецької бібліотеки зберігається тепер у фонді Державного педагогічного музею в Києві. Він має на титульному аркуші такий напис: «Conventus Cremenecensis P[atrum] Reformatoru[m], eleemosyna C[onve]ntu […]parae 1762» (Кременецького монастиря отців реформатів, на пожертвування монастиря… 1762 р.). А на його звороті стоїть штемпель бібліотеки Житомирського обласного краєзнавчого музею з написом «Бібліотека // Обласн. н./д. краєзнавчий //МУЗЕЙ // в м. Житомирі // № 64736». Як повідомляє напис, твір Х. Шейнера було придбано 1762 р. на кошти, пожертвувані монастиреві.

В Острозькому колегіумі зберігалося видання праці англійського астронома і математика Йоганна де Сакробоска (Johannes de Sacrobosco, John of Hollywood; бл. 1195 – бл. 1256) «Introductionum compendiosum in tractatum sphere materialii» (Страсбург, 1518; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pal.135; ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4726, арк. 109, № 2960). Ця праця Й. Сакробоска була посібником для вивчення геоцентричної системи Всесвіту Клавдія Птолемея (бл. 100 – бл. 170), якою користувалися в університетах Європи. Сам автор викладав у Сорбонні. Найвідомішою його працею є «De sphera mundi», яка вперше була видана у Феррарі 1472 р. і до кінця XVII ст. витримала понад 50 перевидань різними європейськими мовами. В інвентарі луцької єзуїтської бібліотеки фігурує лаконічний бібліографічний запис: «Sphera mundi»[399]. Цілком

[398] Brunet J.-C. Manuel du libraire et de l'amateur de livres. 5 ed. Paris, 1864. T. 5. Col. 194.
[399] ЦДІАУК, ф. 710, оп. 2, спр. 1200, арк. 33 зв.

можливо, що в такій формі була занотована названа праця англійського вченого.

Острозькі єзуїти мали у фонді своєї бібліотеки видання найвідомішої праці німецького механіка і астронома Петера Апіана (Apianus, Benewitz; 1495–1552) «Cosmographia» (Антверпен, 1564)[400]. Перше видання цієї праці було опубліковано у Ландсгуті 1524 р. У «Cosmographia» автор пропонував проводити визначення географічної довготи шляхом вимірювання віддалі між Місяцем та нерухомими зірками. Він вперше відмітив, що хвости комет були звернені в бік, протилежний Сонцю. П. Апіан був винахідником математичних та астрономічних приладів і описав деякі з них. На його честь один з місячних кратерів названо кратером Апіана.

У фонді бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму зберігався примірник прижиттєвого видання твору швейцарського математика й астронома, члена Товариства Ісусового Пауля Гульдина (Guldin; 1577–1643) «De centro gravitatis trium specierum quantitatis continuae, liber primus de centri gravitatis inventione» (Відень, 1635)[401] про силу гравітації. П. Гульдин є автором доведення двох теорем, які носять назву теореми Паппа-Гульдина. Ці теореми про тіла, обертання яких пов’язують їхні площу і об’єм з довжиною окружності, яку описують їхні центроїди. Вважається, що сформулював згадані теореми Папп Олександрійський (III ст. н. е.), а доведення їх належить П. Гульдину.

В острозьких єзуїтів був примірник видання твору давньоримського поета й астролога Марка Манілія (1 ст. н. е.) «Astronomicon» (Париж, 1679)[402]. Праця М. Манілія, написана у віршованій формі, вважається однією з перших книг з астрології. «Astronomicon» був дуже популярним твором у добу Античності. Його популярність не зменшилася і в XV ст. В інкунабульний період книгодрукування (друга половина XV ст.) він видавався шість разів. Такою кількістю видань у той час відзначалися праці

[400] ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4726, арк. 109, № 2963.
[401] ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4726, арк. 111 зв., № 2985.
[402] ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4726, арк. 112, № 2991.

найславетніших учених і найвідоміші тексти[403]. Перше друковане видання «Astronomicon»у побачило світ у Нюрнберзі 1472 р. На честь автора названо один із кратерів Місяця.

Цікавим фактом є наявність у фонді колегіумної бібліотеки примірника видання астрологічної праці члена Домініканського ордену, філософа, поета, лікаря й астролога Томазо Кампанелли (1568–1639) «Astrologicorum libri VI» (Ліон, 1629)[404].

У бібліотеці Бердичівського монастиря босих кармелітів зберігалися такі видання, пов’язані з астрономічною тематикою: праця французького філософа-матеріаліста, відомого своїми дослідженнями в галузі астрономії, математики й механіки, П’єра Гассенді (Gassendi; 1592–1655) «Institutio astronomica juxta hypotheses tam veterum quam Copernici et Tychonis, dictate... a Petro Gassendo» (Гаага, 1656)[405] та твір теолога Мартіна Борхауза (Borrhaus; 1499–1564) «In cosmographiae elementa commentatio astronomica geografica libellus» (Базель, 1555)[406], пов'язаний з астрономічною географією.

У монастирській книгозбірні були примірники двох видань однієї з найвідоміших праць німецького математика, астронома, астролога, священника Йоганна Штофлера (Stoeffler, Stöffler; 1452–1531) «Elucidatio fabrica astrolabii» (Париж, 1585)[407], (Кельн, 1594)[408], виданих у Парижі та Кельні. Й. Штофлер був творцем астрономічних інструментів, очолював кафедру математики й астрономії Тюбінгенського університету. Названа праця, яка є керівництвом до виготовлення та використання астролябії, до 1620 р. витримала 16 видань. Її перше видання побачило світ 1513 р. в друкарні Опенгейма.

У Бердичівському монастирі знаходилося видання праці французького математика, астролога й астронома Жана Баптисти Моріна (лат. Morinus;

[403] Шамин А. Н., Шамин П. А. Классификация инкунабулов естественнонаучного содержания (К истории научной книги) // Книга. Исследования и материалы. Москва, 2003. Сб. 81. С. 117.
[404] ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4726, арк. 112 зв., № 2995.
[405] ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 81, № 21.
[406] ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 78, № 23.
[407] ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 78, № 38.
[408] ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 79, № 44.

1583–1656) «Astrologia gallica in 26 libros» (Гаага, 1661)[409], видана в одному томі обсягом 850 сторінок. Ж. Б. Морін працював разом з П. Гассенді, проводячи з ним астрономічні спостереження. Але відомий він найбільше як астролог своєю працею «Astrologia gallica», що була надрукована вже після його смерті. Ж. Б. Морін був опонентом Г. Галілея і прихильником геоцентричної будови Всесвіту.

У бердичівській книгозбірні за рукописним каталогом значиться праця голландського вченого, доктора медицини, автора праць з астрономії Адріана Метіуса (Metius; 1571–1635) «Primum mobile astronomice, sciografice, geometrice et hydrographice nova methodo explicatum» у чотирьох частинах в одному томі, видана в Амстердамі у відомій друкарні Я. Янсоніуса (Амстердам, 1631)[410].

У книгозбірні острозьких єзуїтів теж було це видання праці А. Метіуса. Тільки в рукописному каталозі Волинської духовної семінарії воно займає дві позиції: спочатку йде бібліографічний опис 2–4 частин видання, а потім – першої частини. Причиною цього могло бути те, що примірник видання фізично розпався на дві нерівні частини, фігурував як дві одиниці зберігання і на нього в XIX ст. було зроблено два бібліографічні описи[411]. Цікавим, на нашу думку, є факт, що на середину XIX ст. це видання вже мало статус бібліофільського[412].

Варто відмітити, що в бібліотеці картезіанського монастиря в Березі Картузькій, який певний час входив до Луцької дієцезії, було видання іншої праці Адріана Метіуса – «Institutiones astronomicae, et geographicae» (1614). Нині цей примірник зберігається у фондах Національної бібліотеки Польщі (Варшава; шифр: BN XVII.3.19395, BN XVII.3.19396)[413].

---

[409] ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 83, № 12.
[410] ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 81, № 14. Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale. Auteurs. –Paris, 1932. T. 113. Col. 526.
[411] ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4726, арк. 111, № 2979, № 2980.
[412] Brunet J.-C. Manuel du libraire et de l'amateur de livres. 5 ed. Paris, 1862. T. 3. Col. 1678.
[413] Nierzwicki K. Księgozbiór kartuskiego klasztoru „Sanctae Crucis prope Beresam" w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie // Acta Universitatis N. Copernici. Bibliologia. Nauki hum.-społ., z. 340. Toruń, 2000. S. 89.

У книгозбірні Луцького тринітарського монастиря була згадувана раніше праця єзуїта Войтеха Бистжоновського (1699–1782) «Informacja matematyczna» (Люблін, 1743; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 13/№ 61). Книжка має розділи, пов'язані з астрономічною тематикою: «Informacya astronomiczna. O niebieskich luminarzach, y ich niebiosach» та «Praktyka astronomiczna». В «Informacyi astronomiczney» вміщено відомості про Сонце, зірки і планети. У «Praktyce astronomiczney» оповідається, наприклад, про те, як визначати фази Місяця та його положення на кожен день року. Автор торкається астрономічної тематики і в інших розділах свого твору. У розділі «Informacya chronograficzna o kalendarzu» приділено увагу астрономічному часу, сонячному астрономічному часу, вадам старого календаря. У розділі «Praktyka chronograficzna o kalendarzu» подається, наприклад, спосіб вирахування рухомих і нерухомих церковних свят, а в розділі «Informacya astrologiczna o prognostykach» є відомості про астрологічні прогностики. Примірники цього видання були у фондах книгозбірень Луцького єзуїтського колегіуму[414] та Бердичівського кармелітанського монастиря[415]. В. Бистжоновський був професором риторики і математики в єзуїтських колегіумах, посідав посаду ректора колегіумів у Познані (1745–1752), Львові (1752–1755), Любліні (1756–1760, 1764–1767), Ярославі (1760–1764). У 1767–1770 рр. обіймав посаду провінціала Малопольської провінції Товариства Ісусового. Він пропагував опанування знань природничих і технічних наук[416].

У бібліотеці Берестецького тринітарського монастиря був примірник праці фламандського астронома Гована Венделена (лат. Godofredus Wendelinus; 1580–1667) «Ecclipses Lunares» (Антверпен, 1644; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 202, арк. 35 зв.), Valentinus Hayboidus «Institutiones Astronomiae» (Венеція, 1681; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 202, арк. 35 зв.). Стародруки астрономічної тематики в монастирському рукописному каталозі вписано в тематичному розділі «Філософія».

[414] ЦДІАУК, ф. 710, оп. 2, спр. 1200, арк. 33 зв.
[415] ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 81, № 1.
[416] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 82.

Викладений матеріал вводить у науковий обіг фактографічні дані про стародруки з астрономії, які знаходилися у фондах бібліотек католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії. Він може бути додатковою інформацією для визначення ролі виявлених видань як спеціальної групи джерел для історії астрономічної науки.

Географія. Для діяльності членів монастирських спільнот були потрібні знання і з географії**.** У книгозбірні берестецьких тринітаріїв зберігалися, наприклад, книжки з описами кліматичних умов проживання, звичаїв, вірувань різних народів. Це було пов'язано з підготовкою до мандрівок різними країнами з метою викупу бранців та проведення місіонерської діяльності. В їхній бібліотеці, наприклад, зберігалося прижиттєве видання праці німецько-шведського вченого-ерудита, гуманіста Йоганнеса Шеффера (Scheffer, лат. Schefferus; 1621–1679) «Lapponia» (Франкфурт, 1673; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 12/№ 55), присвячене звичаям, побуту та історії Лапландії. Це був один з перших та найважливіших описів Лапландії і народу саамі. Праця була перекладена на французьку мову Огюстеном Любіном (Lubin) і видана в Парижі в 1678 р. Паризьке прижиттєве видання давно є бібліографічним раритетом[417]. До слова, Й. Шеффер походив з роду німецького друкаря Петера Шеффера, з 1677 р. обіймав посаду бібліотекаря Упсальського університету.

У берестецькій монастирській бібліотеці зберігався твір історика голландського походження Емануеля Шельстратена (Schelstraten; 1649–1692), який обіймав посаду бібліотекаря Ватиканської бібліотеки за понтифікату папи Іннокентія XI. Ця праця під назвою «Ecclesia africana sub primate cartaginensi…» (НБУВ, ВІК, шифр: Armar 12/№ 62) присвячена історії Церкви на Африканському континенті. Примірник зберігся до нашого часу без початкових аркушів, тому місце видання досі не вдалося атрибутувати.

За каталогом бердичівської книгозбірні в її фонді були праці з географії Речі Посполитої. Серед них праці К. Вирвича «Geografia powszechna czasów

[417] Brunet J. Ch. Manuel du librarie et de l'amateur de livres. 5-e ed. Paris, 1860–1864. T. 5. Col. 194.

terazniejszych» (Варшава, 1773; ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 80) і А. Бушінга (Busching) «Geografia Królestwa Polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego» (Лейпціг, 1768; ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 80).

3.4. Медична література. Монастирська медицина є цілою сторінкою в історії медичної науки, яка розкриває один з аспектів її розвитку в добу Середньовіччя та Модерної доби. В монастирях навчали лікарського фаху, при них існували аптеки та шпиталі для хворих. Одним із джерел у дослідженні монастирської медицини можуть бути фонди монастирських бібліотек. Монастирські книгозбірні можна назвати багатоструктурними підрозділами. Зібрання книжок орденського осередку складалося з фондів головної, вживаючи сучасну лексику, фундаментальної, бібліотеки та менших, спеціалізованих (спеціальних?) бібліотек, до яких відносилися бібліотека аптеки та бібліотечка інфірмерії. Частина медичної літератури могла знаходитися і у фонді головної бібліотеки. Лікування та догляд хворих були основним видом діяльності Ордену бонефраторів або Ордену братів милосердя. Лікуванням хворих та утриманням шпиталів окрім бонефраторів займалися єзуїти, тринітарії, босі кармеліти, василіяни. Відповідно, вони теж мали певну кількість медичних книжок у своїх монастирях.

Аптеки діяли при Бердичівському і Вишнівецькому монастирях босих кармелітів, Луцькому[418], Острозькому, Кременецькому[419] єзуїтських колегіумах, Острозькому монастирі капуцинів.

Лікарська справа на всіх етапах розвитку людського суспільства завжди була життєво потрібною, викликала повагу до її фахівців, потребувала від людини високої ерудиції, особливих здібностей та рис характеру. Спрямована на піклування про здоров'я людини, часто на боротьбу за її життя, вона займалася лікуванням хворих, полегшенням

[418] У Луцькому єзуїтському колегіумі аптеку було закладено бл. 1630 р. на колегіумні кошти. Документи зберегли імена 16-х колегіумних аптекарів. (Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995. Kraków, 2004. S. 393).

[419] У Кременецькому єзуїтському колегіумі аптека діяла від 1754 р. Документи зберегли імена 7-х колегіумних аптекарів. Після касати Товариства Ісусового аптеку викупив Станіслав Позварок за 3 156 польських злотих. (Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995. Kraków, 2004. S. 337).

страждань немічних. Вона була однією зі сфер діяльності монастирів, які керувалися християнськими морально-етичними нормами, сформульованими в постулатах: «любов до ближнього», «полегшення духовних та фізичних страждань», «допомога бідним та стражденним». І в цьому головне завдання медицини перегукувалося з християнською мораллю.

Багато святих Християнської Церкви вважалися покровителями лікарської справи. Св. Апостол Лука, «улюблений лікар», був покровителем не тільки художників, але й лікарів[420]. Покровителями лікарів та аптекарів вважалися брати-близнюки св. Козьма та св. Даміан[421], лікарів – св. Пантелеймон та св. Рох, захисник від чуми, холери та інших інфекційних хвороб[422]. Покровителькою офтальмологів, оптиків та сліпих була св. Люція[423], покровителькою повитух – св. Доротея Каппадокійська[424], покровителькою стоматологів – св. Аполлонія[425]. Заступником хворих на епілепсію та хворобу, яка одержала назву «танок св. Вітта», покусаних зміями та скаженими собаками вважався св. Вітт[426]. Покровителем хворих був св. Антоній Аббат. За церковною історією цілительством займалися св. Текля[427], св. Трифон і прп. Агапіт.

Медична література монастирських бібліотек досі не була об’єктом самостійного фахового історико-медичного чи історико-книгознавчого дослідження вітчизняних науковців. Нашою метою є подати тут історико-книгознавчий аналіз стародруків медичної тематики з фондів досліджуваних бібліотек в контексті історії бібліотек римо-католицьких монастирів в Україні та історії медицини.

Зібраний по крихтах фактографічний матеріал дає можливість проілюструвати рівень розповсюдження медичних знань на етнічних

[420] Апостолос-Каппадона Д. Словарь христианского искусства. Челябинск, 2000. С. 128.
[421] Там само. С. 114.
[422] Там само. С. 192–193.
[423] Там само. С. 131.
[424] Там само. С. 67.
[425] Там само. С. 24.
[426] Там само. С. 45.
[427] Там само. С. 216. –217.

українських землях, ступінь обізнаності з досягненнями світової медичної науки, роль монастирів у наданні медичної допомоги хворим тощо.

Взагалі складно на основі джерел, які збереглися до нашого часу, визначати ступінь використання монастирських бібліотечних фондів, інтенсивність читання бібліотечних книжок. Один із шляхів визначення ступеня використання друкованих джерел – це їх цитування. Інший шлях – вивляти у творах сліди досліджених джерел і використаних праць. Це стосується різних галузей знань, в тому числі й медицини. Наявність книжки в бібліотеці, запис, що засвідчує особу власника книжки, маргінальні записи на її берегах – коментування тексту, записи посилань на інші медичні видання, не часті випадки наявності на форзацах, вставлених для нотаток чистих аркушах медичних рецептів, способу приготування ліків – все це дає інформацію про використання даного твору, ступінь обізнаності й фаховий рівень власника книжки, лікаря чи аптекаря орденського осередку. Шкода тільки, що перелічені факти всі разом трапляються дуже рідко. Але скрупульозно зібраний фрагментарний фактографічний матеріал дає можливість яскравіше висвітлити функціонування медичної літератури в монастирських осідках.

Загалом джерельна база подає скупі дані про медичні книгозбірні монастирів, часом не надає можливості встановити імена авторів і назви медичних праць, якими користувалися ченці, поповнюючи свої теоретичні знання з різних галузей медичної науки, необхідні для лікування хворих людей та звірів, застосування медикаментів. Списки книжок, які після поділів Речі Посполитої складалися під час канонічних візитацій у монастирях, що опинилися у складі Російської імперії, інформували тільки про наявність медичних видань і подавали їхню загальну кількість. У наш час, якщо не збереглися каталоги чи інвентарі монастирських книгозбірень, це єдине джерело, окрім самих стародруків. Одним із джерел у дослідженні монастирської медицини можуть бути фонди монастирських бібліотек.

З іншого боку, присутність медичних видань у бібліотечних фондах розширює їхню тематичну палітру і повніше відтворює діяльність монастиря.

Діяльність на медичній ниві в єзуїтських колегіумах здійснювалася через функціонування аптек та інфірмерій. Аптеки в єзуїтських колегіумах засновувалися насамперед для обслуговування його мешканців. Аптека займалася виготовленням і розповсюдженням ліків, але в ній можна було придбати коріння приправ, ароматичні речовини, алкогольні напої тощо. Ліки єзуїтських аптек виготовлялися в основному на місцях. Сировину для ліків одержували або збираючи трави, квіти, коріння, насіння, або купуючи необхідні речовини і переробляючи їх за існуючими рецептами. З цієї причини аптека мала велике значення і часто ретельно фахово комплектувалася. Її завданням було підготувати адепта до медичних занять і забезпечити відповідними вказівками щодо виготовлення ліків та їхнього застосування при лікуванні хворих. Для забезпечення аптеки лікарськими рослинами колегіуми у своїх маєтностях мали сади (городи), де їх вирощували. Аптечні бібліотеки не були дуже великими. Вони нараховували у своєму фонді до кількох десятків томів. Менш потрібні в повсякденній діяльності медичні видання зберігалися в головній бібліотеці монастиря. Ліки, виготовлені в колегіумній аптеці, могли безкоштовно роздаватися бідним та бонефакторам Ордену. Аптекарями були члени Товариства Ісусового. Фах аптекаря в Ордені єзуїтів відносився до такого, яким займалися впродовж усього життя. Принцип «ротації кадрів» у Товаристві Ісуса стосувався і аптекарів, і лікарів, й інфірмарів. Багато орденських аптекарів завдяки таланту та тривалій практиці ставали відомими не тільки в місті, але й далеко за його межами. До розвитку та популярності єзуїтських аптек спричинився обмін досвідом у галузі фармації не тільки на теренах окремо взятої провінції, але й у рамках цілого Ордену. З 1591 р. набули поширення завдяки позитивним наслідкам лікування так звані «єзуїтські пігулки» проти епідемічних хвороб (моровиці), які почав виробляти у

Кракові брат Вільгельм Ламбертус (?–1600), англієць за походженням[428]. З 1643 р. уславилися єзуїтські аптеки постачанням «єзуїтського порошку», який виробляли з кори хінного дерева і який був головним засобом лікування від малярії. Кора хінного дерева була привезена до Європи з Південної Америки 1640 р. лікарем віце-короля Перу доном Жуаном Вега. Про лікувальну дію хініну дізналися отці єзуїти й імпорт кори взяли під свій суворий контроль. В Римі популяризував хінін як «pulver jesuiticus» іспанський теолог, згодом кардинал Хуан де Людо.

Аптеки колегіумів, як і саме Товариство Ісуса, переживали різні ситуації у своїй діяльності. Візитатор Помпіліус Ламбертенго у меморандумі від 11.09. 1629 р., призначеному для ректорів колегіумів Речі Посполитої, в пунктах № 23 і № 24 зазначив, що при єзуїтських колегіумах забагато аптек, заборонив продавати ліки, наказав безкоштовно видавати ліки бідним та благодійникам Ордену за розпорядженням ректора. Він ухвалив, щоби аптекою опікувалася світська особа, а брати-єзуїти опікувалися інфірмерією. Останнє розпорядження виконувалося не вповні, бо світська особа після навчання аптекарській справі бажала відкрити власний заклад, щоб мати більший прибуток. Тож аптекарями й надалі продовжували бути члени Товариства Ісусового[429]. За розпорядженням візитатора Фабриція Банфі (Banfi) з 1645 р. аптекарю-єзуїту заборонялося лікувати хворих жінок. Він також не мав права довільно виписувати ліки. Ліки він мусив одержувати через посередництво міністра дому.

Для утримання аптек часто використовували грошові суми, одержані від продажу ліків. Гроші необхідно було спрямовувати на подальший розвиток аптек, а надлишок віддавати до провінціональної каси й аптекам інших колегіумів. Деякі аптеки одначе мали сталі фундуші або записи, яких вистачало на їхнє утримання, а аптекарі віддавали прибутки від аптекарської справи на релігійні потреби свого колегіуму. Популярність єзуїтських аптек

[428] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 353.
[429] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 14.

серед населення часом викликала конфлікти з міськими аптекарями[430]. Відомості про аптекарів єзуїтських колегіумів подають каталоги орденських провінцій, інформацію про обладнання аптек можна віднайти в історіях колегіумів і доповідних записках їхніх ректорів.

В Острозькому єзуїтському колегіумі аптека була заснована в 1628 р., розширена – в 1641 р. Вона не мала жодних фундушних записів, але функціонувала без перерви до закриття колегіуму в 1773 р., після чого була продана Едукаційною Комісією. Якийсь час у колегіумній аптеці працював кваліфікований аптекар Бальтазар з Тюрингії (XVII ст.), протестант за віросповіданням, який не зміг дістатися до Києва і залишився в Острозі, прийнявши католицьку віру. Він підніс рівень місцевої аптеки на вищий щабель і навчив своєї справи брата Степана Войтельського. Архівні документи зберегли для історії імена 23 аптекарів Острозького єзуїтського колегіуму, які працювали тут від 1628 р. до 1773 р.[431]

В орденському домі було приміщення, в якому перебували хворі члени Ордену і яке називалося інфірмерія. Приміщення інфірмерії складалося з кількох кімнат для догляду за хворими, найчастіше до 10 ліжок. Опікувався хворими інфірмар. Орденські правила залучали до підготовки на посаду інфірмара братів – членів Ордену, які відзначалися фізичною силою і здоров'ям, а також душевними якостями: доброзичливістю, терпінням. Інфірмари піклувалися про фізичний стан хворих, давали приписані аптекарем або лікарем ліки, несли моральну втіху. Діяльність інфірмарів регламентували правила братів-інфірмарів. У Польській і Литовській провінціях Товариства Ісусового інфірмерії існували у всіх колегіумах і в багатьох резиденціях. У XVII ст. в багатьох єзуїтських колегіумах почалося заснування аптек, і часто аптекарі, хоча й не завжди, виконували обов'язки інфірмара[432]. В інфірмерії для хворих тримали невелику кількість книжок, часто ілюстрованих. Серед них завжди були аскетичні твори, які повинні

[430] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. S. 14–15.
[431] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. S. 483.
[432] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. S. 229.

були допомагати переносити страждання від хвороб, полегшувати недужим нелегкий шлях повернення до здорового стану[433]. У цьому випадку книжки повинні були виконувати психо-терапевтичну функцію.

Історико-книгознавчий аналіз розділу «Медицина» рукописного каталогу Волинської духовної семінарії та ідентифікація занотованих у ньому видань дали можливість одержати такі результати. У тексті після вихідних даних стародруків подаються їхні номери за рукописним каталогом Волинської духовної православної семінарії (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4726). Другим важливим джерелом є самі стародруки з острозької книгозбірні, які збереглися до нашого часу.

На підставі Каталогу і виявлених стародруків, що зберігаються нині у фондах НБУВ, було ідентифіковано 63 видання медичної тематики (включно з ботанічними атласами)[434]. Для порівняння подаємо відомості про наявність медичних книжок у монастирях інших католицьких орденів, включаючи Орден бонефраторів або Орден братів милосердя, в якому лікування та догляд хворих були основним видом діяльності. Лікуванням хворих та утриманням шпиталів окрім бонефраторів займалися єзуїти, тринітарії, босі кармеліти, василіяни. Відповідно, вони теж мали певну кількість медичних книжок у своїх монастирях.

У протоколі візитації 1818 р. монастиря бонефраторів у Луцьку зафіксовано 63 книжки, серед них 16 з медичної тематики[435]. Бонефратори у Високому Литовському на початку XIX ст. мали 53 медичні книжки, у

---

[433] Grzebień L. Organizacja bibliotek jezuitskich w Polsce od XVI do XVIII wieku // Archiwa, Biblioteki i Muzea kościelne. Lublin, 1975. T. 30. S. 263.

[434] Каталог, №: 3068, 3070, 3074, 3077 (1–2), 3079, 3082, 3084, 3085 (1–2), 3087, 3091, 3094, 3095, 3097, 3099, 3102, 3103, 3105 (1–3), 3106 (1–2), 3111, 3112 (1–2), 3113, 3116, 3117 (3 t.), 3120 (1–4), 3122, 3125, 3126, 3130, 3132, 3134, 3136, 3140, 3142, 3143, 3145, 3148, 3153 (1–2), 3155, 3156, 3157 (4 t.), 3180, 3182, 3184 i atlasy botaniczne, nry: 3035, 3090 (2 egz.). НБ України, sygn.: Pal. 314, Ost.SJ A3085 (1), Ost.SJ B3039, Ost.SJ A3155, Ost.SJ A3156, Ost.SJ B3097, Ost.SJ C3084, Ost.SJ A2051, Ost.SJ B3130, Ost.SJ A3094, Ost.SJ B3132, Ost.SJ C3091, Ost.SJ A3081, Ost.SJ A3071, Ost.SJ C3120 (1-2), Ost.SJ C3106, Ost.SJ A3082, Ost.SJ A3085 (2), Ost.SJ A3088 (1), Ost.SJ A3088 (2), Ost.SJ A3088 (3), Ost.SJ A3157, Ost.SJ A3116, Ost.SJ A3182, Ost.SJ C3112 (1), Ost.SJ A3105, Ost.SJ B3096, Ost.SJC3122, Ost.SJ C3112 (2), Ost.SJ A3079, Ost.SJ A3184, Ost.SJ B3095, Ost.SJ B3143 i atlasy botaniczne, sygn.: Pal. 1909, Ost.SJ C3090 (2 egz.).

[435] Pidłypczak-Malerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. Wrocław 1996, s. 89.

Гродно – 21, у Вільнюсі – 14 медичних книжок у 22 томах[436], босі кармеліти у Вишнівці мали 18 медичних книжок[437], тринітарії в Луцьку – 46[438]. Наведені дані дозволяють зробити висновок, що Острозький колегіум, маючи у своєму розпорядженні 63 медичних стародруки, був непогано забезпечений медичною літературою, беручи до уваги, що лікарська справа не відносилася до основних видів діяльності членів Товариства Ісусового. Аналіз змісту медичної літератури засвідчує, що тогочасні здобутки медичної науки були представлені досить широко в монастирській книгозбірні.

63 медичні стародруки представляли праці 47 лікарів і фармакологів. Це були праці як лікарів доби Античності – Цельса (Aulus Cornelius Celsus), Клавдія Галена (Claudius Galenus), Гіппократа, так і медиків Модерної доби: Йоанеса Актуаріуса (лат. Actuarius; (?–бл. 1328), Джовані да Віго (da Vigo; 1460–1525), Шимона з Ловіча (?–бл. 1538), Теофраста Парацельса (Phillippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim, лат. Paracelsus; 1493–1541), Валерія Кордуса (лат. Cordus; 1515–1544), Джовані Батиста Монтані (Montani, лат. Montanus, ?–1551), Жана-Франсуа Фернеля (Fernel, лат. Fernelius; 1497–1558), Андреа Везалія (лат. Vesalius; 1514–1564), Леонарда Фукса (Fuchs, 1501–1566), Алєссіо П'ємонтеса (Alessio Piemontese, лат. Alexius Pedemontanus, pseud. Girolamo Ruscelli; ?– 1566?), Гільйома Ронделе (Rondelet, 1507–1556), Йоганна Вінтера (Johann Winter, Guinter, лат. Guintherius; ?–1574), Girolamo Cardano (1501–1576), Франсуа Валлеріола (Valleriola; 1504–1580), Жан-Жака Векера (Wecker; ?–1586), Блажея Голлера (Holler, лат. Hollerius, XVI ст.), Йодокуса Ломміуса (лат. Lommius; XVI ст.), Джовані Андреа Ноля (Nola; XVI ст.), Джовані Пєтро Пассера (Passera; XVI ст.), Джіролама Сахетті (Sacchetti, лат. Sachetus Aelianus, Hieronimus, XVI ст.), П'єра Пена (Pena; ?–бл. 1600/1605), Йохана Герна (лат. Heurnius; 1543–

[436] Pidłypczak-Malerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. Wrocław 1996, s. 89.
[437] Giżycki J. M. Klasztor OO. Karmelitów bosych w Wiśniowcu // Rocznik Wołyński. Równe, 1939. № 8. S. 193.
[438] Pidłypczak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. Wrocław 1996. S. 91.

1601), Еміліо Кампалонго (Campolongo; ?–1604), Луїса де Меркадо (лат. Mercatus, 1525–1606), Жозефа Дюшена (Duchesne; Quercetan, 1544–1609), Євстахія Рудіуса (Rudius; псевдо. Johannes Donatellus, ?–1611), Мартіна Руланда Молодшого (Ruland; 1569–1611), Joannes Bauhin (?–1613), Джованні Томазо Мінадо (лат. Minadous; 1540–1615), Philotheus Elianus Montalto (?–1616), Матіаса де Лобеля (de l'Obel, лат. Lobelius; ?–1616), Франца Тідікеуса (лат. Tidicaeus; (?–1617), Томи Фієнуса (лат. Fienus; ?–1631), Вільгельма Фабриса (лат. Fabricius; 1560–1634), Даніеля Зеннерта (Sennert; 1572–1637), Миколая Олафа (Oelhaf; лат. Olhafius, ?–1643), Філіпа Грюлінга (Grüling; ?–1667), Йоганна Цвельфера (Zwelfer; ?–1668), Джона Джонстона (John Johnston; ?–1675), Міхаеля Етмюллера (Ettmüller; 1648–1683), Андріана Мінсіхта (Mynsicht; XVII ст.), Йоганна Гельфрика Юнгкена (Jungken; 1648–1726), Луки Антоніо Поржіо (Porzio, лат. Portius; 1639–1728), Германа Бургааве (Boerhaave; 1668–1738).

Хронологічно медичні стародруки розподілялися таким чином: XVI ст. – 31 видання, XVII ст. – 26 видань, XVIII ст. – 7 видань.

За місцем видання медична література в книгозбірні була представлена друкарнями таких європейських міст: Антверпен – 1 вид., Авіньйон – 1 вид., Базель – 6 вид., Бергамо – 1 вид., Брешія – 1 вид., Венеція – 3 вид., Відень – 2 вид., Гданськ – 1 вид., Ієна – 2 вид., Кельн – 1 вид., Краків – 1 вид., Лейден – 3 вид., Лейпціг – 2 вид., Ліон – 7 вид., Лондон – 1 вид. (два примірники), Любек – 1 вид., Монтебельяр – 1 вид., Нюрнберг – 3 вид., Падуя – 3 вид., Париж – 4 вид., Торунь – 1 вид., Утрехт – 1 вид., Флоренція – 1 вид., Франкфурт-на-Майні – 12 вид., два видання без вказівки місця друкування.

Книжки були присвячені різним галузям медичної науки та лікуванню різних хвороб. Найширше була представлена фармація – 12-ма виданнями. Цю галузь представляли фармакопеї, праці про способи приготування ліків, трактати про протиотрути, зокрема праця Ж. Ж. Векера «Antidotarium generale» (Базель, 1585; № 3095). Серед фармакопей у книгозбірні були представлені такі видання: праця німецького лікаря й хіміка Й. Цвельфера

«Pharmacopoeia regia…» (Нюрнберг, 1693; № 3143), «Dispensatorium pharmaceuticum austriaco-viennense…» (Відень, 1737; № 3148). Фармацію представляли праця німецького ботаніка, помолога і фармацевта В. Кордуса «Dispensatorium pharmacorum omnium…» (Нюрнберг, 1598; № 3103), праця німецького лікаря, професора ботаніки, хірургії та анатомії в Лейпцігу М. Етмюллера «Opera pharmaceutico-chymica» (Ліон, 1686; № 3142), три праці німецького лікаря, відомого фармацевта Й. Г. Юнгкена, видані у Франкфурті-на-Майні: «Medicus praesenti seculo accomodandus…» (1672; № 3134), «Lexicon pharmaceuticum…» (1698; № 3145), «Lexicon chymico-pharmaceuticum…» (1709; № 3136).

Тісно пов'язані з фармакологією були ботанічні видання, які містили інформацію про рослини та їхні лікувальні якості. Часто ці видання мали форму ботанічних атласів, багато ілюстрованих зображеннями рослин. З ботанічних видань у списку книжок острозької єзуїтської книгозбірні стоїть знаменита праця Л. Фукса «Historia stirpium commentarii insignes»(Базель, 1542), перше прижиттєве видання латинською мовою, яке вважається найранішим монументальним ботанічним трактатом. Її автор – німецький лікар, один із трьох основоположників ботанічної науки, поряд з Отто Брунфелсом (Brunfels) і Ієронімом Боком (Bock). Він був лейб-медиком бранденбурзького маркграфа Георга (1528–1531), професором медицини в Тюбінгенському університеті. Видання вміщує в собі описи 400 диких і 100 культивованих рослин та відомості про їхнє медичне застосування. Книжка ілюстрована 512 дереворитами із зображеннями рослин. Ілюстрації були виконані художником Аьбрехтом Меєром (Meyer), який малював рослини за вказівками Л. Фукса, художником Генріхом Фульмаєром (Fűllmauer), який переносив малюнки на дерев'яні дошки, та гравером Рудольфом Спеклем (Rudolf Speckle), який вирізав зображення на дереві.

У колегіумній книгозбірні у двох примірниках зберігався відомий ботанічний атлас авторства М. де Лобеля і П. Пена «Stirpium adversaria nova…» (Лондон, 1570; № 3090).

У книгозбірні були представлені праці з анатомії і хірургії. З анатомії – капітальна праця «батька анатомії» А. Везалія «De humani corporis fabrica…» (Ліон, 1552; № 3079), з хірургії – праця видатного італійського хірурга Дж. Да Віго «Practica chirurgica» (примірник був без тит.; № 3184), який видавався 40 разів, праця відомого німецького хірурга В. Фабриса, в якому йдеться зокрема про лікування гангрени, «Selectae observationes chirurgicae quinque et viginti, item de gagngrena…» (S. l.; 1598; № 3105). Серед видань п'яти праць Луїса де Меркадо, опублікованих у Франкфурті-на-Майні, були твори, присвячені хірургії: «Opera omnia medica et chirurgica in 5 t.» (1620; t. 1, 2, 3; № 3117); «De puerorum educatione custodia et providential» (1629), «De mulierum offectionibus» (1620; № 3120), «Institutiones chirurgicae» (1619), «Instutiones ad usum et examen eorum, qui luxatoriam exercent artem» (1625).

Відносно невелика кількість праць з хірургії може бути пояснена об'єктивними причинами. Ця галузь медицини по суті залишалася поза увагою лікарів-ченців, бо рішеннями Латеранського собору 1139 р. та Собору в Монпельє 1162 р. заборонялося духовним особам проводити медичні маніпуляції, при яких проливалася кров. Окрім того, заборона папою Бонифацієм VIII у 1300 р. під страхом відлучення від Церкви робити розтини людських тіл після смерті гальмувала розвиток медичних знань.

У колегіумній бібліотеці зберігався опус Корнелія Цельса «Про медицину». Його розділи були присвячені питанням гігієни, хірургії, захворюванням шкіри. Запис про це видання в рукописному каталозі бібліотеки Волинської православної духовної семінарії так інформує про острозький примірник: «Libri octo medici». Падуя. 8º. Без титулу і перших 8 сторінок; № 3180». Його перше видання побачило світ у 1566 р.

У монастирській книгозбірні були трактати про методи лікування різних хвороб, зокрема праця французького лікаря і натураліста Г. Ронделе «Methodus curandorum omnium morborum corporis humani in tres libros distincta» (Париж, [s. a.]; № 3182), про лікування лихоманок «De febribus» (Лейден, 1598; № 3102) голландського лікаря, професора медицини

Лейденського університету Й. Герна, про хвороби очей Філіппа Монтальдо «Optica intra philosophiae et medicinae arcam. De visu, de visus organo, et objecto theoriam accurate complectens» (Флоренція, 1606; № 3111). У фонді бібліотеки знаходилася праця Луки Антоніо Поржіо з військової медицини «De milites in castris sanitate tuenda» (Відень, 1685; № 3140).

Доробок Г. Бургааве представлений виданнями 4 праць видатного голландського клініциста: «Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis» (Лейден, 1737; № 3153), «Tractatus de viribus medicamentorum» (Ієна, 1752; № 3156), «Tractatio medico-practica de lue venera» (Лейден, 1751; № 3155), «Opera» (Нюрнберг, 1755).

Важливу інформацію про надходження книжок до бібліотеки та їхнє використання подають провенієнції. Стародруки з аптечної бібліотеки колегіуму на титульних аркушах мають запис: «Pro Apotheca Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu» (Для Аптеки Острозького єзуїтського колегіуму).

Для історії медицини цікаво простежити зв'язок «книжка – фахівець». Такі випадки трапляються не так часто, як би хотілося досліднику. Серед медичних стародруків книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму є яскрава ілюстрація такої сув'язі. Примірник прижиттєвого видання праці італійського лікаря, доктора медицини Дж. Т. Мінадо «De humani corporis turpitudinibus cognoscendis et curandis libri tres…» (Падуя, 1600; № 3106) має в собі чотири записи, які оповідають про його долю. Книжка була придбана за 6 тинфів для аптеки Острозького єзуїтського колегіуму його аптекарем Бенедиктом Харлецьким. Про це говорять перші два записи, які зроблено одним почерком, найвірогідніше самим аптекарем: 1) «Hunc librum emi 6 Tynf. P. Apotheca Ostrogiensis Sicietatis Jesu» (Цю книжку я купив за 6 тинфів [польських] для Острозької аптеки Товариства Ісусового), 2) «Benedictus Charlecki S. J. Apoth. Ostrog[iensis]» (Бенедикта Харлецького, члена Товариства Ісусового, острозького аптекаря). 1766 року Бенедикт Харлецький передав книжку Острозькому колегіуму, факт, який засвідчують наступні два записи: 3) «Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu 1766 ex dono

Benedicti Charlecki S. J.» (З дару Бенедикта Харлецького, члена Товариства Ісусового, Острозькому єзуїтському колегіуму 1766 року), 4) «Applicui Collegii Ostrogiensis Soc[ietatis] Jesu» (Надав Острозькому єзуїтському колегіуму). Три записи розміщуються на форзаці стародрука, один під № 3 – на титульному аркуші. Бенедикт Харлецький (1724–після 1773) був аптекарем, інфірмарієм і фармацевтом у Любліні в 1750–1752 рр., Острозі – в 1752–1769 рр., Станіславі – в 1771–1773 рр. Після касації Ордену єзуїтів він залишався у Станіславі[439].

За рукописним каталогом 1781 р. книгозбірні Бердичівського монастиря босих кармелітів медичний відділ, який позначено у цьому документі великою латинською літерою «T», налічував 69 позицій. З них 22 позиції – видання, надруковані на теренах Речі Посполитої, що становить бл. 32% усіх бібліографічних описів цього тематичного відділу. Два видання опубліковані латинською мовою, 20 – польською і два видання присутні в каталозі у двох примірниках. За місцями видання річпосполитські друки розподіляються наступним чином: Варшава – 5 вид., Краків – 3 вид., Бердичів – 2 вид., Вроцлав, Ловіч, Львів, Перемишль, Познань, Супрасль, Ченстохова – по одному виданню, 3 видання занотовані без року і місця публікації. Серед датованих видань одне – XVI ст., два – XVII ст., решта побачили світ у XVIII ст.

За сумарієм книжок бердичівської книгозбірні, датованим у 1834 р., медичних книжок нараховувалося 48 від загальної кількості фонду у 2106 од. зб. (ДНББ, ф. 23, оп. 1, спр. 893, арк. 7–7 зв.). Для порівняння – в бібліотеці Глибоцького монастиря босих кармелітів у 1834 р. медичних книжок було 20 від загальної кількості фонду у 2051 од. зб. (ДНББ, ф. 23, оп. 1, спр. 893, арк. 9). А в іншому, недатованому сумарії книжок Глибоцького монастиря видань медичної тематики зафіксовано 29 від загальної кількості фонду у 2621 од. зб. (ДНББ, ф. 23, оп. 1, спр. 893, арк. 1). Складно пояснити таке суттєве

[439] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 86.

зменшення медичних видань у бібліотечному фонді. Можливо, це спричинило якесь переформування фонду в буремний час касації католицьких монастирів після придушення польського повстання 1830–1831 рр.

У бердичівській книгозбірні були представлені праці: Галена, Гіппократа, Марціна з Ужендова, Шимона Сиреніуша, Раймонда Люллі, Філіпа Грюлінга (Gruling, лат. Grulingius; 1593–1667), Адріана фон Мінсіхта (von Mynsicht, Sumenicht; псевдо. Henricus Madatanus; 1603–1638), Й. Герна, Пьєтро Матіолі (1501–1577/78), Амбуаза Паре (Paré, лат. Paraeus; 1510–1590), Лазаря Рів'єра (Rivière, лат. Riverius; 1589–1655), Каспара Бошена (Bauchin; 1560–1624), Каспара Вольфа (лат. Wolphius), Клода де Сомез (лат. Salmasius; 1588–1653), Бруно Гультера (лат. Gualterius), французького лікаря і астронома Антуана Мізаульда (Mizauld, Mizaldi; 1520–1578), голландського лікаря і письменника Левіна Лемнія (лат. Lemnius; 1505–1568), Р. Морені (Morieni), Реньє де Граафа (Reinier de Graaf, Reginnerus de Graaf; 1641–1673), Х. Вальрізіуса (лат. Warlizius), Йоганна Шенцкі (Schencki), Рудольфа Полача (Pollacz), Жана Ріолана (лат. Riolanus; 1580–1657), Миколая Кляйнфельда (лат. Kleinfeldius), С. Піне (лат. Pinaeus), А. Франбезар (лат. Franbesarius), Йоганна Куріона (Curiones), Францішека Ксаверія Ришковського (Ryszkowski; ?–1809), Людвіка Корнаро (Cornaro; 1467–1565?), Войтеха Яблонського (XVIII ст.), Франциска Куртіуса (Curtius, Kurcyusz), Даніеля Прерарі (лат. Prerarius), Й. Індіана (Indaine), Пауля Спіндера (лат. Spindlerus), Ж. Бруно (лат. Brunoris), Йоганна Шрьодера (Schröder), Жана Доле (лат. Dolaeus; 1651–1707), Симона Андре Ticco (Tissot, Tyssot; 1728–1787), Октавіана Гораціана (лат. Horatianus; IV ст.), Хуана Вальверде з Амуско (лат. Joannes Valverdus Hispanus; бл. 1525–бл. 1588?), Йоганна Гартмана (лат. Hartmannus), Паоло Заккіа (Zacchia; 1584–1659), піара Павла Яна від св. Кунегунди Біратовського (1705–1781), П'єтро Ломбардіуса (лат. Lombardius), Й. Цвельфера, Й. Г. Юнгкена (Jungken), В. Кордуса, А. Везалія, Генріха Віттена (Witten). Загалом 50 імен авторів-медиків.

За місцем видання медична література в бердичівській книгозбірні була представлена друкарнями таких західноєвропейських міст: Амстердама – 1 вид., Антверпена – 1 вид., Базеля – 1 вид., Венеції – 3 вид., Віттенберга – 1 вид., Гааги – 1 вид., Женеви – 1 вид., Кельна – 1 вид., Лейпціга – 1 вид., Ліона – 7 вид., Марпурга – 1 вид., Монбельярда – 1 вид., Монпельє – 1 вид., Нюрнберга – 2 вид., Падуї – 1 вид., Ротердама – 1 вид., Страсбурга – 2 вид., Франкфурта-на-Майні – 9 вид., Цюріха – 1 вид. Одна позиція в медичному розділі представляє збірку рукописів під назвою «Manucripta variarum percaeptarum», під № 10 у частині «In Folio». У п’яти бібліографічних позиціях тематичного розділу не вказано місця видання, в одних випадках через брак титульного аркуша, в інших – причина не зазначається.

За хронологією медичні видання розподіляються так: видань XVI ст. – 14, видань XVII ст. – 24, видань XVIII ст. – 18. Вісім бібліографіних позицій рукописного каталогу мають припис «In Apotheca».

Галузь анатомії у фонді була представлена працями: А. Везалія «Anatomia experimenta» (Б. м., 1662; № 15, «in Folio»), нідерландського лікаря, анатома, фізіолога Реньє де Граафа (1641–1673), який зробив ключові відкриття в репродуктивній біології, «De virorum organis generationi inservientibus…» (Лейден, 1668; № 13, «in 12-mo et 8-vo»), швейцарського анатома К. Баугіна «Theatrum anatomicum» (Франкфурт на Майні, 1605; № 24, «in 12-mo et 8-vo»), іспанського анатома Х. Вальверде «Anatomiae corporis humani» (Венеція, 1689; № 2, «in Folio») та «Experimenta anatomica» (S.l, s.a.; № 7, «in 12-mo et 8-vo»). Варто відмітити, що праця Х. Вальверде «Historia de la composition del cuerpo humano» (1556) була першим виданням анатомічної тематики, опублікованим на теренах Іспанії. У каталозі занотовано два примірники без вказівки на автора під назвою «Facies anatomica corporis humani dismembrati» (Варшава, 1722; № 39, № 43, «in 12-mo et 8-vo»).

Галузь хірургії була представлена працею: французького хірурга-новатора А. Паре «Opera chirurgica» (Франкфурт-на-Майні, 1594; № 5, «in 4-

to»), придворного лікаря французьких королів з династії Валуа – Генріха II, Франциска II, Карла IX та Генріха III.

У фонді книгозбірні зберігалися дві праці, пов'язані з іменем німецького алхіміка А. фон Мінсіхта. Це женевське видання праці «Thesaurus et Armamentarium medico-chymicum» (Женева, 1726; № 32, «in 12-mo et 8-vo») та збірник «Museum Hermeticum» (Франкфурт на Майні, 1625; № 1, «in 4-to»), у склад якого входила інша праця автора: «Aureum Saeculum redivivum».

У каталозі бердичівської бібліотеки зафіксовано праці французьких лікарів Ж. Ріолана «Universa medicinae compendia» (Базель, 1601) та Ж. Доле «Encyclopedia medica-dogmatica» (Франкфурт-на-Майні, 1691).

У книгозбірні знаходився примірник праці французького медика, професора університету в Монпельє, особистого лікаря французького короля Людовіка XIII Л. Рів'єра: «Institutiones medicae in 5 libris» (Гаага, 1662; № 33, «in 12-mo et 8-vo») та «Opera medica praxeos» (Монпельє, 1653; № 3, «in Folio»). У свій час вони відігравали роль підручників для майбутніх лікарів.

У фонді монастирської бібліотеки була найвідоміша праця італійського лікаря П. Заккіа «Questiones medico-legales» (Амстердам, 1651; № 9, «in Folio»). Автор викладав медичні дисципліни, судову медицину, очолював систему охорони здоров'я Папської області, був радником вищого папського апеляційного суду, відомий як філософ, юрист і поет. Названа праця торкається юридичної медицини й охоплює сферу фізіології людини й психічних захворювань. Науковий доробок німецького медика і фармацевта Й. Г. Юнгкена в монастирські бібліотеці був представлений працею «Corpus medicum universale» (Франкфурт-на-Майні, 1711; № 13, «in Folio»).

Доробок голландського лікаря, професора медицини Лейденського університету Й. Герна в монастирській книгозбірні був представлений працею «Methodus ad praxim medicam» (Ротердам, 1767; № 40, «in 12-mo et 8-vo»). У тематичному розділі медичних видань описано по два примірники праці Ф. К. Ришковського, доктора філософії і вільних мистецтв Краківської академії й доктора медицини Болонського університету «Dzieło nauki lekarskiey...»

(Estereicher, t. 26, s. 537) (Краків, 1786; № 35, № 37, «in 12-mo et 8-vo») і Франтішка Курціуша, доктора філософії і медицини Падуанського університету, надвірного лікаря кн Сангушкової, удови маршалка ВКЛ, «Przepisy dietyczne» (Варшава, 1785; № 34, № 36, « in 12-mo et 8-vo») в перекладі польською Станіслава Шиманського.

Група стародруків медичної тематики представляла собою санпросвітницькі видання і господарчі порадники, в яких подавалися відомості про лікарські рослини і їх застосування в домашніх умовах, поради про дотримання здорового способу життя. Твір венеційського шляхтича, сенатора Людвіка Корнаро «Nauka zdrowia to jest, skuteczny sposób, którym się zdrowie dobre i życie a przytym y pamięci całość aż do ostatniey starości dochować może», виданий у Львові 1766 р., очевидно, був у двох примірниках у бердичівській бібліотеці, бо крім розділу «Medici» (під № 25, «in 12-mo et 8-vo») видання занотоване в розділі «Humaniores» (с. 94, під № 235). Твір від початку був написаний автором італійською мовою, згодом прекладений латинською мовою єзуїтом Леонардом Лесіусом (пол. Lessyusz, лат. Lessius; 1554–1623), а переклад польською мовою був зроблений кс. Франтішком Лесневським. У 1765 р. польськомовний переклад вийшов друком у Варшаві[440]. Напевно, інтерес громадськості до теми видання і попит спричинив до швидкого перевидання книги у Львові.

Праці піара Павла Яна від св. Кунегунди Біретовського «Wiadomość ciekawa, każdemu wielce pożyteczna o skutkach y mocy zbóż wszelkich, jarzyn i zioł różnych» у монастирській книгозбірні було два виданнях: Ловіч, 1769 р. і Перемишль, 1772 р. (№ 21, № 28, «in 12-mo et 8-vo»). Відомості про ліки та поради господиням щодо їхнього затосування містить видання «Sekreta ciekawe y doswiadczone dla powszechney wiadomości wydane» (Варшава, 1782; № 31, «in 12-mo et 8-vo»). У виданні «Nauki gospodarski dla zabawy ku pożytkowi służące z różnych doswiadczoych autorów... opisane» (Познань, 1686;

[440] Estreicher, t. 20, s. 92–93.

№ 27, «in 12-mo et 8-vo») містилася інформація про різні рослини та квіти, в тому числі й лікарські, та про дорожну аптечку.

У каталозі бердичівської книгозбірні зазначено, що 11 стародруків і рукописний збірник основних правил, очевидно, приготування ліків знаходилися в аптеці. При бібліографічних описах було відмічено: «In Apotheca» або «W Aptece». Це стосувалося в основному видань, пов'язаних із приготуванням ліків. До групи фармацевтичної тематики можемо віднести такі видання, що були в монастирській бібліотеці: праця італійського лікаря, ботаніка, який здобув світову славу дослідженнями в галузі ботаніки, П'єтро Матіолі (1501–1577/78) «Herbarium» (Венеція, 1583; №7, «in Folio»), праця Й. Гартманна «Praxis chimica» (1635; № 8, «in Folio»), праця Й. Шрьодера «Pharmacopaeia medico-chimica» (Ліон, 1649; № 5, «in 4-to»), «Animadversiones in Pharmacophaei Augusta» (Нюрнберг, 1678; № 14, «in Folio»), «Dispensatorium Borussio-Branderburgicum» (Вроцлав, 1744; № 11, «in Folio»), В. Кордуса «Dispensatorium farmacorum omnium» (Нюрнберг, 1612; № 12, «in Folio») та «Zioł natura, albo Herbarz polski » (S.l., s.a.; № 6, «in Folio»).

За рукописним каталогом 1799 р. в бібліотеці вишнівецьких кармелітів занотовано 20 назв стародруків медичної тематики (ДАЖО, ф. 90, оп 1, спр. 213а). Серед них праці Германа Бургааве «Praxis medica» (Траєкті, 1745), Джовані Батіста Монтані «Dieticon» (Лейпціг, б.р.), Валезіуса «De morbis popularibus» (Аугсбург, 1589).

За відомостями інвентаря бібліотеки Луцького колегіуму 1783 р. тематична група «Medici» налічує 4 назви. *У луцьких єзуїтів* були видання праці французького лікаря Гійома Бошена (Bauchin, XVII ст.), «Anatomia» (S.l, s.a.). Очевидно, що в часи функціонування Колегіуму в його стінах знаходилося значно більше медичних стародруків, які після його касації розійшлися в інші інституції.

У кременецьких реформатів з медичної галузі знань у фонді бібліотеки були примірники видань праць як лікарів давніх часів, так і лікарів Модерної

доби. Наприклад, праця відомого грецького лікаря Діоскорида Педанія (II–I ст. до н. е.) «De medicinali material libri sex… Ioanne Ruelio… interprete…» (Франкфурт, 1549; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pal. 994). Цей його твір «Про лікарські засоби» відіграв важливу роль у розвитку медичної науки. У ньому подано опис усіх відомих тоді медикаментів рослинного, тваринного та мінерального походження. Найбільшу увагу автор приділив лікам рослинного походження, описавши бл. 600 рослин та їхні лікувальні властивості, просистематизувавши їх за певними морфологічними ознаками, що відіграло важливу роль у систематизації рослин; праця відомого грецького хірурга та акушера Павла Егінського (Paulus Aegineta, VII ст.) «Opus de re medica» (Кельн, 1534; НБУВ, ВІК, шифр: Pal. 1179). До більш пізнього часу відносяться праці мантуанського лікаря Марцелія Донатуса (Marcellius Donatus; (1538–1602) «De medica historia mirabilis libri sex» (Венеція, 1597; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 5(1)) та медика Йострерія де Йострерії з Бассано (Iostrerio de Iostreriis Bassanensis) «Admiratione medicae…» (Венеція, 1596; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 5(2)). Останні два видання складають конволют. Марцелій Донатус увійшов в історію медицини як лікар, який у 1586 р. вперше описав виразку шлунку з автопсії, що стало важливим кроком у розвитку хірургії шлунку. На титульному аркуші першого алігата конволюту зберігся напис: «Conventus Cremenecensis PP. Reformatorum. 1763» (Кременецького монастиря отців реформатів. 1763).

У фонді монастирської бібліотеки зберігався конволют із трьох алігатів, якими були три прижиттєві видання праць відомого чеського лікаря й вченого Яна Марека Марці (лат. Joannes Marcus Marci de Kronland; 1595–1667), ректора Карлового університету у Празі, який вісім раз обирався деканом Медичної школи цього університету. До конволюту увійшли такі праці: «Philosophia vetus restitute» (Прага, 1662), «Labyrintus in quo via ad circuli quadratura pluribus modis exhibetur» (Прага, 1654), «Thaumantias: Liber de arcu coelestis deque colorum apparentium naturae, ortu, et causis…» (Прага, 1648; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 696).

За інвентарем книгозбірні *луцьких тринітаріїв* 1799 р. тематичний розділ «Medycy» вміщує 31 назву книжок медичної тематики. Серед них: «Opera medica» Аретея Кападокіійського (кінець I – початок II ст. н.е.) – лікаря часів Римської імперії грецького походження, праця професора медицини Віттенберзького університету Даніеля Зеннерта (1572–1637), італійського медика і філософа XVI ст., професора Падуанського університету Марка Антонія Зімара (1460–1532), лікаря-фізіолога, викладача Лейденського й Базельського університетів та Седанської академії, видання праць Гіппократа (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 227, арк. 35). За інвентарем бібліотеки *Луцького тринітарського монастиря 1816 р.* тематична група «Medicorum» налічувала вже 48 назв, що становило 1,8% від загальної кількості бібліотечного фонду на той час (фонд тоді налічував 2604 т.). У фонді книгозбірні луцьких тринітаріїв було видання «Hygieia id est, bonae valetudinis conservandae Thesaurus locupletissimus…» (Кельн, 1628) (НБ КНУ, ВРК, шифр: А-165869). За архівними документами за період з 1799 р. до 1819 р. кількість медичних видань збільшилася з 31 назви до 54 назв.

За рукописним каталогом 1799 р. бібліотеки *Берестецького тринітарського монастиря* в розділі, присвяченому медицині, зафіксовано 55 видань медичної тематики (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 202, арк. 37–38). У фонді книгозбірні мали місце такі книжки з медицини: прижиттєве видання праці відомого голландського медика Пітера ван Фореста (Foreest van, лат. Forestus; 1522–1597) «Observationum et curationum medicinalium de febribus ephemeris et continuis libri duo» (Лейден, 1589; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pl. 55), праця Теофраста Парацельса «Notationes morum» (Ліон, 1638; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 12/№ 225), прижиттєве видання твору німецького лікаря Йогана Генріха Мейбома (Meibom, лат. Meibomius; 1590–1655) «Maecenas, sive De C. Cilnii Maecenatis vita, morbis et rebus gestis liber singularis» (Лейден, 1653; НБУВ, ВСРВ, шифр: Elz. 196). Назване видання праці Й. Г. Мейбома

давно вже є бібліографічним раритетом[441]. Праця німецького гуманіста і лікаря трьох імператорів Священної Римської імперії німецького народу – Фердинанда I, Максиміліана II та Рудольфа II, Йоганна Крато фон Краффтейт (лат. Cratonis; 1519–1585) «Consiliorum et epistolarum medicinalium…» (НБ КНУ, шифр: А-165968), яку підготував до видання інший німецький лікар і ботанік Лоренц Шольц фон Розенау (1552–1599). Автор був знайомий з Мартіном Лютером та Філіпом Меланхтоном, мав дружні стосунки з багатьма європейськими гуманістами і діячами Реформації, серед них: Анрі Етьєн, Паоло Альд Мануцій II, Конрад Геснер. У книгозбірні був примірник праці німецького лікаря Міхаеля Майєра (Maier; 1568–1622) «Tractatus de volucri arborea…» (Франкфурт, 1619) (НБ КНУ, шифр: А-164921). Цей автор був придворним лікарем імператора Священної Римської імперії Рудольфа II Габсбурга, його радником, алхіміком, епіграмістом, музикантом-аматором, брав участь у розенкрейцерському русі. Праця відомого нідерландського лікаря Йоханна Сваммердама (Swammerdam; 1637–1680) «De respiratione» (Лейден, 1661» (НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 7172) знаходилася в берестецькій книгозбірні тринітаріїв. Мали ченці у своїй книгозбірні і видання праці видатного англійського лікаря, анатома, фізіолога, ембріолога, відкривача великого кола кровообігу Уїльяма Гарвея (1578–1657) «De cordis et sanguinis motu» (Ротердам, 1648; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 202, арк. 38).

В інвентарі бібліотеки Осторзького капуцинського монастиря 1818 р. медичні видання не виокремлені в тематичну групу. Вони входять до тематичних груп – «книги італійські», «різні книги форматом у 4° і 8°» і т.д. У фонді монастирської бібліотеки знаходився примірник праці протомедика Королівства Галичини і Лодомерії Андрія Крупинського (1744–1783) про джерело мінеральної води в Козині «Wiadomość o rósciekach w powierzchności…» (Почаїв, 1782; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 306, № 672). Мали острозькі капуцини і «Herbasz» (Краків, 1613; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349,

[441] Brunet J. Ch. Manuel du librarie et de l'amateur de livres. 5-e ed. Paris, 1865. T. 6. № 30439.

№ 285, арк. 36) Сиреніуша, примірник видання праці Алексія Педемонтана «Taiemnice ku leczeniu chorób, subtelnych robot rzemiesników i gospodarzom pożyteczne» у перекладі польською Слаковського (Супрасль, 1737; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 288).

Представлений матеріал інформує про розповсюдження в Україні у XVI–XVIII ст. друкованих праць провідних європейських медиків та їх використання, повніше розкриває історію монастирських книгозбірень, надає можливість провести порівняльний книгознавчий і джерелознавчий аналіз медичних видань, які зберігалися в бібліотеках католицьких монастирів на етнічних українських землях, що, в свою чергу, додає новий фактографічний матеріал в історію монастирської медицини в Україні.

3.5. Твори античних авторів. Твори античних авторів в тій чи іншій кількості завжди були присутні в монастирських бібліотеках. Вони тісно пов’язані з такими галузями знань, як теологія, історія, філологія, філософія. Їх використовували при вивченні латинської мови, необхідної при читанні Святого Письма, теологічних трактатів, наукових праць з математики, астрономії, медицини, написаних латиною, бо це була й мова науки, Латинською мовою користувалися при формуванні світоглядної системи членів орденської спільноти, у практиці написання проповідей і промов. навчанні мистецтву риторики, вивченні давньої історії. Тому твори античних авторів бібліографічно описані в тематичних розділах «Філософія», «Історія», «Ораторське мистецтво», «Медицина», «Давня література», «Поети», «Політика».

У *луцьких єзуїтів* антична літератури була представлена творами Аристотеля, Гомера, Вергілія, Овідія, Езопа, Авла Геллія, Горація, Марціала, Теренція, Клаудіана, Цицерона, Тита Лівія.

У бібліотеці *кременецьких єзуїтів* зберігалися видання історичних праць і творів таких античних авторів: Аристотеля, Гомера, Вергілія, Корнелія Непота, Марціала, Овідія, Тацита, Цезаря, Цицерона.

У бібліотеці *кременецьких реформатів* історична галузь знань була представлена працями давньогрецьких, давньоримських і давньоєврейських істориків, зокрема Діонісія Галікарнаського «Antiquitates Romanum» (Реджонель-Емілія, 1498; НБУВ, ВСРВ, шифр: ІА 125), Плутарха «Graecorum Romanorumque illustrium vitae» (Базель, 1550; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pal. 987), Светонія «De XII Caesaribus libri VIII» (S.l., 1605; НБУВ, ВІК, б-ка ЛЖС: шифр: Armar 12/№ 39), Йосифа Флавія «Opera» (Базель, 1524; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pal. 923).

У книгозбірні *берестецькі тринітаріїв* серед книжок історичної тематики можна назвати, наприклад, видання творів давньоримського історика Курція Руфа (Quintus Curtius Rufus; I ст.) «De rebus Alexandri Magni…» (Лейпціг, 1730; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 12/№ 303) і давньоримського історика Луція Аннея Флора (Lucius Annaeus Florus; II ст.), присвяченого військовій історії Риму «Rerum Romanorum» (Страсбург, 1636; ВІК, шифр: Armar 12/№ 177).

Твори античних авторів були досить широко представлені у великій *бердичівській бібліотеці,* серед них імена таких постатей: Апулей, Аристотель, Аристофан, Афраній, Вергілій, Авл Геллій, Гесіод, Гомер, Горацій, Демосфен, Езоп, Ісократ, Катул, Квінтиліан, Ксенофонт, Еней Лукан, Лукіан Самосатський, Макробій, Марціал, Корнелій Непот, Овідій, Тит Лівій, Папіній Стацій, Пліній Старший, Пліній Молодший, Плутарх, Полібій, Проперцій, Курт Руфус, Салюстій, Светоній, Сенека, Сілій Італік, Софокл, Страбон, Тацит, Теогнід, Тибул, Юліус Флорус, Фукідід, Юлій Цезар, Цицерон, Ювенал.

У бібліотеці *вишнівецьких кармелітів* були твори таких античних авторів*:* Горація, Овідія, Плінія Старшого, Сенеки, Тацита.

Острозькі капуцини у фонді монастирської бібліотеки мали видання латинською і польською мовами творів Аристотеля, Вергілія, Горація, Езопа, Курта Руфуса, Салюстія, Цицерона (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349).

3.6. Історія церковна і світська. Політика. Юриспруденція. Історичні праці були потрібні для підготовки і проведення місіонерської діяльності, для підготовки проповідей та складання панегіриків, у науковій діяльності представників орденського кліру, для викладання історії в монастирських школах і вивченні латинської та грецької мов. У бібліотеці *кременецьких реформатів* історична галузь знань була представлена працями давньогрецьких, давньоримських і давньоєврейських істориків, зокрема Діонісія Галікарнаського «Antiquitates Romanum» (Реджіо нель Емілія, 1498; НБУВ, ВСРВ, шифр: ІА 125), Плутарха «Graecorum Romanorumque illustrium vitae» (Базель, 1550; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pal. 987), Светонія «De XII Caesaribus libri VIII» (S.l., 1605; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 12/№ 39), Йосифа Флавія «Opera» (Базель, 1524; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pal. 923). Історичні знання були представлені й працями істориків пізніших часів: італійського історика, ченця Ангела Галуччі «De Bello Belgico» (Зульцбах, 1677; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 12/№ 39), німецького історика, професора історії Лейденського університету Георга Горна (Horn, лат. Hornius; 1620–1670) «Historia Ecclesiatica et Politica» (Лейден, 1668; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 11/№ 128), реформата С. Клечевського «Sarmatia Europea» (Львів, 1769; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 12/№ 76) та «Lechus historia Polonae restitutus» (Оломоуц, 1774; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 12/№ 60), новогрудського воєводи, науковця, мецената і бібліофіла князя Юзефа Олександра Яблоновського (1711–1777) «Lechi et Czechi deversus scriptor recentissimum vindiciae» (Лейпціг, 1771; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 11/№ 148).

У *бердичівських кармелітів* за каталогом 1862 р. в тематичному розділі «Історія» занотовано видання праць таких істориків доби Античності: Авла Гелія, Апіана Олександрійського, Діонісія Галікарнаського, Геродота, Евтропія Флавія, Ісократа, Корнелія Непота, Ксенофонта, Курта Руфуса, Луція Аннея Флора, Полібія, Помпонія Мела, Плутарха, Гая Саллюстія, Светонія, Сульпіція Севера, Тита Лівія, Тацита, Фукідіда, Юлія Цезаря, Марка Юніана Юстіна (ІР НБУВ, ф. 397, спр. 130-Н).

У монастирській книгозбірні серед історичних творів зберігалися видання праць С. Оріховського «Annales» (Гданськ, 1643; ІР НБУВ, спр. 6413, с. 46), Й. Пасторія «Historia Polonae» (Гданськ, 1685; ІР НБУВ, спр. 6413, с. 48), три видання праці М. Кромера «De origine et rebus gestis Polonorum Libri XXX» (Базель, 1555; Базель, 1558; Кельн, 1589; ІР НБУВ, спр. 6413, с. 55, 56), Б. Котвицького «Lech Polski albo wolnego narodu początki» (Львів, 1751; ІР НБУВ, спр. 6413, с. 49), А. Фредра «Gestorum populi poloni sub Henrico Rege» (Гданськ, 1652; ІР НБУВ, спр. 6413, с. 53), А. Гваніні (1538–1614) «Sarmatiae Europeae discriptio» (Краків, 1588) та «Kronika Sarmacyey europskiey» (Краків, 1611; ІР НБУВ, спр. 6413, с. 55), два видання праці Я. Длугоша «Historia Polonika» (Добромиль, 1615; Лейпціг, 1711–12; ІР НБУВ, спр. 6413, с. 55, 56), С. Клечевського «Sarmatia Europea» (Львів, 1769; ІР НБУВ, спр. 6413, с. 53) та інші.

У книгозбірні *острозьких капуцинів* були видання праці Абрахама Ортелія «Theatrum Orbis Terrarum» (Duysburg, 1570), «Aetates Mundi» (Нюрнберг, 1493; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 214); видання праць Готфрида Ленгніха «Historia Polona» (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349), Симона Старовольського «Politica seo Status Regi Polonica» (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349), П. Гурницького «Dzieje w Kronice Polskiey za Zygmunta I і Zygmunta Augusta» (Варшава, 1754; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349), Каспара Несецького «Korona Polska», львівське видання 1740 р. праці Т. Ю. Крусинського (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 237).

В монастирських книгозбірнях були видання Магдебурзького права, Литовських статутів, постанов сеймів, видання з канонічного права, опубліковані булли й декрети Ватикану, листи і розпорядження пап і генералів чернечих орденів, правила і постанови орденських капітул. Література про державу і право стосувалася історії, устрою, династій європейських держав і політичних відносин між ними. Юридична література, зібрання законів, підручники з права могли служили монастирям для різної

мети, але перш за все вони використовувалися у довготривалих і складних маєткових судових процесах.

3.7. Філологічні праці. Словники. Художня література. Видову характеристику видань філологічної тематики монастирських книгозбірень можна окреслити так: граматики латинської, польської, французької, німецької, грецької, гебрайської та італійської мов. Зокрема, граматика латинської мови була найширше представлена різними виданнями граматики, укладеної Емануелем Альваресом (Alvarez;1526–1582). Широко були представлені словники польсько-латинські, польсько-французькі, польсько-німецькі, укладені різними авторами, серед них польсько-латинський, польсько-латинсько-грецький, латинсько-польсько-німецький словники Григорія Кнапського (Cnapius; 1564–1638). Тісно пов'язаними з філологією були праці про правила написання листів та складання промов, збірки промов як зразків ораторської майстерності. Знаходилися в бібліотеках переклади польською мовою творів античних авторів та західноєвропейських літераторів, твори польської художньої літератури. Переважна більшість польськомовних видань філологічної тематики побачила світ у XVIII ст. та першій чверті XIX ст. і в загальному обсязі бібліотечного фонду займали відносно невеликий відсоток. Названі види видань віддзеркалюють монастирську діяльність у фаховій підготовці представників римо-католицького кліру та навчальний процес монастирських шкіл.

Латинська мова була головною і обов'язковою в католицькому церковному житті того часу. Тож граматики і посібники з латинської мови, збірки латинських афоризмів були традиційними у фондах монастирських книгозбірень. Латинська, грецька та гебрайська мови вважалися мовами Святого Письма, що пояснює присутність граматик і словників цих мов у монастирських бібліотеках. Ченці були забезпечені граматиками грецької мови, але у значно меншій кількості, ніж латинської та гебрайської. У розпорядженні ченців була, наприклад, граматика «Institutiones in linguam

graecam» (Франкфурт, 1601) відомого фламандського граматика і мандрівника Миколая Клейнарда (Cleynaerts, Clenardus, Clenard; 1495–1542). Мали ченці у своїх бібліотеках і граматику гебрайської мови відомого вченого і поета Еліа Левіта (Elia Levit; 1469–1549) «Grammatica Hebraice linguae» (Базел, 1537). У книгозбірні *кременецьких реформатів* був примірник видання багатомовного словника англійського орієнталіста Едмунда Кастелла (Kastell, лат. Castellus; 1603–1683) «Lexicon Heptaglotton, Hebraicum, Chaldeicum, Syriacum, Samaritanum, Aethiopicum, Arabicum conjunctim, et Persiarum, separatin…» (Лондон, 1669; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 696)**.** Це видання внесено до бібліографічного довідника раритетів Ж. Брюне[442]. Назване видання представляє собою словник гебрайської, халдейської, сирійської, самаритянської, ефіопської, арабської і персидської мов з коротким викладом граматик кожної з них.

Бібліотека *кременецьких єзуїтів* мала у своєму фонді, наприклад, краківське видання граматик польської та італійської мов «Grammatica polono-italica» А. Стиля (Краків, 1675; ІР НБУВ, ф. 332, спр. 141, арк. 42 зв., № 168) та працю Лоренцо Валла «Elegantiarum latinae linguae…» (Базель, 1562; ІР НБУВ, ф. 332, спр. 141, арк. 41 зв., № 167).

Техніку віршування та образну стилістику класичних мов в єзуїтських колегіумах вивчали за працями Юлія Скалігера та Кипріана Соареса. Видання їхніх праць знаходилися у фондах монастирських книгозбірень.

Як зазначалося, у фондах монастирських книгозбірень були граматики німецької, французької, італійської мов. У *бердичівський книгозбірні* була, наприклад, граматика італійської мови Джовані Батиста Коіруса (Coirri) «Linguae etruscae grammatica» (Женева, 1642; ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 91), французької мови Франсуа Пенві (Painvin) «Grammatyka francuska y polska...» (Варшава, 1789; ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 94). Варто зазначити, що бердичівські кармеліти у своїй бібліотеці мали примірник поезій Данила

[442] Brunet J. Ch. Manuel du librarie et de l'amateur de livres. 5-e ed. Paris, 1860. T. 1. № 1625.

Братковського «Świat po częsci przejżany» (Краків, 1697; ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 96).

У *теофіпольських тринітаріїв* були: посібники з ораторського мистецтва, зокрема надзвичайно популярний свого часу твір з риторики «Orator extemporaneus…» (Амстердам, 1684; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 408), авторства єзуїта Міхаеля Радау (Radau; 1615–1687)[443] та «Conciones et orationes ex historicis latinis exerptae» (Лейден, 1649; НБУВ, ВСРВ, шифр: Elz. 165). «Orator extemporaneus…» вперше побачив світ у Вільнюсі 1640 р. Згодом він неодноразово перевидавався не тільки в Речі Посполитій (Бранев, Вільнюс, Каліш, Краків), але й в Італії, Нідерландах, Німеччині, Франції, Чехії. У монастирській книгозбірні був примірник одного з амстердамських видань.

В *острозьких капуцинів* були словники польсько-латинсько-грецький Григорія Кнапія, Амброзія Калепіна «Dictionarium cum adjectis ad Latina dictionibusque, Haebreis, Graecis, Italicis, Germanicis, Hispanicis, ac Anglicis» (Ліон, 1681; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 378), словник авторства французького друкаря, філолога Фредеріка Мореля (1552-1630) «Dictionariolum Latini-Graeco-Gallicum» (1697; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 381), семимовний словник з розмовниками латинської, німецької, бельгійської (фламандської), французької, іспанської та італійської мов «Dictionariolum sexagloson cum colloquiis…» (Антверпен, 1625; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 377), підручник італійської мови «Essentia Linguae Italica Modernae Romanae» (Люблін, 1753; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 384).

Окрім того в каталогах та інвентарях монастирських книгозбірень натрапляємо на видання творів Торквато Тассо, «1001 ніч», «Дух законів» і «Перські листи» Шарля Монтескьє, драматичні твори П'єра Корнеля.

3.8. Заборонені книги. Першим документом, який врегульовував церковну цензуру в початковий період книгодрукування, була конституція

[443] Sobieszczański F. M. Radau Michał // Encyklopedia powszechna. Warszawa, 1864. T. 21. S. 855–856.

папи Інокентія VIII «Idex multiplices» 1487 р. Вона містила в собі наказ магістру апостольського палацу в Римі контролювати видання всіх книг, трактатів та листів. Спроби видати список заборонених книг робилися і до 1559 р., коли побачило світ перше видання «Index librorum prohibitorum». У 1544 р. теологічним факультетом Сорбонни було видано список книг, заборонених до читання (наступні видання були в 1545, 1547, 1556 рр.і У цей же час ще три подібні списки було видано Лувенським університетом, а також Інквізицією в Іспанії та Португалії[444]. Окрім вищої церковної влади Римо-Католицької Церкви, керівництво чернечих орденів теж обмежувало доступ до заборонених видань своїми розпорядженнями[445]. Публікація «Index librorum prohibitorum» та постанови Тридентського Собору призвели до активізації виявлення у фондах монастирських книгозбірень примірників заборонених видань і виокремлення їх у спеціальні збірки з особливим режимом зберігання, які були недоступні для широкого загалу монастирської братії. У статуті Ордену братів менших-обсервантів, в розділі «Про бібліотеки», так записано про заборонені книги: «Libri prohibiti in loco separato clausi conserventur, & nonnisi expressam eos legendi facultatem habentibus concedantur, sub oena Excommunicationis» (Заборонені книги повинні зберігатися в окремому місці, і дозволяти читати їх тільки тим, кому дозволено, під загрозою відлучення від Церкви)[446].

У правилах Товариства Ісусового, в розділі «Regulae Praefecti Bibliothecae», так сформульовано правило про заборонені книги: «Indicem librorum prohibitorum in Bibliotheca habeat, & videat ne forte ullus sit inter eos ex prohibitis, aut aliis, quorum usus communis esse non debet» (Він [бібліотекар] повинен мати список заборонених книг і стежити, щоб [у бібліотеці] не було заборонених або інших [книг], читання яких

[444] Kurkowski J. Indeks ksiąg zakazanych // Encyklopedia katolicka. Lublin, 1997. T. 7. Col. 106.
[445] Ratio studiorum. Львів, 2008. С. 55–56.
[446] Statuta Fratrum Minorum Regularis Observantiae S.P.N. Francisci Almae Provinciae Russiae Immacul. Coceptionis B.V. Mariae. Leopola, 1738. P. 58.

обмежено)[447]. Прикметно, що у приписах бібліотекарю положення про користування забороненими книжками стоїть першим пунктом.

При історико-бібліотекознавчому аналізі монастирських збірок libri prohibiti найважливішу роль відіграє джерельна база, до якої треба віднести стародруки з рукописною позначкою «prohibitorum», інвентарі/каталоги монастирських бібліотек, в яких міститься інформація про такі книги, друковані видання «Index librorum prohibitorum», в яких представлено затверджений Папською курією перелік заборонених книг. Від повноти джерельної бази залежать відповіді на кілька важливих питань, що висвітлюють склад подібних збірок, їхню історію формування та використання: які заборонені книжки знаходилися в монастирських книгозбірнях? Коли їх було викремлено в окрему збірку? Як вони описані в бібліотечному каталозі/інвентарі? Чи можна їх ідентифікувати? (Назва книжки могла змінюватися, а нова зберігала тільки суть змісту видння). Чи всі заборонені книжки монастирської книгозбірні внесено до «Index librorum prohibitorum», чи якісь книжки були заборонені рішенням місцевого керівництва?

Збережені документи про книгозбірні досліджуваних монастирів не подають вичерпної, повної інформації про заборонені книги в їхніх фондах, не висвітлюють шляхи їх потрапляння до монастирських книгозбірень. Причина цього полягає в тому, що проаналізовані джерела несуть у собі різної повноти інформацію. Інформація про заборонені книжки в названих бібліотеках вводиться в науковий обіг вперше. Кілька ґрунтовних публікацій Н. Лоштина аналізують склад заборонених книжок у католицьких монастирях Львівської метрополії і Перемишльської дієцезії за бібліотечними інвентарями[448].

[447] Regula Societatis Jesu. Antverpiae, 1635. P. 230.

[448] Лоштин Н. Заборонені книги у бібліотеці монастиря домініканців у Ярославі // Історія релігій в Україні. Львів, 2016. Кн. 1. С. 182–187. Лоштин Н. Чи всі «заборонені» книги справді заборонено? (на прикладі бібліотеки кармелітів у Львові XVIII ст. С. 93–111. // Матеріали Міжнар. наук. конф. «Реформація як суспільне явище: український вимір». 3–4 жовтня 2017, Львів, 2017. С. 82– 92. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://ugi.edu.ua/wp-content/uploads/2020/07/Збірник-конференції_2017-рік_-

Правила користування книжками та засади укладання каталогу, які вміщено в рукописному каталозі бібліотеки Бердичівського монастиря босих кармелітів 1781 р. (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413), так інформують про правила користування забороненими книжками: «*Libri Prohibiti sat cum magna diligentia sunt relegati: sed qui adhuc forsitan possent reperiri in hoc Indice, Lector debet parcere naturali Hominum inadvertentiae, vel novae (:si superad sit:) prohibitioni. Notandum tamen est: quod ex Indice Romae impresso Anno 1658 Libri prohibiti sunt relegati; quanquam et ex Indice Anni 1766 sunt sejuncti, si qui deprehensi erant recentiores»* (Заборонені книги краще було б з великою ретельністю вилучити, але ті, які, можливо, досі можуть траплятися за цим Індексом, читач повинен пробачити – зважаючи на природну людську неуважність або новизну заборони (якщо б вона була). Слід зауважити, що за Індексом римським, надрукованим 1658 р., заборонені книги треба вилучити, хоча і за Індексом римським 1766 р. вони є вилученими, якщо були раніше помічені); **13)** «*Opera Desideri Erasmi Roterodami, in multis materiis expressa, caute sunt legenda, et error si quis a Theologo deprehendetur, corrigatur, Juxta praescriptum Indicis Librorum Prohibitorum Anni 1766»* (Твори Дезідерія Еразма Ротердамського на різну тематику, повинні читатися з обачністю, і якщо якась помилка Теологом помічається, нехай буде виправлена за приписом Індексу заборонених книг 1766 року).

У каталозі 1781 р. бердичівської книгозбірні заборонені книги мають два списка «Prohibiti sub litera A» і «Prohibiti sub litera B». У першому списку, куди було внесено книги форматом 4° та F° (2°), рахується 41 назва. У другому списку, куди було внесено книги форматом 12° та 8°, – 93 назви. Разом – 134 т. На той час у фонді бібліотеки налічувалося 7264 т. Тож Libri prohibiti відповідно становили 1,8% від загальної кількості книг. Книги в кожному форматі мали свою порядкову нумерацію, яка не залежала від абетки і хронології. У бібліографічному описі фіксувалося ім'я автора, назва

R500_львів_НПП_УГІ.pdf; Лоштин Н. Haeretici prohibiti: заборонені книги у бібліотеці єзуїтського колегіуму в Перемишлі (за матеріалами інвентаря 1774 р.) // Київська Академія. 2016. Вип. 13. С. 204–227.

книги, місце і рік видання. Відмічався і стан збереженості книги у таких формах: без титулу або книжка неповна. Цікава форма опису однієї дефектної книжки, представленого у стилі коментаря: «Kazanie niew[iadomego] Autora Luterskie blusnirskie. Nie cała x[iążka» (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 115, № 3). У бібліографічному списку заборонених книг знаходилися праці німецького географа й історика Філіппа Клувера (1580–1623): «Historiarum totius Mundi Epitome» (Амстердам, 1648), «Introductio in universam Geographiam» (Брунсвіг, 1670) (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 114); провідного діяча Реформації Жана Кальвіна (1509–1564): «Practica. Studii Politici ac Juridici» (Франкфурт, 1595) (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 111), «Lexicon Juridicum Juris Caesarei» (Женева, 1640) (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 115); італійського політичного мислителя Ніколло Макьявеллі (1469–1527) «Princeps ex Sylvestri Telii em.» (Франкфурт, 1622) (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 111); Філіппа Меланхтона (1497–1560) «Initiae Doctrinae Phisicae Dictata» (Вітенберг, 1555), «Ethicae Doctrinae Elementa et em.» (Вітенберг, 1580), «Epitomen Phil. Mor. Strigelius» (Неаполь, 1580) (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 112, № 58, № 46, № 49); два видання праці Георга Шонборнера (1579–1637): «Politicorum Libri 7. – Ed. 2-da.» (Лейпціг, 1617), «Politicorum Libri 7. Emend. Exempl.» (Амстердам, 1642) (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 111). У списку А під № 28 занотовано твір Лазара Барановича (1620–1693) «Nowa miara starey wiary» (Новгород-Сіверський, 1676). У монастирській книгозбірні зберігалося видання списку заборонених Римською курією книг «Index librorum prohibitorum…» (Рим, 1758; НБУВ, ВСРВ, P.in. 398). На титульному аркуші примірника знаходиться відповідний власницький напис: «Conventus Berdiczoviensis Carmelitar[um] Discalceatorum» (Бердичівського монастиря босих кармелітів).

За актом генеральної візитації Вишнівецького монастиря босих кармелітів у списку заборонених книг значаться 8 назв книжок (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 233 зв.). Перелік цих книг завершується таким констатуючим написом, який говорить про умови зберігання в бібліотеці

заборонених книг: «Książki te są w iedney szafce Biblioteczney złożone i zamknęte. Nikt nieczyta bo Pro retinendis illus nulla legitima ad est facultas».

За актом генеральної візитації Луцького тринітарського монастиря 1799 р. в його книгозбірні зберігалося 12 заборонених книг (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 227, арк. 56). Тут подано відомості про назву книги, її автора, місце і рік видання. У групу заборонених книг серед інших входили: Н. Макьявеллі «Disputationum de republica…» (Венеція, 1599), Йоанн Марін (Marin) «Oconenfis Theologia Speculativa et Moralis» (Венеція, 1720). Цю його працю було внесено до індексу заборонених книг 1681 р. У 1816 р. за інвентарем бібліотеки луцьких тринітаріїв, вміщеним в описі монастиря, створеного під час генеральної візітації, у фонді налічувалося 15 заборонених книг. Обсяг бібліотечного фонду сягав тоді 2667 од. зб. Відповідно Libri prohibiti становили 0,5% від загальної кількості книг (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 293, арк. 8; BJ 6331 IV, арк. 99). У цьому інвентарі вказано тільки кількість книжок у тематичних групах. Тому можемо лише здогадуватися за аналогією, які заборонені видання зберігали луцькі тринітарії. У 1819 р. за інвентарем цієї тринітарської бібліотеки налічувалося 14 заборонених книг (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 412, арк. без нумерації). Тут теж вказано тільки загальну кількість книжок у тематичній групі «Prohibiti».

У бібліотеці берестецьких тринітаріїв група заборонених книг складалася з 7 видань (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 286, арк. 6–7). У документі вказано лише їх загальну кількість.

У фонді бібліотеки Теофіпольського тринітарського монастиря зберігалося видання списку заборонених Римською курією книг «Index librorum prohibitorum…» (Рим, 1761; НБУВ, ВСРВ, P.in. 395). На авантитулі примірника знаходиться провенієнційний напис: «Convent[us] Theophilopol[iensis] Ord[ini]s S[anctissimi] Triniti[s]» (Теофіпольського монастиря Ордену Найсвятішої Трійці. 1780 р.).

У книгозбірні берестейських єзуїтів заборонених книг за інвентарем бібліотеки налічувалося 49, коли фонд основної бібліотеки налічував 1732 т.

(ДІАБ, ф. 1928, оп. Спр. 265, арк. 52–53 зв.). Відсоток заборонених книг сягав приблизно 2,8%.

За інвентарем монастирської книгозбірні, вміщеним в акті генеральної візитації Дедеркальського монастиря францисканців-реформатів 1818 р., заборонених книг налічувалося 18 (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 222, арк. 21). У монастирській книгозбірні зберігалося два видання списку заборонених Папською курією книг: Index librorum expurgandorum : in quo quinquaginta authorum libri prae caeteris desiderati emendantur / Per Franc. Jo. Mariam Brasichellen [Giovanni Maria Guanzelli]. – (S. l., 1745; НБУВ, ВСРВ, шифр: P. in 104) та «Index Librorum Prohibitorum...» (Рим, 1752; НБУВ, ВСРВ, P. in. 396). Обидва примірники мають датовані написи про їхню купівлю на кошти, виділені з пожертв монастиреві. Тексти написів мають такий зміст: на виданні 1745 р. – «Conventus Dedercaliensis P[atrum] Reformat[orum] pro Eleemosyna. 1760» (Дедеркальського монастиря отців реформатів за пожертви. 1760); на виданні 1752 р. – «Conventus Dedercaliensis Patru[m] Reformet[orum]. Hic liber comparatus pro Eleemosina sub Gvardianum P[atris] Joannis Gvalberh, Ref[ormati], A[nno] D[omii] 1761» (Дедеркальського монастиря отців реформатів. Ця книга куплена за пожертви в часи гвардіанства отця Йоана Гвалберга, реформата, Року Божого 1761).

У монастирській книгозбірні кременецьких реформатів був примірник твору відомого свого часу французького письменника-богослова, непримиренного кальвініста Андре Ріве (Rivet, лат. Rivetus; 1572–1651) «Apologeticus, pro suo de Verae et sincerae Pacis Ecclesiae proposito. Contra Hugonis Grotii Votum…» (Лейден, 1643; НБУВ, ВСРВ, шифр: Elz. 132), виданого у відомій на всю Європу нідерландській видавничій фірмі Ельзевірів, яка опублікувала не один твір цього протестантського богослова. На титульному аркуші згаданого стародруку вміщено такий напис латинською мовою: «Conventus Cremenecensis P[atrum] Reformatorum 1768. Prohibit[us]» (Кременецького монастиря отців реформатів. 1768 р. Заборонена). Він засвідчує, що книжка надійшла до монастиря в 1768 р. і

відносилася до рангу заборонених Римською курією видань. Відповідно за діючими правилами вона мусила зберігатися в бібліотеці окремо від усіх інших, не заборонених книжок, «під замком».

У фонді бібліотеки Острозького капуцинського монастиря за інвентарем 1818 р. фіксується 8 назв заборонених книг (ДАЖО, ф. 90, 1, спр. 349, арк.).

У другій половині XVIII ст. – першій половині XIX ст. на території Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії в католицьких монастирях працювало дві друкарні – друкарня Бердичівського монастиря босих кармелітів (1758–1844) та друкарня Луцького домініканського монастиря (1787–1836). Рукописні каталоги та інвентарі досліджуваних бібліотек, стародруки, що походять з їхніх фондів, надають фактографічний матеріали про розповсюдження продукції бердичівської та луцької друкарень в орденських середовищах дієцезії. Евристична робота з фондами стародруків та опрацювання рукописних джерел надали наступну інформацію про наявність видань бердичівської кармелітанської друкарні у фондах досліджених книгозбірень. У Бердичівському монастирі зафіксовано 189 примірників бердичівських друків, у Вишнівецькому монастирі – 20 примірників, у Дедеркальському монастирі реформатів – 5 примірників, у Кременецькому монастирі реформатів – 4 примірники, у луцьких тринітаріїв – 5 примірників, у берестецьких тринітаріїв – 3 примірники, у теофіпольських тринітаріїв – 2 примірники, а в острозьких капуцинів – 1 примірник[449].

Рукописний інвентар 1818 р. бібліотеки острозьких капуцинів містить у собі більш точні дані про бердичівські видання в монастирській книгозбірні. В її фонді знаходилися 12 примірників бердичівських друків: твори М. Рубчинського «Chrześcianin cierpliwością uzbroiony w uciskach bez zasmucienia…» (Бердичів, 1765; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 238), «Pamięć chrześcijańska na ostatni dzień życia...» (Бердичів, 1762; ДАЖО, ф. 90,

[449] Ціборовська-Римарович І. Друкарня Бердичівського монастиря босих кармелітів: історія та видавнича діяльність. 1758–1844. Київ, 2019. С. 645, 646.

оп. 1, спр. 349, № 279, арк. 36), «Miesiąc Nabożeństwem y Świętych cnot używaniem... Boga Matce Maryi poswięcony...» (Бердичів, 1780; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 249), «Ofiara sprawiedliwości ... albo Traktat o Czyscu...» (Бердичів, 1763; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 27); взутого кармеліта Валеріана Грушчинського «Nauki krótkie duchowno y świecko-obyczayne...» (Бердичів, 1774; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 235); праця домініканця-італійця Антоніо Вальсеккі (Valsecchi; 1708–1791) «O gruncie relogii...» (Бердичів, 1777; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 247); праця київського біскупа Анджея Юзефа Залуського (1702–1774) «Obiaśnienie błędam zabobonów... przez probę pławienia w wodzie mniemanych czarownic...» (Бердичів, 1766; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 25); проповіді київського каноника Антонія Янішевського (1723 – після 1781) «Kazanie na Niedziele y święta całego roku...» (Бердичів, 1779; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 112, арк. 27); кс. капуцина Серватія «Kazanie na koronacye Obrazu Łatyczowkiego N. Maryi Panny...» (Бердичів, 1780; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 136); збірка проповідей босого кармеліта Каєтана від Найсвятішої Панни Сніжної, присвячені св. Йосифу, «Chwała nieganiczona doswiadczonego we wszystkich potrzebach Patrona i Opiekuna... Oyca Jezusowego Jósefa Swiętego...» (Бердичів, 1792; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 134); «Nauki o odpuszczeniu grzechów, co do winy przez pokutę, co do kary przez Jubileusz» (Бердичів, 1776; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 128); «Spekulum sacerdotis…» (Бердичів, 1784; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 376).

У бібліотеці берестецьких тринітаріїв знаходилися примірники таких бердичівських друків: у тематичному розділі «Аскети» занотовано працю М. Рубчинського «Chrześcianin cierpliwością uzbroiony...» (1765; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 202, арк. 24), у тематичному розділі «Devotionis» примірник «Lumen in Quinqae Syderibus resplenders variis devotionibus» (1763; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 202, арк. 27 зв.), у тематичному розділі «Моральна теологія» праця С. Міколаєвича «Synopsis Theologiae Christianae...» (1772; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 202, арк. 19). Як свідчить рукописний інвентар 1818 р., у

фонді бібліотеки дедеркальських реформатів знаходилися 15 бердичівських видань (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 222, арк. 21–35).

Цілком природно, що найбільше бердичівських друків було в Бердичівському монастирі, якому належала офіцина. Друге місце за кількістю бердичівських видань у своїй бібліотеці посідає Вишнівецький кармелітанський монастир, що можна логічно пояснити приналежністю його до того ж самого Ордену.

Щодо видань друкарні Луцького домініканського монастиря, то маємо такі відомості: у бердичівських кармелітів було 3 примірники луцьких друків, у луцьких і берестецьких тринітаріїв – по одному примірнику[450]. За інвентарем 1818 р. острозькі капуцини мали у своїй книгозбірні тільки три луцькі видання: твір М. Рубчинського «Głos Pana kruszącego cedry libański…» (Луцьк, 1788; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 266), проповідь кс. Цєшковського «Kazanie o miłości kapłanów, na drugich prymiaiących» (Луцьк, 1790; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 131) та видання твору св. Франтішка Салезія (1567—1622) «Droga do życia pobożnego» (Луцьк, 1793; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, № 246). Факти засвідчують значно меншу кількість луцьких друків у монастирських бібліотеках, що можна пояснити незрівнянно меншими видавничими потужностями луцької офіцини в порівнянні з бердичівською.

3.9. Побутування праць чотирьох представників релігійного письменства XVIII ст. у монастирських книгозбірнях Луцько-Житомирської дієцезії: Ґ. Ґенгеля, Т. Ю. Крусинського, С. Клечевського та М. Рубчинського

Окрім загальної характеристики бібліотечного фонду, яка базується на його книгознавчому аналізі, історико-бібліотекознавчі дослідження монастирських книгозбірень можуть надавати фактографічний матеріал про місце праць окремих авторів у фонді кнгозбірень, про їх розповсюдження й

[450] Ціборовська-Римарович І. Видання друкарні Луцького домініканського монастиря (1787–1836) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Книгознавче дослідження. Попримірниковий опис. Київ, 2020. С. 111.

побутування, про особисті контакти авторів, які не трапляються в інших історичних документах. Як промовистий приклад цієї тези, представляємо відомості про розповсюдження творів чотирьох авторів, що посідають поважне місце в історії своїх чернечих орденів на теренах Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії: члени Товариства Ісусового Ґеоргій Ґенгель та Тадей Юда Крусинський, член Ордену братів менших, францисканець-реформат Станіслав Доменік Клечевський і член Ордену взутих кармелітів Марцін Рубчинський.

Ґеоргій Ґенгель (Gengell, 1657–1727), SJ.

Георгій Ґенгель – помітна особистість в історії Ордену єзуїтів та Католицької Церкви на теренах Речі Посполитої XVIII ст. Письменник-полеміст, він залишив після себе 18 творів, скерованих проти догматів протестантизму, на захист тези християнського віровчення про безсмертя душі. Теолог-єзуїт виступав із критикою доктрин лютеранства, цвінгліанства, янсенізму, кальвінізму й атеїзму. Він цікавився картузіянською філософією і виступав її опонентом. Його праці стали об'єктом вивчення сучасних теологів та філософів[451]. В одній з них Г. Ґенгеля названо першим польським істориком атеїзму[452].

Г. Ґенгель народився у Великій Польщі 4.04.1657 р., вступив до Товариства Ісусового у Кракові 4.09.1673 р., висвячення пройшов теж у Кракові 1685 р. Помер у Калішу 15.12.1727 р. у віці 70 років. Він був професором теології в єзуїтських колегіумах Львова, Ярослава, Любліна, ректором колегіумів у Сандомирі, Ґданську, Кракові, Львові, Калішу[453]. Один

[451] Bargiel F. Jerzy Gengell (1657–1727) // 700 lat myśli polskiej. Filozofia i myśl społeczna w latach 1700–1830. T. 1: Okres saski 1700–1763. Warszawa: Wyd-wo Instytut Filozofii i Socjologii PAN, 2000. S. 14–16; Гулюк Є. Модель історії у системі риторики єзуїтів: зразки та особливості авторських кодифікацій у виданнях XVIII ст.// Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Вип. 50. 2018. С. 453–465; Гулюк Є. Тропонімія опозиційної риторики єзуїтів у рецепції протестантських учень (на основі твору «Gradus ad Attheismum» Єжи Ґенгеля) // Матеріали Міжнародної наук. конференції «Реформація як суспільне явище: український вимір». (Львів, 3–4 жовтня 2017). С. 82–92. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ugi.edu.ua/wp-content/uploads/2020/07/Збірник-конференції_2017-рік_-R500_львів_НПП_УГІ.pdf

[452] Jargo J. Jerzy Gengell jako pierwszy polski historyk ateizmu. // Euchemer 15 (1971) 61–68.

[453] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 178; Poplatek J. Gengell Jerzy // Polski słownik biograficzny. T. VII/5. S. 385.

час обіймав посаду бібліотекаря Львівського єзуїтського колегіуму. Його праці видавалися у друкарнях єзуїтських колегіумів Бранева (Браунсберга), Праги, Каліша, Сандомира, а найбільше – Львова. Для окреслення картини розповсюдження його творів у фондах досліджуваних монастирських книгозбірень було використано примірники, які походять із цих бібліотек, архівні документи, наукові каталоги стародруків, публікації книгознавчої та бібліотекознавчої тематики, які несуть інформацію про видання праць цього автора. Виявлені примірники яскраво демонструють шляхи розповсюдження творів автора, а відтак кидають світло на шляхи комплектування монастирських книгозбірень, в першу чергу бібліотек єзуїтських колегіумів, віддзеркалюють коло знайомств автора. Дари авторів-єзуїтів сприяли поповненню книгозбірень єзуїтських осередків. Хоча орденські правила запобігали створенню єзуїтами особистих бібліотек, одначе в певних випадках дозволялося мати власні книжки ad usu. Традиційно автори-єзуїти дарували свої твори орденському дому, в якому раніше працювали, знайомим – братам по Ордену. Треба брати до уваги, що твори Г. Ґенгеля вийшли з-під верстатів єзуїтських друкарень, які постачали свою продукцію насамперед осередкам Товариства Ісусового. Принагідно треба зазначити, що твори Ґ. Ґенґеля були широко представлені в бібліотеках Кременецького, Острозького, Львівського, Берестейського єзуїтських колеґіумів, були вони і в бібліотеках інших католицьких монастирів на етнічних українських землях. Праці Ґ. Ґенґеля знаходилися і у приватних шляхетських бібліотеках. Темі розповсюдження і побутування праць Ґ. Ґенґеля присвячено публікацію І. Ціборовської-Римарович «Твори теолога-єзуїта Георгія Ґенгеля (1657–1727) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історико-книгозгавча характеристика примірників», яка грунтується на джерелознавчому аналізі 47 примірників видань єзуїта-полеміста, що нині зберігаються у фондах НБУВ[454].

[454] Ціборовська-Римарович І. О. Твори теолога-єзуїта Георгія Ґенгеля (1657–1727) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історико-книгозгавча характеристика примірників // Наукові

У бібліотеці *кременецьких єзуїтів* зберігалося 10 видань 8 праць Ґ. Ґенгеля у 15 примірниках: два видання твору «Gradus ad atheismum…». Перше видання твору було опубліковано у Браневі 1717 р., у книгозбірні знаходиться два його примірники (ВІК, S.J. 563[194]; S.J. 563[195]); друге видання, нове, доопрацьоване, було опубліковане у Львові 1724 р., у книгозбірні знаходиться чотири його примірники під одним шифром (S.J. 563[195]). У бібліотеці колегіуму знаходилося три примірники «Censura prophetiarum de Romanis Pontificibus questionibus multifariis illustrata et comprehensa» (Львів, 1724; S.J. 533, 535) і два примірники «Scrutinium unicae veritatis in historia triplici scilicet de Sancti Papae…» (Львів, 1725; S.J. 571) пера Ґ. Ґенгеля. Решта п'ять видань представлені в колекції по одному примірнику: «Defensio theologiae scholasticae contra Lutherum…» (Львів, 1713; S.J. 551), «Admiranda Zvingli et Calvini tribus exposita tractatus…» (Прага, 1717; S.J. 530), «De judicio particulari dissertatio multifariis comprehensa quaestionibus…» (1725; S.J. 568), «Vindiciae Marianae Innicentiae per enervationem propositionum quadragintia illibatae conceptioni pretiosissimae…» (Львів, 1725; S.J. 548), «Tractatus theologicus de judicio universali…» (Каліш, 1727; S.J. 527).

Один із примірників другого видання твору Ґ. Ґенгела «Gradus ad Atheismum…» (Львів, 1724; (НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 563) має дарчий напис автора кременецькому настоятелю Яну Кантію Хоєцькому: «R[evere]ndo Patri Cantio Choiecki Soc[ietatis] Jesu Superiori Cremenecensis Offert A[uthor]» (Достойному отцю Кантію Хоєцькому, члену Товариства Ісусового, кременецькому настоятелю дарує Автор). Я. К. Хоєцький (1684–1756) – настоятель Кременецького єзуїтського колегіуму в 1724–30 рр., префект школи в Острозі в 1730–31 рр. та 1739–1743 рр.[455]. На час виходу у світ книжки автор обіймав посаду ректора Львівського колегіуму, а Я. К. Хоєцький – настоятеля Кременецького колегіуму.

праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2009. Вип. 24. С. 216–250.

[455] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 92.

Кременцькі примірники видань «Admiranda Lutheri tribus exposita tractatibus…» (Прага, 1714; НБУВ, ВІК, шифр: SJ. 552) та «Admiranda Zvingli et Calvini tribus exposita tractatibus…» (Прага, 1717; НБУВ, ВІК, шифр: SJ. 530) мають однакові по формі провенієнції, що констатують факт приналежності примірників єзуїтській резиденції: «Residentiae Cremenecensis S[ocietatis] J[esu]» (Кременецької резиденції Товариства Ісусового). Примірник «Censura prophetiarum de Romanis Pontificibus…» (Львів, 1724; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 535[1] (інв. 2886014) має на форзаці схожий провенієнційний напис: «Inscriptus Residentiae Cremenecensi Societatis Jesu» (Підписана Кременецькій резиденції Товариства Ісусового»), а інший примірник цього ж видання під шифром ВІК, S.J. 535[2] ((інв. 2886015) не має жодних провенієнцій, окрім шифру колегіумної бібліотеки. Названі примірники надійшли до бібліотечного фонду, коли Кременецький осідок єзуїтів перебував ще у статусі резиденції. Ще один кременецький примірник «Censura prophetiarum de Romanis Pontificibus…» (НБУВ, ВІК, шифр: SJ. 533) має на титульному аркуші дарчий напис: «R[everen]do Patri Dziewiatynski Soc[ietatis] Jesu» (Достойному отцю Дзєвятинському, члену Товариства Ісусового). Книжку було подаровано невстановленою особою Олександрові Матею Дзєвятинському (1700–1742), члену Товариства Ісусового, який був професором моральної теології в Острозькому колегіумі в 1733–1734 рр., префектом школи у Кремінці в 1736–1737 рр., префектом школи в Луцьку в 1738–1739 рр.[456]. Теоретично книжка могла бути подарована О. М. Дзєвятинському в Острозі. Власник книжки міг одержати її в подарунок під час свого перебування у Кремінці чи привезти її до Кремінця із собою та залишити у кременецькій бібліотеці.

Примірник видання «Defensio theologiae scholasticae contra Lutherum…» (Львів, 1713; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 551) був подарований автором члену Товариства Ісусового Антіну Сяркевичу (1670–1723): «R[everen]do P[at]ri in X[ris]to P[at]ri Antonio Siarkiewicz S[ocietatis] J[esu] offert Author cum

[456] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564– 1995. Kraków, 2004. S. 142.

demisione sua P[ater] Georg Guengell S[osietatis] J[esu]» (Достойному отцю во Христі, отцю Антіну Сяркевичу, члену Товариства Ісусового, дарує зі смиренням Автор, отець Ґеоргій Ґенгель, член Товариства Ісусового). Адресат упродовж своєї діяльності в лавах Ордену єзуїтів обіймав посади префекта шкіл у Пьотркові і Ярославі, професора моральної теології в єзуїтських колегіумах Красностава та Ярослава. Був знаним проповідником в орденських колах[457].

Два примірники двох видань праць Ґ. Ґенгеля надав Кременецькій резиденції єзуїтів її настоятель Антін Сенюта (1696–1762). Це – примірники «De immortalitate animae humanae veritas…» (Каліш, 1727; НБУВ, ВІК, шифр: SJ. 527(2)) та «Tractatus theologicus de Judicio universali…» (Каліш, 1727; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 527 (1)). Вони мають на титульних аркушах ідентичні провенієнції: «Residentiae Cremenecensis inscriptus a P. Antonio Sieniuta» (Кременецькій резиденції записана отцем Антоном Сенютою). Перебуваючи в лавах Ордену єзуїтів, Антін Сенюта обіймав посади професора філософії та математики, префекта школи в Луцьку (1728–30), настоятеля у Кремінці (1730–44), ректора колегіумів у Сандомирі (1744–47) і Красноставі (1752–57). Керував будівництвом костелів у колегіумах Кремінця та Сандомира[458]. Примірник браневського видання «Gradus ad Atheismum…» (Бранев, 1717; ВІК, шифр: S.J. 563 (інв. 2886045) надійшов до кременецької книгозбірні від краківського каштеляна Я. А. Вишневецького. Його рукою зроблено коментар до змісту твору, а на титульному аркуші знаходиться провенієнційний напис констатуючого характеру: «Residentiae Cremenecensis Societatis Jesu» (Кременецької резиденції Товариства Ісусового). Був у кременецьких єзуїтів ще один примірник цього видання з ідентичною провенієнцією про приналежність книжки Кременецькій резиденції (НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 563 (інв. 2886049).

[457] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 613.
[458] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 616.

Кременецькі єзуїти мали у своїй бібліотеці три примірники праці Ґ. Ґенгеля «Scrutinium unicae veritatis in historia triplici scilicet…» (Львів, 1725; НБУВ, ВІК, шифри: S.J. 571[1] (інв. 2886064), S.J. 571[2] (інв. 2886062), S.J. 546 (інв. 2886027). Примірник цього видання зберігався і в луцьких єзуїтів. Він має таку рукописну провенієнцію на звороті титулу: «Bibliothecae Collegii Luceoriensis Societatis Jesu» (Бібілотеки Луцького колегіуму Товариства Ісусового) (НБ ДАВО, № 177). Кременецький примірник видання «Vindiciae Marianae Innocentiae…» (Львів, 1725; НБУВ, ВІК, шифр: SJ. 548) не має рукописних провенієнцій, а тільки шифр колегіумної книгозбірні. У кременецькій колегіумній бібліотеці зберігався примірник праці Ґ. Ґенгеля «De judicio particulari, dissertatio multifariis comprehensa quaestionibus…» (Львів, 1725; НБУВ, ВІК, шифр: SJ. 568).

В Острозькому єзуїтському колегіуму знаходилося дев’ять видань у 12 примірниках праць Ґ. Ґенгеля, з них сім мають провенієнції, які оповідають, що автор сам підписав їх колегіуму, а п’ять мають провенієнції констатуючого характеру про приналежність примірників колегіумній книгозбірні.

Таблиця 19. Дарчі записи Ґ. Ґенґеля на примірниках його праць, подарованих бібліотеці Острозького єзуїтського колегіуму

Назва видання	Місце зберігання	Рукописна провенієнція	Переклад
«Censura prophetiarum de Romanis Pontificibus quaestionibus multifariis illustrata et comprehensa…» (Львів, 1724)	НБУВ. – ВСРВ. – Шифр: In. 2335.	Collegio Ostrogiensi Soc[ietatis] Jesu inscribit Author	Острозькому колегіуму Товариства Ісуса підписав Автор
«Defensio theologiae scholasticae contra Luterum…» (Львів, 1713)	НБУВ. – ВСРВ. – Шифр: In. 2336 (1).	Collegio Ostrogiensi Soc[ietatis] Jesu inscript[us] liber	Ця книга підписана Автором Острозькому

		hic ab Authore	колегіуму Товариства Ісуса
«Scrutinium unicae veritatis in histore triplici scilicet De lapsu Sancti Papae…» (Львів, 1725)	НБУВ. – ВІК. – Шифр Ostr. SJ B728.	Collegio Ostrogiensis S[ocietatis] J[esu] inscribit Auctor. 1725	Острозькому колегіуму Товариства Ісуса підписав Автор. 1725
«Defensio Aristotelis et philosophiae peripateticae per enervationem quinquaginta Lutheri propositionum oppositarum Aristoteli et suae philisophiae…» (Прага, 1713)	НБУВ. – ВСРВ. – Шифр: In. 2336 (2).	Collegio Ostrogiensis S[ocietatis] J[esu] inscriptus liber hic ab Auctore	Ця книга підписана Автором Острозькому колегіуму Товариства Ісуса
«Defensio Theologiae Schlasticae contra Lutherum…» (Львів, 1713)	НБУВ. – ВСРВ. – Шифр: In. 2336 (1).	Collegio Ostrogiensis S[ocietatis] J[esu] inscriptus liber hic ab Auctore	Ця книга підписана Автором Острозькому колегіуму Товариства Ісуса
«Eversio atheiimi seu pro Deo contra Atheos libri duo…» (Бранев (Браунсберг), 1716)	НБУВ. – ВСРВ. – Шифр: In. 2338.	Collegio Ostrogiensis S[ocietatis] J[esu] inscribit Auctor	Острозькому колегіуму Товариства Ісуса підписав Автор
«Vindiciae Marianae Innocentiae per enervationem propositionum…» (Львів, 1725)	НБУВ. – ВСРВ. – Шифр: In. 2339.	Collegio Ostrogiensis S[ocietatis] J[esu] inscribit Auctor	Острозькому колегіуму Товариства Ісуса підписав Автор

В острозькій книгозбірні знаходилися ще два примірника видання «Censura prophetiarum de Romanis Pontificibus quaestionibus multifariis illustrata et comprehensa…» (Львів, 1724), але без авторського дарчого напису (НБУВ, ВСРВ, шифри: In. 4473, In. 4483). Зберігається ще один примірник видання «Scrutinium unicae veritatis in histore triplici scilicet De lapsu Sancti Papae…»

(Львів, 1725) теж без дарчого напису автора (НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 4394). Примірники «Gradus ad Atheismum…» (Львів, 1724; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 4395) та «De judicio particulari, dissertatio multifariis comprehensa quaestionibus…» (Львів, 1725; НБУВ, ВСРВ, шифр: 4530) на титульних аркушах мають тільки напис про приналежність книжки колегіуму.

Бібліотека Берестейського єзуїтського колегіуму у своєму фонді мала девять видань творів єзуїта-полеміста. За архівними документами в бібліотеці Берестейського єзуїтського колегіуму були примірники таких творів Ґ. Ґенгеля: «Admiranda Lutheri…»[459], «Censura prophetiarum de Roma Pontificibus…» (Львів, 1724)[460], «Gradus ad Atheismum…» (Львів, 1724), «Eversio atheismi…» (Бранев, 1716)[461], «Admiranda Jansinismi…»[462], «Defensio theologiae scholasticae contra Lutherum …» (Львів, 1713)[463], «Vindiciae Marianae Innocentiae per enervacionem propositionem…» (Львів, 1725)[464], «Tractatus theologicus de judicio universali…» (Каліш, 1727). Назви останніх трьох примірників у цьому переліку було внесено до списку книжок, які призначалися для бібліотеки Дерптського університету[465].

У фондах НБУВ нині знаходяться такі примірники ґенгелівських творів з берестейської книгозбірні: «Admiranda Jansenismi tribus tractatibus…» (Бранев, 1715; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-707); «Censura prophetiarum de Romanis Pontificibus…» (Львів, 1724; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-919); «Gradus ad Atheismum…» (Львів, 1724; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-522), «Eversio Atheismi seu pro Deo contra Atheos libri duo. Primus liber continent Tractatus tres…» (Бранев, 1716; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-809).

Примірник «Eversio Atheismi…» був подарований Колегіуму автором, про що свідчить напис на титульному аркуші: «Collegio Brestensi inscribit Author» (Берестейськоу колегіуму підписав Автор). Бібліотечний примірник

[459] ДАК, ф. 16, оп. 290, спр.168, арк. 6.
[460] ДАК, ф. 16, оп. 290, спр. 168, арк. 16.
[461] ДАК, ф. 16, оп. 290, спр. 168, арк. 26.
[462] ДАК, ф. 16, оп. 290, спр. 168, арк. 30 зв.
[463] ДАК, ф. 16, оп. 290, спр. 168, арк. 6.
[464] ДАК, ф. 16, оп. 290, спр. 168, арк. 6.
[465] ДАК, ф. 16, оп. 290, спр. 168, арк. 6.

«Admiranda Jansenismi tribus tractatibus…» має такий дарчий напис автора: «Terragio Soc[ietatis] Jesu Polonae Varsaviensi inscribit Auctor» (Осередку Польської провінції Товариства Ісусового у Варшаві підписав Автор). За адміністративно-територіальною структурою Ордену єзуїтів Варшава входила до Литовської провінції. У XVII ст. великий коронний маршалок Лукаш Опалінський записав Колегіуму єзуїтів у Раві Мазовецькій, який входив до Польської провінції Товариства Ісусового, дім у Варшаві, щоб єзуїти Корони мали місце для мешкання у столиці. Напевно, саме для цього дому і подарував свою книжку Ґ. Ґенгель.

Зафіксовано один примірник одного видання ґенгелівської праці з бібліотеки Берестецького тринітарського монастиря. Це – львівське видання «Gradus ad Atheismum…» (Львів, 1724; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 6/№ 144; ДАЖО, ф. 90, оп. Спр. 202, арк. 15 зв.) з усталеною в тогочасній бібліотечній практиці провенієнцією: «Pertinet ad Bibliothecam Conventus Berestecensis Ordinis S[anctissi]mae Trinitatis Redemptionis Captiorum» (Належить бібліотеці Берестецького монастиря Ордену Найсвятішої Трійці від викупу бранців).

Чотири примірники чотирьох видань Ґ. Ґенгеля були у фонді бібліотеки Теофіпольського тринітарського монастиря: «Admiranda Jansenismi tribus tractatibus…» (Бранев, 1715; НБУВ, ВІК, шифр: ВІК, Armar 5/№ 105) з констатуючим написом про приналежність цьому тринітарському конвенту. Примірник «De immortalitate animae humanae veritas…» (Каліш, 1727; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 5/№ 104**)** має на титульному аркуші провенієнцію про успадкування книжки монастирем після смерті ченця Леона, найімовірніше тринітарія цього ж монастиря: «Pertinet ad bibliotheca[m] Convent[us] Theophil[poliensis] Ord[ini]s S[anctissimae] Trinit[atis] post Fata P. Leon a S. M. D. P. 1780» (Належить бібліотеці Теофіпольського монастира Ордену Найсвятішої Трійці після смерті отця Леона […] 1780 року). Примірник видання «Tractatus theologicus de Judicio universali…» (Каліш, 1727; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 5/№ 103) має ідентичну попередній за змістом провенієнцію: «Sum Convent[us] Theoph[ilpoliensis] Ord[inis] S[anctissimae]

Trinit[atis] post fata P[atris] Leonis 1780». ([Книга] є Теофіпольського монастиря Ордену Найсвятішої Трійці після смерті отця Леона 1780 року). Як зафіксовано документально, отець Леон мав у своєму користуванні як мінімум дві книжки, що надійшли до монастирської біблотеки після його смерті. Примірник твору «Defensio Aristotelis et Philosophiae Peripateticae…» (Прага, 1713; НБУВ, ВІК, шифр: Armar XVII/№ 595) був подарований Теофіпольському тринітарському монастирю його фундаторкою Теофілою Яблоновською із Сенявських. На титульному аркуші він має такий напис: «Conventus Theophilpoliensis Coelestis Ordinis S[anctissi]mae Trinitatis ex gratia Illustrissimae Fundatoris» (Теофіпольскому монастирю Ордену тринітаріїв з ласки ясновельможної фундаторки).

У бібліотеці Бердичівського монастиря босих кармелітів знаходився примірник «Tractatus theologicus de Judicio universali…» (Каліш, 1727; НБУВ, ВІК, шифр: Берд. кол. 3880). Про приналежність книжки кармелітанській бібіліотеці говорить рукописна провенієнціяна на її титульному аркуші: «C[onve]ntus Be[r]dico Carmel[itarum] Discal[ceatorum]» (Бердичівського монастиря босих кармелітів). Але до кармелітів примірник потрапив, як свідчить інша провенієнція, з якогось єзуїтського осідку: «R[everendo] P[atri] Jacobo Sokolinskj S[ocietatis] J[esu]. Auctor» (Достойному отцю Якобу Соколинському, члену Товариства Ісусового Автор). Первісно книжка була подарована автором єзуїту Якобу Соколинському (1686–1733), який у своїй орденській діяльності був професором риторики в Ярославі, філософії і математики в Торуні, Львові й Любліні[466]. Дарування мало відбутися не пізніше 1727 р., року смерті автора. Згодом книжка потрапила до Бердичівського монастиря, але бракує фактів, які б пролили світло на шлях примірника до Бердичева.

У книгозбірні Дедеркальського монастиря реформатів зафіксовано примірники двох видань авторства Ґ. Ґенгеля: «Defensio theologiae scholasticae contra Lutherum …» (Львів, 1713; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 6758)

[466] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 631.

та «De judicio particulari, dissertatio multifariis comprehensa quaestionibus…» (Львів, 1725; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 4385).

За архівними документами в бібліотеці Острозького капуцинського монастиря знаходилися два видання праць Ґ. Ґенгеля: «Gradus ad Atheismum…» (Львів, 1717; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 306, арк. 13 зв.) та «Vindiciae Marianae Innocentiae per enervacionem propositionem…» (Львів, 1725; ф. 90, оп. 1, спр. 306, арк. 13 зв.).

Для більш повної картини розповсюдження творів Ґ. Ґенгеля в єзуїтських книгозбірнях наведемо ще кілька фактів. У теологічній Бібліотеці Bobolanum (Варшава) зберігається шість книжок Ґ. Ґенгеля з дарчими написами-присвятами автора членам Товариства Ісусового – Станіславові Попелю та Петру Томіцькому, настоятелю Красноставського осередку єзуїтів (ім'я не вказано), колегіумам у Любліні, Красноставі та Перемишлі[467]. Станіслав Попель (1688–1760) виконував обов'язки професора філософії в Перемишльському єзуїтському колегіумі в 1722–1725 рр. і Люблінському – в 1725–1728 рр. Згодом він був обраний провінціалом на термін 1750–1753 рр.[468] Петро Томіцький вступив до Ордену тільки в 1725 р. і на час дарування книжки був ченцем із зовсім невеликим стажем служіння в лавах Товариства Ісусового[469]. У бібліотеці гродненських босих кармелітів був примірник «Defensio theologiae scholasticae contra Lutherum …» (Львів, 1713) (ДНББ, ф. 23, оп. 1, спр. 893, арк. 2, № 38).

Тадей Юда Крусинський герба Доленга (1675–1757), SJ.

Тадей Юда Крусинський герба Доленга (світське ім'я Ян), відомий сходознавець у Речі Посполитій XVIII ст. і за її межами, один з визначних місіонерів Ордену єзуїтів того часу, народився 15 травня 1675 р. в Ярантовичах, що на Куявах[470]. Початкову освіту одержав в єзуїтських

[467] Grzebień L. Organizacja bibliotek jezuitskich w Polsce od XVI do XVIII wieku / Archiwa, Biblioteki i Muzea koscielne. Lublin, 1975. T. 30. S. *266*

[468] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 529.

[469] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwyю 1564–1995. Kraków, 2004. S. 696.

[470] Біографічні відомості та інформація про діяльність Т. Ю. Крусинського подаються за: Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 335; Krusiński Tadeusz // Encyklopedja powszechna. Warszawa, 1900. T. 8. S. 639; Krusinski Judas-Tadée // Grand dictionnaire universel du

колегіумах Кракова та Ярослава. До Ордену вступив 12 жовтня 1691 р. під час навчання у Кракові. Після закінчення курсу навчання в Ярославі (1693–1694) прослухав курс філософії в Любліні (1694–1697) і почав викладати в початкових класах Берестейського єзуїтського колегіуму. Потім був учителем початкових класів і граматики в Луцькому єзуїтському колегіумі, опісля – викладачем граматики у Львівському колегіумі. В 1700–1704 рр. прослухав курс теології у Краківському колегіумі св. Петра. Під час вивченння в Ярославі церковного права в 1704–1705 рр. отримав наказ провінціала Польської провінції Ордену єзуїтів С. Вдземборського вирушити до Персії з головою тамтешньої місії єзуїтів Яном Реутом. Причиною відрядження Т. Ю. Крусинського, очевидно, були його лінгвістичні здібності, знання мов і практичне знання медицини, яка становила одне з головних джерел утримання місійних осередків. Т. Ю. Крусинський володів польською, латинською, італійською, французькою, грецькою, турецькою, перською, літературною вірменською мовою. З 1705 р. до 1728 р. (з перервами) він перебуває на Близькому Сході. За цей час він відвідав Месопотамію, Сирію, Палестину, Грецію, Персію, Туреччину, Вірменію. У 1720 р. з Конгрегації пропаганди віри він одержав призначення на посаду генерального прокуратора польських місій у Персії, а ісфаганський біскуп Барнаба Феделі ді Мілано зробив його своїм секретарем і перекладачем. Під час перебування при Ісфаганському дворі Т. Ю. Крусинський за розпорядженням шаха зробив переклад з французької мови на перську тексту торговельної угоди 1715 р. з Марсельською торговельною компанією, хроніки панування французького короля Людовіка XIV та його останнього листа до шаха.

XIX siécle. / Par P. Larousse. Paris, s.a. T. 9. S. 1272; Natoński B. Krusiński Tadeusz Jan // Polski słownik biograficzny. Wrocław i in., 1970. T. 15. S. 426–428; Niedzielski J. Krusiński Tadeusz // Podręczna encyklopedya kościelna. Warszawa, 1911. T. 23–24. S. 59–60; Sobieszczański F. M. Krusiński Tadeusz. // Encyklopedyja powszechna. Warszawa, 1864. T. 16. S. 172–174; Zieliński F. Xiądz Krusiński: Wiadomość historyczna // Biblioteka Warszawska. 1841. T. 4. S. 375–397; Zygmunt M. Persica: A Brief history of polish-persian relations through documents from the National Library // Polish libraries today. 2005. Vol. 6. S. 98–99.

Під час перебування на Сході Т. Ю. Крусинський збирав діаріуші папських посольств і посольств християнських монархів до перського шаха, громадив документи, які торкалися діяльності католицьких місій у Персії, з метою публікації матеріалів у майбутньому. Частина його зібрання була знищена в час захоплення Персії афганцями. Згодом врятовані східні рукописи і книжки в 1748 р. Т. Ю. Крусинський подарував до бібліотеки київського біскупа Ю. А. Залуського[471]. Він зробив опис матеріалів сходознавчої тематики, які зберігалися в бібліотеці Залуських. Ю. А. Залуський планував відкрити школу східних мов при бібліотеці і запросити туди Т. Ю. Крусинського викладачем. Та цей проєкт не було реалізовано.

Як сходознавець Т. Ю. Крусинський здобув собі ім'я працею «Relatio de mutationibus Regni Persarum» (Рим, 1727), де змалював останні роки панування в Персії династії Сефевідів, завоювання Ірану афганцями і початок їхнього панування в Персії (1711–1725). Її рукопис автор надіслав до Риму, де французький поет, письменник, єзуїт Жан-Антуан Дюсерсо (1670–1730) ознайомився з ним, зробив скорочений переклад французькою мовою цього твору і опублікував як власне літературне опрацювання. Книжка мала кілька видань французькою мовою (Париж, 1728, 1729, 1742, 1743)[472] і була перекладена багатьма європейськими мовами, зокрема: англійською (Лондон, 1728; Дублін, 1729), голландською (Амстердам, 1728), німецькою та іспанською.

У полі зору Т. Ю. Крусинського постійно були політичні події в Персії в першій половині XVIII ст. З перським посольством Т. Ю. Крусинський виїхав до Стамбулу і мешкав там тривалий час. У 1727 р. на розпорядження візира Ібрагіма паші він переклав турецькою з латиномовного рукопису текст «Relatio», який був виданий у Стамбулі в 1729 р. в новоствореній турецькій

[471] Chwalewik Ed. Losy zbiorów polskich w Rosyjskiej bibliotece Publicznej w Leningradzie. Warszawa, Kraków, 1926. S.11.

[472] Catalogue genérale des livres imprimés de la Bibliothéque Nationale. Paris, 1910. T. 42. Col. 1121.

друкарні[473]. У Стамбулі Крусинський зробив латинський переклад з перської «Донесення» про турецьке посольство до Персії 1720 р., очолюване Дуррі Ефенді. Можливо, ці переклади могли відігравати роль навчальних посібників в організованій тоді школі драгоманів, в якій візир Ібрагім паша запропонував місце викладача Т. Ю. Крусинському.

Свій переклад «Донесення» Дуррі Ефенді Т. Ю. Крусинський кілька разів публікував у Львові з різними додатками та власними коментарями. Відомі видання 1733, 1734, 1740 рр. В літературі згадується ще одне розширене видання цього твору 1755 р. Але сьогодні відсутні відомості про його наявність у книгосховищах сучасних бібліотек. Із друкованих праць польського сходознавця треба згадати ще одну. З рукопису Т. Ю. Крусинського, вже після смерті автора, Юзеф Єпіфаній Мінасович (1718–1796), діяч доби польського Просівтництва, поет, перекладач, видавець, київський кафедральний канонік, видав у Варшаві 1769 р. у друкарні В. Міцлера де Колофа на 18 сторінках розвідку про каву під назвою «Pragmatographię… to iest opisanie sposobu należytego zażywania kawy turec-kiej», яка посідає відповідне місце в бібліографії про каву[474].

У 1728 р. хворий Т. Крусинський повертається на батьківщину. Останній період його життя тісно пов'язаний з Україною. Про це говорять сухі факти: 1728–1731 рр. – виконував обов'язки директора конвікту в Кам'янці-Подільському, 1731–1733 рр. – заступник ректора колегіуму в Ярославі і директор шкіл у Кросні. Після смерті Августа II під час війни між претендентами на трон Т. Ю. Крусинський перебував при дворі великого коронного маршалка Юзефа Августа Мнішека (1733–1734 рр.). Потім одержав посаду ректора та управляючого маєтками Острозького єзуїтського колегіуму (1736–1741). Після того, як залишив Острог, він виконував функції радника і духовного опікуна колегіумів у Бересті (1742–1747) та Кам'янці-

[473]Catalogue générale des livres imprimés de la Bibliothéque Nationale. Paris, 1925. T. 83. Col. 919–920. Ібрагім паша був засновником першої турецької друкарні в Стамбулі, а праця Т. Крусинського – одним з перших друків, які вийшли з-під її верстатів. (Encyklopedia wiedzy o książce. Wrocław, etc., 1971. Col. 907).

[474] Estreicher K. Bibliografia polska. Kraków, 1886. T. 20. S. 306.

Подільському (1747–1757). У цей період бував при магнатських дворах як надвірний проповідник. Помер Т. Крусинський 22 серпня 1757 р. в Збрижу біля Кам'янця-Подільського. Останній період життя Т. Ю. Крусинського був тісно пов'язаний з Україною. Так, у 1736–1741 рр. він обіймав посади ректора Острозького єзуїтського колегіуму, згодом управителя його маєтностями. Скінчив свій життєвий шлях єзуїт-оріенталіст у Збрижі, біля Кам'янця-Подільського.

Сьогодні залишається нез'ясованим наклад львівських видань Т. Крусинського. У друкованих джерелах зазначається раритетність видання 1734 р.[475]. Воно включено до каталогу рідкісних видань, укладеного французьким бібліографом Ж. Ш. Брюне. Одним з пояснень цього факту може бути те, що в 1734 р. велика пожежа у Львові заподіяла значної шкоди друкарні колегіуму і бібліотеці. Внаслідок цього могла загинути значна частина накладу, що перетворило книжку на бібліографічну рідкість. Крім того, напевно, і сам наклад видання був невеликим з огляду на специфіку його тематики.

У рукописних каталогах та інвентарях монастирських бібліотеки видання праці Т. Ю. Крусинського могли бути описані в тематичних розділах «Libri Politici», «Libri Historici», «Historici Profani».

Евристична робота з фондами НБУВ виявила 29 примірників львівських видань праці Т. Крусинського. З них 4 примірники видання 1733 р., 9 примірників – 1734 р., 16 примірників – 1740 р. З них 25 мають провенієнційні написи, з яких 14 – дарчі написи автора. Історико-книгознавчому дослідженню цих примірників присвячено публікацію І. О. Ціборовської-Римарович[476].

[475] Niedzielski J. Krusiński Tadeusz // Podręczna encyklopedya kościelna. Warszawa, 1911. T. 23– 24. S. 60.
[476] Ciborowska-Rymarovycz I. Orientalista Tadej Juda Krusiński (1675–1756) i egzemplarze jego prac w bibliotekach klasztornych i prywatnych XVIII wieku. // Bibliotekarz Podlaski. Rocznik: XVI nr 1 (XXX). Białystok, 2015. S. 11–34.

У фонді книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму знаходилося п’ять примірників видань праць Т. Ю. Крусинського. Чотири з них нині зберігаються в НБУВ, і ще один у фонді НБ ДАВО (Луцьк)[477].

Таблиця 20. Виявлені примірники працьТ. Ю. Крусинського з бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму

Назва видання	Місце зберігання	Рукописні провенієнції	Переклад
«Prodromus ad historiam revolutionis Persicae…» (Львів, 1733)	НБУВ. – ВСРВ. – Шифр: In. 1496	Coll[egii] Ostrogiensis S[ocietatis] J[esu]. 1742	Острозького колегіуму Товариства Ісусового. 1742
«Tragica vertentis belli Persici historiae per repetitas clades…» (Львів, 1740)	НБУВ. – ВСРВ. – Шифр: In. 1494	Collegii Ostrogiensis Soc[ietatis] Jesu	Острозького колегіуму Товариства Ісусового
	НБУВ. – ВСРВ. – Шифр: In. 1468	R[everendo] P[atri] Adamo Malczewski Soc[ietatis] Jesu R[ectori] C[ollegii] O[strogiensis] inter solennia sui natalis in arrham perpetuand[am] et ad aras memoriae [DSW] obtulit suo nomini Devotissimus Author	Достойному отцю Адамові Мальчевському, члену Товариства Ісусового, ректору Острозького колегіуму[478], з нагоди святкування його [дня] народження як запоруку продовження і знак пам’яті [DSW] подарував від

[477] Стардруки Речі Посполитої XVII–XVIII ст. ст. у Волинських книгозбірнях : каталог. Луцьк, 2006. С. 40–41, № 106.

[478] Адам Мальчевський був ректором Острозького колегіуму в 1736–1740 рр., див.: Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 483.

			свого імені найвідданіший Автор
		Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu. 1743	Острозького колегіуму Товариства Ісусового. 1743
	НБУВ. – ВІК. – Шифр: Ostr. SJ C2807	Collegii Ostrogiensis S[ocietatis] J[esu]	Острозького колегіуму Товариства Ісусового
«Prodromus ad tragicam vertentis belli Persici historiam…» (Львів, 1734)	Державний архів Волинської області. – Наукова бібліотека. – Шифр: № 553/2	Reverendo Patri Andreae Ożga Soc[ietatis] Jesu Rectori Colle-/gii Ostrogiensis obtulit Servus in X[ris]to Humilli[mus] / Author m[anu] p[ropria]	Достойному отцю Андрію Ожзі, члену Товариства Ісусового, ректору Острозького колегіуму[479], дарує слуга у Господа смиренний автор, власною рукою
		Ex Bibliotheca Horodyscensis Carmelitarum / 1815 A[nno]	З Городищенської бібліотеки кармелітів 1815 року[480]

Аналіз провенієнцій стародруків кидає світло на швидкість розповсюдження видань, хоча не всі провенієнції датовані і у жодному з авторських дарчих записів Т. Ю. Крусинського не проставлений рік дарування. При історико-книгознавчому аналізі допомагають історичні реалії в тексті написів, історико-джерелознавчий аналіз самих провенієнцій. Найкоротший зафіксований строк між виходом книжки у світ і першим її

[479] Анджей Ожга (1669–1738), який, очевидно, особисто знав дарувальника, був ректором Острозького колегіуму у 1733–1736 рр., див.: Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 485.

[480] Ідеться про бібліотеку Городищенського кармелітанського монастиря, куди примірник міг потрапити вже після закриття колегіуму. (Городище – нині село Шепетівського р-ну Хмельницької обл.).

місцем перебування становить 3 роки. Це примірник 1740 р. видання (НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 1468), який має запис, датований 1743 р., про приналежність бібліотеці Острозького єзуїтського колегіуму. Інший примірник 1733 р. видання (НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 1496) має запис 1742 р. про приналежність цій же бібліотеці. Від року виходу книжки пройшло 9 років.

У фонді книжкової колекції «Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму», що міститься у ВІК НБУВ, зберігаються три стародруки з автографами Т. Ю. Крусинського: два примірники видання 1734 р. і один – 1740 р. Один примірник 1734 р., як засвідчує провенієнція, був подарований автором Колегіуму: «Pro Collegio Cremenecensis Soc[ietatis] Jesu obtulit Author» (Кременецькому колегіуму Товариства Ісусового подарував Автор) (НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 210). Другий примірник, подарований автором князю Я. А. Вишневецькому, згодом потрапив до колегіумної книгозбірні: «Celsissimo Principi Janusio Korybuth Duci in Visniovcae Castellano Cracovien[si] Patrono Colendissmo Etc. etc. offert Ora [sua] ad Ad [!] Arul[am] Author» (Благороднійшому князю Янушу Корибуту, графу на Вишнівцю, краківському каштеляну, найшановнішому патронові і т.д., і т.д. приносить свій дар на вівтар Автор) (НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 200). Примірник видання 1740 р. був подарований автором ректору Кременецького колегіуму Феліцію Убошу: «Reverendo Patri Felici Ubosz Soc[ietatis] Jesu Rec[tori] Coll[egii] Cremen[ecensis] devotissimo cultu obtulit Author» (Достойному отцю Феліцію Убошу, члену Товариства Ісусового, ректорові Кременецького колегіуму з відданою повагою подарував Автор) (НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 179). Ще один примірник видання 1740 р. (НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 1763) потрапив до бібліотеки Колегіуму від Ю. Бистжоновського. Він не має дарчого напису автора і зараз зберігається у фонді ВСРВ.

Луцькі єзуїти мали у своїй бібліотеці примірник 1734 р. видання і примірник 1740 р. видання праці Т. Ю. Крусинського. Перший був подарований автором ректору Луцького колегіуму Симону Еліашевичу, який згодом останній передав до колегіумної бібліотеки. Ці факти зафіксовано у

провенієнціях примірника: «Reverendo Patri in Ch[ris]to Patri Simoni Eliaszewicz So[cietatis] Jesu Rectori Collegii Luceoriensi devotussimo cultu obtulit Autor» (Достойному Отцю во Христі Отцю Симону Еліашевичу, члену Товариства Ісусового, ректору Луцького колегіуму, з відданою повагою подарував Автор) та «Inscriptus Collegio Luceor[iensi] Soc[ietatis] Jesu a R[everendi] P[atre] Rectore» (Записано Луцькому колегіуму Товариства Ісусового від достойного отця Ректора 1759 [року]) (НБ ДАВО, № 553/1)[481]. С. Еліашевич (1660–1744) був уродженцем Червоної Руси, професором риторики, філософії, канонічного права й моральної теології в різних колегіумах Товариства Ісусового. Посаду ректора Луцького колегіуму він обіймав у 1736–1739 рр.[482] Саме в цей період він отримав книгу в подарунок від Т. Ю. Крусинського. Примірник львівського видання 1740 р. має на титульному аркуші лише запис констатуючого характеру про приналежність книжки Луцькому колегіуму: «Collegii Luceoriensis S[o]c[ieta]is Jesu» (Луцького колегіуму Товариства Ісусового) (НБ ДАВО, № 554)[483].

Примірник твору Т. Ю. Крусинського зберігався і в бібліотеці Дедеркальського монастиря реформатів. На форзаці дедеркальського примірника 1733 р. видання (НБУВ, ВІК, шифр: Armar 12/№ 71) міститься напис латинською мовою, який є автографом автора і говорить про те, що книжка була подарована ним венденському стольнику, луцькому бургграбію Юзефові Вилежинському: «Per Illustri Magnifico ac Generoso D. Domino Josepho Wylezynski Dapifero Vandensi Burgrabio Luceoriensi, Vexillifero Cohortium Nobilium. Sac[rae] Reg[io] M[aesta]tis et Reip[publicae] Ordinationis Ducalis. Mecenati et literari[o], Mei Patrono Faventissimo suum Prodromus offert Meq[ue]quonomini Devotissimus Author m[anu] p[ropria]» (Від себе найяснішому, ясновельможному і шляхетному пану Юзефові Вилежинському, венденському стольникові, луцькому бургграбію,

[481] Стародруки Речі Посполитої XVII–XVIII ст. ст. у Волинських книгозбірнях : каталог. Луцьк, 2006. С. 40, № 105.
[482] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 146.
[483] Стародруки Речі Посполитої XVII–XVIII ст. ст. у Волинських книгозбірнях : каталог. Луцьк, 2006. С. 41, № 107.

хорунжому лицарських корогв священної королівської величності і Речі Посполитої гетьманського підпорядкування, меценату й освіченій людині, моєму прихильному патронові [свій твір] на ім'я «Prodromus» дарує найвідданіший Автор власноруч). Цей напис супроводжується цитатою з епіграми давньоримського поета Марціала, в якій ідеться про покровительство книжкам. Текст цитати написано каліграфічним почерком на чистому аркуші, вклеєному перед титулом: «Cujus vis fieri libelle munus / Festina tibi vindicem parare / Ne nigram cito raptus in culinam / Cordyllas madida tegas papyro / Vel turis piperisq; sis cuculus / Faustini fugis in sinum? Sapisti / Illo vindice nec Probum timeto». Цей факт дає підстави вважати, що автор був особисто знайомий з Ю. Вилежинським, знав останнього як високоосвіченого чоловіка і, найвірогідніше, був йому зобов'язаний покровительством, можливо, у виданні своїх праць. Т. Ю. Крусинський вочевидь подарував примірник 1733 р. видання Ю. Вилежинському не пізніше 1756 р., коли закінчив свій життєвий шлях, а ще ймовірніше, що до виходу у світ наступного видання в 1734 р. Згодом Ю. Вилежинський разом з іншими книжками подарував цю до монастирської книгозбірні отців реформатів у Дедеркалах. Інший напис на титульному аркуші цього ж примірника засвідчує дарування книжки Ю. Вилежинським бібліотеці Дедеркальського монастиря: «Ad Bibliothecam Dedercaliensi P[atrum] Reformatoru[m] dono oblatus a M[agnifico] D[omino] Wylezynski Fund[atore]. 1766.» (До Дедеркальської бібліотеки отців реформатів подарував ясновельможний пан фундатор Вилежинський. 1766).

По формі і змісту дарчого напису, адресованого Ю. Вилежинському, останній стоїть у шерезі написів, звернених до найродовитіших осіб тогочасної Речі Посполитої. Примірники, подаровані М. С. Вишневецькому (Львів, 1734; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 1466) та А. Б. Любомирському (Львів, 1734; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 1766) мають написану однаковим каліграфічним почерком одну й ту саму цитату, однаково розташовану на чистих вклеєних перед титулом аркушах. На примірнику, який належав

А. Б. Любомирському, є цитата з Марціала, але відсутній дарчий напис автора книжки. На нашу думку, він не зберерігся з якоїсь причини, бо навряд-чи ту саму цитату, в тій самій формі, тим самим почерком князь А. Б. Любомирський написав сам на своєму примірнику. Таке ж само відтворення цитати ми зустрічаємо й на примірнику, подарованому Т. Ю. Крусинським Ю. Вилежинському. Цікавим є факт, що у виданні 1740 р. вміщено присвяту від автора равському воєводі князю Станіславу Вінцентію Яблоновському (1694–1754). Прозовий текст присвяти починається тією ж цитатою з Марціала, яка в рукописному вигляді міститься в названих примірниках. Тільки, на відміну від оригінального тексту, тут ім'я Фавстина замінено на Вінцентія, а слово «sapisti» на «vicisti». С. В. Яблоновський мав тісні контакти з львівськими отцями єзуїтами: він навчався у Львівському колегіумі, його батько та перша дружина Марія Іванна з Потоцьких були поховані у львівському єзуїтському костелі. Цілком можливо, що видання книжки Т. Ю. Крусинського у друкарні Львівського єзуїтського колегіуму могло бути підтримане князем, чим пояснюється присвята йому видання 1740 р. Напрошується думка, що, «випробувавши» марціалівську цитату у своїх дарчих написах, Т. Ю. Крусинський згодом використав її, включивши у друкований текст присвяти С. В. Яблоновському. Ще примірник 1740 р. видання був подарований Ю. Вилежнським до Дедеркальського монастиря (НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 2186). Цей факт засвідчує напис на титульному аркуші стародруку: «Ad Bibliothecam Dedercaliensem P[atrum] Reformatoru[m] dono oblatus hec Liber a M[agnifico] D[omino] Wylezynski Fundat[ore] A[nno] D[omini] 1766. Oretur pro eo» (До Дедеркальської бібліотеки отців реформатів подарував цю книжку ясновельможний пан Вилежинський, фундатор Року Божого 1766. Молися за нього). Інший примірник 1740 р. видання (НБУВ, ВСРВ, шифр: In.1763) потрапив до Дедеркальського монастиря з бібліотеки Кременецького єзуїтського колегіуму. Колегіумній бібліотеці він був подарований згаданим раніше Ю. Бистжоновським. Згодом із Кременецького колегіуму книжка

надійшла до книгозбірні дедеркальських отців реформатів. Інформацію про це несуть провенієнційні написи примірника: «Collegii Cremenecensis Societatis Jesu. Collegii Cremenecensi S[ocietatis] J[esu]. Ex dono P[atris] Josephi Bystrzonowski S[ocietatis] J[esu] m[anu] p[ropria]. Anno D[omi]ni 1764» (Кременецького колегіуму Товариства Ісусового. Кременецькому колегіуму Товариства Ісусувого. Власноручний подарунок отця Юзефа Бистжоновського, єзуїта); «Applicatus Bibliothec[am] Conven[tui] Dederkalien[si] P[atrum] Reformat[orum]» (Надана [книжка] Дедеркальській бібліотеці отців реформатів)[484].

Примірник видання 1740 р. праці Т. Ю. Крусинського знаходився в бібліотеці кременецьких францисканців-реформатів. Нині він зберігається в бібліотеці Національного закладу імені Оссолінських у Вроцлаві (шифр: Oss.XVIII.29123). Примірники цього ж видання були в бібліотеках Бердичівського монастиря босих кармелітів (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 69) та Вишнівецького монастиря босих кармелітів (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а, с. 50).

Примірник видання 1740 р. описано в тематичному розділі «Світська історія» в каталозі бібліотеки Острозького капуцинського монастиря (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 306, № 395).

З метою розширення відомостей про побутування праць Т. Ю. Крусинського в монастирських бібліотеках католицьких монастирів можемо додати такі факти. Примірники «Tragica vertentis belli Persici historia…» (Львів, 1740) були подаровані автором єзуїтським колегіумам у Слуцьку та Гродні. Цей факт засвідчують провенієнції стародруків, які нині зберігаються у ЦНБ ХНУ. Один примірник має такий дарчий напис: «Collegio Slucensi Societatis Jesu offert author operis» (Слуцькому колегіуму Товариства Ісусового дарує автор твору) (ЦНБ ХНУ, ВРК, шифр: № 276532). Інший примірник має ідентичний напис, тільки у ньому зазначено інший

[484] Ciborowska-Rymarovycz I. Orientalista Tadej Juda Krusiński (1675–1756) i egzemplarze jego prac w bibliotekach klasztornych i prywatnych XVIII wieku // Bibliotekarz Podlaski. Rocznik: XVI nr 1 (XXX). Białystok, 2015. S. 11–34.

колегіум: «Collegio Grodnensi Societatis Jesu offert author» (Гродненському колегіуму Товариства Ісусового дарує автор твору) (ЦНБ ХНУ, ВРК, шифр: № 259007)[485]. Це демонструє традицію членів Ордену єзуїтів дарувати видання своїх праць орденським осередкам. Були примірники видання 1740 р. і в бібліотеці Гродненського монастиря босих кармелітів (ДНББ, ф. 23, оп. 1, спр. 893, арк. 2–5) та монастирській бібліотеці місіонаріїв в Янові Підляському[486].

Станіслав Доменік Клечевський (1714–1776), OFMRef.

Станіслав Доменік Клечевський – член спільноти братів менших реформатів, провінціал Руської провінції реформатів, теолог, історик, мовознавець, філософ, перекладач доби Польського Просвітництва. Народився у Кракові в жовтні 1714 р. в міщанській родині Станіслава і Терези Клечевських. Початкову освіту здобув у Кракові, в парафіяльній школі при Маріацькому костелі. До Ордену реформатів вступив у конвенті у Велічці Малопольської провінції Пресвятої Діви Янгольської. Розвиток його духовної кар'єри і становлення пов'язані зі Львівським реформатським монастирем св. Казимира. Маючи педагогічні здібності, стає викладачем філософії та теології для ченців у реформатських монастирях Малопольської провінції: в Перемишлі – в 1742–1743 рр., Жешуві – в 1743–1746 рр. Викладав філософію і богослов'я у Львівському монастирі францисканців-реформатів у 1748–1750 рр. У 1746 р. С. Клечевський переходить до новоутвореної на землях Волині та Галичини Руської кустоди францисканців-реформатів в ім'я Пресвятої Діви Марії Скорботної, далі, від 1763 р., – до трансформованої з кустоди Руської провінції реформатської спільноти з цією ж назвою. Духовна й адміністративна кар'єра його зростає. С. Клечевський призначався двічі генеральним візитатором – у Великопольській провінції в 1752 р. та в Малопольській провінції – в

[485] Полоніка XVI–XVIII ст. у фонді Центальної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна : каталог. Харків; Краків, 2023. С. 148–149, № 199, 200.
[486] Olszewicz W. Z dziejów bibliotek i miłośnictwa książki w Polsce w XVIII wieku // Roczniki Biblioteczne. 1968. Z. 1–4. S. 72.

1771 р.[487] 1750 року С. Клечевський представляє Руську кустодію на Генеральному капітулі Ордену у Ватікані, відбувши пішу подорож до апостольської столиці, яку змалював у своєму подорожньому щоденнику. Текст рукописного щоденника опублікований мовою оригіналу (латинською) з польським перекладом і коментарями: *Kleczewski S. Itinerarium Romanum (1750). Podróż Rzymska / Edit. Rok Bogdan, Chachaj Marian – Wydawca: Księgarnia Academicka, 2016. – 392 s.* С. Клечевський двічі очолював Руську реформатську орденську адміністративну одиницю: як кустош у 1755–1758 рр., як провінціал у 1772–1775 рр. У 1752 р. та в 1760-х – 1771 рр. він обіймав посаду гвардіана Кременецького реформатського конвенту. Тут він і закінчив свій життєвий шлях. С. Клечевський приділяв велику увагу питанням освіти в орденських обителях та розвитку/комплектації монастирських бібліотек. Він склав правила навчання братії в реформатських конвентах під назвою «Regulamen studiorum», затверджені генералом францисканського ордену Паскалем Варізіо і прийняті провінційним капітулом у Кременці 1 липня 1775 р.

Частина архівної спадщини С. Клечевського нині зберігається в ІР НБУВ: 3 рукописи (ІР НБУВ, ф. 314); два актові збірники С. Клечевського латинською і польською мовами, в яких він висвітлює період управління ним кустодією (1755–1758) та провінцією (1772–1775) (ІР НБУВ, ф. 314, спр. 8, спр. 14), праця з давньослов'янської історії «Lechus historiae Polonae restitutus» (1773; ІР НБУВ, ф. XIV, спр. 7167); трактат з давньої історії часу Всесвітнього потопу «Dilivio universale», три томи якого проілюстровані самим автором рисунками та кресленнями (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4160–4161); «Theocratia albo wilmożność dzieł boskich w rządach ludu izraelskiego niegdy

[487] Булатова С. О. Археографічна спадщина вченого-реформата Станіслава Домініка Клечевського (1714–1776) у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Рукописна та книжкова спадщина України. 2015. Вип. 19. С. 4.

ulubionego teraz przeklętego przed narodzeniem prawdziwego messyarza» (IP НБУВ, ф. 314, спр. 34)[488].

У книгозбірні Бердичівського монастиря босих кармелітів знаходилися наступні друковані твори С. Клечевського: в тематичному розділі «Історія»: «Kalendarz Seraficzny zawierający w sobie żywoty Wielebnych Sług Boskich Zakonu S. Franciszka Reformatów Polskich» (Львів, 1760; IP НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 55; ф. 397, спр. 130-Н, с. 195, № 83), «Sarmatia Europea mox post diluvium universale in habitata, seu fragmentum deluvia universale» (Львів, 1769; IP НБУВ, ф. 397, спр. 130-Н, с. 204, № 82), «Institutiones politico-religiosae uxta regula prudentiae ac modestiae christianae in actibus externis religiosum juvenem dirigentes…» (Львів, 1759) (НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 6152), у розділі «Філологія» – «O początku dawności, odmianach i wydoskonaleniu języka polskiego» (Львів, 1767) (IP НБУВ, ф. 397, спр. 130-Н, с. 115, № 20). Останнє видання було й у вишнівецьких кармелітів (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а).

У бібліотеці Дедеркальського реформатського монастиря знаходилися примірники таких праць С. Клечевського: «Prima Elementa Philosophia rationalis et experimentalis synthetice disposita…» (Львів, 1772; ДАЖО, ф. 90, оп.1, спр. 322), «Institutiones politico-religiosae juxta regulas prudentiae…» (Львів, 1759; ДАЖО, ф. 90, оп.1, спр. 322), «O początku dawności, odmianach i wydoskonaleniu języka polskiego …» (Львів, 1767; ДАЖО, ф. 90, оп.1, спр. 322; в каталозі описано в такій формі: «De Origin. Linguae…»), «Kalendarz Seraficzny zawierający w sobie żywoty Wielebnych Sług Boskich Zakonu S. Franciszka Reformatów Polskich» (Львів, 1760; ДАЖО, ф. 90, оп.1, спр. 322), «Rozmyślania tygodniowe, w codziennych rosmowach Boga z

[488] Булатова С. О. Археографічна спадщина вченого-реформата Станіслава Домініка Клечевського (1714–1776) у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Рукописна та книжкова спадщина України. 2015. Вип. 19. С. 3–19; Булатова С. Рукопис праці Станіслава Клечевського «Lechus historiae Polonae restitutus» (1773 р.) у контексті славістичних ініціатив Юзефа Олександра Яблоновського. Тези. Режим доступу: http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/470 ; Булатова С. Рукописне дослідження з біблійної історії Станіслава Клечевського (1714–1776) у фонді Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Тези. Режим доступу: http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/537 . Булатова С. О. Архів реформатів Руської провінції (Provincia Russia) // Рукописна і книжкова спадщина України. 1994. Вип. 2. С. 136–141.

człowiekiem...» (Львів, 1760; ДАЖО, ф. 90, оп.1, спр. 322; в каталозі описано в такій формі: «Meditationes quatidianae...»), «Socius Viatorum Deus T.O.M. per brevia colloquia ad modum Meditationum…» (Львів, 1755; ДАЖО, ф. 90, оп.1, спр. 322, арк. 16).

У книгозбірні кременецьких реформатів зберігалися такі його друковані праці: «Sarmatia Europea mox post diluvium universale in habitata, seu fragmentum deluvia universale» (Львів, 1769; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 12/№ 76) та «Lechus historia Polonae restitutus» (Оломоуц, 1774; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 12/№ 60). У книгозбірні Берестецького тринітарського монастиря був примірник праці «Sarmatia Europea mox post diluvium universale in habitata, seu fragmentum deluvia universale» (Львів, 1769) (ДАЖО, ф. 90, оп.1, спр. 202, арк. 41).

Примірник видання С. Клечевського «Institutiones politico-religiosae uxta regula prudentiae ac modestiae Christianae in actibus externis religiosum juvenem digentes…» (Львів, 1758) мали у своїй книгозбірні острозькі єзуїти (НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 7096) з написом «pro Novitus Soc. Jesu».

Марцін Рубчинський (1707–1794) ОС.

Марцін Рубчинський, син городельського чашника Яна Рубчинського і Йоанни з Жабоклицьких – яскравий представник кармелітанської школи духовності, один з найвідоміших авторів реколекційних творів на теренах Речі Посполитої XVIII ст. Він належав до Ордену взутих кармелітів, вступив до його лав бл. 1720 р. у Львові, навчався в Неаполі, згодом викладав філосфію в кармелітанських монастирях Львова та Вільнюса. Від 1738 р. обіймав посаду пріора монастиря в Сусідівцях, а від 1745 р. – пріора Львівського кармелітанського монастиря. Від 1748 р. виконував обов'язки пріора кармелітанського монастиря в Теребовлі. У 1754–1758 рр. він виконував функції провінціала Руської провінції Ордену кармелітів[489].

[489]Panek B. Prowinciałowie karmelitów na ziemiach polskich (1397–1997) // Spekulum Christianum: pismo historyczno-spoleczne. 4 (1997) nr 2. S. 65.

1761 р. М. Рубчинський обійняв посаду пріора кармелітанського монастиря у Городищі. У 1765–1772 рр. та 1777–1783 рр. був на посаді пріора Луцького кармелітанського монастиря. Свій життєвий шлях М. Рубчинський завершив у Луцьку 10 листопада 1794 р.

Визначний проповідник свого часу, досконалий релігійний письменник, він був автором щонайменше 14 друкованих релігійних творів, темою яких стали реколекційні медитації та духовне виховання й удосконалення, адресовані насамперед чернечій спільноті, але й світським особам[490]. Твори М. Рубчинського висунули його в ранг визначних аскетично-девоційних письменників XVIII ст. М. Рубчинський залишив після себе в рукопису трактат з філософії «Cursus philosophicus…» (1735 р.). Біографи письменника говорять, що він був поціновувачем літургійного співу і продовжувачем традицій монастирських скрипторіїв. У Краківському кармелітанському монастирі збереглися п'ять мистецьки оформлених градуалів й антифонаріїв, переписаних або самим Рубчинським, або під його керівництвом для львівського кармелітанського монастиря в 1754–1757 рр.[491]

Популярність творів М. Рубчинського засвідчує їх активна публікація в друкарнях Бердичівського монастиря босих кармелітів та Луцького домініканського монастиря. Видавалися його твори і у львівських друкарнях: офіцині Львівського єзуїтського колегіуму і приватних друкарнях Антона Піллера (?–1781) та Казимира Шліхтина (роки друкарської діяльності 1776–1785 рр.). Загалом за відомостями бібліографічних праць у другій половині XVIII ст. було здійснено 15 видань 12 його творів. У бердичівській кармелітанській друкарні було опубліковано: двічі «Głos Pana kruszącego cedry libańskie…» (1762, 1768), «Pamięć chrześcijańska na ostatni dzień życia...» (1762), ««Ofiary sprawiedliwości Dusz czyniący zachzadosyć Boskiemu Majestatowi za pozostałe swoie winy albo Traktat o Czyscu…» (1763),

[490] Miziurek J. J. Marcin Rubczyński O. Carm. (†1794) – przedstawiciel duchowności karmelitańskiej w Polsce // Roczniki Teologiczne. 1996. T. 43, z. 4. S. 209, 219–220.
[491] Kolak W. Rubczyński Marcin. Internetowy polski słownik biograficzny : ipsb.nina.gov.pl /a/ biografia/ marcin-rubczynski].

«Chrześcianin cierpliwością uzbroiony w uciskach bez zasmucienia…» (1765), «Okrąg mądrości... » (1774), «Zakon trzeci N.M. Panny z Góru Karmelu...» (1774), «Kościoł Chrystusow woiuiący...» (1777), «Miesiąc Nabożeństwem y Swiętych cnot używaniem...» (1780)[492]. У луцькій домініканській офіцині побачило світ третє видання «Głosu Pana kruszącego cedry libańskie... » (1788), а також «Rok zbawienny którego każdy dzień dla życia wiecznego...» (1788) та «Śmierć żyiącym ludziom...» (1788)[493]. У Львові у друкарні А. Піллєра 1773 р. було видано твір М. Рубчинського «Grzesznik z drogi zatracenia nawracaiący się do Boga...» (Запаско, Ісаєвич, № 2709: ЛННБ; Estreicher, t. 26, s. 437), у друкарні Львівського єзуїтського колегіуму надруковано 1759 р. твір «Męka y śmierć Pana Naszego Jesusa Chrystusa na czterdzieści częsci podzielona...» (Запаско, Ісаєвич, № 2122; Estreicher, t. 26, s. 437), а в 1784 р. він удруге був опублікований у друкарні Казимира Шліхтина. 1775 року у Варшаві в Надвірній друкарні побачив світ твір М. Рубчинського «Trzy dni drogi prowadzącey do Boga przez Rekollekcye dla osób swieckich»[494].

Результати джерелознавчого дослідження стародруків названих монастирських книгозбірень і документів, дотичиних їхніх фондів, репрезентують такі факти про наявність у фондах праць М. Рубчинського. У бібліотеці Бердичівського монастиря босих кармелітів нині зберігаються такі примірники: «Pamięc chrześcijańska na ostatni dzień życia…» (Бердичів, 1762; НБУВ, ВІК, шифри: Берд. кол. 1765, Берд. кол. 1766); «Ofiara sprawiedliwości Dusz czyniących zadosyć Boskiemu Majestatowi…» (Бердичів, 1763; НБУВ, ВІК, шифри: Берд. кол. 2581, Берд. кол. 2582); «Chrzescianin cierpliwością uzbroiony w uciskach bez zasmucienia…» (Бердичів, 1765; НБУВ, ВІК, шифр: Берд. кол. 2585); «Głos Pana kruszącego cedry libański…» (Бердичів, 1768**;** НБУВ, ВІК, шифри: Берд. кол. 2586, Берд. кол. 2587);

[492] Ціборовська-Римарович І. Друкарня Бердичівського монастиря босих кармелітів: історія та видавнича діяльність. 1758–1844. Київ, 2019.
[493] Ціборовська-Римарович І. Видання друкарні Луцького домініканського монастиря (1787–1836) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Книгознавче дослідження. Попримірниковий опис. Київ, 2020.
[494] Estreicher, t. 26, s. 438.

«Zakon trzeci Nayświętszey Maryi Panny z Góry Karmelu…» (Бердичів, 1774; НБУВ, ВІК, шифр: Берд. кол. 1618); «Kościoł Chrystusow woiuiący...» (Бердичів, 1777; НБУВ, ВІК, шифри: Берд. кол. 2576, Берд. кол. 2674); «Miesiąc Nabożeństwem y Świętych cnót używaniem... Boga Matce Maryi poswięcony…» (Бердичів, 1780; НБУВ, ВІК, шифр: Берд. кол. 1567).

З фондів бібліотеки Вишнівецького монастиря босих кармелітів у НБУВ зберігаються примірники таких видань: п’ять примірників «Głosu Pana kruszącego cedry libański…» (Бердичів, 1768**;** НБУВ, ВІК, б-ка Вишнівецького монастиря босих кармелітів: інв. 3275156, інв. 3275157, інв. 3275233; НБУВ, ВІК, ФПЛ, ІЗ пол. В4303(1; ІЗ пол. В4303(5); один – «Kościoł Chrystusow woiuiący…» (Бердичів, 1777; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 1513) та ««Ofiary sprawiedliwości Dusz czyniący zachzadosyć Boskiemu Majestatowi za pozostałe swoie winy albo Traktat o Czyscu…» (Бердичів, 1763; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 214а, арк.). Як засвідчують провенієнції, у вишнівецькій кармелітанській бібліотеці був примірник шліхтинівського видання твору «Męka y śmierć Pana Naszego Jesusa Chrystusa na czterdzieści częsci podzielona...» (Львів, 1784; ЛННБ, ВРК, шифр: СТ-ІІ 31186)[495], який нині зберігається у ВРК ЛННБ.

У рукописних каталогах бібліотеки Острозького монастиря капуцинів занотовано такі видання творів М. Рубчинського: в тематичному розділі «Книги полемічні і догматичні» – два примірники «Ofiary sprawiedliwości Dusz czyniący zachzadosyć Boskiemu Majestatowi za pozostałe swoie winy albo Traktat o Czyscu…» (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 306, арк. 12 зв.). Один з них тепер зберігається у фонді МКДО (шифр: Кн. 19267, VI-с 2423). У тематичному розділі каталогу «Книги аскетичні» зафіксовано чотири примірники «Chrzescianina cierpliwością uzbroiony w uciskach bez zasmucienia…» (Бердичів, 1765; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 306, № 545) та чотири примірники «Męki y śmieirc Pana Naszego Jesusa Chrystusa na

[495] Качур І. Діяльність родини Шліхтинів (1755–1785) у контексті приватного книговидання Львова XVIII століття : моногр.-каталог. Львів, 2021. С. 350–352, № 152.1.

czterdzieści częsci podzielona...» (Львів, 1784; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 306, № 541); у тематичному розділі «Медитації» – два примірники «Głosu Pana kruszącego cedry libański…» (Луцьк, 1788; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 306, № 620) та два примірники «Męki y śmierci Pana Naszego Jesusa Chrystusa na czterdzieści częsci podzielona...» (Львів, 1759; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 306, № 626). Острозькі капуцини у своїй книгозбірні мали п’ять примірників видання «Pamięć chrześcijańska na ostatni dzień życia...» (Бердичів, 1762; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 349, арк. 36).

У бібліотеці Дедеркальського монастиря францисканців-реформатів зберігалися примірники таких творів М. Рубчинського: «Ofiara sprawiedliwości Dusz czyniący zachzadosyć Boskiemu Majestatowi za pozostałe swoie winy albo Traktat o Czyscu…» (Бердичів, 1763; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 322; у каталозі видання описано в такій формі: «Tractatus de Purgator»), «Meditationes de Passione Christi» (Львів, 1784; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 322, арк. 15 зв.), «Głosu Pana kruszącego cedry libański…» (Бердичів, 1768; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 322, арк. 15 зв.; у каталозі видання описано в такій формі: «Recollectiones»), «Męki y śmieirć Pana Naszego Jesusa Chrystusa na czterdzieści częsci podzielona...» (Львів, 1784; ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 322, арк. 15 зв.; у каталозі видання описано в такій формі: «Recollectiones»).

«Штрих» до розповсюдження праць М. Рубчинського додає відомість про наявність примірника «Głosu Pana kruszącego cedry libańskie» у книгозбірні гродненських босих кармелітів (ДНББ, ф. 23, оп. 1, спр. 893, арк. 5 зв., № 327).

Джерелознавче дослідження ширшого кола примірників видань творів М. Рубчинського, яке охоплює не тільки примірники з досліджених монастирських книгозбірень, дало підстави для констатації такого факту. Серед 91 виявленого та джерелознавчо проаналізованого примірника авторства М. Рубчинського тільки один має провенієнцію, яка вказує на дарування примірника самим автором. Такий разючий дисонанс у кількості авторських дарів при значній кількості досліджених примірників творів

Г. Генгеля, Т. Ю. Крусинського та М. Рубчинського, очевидно, пов'язаний з тим, що в Товаристві Ісусовому було прийнято дарувати свої опубліковані праці книгозбірням єзуїтських колегіумів, їхнім ректорам, «колегам» по Ордену, добрим знайомим. Вочевидь, в інших католицьких орденах, в тому числі і у взутих кармелітів, практика авторських дарів була не такою поширеною[496].

Варто зазначити, що праці М. Рубчинського були популярними й серед василіянського чернецтва[497].

Висновки

Зміст бібліотечних фондів досліджених книгозбірень віддзеркалює діяльність монастирів, яка випливала із завдань, що стояли перед орденами, до яких вони належали. Головними із завдань були поширення і зміцнення позицій католицизму на історично православних українських землях та задоволення духовних потреб населення римо-католицької конфесії.

Книгознавчий аналіз фондів, проведений за рукописними бібліотечними каталогами та інвентарями, сумаріями книг і примірниками бібліотечних стародруків, засвідчив, що основний склад бібліотечних фондів становила література релігійного змісту: видання Біблії, коментарі до Св. Письма, твори Отців Церкви, теологічна й полемічна література (праці з догматичної, схоластичної, моральної теології), твори з аскетики, катехізми, агіографічна література, літургійні видання, молитовники, проповіді. У фондах також знаходилися праці з церковної історії, канонічного права, видання нормативно-регламентуючих документів, якими керувалися у своїй діяльності монастирі. Одночасно в монастирських книгозбірнях зберігалися в різній кількості праці зі світської історії, твори античних авторів, філологічні та мовознавчі праці, словники і граматики латинської, польської, німецької,

[496] Ціборовська-Римарович І. Маргіналістика в історико-книгознавчих дослідженнях: рукописні провенієнції видань XVIII ст. (джерелознавчий аналіз творів Марціна Рубчинського, 1707–1794) // Український історичний журнал. 2024. № 6. С. 220–237.

[497] Альмес І. Carmelitana у бібліотеках василіянських монастирів Львівської єпархії XVIII ст. = Las obras carmelitanas en las bibliotecas de conventos basilios de la Eparquía de Lviv del siglo XVIII. // Свята Тереза від Ісуса і Україна – Santa Teresa de Jesus y Ucraina : наук. зб. Львів, 2017. С. 176–177, 180, 186.

італійської, грецької мов, видання з юриспруденції, медицини, природничих наук.

Значну частину бібліотечних фондів становили проповіді католицьких авторів різних чернечих орденів: єзуїтів, домініканців, августиніанців, тринітаріїв, капуцинів, францисканців різних відгалужень Ордену братів менших. У найбільшій кількості зафіксовано проповіді представників Товариства Ісусового. У значно меншій кількості були в наявності проповіді тринітаріїв і капуцинів. Траплялися у книгозбірнях і видання проповідей представників Ордену василіян. Зазвичай у бібліотечних каталогах, інвентарях, сумаріях в тій чи іншій формі виділялися проповіді латинською мовою і проповіді польською мовою.

У розділі проаналізовано не тільки тематичний репертуар книг у головних бібліотеках монастирів, але й книги, які знаходилися в захристіях, монастирських аптеках, рефектаріях, хорах, де виконували свою утилітарну функцію.

У фондах усіх досліджених бібліотек мали місце «libri prohibiti» - заборонені Римською курією книги. На документальній основі представлена інформація про їх кількість у фондах та тематичний зміст видань, що входили до цієї групи книг.

На документальній основі висвітлено розповсюдження у фондах досліджених бібліотек видань двох монастирських друкарень, що діяли на теренах Луцько-Житомирської дієцезії другій половині XVIII – першій половині XIX ст.: друкарні Бердичівського монастиря босих кармелітів (1758–1844) та друкарні Луцького домініканського монастиря (1787–1836).

Вперше на основі джерелознавчого аналізу провенієнцій монастирських примірників, рукописних бібліотечних каталогів та інвентарів зібрано, книгознавчо проаналізовано і представлено відомості про розповсюдження в досліджених книгозбірнях творів чотирьох представників релігійного письменства XVIII ст.: єзуїтів письменника-полеміста Ґ. Ґенгеля (1657–1727) та сходознавця Ю. Т. Крусинського (1675–1757), теолога,

філософа, історика реформата С. Клечевського (1714–1776) і аскетико-девоційного письменника й проповідника кармеліта М. Рубчинського (1707–1794). Одержані факти засвідчують популярність та попит на їхні твори в орденських осередках.

Хронологічні рамки бібліотечних стародруків охоплюють XV–XVIII ст. Прослідковується наступна тенденція у їх хронологічному розподілі. Перше місце посідають видання XVII ст., на другому місці – видання XVIII ст., на третьому – XVI ст., в деяких бібліотеках трапляються одиничні видання другої половини XV ст.

Основною мовою видань була латинська мова. Друге місце посідала польська, якою були надруковані переважно видання XVIII ст. У незначній кількості були присутні видання, надруковані італійською, німецькою, французькою та іспанською мовами, одиничні стародруки – грецькою, угорською, церковнослов'янською, чеською мовами.

У всіх монастирських книгозбірнях домінували видання західноєвропейських друкарень. Каталоги та інвентарі деяких книгозбірень фіксують понад 90 назв європейських міст, де були надруковані бібліотечні примірники. Серед видань XVI–XVII ст. кількісно переважають видання друкарень Антверпена, Венеції, Кельна, Ліона, Парижа, Страсбурга. У монастирських книгозбірнях знаходилися видання провідних європейських видавничих фірм – Плантенів, Ельзевірів, Етьєнів. Серед друкарень Речі Посполитої кількісно перші місця обіймала продукція офіцин Кракова, Варшави та Вільнюса. Серед католицьких друкарень на етнічних українських землях перед вели друкарні Львова й Перемишля.

Розділ 4: Провенієнції та маргінальні записи монастирських стародруків як джерело до історії побутування видань та формування бібліотечних фондів.

4.1. Методичні засади наукового дослідження провенієнцій та маргіналій.

Маргіналії є об'єктом дослідження спеціальної історичної дисципліни – маргіналістики. Термін «маргіналія» походить від латинського слова «margo», що означає «край, берег», і застосовується до означення рукописних записів різного змісту, які трапляються на сторінках стародруків і рукописів. За своїм характером маргіналістика є емпіричною, конкретною галуззю науки. Вона приносить, зокрема, в історичне книгознавство, історичне бібліотекознавство, кодикологію та біографістику нові фактографічні дані, які слугують подальшим дослідженням і можуть суттєво впливати на об'єктивність наукових висновків та узагальнень. Маргінальні записи і рукописні провенієнції як вид маргіналій фіксуються в наукових каталогах при попримірниковому описі стародрукованих видань[498], в каталогах рукописних книг, джерелознавчо досліджуються при бібліографічній реконструкції історичних книгозбірень, є джерельною базою різнопланових історико-книгознавчих студій. При втраті чи відсутності архівних матеріалів джерелознавча вартість маргінальних записів зростає. Вони стають першочерговим інформаційним матеріалом в якості історичного факту і в якості біографічного джерела про конкретних персон.

[498] Каталог інкунабул / укл. Б. Зданевич, упоряд. Г. І. Ломонос-Рівна. Київ, 1974. 248 с.: іл.; Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В. И. Вернадского / сост. М. А. Шамрай. Киев, 1995. 550 с.: ил.; Шамрай М. А. Альдини в бібліотеках України: Каталог. Київ, 2008. 138 с.: іл.; Напрестольні Євангелії XVI–XVIII століть у зібранні Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника : каталог / упоряд. Л. Юріна. Київ, 2005. 196 с.: іл. 245; Бочковська В. Г., Хауха Л. В., Адамович В. А. Каталог видань Почаївського та Унівського монастирів XVIII–XX ст. з колекції музею книги і друкарства України. Київ, 2008. 359 с.: іл.; Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. ст. у зібраннях Музею книги і друкарства м. Острога і Волинського краєзнавчого музею : каталог / укл.: О. Л. Позіховський, С. В. Позіховська. Луцьк, 2005. 104 с.: іл.; Стародруки Речі Посполитої XVII–XVIII ст. у Волинських книгозбірнях : каталог / упоряд.: С. В. Позіховська, О. Л. Позіховський. Луцьк, 2006. 104 с.: іл.; Каталог изданий XVI века. Из фондов научной библиотеки ОНУ им. И. И. Мечникова / сост. Е. В. Полевщикова. Одесса: Астропринт, 2005. 391 с.: ил.

Маргіналістика як галузь історичної науки у другій половині XX ст. – першому десятилітті XXI ст. заявила про себе низкою публікацій вітчизняних істориків-джерелознавців, істориків-книгознавців, кодикологів, архівістів, музеєзнавців. Дослідженням маргіналій займалися і займаються О. М. Апанович[499], Н. П. Бондар[500], Н. В. Заболотна[501], М. К. Іванникова[502], Я. Д. Ісаєвич[503], І. Б. Качур[504], О. М. Колосовська[505], Т. О. Куцаєва[506], І. О. Ціборовська-Римарович[507] та ін. Їхні публікації або присвячені

[499] Апанович Е. М. Записи на рукописных книгах ЦНБ АН УССР // Проблемы рукописной и печатной книги: Сб. науч. трудов. Москва: Наука, 1976. С. 70–86.

[500] Бондар Н. П. Маргіналії київського видання Молитвослова 1742 року як джерело до генеалогії роду Борозн // Українська біографістики: зб. наук. праць. 2008. Вип. 4. С. 82–97; Бондар Н. П. Провенієнції віленських видань Євангелія 1575 і 1600 років з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело історико-книгознавчих досліджень //Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. 2008. Вип. 3. С. 31–37; Бондар Н. П. Кириличні стародруки XVI–XVII ст. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, що походять із волинських збірок // Старий Луцьк. Вип. VI. Луцьк, 2009. С.157–175.

[501] Заболотна Н. Пам'ятки південно-слов'янського кириличного книгодрукування у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ // Бібліотечний вісник. 2006. № 3. С. 11–20; Заболотна Н. Маргіналії у почаївських кириличних стародруках (на матеріалах фондів відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) // Українська історична та діалектна лексика: Зб. наук. праць. 2007. Вип. 5. С. 100–110; Заболотна Н. Діяльність церковних братств в Україні середини XVIII–XIX ст. за матеріалами покрайніх записів на кириличних стардруках // Бібліотечний вісник. 2011. № 3. С. 42–51.

[502] Іванникова М. К. Записи на книгах як мікроджерела історії кодексу (на прикладі світської книги) в контексті розвитку книжкового джерелознавста // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2004. Вип. 13. С. 401–410.

[503] Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. Львів, 1989. С. 141–173.

[504] Качур І. Маргінальні записи як джерело дослідження історії читацтва Західної України XVIII–XIX ст. // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. 2008. Вип. 1 (16). С. 3–25; Качур І. Маргінальні записи як джерело дослідження рецепції французької книги в Галичині у 2-й пол. XVIII ст. // Бібліотечний вісник. 2009. № 3. С. 30–34; Качур І. Стародруки з бібліотек саноцького духовенства у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. 2007. Вип. 15. С. 3–20. Kaczur I. Autorskie autografy na egzemplarzach starych druków XVI–XVIII w. zachowanych we Lwowskieiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy im. Wasyla Stefanyka // Z badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi, 2008. T. 12. S. 89–121.

[505] Колосовська О. М. Маргінальні записи на кириличних стародруках – джерело до вивчення історії культури України // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. 2001. Вип. 3: Джерелознавчі дисципліни. С. 312–326; Колосовська О. М. Автографи на книгах бібліотеки А. С. Петрушевича // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. 2003. Вип. 11. С. 39–72.

[506] Куцаєва Т. О. Маргіналістика в музейних дослідженнях: на прикладі бібліотеки НМІУ // Сумський історико-архівний журнал. 2019. № 33. С. 14–23. Куцаєва Т. О. Класифікація маргіналій на стародруках, антикварних книгах та книгах XIX ст. в бібліотеці НМІУ // Речі і образи. Матеріали конференції «Спеціальні історичні дисципліни в контексті «речового» та «візуального» поворотів в європейських гуманітаристиці (Київ, 4 жовтня 2019 р.) / упоряд. С. Блащук, Г. Боряк, О. Ковалевська; відп. ред. О. Ковалевська. Київ, 2020. С. 183–190.

[507] Ціборовська-Римарович І. О. Книжкови й фонд Відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерельна база історичних досліджень // Рукописна та книжкова спадщина України. 2007. Вип. 12. С. 52–69; Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія та сучасний стан фонду // Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острог, 2009. Вип. 13. С. 378–392; Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму: історія, склад і зміст бібліотечного фонду // Студії і матеріали з історії Волині 2009. Кременець, 2009. С. 104–115; Ціборовська-Римарович І. О. Історико-книознавчий огляд примірників книжки Д. Братковського «Світ, розглянутий по частинах» з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Братковський Д. Світ, по частинах розглянутий.

маргінальним записам, або ґрунтуються на фактах, набутих з покрайніх записів, в тому числі провенієнцій. У 2005 р. побачила світ книжка М. Шамрай «Маргіналії в стародруках кириличного шрифту 15–17 ст. з фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (Київ: НБУВ, 2005. 334 с.), в якій опубліковано тексти найбільш інформативних покрайніх записів кириличних видань, що зберігаються в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. Цим самим у науковий обіг введено значний за обсягом джерелознавчий матеріал, який може бути використаний в різноманітних гуманітарних дослідженнях. Публікації названих авторів (окрім І. Ціборовської-Римарович) не торкаються теми дослідження маргінальних записів стародруків монастирських бібліотек римо-католицьких орденів на українських землях. У монографічних дослідженнях польських учених Л. Гжебня[508] та М. Підлипчак-Маєрович[509] окремі розділи присвячені провенієнціям стародруків монастирських бібліотек та організації бібліотечних фондів єзуїтських книгозбірень і римо-католицьких та греко-католицьких монастирів на етнічних українських і білоруських землях, що входили до складу Речі Посполитої в XVI–XVIII ст. Але названі у представленій роботі монастирі там не фігурують.

Маргіналії, при фрагментарному характері інформації, надають безцінний фактографічний матеріал для історико-книгознавчих досліджень у галузі комплектування бібліотек, аналізу змістовної вартості та історико-культурного значення творів, книжкових цін, історії інтролігаторства та історії читацтва. В деяких випадках вони проливають світло на те, як дотримувалися правил щодо зберігання та використання бібліотечних примірників у монастирях. Маргінальні записи дають можливість проводити бібліографічну реконструкцію фондів монастирських книгозбірень, які в наш час вже не існують як цілісні книжкові комплекси у зв'язку з припиненням

Фототипічне видання. Переклад. Джерела. Студії. Луцьк, 2004. С. 425–436.

[508] Grzebień L. Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku / Ks. Ludwik Grzebień SJ // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne.T. 31. S. 239–241.

[509] Pidłypczak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. Wrocław, 1996. S. 59–65.

функціонування інституцій, яким вони належали, і найчастіше є розпорошеними у фондах сучасних бібліотек, музеїв та архівів. Подібні реконструкції бібліотечних фондів є важливим кроком на шляху глибокого аналізу змісту книжкового зібрання, встановлення відповідності змісту бібліотечного фонду до інтелектуальних, політичних та мистецьких течій, що нуртували в суспільному житті в певні історичні періоди, визначення впливу монастирських бібліотек на певні верстви суспільства. А відтак дають можливість на документальній основі окреслити їхній статус історико-культурних пам'яток доби Контрреформації і Просвітництва.

Рукописні каталоги, інвентарі й сумарії книжок монастирських бібліотек періоду їхнього функціонування в XVII–XVIII ст. на етнічних українських землях не висвітлюють шляхи формування бібліотечного фонду, бо фіксують в тій чи іншій формі тільки статичну картину книгозбірні. В них занотовано назви книжок, місце і рік видання, буває, що й стан збереження, у каталогах – місцезнаходження книжки у фонді, загальну кількість одиниць зберігання, але в них не повідомляється, хто подарував книжку, де вона була придбана чи від кого успадкована. А списки книжок, як правило, подають відомості тільки про окремо взяту групу книжок монастирської книгозбірні в контексті конкретної ситуації. Теоретичне обґрунтування наукової вагомості маргінальних написів, необхідності їх виявлення та джерелознавчого опрацювання і публікації їхніх комплексів має місце в публікаціях польських книгознавців: Б. Бєнковської[510], А. Кавецької-Гричової[511], А. Косінського[512] Б. Коцовського[513], К. Пєкарського[514], М. Підлипчак-Маєрович, М. Сіпайлло[515]. Стаття українських істориків І. Войцехівської та

[510] Bieńkowska B. Kilka uwag i propozycji w sprawie badań księgozbiorów historycznych // Studia o książce. 1986. № 16. S. 3-31. Bieńkowska B. Badania regionalne w historiografii książki // Studia o książce. 1988. № 17. S. 17–32.
[511] Kawiecka-Gryczowa A. Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej. Wrocław, 1988.
[512] Kosiński A. Propozycja do instrukcji kartoteki proweniencyjnej starych druków // Krajobrazy przeszłości. Wrocław, 2009. S. 223–239.
[513] Kocowski B. Zadania i metody badań proweniencyjnych w zakresie starych druków // Przegląd biblioteczny. R. XIX. Z. 1–2. Warszawa, 1951. S. 72–84.
[514] Piekarski K. O zadania i metody badań proweniencyjnych // Przegląd Biblioteczny. 1929. № 3. S. 388–415.
[515] Sipayłło M. Fata libellorum // Rocznik Biblioteki Narodowej. 1968. № 4. S. 253–264. Sipayłło M. O metodzie badań proweniencyjnych starych druków // Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi. Warszawa, 1975.

М. Дмитрієнко в довіднику «Спеціальні історичні дисцспліни», присвячена маргіналістиці, має теоретично-узагальнюючий характер і є спробою віддзеркалити сучасний рівень розвитку цієї дисципліни у вітчизняній історичній науці[516].

Опрацювання маргіналій потребує залучення широкого кола матеріалів з таких історичних дисциплін, як палеографія, генеалогія, геральдика, нумізматика, історична географія, вимагає обізнаності з латинською, староукраїнською, старопольською мовами, давньою суспільно-політичною лексикою, церковною та юридичною термінологією.

Рукописні провенієнції є сегментом маргіналістики і одночасно складовою провенієнцій. В історичному книгознавстві до провенієнцій відносять записи різного виду, власницькі книжкові знаки, що несуть інформацію про приналежність конкретного примірника в минулому певній особі чи певній інституції. Екслібриси різного виду (гербові, шрифтові, вензельні, сюжетні) і техніки виконання (друковані, гравіровані, конгревні), суперекслібриси, печатки, шифри старих бібліотек засвідчують приналежність стародруку до книгозбірні, а відтак факт її існування в минулому і є документальною основою для бібліографічної, а часом і фізичної реконструкції давньої бібліотеки або її фрагмента. В комплексі всі вони інформують дослідника про долі конкретних примірників і формування бібліотечного фонду. Виконані на високому художньому рівні гравійовані екслібриси й суперекслібриси засвідчують статус книгозбірні, власницькі книжкові знаки надають фактографічний матеріал до історії бібліофільства та соціології читання, демонструють естетичні смаки колишнього власника, й у свій час були елегантними візитками бібліофілів. Актуальним є створення каталогів власницьких книжкових знаків, гостра потреба в яких відчувається при історико-книгознавчих та бібліотекознавчих дослідженнях.

Т. 1. S. 9–30.

[516] Войцехівська І., Дмитрієнко М. Маргіналістика // Спеціальні історичні дисципліни. Довідник : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ, 2008. С. 350–358.

Теоретично джерелознавче дослідження провенієнцій стародруків монастирських книгозбірень (відповідно як і стародруків будь-яких книгозбірень) може надати перспективну інформацію для відповіді на низку питань: про що оповідають провенієнції стародруків; які твори і яких авторів найчастіше траплялися у фондах монастирських книгозбірень; чи залежала (і наскільки) монастирська бібліотека від «спеціалізації» ордену та індивідуальних духовних уподобань; чи переміщалися книги між монастирями; які були приватні («ad usum») бібліотеки ченців, чи були серед цих книг бібліофільські видання; чи були і в якій кількості заборонені книжки в монастирських книгозбірнях, як з ними поводилися; чи носять сліди читання примірники монастирських бібліотек; про що інформують рукописні присвяти на монастирських стародруках; як висвітлюються шляхи надходження книжок до бібліотек; ескізи до картини втрат історичних монастирських книгозбірень (пожежі, евакуації, касації в XIX ст., світові війни, соціальні революції тощо); чим можуть бути корисними стародруки монастирських книгозбірень для сучасних дослідників різних профілів?

В історико-бібліотекознавчих та історико-книгознавчих дослідженнях можна виокремити такі основні функції, які виконують провенієнції: функцію документа, який фіксує факт існування бібліотеки чи факт володіння книжкою; функцію інструменту при віртуальній чи реальній реконструкції бібліотечного фонду або його частини; функцію дороговказу на шляху міграцій бібліотечних примірників та шляхів комплектації бібліотек різного рангу; функцію фактографічного джерела в дослідженні соціокультурної ролі того чи іншого видання твору чи наукової праці; функцію джерела для мікроісторії, яке суттєво може доповнити й поглибити знання про історію того чи іншого історичного періоду або регіону. З огляду на вагому роль провенієнцій у наукових дослідженнях, їх виявлення та атрибуція набувають надзвичайно важливого значення і ставлять на порядок денний актуальність підготовки каталогів різного виду провенієнцій, наприклад, каталогу екслібрисів чи каталогу суперекслібрисів, каталогу

власницьких книжкових знаків певної книжкової колекції чи фонду, публікації купівельно-цінових написів у стародруках.

З метою більш чіткої градації провенієнцій у процесі джерелознавчих досліджень, на нашу думку, слушно виокремлювати: провенієнції 1-го порядку – ті, які фіксують першого власника (особу чи інституцію) примірника після виходу у світ книжки; провенієнції 2-го порядку – ті, які інформують про наступних власників примірника, до яких він перейшов безпосередньо від першого власника, або дедуктивним методом їх можна вважати документально підтвердженими наступними власниками (подані у хронологічній послідовності); провенієнції 3-го порядку – ті, які оповідають про знаходження примірника в установах, що утворилися і функціонували після жовтня 1917 р. Кардинальні соціально-політичні зміни в житті суспільства тодішної Російської імперії, до яких призвів жовтневий переворот 1917 р., без перебільшення мали величезний вплив на долю книжкових фондів бібліотек різних рангів та рівнів. І відомості про долю давніх книгозбірень, які подають провенієнції 3-го рівня, відіграють важливу роль у реконструкції історії бібліотек та бібліографічній реконструкції їхніх фондів, є дороговказами в евристичній роботі із сучасними бібліотечними фондами.

По відношенню до конкретної досліджуваної книгозбірні провенієнційні записи її книжок можна виокремити в такі групи: 1) власницькі записи, які засвідчують походження книжок з фондів досліджуваної книгозбірні; 2) власницькі записи, які інформують про власника примірника (особу чи інституцію), у кого перебував він до того, як опинится в досліджуваній бібліотеці; 3) власницькі записи, які вказують бібліотеки (приватні, монастирські, громадські), до яких потрапив примірник після припинення діяльності досліджуваної бібліотеки або з інших причин, внаслідок яких його було вилучено з її фондів.

Проведене джерелознавче дослідження рукописних провенієнцій, що трапляються у стародруках досліджуваних монастирських бібліотек, дало

можливість запропонувати варіант їхньої систематизації та згрупувати за видовими ознаками в такий спосіб[517]. **До першої,** кількісно найбільшої групи відносяться обов'язково присутні власницькі записи констатуючого характеру про приналежність книжки до конкретної монастирської бібліотеки. Вони фіксували право власності монастиря на книжку і мали до певної міри юридичне значення. Окрім того, тепер вони ілюструють «переїзди» примірників з бібліотеки одного монастиря до бібліотеки іншого монастиря, які, очевидно, відбувалися у процесі обміну книжками або у процесі поповнення бібліотечних фондів менших за розмірами книгозбірень «молодших» за віком монастирів. Такі записи проставлено практично на всіх монастирських стародруках, найчастіше – на їхніх титульних аркушах. Вочевидь, залежно від керівництва монастиря і пильності префекта бібліотеки в одному примірнику такий власницький запис міг повторюватися кілька разів: на титульному аркуші, на останній сторінці книжки, на титульних сторінках окремих частин, з яких складався надрукований твір і які виділялися поліграфічно. Яскравим прикладом подібного випадку можуть бути стародруки з бібліотеки Вишнівецького монастиря босих кармелітів. На стародруках цієї монастирської книгозбірні в одній книжці такий запис може траплятися 3-4 рази.

Робити записи було обов'язком префекта бібліотек. Записи мали усталену, лаконічну форму: «Належить бібліотеці такого-то монастиря», «Записана до каталогу книжок такого-то монастиря», «[Книга] Бібліотеки такого-то монастиря» тощо. Ось конкретні приклади оригінальних написів констатуючого характеру з досліджених книгозбірень: a) «Conventus Visniovecensis Carmelitarum Discalceatorum», «Conventus Berdiczoviensis Carmelitarum Discalceatorum»; b) «Ad Bibliothecam Conventus Luceoriensis Ordinis Discalceatorum Sanctissimae Trinitatis de Redemptione Captivorum»,

[517] Тексти провенієнцій подаються мовою оригіналу зі збереженням орфографії та пунктуації. Скорочення слів, які трапляються в тексті, розкриваються і подаються у квадратних дужках. Непрочитані місця тексту, через нечіткість написання або згасаюче чорнило, позначаються трикрапкою і беруться у квадратні дужки. Позначенням [!] робиться акцент на особливостях в написанні оригінального тексту провенієнцій. Переклад написів подається за чинними нормами української літературної мови.

«Pro Collegio Luceoriensis Ordinis Sanctissimae Trinitatis»; «Conventus Berestecensis Ordinis Sanctissimae Trinitatis», «Pertinet ad Bibliothecam Conventus Berestecensis Ordinis Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum»; c) «Conventus Cremenecensis Patrum Reformatorum», «Applicat Bibliothecae Conventus Dedercaliensis Patrum Reformatorum»; d) «Residentiae Cremenecensis Societatis Jesu», «Collegii Cremenecensis Societatis Jesu»; «Collegii Luceoriensis Societatis Jesu»; «Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu», «Ex libris Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu»; «Collegii Brestensis Societatis Jesu», «Pro Collegio Brestensis Societatis Jesu»; e) «Bibliotheca Patrum Capucinorum».

Монастирські книгозбірні мали, окрім головної/генеральної бібліотеки, ще бібліотеки спеціальні, які, в залежності від цілеспрямованості, знаходилися при монастирських аптеках, інфермеріях, музичних бурсах, в закристіях, у професорів різних предметів викладання (філософії, риторики, граматики тощо). Цей факт теж фіксується маргінальними записами, наприклад: «Pro Apotheca» (Для аптеки), «Pro Choro» (Для хору). Примірники, які було включено до групи заборонених книг, мали напис «Prohibitus» (Заборонена [книжка]).

Другу групу складають поширені записи наративного характеру, в яких висвітлюються спосіб і обставини надходження книжок у власність особи чи інституції. В цій групі чітко виокремлюються: дарчі записи, донаційні записи, записи, що засвідчують успадкування монастирем книжок після смерті їхнього власника духовного сану або передачу книжок монастирю за розпорядженням померлої світської особи, купівельно-цінові записи. Група дарчих записів об’єднує різні види дарування: безпосередньо дарчі, коли книжку дарували як подарунок, зокрема й на дні народження; донаційні, коли книжка підносилася як дар монастирю і напис фіксував на пам’ять такий благодійний вчинок донатора; вкладні, коли книжка «вкладалася» до монастиря з метою спокутування власних гріхів та прогрішень рідних або за душі померлих родичів. Дарувальниками могли

бути світські особи – фундатори, бонефактори монастиря, парафіяни-офіродавці і особи духовного сану. У цій групі варто виділити записи-автографи на примірниках видань творів, які дарували автори монастирським бібліотекам або ченцям конкретно визначеного монастиря.

Стародруки є одним з основних і найбільш масовим джерелом книжкових цін через купівельно-цінові записи, і водночас ці записи можуть вказувати шляхи надходження книжок до бібліотеки. Книжкові ціни знаходяться в тісному зв'язку з історією та розвитком книжкової торгівлі, що, у свою чергу, пов'язане з виробництвом книги і шляхами її розповсюдження. Книжкова торгівля має вагоме значення для економічного та інтелектуального розвитку суспільства. Попит на книжки є своєрідним показником його культурного розвитку. Співвідношення між цінами книжок різного змісту може допомогти зрозуміти поступове видозмінення і зріст літературних зацікавлень суспільства, коло інтересів його різних верств. Вагоме значення має не тільки фіксація грошової суми, за яку була придбана книжка, а й місця купівлі та роки придбання. В такому разі фактичні дані мають географічну і хронологічну локалізацію, що дає інформацію для характеристики книжкового ринку, вартості конкретного видання, попиту на нього. Теоретично в купівельних записах можна натрапити на відомості не тільки про ціну книжки, але й про місце та умови придбання, соціальний стан покупця й продавця, місце їхнього проживання, датування події. Такий оптимальний набір фактів, який майже ідеально задовольняє вимоги дослідника, на практиці трапляється надзвичайно рідко. У випадку монастирських книгозбірень, чим більше буде зібрано даних про ціни їхніх примірників, тим чіткіше буде вимальовуватися картина витрат монастиря на придбання книжок, вартість видання того чи іншого твору, місця купівлі, інтенсивності поповнення бібліотечного фонду, відштовхуючись від дат виходу книжки і придбання її монастирем. Відтак буде менша вірогідність помилкових висновків при аналітичному аналізі матеріалу.

Третю групу складають давні рукописні шифри бібліотек, які віддзеркалюють схему розміщення бібліотечного фонду, та позначки, що вказують на тематичну систематизацію фонду (якщо такі є в книжці).

Четверту, найнечисельнішу, групу складають записи про виготовлення книжкових оправ, ремонт книжок та вартість цієї роботи.

Час написання досліджених маргіналій охоплює XVI–XVIII ст. Основна кількість написів датується XVIII ст. Вивчені нами стародруки містять паралельно провенієнції XIX–XX ст., які висвітлюють подальшу долю примірників. Практично всі записи, що стосуються монастирських книгозбірень, зроблено латинською мовою. Зазвичай провенієнції про приналежність примірника бібліотеці вміщено на титульних аркушах. Трапляються маргіналії і на форзацах та зворотах титульних аркушів. Практично відсутні маргіналії у формі посторінкових записів, які часто містять у собі кириличні стародруки.

Інформативність записів, як показує практична робота з ними, різна. Далеко не завжди вони містять максимально повну інформацію про пертиненцію примірника, титулатуру його власника, мету, дату, місце і ціну його придбанная, яку мріє отримати дослідник.

4.2. Провенієнції стародруків Луцького єзуїтського колегіуму. Про приналежність стародруків до книгозбірні Луцького єзуїтського колегіуму свідчать провенієнції констатуючого змісту у формі, наприклад «Collegii Luceoriensis Societatis Jesu» (Луцького колегіуму Товариства Ісусового). Більш поширені рукописні провенієнції засвідчують шляхи надходження книжок до Колегіуму, його зв’язки з бонефакторами. На частині стародруків після напису, який констатує приналежність книжки єзуїтській книгозбірні, проставлено рік надходження примірника до бібліотечного фонду чи внесення її до каталогу. Наприклад, «Bibliothecae Collegii Luceorienss Societatis Jesu. 1733» (Бібліотеки Луцького колегіуму Товариства Ісусового. 1733).

Як раніше зазначалося, луцький офіціал і каноник Миколай Олександр Рамулт дарував книжки колегіумній бібліотеці луцьких єзуїтів. Видання проповідей домініканця Йогана Херольта (Herolt; ?–1468) «Sermones de tempore et de sanctis» (Нюрнберг: друкарня Антона Кобергера, 1480; НБУВ, ВСРВ, шифр: ІА 162) має запис про надходження стародруку до колегіумної книгозбірні від М. О. Рамулта: «Ex dono P[erillistris] et R[evere]nd[issim] D[omi]ni Nicolai Alexandri de Zabłoyce Ramuldt Nomine Suffraganei Luceoriensis, Canonici, et Officialis Generalis Luceoriensis, Praepositi Ostrogiensis. Inscriptus Catalogo libroru[m] Collegii Luceoriensis Anno D[omi]ni 1650» (З дару найяснішого і найдостойнішого пана Миколая Олександра зі Заблойців Рамулта, луцького номінованого суфрагана, каноника та луцького генерального офіціала, острозького плебана, записана [книга] до каталогу книг Луцького колегіуму Року Божого 1650). За відомостями провенієнцій цього примірника шлях інкунабули до фонду НБУВ був досить звивистим. Ймовірно, шляхом обміну книжками, який практикувався між колегіумами, примірник потрапив до Берестейського колегіуму. Разом з берестейською книгозбірнею надійшов до бібліотеки Дорогичинського повітового дворянського училища, про що свідчить запис на форзаці: «Из библиотеки Дорогичинского училища». Подібний запис мають усі стародруки Берестейського єзуїтського колегіуму, які надійшли до Бібліотеки Київського університету св. Володимира в 1854 р. з Дорогичинського училища. Окрім того, примірник має шифр університетської бібліотеки «1855-1865». У фондах Науково-довідкової бібліотеки ДАВО зберігаються 5 стародруків із записами про надходження книг від М. О. Рамулта[518]. Серед них: «Commentaria I Salomonis proverbia» (Антверпен, 1635; НБ ДАВО, шифр: № 277) з провенієнцією: «P[atri] Nicolai Alexandri Ramulth de Zabloice A[nno] D[omini] 1637 D[ie] 20 Julii donatus ab eodem, Collegio Luceoriensi Soc[ietatis] Jesu 1653. 22 Novembri» (Отця Миколая Олександра Рамулта із Заблойців

[518] Карліна О. Бібліотека Луцького єзуїтського колегіуму наприкінці XVIII ст. // Książka. Biblioteka. Informacja. Między podziałami a wspólnotą. Kielce, 2012. S. 617.

Року Божого 1637 Дня 20 липня надана ним же Луцькому колегіуму Товариства Ісусового 1653. 22 листопада); праця єзуїта Ієроніма Дрекселія (Drexelius; 1581–1638) «Tomus secundus Indicibus illustratus et auctus concionatoriis» (S. l., s, a.; НБ ДАВО, шифр: № 221) з провенієнцією: 1) «Nicolai Alexandri Ramulth Canonici Vicarii in Spiritus et Officialis Generalis Luceorien[sis] Anno Domini 1644 Die 6 Junii Lublini m[anu] p[ropria]» (Миколи Олександра Рамулта, каноніка, вікарія… та луцького генерального офіціала, Року Божого 1644 дня 6 червня в Любліні рукою власною), 2) «Collegii Luceoriensis Soc[ietatis] Jesu» (Луцького єзуїтського колегіуму). Примірник праці фламандського єзуїта Корнелія Корнеліуса а Ляпіде (Cornelius Cornelii a Lapide, 1567–1637) «Commentarius in Iosue, Iudicum, Ruth, IV Libros Regum et II Paralipomenon… – T. 1, t. 2 [in 1 vol.]» (Антверпен, 1641–1642; НБ КНУ, шифр: С-166426), який нині зберігається у фонді відділу рідкісної книги НБ КНУ, має такі провенієнції: 1) «Ex dono Per Ill[ustrissimo] ac R[evere]ndissimo D[mino] Nicolai Alexandri Ramulth [берег акуша пошкоджено] Suffraganei, Canonici ac Officialis Generalis Luceor[iensis. A[nno] D[omini] 1653» (З дару найяснішого і найдостойнішого пана Миколая Олександра Рамулта […], суфрагана, каноника і луцького генерального офіціала. Року Божого 1653), 2) «Bibliothecae Seminarium Luceor[iensis]. № 102» (Бібліотека Луцької семінарії);

У 1640 р. до бібліотеки надійшли книги луцького каноника Бальтазара Тишки[519]. Він же виділив на потреби бібліотеки 1000 польських золотих з річним відсотком для колегіумної книгозбірні в 100 золотих. Провенієнційний запис на примірнику видання «Statuta Regni Poloniae» (Краків, 1563), укладеному королівським секретарем, любачівським каштеляном, перемишльським підкоморієм Яном Гербуртом (1508–1576), засвідчує надходження книжок до Луцького колегіуму від Бальтазара Тишки.

[519] Бальтазар (Бальцер) Тишка герба «Тжаска» – член «Товаритсва Ісуса», луцький канонік, фундатор монастиря отців бонифраторів у Луцьку (Niesiecki K. Herbarz polski. W Lipsku, 1842. T. 9. S. 173). Про харитативну діяльність Б. Тишки у публікації: Довбищенко М. Подвижник християнського милосердя, луцький канонік Бальтазар Тишка // Просемінарій. Медієвістика. Історія церкви, науки, культури. 2007. Вип. 6. С. 220–227.

Нині цей примірник зберігається в Колекції стародруків ЦДІАУК (ЦДІАУК, ф. 739, оп. 1. спр. 9)[520]. На титульному аркуші вміщено такі написи латинською мовою: «Venat. Ab Adm[odum] R[everendo] V[e]n[e]r[abilis] Tyszki, Can[onici] Luc[eoriensis]. 1640» (...від вельми достойного, глибоко шановного Тишки, луцького каноніка, 1640 р.), «Inscriptus Catalogo Librorum Collegii Luceor[iensis] Societ[atis] Jesu» (Записана до каталогу книг Луцького колегіуму Товариства Ісусового). На форзаці купівельний запис: «Hunc librum emi a Laurentio Rinikovio flor[enibus] Sex Coronoviae die ultima Oktobris a[nno] 1600» (Цю книжку купив у Лавріна Риниковського за шість флоренів у [Йогендорфі] в останній день жовтня року 1600), на арк. 1 запис: «Inscriptus Cathalogo librorum Laurentii Rinicowii» (Записана до каталогу книг Лавріна Риниковського), на арк. 318 запис: «Liber Statutorum Regni Poloniae comparatus per Laurentium Rinikowski in usum suum et amicorum su[orum]» (Книга «Статути королівства Польщі» придбана Лавріном Риниковським для користування власного і своїх друзів). Примірник має ще печатку бібліотеки Київського університету св. Володимира. Підтвердженням використання грошових сум Б. Тишки, виділених ним на бібліотеку, є записи на форзацах шістьох стародруків, виявлених під час евристичної роботи з фондом НБУВ. Через сто років після виділення грошей луцьким каноником на комплектування колегіумної бібліотеки отці єзуїти реалізовували їхнє цільове призначення. Це – п’ять примірників прижиттєвих видань творів єзуїта Яна Пошаковського (1684–1757): «Firment prawdy trzema gwiazdami rozumy dyssydentów oswiecaiący...» (Вільнюс, 1737; НБУВ, ВІК, інв. 3261105), «Rozdił swiatła od ciemności...» (Вільнюс, 1737; НБУВ, ВІК, інв. 3261105), «Konfessya albo Wyznanie Wiary jednostaynym konsensem y zgodą...» (Варшава, 1742; НБУВ, ВІК, інв. 3261103), «Lilia między ciernami, prawda miedzy błędami...» (Wilno, 1738; НБУВ, ВІК, інв. 2949599), «Prawda z Orłem y Strzałą nad kacerskimi błędami gorująca...» (Вільнюс, 1740; НБУВ, ВІК,

[520] Опис видання подається у: Каталог стародрукованих книг, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (ЦДІАК України). 1494–1764 рр. Київ, 1999. С. 25–26, № 9.

інв. 2949599) – перші два і останні два друки складають конволюти, і примірник твору князя Станіслава Вінцентія Яблоновського (1694–1754) «Tacyt polski» (Львів, 1744; НБУВ, ВІК, інв. 3261104). Названі стародруки, окрім печатки бібліотеки Київського університету св. Володимира, мають на форзацах ще записи, які засвідчують приналежність книжок до колегіумної книгозбірні та шлях їхнього надходження: «Collegii Luceoreinsis Societatis Jesu» та «Bibliothecae Collegii Luceoriensis Societatis Jesu accessit ex summa Tyszkana Anno Domini 1750» (Бібліотеки Луцького колегіуму Товариства Ісусового. Надійшла з тишківських грошових сум Року Божого 1750). У НБ ДАВО нині теж зберігаються примірники з колегіумної книгозбірні, пов'язані з іменем Б. Тишки: примірник твору єзуїта Каспара Дружбицького (1609–1662) «Sol in virtute sua Jesus Christus Salvator Mundi…» (Краків, 1662; НБ ДАВО, шифр: № 222): «Ex fundatore Perillustris Tyszka Canon[ici] Luceoriensis» (З фундації найяснішого Тишки луцького каноника); примірник твору єзуїта Ієремії Дрекселія «Opera omnia duobus nunc voluminibus comprehensa…» (Антверпен, 1643; НБ ДАВО, шифр: № 220): «Collegii Luceoriensis Sicietatis Jesu, emptus in duobus tomis flor[enibus] 43» (Луцького єзуїтського колегіуму, куплена у двох томах за 43 флорени), «Sumptu Perillistr[is] R[evere]ndi D[omi]no Baltasarius Tyszka Officialis Luc[eoriensis]. Oretur pro Eo» (Коштом найяснішого достойного пана Бальтазара Тишки, луцького офіціала. Молися за нього); примірник твору іспанського єзуїта Антоніо де Ескобар-і-Мендоза (Escobar et Mendoza) «In Evangelia Temporis commentarii Panegiricis moralibus illustrate. – Vol. 1» (Ліон, 1648; НБ ДАВО, шифр: № 230): «Accesit Bibliothecae Collegii Luceoriensis Societatis Jesu ex summa Tyszkana Anno Domini 1749» (Надійшла до Бібліотеки Луцького колегіуму Товариства Ісусового з тишківських грошових сум Року Божого 1749).

Як засвідчують провенієнції, до бібліотеки луцьких отців єзуїтів надійшли книжки луцького кафедрального каноника, королівського секретаря Олександра Владислава Могильницького після його смерті.

Примірник видання ухвал Гнезненських Синодів «Constitutiones Synodorum metropolitanae Eccl. Gnesnensis…» (Краків, 1630; НБУВ, ВІК, шифр: 1844-927/932) на титульному аркуші має такий запис латинською мовою: «Inscriptus Catalogo librorum Collegii Luceoriensis Soc[ietatis] Jesu post mortem […] A[dmodum] R[everendo] P[atri] Alexandrii Mogilnicki Cano[nici] Luceorien[sis] 1671» (Записано до каталогу книжок Луцького єзуїтського колегіуму після смерті... вельми достойного отця Олександра Могильницького, луцького каноника 1671). У бібліотеці Державного архіву Волинської області зберігається стародрук з подібним записом. Це праця іспанського теолога Дієго де ля Вега «Paradisus gloriae Sanctorum…» (Кельн, 1612; НБ ДАВО)[521].

Свої опубліковані праці дарували Луцькому колегіуму автори – члени Товариства Ісусового. Згадуваний раніше Петро Квятковський, проповідник і префект школи в Острозі в 1711–1712 рр.[522], надав примірник своєї праці «Collectanea ascetica exercitiis spiritualibus S. Ignatii fundatoris Societatis Jesu accomodata…» (Аугсбург; Краків, 1741; НБ ДАВО, шифр: № 244) для колегіумної бібліотеки вже в 1742 р., як засвідчує цей факт провенієнція: «Pro Bibliotheca Collegii Luceoriensis SJ dono oblatus ab Authore. 1742» (Для Бібліотеки Луцького єзуїтського колегіуму одержана від Автора 1742 року). Адріан Мясковський, професор математики та догматичної теології в єзуїтських колегіумах, провінціал Ордену в 1708–712 рр.[523], подарував примірник свого теологічного твору «Deus Homo seu Incarnatio Verbi Divini et excellencia… Virginis Mariae» (Прага, 1728; НБ ДАВО, шифр: № 323/2) члену Товариства Ісусового в Луцьку Антонію Сенюті. Дарчий напис має такий текст: «Reverendo Patri in Christo Patri Antonio Sieniuta Societatis Jesu Luceoriae R[evere]ndi Patres servus in Christo Auctor m[anu] p[ropria]» (Достойному Отцю у Хресті Отцю Антонію Сенюті, члену Товариства

[521]Карліна О. Бібліотека Луцького єзуїтського колегіуму наприкінці XVIII ст. // Książka. Biblioteka. Informacja. Między podziałami a wspólnotą. Kielce, 2012. S. 617.
[522] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995. Kraków, 2004. S. 351.
[523]Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwyю 1564–1995. Kraków, 2004. S. 418.

Ісусового у Луцьку, слуга у Хресті достойний Отець Автор рукою власною). Як свідчить другий запис на примірнику, опісля книга влилася до колегіумної бібліотеки: «Applicatus Bibliothecae Collegii Lueoriensis Societatis Jesu» (Надійшла до Бібліотеки Луцького єзуїтського колегіуму). Адресат напису, Антоній Сенюта (1696–1762), особа відома в історії Ордену єзуїтів на теренах Речі Посполитої. Він народився в Луцьку, був професором філософії і математики, обіймав посаду префекта колегіумної школи в Луцьку, згодом, – у 1730–1744 рр., суперіора у Кременці та ректора в Сандомирі в 1744–1747 рр. і Краснимставі в 1752–1757 рр. Він керував будівництвом костелу в Кременці[524].

Провенієнційні записи фіксують факт дарування авторами своїх друкованих творів ректору Луцького єзуїтського колегіуму Юзефові Шембеку (1671–1719). Ю. Шембек викладав курси моральної і полемічної теологій, філософії та математики у різних єзуїтських колегіумах. Посаду ректора у Луцьку обіймав у 1715–1719 рр.[525]. Згадуваний С. Щанецький подарував йому примірник своєї проповіді «Kazanie przy... dziękczynieniu za dekret kanonizacji bł. Stanisława Kostki» (Краків, 1715; шифр: Ossol. XVIII-14426-IV) з таким написом: «Reverendo P[at]ri in Christo P[at]ri Josepho Szembek Rectori Coll[egii] Soc[ietatis] Jesu. Servus in X[rist]o Autor m[anu] p[ropria]» (Достойному во Христі отцю Юзефу Шембеку, ректору колегіуму Товариства Ісусового. Слуга во Христі Автор рукою власною). Франтішек Гейнц (Heitz, Hintz; 1668–1729), суперіор колегіуму в Мальброку, засновник місії в Ельблонгу, автор полемічних творів і панегіриків[526], подарував луцькому ректору примірник свого панегірика «Zazdrosny nieba i ziemią o herbowne... Piotra... Przebendowskiego... jabłko koncert» (Б. м., [1711]; шифр: Ossol. XVIII-14341-IV) з написом: «R[evere]ndo Patri Josepho Szembek

[524] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 616.
[525] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 660.
[526] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 212.

Coll[egii] Luceor[iensis] Rectori» (Достойному отцю Юзефу Шембеку, ректору Луцького колегіуму)[527].

Ректор Луцького колегіуму Франтішек Ігнацій Сєвєрський (1644–1710; посаду ректора обіймав у 1694–1700 рр.)[528] отримав у подарунок від автора-єзуїта Юзефа Домагальського (1655–1710) примірник казання «Trybunał Główny Koronny… przywitany w Kościele trybunalskim piotrkowskim» (Каліш, 1695; шифр: Ossol. XVII-15033-IV). Ю. Домагальський впродовж своєї діяльності в Ордені обіймав різні посади: був професором риторики і полемічної теології, префектом шкіл у Львові, регенсом шляхетського конвікту в Острозі, був проповідником і автором казань[529]. Примірник має такий напис: «R[verend]o P[at]ri Rectori Collegii Luceoriensis S[ocietatis] Jesu [Frantiszkowi Siewierskiemu]» (Достойному отцю ректору Луцького колегіуму Товариства Ісусового [Франтішкові Сєвєрському])[530].

Член Товариства Ісусового, теоретик ораторського мистецтва, аскетичний письменник, історик Ян Квяткевич (1629–1703)[531] подарував примірник свого твору «Zodiacus Poloniae» (Б. м., [1678]; Ossol. XVII-16444-IV) Станіславові Лещинському з дарчим написом: «R[evere]ndo Magistro Stanislao Leszczyński S. J. Luceorien[sis]. Author R[everendus] P[ater] Joannes Kwiatkiewicz L. S. J.» (Достойному Магістру Станіславу Лещинському, [члену] луцького Товариства Ісусового. Автор достойний отець Ян Квяткевич)[532]. Адресат С. Лещинський (1656–1714) у 1704–1705 рр. виконував обов'язки ректора Луцького колегіуму, опісля був на посаді секретаря провінціала Польської провінції і послідовно ректором колегімів у

[527] Kosiński J. A., Szczepaniec J. Rękopiśmienne dedykacje autorskie XVI–XVIII wieku w zbiorach starych druków Biblioteki Ossolineum. Wrocław, Warszawa, Kraków,1964. Z. 16. S. 196, 204.
[528] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 618.
[529] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 127.
[530] Kosiński J. A., Szczepaniec J. Rękopiśmienne dedykacje autorskie XVI–XVIII wieku w zbiorach starych druków Biblioteki Ossolineum. Wrocław, Warszawa, Kraków,1964. Z. 16. S. 193.
[531] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 351.
[532]Kosiński J. A., Szczepaniec J. Rękopiśmienne dedykacje autorskie XVI–XVIII wieku w zbiorach starych druków Biblioteki Ossolineum. Wrocław, Warszawa, Kraków,1964. Z. 16. S. 199.

Кракові та Любліні[533]. В час написання дарчого запису С. Лещинський очевидно викладав у Луцькому колегіумі.

Дарували книжки і представники білого духовенства. Луцький біскуп Стефан Богуслав Рупневський подарував у 1722 р. для бібліотеки примірник твору Яна Фридеріка Сапіги (1680–1751) «Monumenta antiquitatum Marianorum… Deipare de Guadalupe Codnensis» (Warszawa, 1721; НБ ДАВО, шифр: № 480) через рік після виходу його у світ. На титульному аркуші стародрука вміщено про це запис: «Collegio Luceoriensis ex dono Ill[ustrissimi] Staphani Rupniewski Episcopi Luceoriensis. 1722» (Луцького колегіуму з дару найяснішого Стефана Рупневського, луцького біскупа). Луцький і берестейський біскуп Франтішек Антоній Кобельський подарував колегіумній бібліотеці примірник праці Каспара Схота (1608–1666) «Magiae universalis nature et artis» (Вюрцбург, 1657; НБУВ, ВІК, шифр: Mik. 94). Запис на титульному аркуші 2-ї частини стародруку інформує про це: «Bibliot[hecae] Collegii Luceoriensis S[o]c[ie]t[a]tis Jesu Ex dono Illus[trissi]mi Reverend[i]s[simi Francisci Kobielski Praepos[itis] et Official[is] Cathedr[alis] Luceoriensis» (Бібліотеки Луцького єзуїтського колегіуму з дару найяснішого, найдостойнішого Францішка Кобельського, кафедрального настоятеля і луцького офіціала).

Три стародруки з провенієнціями Луцького єзуїтського колегіуму невстановленим документально шляхом потрапили до родової бібліотеки волинських шляхтичів Мікошевських герба Домброва (НБУВ, ВІК, шифри: Coll. Mik. 29 (2°), Coll. Mik. 94 (4°), Coll. Mik. 115 (4°)). У 1805 р. за заповітом останнього власника, житомирського межового коморника Франтішка Мікошевського, бібліотеку було передано до Волинського ліцею у Кременці. В ліцейській книгозбірні вона зберігалася компактно, окремою структурною частиною. Згодом, після відкриття Київського університету св. Володимира і передачі ліцейської книгозбірні до університетської бібліотеки, бібліотека Мікошевських в її складі опинилася в Університеті. У 1927–

[533] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 360─361.

1928 рр. фундаментальну бібліотеку Київського університету св. Володимира було передано до ВБУ (тепер НБУВ), де нині вона зберігається окремою колекцією. Ось ці три примірники: праця польського єзуїта, архітектора і математика Станіслава Сольського (1622–1701) «Geometra polski» (Краків, 1683; НБУВ, ВІК, шифр: Coll. Mik. 29; старий шифр «Math.: X1») з такими провенієнціями: «Inscriptus Catalogo libror[um] Coll[egii] Luceor[iensis] S[ocietatis] Jesu» (Записано до каталогу книжок Луцького єзуїтського колегіуму), шрифтовий екслібрис Ф. Мікошевського «F. Mikoszewski. R. 1800»; праця німецького фізика, математика, єзуїта Каспара Схота (1608–1666) (Schott) «Magiae universalis naturae et artis» (Вюрцбург, 1657; НБУВ, ВІК, шифр: Coll. Mik. 94; старий шифр: «Math.: T1»), яка має такі провенієнції: «Biblioth[eca] Collegii Luceoriens[is] S[o]c[ieta]tis Jesu Ex dono Illus[strissi]mi Reverend[is]s[i]mi Francisci Kobielski Praepos[iti] et Official[is] Cathedr[alis] Luceorien[sis]» (Бібліотеки Луцького єзуїтського колегіуму з дару найяснішого, найдостойнішого Францішка Кобельського, настоятеля і луцького кафедрального офіціала), шрифтовий екслібрис Ф. Мікошевського «F. Mikoszewski. R. 1800»; праця угорського єзуїта Мартіна Шент-Івані (Szent-Jvani) «Curiosa et selectiora variarum scientiarum miscellanea…» (Трнава, 1691; НБУВ, ВІК, шифр: Coll. Mik. 115; старий шифр: «Miscel.: P1»).

Серед рукописних провенієнцій колегіумних стародруків є купівельні записи XVII–XVIII ст., які надають інформацію про закупівлю книжок для монастирської книгозбірні[534]. Тут варто підкреслити, що для наукового джерелознавчого опрацювання купівельно-цінових маргіналій, коли є така можливість, необхідно залучати й інші джерела: відомості про фігурантів запису, нумізматичний аналіз зафіксованих грошових одиниць, компаративний аналіз вартості придбаної книги із цінами на інші товари. Джерелами про ціни на різні товари (наприклад, збіжжя, худобу, ювелірні

[534] Ціборовська-Римарович І. Купівельні записи стародруків Луцького єзуїтського колегіуму: форма та інформативність. Тези // Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовтня 2023 р.). Київ, 2023. С. 968–971.

вироби тощо) можуть стати: 1) купівельно-цінові записи у стародруках, в яких трапляється інформація про купівлю не тільки книжок, але й інших товарів; 2) майнові документи; 3) судові документи; 4) листування; 5) інформація, яка міститься в опублікованих книгознавчих виданнях. В роботі необхідно брати до уваги дані про час і регіон придбання книжки та інших товарів, намагаючись, щоб вони, якщо не співпадали, то були наближеними один до одного. Варто відмітити, що для Луцького колегіуму збереглися фрагментарні відомості про суми, виділені на монастирську бібліотеку в той чи інший період її функціонування. Вони містяться в Римському архіві Товариства Ісусового.

У частині представлених купівельних записів стародруків Луцького колегіуму вказано рік придбання книжки, у частині – рік придбання і суму, за яку купили примірник. Шкода, але у виявлених купівельних записах місця купівлі не вказуються. Це значно применшує їхню інформативність. Дата закупівлі примірника кидає світло на швидкість надходження видань до бібліотеки від часу публікації. У записах з книжковими цінами фігурують три види грошових одиниць: тинфи (тимфи)[535], флорени[536] і гроші. Серед виявлених 12 купівельно-цінових записів луцьких стародруків три датуються XVII ст., дев'ять – XVIII ст.

Примірник другого видання книги францисканця-обсерванта Міхаеля де Кальво (de Calvo) «Assumpta praedicabilia super omnia quadragessimae Evangelia hoc est Sermones morales…» (Кельн, 1668; НБ ДАВО, шифр: № U4) було куплено 1722 р. за 10 флоренів. Книга німецького католицького пастора у Бібербаху, автора духовних творів Антона Гінтера (Ginther, 1655–1725)

[535] Тимф (=Ахтценгрошен) – був в обігу в Речі Посполитій та Пруссії. 1 тимф = ¼ таляра (срібна монета, карбувалася з кінця XV ст.). Вартість тимфа погіршилася з війною зі Швецією (1654–1660 рр.), тоді вартість монети впала до 1/5 талера. Спочатку її номінал був 30 грошів, що дорівнював 1/3 талера. Назва походить від прізвища торунського міняли Тимфа, який почав карбувати цю грошову одиницю. У 1652–1667 рр. вартість тимфа (= гульдентимфа) впала до 18 грошів. У великій кількості тимфи вироблялися з 1749 р. до початку 7-ї війни (1756–1763 рр.), коли починають суттєво знецінюватися, тож випуск монети припинився у 1765 р.

[536] Флорен – спочатку поточна назва в Речі Посполитій монети «червоний злотий», яка згодом перейшла на польську назву злотого, яка означала срібну монету. Назва «флорен» походить від золотого дуката, монети з назвою міста Флоренції, де почали карбувати її від 1252 р.

«Cursus Israel et Aurica Ejus, Duens hominem Christianum per Exempla Christi Domini, B. V. Mariae, & Sanctorum ejus, quarum festa in Ecclesia Dei per annum coluntur in Coelum Opus… – Pars secunda…» (Ділінген, 1722; НБ ДАВО, шифр: № 203) була придбана в 1735 р.: «Ex Bibliotheca Collegii Luceoriensis Societatis Jesu. Emptus 1735» (З бібліотеки Луцького колегіуму Товариства Ісусового. Придбана 1735 року). Видання «Sanctissimi Domini Nostri Domini Clemenis Papae XI constitutio unigentius Theologice propugnata. – T. 2, 3» (Рим, 1719, 1721; НБ ДАВО, шифри: № 205, 206) було придбано за 27 флоренів через два роки після виходу у світ третього тому: «Luceoriensis Collegii S[ocietatis] J[esu]. 1723, comparatus fl. 27» (Луцького колегіуму Товариства Ісусового. 1723 року, придбана за 27 флоренів). Примірник твору єзуїта Мартіна Дельріо (Delrio; 1551–1608) «Disquisitionum magicarum libri sex...» (Кельн, 1657; НБ ДАВО, шифр: № 211) було куплено у 1724 р.: «Coll[egii] Luceor[iensis], compar[atus] 1724» (Луцького колегіуму, придбана 1724 року). Зібрання творів єзуїта Ієремії Дрекселіуса (Drexelius; 1581–1638) у двох томах «Opera omnia duobus nunc voluminibus comprehensa, & et libellis ante hoc non editis aucta... / Studio ac labore... Petri de Vos... Eremitae Augustiniani» (Антверпен, 1643; НБ ДАВО, шифр: № 220) були куплені у жовтні 1645 р. за 43 флорени через два роки після публікації: «Collegii Luceoriensis Societatis Jesu, emptus in duobus Tomis floren[ibus] 43. Anno 1645 Mense Octobri» (Луцького колегіуму Товариства Ісусового, куплена у двох томах за 43 флорени 1645 року). Книга іспанського єзуїта, богослова Фердинанда де Кастро Палао (de Castro Palao; 1581–1633) «Operis moralis; De virtutibus, et vitiis contrariis in varios Tractatus, & Disputationes Theologicas distributi Pars quinta… – Editio ultima, et mendis expurgata» (Ліон, 1664; НБ ДАВО, шифр: № 239) була придбана за 10 тинфів 1714 р.: «Collegii Luceoriensis Societatis Jesu emptus tynforibus 10 Anno 1714» (Луцького колегіуму Товариства Ісусового куплена за 10 тинфів 1714 року). Твір зальцбурзького архієпископа Христофора Зельгамера (Selhamer) «Tuba tragia seu Historiae hororis plenae Dominicis per Annum concionatorio ritu aptate...» (Нюрнберг, 1699; НБ ДАВО,

шифр: № 235) було придбано в 1722 р. за 14 флоренів: «Collegii Luceoriensis Societatis Jesu An[no] D[omini] 1722 emptus fl. 14» (Луцького колегіуму Товариства Ісусового Року Божого 1722 куплена за 14 флоренів). Видання твору єзуїта Антонія Свєрчинського «Atrium Sapientiae apertum...» (Львів, 1716; НБ ДАВО, шифр: № 426) було куплено за два флерени пять грошей: «Collegii Luceoriensis Soc[ietatis] Jesu 1720 fl. 2 gr. 5» (Луцького колегіуму Товариства Ісусового [куплена] у 1710 р. за 2 флорени 5 грошей). Праця єзуїта Яна Квяткевича «Eloquentia reconditior...» (Познань, 1689; НБ ДАВО, шифр: № 243) була куплена 1719 р. за три флорени і 15 грошей: «Collegii Luceoriensis Soc[ietatis] Jesu 1719 comparatus fl. 3 [gr.] 15». Перший том твору домініканця Ігнація Кутіно (Coutino) «Mariale, sive Conciones super Evangelia Festivitatum Sacratissimae Virginis Mariae... – T. 1» (Кельн, 1661; НБ ДАВО, шифр: № 261) було куплено 1690 р. для кафедральних проповідників: «Collegii Luceoriensis Societatis Jesu Anno 1690 emptus pro Concionatores Cathedrali» (Луцького колегіуму Товариства Ісусового 1690 року куплена для кафедральних проповідників). Праця іспанського єзуїта Франциска де Мендоза (de Mendoza) «Commentariorum in quatuor libros Regum. – T. 2. – Editio postrema» (Ліон, 1617; НБ ДАВО, шифр: № 310) була придбана через 12 років після виходу її у світ: «Ex Bibliotheca Collegii Luceoriensis Societatis Jesu emptus A[nno] D[omini] 1629» (З бібліотеки Луцького колегіуму Товариства Ісусового куплена Року Божого 1629). Примірник видання праці доктора медицини Яна Йонстона (Ionstonus Polonus; 1603–1675) «Naturae Constantia, seu Diatribe…» (Амстердам, 1632; НБУВ, ВСРВ, шифр: R. 5764) має таку провенієнцію про купівлю книги: «Bibliothecae Collegii Luceoriensis Soc[ietatis] Jesu emp[tus] 1745 Sept[embris] 26 d[ie]» (Бібліотеки Луцького колегіуму Товариства Ісусового, куплена 1745 [року] вересня 26 дня).

Описані купівельно-цінові провенієнції луцької книгозбірні демонструють форму та інформативну наповненість такого виду написів і доводять їхню вагомість у книгознавчих дослідженнях та вивченні історії книжкової торгівлі.

4.3. Провенієнції стародруків Острозького єзуїтського колегіуму

Провенієнції та власницькі книжкові знаки на примірниках стародруків книгозбірні Острозького єзуїтського колеґіуму демонструють джерела комплектування монастирської бібліотеки, коло зв'язків орденського осередку з авторами деяких друкованих творів, висвітлюють долю книжок після касації Товариства Ісусового в 1773 р. Вони фіксують факт існування інших приватних книгозбірень, відомості про які загубилися в часі. Окрім того, як свідоцтва культурного рівня певних суспільних груп, до яких належали власники книжок, вони несуть цінний інформаційний матеріал історичного та біографічного змісту. Практично всі виявлені книжки з бібліотеки цього навчального закладу мають провенієнції, які свідчать про приналежність їх у минулому Острозькому єзуїтському колеґіуму. Найбільш поширений з них такий: «Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu» (Острозького колеґіуму Товариства Ісусового), проте трапляються й варіанти: «Ex libris Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu» (З книжок Острозького колеґіуму Товариства Ісусового), «Inscriptus Catalogo librorum Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu» (Записана до каталогу книжок Острозького колеґіуму Товариства Ісусового), рідше – «Bibliothecae Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu» (Бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму). Окремим написом позначався спеціалізований підрозділ книгозбірні, який знаходився в монастирській аптеці – «Pro Apotheca Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu» (Для Аптеки Острозького колеґіуму Товариства Ісусового). Присутність в усіх цих примірниках провенієнцій засвідчує ретельне дотримання правил, за якими префект єзуїтської бібліотеки повинен був відмічати книжки, що належали колеґіуму, резиденції чи місійному дому. Характерною рисою, яка вирізняє записи на стародруках Острозького колеґіуму, є фіксація додаткової інформації про час надходження книжки до бібліотеки або внесення її до бібліотечного каталогу[537].

[537] Ціборовська-Римарович І. Книгозбірня Острозького єзуїтського колегіуму: джерела про комплектацію бібліотечного фонду та їх інформативна наповненість // Острозька давнина. 2013. Вип. 2. С. 114–120.

Кількісно незначні провенієнції XIX – першої половини XX ст. в історії єзуїтського книгозбірні відіграють роль дороговказів на шляху розпорошення її фондів. Деякі примірники, наприклад, «Tragoediae» Сенеки (Венеція, 18.VII.1493; НБУВ, ВСРВ, шифр: ІА 287), мають круглу печатку бібліотеки Волинської православної духовної семінарії з написом: «Фундаментальная Библиотека Волынской Духовной Семинарии». Низку стародруків, зокрема видання «Rerum Hungeriarum scriptores varii historici, geographici ex veteribus plerumue, sediam fugientibus editionibus revocati…» (Франкфурт, 1600; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 11/№ 10), позначено овальною печаткою бібліотеки Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії із записом: «Sigillum Bibliotheca Seminarii Luceor-Zytomeriensis». За аналогічними «слідами» можна встановити колишнє перебування у складі бібліотеки Київської духовної академії примірника видання творів Вергілія «Opera Vergiliana» (Ліон, 1517; НБУВ, ВІК, шифр: Pal. 1246) та праці «Sparta Polska…» домініканця Ігнатія Ковнацького (?–1707), присвяченої чудотворній іконі Божої Матері в костелі Луцького домініканського монастиря (Замостя, 1703; НБУВ, ВІК, шифр: CVIII 4/134).

Якщо аналізувати стародруки острозької єзуїтської книгозбірні, які знаходяться у фондах НБУВ, як джерелознавчу базу, то констатуємо брак на їхніх сторінках великої кількості розлогих та інформативних записів. Це можна пояснити тим, що присутність провенієнцій унормовувала інструкція, випущена VII генеральною конгрегацією Товариства Ісусового. За її вказівками належало на всіх книжках орденських осередків, навіть на тих примірниках, які знаходилися в особистому користуванні, зазначати тільки назву згромадження, до якого вони належали[538]. Фонд острозької книгозбірні формувався традиційними шляхами купівлі, дарування, обміну книжками з іншими орденськими осередками, успадкування книжок померлих ченців.

[538] Grzebień L. Otganizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku // Archiwa, Biblioteki i Muzea kościelne. Lublin, 1975. T. 31. S. 239.

Найбільшу інформацію провенієнції надають про дарування книжок колеґіуму. Наведемо найяскравіші з них. Як раніше зазначалося, основу бібліотеки склала книгозбірня острозького плебана (з 1623 р.), луцького офіціала і каноника Миколая Олександра Рамулта (?–бл. 1658), яка за тестаментом була передана острозьким отцям єзуїтам[539]. Два записи на титульних аркушах стародруків свідчать про їхню приналежність отцю Рамулту. Нотатки ці погано збережені, мають згасаючі тексти, але можна точно прочитати початок: «P. Nicolai Alexandri de Zabloice Ramult […]». Одна з цих книжок – прижиттєве видання твору іспанського єзуїта Луїса Ла Пуенте (лат. Ludovicus de Ponte; 1554–1624) «Meditationes de praecipuis fidei nostrae mysteriis» (Кельн, 1619; НБУВ, ВІК, шифр: Ostr. SJ B798/2), інша – твір відомого польського проповідника часів короля Стефана Баторія Станіслава Соколовського (1536–1593) «Iustus Ioseph siue In Iesu Christi Domini Nostri mortem et passionem… meditations…» (Краків, 1586; НБУВ, ВІК, шифр: Ostr. SJ B769).

Примірник «Aristotelis logica, ex accurate recognitione Nicolai Gruchij ad Ioachimi Peronji et suam interpretationem…» (Ліон, 1584; НБУВ, ВІК, шифр: Ostr. SJ A2022) має запис про дарування книжки колеґіумній бібліотеці отцем Манастирським: «Collegii Ostrogiensis Soc[ieta]tis Jesu A[nno] 1749 ex dono P[atri] Manastyrski» (Острозького єзуїтського колеґіуму року 1749 з дару отця Манастирського). Дарувальник Антоній Бенедикт Манастирський (1705–1775) у 1747–1750 рр. був професором філософії в Острозі[540].

Провенієнції острозьких примірників фіксують факти розповсюдження значної кількості праць членів Ордену єзуїтів на українських землях. Зокрема, представляють інтерес записи на примірниках творів теолога-єзуїта Ґ. Ґенґеля. У книгозбірні острозьких отців єзуїтів знаходилися видання семи його творів. Детальніше джерелознавчий аналіз провенієнцій примірників

[539] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 483.
[540] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 405.

досліджуваних монастирських бібліотек та репертуар ґенгелівських творів представлено у 3-му розділі дисертації.

Бібліотечний примірник твору єзуїта Яна Крашевського (1631–1708)[541], який у 1706–1708 рр. виконував обов'язки віцепровінціала Польської провінції Товариства Ісусового, – «Norma Evangelica in Sanctorum gestis revolucens…» (Каліш, 1698; НБУВ, ВІК, шифр: Ostr. SJ A1532) має дарчі записи, зроблені на форзаці одним каліграфічним почерком. Очевидно, їх слід сприймати як одне речення, що складається з двох частин: «Pro Collegio Ostrogiensis Soc[ietatis] Jesu» (Острозькому колеґіуму Товариства Ісусового) та «Reverendo Patri in X[ris]to P[atri] Paulo Zawilski Rectori Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu Venerationis ergo» (Достойному отцю у Господа, отцю Павлові Завільському, ректору Острозького колеґіуму Товариства Ісусового з повагою). Першу частину запису повторено тричі, другу, більш розлогу, – двічі.

Дарувальник згаданого вище видання Ян Крашевський керував колеґіумами в Перемишлі, Каліші та Ярославі і мав авторитет одного з найосвіченіших діячів Ордену свого часу[542]. Адресат Павло Завільський відомий як ректор Острозького колеґіуму в 1696–1702 рр. Згодом, у 1718–1724 рр., він перебував на посаді регента шляхетського конвікту цього ж навчального закладу[543]. Можливо, книжка тоді була подарована йому автором.

З ім'ям Павла Завільського пов'язані ще два стародруки з колеґіумної бібліотеки. Один з них – прижиттєве видання іншої праці Яна Крашевського «Cursus gratiae Dei viatores ad metam gloriae aeternae provehens praxi Exercitiorum Spiritualium S. P. Ignatii instructus» (Краків, 1703; НБУВ, ВІК, шифр: Ostr. SJ № 992 н.к.) із записом: «Coll[egii] Ostrogien[sis] Soc[ietatis] Jesu Dono P[auli] Zawilski S[ocietatis] J[esu]» (Острозького єзуїтського колеґіуму. Подарована Павлом Завільським, членом Товариства Ісусового).

[541]Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 328.
[542] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 328.
[543] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 483.

Ще одне видання – примірник прижиттєвої публікації твору єзуїта Антонія Свірчинського (1671–1728) «Atrium sapientiae apertum…» (Львів, 1716; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 4474). На його титульному аркуші вміщено запис, майже ідентичний попередньому: «Collegii Ostrogiensis Soc[ietatis] Jesu Dono P[atris] Pauli Zawilski S[ocietatis] J[esu]» (Острозького єзуїтського колеґіуму, подарована отцем Павлом Завільським, членом Товариства Ісусового).

У книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму знаходилися п’ять примірників львівських видань праці Т. Ю. Крусинського, джерелознавчий огляд яких представлено у 3-му розділі дисертації.

Примірник першого видання твору Адріяна Мясковського (1657–1737) «Deus in essentia unus, in personis tribus, sex disputationibus theologiae propugnatus…» (Прага, 1723; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 2345) має дарчий запис автора одному з членів острозького згромадження: «Reverendo Patri in Christo Patri Nicolao Kieremowicz Societatis Jesu Regenti Convictus nobilium Ostrogiensis offert R[evere]ndi Patris Servus in Christo Author S[ocietatis] J[esu] m[anu] p[ropria]» (Достойному отцю у Господа, отцю Миколаю Керемовичу, члену Товариства Ісусового, реґенту Острозького шляхетського конвікту, дарує достойного отця слуга у Господа, член Товариства Ісусового, Автор, рукою власною). Миколай Керемович займався місіонерською діяльністю в Острозі, функції регента у шляхетському конвікті виконував у 1725–1730 рр., а наступні три роки був ректором колеґіуму[544]. Автор книжки – член Товариства Ісусового Адріян Мясковський герба Боньча, відомий богослов, професор з багаторічним досвідом викладання математики, філософії і теології, керував колеґіумами в Познані, Кракові та Ярославі, Домом професів у Кракові та Польською провінцією Ордену єзуїтів[545].

Примірник твору єзуїта Каспара Дружбицького (1587–1662) «Exercitia tironum religiosorum in duodecem menses distribute» (Познань, 1690; НБУВ, ВІК, шифр: Ostr. SJ A975) має запис про надходження до книгозбірні від

[544] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 483.
[545] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 418.

члена Товариства Ісусового Гієроніма Стахана: «a P[atri] Hieron[imo] Stachan S[ocietatis] J[esu] inscript[us] Colleg[ii] Ostrogiensis S[ocietstis] J[esu]» (від отця Гієроніма Стахана, члена Товариства Ісусового, записана Острозькому єзуїтському колегіуму). Другий рядок у цій фразі занотовано іншим почерком. Відомості про дарувальника віднайти у друкованих джерелах не вдалося.

Дарчий напис має примірник творів єзуїта-теолога, математика Гонората Фабрі (1607–?) «Tractatus duo: quorum prior est De plantis, et de generatione animalium; posterior De homini» (Нюрнберг, 1677; НБУВ, ВІК, шифр: Ostr. SJ B2038). Книжка надійшла до колегіуму від члена Товариства Ісусового отця Старковецького: «Collegii Ostrogiensis Societ[atis] Jesu Ex dono P[atri] Starkowiecki S[ocietatis] J[esu] A[nno] 1711 13 Aug[usti]» (Острозького єзуїтського колегіуму, з дару отця Старковецького, члена Товариства Ісусового, 13 серпня 1711 року). Станіслав Юзеф Старковецький (1654–1733) у 1706–1710 рр. був професором моральної теології в Острозі[546].

Примірник теологічної праці єзуїта Мацея Варшавського (Varsaviensis; ? –1652) «Vox Salomonis…» (Краків, 1651; НБУВ, ВІК, шифр: Ostr. SJ C1507) має дарчий напис автора Острозькому колегіуму, який виглядає так: «Collegii Ostrogiensis Societ[atis] Jesu Donavit Auctor. 1651» (Острозькому колегіуму Товариства Ісусового подарував Автор. 1651). Мацей Варшавський був професором риторики, теології та гебрайської мови, проповідником у колегіумах Каліша, Любліна, Познані, Ярослава, Перемишля[547]. Книжка була подарована Мацеєм Варшавським у рік її виходу в світ.

Примірник філософської праці єзуїта-теолога Казимира Островського (1669–1732) «Singularis universae rationalis scientiae controversiae…» (Сандомир, 1722; НБУВ, ВІК, шифр: Ostr. SJ 2091 н. к.) має на титульному аркуші дарчий запис автора ректору Острозького колегіуму Ґабріелю Жончинському: «R[everendo] P[atri] Gabrieli Rzączynski Ostrogiensis Collegii

[546] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 643.
[547] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 724.

Rectori S[ocietatis] J[esu] dedicat Author» (Достойному отцю Ґабріелю Жончинському, ректору Острозького єзуїтського колеґіуму, присвячує Автор). Фігуранти запису – особи, відомі в історії Ордену єзуїтів. Обидва були пов'язані з діяльністю Товариства Ісусового на етнічних українських землях. Казимир Островський був професором риторики у Кросні (1697–1698) і Ярославі (1698–1699), професором філософії і математики у Львові (1699–1701), обіймав посаду ректора Луцького (1719–1724), Кросненського (1725–1728) та Берестейського (1728–1732) єзуїтських колеґіумів[548]. Ґабріель Жончинський був професором філософії в Луцьку (1702–1704), префектом шкіл у Львові (1706–1709), ректором в Острозі (1721–1724). Для учнів класу риторики він підготував виписи з давніх латинських поетів, підібрані до польських гербів «Gemmae antiquiorum quinquaginta et trium poetarum» (Познань, 1700), був автором перших розлогих описів природи Польщі: «Historia naturalis curiosa» (Сандомир, 1721) та «Auctuarium historiae naturalis» (Гданськ, 1742)[549].

Видання своїх творів Острозькому колеґіуму дарував член Товариства Ісусового Стефан Щанецький (Szczaniecki, Sczaniecki; 1658–1737) – відомий теолог, філософ, проповідник і автор аскетичних творів, провінціал Польської провінції Ордену в 1720–1723 рр.[550]. Його твір «Professio puerorum in virtute, sapientia et politie institutionem…» (Каліш, 1715) педагогічного характеру має запис: «Collegii Ostrogien[sis] S[ocietatis] J[esu] Pro M[agistro] Syntaxeos offert Author m[anu] p[ropria]» (Острозького єзуїтського колеґіуму. Для вчителя синтаксису дарує Автор власною рукою), а примірник твору «Remonstratio contra cujusdam D. Lutherani mellite Maledicam. De Sanctissimo D. Nostro Benedicto XIII demonstrationem…» (Познань, 1727; НБУВ, ВІК, шифр: Ostr. SJ № 731 н.к.) – запис «Collegio Ostrog[iensis] Societ[atis] Jesu Servus in Domino Author m[anu] p[ropria]» (Острозькому єзуїтському колеґіуму слуга у Господа Автор власною рукою).

[548] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 481.
[549] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 591.
[550] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 608.

Примірник видання праці єзуїта Франциска Толеті (?–1596) «Commentaria una cum quaestionibus, in universam Aristotelis logicam…» (Кельн, 1596; НБУВ, ВІК, шифр: Ostr. SJ B2056 (інв. 2947035)) має на титульному аркуші такий власницький запис: «Ex lib[ris] Georgii Zaleski Anno [Domini] 1604» (З книг Ґеоргія Залеського Року Божого 1604) і другий запис про приналежність до бібліотеки Острозького колеґіуму. Єжи (Ґеоргій) Залеський був безпосередньо пов'язаний з Острогом. Він служив князю Янушу Павлу Острозькому та його сестрі Анні Алоїзі Ходкевичевій з Острозьких. 14 лютого 1625 р. він склав заповіт, який 27 березня було вписано до Луцьких гродських книг (ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 142, арк. 471–473). При вписанні документа до гродських книг Єжи Залеський згадується як небіжчик, тож він залишив цей світ між 14 лютим та 27 березня 1625 р. Документ було укладено у присутності острозького плебана кс. Миколая Александра Рамулта, Яна Богдашевського, острозького вікарія кс. Войтеха Мацейовича та Шимона Влевського. Тестатор просив поховати його у фарному костелі в Острозі. Своєю волею він дарує плебанові срібну чашу, а 12 срібних позолочених ложечок та інші дрібніші речі – отцям єзуїтам. Все нерухоме майно заповідає княжні Анні Алоїзі. Екзекуторами тестаменту були, разом з покровителькою Єжи Залеського, всі перераховані вище свідки укладання його тестаменту, окрім Войтеха Мацейовича. Окрема пожертва книжок на єзуїтський колеґіум у тестаменті не виділена. Можливо, книжки були серед речей, які мали дістатися А. А. Ходкевичевій, а вона вже подарувала їх колеґіуму.

Примірник названої праці іншого, кельнського, видання 1583 р. (НБУВ, ВІК, шифр: Ostr. SJ B2056 (інв. 2947037)), на титулі має три провенієнційні записи, які змальовують історію цього примірника: 1) «Ioannes Zubowski Art[ium] Bac[calaureus] pro se et amicis suis comparavit cum parte altera Crac[oviensi] gr[osso] 80 Anno D[omi]n[o] 1585 die 7 Ian[uarii]» (Бакалавр мистецтв Ян Зубовський купив [книжку] для себе і своїх друзів разом з іншою частиною краківського [товариства] за 80 грошів Року Божого 1585

дня 7 січня), 2) «Ex lib[ris P[atris] Alberti Witkowski» (З книг отця Альберта Вітковського), 3) «Ex libris Collegii Ostrog[iensis] Societ[atis] J[e]zu». Отже, книжка була придбана бакалавром мистецтв Яном Зубовським, а потім вона дісталася Войтеху Вітковському, що був настоятелем острозької католицької парафії в 1616–1623 рр. Третій напис констатує приналежність стародруку Острозькому єзуїтському колеґіуму.

Бакалавру мистецтв Мартину Єжевському спочатку належав примірник видання «Tragoediae» Сенеки (Венеція, 1493; НБУВ, ВСРВ, шифр: ІА 287), який згодом опинився в бібліотеці колеґіуму, а пізніше – в бібліотеці Волинської духовної православної семінарії: 1) «Accessit Bibliothecae Martini I[e]zewi Art[ium] Bac[cca]l[aurei] Anno a Chr[ist]o nato 1601 14 Kal[endarum] Martis» (Належить бібліотеці бакалавра мистецтв Мартина Єжев[ського] року від Різдва Христового 1601 14 [дня] березневих календ); 2) «Ex libris Collegii Ostrogiensis Soc[ietatis] Jesu» (З книг Острозького єзуїтського колегіуму); 3) кругла печатка бібліотеки Волинської духовної православної семінарії. Ймовірно, що книжка могла належати Мартину Єжевському, який виступає свідком з боку князя Олександра Острозького у справі нападу Костянтина Ярмолинського на землі Рівненського маєтку князя (ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 50, арк. 362–362 зв.: запис від 26 травня 1597 р.).

Примірник Аристотелевого «Organum» (Венеція, 1541; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pal. 469), окрім напису про приналежність Острозькому колеґіуму, має нотатку латинською мовою: «Andrea Alexandri Solthan» (Андрія Олександра Солтана). Імовірно, в минулому стародрук належав представникові шляхетського роду Солтанів, які мешкали на Волині та Київщині. Щоправда, в геральдично-генеалогічних виданнях серед представників цього роду Андрія Олександра немає[551]. Пьотр Малаховський подає відомості про два роди Солтанів: один герба Сирокомля з відмінами, інший герба Корибут[552].

[551] Niesiecki K. Herbarz polski. W Lipsku, 1841. T. 8. S. 457–458; Polska encyklopedia szlachecka. Warszawa, 1938. T. 11. S. 126.
[552] Małachowski P. Zbiór nazwisk szlachty polskiej. Lublin, 1804. S. 439–440.

Наявні факти не дають можливості конкретніше охарактеризувати особу Андрія Олександра Солтана.

Окрім головної бібліотеки, в єзуїтських колеґіумах, як раніше зазначалося, існували спеціалізовані збірки книжок, про які нам мало що відомо. Формувалися вони відповідно до характеру конкретного структурного підрозділу: наприклад, книгозбірні новіціату, професорів риторики, філософії, теології та інших класів колеґіуму, аптеки, інфермерії тощо.

Стародруки з аптечної бібліотеки колеґіуму на титульних аркушах мають запис: «Pro Apotheca Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu» (Для Аптеки Острозького єзуїтського колегіуму).

Для історії медицини цікаво простежити зв'язок «книжка – фахівець», хоча зробити це вдається не так часто, як би хотілося досліднику. Серед стародруків книгозбірні Острозького єзуїтського колеґіуму натрапляємо на яскравий приклад такої сув'язі. Примірник прижиттєвого видання праці італійського лікаря, доктора медицини Джованні Томазо Мінадо (лат. Minadous; 1540–1615) «De humani corporis turpitudinibus cognoscendis et curandis libri tres…» (Падуя, 1600; НБУВ, ВІК, шифр: Ostr. SJ № 3106 н. к.) містить всередині чотири записи, які оповідають про його долю. Книжка була придбана за 6 тинфів для аптеки Острозького єзуїтського колеґіуму його аптекарем Бенедиктом Харлецьким. На це вказують перші два записи, зроблені одним почерком, найвірогідніше, самим аптекарем: 1) «Hunc librum emi 6 Tynf. P. Apotheca Ostrogiensis Sicietatis Jesu» (Цю книжку я купив за 6 тинфів [польських] для Острозької аптеки Товариства Ісусового), 2) «Benedictus Charlecki S. J. Apoth. Ostrog[iensis]» (Бенедикта Харлецького, члена Товариства Ісусового, острозького аптекаря). 1766 року Бенедикт Харлецький передав книжку Острозькому колеґіуму – факт, який засвідчують наступні два записи: 3) «Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu 1766 ex dono Benedicti Charlecki S[ocietatis] J[esu]» (З дару Бенедикта Харлецького, члена Товариства Ісусового, Острозькому єзуїтському колеґіуму 1766 року),

4) «Applicui Collegii Ostrogiensis Soc[ietatis] Jesu» (Надав Острозькому єзуїтському колегіуму). З процитованих вище написів перший, другий і четвертий розміщуються на форзаці стародруку, третій – на титульному аркуші. Бенедикт Харлецький (1724–після 1773) був аптекарем, інфірмарієм і фармацевтом у Любліні (1750–1752), Острозі (1752–1769) та Станіславі (1771–1773). Після касації Ордену єзуїтів у 1773 р. він залишився жити в останньому з названих міст[553].

Два стародруки, як оповідають провенієнції, в минулому належали лікарю Мельхіорові Гепнеру (Hepner), а в 1633 р. були вже у складі колегіумної бібліотеки. Один стародрук – це праця лікаря XVI ст. Йоана Петра Пасcеруса (Passerus) «De causis mortis in vulneribus capitis, et recta eorum curatione» (Бергамо, 1590; НБУВ, ВІК, шифр: Ostr. SJ B3099) із записом «Ex lib[ris] Melch[iori] Hep[ner] Med[ici] Crac[oviensis] […]» (З книг Мельхіора Гепнера, краківського медика [...]). Інший – перше видання трактату італійського лікаря Еміліо Камполонґо (Campolongo; 1550–1604) «De variolis» (Венеція, 1586; Ostr. SJ B3097) з власницьким записом «Ex Cathalogo Libror[um] Melchior[i] Hepner Med[dici] Crac[oviensis]» (З каталогу книжок Мельхіора Гепнера, краківського медика) і датованим записом про приналежність Острозькому колегіуму «Colleg[ii] Ostrogiensis Soc[ietatis] Jesu. 1633». В актах парафіяльного острозького костелу під 1622 р. записано, що «у будинку русина Страхна живе його милість пан Мельхіор Гепнер, лікар, його дружина Анна, першої дружини потомство: Анна, Анджей і Миколай»[554]. Мельхіор Гепнер (Малхер Геппнер) – лікар, який надавав послуги Анні зі Штемберга Острозькій та її дочці Анні Алоїзі Ходкевичевій. Від своїх покровительок він тримав село Шатерники в Острозькій волості (1620–1629). Його діти й онуки були хрещені в Острозькому парафіяльному

[553] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 86.
[554] Akta kościołu farnego Ostrogskiego od 1622 r. // Rocznik Wołyński. Równe, 1934. T. 3. S. 198; Вихованець Т. Острозькі шпиталі другої половини XVII–XVIII ст. // Історія музеєзнавства та пам'яткоохоронної справи в Острозі і на Волині. Наук. зб. Острог, 2008. Вип. 1. С. 93.

костелі в 1620–1630-х роках. Провенієнційний запис збагачує відомості про особу лікаря, вказуючи на його прибуття з Кракова.

Не можна тут не згадати львівську міщанську родину Гепнерів, представники якої були лікарями й одержували освіту у Краківському університеті[555]. Це Павло Домінік Гепнер (?–1641) – хірург, доктор медицини, райця львівського маґістрату, бібліофіл[556], і його син Францішек Домінік Гепнер (його тестамент датований 1650 р.) – так само доктор медицини, райця львівського маґістрату. Напевно, з цієї родини походив і Домінік Гепнер, доктор філософії і медицини, який у 1697 р., як студент, був бібліотекарем польської нації в Падуї[557]. Можна припустити, що львівські та острозькі Гепнери були двома гілками одного роду.

Нетрадиційний за формою власницький запис знаходиться на примірнику фармацевтичного видання «Dispensatorium pharmaceuticum Austriaco-Viennense» (Відень, 1729; НБУВ, ВІК, шифр: Ostr. SJ № 3148 н. к.) з колеґіумної бібліотеки. Власник книжки, найвірогідніше, лікар на ім'я Томаш Домінік Задурський, окрім лаконічної констатації володіння примірником «Thomas Dominicus Zadurski m[anu] p[ropria]» (арк. [4]), так засвідчив своє право власності на звороті титульного аркуша: «Si possesorem queries Dominumque Libelli Non opus ut queras aspice Nomen habis Thomas Dominicus Zadurski Hunc Ego possideo librum benevole lector queries si perdidero redderre queso velis» (Якщо власника ти шукаєш і господаря книжечки, не варто, щоб ти шукав, завваж, ім'я ти маєш – Томаш Домінік Задурський. Цією книгою саме я володію, ласкавий читачу. Шукай, якщо я [її] загублю, а ти віддати шукаючому захочеш). У списку відомих аптекарів колеґіуму прізвище Задурського не значиться[558].

[555] Różycki Ed. Z dziejów książki we Lwowie w XVII wieku: Studia nad introligatorstwem i handlem książką. Katowice, 1991. S. 32.
[556] Różycki Ed. Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku. [Wrocław], 1994. S. 207; Różycki Ed. Z dziejów książki we Lwowie w XVII wieku: Studia nad introligatorstwem i handlem książką. Katowice, 1991. S. 46, 82, 130; Różycki Ed. Alembekowie i ich księgozbiory. Katowice, 2001. S. 87, 102, 106, 121.
[557] Różycki Ed. Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku. [Wrocław], 1994. S. 207.
[558] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 483.

Провенієнційні записи на стародруках із книгозбірні колеґіуму часом вказують на розподіл примірників окремих видань поміж викладачами і класами, а відтак фіксують спеціалізовані бібліотеки колегіуму. Наприклад, одне з таких видань – «Regulae Societatis Jesu» (Познань, 1741; НБУВ, ВІК, шифр: Ostr. SJ № 1670 н. к.) – на титульному аркуші має записи: «Pro Collegio Ostrogiensis S[ocietatis] J[esu]» (Для Острозького єзуїтського колегіуму) і «Pro Cubicullo P[atris] Professoris Metaphysicae» (Для покою отця професора метафізики), а п'ятнадцятий примірник цього ж видання, теж на титульному аркуші, окрім традиційного запису «Pro Collegio Ostrogiensis S[ocietatis] J[esu]», має нотатку: «Pro Cubicullo P[atris] Concionatoris» (Для покою отця проповідника). Шостий колеґіумний примірник видання «Thesaurus spiritualis rerum ac documentorum variorum ad Societatem Jesu pertinentium» (Люблін, 1765; НБУВ, ВІК, шифр: Ostr. SJ № 1684 н. к.) на титульному аркуші має записи: «Collegii Ostrogiensis Soc[ietatis] Jesu» (Острозького єзуїтського колегіуму) і «Pro Cubicullo Magistri Grammaticae» (Для покою вчителя граматики), а двадцять сьомий примірник цього ж видання має напис «Pro Cubicullo Magistri Poeseos» (Для покою вчителя поетики). «Regulae Societatis Jesu» – правила Товариства Ісусового – була «настільною» книгою для його членів, якою вони керувалися у своїй діяльності. Відтак, керівництво осередків пильнувало, щоб її було в достатній кількості, і розподіляло по навчальних класах і книгозбірнях викладачів. Саме це ілюструє зазначений факт.

Примірник праці єзуїта Юлія Ніґроні (Nigroni; ?–1625) «Tractatus asceticí» (Кельн, 1624; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 815) має такий запис на титулі: «Collegii Ostrogiensis Soc[ietatis] Jesu. 162[…]» і ще один на нижньому форзаці: «Pro novit[iis] Ostrog[iensis] Soc[ietais] Jesu Ex dono Steph[ani] Jac[ko]wicz» (Для послушників Острозького єзуїтського колегіуму. З дару Стефана Яцковича). Про особу дарувальника не вдалося відшукати відомостей у друкованих джерелах.

На стародруках острозької колеґіумної бібліотеки серед власницьких книжкових знаків маємо три атрибутованих суперекслібриси: краківського біскупа Самуеля Мацейовського (1498–1550)[559], провінціала Руської провінції Ордену домініканців Гієроніма Самуеля Ґрохольського та Анни Алоїзи з Острозьких Ходкевичевої. Перший з них прикрашає два томи видання теологічних творів Йоанна де Базоліса (Joannes de Bassolis; ?–1347) «Opera» (Париж, 1516–1517; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pal. 1036, 1036a). Окрім рукописного напису «Collegii Ostrogiensis Soc[ietatis] Jesu», на оправі маємо гербовий суперекслібрис краківського біскупа, який раніше обіймав біскупську кафедру в Луцьку. Навколо зображення герба Цьолек суперекслібрис має такий напис: «Samuel Macieowski D[ei] G[ratia] E[pisco]pus Craco[uiensis] R[ei] P[ublicae] Vice Canc[ellarius] 1546» (Самуель Мацейовський, Божою ласкою краківський біскуп, державний віце-канцлер 1546).

На обох кришках оправи з пергаменту примірника твору августиніанця Бартоломея Аларкон де лос Піос (Alarcon de los Rios; XVII ст.) «Vita Coccinea sive Commentarius super Evangelia passionis et resurrectionis Christi Domini…» (Антверпен, 1646; НБУВ, ВІК, шифр: Ostr. SJ B222) вміщено суперекслібрис у вигляді герба Сирокомля в картуші. Над ним відтиснуто анаграму F[rater] H[ieronymus] G[rocholski], а під ним – S[anctae] T[heologiae] M[agister]. На титульному аркуші – два власницькі записи: «Fr[ater] Hieronym[us] Grocholski Magist[er]» і «Collegii Ostrogiensis S[osieta]tis Jesu». Власником книжки був домініканець Гієронім Самуель Ґрохольський, доктор теології (1647), професор філософії в Новгород-Сіверському (1643), провінціал Руської провінції Ордену проповідників (1644). Згодом примірник потрапив до Острозького єзуїтського колеґіуму, але сказати, коли саме це сталося, наразі неможливо. Нині один конволют з таким самим суперексібрисом зберігається

[559] Суперекслібрис Самуеля Мацейовського був опублікований К. Пєкарським, див.: Piekarski K. O superekslibrisie polskim : Katalog wystawy pięknej książki polskiej. Warszawa, 1936; Також див.: Sipayłło M. Polskie superekslibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Bblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Warszawa, 1988. S. 260.

в бібліотеці Варшавського університету[560]. За провенієнційними написами його придбав чернець-домініканець у 1668 р., а далі книжка знаходилася у Варшавському домініканському монастирі (БВУ, шифр: Sd. 713, 1858-1859 adl.). Можливо, після смерті Г. С. Ґрохольського його бібліотека була спродана, і таким шляхом одна з книжок збірки потрапила до Острога.

Значна група стародрукованих видань острозької книгозбірні має суперекслібрис Анни Алоїзи Ходкевичевої, яка дарувала книжки своєму «дітищу». Нині відомо 36 одиниць зберігання у фондах НБУВ з цим суперекслібрисом. Він представляє собою геральдичний щит, поділений на п'ять полів, в яких розміщено зображення родового знаку князів Острозьких, а також гербів Леліва (бабусі Анни-Алоїзи по батьківській лінії Софії Тарновської), Домброва (її матері Анни Костчанки), Одровонж (бабусі по материнській лінії Софії Одровонж). У центральному полі – один із загальнородових гербових знаків князів Острозьких «св. Юрій Змієборець», або «Погонь Руська». Над гербовою композицією вміщено анаграму – «A[nna] X[ężna] [na] O[strogu] Ch[odkiewiczowa] W[oiewodzina] W[ileńska] H[etmanowa] W[ielka] W[ielkiego] X[ięstwa] L[itewskiego]». Ймовірно, що це донаторський суперекслібрис, який засвідчував пам'ятний подарунок меценатки і покровительки колеґіуму[561].

У стародруці «Ovis perdita octidui labore in deserto quaesita seu Spiritus remissi…» (Вроцлав, 1727; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 15/№ 1023) маємо випадок, коли книжка надійшла до колеґіуму в 1767 р. – після смерті власника Юзефа Добровольського: «Collegii Ostrogiensis S[ocietatis] J[esu]. Accessit Anno 1767 Post Def[uncti] Jos[ephi] Dobrowolski Ar. Ote.» (Острозького єзуїтського колеґіуму. Надійшла року 1767, після смерті Юзефа Добровольського […]).

[560] Cubrzyńska-Leonarczyk M. Polskie superekslibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Bblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Centuria druga. Warszawa, 2001. S. 204, tabl. 83.

[561] Шемета Ю. Суперекслібрис Анни-Алоїзи Острозької у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2003. Вип. 10. С. 157–171.

Після закриття колеґіуму частина книжок його бібліотеки потрапила до різних власників – фізичних осіб та інституцій. Провенієнції надають нам докази цього факту в історії книгозбірки. Три стародруковані видання з провенієнціями Острозького колеґіуму тепер знаходяться у фондах бібліотеки Музею-Замку в Ланьцуті (Польща), який належав у минулому представникам роду Потоцьких герба Пилява[562]. Сюди вони потрапили у складі частини книжок Тульчинської бібліотеки, яка належала представникам того ж аристократичного роду. Цей факт засвідчують власницькі записи графині Софії (?–1822) – третьої дружини власника Тульчина руського воєводи Станіслава Щенсного Потоцького (1752–1805) та шрифтовий екслібрис «Biblioteka Tulczynska». Провенієнції повідомляють, що до Софії Потоцької книжки потрапили від її першого чоловіка коменданта Кам'янецької фортеці генерала-лейтенанта Юзефа Зеферина де Вітте (1739–1815). Одне з цих видань – чотири частини славнозвісного атласу Віллема (1571–1638) та Яна (1596–1679) Блау «Theatrum orbis terrarum sive Atlas novus» (Амстердам, 1640–1652, P. 1–4)[563] – пов'язане з ім'ям Анни Алоїзи Острозької. Частини друга і третя атласу мають запис про дарування їх у 1644 р. фундаторкою колеґіумові: «Collegii Ostrog[iensis] Soc[ietatis] Jesu 1644 Dono Ill[ustrissi]mae Fundatricis» (Острозького єзуїтського колеґіуму 1644 року, з дару найяснішої фундаторки [Анни Алоїзи Хдкевичевої з Острозьких]). Частина четверта атласу має ідентичний запис, який відрізняється від попереднього тільки роком дарунку – 1647. Окрім того, примірник атласу має провенієнційний напис про приналежність Юзефу Зеферину Вітте, який власне придбав це видання в 1790 р.: «Ex Catalogo Librorum Josephi de Witte G[eneralis] M[ajoris] Exerc[ituum] Kup[iona] 1790» (З каталогу книжок Юзефа де Вітте, генерала майора. Придбана 1790 року). Примірник праці голландського філолога Юстуса Ліпсія (лат. Lipsius; 1547–1606) «Adversus dialogistam liber de una religione…» (Франкфурт-на-Майні,

[562] Wiśniowska Z. Katalog starych druków Biblioteki Muzeum-Zamku w Łańcucie. Łańcut-Muzeum, 1974. № 54, 79, 562.
[563] Muzeum-Zamek w Łańcucie. – Biblioteka: Syg. SD 266.

1591)[564] має такі написи на титульному аркуші: «Ex libris Collegii Ostrogien[sis] Soc[ietatis] Jesu» та «Sophie Potocka».

Примірник прижиттєвого видання «Rerum per octennum in Brasilia et alibi nuper gestarum…» (Амстердам, 1647)[565], присвяченого Бразилії, авторства голландського поета та історика Каспара ван Баарле (лат. Barlaeus; 1584–1648) має таку історію. У рік видання книжка надійшла до бібліотеки Острозького колегіуму: «Collegii Ostrogiensis Soc[ietatis] Jesu 1647». Згодом, після закриття навчального закладу у 1773 р., найвірогідніше, через купівлю, її власником став Юзеф Зеферин де Вітте – «Cte Josephi de Witte G. L.». Після розлучення із Софією Потоцькою книжка опинилася в колишньої дружини генерал-майора і влилася до Тульчинської бібліотеки. Цей факт підтверджують запис «Sophie Potocka» та шрифтовий екслібрис «Biblioteka Tulczynska».

Після закриття Острозького колегіуму окремі книжки з його бібліотеки потрапляли до монастирських книгозбірень інших орденів. Наприклад, примірник видання відомого твору давньоримського письменника Гая Юлія Соліна (Gaius Julius Solinus; III ст. –400) «Polyhistor…» (Базель, 1543; НБУВ, ВІК, шифр: Pal. 1726) після єзуїтського колегіуму потрапив до бібліотеки острозьких отців василіян: «Collegii Ostrogien[sis] Soc[ietatis] Jesu 1641», «Ex Biblioteka Collegii Ostrogien[sis] Ordinis S[anc]ti Basilii Magni» (З бібліотеки Острозького колегіуму Ордену Святого Василя Великого).

Примірник видання твору єзуїта Войтеха Пігловського (1623–1670) «Elogia rerum, praesulum, heroum, heroinarumque, peer Poloniae Provinciam Societatis Jesu fundatorum ac fundatricum…» (Краків, 1640; НБУВ, ВІК, шифр: Ostr. SJ A2569) з острозької книгозбірні пов’язаний з ім’ям Андрія Абрека. Стародрук має три провенієнційні записи, які висвітлюють його долю: «Sum M[agistri] Andreas St[anislai] Abrek Leop[oliensi] A[nno] 1640» (Належить магістру Андрію[сину] Станіслава Абреку, львів’янину, року 1640), «Collegii

[564] Muzeum-Zamek w Łańcucie. Biblioteka: Sygn. SD 41.
[565] Muzeum-Zamek w Łańcucie. Biblioteka: Sygn. SD 265.

Ostrogiensis», «Ad usu Academicor[um] Rhetoric[ae]» (Для вжитку учнів риторики). Книжка в 1640 р. належала магістру Андрію Абреку, згодом потрапила до Острозького колеґіуму, де використовувалася для навчання учнів класу риторики. Рід Абреків зі Львова мав кількох представників на ім'я Андрій, але в даному випадку йдеться про доктора філософії і згодом ректора Замойської академії, який 17 років викладав риторику та філософію у цьому навчальному закладі. До переїзду в Замостя Андрій Абрек (?–1656) був членом львівського маґістрату, в якому засідав спочатку як лавник (1617–1618), а потім як райця (1618–1623)[566].

Примірник польськомовного перекладу з італійської твору Павла Сегнері (?–1694) «Manna duszy albo cwiczenia się duchowne...» (Сандомир, 1731), зробленого капланом Польської провінції Ордену єзуїтів Миколаєм Ігнацієм Вєчорковським, має кілька нотаток різними почерками: дарчий запис автора: «Pro C[oncionatoribus] Coll[egii] Ostrog[iensis] S[ocietatis] Jesu offert Author» (Для проповідників Острозького єзуїтського колеґіуму дарує автор); власницький запис шляхтянки Доміцели Літинської з Тележинських, яка володіла книжкою в 1802 р.: «Domicella z Teleżyńskich Lityńska. 1802 Rok». Крім того, до книги вписано кілька фраз польською мовою, які віддзеркалюють сприйняття книжки читачем. Вочевидь, зміст наштовхував його на філософські роздуми, пов'язані з тематикою видання: «Ta książka ku większej czci y chwalę Pana Boga wydana» (Ця книжка для більшого шанування й хвали Господа видана); «Nie ryhło, Nie ryhło godziny płyniecie, Leniwe Kwadranse Rokiem się stajecie» (Не швидко, не швидко години спливають, а ліниві чвертьгодини у рік сплітаються). Останній запис міститься на форзаці. Його повторено тричі різними почерками, один з яких належить Доміцелі Літинській.

Викладений матеріал подає фактографічні дані про джерела формування бібліотеки Острозького єзуїтського колеґіуму, розповсюдження

[566] Kapral M. Urzędnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wiek. Toruń, 2008. S. 123, 219.

творів членів Ордену єзуїтів на українських землях, що входили до складу Речі Посполитої, містить документальну інформацію про долю деяких примірників після закриття навчального закладу, підтверджує тезу, що провенієнції є важливим джерелом у дослідженні в галузях історичного книгознавства та бібліотекознавства.

4.4. Провенієнції стародруків Берестейського єзуїтського колегіуму. Приналежність книжок до бібліотеки єзуїтського колегіуму в Бересті засвідчують рукописні записи латинською мовою практично на всіх стародруках у такій формі: «Collegii Brestensis S[ocietatis] J[esu]» (Берестейського колегіуму Товариства Ісусового), «Inscriptus Catalogo Collegii Brestensis Societatis Jesu» (Записана [книга] до каталогу Берестейського єзуїтського колегіуму), «Pro Collegio Brestensi Societatis Jesu» (Для Берестейського єзуїтського колегіуму). На форзацах усіх стародруків, користуючись сучасною бібліотечною термінологією, проставлено «систематичний індекс» і розстановочний шифр книги. За характером почерку записи зроблено в XVII–XVIII ст. Великими літерами латинської абетки позначено, вочевидь, шафи. Внизу літери число, вираженим арабськими цифрами – номери полиць. Поряд із цими позначеннями у скороченому вигляді латинською мовою подано назви тематичних розділів книжкового фонду, наприклад: U_2 Inst[itutiones] S[ocietatis] J[esu] (Постанови Товариства Ісуса), K_3 Medit[ationes], Z_1 Rhet[ores] (Ритори). Розстановочні шифри – N_4, S_5, O_6, R_2 і т. д. винесені на корінці більшості книжок. На корінціях світлих пергаментових оправ вони проставлені чорною фарбою, а на корінцях оправ з темно-брунатної шкіри – білою фарбою.

Найраніший провенієнційний напис виявлено у примірнику книги доктора теології, члена Ордену тринітаріїв Бальтазара Паеза (Paez, ?–1638) «Commentarii in Canticum Ezechiae, Isaiae…» (Ліон, 1623; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-438). Він відноситься до того часу, коли осередок Ордену єзуїтів у Бересті мав ще статус місійного дому: «Inscriptus Catalogo librorum Dom[us] Brestensis Societatis Jesu. 1630» (Записано до каталогу книг Берестейського

Дому Товариства Ісусового. 1630). Найпізніший напис, виявлений нами у стародруках колегіумної бібліотеки, датується 1771 р. і міститься на примірнику найпоширнішого твору німецького теолога-єзуїта Германа Бузенбаума (Busenbaum, 1600–1668) «Medulla theologiae moralis» (Безансон, 1673; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-1001) з моральної теології. Його перше видання побачило світ у 1645 р. в Мюнстері. Автор багато років був ректором Мюнстерського єзуїтського колегіуму. Твір перевидавався понад 50 разів і був постійно використовуваним в єзуїтських колегіумах. Текст напису такий: «Collegii Brestensis Soc[ietatis Jesu ex dono M. D[omino] Victor Kossakowski. 1771» (Берестейському колегіуму Товариства Ісусового подарував Пан Віктор Косаковський. 1771). Відомості про Віктора Косаковського в генеалогічних видання, які були в нашому розпорядженні, не знайдено.

Серед стародруків колегіумної книгозбірні виявлено вісім книжок, які були у посіданні волковиського мечника, згодом волковиського чашника Фелікса Овсяного. Це – Альфонса Оліви (Auliva) «Concionum» (Антверпен, 1610; НБУВ, ВІК, щифр: 1855-694) із записом: «Ex Libris Felicis Owsiany Ensifer Wolkowyscen[sis] dono oblatus a Perill[ust]ri Admodum R[everen]do D[omi]no Chtistophoro Kos[…]ro Praeposito Hospitali Codensi A[nno] 1730 d. 4 Xbris [Decembris] et applicatus Residentis S[ocietatis] J[esu] Codnensi» (З книг волковиського мечника Фелікса Овсяного, подарована вельми достойним Паном Христофором Кос[…]ром, настоятелем Коденського шпиталя 10 грудня 1730 року і надана Коденській резиденції Товариства Ісусового); твір великого коронного маршалка Лукаша Опалінського (1574–1654) «Anagrammatice Pauli Naeoceli De officiis libri tres…» (Амстердам, 1668; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-453) із записом: «Ex Libris Felicis Owsiany» (З книг Фелікса Овсяного); головний твір італійського письменника, поета, дипломата графа Бальтазара Кастільйоне (Castiglione, Catsello; 1478–1529) в латинському перекладі литовського мечника Симона Кароля Огінського (†1699), в якому автор подає ідеальний взірець придворного, «Honestus Homo

sive Ars placendi in aula…» (Франекер, 1643; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-462)[567] із записом: «Ex Libris Felicis Owsiany Pincernae Wolkowyscae» (З книг волковиського чашника Фелікса Овсяного); «Relacya wielkiey Świątnicy albo Bazylice Assyskey… Franciszka Ś.» (Краків, 1727; НБУВ, ВІК, шифр: 1885-477) має запис: «Ex Libris Felicis Owsiany Ensifer Wolkowyscen[sis] dono oblatus ab Ill[ustrissi]mo Excellencae D[omi]no Ioanno Commita in Koden Sapiecha Castell[ano] Trocen[sis] 1730 d. 10 7bris [Septembris]» (З книг волковиського мечника Фелікса Овсяного, подарована від найяснішого пана Яна князя на Кодені Сапіги, троцького каштеляна дня 10 вересня 1730 року); книга львівського міщанина, ерудита, медика, письменника, першого офіційного історіографа Краківської академії і її професора Яна Іноцентія Петриція (Petrycy, Petricius, Petrici; 1592–1641) «Historia Moschovitica» (Краків, 1641[568]; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-1060) з таким записом: «Ex Libris Felicis Owsiany. Collegio Brestensi Soc[ietatis] Jesu donatus ab eodem Anno 17[5]9» (З книг Фелікса Овсяного. Подарована Берестейському єзуїтському колегіуму ним же року 17[5]9); посібник з риторики та епістолографії Анджея Максиміліана Фредра (Fredro; ?–1679) «Vir consilium …» (Львів, 1730; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-925) із записом: «Ex Libris Felicis Owsiany Ensifer Wolkow[yscensis] dono oblatus ab I[llustrissi]mo Excell[entisso]mo D[omi]no Ioanne Comitis in Koden Sapiecha Castell[ano] Trocensi Capit[aneo]

[567] Кастільйоне Бальтазар, (Castiglione, Castello; 1478–1529) – італійський письменник, поет, дипломат. Це його головний твір – книга діалогів «Il Cortegiano» (Придворний), написаний у XV ст. італійською мовою. У ньому відтворено образ ідеального придворного і картину вишуканих звичаїв та інтелектуальних розваг італійського шляхетського суспільства доби Відродження. Перше видання його побачило світ у Венеції в альдівській друкарні 1528 р. Згодом були опубліковані його переклади європейськими мовами: іспанською у 1534 р., французькою – у 1537 р., англійською – у 1561 р. Литовський мечник Симон Кароль Огінський під час своєї подорожі Францією зробив переклад твору латинською мовою з французької і опублікував його у 1643 р. (Jocher CH. G. Allgemeines Gelehrten Lexicon. Leipzig, 1750. T. 1. Col. 1749–1750). Б. Кастільйоне був автором віршів латинською та італійською мовами. Помер у віці 50-ти років у Толедо від бубонної чуми.

[568] Estreicher K. Bibliografia polska. – Kraków, 1912. – T. 24. – S. 208–209. Доктор медицини і філософії Ян Інокентій Петрицій походив з родини львівських міщан, народився у Львові, був професором та першим офіційним історіографом Краківської академії. (Encyklopedyja powszechna. –Warszawa, 1865. T. 20. S. 613–616). Що стосується вказаного видання, то К. Естрейхер зазначає, що його примірники не мають титулу і кінця, бо завершенню друкування твору перешкодила смерть Я. І. Петриція. Бібліограф висловлює припущення, що, можливо, автором праці був батько Яна Інокентія, відомий лікар і філософ Себастіян Петрицій (?–1626), а син підготував її до публікації, тобто був її видавцем. К. Естрейхер вказує як місця зберігання примірників бібліотеки Хрептовичів, Чарторийських, Тарновських та Ягеллонського університету. Відомі 152 сторінки цього видання, яке має формат 4°. Місцем видання був Краків. Берестейський примірник теж без початку і кінця.

Brest[ensis] d. 10 7bris [Septembris] 1730» (З книг Фелікса Овсяного волковиського мечника, подарована найяснішим Паном Яном князем на Кодені Сапігою, троцьким каштеляном, берестейським старостою дня 10 Вересня 1730 року); книга Олександра Пармені (Parmensis) «De bello belgico» (def.; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-1029) із записом: «Ex Libris Felicis Owsiany. 1733» (З книг Фелікса Овсяного. 1733 р.); твір іспанського автора кінця XVI – початку XVII ст. Педро Мачадо (Machado)[569] «Annulis christianus sive Evangelicorum ab Ecclesia catholica per totum annum propositionum ab orbe in orbem exegesis, tam moralis, quam litteralis» (Майнц, 1608; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-584) має напис: «Ex Libris Felicis Owsiany Ensyfer Wolk[owyscensis]» (З книг Фелікса Овсяного, волковиського мечника). Інформацію про шляхетський рід Овсяних герба Остоя подає К. Несецький, але серед названих ним представників роду особа на ім'я Фелікс не фігурує[570].

Примірник видання праці Юста Ліпсія «Politicorum sive Civilis doctrinae libri sex…» (Антверпен, 1604; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pl. 31) має запис, який говорить про те, що книжка після смерті віленського каштеляна Юзефа Богуслава Слушки надійшла до бібліотеки Берестейського колегіуму: «Inscriptus liber Colleg[io] Brestensis Soc[ietatis] Jesu post fata Ill[ustrissi[mi Sluszka Castel. Vilen[ensi]…» (Книжка записана Берестейському єзуїтському колегіуму після смерті найяснішого Слушки, віленського каштеляна…). Запис далі не зберігся. Юзеф Богуслав Слушка герба Остоя – віленський каштелян, литовський польний гетьман, лянцкоронський, пінський, озерський, пенявський староста (?–1701) був сином надвірного литовського підскарбія Богуслава Слушки і Анни з Потоцьких, брав участь у битвах під Хотином та Віднем, уфундував монастир бернардинів у Волчині. Був одружений з Терезою Гозевською, дочкою великого литовського підскарбія Вінцентія Гозевського. Він не залишив нащадків. А його удова другим

[569] Jocher Ch. G. Allgemeines Gelehrten Lexicon. Leipzig, 1751. T. 3. Col. 11–12.
[570] Niesiecki K. Herbarz polski. W Lipsku, 1841. T. 7. S. 211–212.

шлюбом була за віленським воєводою, гетьманом великим литовським Казимиром Сапігою[571].

Кілька книжок подарував Колегіуму стависький парох Іоан Гнатовський. «Catechismus Romanu … studio et indastria Andreae Fabricii» (Антверпен, 1591; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pl. 46) має такий запис: «Ex dono Ad[modu]m [Reverendo] D[omini] Ioannis Gnatowski Parochi Staven[sis] inscriptus Catalog[o] libroru[m] Collegii Brest[ensis] Soc[iettis] Jesu» (З дару вельми достойного Пана Іоанна Гнатовського, стависького пароха. Записано до каталогу книжок Берестейського єзуїтського колегіуму). Примірник видання листів відомого церковного діяча і письменника кардинала Якоба Садолето (Sadoleto, 1477–1547) «Epistolarum LI» (Кельн, 1564; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-543) і твір англійського католицького полеміста Томаса Степлтона (Stapleton; 1535–1598) «Promptuarium catholicum…» (Кельн, 1592; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-544) мають інший варіант запису: «Inscriptus Catalogo librorum Coll[egii] Brestensis So[cietatis] Jesu ex dono Ad[modu]m R[everendo] D[omino] Ioannis Gnatowski Parochi Staven[sis]» (Записана до каталогу книжок Берестейського єзуїтського колегіуму, з дару вельми достойного Пана Іоанна Гнатовського, стависького пароха). На превеликий жаль, лаконічність цих провенієнцій не дає можливості локалізувати географічну назву, яка міститься в них.

Цікавий шлях до Берестя пройшла одна з інкунабул – твір домініканця Йогана Херольта (Herolt; XV ст.)[572] «Sermones de tempore et de sanctis…» (Нюрнберг, 1480; НБУВ, ВСРВ, шифр: ІА 162)[573], провенієнції якої описано серед провенієнцій примірників Луцького єзуїтського колегіуму. Олександр Миколай Рамулт, власного герба французького походження, луцький суфраган, луцький офіціал і каноник, острозький пробощ, ярославський

[571] Niesiecki K. Herbarz polski. W Lipsku, 1841. T. 8. S. 415; Brodowski S. Żywoty hetmanów Królestwa Polskiego i Wielkiego księstwa Litewskiego. Komorów, 1997. S. 291–292.
[572] Jocher Ch. G. Allgemeines Gelehrten Lexicon. Leipzig, 1750. T. 2. Col. 1552.
[573] Каталог інкунабул / укл. Б. Зданевич. Київ, 1974. № 230. С. 82.

плебан[574], останньою своєю волею 1654 р. заповідав Острозькому колегіуму свою бібліотеку і рухоме майно. А 1650 р. він подарував книгу Йогана Херольта Луцькому колегіуму. З Луцького колегіуму, як більш давнього, під патронатом якого перебував, принаймні, певний час, Берестейський колегіум, книга, очевидно, потрапила до берестейської книгозбірні отців єзуїтів. Згодом у складі книжок Берестейського колегіуму інкунабула потрапила до Дорогичинського училища, а звідти – до бібліотеки Університету св. Володимира. Наведений напис засвідчує зв'язок між двома колегіумами Товариства Ісусового.

Інша інкунабула – твір св. Ієроніма «Vitae sanctorum partum» ([Страсбург, 1485]; НБУВ, ВСРВ, шифр: ІА 167)[575] – має напис про приналежність до бібліотеки Дорогичинського училища з № 1383 та шифр університетської бібліотеки «1855–1040». Примірник дефектний, тож провенієнція Берестейського колегіуму, вочевидь, втрачена.

Кілька книжок з фонду колегіумної книгозбірні належала луцькому канонику Павлові Бурдзицькому. Серед них є палеотип – твір відомого проповідника Валентина Врубеля з Познані (Wróbel, Walenty; lat. – Posnanianus, Posnanitanus; с. 1475–с. 1538) «Quadragesimale opusculum» (Лейпціг, 1536; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-1025). До слова, Валентин Врубель здійснив перший переклад на польську мову Давидових псалмів. Титульний аркуш книжки не зберігся. На арк. 3 вміщено запис: «Ex libris Pauli Francis[ci] Burdzicki m[anu] p[ropria]» (З книжок Павла Франтішка Бурдзицького рукою власною). На арк. з сигнатурою E – напис про приналежність книжки Берестейському колегіуму: «Brestensis Collegii Soc[ietatis] Jesu» (Берестейського колегіума Товариства Ісусового). Цей палеотип не увійшов до каталогу колекції палеотипів НБУВ. Твір юрисконсульта Миколая Віцелія (Vicelius) «Institucionum iuris ad usum fori non depravatum accomodatarum libri quatuor…» (Базель, 1604; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-452) має такий запис: «Ex

[574] Niesiecki K. Herbarz polski. W Lipsku, 1841. T. 8. S. 91.
[575] Каталог інкунабул / укл. Б. Зданевич. Київ, 1974. № 238. С. 84–85.

dono Perill[usstr]is R[evere]ndi D[omi]ni Pauli Burdzicki Canonici Luceoriensis Collegio Brestensi S[ocietatis] J[esu]» (З дару найяснішого достойного пана Павла Бурдзицького, луцького каноника Берестейському колегіуму Товариства Ісусового).

Серед стародруків бібліотеки Берестейського колегіуму виявлено примірники з дарчими написами Колегіуму від авторів опублікованих творів. Примірник твору професора елоквенції Львівського єзуїтського колегіуму Франтішка Міхала Лесневського (1720–1798) «Beneficia optime collocata sive De maxima erga Leololienses beneficentia Divi Stanislai Kostcae e Societate Jesu…» (Львів, 1751; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-709)[576] має такий дарчий запис: «R[everendo] P[atri] Josepho Kulinski Soc[ietatis] J[esu] Coll[egii] Bresten[sis] Rectori indignus A[uthor]» (Достойному отцю Юзефові Кулинському, члену Товариства Ісусового, ректору Берестейського єзуїтського колегіуму недостойний Автор). Ф. М. Лесневський є автором багатьох опублікованих творів у віршованій і прозовій формах. Він переопрацював і доповнив останнє видання латинської граматики Альвара, яка побачила світ у Калішу 1747 р., є творцем великої кількості панегіриків[577].

Твір члена Товариства Ісусового, казнодія Яна Кросновського (1629–1697)[578] «Viator religiosus» (Познань, 1692; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-673)[579] має на титулі такий напис: «Collegio Brestensis Soc[ietatis] Jesu Author» (Берестейському колегіуму Товариства Ісусового Автор).

Твір члена Ордену єзуїтів Гунольда Плетенберга (Hunoldus Plettenberg, лат. – Plettenbergius) «Notitia congregationum et tribunalium Curiae Romanae» (Гільдезгейм, 1693; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-622) має провенієнцію на титульному аркуші, яка засвідчує, що книжка отримана від автора і записана

[576] Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні. Львів, 1984. Кн. 2, ч. 1. № 1766. Як місця зберігання примірників цього видання автори вказують тільки Львівську національну наукову бібліотеку України ім В. Стефаника, Ягеллонську бібліотеку (Краків) і Бібліотеку ім. Лопацінських (Люблін).
[577] Encyklopedyja powszechna. Warszawa, 1864. T. 16. S. 913.
[578] Encyklopedyja powszechna. Warszawa, 1864. T. 16. S. 145.
[579] Estreicher K. Bibliografia polska. Kraków, 1905. T. 20. S. 290. Вказує як місце зберігання примірника тільки Ягеллонську бібліотеку.

Берестейському колегіуму єзуїтів: «Ab Authore donatus P[at]ri Adamo de la Mars Soc[ietatis] Jesu. Inscriptus Collegio Brestensi Soc[ietatis] Jesu 1695» (Від Автора надана отцю Адамові Делямарсу, члену Товариства Ісусового. Записана Берестейському єзуїтському колегіуму 1695). Адресат, Адам Делямарс (старший; 1660–1729), у 1692–1702 рр. очолював будівництво осередку Товариства Ісусового в Бересті. Окрім того, на арк. [7] знаходиться напис, зроблений почерком XVIII ст.: «Ioannes Antonius Maryanski». На титулі і форзацах є шифри бібліотеки Дорогичинського училища та бібліотеки Університету св. Володимира.

Твір доктора теології, генерального прокуратора Ордену бенедиктинців у Польщі Бернарда Богдановича (?–1708) «Corona virginalis de laudibus Deipare Virginis, in litanias lauretanas…» (Рим, 1691; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-690) має запис: «Adm[odum] R[everendo] P[atri] Stanislao Karnicki Soc[ietatis] Jesu Procu[rato]ri Provinciae Polonae obtulit hunc Librum eius Author. Romae die 12 Martij 1691» (Вельми достойному отцю Станіславу Карницькому, члену Товариства Ісусового, прокураторові Польської провінції, цю книжку подарував її Автор. У Римі 12 Березня 1691 року). Станіслав Карницький – представник шляхетського роду Карницьких герба Косцєша (деякі його представники вживали герб Ілговський), був генеральним прокуратором Товариства Ісусового Польської провінції (1679 р.), у свій час керував Мальборською резиденцією Ордену, двічі очолював Колегіум у Ярославі, а також колегіуми Товариства в Раві Мазовецькій, Торуні та Гданську. Помер Станіслав Карницький у Кракові 1691 р. на 81 році життя[580]. Книжка була подарована йому автором у Римі 1691 р., очевидно, не задовго до смерті, а згодом опинилася в бібліотеці Берестейського колегіуму.

У книгозбірні Берестейського єзуїтського колегіуму знаходилися видання творів знаного теолога-єзуїта Ґ. Ґенгеля, джерелознавчий аналіз

[580] Boniecki A. Herbarz polski. Warszawa, 1906. T. 9. S. 259; Niesiecki K. Herbarz polski . W Lipsku, 1840. T. 5. S. 37.

провенієнцій бібліотечних примірників подано у 3-му розділі дисертаційного дослідження.

Значна група книжок пов'язана з ім'ям Яна Фредиріка Сапіги (?–1751) – берестейського старости, мінського, згодом троцького каштеляна, великого канцлера Великого князівства Литовського, фундатора Резиденції Товариства Ісусового в Кодені, бенефактора берестейських отців єзуїтів. З його Коденської бібліотеки частина книжок надійшла до Коденської резиденції отців єзуїтів, частину він цілеспрямовано дарував коденським отцям єзуїтам. Резиденція в Кодені знаходилася під опікою Берестейського колегіуму. Частина книжок має паралельно дарчі записи про приналежність Коденській резиденції і Берестейському колегіуму.

Серед книжок Берестейського колегіуму є примірник видання твору цистерціанця Августина Добровольського «Jesus Maria Joseph. Semina paradisi florigera collecta pro thermis animarum exaedificatis» (Б. м., 1664; НБУВ, ВІК, шифр: 1855-689), який має запис про приналежність його абатові цистерціанського монастиря в Парадижу (Познанська дієцезія), жмудському біскупові Павлові Сапізі. Цікавим є факт, що примірник на верхній кришці шкіряної оправи має відтиснуте золотом зображення біскупської інфули. Вірогідно, зображення може бути суперекслібрисом Павла Сапіги. Обріз примірника позолочено.

4.5. Провенієнції стародруків Кременецького єзуїтського колегіуму. Приналежність книжок до бібліотеки єзуїтського колегіуму у Кременці засвідчують рукописні записи латинською мовою практично на всіх його примірниках у такій формі: «Inscriptus Residentiae Cremenecensi Soccietatis Jesu» та «Collegii Cremenecensis Societatis Jesu».

Провенієнції кременецьких стародруків подають багату інформацію про шляхи надходження книг до монастиря. Колегіум купував книжки для власної біліотеки, одержував у дар від фундаторів, меценатів і авторів, успадковував після смерті своїх членів. Книжки надсилали також адміністрація Провінції та «колегіуми-побратими». Книги надходили з

бібліотек Луцького, Острозького, Львівського, Люблінського, Ярославського єзуїтських колегіумів, резиденції отців єзуїтів у Житомирі. Видання власних творів з дарчими записами підносили автори – члени Товариства Ісусового. Рукописні провенієнції є яскравою ознакою цієї книгозбірні.

Партію книжок (11 од. зб.) записав бібліотеці суперіор тоді ще Кременецької резиденції єзуїтів Антін Сенюта (у 1730–1733 рр.)[581]. Він був сином луцького войського, кременецького гродського писаря Яна Сенюти, тривалий час перебував при дворі краківського кашт еляна Януша Антонія Вишневецького. У 1752–1757 рр. Антін Сенюта обіймав посаду ректора Красноставського єзуїтського колегіуму[582]. Книжки цієї партії мають записи такого змісту: «Inscriptus Residentiae Crem[enecensi] Soc[cietatis] Jesu a me Ant[onio] Sien[uta] Soc[ietatis] Jesu» (Записана Кременецькій резиденції Товариства Ісусового мною, Антіном Сенютою, членом Товариства Ісусового) (НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 68); «Applicatus Collegio Cremenecensis Societatis Jesu a me Ant[onio] Sien[uta] S[ocietatis] J[esu]» (Приписана Кременецькому колегіуму Ордена єзуїтів мною, Антіном Сенютою, членом Товариства Ісусового) (НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 28).

Дарували бібліотеці книжки і «брати по Ордену» – єзуїти Юзеф Бистжоновський (НБУВ, ВІК, шифри: S.J. 4, 84, 94, 155, 156, 449, 536, 683; ВСРВ, In. 1763), Ігнацій Баранович (НБУВ, ВІК, шифри: S.J. 66, 124\1, 317, 318, 630, 687, 701), Юзеф Новицький (НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 113, 124\2, 125), Юзеф Веренко (НБУВ, ВІК, шифри: S.J. 111, 117, 121), Бартоломій Дзєвятинський (НБУВ, ВІК, шифри: S.J. 471, 533), Георгій Адамовський (НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 40), Юзеф Анджейовський (НБУВ, ВІК, шифри: S.J. 205, S.J. 637i), Михайло Непруський (НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 112). Книжки від Ю. Бистжоновського надійшли до бібліотеки в 1764 р., як засвідчують провенієнційні записи: «Collegii Cremenecensis S[ocietatis]

[581] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 337.
[582] Niesecki K. Herbarz polski. W Lipsku, 1841. T. 8. S. 362; Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995. Kraków, 2004. S. 328.

J[esu] Ex dono P[atri] Josephi Bystrzonowski S[ocietatis] J[esu] m[anu] p[ropria] Anno D[omi]ni 1764» (Кременецькому єзуїтському колегіуму дар отця Юзефа Бистжоновського, члена Товариства Ісусового, рукою власною Року Божого 1764) (НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 155.).

Значна група бібліотечних примірників має дарчі записи авторів. Так, у колекції зберігається примірник збірки віршів відомого свого часу проповідника і поета Ордену єзуїтів Бартоломея Людера (Luder; ?–1747) «Cithara Apollinis…» (Львів, 1736; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 463). На титульному аркуші книжки вміщено дарчий напис латинською мовою: «Residenciae Cremenecensis Societatis Jesu Author offert. 1736» (Кременецькій Резиденції Товариства Ісусового дарує Автор. 1736).

У фонді колегіумної книгозбірні виявлено три книжки з дарчими написами на ім’я ректора Кременецького єзуїтського колегіуму Луки Лясоцького. Примірник твору Адама Мальчевського (1680–1754) «Umbra ligatae praecursio solutae eloquentia…» (Познань, 1747; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 465) має дарчий напис автора латинською мовою: «R[everen]do Patri Lucae Lassocki S[ocietatis] J[esu] Cremenecensis Collegii Rectori offert Auctor m[anu] p[ropria]» (Достойному Отцю Луці Лясоцькому, члену Товариста Ісусового, ректору Кременецького колегіуму, дарує Автор рукою власною). Адам Мальчевський був автором численних творів з елоквенції, які правили за посібники в тогочасних школах при опановуванні мистецтва красномовства. На примірнику видання прозового панегірика «Honor infularum Węzycii domesticus in benedictione pastorali…» ([S.l.], 1753; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 634x) на честь холмського біскупа Франтішка Салезія Венжика від імені Красноставського єзуїтського колегіуму, підписаного Юзефом Колаковським, є автограф автора, зафіксований у такій формі: «R[everendo] P[atri] Lucae Cantio Lasocki S[ocietatis] J[esu] R[everendo] P[atri] Rectori Collegii Cremenecensis Dignitissimo, indignus offert Author» (Достойному отцю Луці Кантію Лясоцькому, члену Товариства Ісусового, достойному отцю ректору Кременецького колегіуму, дарує недостойний

Автор). Це видання є рідкісним: К. Естрайхер вказує три книгосховища, в яких зберігалися його примірники до Першої світової війни – в бібліотеках Ягеллонського та Київського університетів і в Бібліотеці Оссолінських у Львові[583].

Видання твору Миколая Клязовського (Klazowski) «Wiek fortunny łaskami Ducha Najświętszego… ubogacony przy… introdukcyi… konfraterni posiłkującey Nayświętszey Maryi… do kościoła Soc. Jesu Łuckiego… publicznym kazaniem ogłoszony Roku … 1748» (Львів, 1749; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 632s) має дарчий запис автора ректору Колегіуму в такій формі: «R[everendo] P[atri] in Christo Patri Lucae Lasocki Societatis Jezu Superiori Residentiae Cremenecensis Author indignessimus» (Достойному отцю во Христі, отцю Луці Лясоцькому, члену Товариства Ісусового, настоятелю Кременецької резиденції, найнедостойніший Автор). Видання досить рідкісне в наш час. За довідково-бібліографічними джерелами відомий ще один його примірник, який зберігається в Харківській державній науковій бібліотеці імені В. Короленка[584].

Варто згадати тут про три примірники праць Т. Ю. Крусинського з монастирськими провенієнціями, які джерелознавчо аналізувалися у 3-му розділі дисертаційного дослідження.

Кілька книжок у фонді колекції «Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму» пов’язані з ім’ям згаданого раніше Павла Ґіжицького. Як уже говорилося, він зводив будівлі костела та колегіуму єзуїтів у Кременці, проводив масштабні роботи по відновленню будівлі єзуїтського костелу в Луцьку після великої пожежі 1724 р., був причетний до будівництва багатьох сакральних споруд на Правобережній Україні. Одна з книжок, яка в минулому належала П. Ґіжицькому і, найімовірніше, перебувала в особистій бібліотеці архітектора, має автограф Михайла Ігнація Вєчорковського, особи, визначної в колах Ордену єзуїтів. Запис зроблено в такій формі: «Pro

[583] Estriecher K. Biblografia polska. Kraków, 1903. T. 19. S. 410.
[584] Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні. Львів, 1984. Кн. 2, ч. 1. С. 84. № 1681.

R[everendo] P[atri] Paulo Giżycki Soc[ietatis] Jesu offert Author» (Достойному отцю Павлу Ґіжицькому, члену Товариства Ісусового, дарує Автор). Михайло Ігнацій Вєчорковський (1674–1751) – теолог, орієнталіст, знаний свого часу місіонер Товариства Ісусового на Сході. Місіонерську діяльність він проводив, зокрема, в Московії, Татарії, Туреччині, Персії. Народився в Україні, навчався у Львові, помер в Ярославі. Переклав з італійської на польську твір Паоло Сегнері (1624–1694) «Manna duszy, albo Cwiczenia duchowne, na kazdy dzien roku…» (Сандомир, 1731; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 320). Ще три книжки мають записи, які засвідчують володіння ними Павлом Ґіжицьким. Примірник твору Емануеля Тезаура (Thesaurus) «Elogia» (Каліш, 1665; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 412) на титульному аркуші має запис: «Ex Libris Pauli Giżycki» (З книг Павла Ґіжицького). Твір Адріяна Мясковського «Introductio in universam Aristotelis Philosophiam seu Dialectica tribus disputationibus explanata…» (Сандомир, 1720; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 431) теж на титулі має запис: «Paulo Giżycki S[ocietatis] J[esu] Facultate sup[er]iorus[!]» (Павла Ґіжицького, члена Товариства Ісусового, старшого по відділенню). На примірнику видання казання на смерть волинського каштеляна Михайла Чацького «Kazanie na pogrzebie… Michała… Czackiego, kasztelana wołyńskiego miane… w kościele Łuckim OO. Jezuitów 1745 Dni 17 Maja» (Люблін, [1745]; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 632u), виголошеного Костянтином Аведиком 17 травня 1745 р. в костелі отців єзуїтів у Луцьку, на звороті останнього, чистого, аркуша міститься запис: «R[everendo] in Christo Patri Paulo Giżycki S[ocietatis] J[esu] w Krzemiencu» (Достойному во Христі отцю Павлові Ґіжицькому, члену Товариства Ісусового у Кременці).

У кременецькій колегіумній бібліотеці знаходилися примірники видань творів Ґ. Ґенгеля. Їхній джерелознавчий аналіз представлено у 3-му розділі дисертації.

Дарували книжки Кременецькому колегіуму фундатор Януш Антоній Вишневецький та його дружина Теофіла з Ліщинських герба Венява[585]. Логічно передбачити, що й Михайло Серватій Вишневецький міг дарувати книжки колегіумній бібліотеці. Вочевидь, упродовж свого життя Януш Антоній Вишневецький мав тісний зв'язок з Колегіумом, який уфундував. Закінчення життєвого шляху князя теж було пов'язане з Кременцем. Князь помер у Львові 16 січня 1741 р. і був похований у Львівській катедрі 12 лютого 1742, а серце князя, за його розпорядженням, на вічний спочинок було поховане 18 січня 1742 р. в костелі кременецьких отців єзуїтів[586].

Зв'язок фундатора зі своїм «дітищем» прослідковується через книжки. Нами виявлено у фонді кременецької книгозбірні 18 стародруків із провенієнціями, які говорять про те, що примірники спочатку були в посіданні Я. А. Вишневецького, а згодом були передані до бібліотеки Кременецького колегіуму за його безпосереднім розпорядженням, або його дружиною[587]. Частина з них була подарована краківському каштелянові авторами творів, про що він власноручно зазначав на форзацах примірників. Інша частина має констатуючі записи про пожертвування князем книжок для єзуїтської бібліотеки, зроблені каліграфічним почерком, ймовірно, особою, яка виконувала функції бібліотекаря.

З 18-ти книжок 4 становлять праці Адріяна Мясковського герба Боньча (1657–1737) – члена Ордену єзуїтів, професора математики, теології та філософії, який у свій час керував колегіумами в Познані, Кракові та Ярославі, згодом став провінціалом Ордену єзуїтів[588]. Ці записи говорять про те, що сам автор подарував їх князю. Це дає підстави стверджувати, що князь

[585] Після смерті чоловіка Теофіла Вишневецька віддала маєтки своїй єдиній дочці Урсулі Франтішці та зятеві – віленському воєводі, великому гетьману литовському Михайлові Радзивілу – і вступила до Ордену домініканців, прийнявши постриг 11 лютого 1753 р. у Львівському домініканському монастирі під ім'ям Таїди. Опис цієї події див. у: Polikowski Angelus. Tryumf Troistey Łaski Boskiey… Lwów, 1753; Lipiński T. Czasy Augusta III, wystawione w piśmiennych z owej epoki zabytkach // Biblioteka Warszawska. 1846. T. 1. S. 489; Kraszewski J. I. Uczeni i pisarze Zakonu kaznodziejskiego w Polsce // Atheneum. 1850. T. 6. S. 120; Bartoszewicz J. Wiśniowiecki Janusz Antoni // Encyklopedyja powszechna. Warszawa, 1867. T. 27. S. 257.
[586] Bartoszewicz J. Wiśniowiecki Janusz Antoni // Encyklopedyja powszechna. Warszawa, 1867. T. 27. S. 257.
[587] Ціборовська-Римарович І. Останні Вишневецькі і Книга // Наукові записки Національного заповідника «Замки Тернопілля». № 7 / 2017. Збараж, 2017. С. 179–188.
[588] Encyklopedyja powzechna. Warszawa, 1864. T. 18. S. 455–456.

був особисто знайомий з Адріяном Мясковським. На титульних аркушах примірників видань: «Deus Homo, seu Incarnatio verbi Divini, et excellentia pretiosissmae Deiparae Virginis Mariae…» (Прага, 1728; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 512), «Angeli theologice propugnati seu Tractatus de Angelis complectens disputationes sex…» (Познань, 1730; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 514), «Tractatus de fine ultimo et beatitudine creaturae rationalis disputationes duas complectens…» (Познань, 1731; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 518) – ідентичні записи латинською мовою: «Residentiae Cremenecensi Societatis Jesu oblatus a Celsissimo Principe Janusio Korybuth Wisniowiecki, Castellano Cracoviensi Fundatore Nostro Munificentissimo» (Кременецькій резиденції Товариства Ісусового пожертвувана благороднійшим князем Янушем Корибутом Вишневецьким, краківським каштеляном, нашим найщедрішим фундатором). На форзацах рукою князя, досить нерозбірливим почерком, записано, що книжки дарував йому сам автор у 1733 р., а він дає розпорядження передати їх кременецьким отцям єзуїтам.

Інший шлях до Кременецького колегіуму випав творові А. Мясковського під назвою «Disputatio de admirabili et pretiosissimae Dei Matre Virgine Maria theologice propugnata…» (Прага, 1728; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 511). Як засвідчує провенієнційний запис, його примірник було подаровано князю Я. А. Вишневецькому від імені Ярославського єзуїтського колегіуму. Згодом книжка надійшла до бібліотеки Кременецького колегіуму. На титульному аркуші примірника вміщено про це два записи: перший – «Campus Mariae, Militans Regio Nomini Celsissimi Principis Janussii Wisniowiecki Castellani Cracoviensis inter totius Octavae S. Baptistae rota, oblationes, Divina Officia, Coronas Potenti Patrocinio Devinetissis Collegium Jaroslaviense subjicit Marianum S[ocietatis] J[esu] Anno 1730» (Поле Марії, борючись для імені володаря, благороднішого князя Януша Вишневецького, краківського каштеляна, між усіма непереможного, Марійний Колегіум в Ярославі Товариства Ісусового надав у пожертвування, божественні послуги,

вінці могутньому патронові року 1730); другий – «Collegii Cremenecensis S[ocietatis] J[esu]» (Кременецького колегіуму Товариства Ісусового).

Книжка Станіслава Оріховського Роксолануса (1513–1566) «Fidelis Subditus» (Краків, [1639]; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 492) має такий запис: «Ex dono Celsissimi Fundatoris Castell[ni] Cracov[iensis] Collegio Crem[enecensis] datus 1736 d[ie] [3] 9bris [Novembris]» (Дар найблагороднішого фундатора, краківського каштеляна, наданий 1736 року дня 3 листопада).

На форзаці колекційного примірника видання праці Стефана Щанецького (Szczaniecki, 1655–1736) «Szczera prawda przeciw obłudnemu falszowi…» (Познань, 1719; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 528) є розлогий дарчий напис автора Я. А. Вишневецькому такого змісту: «Multiplici Titulo, nec uno Nomine Celsissimo Principi Ianussio Korybuth Duci in Wisniowiecio Castellano Cracoviensi etc. etc. Fundatori-Benefactori Maximo Minimo in Christo Domino Servus Author m[anu] p[ropria]» (Численних титулів і при тому одного імені найшляхетнішому князеві Янушу Корибуту, графу на Вишнівці, краківському каштелянові та ін., та ін., найбільшому Фундаторові-Благодійнику від найнижчого в Господі Христі – Слуга-Автор рукою власною). Її автор С. Щанецький – член Товариства Ісусового, проповідник Ордену, в різний час обіймав посади ректора Каліського, Познанського, Люблінського й Львівського єзуїтських колегіумів. Автор філософсько-теологічних праць, проповідей, погребових казань, панегіриків на різні урочисті події[589]. Даний твір, як зазначає К. Естрайхер, «є найповажнішим апологітичним твором, на який спромоглася Саська епоха»[590]. Князь мав ще один твір цього автора під назвою «Nuda veritas de Terra puri Verbi Dei pridem exorta…» (Познань, 1723; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 525), в якому висвітлюються відмінності віри католиків і дисидентів. На форзаці вміщено запис нерозбірливим почерком князя, датований 1732 р., з розпорядженням

[589] Encyklopedyja powzechna. Warszawa, 1864. T. 18. S. 455–456.
589 Encyklopedyja powzechna. Warszawa, 1864. T. 24. S. 566.
[590] Estriecher K. Bibliografia polska. Kraków, 1912 . T. 24. S. 325.

віддати книжку кременецьким отцям єзуїтам. Вірогідно, що С. Щанецький теж був особисто знайомий з Янушем Антонієм Вишневецьким.

Колегіумний примірник другого видання «Parva Christianae pietatis officia per… Regum Ludovicum XIII ordinata» (Париж, 1643; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 413) був подарований краківському воєводі руським воєводою Яном Яблоновським, а після смерті власника переданий до бібліотеки Кременецького єзуїтського колегіуму. Про це повідомляють провенієнції стародруку, які містяться на звороті титулу та аркуші із сигнатурою ãiij. Перший напис такого змісту: «Celsissimo Principi Janusio Korybuth Wisniowieccio Palatino Cracoviensi, Regiae Galliarae pietatis nurimentu, insigniter devoto et pio offert Ioan[nes] Jablonowski, Palatino Russiae 13 Junij 1725» (Найблагороднішому князеві Янушу Корибуту Вишневецькому, краківському воєводі, поживу благочестя французької королівської влади як свідчення безмежної відданості та любові дарує руський воєвода Ян Яблоновський 13 червня 1725 року). Другий запис містить у собі наступну інформацію: «Liber his[!] precatorius Fuit […] dilectissimus Celsissimo Fundatori Nostro Janusio Antonio Korybuth Wisniowiecki Castellani Cracoviensi Post fama Ei[us] quod Leopoli subiit 1741 die 16 Januarii Residentiae Cremen[ecesi] Soc[ietatis] J[esu] datus a Celsissima Consorse Ei[us] Theophila de Leszno Wiszniowiecka Castellana Cracov[iensa] pro inde omnes […] circumscriptiones manu sunt Celsissimi Fundatoris […] quo[d] hic per margines [reperiunt]» (Ця книжка була улюбленішою заступницею найблагороднішому нашому фундатору Янушу Антонію Корибуту Вишневецькому, краківському каштелянові, свідченням чого є всі записи на її берегах, зроблені рукою найблагороднішого Фундатора, після смерті якого, що трапилася у Львові 16 січня 1741 року, дана Кременецькій резиденції Товариства Ісусового найблагороднішою його дружиною Теофілою з Лєшно Вишневецькою, краківською каштеляновою).

Агіографічний твір Петра Якуба Бакція в перекладі Адама Конажевського «Żywot świętego Filipa Neriusa z Florencyi… włoskim i

łacińskim przes Piotra Jacoba Bakciusa z Arettu… a polskim… przez Adama Konarzewskiego…» (Лєшно, 1683; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 203) має провенієнцію такого змісту: «Pro Bibliotheca Residentiae Cremenecensiae Celsissima Principe Wisniowiecka, Castellana Cracoviensi 1734 datus» (Для Бібліотеки Кременецької Резиденції від благороднішої княгині Вишневецької, краківської каштелянової, 1734 [року] надана).

Історії польських королів від Попеля II до Яна Казимира присвячена праця Миколая Хвальковського «Effata rerum Poloniae, usque ad Joannem Casimirum ...» (Варшава, 1694; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 207), яка була подарована князю 1734 р. граничним коморником, прізвище якого не вдалося прочитати через згасаючий текст напису. У 1737 р. князь пише про це на звороті титульного аркуша і додає розпорядження віддати книжку до Кременецького єзуїтського колегіуму.

Примірник твору Мартіна Шент-Івані (Szentivany) «Dissertatio paralipomenonica rerum memorabilium Hungariae…» (Трнава, 1699; НБУВ, ВІК, шифр: S.J. 211) має запис, пов’язаний з Юзефом Августом Мнішеком: «Hic Liber Duklae emptus An[no] 1706 die 3 Octobris Cuius Possesor Josephus Van[dalinus] Mniszech Maresch[alcus] M[agni] D[ucatis] L[ithuani], Cap[itaneus] San[ocensis]» (Ця книжка придбана в Дуклі 3 жовтня 1706 року, власником якої є Юзеф Вандалін Мнішек, маршалок Великого князівства Литовського, саноцький староста). Можливо і він належав до доброчинців Колегіуму і дарував для його бібліотеки книжки, бо на титульному аркуші наступний запис розповідає, що книжка належить до дарів невизначеного найблагороднішого фундатора: «Residentiae Cremenecensis Soc[ietatis] Jesu ex dono Cell[sissi]mi Fundatoris» (Кременецькій Резиденції Товариства Ісусового дар найблагороднішого фундатора). Але може бути, що книжка від Юзефа Августа Мнішека потрапила якимсь чином до Я. А. Вишневецького або до М. С. Вишневецького і згодом була подарована Кременецькому колегіуму.

4.6. Провенієнції стародруків Луцького тринітарського монастиря

Про приналежність стародруків до книгозбірні Луцького тринітарського монастиря свідчать провенієнції різного виду. Це – записи, які констатують факт приналежності книжок монастирю і мають такий зміст: «… ad Bibliothecam Conventus Luceoriensis Ord[inis] Discalc[eatorum] S[anctissimae] Trinitatis Redem[ptionis] Capt[ivorum] (…до Бібліотеки Луцького монастиря Ордену босих братів найсвятішої Трійці від викупу бранців), «Pro Collegio Luceoriensis Ord[inis] S[anctissimae] Trinitatis» (Для Луцького колегіуму Ордену найсвятішої Трійці). Для монастирської бібліотеки луцькі тринітарії мали шрифтовий екслібрис, який клеївся на форзацах книжок і мав такий текст: «Ex Bibliotheca Collegii Luceoriensis in Volhynia, PP. Ordinis Excalceat. SSSmae Trinitatis de Redem. Captivorum. Lit: Num: » (НБУВ, ВСРВ, шифр: Pal. 1063). Текст екслібриса облямовує рамка з виливних прикрас у вигляді «косички». Розмір екслібриса в рамці – 4,4х5,2 см. Можна припустити, що шрифтовий екслібрис було виготовлено в друкарні луцьких домініканців, бо у виданнях цієї друкарні використовували подібний елемент друкарського оформлення. Екслібрис можна приблизно датувати кінцем XVIII – початком XIX ст. Варто звернути увагу на те, що шрифтовий екслібрис має далеко не кожен стародрук, який колись належав монастирській книгозбірні.

Провенієнції примірників монастирської бібліотеки інформують про шляхи і час надходження книжок до обителі, про власників і дарувальників стародруків. У бібліотеці знаходилася книжка домініканця Раймунда Брунса (Bruns) в перекладі польською ксьондза Зигфрида Диспенсатора (Dispensator) «Katolicka informacya ułozona dla missyi w kraiach Regnanta Pruskiego...» (Ченстохов, 1753; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 6/№ 132). Цей примірник надійшов до монастирської бібліотеки 1763 р., через 10 років після виходу у світ. Таку відомість подає запис на титульному аркуші примірника: «Accessit Bibliothecae Collegii Luceoriens[is] Ord[inis] Excal[ceatorum] S[anctissimae] Trini[ta]tis […] de Raed[emptione] Capt[ivorum]. 1763» (Належить бібліотеці

Луцького колегіуму Ордену босих братів найсвятішої Трійці від викупу бранців. 1763). На форзаці стародруку приклеєно шрифтовий екслібрис бібліотеки.

Праця генерального дефінітора Ордену босих тринітаріїв, міністра памплонського монастиря о. Йосифа від Св. Духа «Medula theologiae» (Памплона, 1738; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 6/№ 88/1, 3), імовірно, використовувалася при вивченні теології в монастирському колегіумі. Нині у ВІК зберігаються 1 і 3 частини названої праці. Стародруки мають на форзацах такий провенієнційний запис: «Collegii Luceoriensis Ordinis Discalceatorum S[anctissi]mae Trinitatis Redemptionis Captivorum 1740 dono oblatus» (Луцькому колегіуму Ордену босих братів найсвятішої Трійці від викупу бранців, подарована 1740 року).

Подальшу долю книжок монастирської бібліотеки в XIX ст. віддзеркалюють овальні печатки синього й фіолетового кольору бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії із записом латинською мовою «Sigillum Bibliothecae Seminarii Luceor-Zytomiriensis», якими позначені титульні аркуші стародруків. Розмір печатки: 4,6х3 см. Оформлення розстановочного шифру виглядає так: прямокутна наліпка в лінійній рамці (розмір: 3,4х3 см), на якій видруковано латинською мовою слово «Armar» і №. Після цих двох елементів, які означають номер шафи і порядковий номер книжки в шафі, числа арабськими цифрами проставлено нумератором. Наліпка клеїлася на корінець книжки або на верхню кришку оправи. Шифри стародруків проставлені «від руки» чорнилом на форзацах, де римськими цифрами позначено номер шафи і через дефіс арабськими цифрами – порядковий номер книжки у шафі.

У 1725 р. луцьким отцям тринітаріям подарував книжки оликський каноник Ян Новосадовський, про що сповіщають провенієнції такого змісту: «Dono oblatus a R[everen]do D[omino] Ioanne Novosadowski Can[onico] Ołyc[ensis] Ad Bibliotheca[m] Convent[us] Luceorien[sis] Ord[inis] Discal[ceatorum] S[anctissimae] Trinitatis Redem[pionis] Capt[ivorum] 5 Maij

1725 Anno» (Подарована достойним паном Яном Новосадовським, оликським каноником, бібліотеці Луцького монастиря Ордену тринітаріїв 5 травня 1725 року) (НБУВ, ВСРВ, шифр: Pal. 552). Такий запис стосується трьох стародруків, що походять з луцької тринітарської книгозбірні: примірника твору Йоганна Адельфуса (Adelphus, Mülich; ?–1522) «Margarita facetiatum…» (Страсбург, 1508; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pal. 552 (1); видання відомого твору італійського письменника-гуманіста, священника Марсіліо Фічіно (Ficino, Ficinus; 1433–1499) про християнську релігію «De religione christiana…» (Страсбург, 1507; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pal. 552 (2), в якому автор намагався довести повну тотожність грецької філософії християнській релігії і безсмертя людської душі; примірника зібрання гомілій «Homiliarum» (Кельн, 1550; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pal. 1063) авторства ченця Ордену міноритів (францисканців) Йоганна Роярда (Royardus, Rojard; ?–1547). З плином часу кілька примірників луцької бібліотеки тринітаріїв потрапили до фонду Бібліотеки Національного закладу імені Оссолінських (Вроцлав) серед них: праця Яна Гербурта «Chronica Sive Historiae Polonicæ Compendiosa…» (Гданськ, 1609; шифр: Oss.XVIII.1200-III) з такою рукописною провенієнцією: «Dono oblatus a R[evere]ndo D[omi]no Joanne Nowosadowski Canonico Ołyciens[sis] ad Bibliothecam Convent[u] Luceoriens[is] Ord[inis] S[anctissimae] Trini[atis] Redemp[tionis] Capt[ivorum] 5 Maij 1728 (Надана від достойного пана Яна Новосадовського, олицького каноніка, до бібліотеки Луцького монастиря Ордену [братів] Найсвятішої Трійці від викупу бранців). Імовірно, що Я. Новосадовський подарував більше, ніж три книжки монастирю, але тільки подальша евристична робота з фондами може дати нові факти до висвітлення цієї події. Факт існування шляхетського роду Новосадовських без вказівки на герб фіксує «Polska encyclopedia szlachetska»[591].

Три видання Дому Плантенів із тринітарської книгозбірні були подаровані Луцькому тринітарському монастирю. Серед них: примірник

[591] Polska encyclopedia szlachecka. Warszawa, 1937. T. 9 . S. 106.

твору іпрського єпископа Петра Симона Тілетані «De veritate libri sex…» (Антверпен,1609), що від початку належав Луці Лавріну Недабильському. На титульному аркуші міститься такий запис: «Ex Catalogo Librorum Lucae Laurentii Niedabylski» (З каталогу книг Луки Лавріна Недабильського). Шляхетський рід Недабильських герба Боньча, про який не згадують Б. Папроцький і С. Окольський, був пов'язаний з Волинню і фігурує у К. Несецького. Останній повідомляє про кількох представників цього роду, серед яких значиться Адам Недабильський, член Товариства Ісусового, ректор Красноставського колегіуму, який помер у Луцьку 1723 р. Ім'я Луки Лавріна відсутнє[592]. Наступний за хронологією у цьому примірнику йде напис на арк. 5 нн., який інформує про те, що стародрук було подаровано Луцькому тринітарському колегіуму каноником луцького кафедрального храму отцем Седлецьким: «Pertinet ad Bibliothecam Collegii Luceoriensis Ord[inis] S[anctissi]mae Trinitatis Red[emtionis] Capt[ivorum] 1788 d[ie] 20 7bris [Septembris] oblatus ab Ill[ustrissi]mo R[everen]d[issi]mo Domino Siedlecki Canonico Luceoriensis Ecclesiae Cathedrali» (Належить бібліотеці Луцького колегіума Ордену найсвятішої Трійці від викупу бранців, 1788 року 20 вересня подарована найяснішим найдостойнішим паном Седлецьким, каноником луцького кафедрального храму). Титульний аркуш книжки містить печатку бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії.

Конволют із творів Ю. Ліпсія «De constantia libro duo… » (Антверпен, 1586; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pl.51(1)) та К. Авреліуса «Batavia» (Антверпен, 1586; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pl. 51(2)) був подарований Луцькому тринітарському колегіуму отцем Казимиром Матушевським. Можна припустити, що останній був оликським каноником. На титульному аркуші міститься такий запис: «Ex Libris Stanislai Wilczek a P[atre] I. R[everendo] D[omino] Casimiro Matuszew/ski C[anonico] O[lycenss] dono oblatus Coll[egio] Luceor[iensi] P[atrum] S[anctissi]mae Trin[itatis] Red[emptionis] Cap[tivorum]

[592] Niesiecki K. Herbarz polski. W Lipsku, 1841. T. 6. S. 539.

Anno 17[20]» (З книг Станіслава Вільчека, подарована отцем, достойним паном Казимиром Матушевським, [каноником оликським], Луцькому колегіуму Отців найсвятішої Трійці від викупу бранців 17[20] року). Книжка спочатку належала Станіславові Вільчеку. Серед представників роду Вільчек герба Порай, що походили з Руського воєводства, фігурує Станіслав Вільчек, батьком якого був Феліціан, володар половини населених пунктів Соснова й Соколова. К. Несецький повідомляє, що С. Вільчек помер бездітним[593]. Додаткові відомості про представників згаданого роду дали б можливість більш точно характеризувати особу Станіслава Вільчека – власника книжки. Сьогодні такої інформації бракує. Історія Ордену зберегла відомості про о. Марціна від св. Розалії на прізвище Матшевського чи Матушевського (друковані джерела подають два можливі варіанти прізвища), подільського шляхтича, який народився 1729 р. в Сатанові, 1752 р. став капеланом, бл. 1781 р. – провінціалом Польської провінції Ордену тринітаріїв, помер 1798 р. в Луцьку[594]. Геральдично-генеалогічні праці не несуть інформації про названих осіб із прізвищем Матушевський – Матшевський. Можливо, архівні документи в майбутньому зможуть пролити світло на родову приналежність обох персон і уточнити їхні кревні зв'язки.

Книжка Андреа Альціата (1492–1550) «Emblemata» (Лейден, 1599; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pl. 112) потрапила до монастирської книгозбірні після смерті Матвія Биковського, – сповіщає текст запису: «Post fata M. D. Mathiae Bykoski accessit Bibliothecae Coll[egii] Luceor[iensis] Ord[inis] S[actissimae] Trinitatis R[e]d[emptionis] Cap[tivorum]. 1802 A[nno]» (Після смерті пана Матвія Биковського приєднана до бібліотеки Луцького колегіуму Ордену найсвятішої Трійці від викупу бранців. 1802 року). Після Матвія Биковського до монастирської книгозбірні надійшов не тільки названий стародрук. Ельзевірівське видання твору давньоримського автора Валерія Максима (I ст.) «Dictorum Factorumque memorabilium libri IX» (Амстердам, 1690;

[593] Niesiecki K. Herbarz polski. W Lipsku, 1843. T. 9. S. 332–333.
[594] Podręczna encyklopedia kościelna. Warszaw; Lublin; Łódź, 1914. T. 39/40. S. 280.

НБУВ, ВСРВ, шифр: Elz. 454) містить на форзаці такий запис: «Pertinent ad Bibliotheca[m] Convent[us] Luceoriensis Ord[inis] S[anctissim]ae Trinit[atis] Red[emptionis] Capt[ivorum] An[n]o 1802 Post fa[ta] M. D. Mathiae Bykowski» (Належить бібліотеці Луцького тринітарського монастиря року 1802 після смерті пана Матвія Биковського). Праця німецького юрисконсульта Йоганна Ольдендорпа (Oldendorp, 1480–1567) «Practica actionum forensium absolutissima…» (Кельн, 1540; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pal. 33), присвячена веденню судових справ, теж перейшла до монастирської бібліотеки після смерті Матвія Биковського. За геральдично-генеалогічними виданням ідентифікувати особу Матвія Биковського не вдалося.

4.7. Провенієнції стародруків Берестецького тринітарського монастиря

Рукописні провенієнції констатуючого характеру, які засвідчують приналежність книжок до бібліотеки Берестецького тринітарського монастиря, написані виключно латинською мовою і мають такі варіанти форм: «Sum Conventus Berestecensis» (Берестецького монастиря), «Pertinet ad Bibliothecam Conventus Berestecensis Ordinis Discalceatorum SSSmae Trinitatis Redemptiones Captivorum» (Належить Бібліотеці Берестецького монастиря Ордену босих братів найсвятішої Трійці від викупу бранців), «Accessit Bibliotheca Conventus Berestecensis Ordinis SSSmae Trinitatis Redemptiones Captivorum» (Приєднана до Бібліотеки Берестецького монастиря Ордену найсвятішої Трійці від викупу бранців), «Spectat ad Bibliothecam Conventus Berestecensis Ordinis SSSmae Trinitatis Redemptiones Captivorum» (Відноситься до Бібліотеки Берестецького монастиря Ордену найсвятішої Трійці від викупу бранців).

Книгозбірня берестецьких тринітаріїв мала ще друкований шрифтовий екслібрис, подібний до екслібриса луцьких тринітаріїв. Найімовірніше, що екслібрис виготовлявся наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Логічно можна припустити, що обидва вони друкувалися у друкарні Луцького домініканського монастиря. Екслібрис Берестецької книгозбірні мав такий

текст: «Ex Bibliotheca / Conventus Berestecensis, / PP. Ordinis Excalceat: / SSSmae TRINITATIS / de Redemp: Captivorum / Lit: Num: ». Текст узято в рамку з виливних прикрас. Розмір рамки – 4 х 5,3 см. Клеївся екслібрис на звороті верхньої кришки оправи. Вписані чорнилом в екслібриси літери й арабські цифри дають уяву про розміщення книжок у фонді. Літерами латинські абетки позначалися шафи, наприклад: Lit: k, Lit: i, Lit: g, Lit: f. Арабськими цифрами – полиці: Num: 10, Num: 7, Num: 6.

На стародруках берестецької книгозбірні овальна печатка бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії з написом: «Sigillum Bibliothecae Seminarii Luceor-Zytomiriensis» завідчує місце зберігання книжок у XIX – на початку XX ст. З виявлених сьогодні стародруків берестецької бібліотеки один має штамп Волинського Комітету по збереженню пам'яток мистецтва та старожитностей.

Провенієнції у багатьох випадках не тільки констатують факт приналежності книжки монастирській бібліотеці, але вказують на шлях її надходження до книгозбірні. Примірник другого видання твору єзуїта Войтеха Тилковського (1629–1695) «Historie z osobliwszemi rewolucyami pod tytułem Stół mądrości...» (Люблін, 1756; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 11/№ 195) після смерті отця Мельхіора від Благовіщення Діви Марії було передано до монастирської бібліотеки, про що свідчать такі записи у книжці: 1) «Ex Libris P[atris] F[ratris] Melchioris ab Annunt[iationi] B[eatissimae] V[irginis] M[ariae] Ord[ini]s Discal[ceatorum] S[anctissimae] Trinit[atis] Red[emptiones] Capt[ivorum]» (З книжок отця і брата Мельхіора від Благовіщення Діви Марії Ордену босих братів найсвятішої Трійці від викупу бранців); 2) «Post fata F[ratris] Melchioris ab Annunt[iationi] B[eatissim]ae accesit ab Bibliot[hecam] Conv[entu] Berestec[ensis] Ord[inis] S[anctissimae] Trinit[atis]» (Після смерті брата Мельхіора від Благовіщення Діви Марії надійшла до бібліотеки Берестецького тринітарського монастиря Ордену найсвятішої Трійці). Четвертий том твору проповідника Ордену піарів Самуїла Висоцького (1706–1771) «Nauki homilje y materye kazań na wszystkie w całym roku dni

ptiones]swięte...» (Варшава, 1770; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 13/№ 119) теж потрапив до монастирської книгозбірні після смерті ченця-тринітарія Тадея від св. Йосифа, як говорить запис на форзаці стародруку: «Post fata P[atris] Fr[atris] Thadaei a S. Josepho Pertinet ad Bibliothecam Conventu Berestecen[si] Ord[inis] S[anctissi]mae Trinitat[is]» (Після смерті отця і брата Тадея від св. Йосифа належить бібліотеці Берестецького монастиря найсвятішої Трійці).

Дарувалися книжки монастирській бібліотеці і світськими особами. Свідоцтвом цього може бути запис на звороті титульного аркуша твору теолога-августиніанця, проповідника в Бергамо Йоанна Павла Берлендуса (Berlendus) «Elogia gloriossimae Virginis Deiparae Mariae ad litanias ejusdem lauretanas…» (Кемптен, 1677; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 13/№ 174). Напис говорить про те, що книжка належала Берестецькому тринітарському монастирю і була подарована вельможним паном Іваном Шемплавським 8-го вересня 1716 р.: «Liberisse est Conventus Berestecensis Ordinis S[actissi]mae Trinitatis Redempt[ionis] Captivoru[m] die 8va [octava] 7bris [Septembris] anno 1716 receptus a M[agnifico] D[omi]no Ioanne Szempławski. Fr[ater] Stanislaus a S[anctis]simo Sacram[en]to [minister] Bereste[censis] m[anu] p[ropria]» (Книжка належить Берестецькому монастирю Ордену найсвятішої Трійці від викупу бранців, дня 8-го вересня 1716 року одержана від вельможного пана Івана Шемплавського. Брат Станіслав від Святих Таїнств, берестецький економ, рукою власною»). Цей факт власноручним підписом засвідчив економ берестецького монастиря брат Станіслав від святих Таїнств. На нижньому форзаці стародруку міститься запис: «Hic Liber donat[us] est a Mag[nifico] Domino Ioanne Sępławski ab Bibliothecam Convent[us] Beres[tecensis] [triginta] Octo[bris] in futuro [donandis]. I[oannes] Sempławski» (Ця книжка з бібліотеки Берестецького тринітарського монастиря, подарована вельможном паном Йоаном Семплавським 30-го жовтня [на майбутнє]. Й[оан] Семплавський). У названому стародруці має місце різночитання прізвища Семплавський/Шемплавський. Скудні відомості про шляхетські роди Семплавських (Sempławski) і Шеплавських (Szepławski) не дають змоги

подати документально обгрунтовану інформацію про особу Івана Семплавського. У «Polskiej encyklopedji szlacheckiej» фігурує рід Семплавських без зазначання герба та конкретних представників роду. Натомість рід Шемплавських чи Шеплавських в енциклопедії відсутній[595]. В «Herbarzu polskim» К. Несецького фігурує рід Шеплавських герба Сліповрон і названо тільки одного представника роду – Павла в землі Вишгородській під 1674 р.[596] Рід Семплавських/Шемплавських у гербовнику відсутній. Можливо, додаткова інформація, одержана в результаті подальшої джерелознавчої роботи, надасть змогу пролити світло на дійову особу цього провенієнційного запису.

Трапляються випадки, коли провенієнційні написи висвітлюють роль монастирського керівництва у процесі користування книжками. Примірник видання «De la Sainteté et des devoirs de la vie monastique» (Париж, 1683; НБУВ, ВІК, шифр: Armar: 15/№ 113) на форзаці має запис: «Ex libris F[ratris] Dominici a S. Hyacintho trinitarii. Cu[m] licentia Superiorum seu usui ejusdem permissus» (З книжок брата Домініка від св. Яцека тринітарія. З дозволом Старших користуватися нею), а на титульному аркуші запис «Cum licentia Superiorum applicat Conventui Berestecensi Ordinis Discalceat[orum] S[anctissi]mae Trinitatis Redemp[tionis] Capt[ivorum]» (З дозволу Старших надана Берестецькому монастирю Ордену босих братів найсвятішої Трійці від викупу бранців).

4.8. Провенієнції стародруків Теофіпольського тринітарського монастиря

Про приналежність стародруків до бібліотеки Теофіпольського тринітарського монастиря свідчать провенієнційні написи констатуючого характеру, занотовані латинською мовою в таких формах: «Conventus Theophilpoliensis Ordinis Discalceatorum Sanctissimae Trinitatis Redemptione Captivorum», «Sum Conventus Theophilpoliensis Ordinis Sanctissimae Trinitatis

[595] Polska encyklopedja szlachecka. Warszawa, 1938. T. 11. S. 29.
[596] Niesiecki K. Herbarz polski. W Lipsku, 1843. T. 8. S. 620.

Redemptione Captivorum», «Pertinet ad Bibliothecam Conventus Theophilpoliensis Ordinis Discalceatorum Sanctissimae Trinitatis», «Bibliotheca Theophilpoliensis Patrum Trinitariorum». На корінцях оправ теофіпольських примірників наклеєно паперові наліпки з шифром бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії, а на титульних аркушах більшості книжок проставлено овальну печатку її бібліотеки, яка має такий текст: «Bibliotheca Seminarii Luceori-Zytomeriensis». Це вказує на те, що фонд теофіпольської монастирської книгозбірні влився до фонду семінарської бібліотеки, очевидно, після закриття цього тринітарського осередку.

На виявлених стародруках з теофіпольської монастирської книгозбірні відсутній шрифтовий екслібрис, якими позначено примірники з монастирських книгозбірень львівських, берестецьких та луцьких отців тринітаріїв. Екслібриси трьох названих тринітарських бібліотек ідентичні за своїм оформленням: мають подібні складені рамки з виливних прикрас. Текст екслібрисів відрізняється практично тільки назвою монастиря. У книгознавчій літературі опубліковано зображення шрифтового екслібриса бібліотеки Львівського тринітарського монастря[597], Антокольського та Тринітопольського тринітарських монастирів у Литві[598]. Тексти екслібрисів двох останніх монастирських бібліотек мають подібний зміст і форму попередніх екслібрисів: «Ex Bibliotheca / Conventus Trinitopoli/ensis ad Vilnam / PP. Ordinis Excalceat: / SSSmae Trinitatis / de Redem: Captivorum / Lit: Num: » та «Ex Bibliotheca / Collegii Antecollensis / ad Vilnam / PP. Ordinis Excalceat: / SSSmae Trinitatis / de Redem: Captivorum / Lit: N Num: 40». Екслібриси луцького й берестецького тринітарських монастирів у науковий обіг вводяться вперше. Відсутність еклібриса на книжках теофіпольської бібліотеки можна пояснити тим, що цей монастир було засновано пізніше, ніж три попередні, статус його був скромнішим і теофіпольські отці

[597] Wittyg W. Ex-librisy bibliotek polskich XVII i XVIII wieku. [S. l.], 1903. S.15.
[598] Kisarauskas V. Lietuvos knygos ženklai. 1518-1918. Vilnius, 1984. S. 153, № 761; S. 154, № 763; C. 138, № 636.

тринітарії могли не встигнути замовити для своєї книгозбірні відповідний власницький книжковий знак.

Провенієнції теофіпольських стародруків висвітлюють історичну долю примірників монастирської бібліотеки. Розлогу рукописну провенієнцію має примірник прижиттєвого видання праці теолога, орієнталіста, одного з перших перекладачів Корану Теодора Бібліандера (Bibliander, Buchmann; с. 1504–1564) «Mahumetis sareacenorum princiis eiusque succerorum vitae ac doctrina…» (Базель, 1550; НБУВ, ВІК: Pal. 1802, (старий шифр бібліотеки ЛЖС: Armar 7/№ 17), яка присвячена історії і засадам мусульманської релігії. Примірник дефектний: у ньому бракує початкових і кінцевих сторінок. У такому вигляді він і був, очевидно, подарований, бо запис про дарування книжки зроблено на 17-й сторінці, першій збереженій друкованій сторінці примірника. Запис латинською мовою говорить про те, що книжка була подарована Теофіпольському тринітарському монастирю для його бібліотеки ольховицьким старостою Мартином Козебродським 10 серпня 1753 р.: «Hic Liber dono Oblatus Conventui Theophilpolien[si] Ordinis S[anctissi]mae Red[emptionis] Cap[tivorum] Perillustri ac Generoso D[omi]no Martino Koziobrocki Castelaneo Olehovien[sis] Pro Bibliotheca ejus[que] Con[ventui] 1753 die 10 Augusti» (Ця книжка подарована Теофіпольському монастирю Ордену найсвятішої Трійці від викупу бранців найяснішим і шляхетним паном Мартином Козебродським, ольховицьким старостою, для бібліотеки цього монастиря 1753 року дня 10 серпня). Мартин Козебродський герба Ястжембець, дідич маєтностей Хотин, Жабокричі та інших, був галицьким гродським регентом 1749 р., теребовельським ловчим та гродським суддею 1760 р., галицьким підсудком 1765 р., ольховицьким старостою, 1781 р. одержав графський титул в Австрійській імперії[599]. Варто зазначити, що в Хотині теж діяв осередок Ордену Пресвятої Трійці.

Деякі примірники з монастирської бібліотеки мають записи про надходження книжок до бібліотеки після смерті їхніх власників. Наприклад,

[599] Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. Warszawa, 1910. T. 7. S. 367.

примірник видання праці василіянина Корнелія Срочинського «Methodus Peragendi Missiones apostolicas in Provincia Rutena O. S. Basilii Magni…» (Почаїв, 1772; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 15/№ 712) має запис про надходження книжки після смерті о. Бруна від св. Матвія до монастирської книгозбірні у 1786 р.: «Post Fata P. Brunonis a S. Mathia Defin[itoris] Pro[vincia]lis accessit Bibliothecae Conventus Teofilpoliensis PP. Trinitariorum 1786 die 20 Januarii» (Після смерті отця Бруна від св. Матвія, провінціального дефінітора, надійшла до бібліотеки Теофіпольського монастиря отців тринітаріїв 1786 року дня 20 червня). Примірник збірки проповідей Каспара Бальзама, члена Товариства Ісусового, «Kazania na Swięta całego roku…» (Познань, 1762; Т. 1; НБУВ, ВІК, шифр: Atmar 13/№ 182) надійшов до бібліотеки після смерті отця Доміціана: «P[ater] Domitian W. [далі іншим почерком] post ejus[qu]ae fata secessit Bibliothecae C[o]n[vent]us Theophilpoliens[is] Ord[ini]s S[anctissim]ae Trinit[atis] Redem[ptionis] Cap[tivorum]» (Отець Доміціан В. Після його смерті перейшла до бібліотеки Теофіпольського монастиря Ордену найсвятішої Трійці від викупу бранців).

Цікавим документальним джерелом до історії монастиря може бути примірник видання «Adwent Chrystusow do serca ludzkiego… przez S. Ignacego...» [Люблін, 1753; НБУВ, ВІК, шифр: Armar XVI/№ 405] з монастирської книгозбірні, надрукований у друкарні Люблінського єзуїтського колегіуму. У примірнику відсутні будь-які записи про приналежність книжки теофіпольській книгозбірні. Примірник має обкладинку з тонкого паперу. Сторінки книжки не обрізані й не розрізані. Із цього можна зробити висновок, що в монастирській, пізніше в семінарській бібліотеках цей примірник не читали. На титульному аркуші стоїть печатка бібліотеки ЛЖС. Для форзаців книжки використано два рукописні аркуші форматом у 2°, кожний складений удвоє, з монастирської книги за період жовтень 1753 р. – березень 1755 р., в якій записувалися суми, що призначалися на викуп бранців. У назві документа фігурує інформація про те, що це рукописна книга Теофіпольського тринітарського монастиря:

«…Hunc Nostrum Conventus Theofilpoliensis[!] et revidens hunc librum in quo scribuntur et annotan[tur] separationes pro Captivis, ex Elleaemosinis[!] factae liberis, invenit sua R[esidenti]a a Die prima Octobris Anno 1753 ad Diem ultimam Martii Anno praesentis 1755 Seperatos esse Florenis Polonicales quinquaginta unus et asses tredecem…» (…В нашому Теофіпольському монастирі… до цієї книги, в якій записуються і нотуються видатки на бранців, звільнених на зроблені пожертви, наша Резиденція з 1-го жовтня 1753 року до 31 березня біжучого 1755 року ухвалила, що належить виділити [на цю справу] 51 польський флорен і 13 ассів). Викладені факти дають підставу говорити про те, що примірник походить з бібліотеки Теофіпольського тринітарського монастиря.

Аналіз рукописного тексту засвідчує, що в 1754 р. за березень, квітень, травень, серпень, вересень та жовтень монастир нічого не зібрав на викуп невільників з мусульманської неволі. Це констатувалося лаконічною фразою «…nihil invenimus spectare ad Redemptionem Captivorum…» (…нічого не одержали для викупу бранців…). У червні якогось з перелічених вище років (фрагментарність книги не дає можливість точно встановити, якого саме) на викуп бранців було виділено 17 флоренів: «Factis Calculationibus ultima hujus Mensis [Junius] Invenimus in Duobus, et vasculis Duobus Butyri Spectare ad Redemptionem Captivorum Florenos Septemdecim. In cujus fidem subscripsimus Fr. Antonius a Spiritu Sancto Presidens m[anu] p[ropria], Fr. Andreas a S. Ioannis Baptistae Consul[tor] m[anu] p[ropria], Fr. Ioannes a S. Carolo Consiliarius» (Зробивши остаточно підрахунки цього місяця ми роздобули 17 флоренів за двох биків та два жбани масла, щоб заплатити за викуп невільників. На підтвердження цього підписуємося Брат Антоній від св. Духа, президент, рукою власною; Брат Андрій від св. Іоана Хрестителя, консультор, рукою власною; Брат Іоан від св. Кароля, канцелярист). У листопаді 1755 р. на викуп була зібрана сума у 5 флоренів 4 асси: «Factis Calculationibus ultima hujus Mensis [November] in invenimus Spectare ad Redemptionem Captivorum, ex dolio mellis tertia parte nobis donata Florenes quinque Ass[es] quatuor. In cujus

fidem subscripsimus Fr. Petrus a S. Casimiro, minister m[anu] p[ropria] Fr. Ioannes a S. Carolo Vicarius et Consiliarius m[anus] p[ropria]; Fr. Andreas a S. Ioanne Baptistae Cons[u]l[tor] m[anu] p[ropria]» (Зробивши остаточно підрахунки цього місяця, щоб сплатити за викуп невільників, ми роздобули 5 флоренів і 4 асси за третину діжки меду, здобуту нами. На підтвердження цього підписуємося Брат Петро від св. Казимира, міністр, рукою власною; Брат Іоан від св. Кароля, вікарій і канцелярист, рукою власною; Брат Андрій від св. Іоана Хрестителя, консультор, рукою власною). У грудні цього ж року на викуп бранців було зібрано 5 флоренів 14 ассів: «Factis Calculationibus ultima huus Mensis invenimus Spectare ad Redemptionem captivorum, ex Duobus Vitulis donatis Florenis quinque et asses quatuordecim…» (Зробивши остаточно підрахунки цього місяця, ми роздобули 5 флоренів і 14 ассів за спроданих двох телят, щоб заплатити за викуп невільників. На підтвердження цього підписуємося…). Кожний щомісячний запис підписували міністр монастиря, вікарій та консультор. Для порівняння, – який товар і за скільки можна було купити приблизно в той час, наведемо такий приклад. Купівельний запис на стародруку сповіщає про те, що три томи в одній оправі «Orbis Polonus» (Краків, 1641) Симона Окольського доктор теології Матвій Паволович купив у Кракові 1718 р. за 50 флоренів (НБУВ: ВСРВ, шифр: In. 825).

4.9. Провенієнції стародруків Бердичівського монастиря босих кармелітів

Приналежність примірників до бібліотеки Бердичівського монастиря босих кармелітів засвідчують констатуючі записи латинською мовою на титульних аркушах, найуживанішою формою яких є: «Conventus Berdiczoviensis Carmelitarum Discalceatorum» (Бердичівського монастиря босих кармелітів). У меншій кількості трапляються записи «Pro Bibliotekae Conventus Berdiczoviensis Carmelitarum Discalceatorum» (Для бібліотеки Бердичівського монастиря босих кармелітів) та «Collegii Conventus Berdiczoviensis Carmelitarum Discalceatorum» (Колегіуму Бердичівського монастиря босих кармелітів). Стародруки медичної тематики на титульних

аркушах часто мають напис «Pro Apothekae» (Для Аптеки). На корінцях бібліотечні примірники позначені паперовими наліпками з шифром монастирської бібліотеки: літера латинської абетки вказує на тематичний відділ, арабською цифрою позначено номер книжки у цьому відділі, наприклад: «N/75» чи «A/44».

У книжках кармелітанської бібліотеки фігурують різні види провенієнцій: рукописні записи, гравійовані гербові екслібриси-наліпки, шрифтові екслібриси, печатки, суперекслібриси, старі бібліотечні шифри. Провенієнційні записи свідчать, що деякі стародруки попередньо знаходилися у книгозбірнях інших монастирів та чернечих осередків, зокрема: монастирів босих кармелітів у Вишнівці, Львові, Перемишлі, Варшаві, Глибокому (Дісненський повіт Віленської губернії), резиденції босих кармелітів у Народичах (Овруцький повіт Волинської губернії), Люблінського і Мюнхенського єзуїтських колегіумів, резиденції Товариства Ісусового в Романові (Новоградволинський повіт Волинської губернії). Вочевидь, проходив обмін примірниками між монастирями. Бібліотека могла поповнюватися також книжками скасованих монастирів та резиденцій чернечих осередків.

Серед шрифтових екслібрисів виділяються екслібрис-наліпка Мюнхенського єзуїтського колегіуму, виконаний у червоному кольорі з датою 1595 р. (НБУВ, ВІК: шифр: Берд. кол. 37), екслібрис ксьондза Антонія Борни, який належав до францисканців-обсервантів і був капеланом князів Радивілів (НБУВ, ВІК: шифр: Берд. кол. 541), шрифтовий екслібрис київського і чернігівського біскупа Юзефа Анджея Залуського (1702–1774), співзасновника Варшавської публічної бібліотеки. Його шрифтовий екслібрис має такий текст: «I. A. ZAŁUSKI». Останній факт наштовхує на думку, що книжки з цим екслібрисом могли бути придбані на аукціонах розпродажу дублетів книгозбірні Залуських, які проходили у Варшаві з 1761 р. У книгозбірні знаходяться п’ять стародруків з екслібрисом Ю. А. Залуського.

На форзацах стародруків монастирської бібліотеки трапляються гравіровані гербові екслібриси-наліпки. Їх виявлено два. Один належить писарю Великого князівства Литовського Костянтинові Людовіку Плятеру (?–1777) (НБУВ, ВІК, шифр: Берд. кол. 253), інший – невстановленій особі, текст на ньому не зберігся.

Невелику групу власницьких книжкових знаків складають суперекслібриси. Серед них гербовий суперекслібрис гетьмана Великого князівства Литовського Михайла Серватія Вишневецького герба Корибут (1680–1744), фундатора бібліотеки Вишневецького замку[600], бонефактора Вишнівецького монастиря босих кармелітів. Стародрук із суперекслібрисом М. С. Вишневецького – твір Йосифа Флавія «De bello Judaico, et urbis Hierosolymitanae excidio...» (Кельн, 1575; НБУВ, ВІК, шифр: Берд. кол. 1777), на титульному аркуші має ще два записи, що засвідчують її дарування коронним хорунжим Станіславом Єжи Мнішеком Вишнівецькому кармелітанському монастирю 1772 р.: «Conventus Visniovecensis Carmelitarum Discalceatorum» (Вишнівецького монастиря босих кармелітів) та «Pro Bibliotheca Conventus Visniovecensis Carmelitarum Discalceatorum Ex donatione Illustrissimi Magnifici Domini Stanislai Mniszech Succamerande M[agni] D[ucatis] Litth[uani]. Fundatoris N[ost]ri Munificentissimi A[nno] D[om]ini 1772-do. Oret[ur] pro Eo» (Для бібліотеки Вишнівецького монастиря босих кармелітів з дару найяснішим, наймогутнішим паном Станіславом Мнішеком, підкоморієм Великого князівства Литовського, найщедрішого нашого фундатора, Року Божого 1772. Молися за нього).

Суперекслібриси монастирських бібліотек є досить рідкісним явищем у книгознавстві. Суперекслібрис книгозбірні Львівського монастиря босих кармелітів вміщено на оправі примірника «Indices omnes in D. Thomae Summam theologicam hactenus impressi …» (Рим, 1619; НБУВ, ВІК, шифр: Берд. кол. 41). На верхній кришці шкіряної оправи відтиснуто емблему

[600] Ціборовська-Римарович І. О. Родові бібліотеки Правобережної України XVIII століття (Вишневецьких – Мнішеків, Потоцьких, Мікошевських): історична доля та сучасний стан. Київ, 2006. С. 64–67.

Ордену босих кармелітів – Гора Кармель із хрестом в оточенні зірок, в картуші вгорі рука патрона Ордену пророка Іллі з вогняним мечем, на стрічці, яка облямовує емблему, кармелітанське гасло «Zelo zelatus sum pro Domino Deo exercituum» (Ревний у ретельності задля слави Всевишнього). Навколо зображення – абревіатура назви конвенту: CO[NVENTUS] LE[OPOLIENSIS] SA[NCTI] MI[CHAELIS] C[ARMELITARUM] D[ISCALCEATORUM]. Окрім цього на титульному аркуші примірника зберігся запис, що засвідчує приналежність книжки в минулому Львівському кармелітанському монастиреві в ім'я св. Михаїла.

Серед бердичівських стародруків ідентифіковано 9 примірників[601] з суперекслібрисом монастиря босих кармелітів у Глибокому (Дисненський повіт Віленської губернії). Монастир з костелом в ім'я Вознесіння Найсвятішої Діви Марії був уфондований мстиславським воєводою Юзефом Корсаком (?–1643) 1639 р.[602] Його книгозбірня налічувала бл. 3000 од. зб. і після закриття кармелітанського осередку в 30-х роках XIX ст. була вивезена «wywieziona ztąd»[603]. Книжки прикрашає такий суперекслібрис: у верхній частині корінців шкіряних оправ золоте тиснення емблеми Ордену босих кармелітів у картуші. Навколо зображення – абревіатура назви монастиря: C[ONVENTUS] G[LEMBOCENSIS] C[ARMELITARUM] D[ISCALCEATORUM]. У нижній частині корінців відтиснуто різні літери латинської абетки, які можуть вказувати на тематичний відділ книгозбірні, та однакова дата, відтиснута римськими цифрами, – «MDCCLVIII» (1758), що, очевидно, є роком виконання оправ. Крім цього, на титульних аркушах стародруків вміщено записи у традиційній формі, які засвідчують приналежність книжок у минулому цьому кармелітанському осередку: «Conventus Glembocensis Carmelitarum Discalceatorum». Зображення описаного суперекслібриса опубліковано у праці литовського книгознавця

[601] НБУВ, ВІК, шифри: Берд. кол. 355, 887, 894, 896, 1429, 2666; Pal. 1710 (старий ифр Берд. Кол. 40); ВСРВ, шифри: Pal. 161 (1-3), In. 4957/1.
[602] *SG*. T. 2. S. 600.
[603] Radziszewski F. Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach… Kraków, 1875. S. 15.

В. Кізараускаса[604]. Після касації Глибоцького кармелітанського монастиря 1832 р. його книгозбірня, очевидно, була розпорошена. Частина стародруків потрапила до Бердичівського монастиря босих кармелітів, у складі бібліотеки якого глибоцькі стародруки згодом надійшли до бібліотеки Університету св. Володимира в Києві. Група стародруків з суперекслібрисом Глибоцького кармелітанського монастиря нині зберігається у відділі стародруків Бібліотеки Вільнюського університету[605].

Досить рідкісним явищем для монастирських книгозбірень є печатки як вид книжкового знаку. У фонді бердичівської бібліотеки виявилено один стародрук, де печатка виступає в ролі власницького книжкового знаку. Примірник третього видання посібника з риторики авторства члена Товариства Ісусового Германа Гольдхагена (Goldhagen) «Rhetorica explicata et applicata ad eloquentiam civilem et ecclesiasticam…» (Бамберг; Вюрцбург, 1772; НБУВ, ВІК, шифр: Берд. кол. 1002) має на форзаці червону сургучеву печатку діаметром 2 см із зображенням емблеми Ордену босих кармелітів. На титульному аркуші та форзаці примірника є ще написи про приналежність книжки босому кармеліту Діонізію від св. Яна з Дуклі: «Ex Libris F[ratris] Dionysji a S. Ioanne de Dukla Carmelitae Excalceati 1784» (З книжок брата Діонізія від св. Яна з Дуклі, босого кармеліта 1784). Представлений напис цілком співвідноситься з особою отця Діонізія від св. Яна з Дуклі Охопінського (1763 – бл. 1830), викладача філософії і теології в духовній семінарії Бердичівського монастиря. За своє життя він обіймав різні посади: секретаря провінції (1800), екзаменатора дієцезії (1802), дефінітора (1801–1805, 1806–1808), провінціала Руської провінції Св. Духа (1811–1814; Бердичів тоді був резиденцією провінціалов Руської провінції босих кармлітів), пріора Вишнівецького монастиря босих кармелітів (від 1817)[606]. Найвірогідніше, що сургучева печатка є печаткою орденської провінції. На

[604] Kisarauskas V. Lietuvos knygos ženklai. 1518–1918. Vilnius, 1984. S. 48.
[605] Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai katalogos. Vilnuis, 2003. № 473, 500, 594, 626, 858; Vilniaus universiteto bibliotek os plantenai: katalogas. Vilnius, 2015. №№ 26, 56, 91, 141, 267, 300, 302, 414–415.
[606] Wanat B.J. 2007. Klasztor karmelitów boych w Berdyczowie na Ukrainie. Studium monograficzne. Kraków, 2007. S. 165, 167.

титулі примірника зроблено ще один напис констатуючого характеру про приналежність книжки Бердичівському монастирю: «Conventus Berdiczovien[sis] Carmelit[arum] Discal[ceatorum] Pr[ovinci]ae Polonae Sacti Spirit[us]» (Бердичівського монастиря босих кармелітів Польської провінції Св. Духа).

Провенієнції бердичівських примірників подають інформацію про формування фонду монастирської книгозбірні. За відомостями архівних документів у фонд монастирської бібліотеки надійшла книгозбірня овруцького мечника Станіслава Бачинського, який пожертвував кляштору свою книгозбірню 14 квітня 1772 р. Власницький напис Станіслава Бачинського, виявлений на чотирьох стародруках бібліотечної колекції, виглядає так: «Ex Lib[ris] Stan[islaw] Baczyński TOR C Lubl.» (НБУВ, ВІК, шифри: Берд. кол. 103, 384, 386, 1071).

За провенієнціями до монастирської бібліотеки влилася книгозбірня якогось Павла Оріховського (Orzechowski). У фонді монастирської бібліотеки виявлено бл. 40 стародруків з лаконічним записом «Paweł Orzechowski». Один з них правдоподібно має суперекслібрис Павла Оріховського. На верхній кришці його оправи відтиснуто дві літери «PO» (НБУВ, ВІК, шифр: Берд. кол. «О/13»).

Серед власницьких написів ченців бердичівського монастиря виявлено написи, що засвідчують приналежність у минулому книжок його пріорам і підпріорам, зокрема: о. Рафалу від св. св. Корнелія і Кіпріана (світське імя – Міхал Валенти Грей (Grey); ?–1807) – в 1761–1763 рр. підпріор, у 1790–1793 рр. пріор монастиря[607]; о. Августин від св. Еразма (світське ім'я Ян Длускі (Dłuski); ?–1767) – в 1742–1745 рр. пріор монастиря[608]; о. Себастіян від Вокресіння Господнього – в 1745–1748 рр. підпріор монастиря[609].

[607] Wanat B. J. 2007. Klasztor karmelitów boych w Berdyczowie na Ukrainie. Studium monograficzne. Kraków, 2007. S. 174, 176, 304, 335.
[608] Wanat B. J. 2007. Klasztor karmelitów boych w Berdyczowie na Ukrainie. Studium monograficzne. Kraków, 2007. S. 64, 142, 173.
[609] Wanat B. J. 2007. Klasztor karmelitów boych w Berdyczowie na Ukrainie. Studium monograficzne. Kraków, 2007. S. 175.

Варто підкреслити, що значна кількість стародруків мають власницькі записи ченців різних кармелітанських монастирів, не тільки бердичівського. Наприклад, п’ять томів праці Кароля Вітасса (Witasse) «Tractatus theologici» (Venetiis, 1738; НБУВ, ВІК, шифр: Берд. кол. 538: t. 1, 2, 3, 6, 7) на форзацах мають такі записи: «Hic liber emptus est ab Adm[odo] R[evere]ndo N[ostri] Patre Cherubino ab Assumptione B[eatissimae] V[irginis] M[ariae] Exprovinciali sub id temporis Priore Conventus Premisliensis Carmelitarum Discalceatorum Sumptibus ejusdem Conventus Anno D[imi]ni 1780» (Ця книжка куплена від вельми достойного нашого Отця Керубіна від Вознесіння Блаженнійшої Діви Марії експровінціала, а тепер пріора Перемишльського монастиря босих кармелітів куплена цьому конвенту Року Божого 1780).

Частина рукописних провенієнцій засвідчує посмертне надходження книжок ченців до монастирських бібліотек. Книжки, що були власністю ченців монастиря, після їхньої смерті залишалися в обителі і поповнювали її книгозбірню або переказувалися до бібліотек інших орденських осередків.

Примірник теологічного твору Стефана Міколаєвича «Synopsis theologiae christianae dogmatico-moralis…» (Бердичів, 1772; НБУВ, ВІК, шифр: Берд. кол. 639) з бібліотеки Бердичівського монастиря босих кармелітів має провенієнції, які висвітлюють шлях книжки до монастирської книгозбірні і пов’язані з ім’ям провінціала о. Керубіна: 1) «Ad usu Fratris Ioahimi Inscript[us] a P[atri] Provinciali Cherubino et Visitatore Generali» (Для вжитку брата Йоахима одержана від отця Керубіна, провінціала і генерального візитатора); 2) «Post morte aplicat[us] pro Conv[entu] Berdiczoviensi Carmelitarum Discalceatorum» (Після смерті [книжка] надана до Бердичівського монастиря босих кармелітів). Брат Йоахим одержав примірник від провінціала і генерального візитатора отця Керубіна, а після смерті ченця книжка поповнила монастирську книгозбірню.

Прикладом посмертного надходження книжок до монастирської ббліотеки є маргінальні записи на примірниках, що належали члену Ордену босих кармелітів о. Губерту від Благовіщення Блаженної Діви Марії.

У бібліотечному фонді виявлено вісім книжок, які належали брату Губерту. Примірник «Casus conscientiae de mandato olim… cardinalis Prosperi Lambertini… deinde Benedicti XIV propositi ac resoluti…» (Перемишль, 1766; НБУВ, ВІК, шифр: Берд. кол. 622, т. 1, ч. 1) має такий напис на титульному аркуші: «P[atri] Fr[at]ris Huberti a Visit[atione] B[eatissimae] V[irginis] Mariae Carmelitae Discalceati applico Conventui in quo morior Oretur pro A[nim]a Mea» ([Книга] отця і брата Губерта від Благовіщення Блаженної Діви Марії, босого кармеліта, надаю монастирю, в якому помер. Моліться за мою душу). Окрім того, на цьому ж примірнику є ще власницький запис констатуючого характеру про приналежність книжки бібліотеці Бердичівського монастиря босих кармелітів.

Примірник видання «Tribunalis confessariorum et ordinandorum P. M. Wigandt Ordinis praedicatorum epitome…» (Венеція, 1761; НБУВ, ВІК, шифр: Берд. кол. 607), упорядкований магістром теології, домініканцем Людовіком Флегеном (Fliegen), має такий варіант запису, пов’язаний з іменем о. Губерта: «P[atri] F[rat]ris Huberti a Visit[tacione] B[eatissimae] V[irginis] Mariae Carmelita Excalceati post mortem oretur pro eo. Applico Conventui in quo morior» ([Книга] отця і брата Губерта від Благовіщення Блаженної Діви Марії, босого кармеліта, після смерті моліться за нього. Віддаю монастирю, в якому помер). Ще один маргінальний запис на цьому ж примірнику є розпорядженням провінціала Ордену босих кармелітів брата Андрія Корсіні про повернення до Бердичівського монастиря книжок упродовж шести місяців: «Do facultatem P[atri] F[ratri] Michaeli S[a]n[ct[ae] Religionis Professo Sacerdoti relinendi paenos se hunc librorum, sub onerre restituendi ad Conventu Berdicz[oviensi] finitis sex mensis. F[rate]r Andreas Corsinus Provincialis» (Даю розпорядження отцю брату Михаїлу, благочестивому священнослужителю, ці шість книжок повернути до Бердичівського монастиря до закінчення шести місяців. Брат Андрій Корсіні провінціал). Вказаний напис супроводжується констатуючого характеру

записом про приналежність книжки Бердичівському монастирю: «C[o]n[ven]tus Berdicz[oviensis] Carm[elitarum] Excal[ceatorum]».

На титульному аркуші словника «Dictionarium casuum conscientiae…» (Аугсбург, 1762; НБУВ, ВІК, шифр: Берд. кол. 545), укладеного лотеранським каноником Евзебієм Амортом (Amort), зберігся такий варіант запису про приналежність примірника о. Губерту: «P[atri] F[rat]ris Huberti a Visit[tacione] B[eatissimae] V[irginis] Mariae Carmelita Excalceati post mortem applico Conventui Berdiczoviensi et peto Lectorem S[ancti] Orationes» ([Книга] отця і брата Губерта від Благовіщення Блаженної Діви Марії, босого кармеліта, після смерті віддаю Бердичівському монастирю і прошу читача про святі молитви). На шмуцтитулі стародруку додано: «Oretur pro A[nim]a Mea» (Моліться за його душу).

За архівними документами Ордену босих кармелітів о. Губерт від Благовіщення Блаженної Діви Марії в 1766–1777 рр. перебував на посаді екзаменатора Бердичівського монастиря. 4 червня 1777 р. він разом з іншим ченцем монастиря о. Юзефом від Блаженної Діви Марії від імені монастирського керівництва підписав угоду з доктором медицини, майором Войтехом Марцинкевичем про утримання монастирської аптеки[610]. Маргінальні записи додають до біографії о. Губерта відомості про те, що він помер у Бердичівському монастирі і заповідав його книгозбірні свої книжки. Факт приналежності ad usu о. Губерту восьми книжок може свідчити про бібліофільські уподобання ченця-кармеліта.

Розпорядження про повернення до монастиря книжок о. Губерта (причини їх відсутності в монастирі залишаються нез'ясованими) підписала відома особа в історії Бердичівського монастиря та Польської і Руської провінцій Ордену босих кармелітів. Андрій Корсіні від св. Рожанця (світське ім'я – Діонізій Бардецький (1743–1806), родом з Волині, в 1781–1784 рр. був пріором Бердичівського монастиря, організував початкову, згодом повітову

[610]Wanat B. J. Klasztor karmelitów boych w Berdyczowie na Ukrainie. Studium monograficzne. Kraków, 2007. S. 116, 177.

школу при монастирі. Він був останнім провінціалом загальнопольських босих кармелітів з резиденцією в Бердичеві в 1797–1799 рр., а в 1805–1806 рр. (після поділу Польської провінції Ордену на Польську і Руську) – провінціалом Руської провінції Ордену босих кармелітів[611].

Ще один цікавий запис про шляхи надходження книжок до монастирських бібліотек пов'язаний з іменем провінціала Андрія Корсіні. Інший бібліотечний примірник вюрцбурзького видання курсу теології К. Р. Білора (НБУВ, ВІК, шифр: Берд. кол. 630, т. 17) має на форзаці провенієнцію такого змісту: «Ex Dispositione A[dmodum] R[everendi] P[atris] N[ostri] Andreae Corsini a SS. Rosario Provinc[ialis] illo Hic Liber translatus est ex Conventu Cracoviensis SS. Michaelio ad Con[ven]t[us] inditione Rosiaca existens» (За розпорядженням вельми достойного нашого отця Андрія Корсіні від св. Рожанця, провінціала, ця книжка передана з краківського монастиря св. Михаїла до монастирів, що перебувають під владою Росії). Крім наведеного запису, цей стародрук має ще один запис констатуючого характеру про приналежність примірника Перемишльському монастирю босих кармелітів: «Convent[us] Premisl[iensis] Carmel[itarum] Discal[ceatorum]» (Перемишльського монастиря босих кармелітів). Вочевидь, провінціал Андрій Корсіні приділяв увагу монастирським бібліотекам і комплектуванню їхніх фондів.

На примірнику видання твору бернардина Меркатореса (Mercatores) «Nucleus catecheticus…» (Кельн, 1713; НБУВ, ВІК, шифр: Берд. кол. 581) є три написи, які інформують про долю стародруку. На форзаці купівельний запис сповіщає: «Emptus est Iste liber Varsaviae P[atri] F[ratri] Ioanni a S. Andrea Corsini C[armelitae] Discal[ceati] Tymf. 4» (Ця книжка куплена у Варшаві для отця і брата Іоана від св. Андрія Корсіні, босого кармеліта за 4 тимфа). На останній сторінці книжки написано: «P[atris] F[ratris] Ioannis a Cruce a S. Andr[ea] Corsino C[armelitae] D[iscalceati]» (Отця і брата Іоана від

[611]Wanat B. J. Klasztor karmelitów boych w Berdyczowie na Ukrainie. Studium monograficzne. Kraków, 2007. S. 166–167, 173, 222–223.

Хреста і св. Андрія Корсіні, босого кармеліта). А на титульному аркуші – власницький констатуючий запис: «C[o]n[ven]tus Berdicov[iensis] Carmelit[arum] Discalc[eatorum]» (Бердичівського монастиря босих кармелітів). Маргіналії цього примірника ілюструють спосіб і обставини його надходження до монастирської книгозбірні. Орденські архівні документи інформують, що отець Іоан від св. Андрія Корсіні, світське ім'я якого Ян Канти Мацьоловський, був висвячений 1754 р. в Бердичівському монастирі босих кармелітів та помер у ньому 1784 р.[612].

Примірник римського видання праці члена Ордену паулінів Томи Франческо Ротаріо (Rotario, лат. Rotarius) «Apparatus universae theologiae moralis» (Рим, 1758; НБУВ, ВІК, шифр: Берд. кол. 597) на шмуцтитулі має купівельний запис про придбання її у Кракові через 10 років після виходу книжки у світ: «Ad usum Fr[atr]is Augusti a Conceptione B[eatissimae] V[irginis] Mariae Carmel[itae] Discalceati Comparatus anno D[omi]ni 1768 Cracov[iae]» (Для користування брата Августина від [Непорочного] Зачаття Блаженної Діви Марії, босого кармеліта, куплена Року Божого 1768 у Кракові). Примірник належав босому кармеліту отцю Августину (Августу) від Непорочного Зачаття Блаженної Діви Марії Куницькому (1745–1814), життя якого було тісно пов'язане з Бердичівським монастирем. У 1772–1775 рр., 1777–1781 рр., 1786–1790 рр. він обіймав посаду підпріора монастиря, згодом, у 1781–1784 рр. був монастирським екзаменатором. Свій життєвий шлях о. Августин закінчив у Бердичівській обителі, де його й поховано[613]. Книжка була придбана у Кракові майже за чотири роки до того, як о. Августин увійшов до монастирського керівництва.

Промовистим прикладом рукописної провенієнції про купівлю книжок для монастирських бібліотек може бути запис на примірнику курсу теології авторства члена Ордену домініканців Карла Рената Білора «Summa S. Thomae

[612] Wanat B. J. Klasztor karmelitów boych w Berdyczowie na Ukrainie. Studium monograficzne. Kraków, 2007. S. 334.
[613] Wanat B. J. Klasztor karmelitów boych w Berdyczowie na Ukrainie. Studium monograficzne. Kraków, 2007. S. 173, 176, 177, 336.

... sive Cursus theologiae…» (Вюрцбург, 1767; НБУВ, ВІК, шифр: Берд. кол. 631, т. 13): «Author R[everendus] P[ater] Bilaurt comparat[us] pro Bibliotheca Collegii Premislien[sis] Carmel[itarum] Discal[ceatorum] ad usum F[ratru]m Studentium Ejusdem Collegii Opera et Studio A[dmodum] R[everrendi] N[ostri] P[atris] Constantini a B[eatissimae] Kunegunde pretunc Convent[us] Premislien[sis] Prioris modo vero Definitoris 3-tji Provinciae Polonae S. Spirit[us] Actualis» ([Книга] авторства достойного отця Білора, придбана для бібліотеки колегіуму перемишльських босих кармелітів для користування братами студентами цього колегіуму стараннями вельми достойного нашого отця Костянтина від Блаженної Кунегунди, раніше пріора Перемишльського монастиря, тепер дійсного третього дефінітора Польської провінції Св. Духа. Року Божого 1778 дня квітня). Згодом книжка опинилася в бібліотеці Бердичівського монастиря.

Трапляються провенієнції, які віддзеркалюють ставлення ченців до книжок. Так, примірник видання праці Тибурція Навара (Navar), члена Ордену братів менших, «Manuductio ad praxim executionis litterarum Sacrae Poenitentiariae» (Рим; Брешія, 1756; НБУВ, ВІК, шифр: Берд. кол. 592) з бердичівської бібліотеки має такий запис: «Applicatur Ecclesiae Berdiczoviensi Carmel[itarum] Discal[ceatorum] non extrad sub poena Excemmuniae Pro Poenitentiaro Apostolico» ([Книга], надана Бердичівському храму босих кармелітів, не передавати під [загрозою] кари відповідно до церковного покарання). Цей запис перегукується з чисельними вкладними записами на стародрукованих виданнях, в яких крадіям погрожують анафемою.

Провенієнції бібліотечних стародруків висвітлюють шляхи надходження книжок до монастирської бібліотеки і надають інформацію про видання, які перебували у приватному користуванні босих кармелітів, кидають світло на роль орденського і монастирського керівництва в поповненні монастирських бібліотечних фондів, відтак є потужною фактографічною базою для подальших бібліотекознавчих досліджень.

4.10. Провенієнції стародруків Вишнівецького монастиря босих кармелітів

На всіх книжках бібліотеки Вишнівецького монастиря босих кармелітів фігурують написи констатуючого характеру латинською мовою у такій формі: «Conventus Visnevecensis Carmelitarum Discalceatorum» (Вишнівецького монастиря босих кармелітів), що підтверджує походження стародруків з її фонду. Дуже часто цей запис повторюється в одній книжці по кілька разів – на титульному аркуші, на шмуцтитулі, на останній сторінці чи в кінці розділів твору, на берегах сторінок. Більшість записів зроблено акуратним почерком, ймовірно, бібліотекарем або його помічником. При невеликому обсязі фонду колекції «Бібліотека Вишнівецького монастиря босих кармелітів» ВІК та відносно невеликій кількості вишнівецьких примірників у фонді ВСРВ провенієнції монастирських стародруків кидають світло на історію книгозбірні, фіксують імена його донаторів та факти закупівлі книжок.

Провенієнційні написи на кількох стародруках з кармелітанської бібліотеки фіксують факт того, що в першій чверті XVIII ст. певний час осередок босих кармелітів у Вишнівці перебував у статусі резиденції. На титульному аркуші видання творів Бенігнуса Буховського[614] «Ortus miraculis, in occasu submonato, sive sacra imago Virginis Benedictae Mariae Tuchoviensis…» (Краків, 1718) фігурує такий запис: «Residenciae Visniovecensis Carmelitaru[m] Discalceatoru[m] Empt[us] Fl. 1 g. 15 A[nno] 1719» (Для резиденції Вишнівецьких босих кармелітів придбана за 1 флорен 15 грошей 1719 року).

Досить часто бібліотекар у своєму записі вказував шлях надходження книжок до бібліотеки. Зокрема, написи констатують факт купівлі книжки, вказують рік придбання та ім’я пріора монастиря на час закупівлі. Так, третє

[614] Буховський Бенігнус (Buchowski, друга половина XVII ст. – перша чверть XVIII ст.) – чернець Ордену бенедиктинців, канцлер Тинецького абатства, поет, автор багатьох музичних творів. (Encyklopedyja powszechna. Warszawa, 1860. T. 4. S. 531–532).

видання твору Луїджі Феррариса [Ferraris] «Prompta biblioteca canonica…» (Болонья, 1758) має запис: «Hoc Opus Emptus Sub Prioratu A[dmodum] R[everendis] P[atris] N[ativi] Raphaëlis a SS. [Sanctis] Corn[elio] et Cypriano pro Conve[ntu] N[ost]ro Visniovecen[sis] Carmel[itarum] Discal[ceatorum] Anno D[omi]ni 1771» (Цей твір придбаний для нашого Вишнівецького монастиря босих кармелітів у пріорство вельми достойного по праву отця Рафаеля[615] від святих Корнія та Кіпріяна Року Божого 1771). А нове венеційське видання 1756 р. «Biblioteca concionatoria» має таку провенієнцію: «Conventus Visniovecensis Carmelitarum Discalceatorum Emptus sub Prioratu A[dmodum] R[everendis] P[atris] N[ativi] Juliani ab Angelis» (Вишнівецького монастиря босих кармелітів куплена у пріорство вельми достойного по праву отця Юліана від Янголів[616]). Видання «Apparatus brevis ad Theologiam, et jus canonicem…» (Венеція, 1706, 2-е вид.) має на титульному аркуші такий запис: «Hoc Op[us] Comparatum e[st] sub Prioratu A[dmodum] R[everendis] P[atris] N[ativi] Innocentij a S[ancto] Thomae Pro Bibliotheca C[o]n[ven]t[us] Visniov[ecensis] Carmelit[arum] Dis[calceatorum] Anno D[omi]ni 1778-vo» (Цей твір придбано у пріорство вельми достойного по праву отця Іннокентія від святого Томи[617] для Бібліотеки Вишнівецького монастиря босих кармелітів Року Божого 1778-го).

Провенієнції оповідають про переміщення книжок у межах монастиря. Наприклад, записи у книжках фіксують такий факт: примірник був в особистому користуванні ченця, а після його смерті надійшов до монастирської бібліотеки. Так, книжка авторства Доменіка Віва [Viva] «De jubilaeo praesertim Anni Sancti…» (Франкфурт на Майні, 1711) має такий

[615] О. Рафаеля від святих Корнія та Кіпріяна було обрано на пріорство у Вишнівецькому монастирі босих кармелітів на капітулі в Перемишлі 1769 р. Він мав тоді 40 років, а в Ордені босих кармелітів перебував на той час 20 років. (Giżycki J. M. Gozdawa. Klasztor oo. Karmelitów bosych w Wiśniowcu // Rocznik Wołyński. T. 8. Równe, 1939. S. 169).

[616] О. Юліан від Янголів був обраний на пріорство у Вишнівецькому монастирі босих кармелітів на капітулі в Перемишлі 1766 р, він був тоді у віці 54 років, в Ордені перебував уже 34 роки. (Giżycki J. M. Gozdawa. Klasztor oo. Karmelitów bosych w Wiśniowcu // Rocznik Wołyński. T. 8. Równe, 1939. S. 169).

[617] О. Іннокентій від св. Томи був обраний на пріорство у Вишнівецькому монастирі босих карсмелітів на капітулі в Бердичеві 1778 р, мав на той час 48 років, в Ордені перебував вже 32 роки. (Giżycki J. M. Gozdawa. Klasztor oo. Karmelitów bosych w Wiśniowcu // Rocznik Wołyński. T. 8. Równe, 1939. S. 170).

запис: «Post Fata P[atris] F[ratris] Sylvestri a Praesenta[ti]one B[eatae] V[irginis] M[ari]ae applicat[us] pro Bibliotheca Conventus Visniovecensis Carmelitarum Discalceatorum» (Після смерті отця і брата Сильвестра від Введення Блаженої Діви Марії[618] надана до Бібліотеки Вишнівецького монастиря босих кармелітів). Третій том шеститомового 10-го видання праці Габріеля Антуана (Antoine) «Theologia moralis universa…» (Венеція, 1782; НБУВ,) має такий запис: «Conventus Visniovecensis Carmelitar[um] Discalceator[um] post Fata pie defuncti P[atris] F[ratris] Cherubini» (Вишнівецького монастиря босих кармелітів після благочестивої смерті отця і брата Керубіна[619]). Бібліотечний примірник книжки Йосифа Кабріна (Cabrinus) «Directorium ordinandorum in forma Catechismi…» (Бассано, 1736; 8-ме вид.) на титульному аркуші має дарчий напис про дарування її братом Рафаелем від св. Корнія і Кіпріяна отцю і брату Флору від св. Мартіна: «F[rater] Raphaël a SS. [Sanctis] Cornelio a Cypriano Carmelita Discalceatus offert gratis P[atri] F[ratri] Floro a S[ancto] Martino Carmelitae Excalce[ati] ad legendum A[nno] 1775-to Visniovecio» (Босий кармеліт брат Рафаель від святих Корнія і Кіпріяна віддає безвідплатно босому кармеліту отцю і брату Флору від святого Мартіна[620] для читання року 1775-го у Вишнівці).

Представники князівського роду Вишневецьких та їхні нащадки по жіночій лінії з роду Мнішеків герба Кончиць, які успадкували Вишневецький замок, були щедрими донаторами і покровителями монастиря. В тому числі вони жертвували й книжки для монастирської бібліотеки, про що свідчать провенієнції на сторінках та форзацах стародрукованих видань. Джерелознавчий аналіз стародруків з монастирської книгозбірні дає змогу стверджувати, що книжки дарувалися князем М. С. Вишневецьким.

[618] О. Сильвестр від Введення Блаженної Діви Марії був ченцем Вишнівецького монастиря босих кармелітів, помер 1770 р., маючи 37 літ, в Ордені пребував 20 років. (Giżycki J. M. Gozdawa. Klasztor oo. Karmelitów bosych w Wiśniowcu // Rocznik Wołyński. T. 8. Równe, 1939. S. 171).

[619] О. Керубін від Вознесіння, провінціал у 1766–1769 рр., помер у Вишнівці у травні 1793 р. на 80-му році життя, в Ордені перебував 59 роки. (Giżycki J. M. Gozdawa. Klasztor oo. Karmelitów bosych w Wiśniowcu // Rocznik Wołyński. T. 8. Równe, 1939. S. 172).

[620] О. Флор від св. Мартіна – чернець Вишнівецького монастиря босих кармелітів, у 1770 р. мав 30 літ, в Ордені перебував 11 років. Помер між 1779–1781 рр. (Giżycki J. M. Gozdawa. Klasztor oo. Karmelitów bosych w Wiśniowcu // Rocznik Wołyński. T. 8. Równe, 1939. S. 170).

У першому томі твору німецького теолога Тобіаса Логнера (Lohner, 1619–1680) «Instructissima Bibliotheca manualis concionatoria…» (Венеція, 1722; 6-е видання) міститься напис про купівлю книжки фундатором монастиря для кармелітанської бібліотеки: «Pro Raesidentis Visniovecensis Carmelitarum Discal[ceatorum] Emptus ex Fundatore Anno 1722» (Для Бібліотеки Вишнівецької резиденції босих кармелітів придбана фундатором 1722 року). Слово «Raesidentis» у пізніший час виправлено на «Conventus» іншим почерком, і цим же почерком дописана фраза про купівлю книжки фундатором, тобто князем М. С. Вишневецьким.

Партія книжок була подарована в 1772 р. Станіславом Єжи Мнішеком[621], рідним братом тогочасного володаря Вишневецького замку, великого коронного маршалка Міхала Єжи Вандаліна Мнішека. Ця група книжок мала усталений напис латинською мовою: «Pro Bibliotheca Conventus Visniovecensis Carmelitarum Discalceatorum Ex donatione Illustrissimi Magnifici Domini Stanislai Mniszech Succameraride M[agni] D[ucatis] Lith[uani] Fundatoris N[ost]ri Munificentissimi A[nno] D[om]ini 1772-do. Oret[ur] pro Eo» (Для бібліотеки Вишнівецького монастиря босих кармелітів з дару найяснішого вельможного пана Станіслава Мнішека, підкоморича Великого князівства Литовського, нашого найщедрішого фундатора, Року Божого 1772-го. Той, що молиться за Нього). Цікаво, що деякі видання з донаційними записами Станіслава Єжи Мнішека мають суперекслібрис XVII ст. із зображенням гербу князів Вишневецьких Корибут. Вочевидь, ці книжки перебували в замковій бібліотеці, потім були подаровані монастиреві, а у 1832 р. знову повернулися до замку, коли монастир було закрито.

[621] Мнішек, Станіслав Єжи (†1806 р.) – син підкоморія Великого князівства Литовського Яна Кароля Вандаліна Мнішека (1716–1759) герба Кончиць і Катерини із Замойських герба Єліта (1723–1771), онучки князя Михайла Серватія Вишневецького; ротмістр важкої кавалерії, великий коронний хорунжий (1784–1790), голова Цивільно-військової комісії Кременецького повіту. Одружений не був. Мав двох рідних братів: Юзефа Яна Тадеуша (1742–1797) – великого коронного хорунжого, секретаря Ради Неустайонцої, пізніше охмістра королівства Галичини та Лодомерії (29.11.1784) та Міхала Єжи Вандаліна (1742–1806). (Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. Warszawa, 1914. T. 11. S. 176; Dumnicka-Wołoszyńska H., Wołoszyński R. W. Mniszech Jozef Jan Tadeusz // Polski Słownik Biograficzny. 1976. T. 21. S. 478–480).

Офірувала книжки монастирській бібліотеці і дружина М. Є. Вандаліна Мнішека[622], племінниця польського короля Станіслава Августа Понятовського Урсула Мнішек із Замойських герба Єліта[623]. Так, видання твору французького літератора Ісаака-Жозефа Берруї (Berruyer, 1681–1758) «Remarques theologiques et critiques sur l'histoire du peuple de Dieu» (Алет, 1755) має запис: «Dono obtulit Ill[ustrissima] D[omi]na Ursula Mnischowa pro Bibliotheca Carmel[itarum] Discal[ceatorum] Conventus Visniovecensis» (Подарована найяснішею панею Урсулою Мнішковою для Бібліотеки Вишнівецького монастиря босих кармелітів).

4.11. Провенієнції стародруків Дедеркальського монастиря реформатів

Рукописні провенієнції, які засвідчують приналежність книжок до монастирської книгозбірні отців реформатів у Дедеркалах, написані виключно латинською мовою і мають такі варіанти форм написання: «Pro Conventu Dedercaliensi P[atrum] Reformator[um]», «Conventus Dedercaliensis P[atrum] Reformatorum», «Conventus Dedercaliensis ad S. Crucem Patrum Reformatorum». Провенієнції у деяких випадках не тільки констатують факт приналежності книжки монастирській бібліотеці, але вказують на шляхи надходження до книгозбірні. Вони подають унікальний матеріал про пожертви для монастирської бібліотеки. Сьогодні виявлено п'ять примірників із записами, які говорять про те, що 1766 р. партія книжок була подарована фундатором монастиря Юзефом Вилежинським, і одну книжку в 1767 р. подарували монастирю брати Каетан та Ігнацій Вилежинські.

Представники роду Вилежинських герба Тшаска за польськими гербовниками походили зі Серазького воєводства. Пізніше представники

[622] Мнішек, Міхал Єжи Вандалін (1742–1806) – великий коронний маршалок, син підкоморія Великого князівства Литовського Яна Кароля Мнішека (1716–1759) герба Кончиць та Катерини із Замойських герба Єліта, онучки князя Міхала Серватія Вишневецького. (Rozner A. Mniszech Michał Jerzy Wandalin // Polski Słownik Biograficzny. 1976. T. 21. S. 480–484).

[623] Мнішек, Урсула із Замойських (1750–1816) – дочка подільського воєводи, IX ордината Яна Якуба Замойського герба Єліта (?–1790) та Людвіки з Понятовських герба Цьолек (1728–1781), племінниці польського короля Станіслава Августа Понятовського, друга дружина Міхала Єжи Вандаліна Мнішека. У першому шлюбі була дружиною великого коронного підкоморія Вінцентія Потоцького герба Пилява. (Wereszycka H. Mniszchowa z Zamoyskich Urszula // Polski Słownik Biograficzny. 1976. T. 21. S. 457–458).

роду осіли у Волинському воєводстві[624]. Фігурантами провенієнційних записів на стародруках з дедеркальської бібліотеки є Юзеф і брати Ігнацій та Каетан Вилежинські. Відомості про названих людей украй скупі. Роки життя Юзефа встановити за друкованими джерелами не вдалося. Відомо, що він був сином ординацького полковника Адама Петра Вилежинського та Цецилії Чапличівни. Княгиня Теофіла Любомирська 1699 р. надала подружжю привілей на село Черніївка (тепер Полонського р-ну Хмельницької обл.). У 1756 р. селом ще володів їхній син, волинський городничий Юзеф Вилежинський, який уфундував тут церкву греко-католицького обряду[625]. Він, певно, був чоловіком Гелени з Прейсів Вилежинської, батьки якої фундували мурований костел і монастир реформатів у Дедеркалах. Що спонукало його подарувати книжки монастирю, залишається теж невідомим. У провенієнціях він називається фундатором монастиря. Цей статус цілком міг спонукати його до дарування книжок. Зважаючи на те, що Т. Ю. Крусинський називає у своєму дарчому записі його людиною освіченою, можна передбачити, що він мав власну книгозбірню, знав ціну і вартість книжкам. Книжки вважалися коштовним подарунком.

Ігнацій та Каетан Вилежинські були синами волинського хорунжого Андрія Вилежинського та Елеонори з Прушинських. Їх спорідненість з Юзефом Вилежинським поки встановити не вдалося. Ігнацій – ротмістер кавалерії, одружений з Ганною з дому Бежинських, був убитий разом із сім'єю своїми підданими в родинній резиденції – Невиркові 1789 р.[626]. Каетан Вилежинський (пом. 1810) обіймав такі посади й мав такі нагороди Речі Посполитої: 1792 р. – регент великої королівської канцелярії, 1790 р. – кавалер ордену св. Станіслава, 24 грудня 1791 р. – кавалер ордену Білого Орла[627]. Після трагічної загибелі брата Ігнація продав бл. 1790 р. Невирків,

[624] Niesiecki K. Herbarz polski. W Lipsku, 1842. T. 9. S. 456–457.
[625] Łosijówka //Aftanazy R. Dzieji rezydencji na dawnich kresach Rzecsypospolitej. Wyd. 2-e. T. 10: Woiewodztwo Bracławskie. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1996. S. 199.
[626] Niesiecki K. Herbarz polski. W Lipsku, 1842. T. 9. S. 456.
[627] Kawalerowie i statuty orderu Orła Białego. 1705–2008. Ciechanów, 2008. S. 259.

який мав успадкувати після брата, великому коронному хорунжому Янові Стецькому[628]. Був одружений з Констанцією Дунін-Карвицькою[629].

У дедеркальській монастирській бібліотеці знаходилися два примірники видань праці Т. Ю. Крусинського: «Prodromus ad historiam revolutionis Persiae…» (Львів, 1733; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 12/№ 371) та «Tragica vertentis belli Persici historia… » (Львів,1740; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 1763). Детальніше вони джерелознавчо аналізувалися у 3-му розділі дисертації.

У Дедеркальській книгозбірні зберігалося два примірники видання відомого твору Максиміліана Фредра (?–1679) «Vir consilii monitis ethicorum nec non prudentiae civilis» (Львів, 1730), який вміщував у собі етику поведінки представників шляхетської верстви суспільства. Один примірник має запис латинською мовою на звороті титульного аркуша, пов'язаний з іменем Ю. Вилежинського: «Ad Bibliothecam Dedercaliensem P[atrum] Reformatorum dono oblatus A[nno] D[omini] 1766 a M[agnifico] D[omino] Wylezynski, Fundatore M[unificentissim]o» (До Дедеркальської бібліотеки отців реформатів подарована Року Божого 1766 ясновельможним паном Вилежинським, найщедрішим фундатором). Інший примірник цього ж видання з книгозбірні Дедеркальського монастиря має менш інформативний запис, теж латинською мовою, який констатує приналежність книжки монастирській бібліотеці, вказує рік надходження 1760-й і, який, вочевидь, надійшов до бібліотечного фонду іншим шляхом: «Conventus Dedrcaliensis P[atrum] Reformator[um]. 1760» (Дедеркальського монастиря отців реформатів. 1760).

Примірник видання твору св. Франциска Салезія (1567–1622), женевського біскупа, в перекладі польською мовою Яна Казимира Денхофа «Droga do życia pobożnego» (Варшава, 1756; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 16/№ 317) на форзаці має запис, пов'язаний з Каетаном та Ігнацієм

[628] Niewirków // Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnich kresach Rzecsypospolitej. Wyd. 2-e. T. 5:Woiewodztwo Wołyńskie. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1994. S. 300.
[629] Niesiecki K. Herbarz polski Kaspara Niesieckiego. W Lipsku, 1842. T. 9. S. 457.

Вилежинськими: «Hic Liber dono oblatus a G[enerosis] M[a]g[ni]f[i]cis D.D[omini] Cajetano et Ignatio Wylezinskich Oretur pro Ipsis. 1767 A[nn]o sub Gwardianum M[agnifici] V[enerabilis] P[at]ris Leonardi Refor[mati]» (Ця книжка подарована ясновельможними, шляхетними панами Каетаном та Ігнацієм Вилежинськими. Молися за них. 1767 року в часи гвардіанства ясновельможного і велебного отця Леонарда, реформата).

Примірник видання праці піара Арнольфа Казімєжа Жеглицького (Żeglicki)[630] «Bibliotheca gnomico-hostorico-symbolico-politica» (Варшава, 1743) на звороті титульного аркуша має запис про дарування книжки отцям реформатам у Дедеркалах Миколаєм Подгорським: «Dono et Gra[ti]a I[llustrissimi] M[agnifici] D[omin]i Nicolaji Podhorski appli[cavi]t Conventui P[atrum] Reform[atorum] Dedercaliensiu[m]» (У дарунок і з милості найяснішого ясновельможного пана Миколая Подгорського, надав Дедеркальському монастирю отців реформатів). Інформацію про особу дарувальника віднайти не вдалося.

Примірник видання «Istuzioni morali sopra la dottrina Cristiana» (Мілан, 1771; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 13/№ 87) з фондів монастирської книгозбірні має запис, який говорить про купівлю книжки на пожертви благодійників, виділених провінціалом Руської провінції реформатів Станіславом Клечевським: «Ad usum P[atrum] Reformatorum Provinciae Russiae. Comparatus Eleemosynis Benefactorum, per A[dmodum] R[everendo] P[atris] Stanislaum Kleczewski M[i]n[i]str[u]m Prov[in]c[ia]lem Provinciae Russiae 1774-to Anno» (Для користування отців реформатів Руської провінції. Куплена на пожертви добродійників отцем Станіславом Клечевським, провінціальним міністром Руської провінції 1774-го року). Два видання списку заборонених Папською курією книг з бібліотеки Дедеркальського монастиря – «Index Librorum Expurgandorum...» ([Рим], 1745; НБУВ, ВСРВ, шифр: Р. in. 104) та «Index Librorum Prohibitorum...» (Рим, [1752]; НБУВ, ВСРВ, шифр: Р. in. 396) – теж мають датовані записи про купівлю примірників на кошти, виділені з

[630] Encyklopedyia powszechna. Warszawa, 1868. T. 28. S. 934–935.

пожертв монастирю. Тексти записів мають такий вигляд: на виданні 1745 р. – «Conventus Dedercaliensis P[atrum] Reformat[orum] pro Eleemosyna. 1760» (Дедеркальського монастиря отців реформатів за пожертви. 1760); на виданні 1752 р. – «Conventus Dedercaliensis Patru[m] Reformet[orum]. Hic liber comparatus pro Eleemosina sub Gvardianum P[atris] Joannis Gvalberh, Ref[ormati], A[nno] D[omii] 1761» (Дедеркальського монастиря отців реформатів. Ця книга куплена за пожертви в часи гвардіанства отця Йоана Гвалберга, реформата, Року Божого 1761).

Провенієнції зі сторінок примірників дедеркальської бібліотеки констатують факти передачі книжок з одного монастиря до іншого, вочевидь для поповнення бібліотечного фонду. Наприклад, примірник твору францисканця-реформата Антонія Венгжиновича «Melodya S. Kazimierza krolewicza polskiego» (Краків, 1704; НБУВ, ВІК, шифр: Armar13/№ 51) має написи, що ілюструють такий шлях книжки до Дедеркал. Книжка спочатку знаходилася у фонді монастирської бібліотеки львівських отців реформатів, а звідти була передана до бібліотеки Дедеркальського реформатського монастря: «Ex Libris PP. Reformator[um] Con[ve]nt[us] Leopolien[sis] ad. S. Casimirum» (З книжок Львівського монастиря отців реформатів в ім’я св. Казимира), «Inde applicat[us] Conventui Dedercaliensi» (Звідти передана Дедеркальському монастирю), «Conventus Dedercaliensis ad. S. Crucem Patrum Reformatorum» (Дедеркальського монастиря отців реформатів в ім’я св. Хреста).

4.12. Провенієнції стародруків Кременецького монастиря реформатів

На титульних аркушах, форзацах і сторінках стародруків із Кременецької книгозбірні отців реформатів містяться записи, які констатують приналежність примірників монастирю. Усі записи зроблено латинською мовою, а найпоширенішою формою запису є така: «Conventus Cremenecensis Patrum Reformatorum» (Кременецького монастиря отців реформатів). Під час роботи з фондами трапився більш поширений запис, в

якому фігурує назва монастиря: «Conventus Cremenecensis Patrum Reformatorum ad S^{m} Petrum de Alcantara» (Кременецького монастиря отців реформатів в ім'я св. Петра з Алькантари) (НБУВ, ВІК, шифр: Armar 16/№ 914). Провенієнційні записи монастирських примірників фіксують факти подарунків, пожертв, купівлі книжок, переміщення примірників з інших монастирів до Кременецького монастиря.

Інформативний провенієнційний запис має примірник видання твору давньоримського лікаря Діоскорида Педанія (II–I ст. до н. е.) «De medicinali materia libri sex…» (Франкфурт, 1549; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pal. 994) з монастирської книгозбірні. Запис, зроблений на титульному аркуші, оповідає про те, що книжку було подаровано монастирю волинським підчашиєм, апостольським синдиком і благодійником монастиря Феліціаном Древецьким: «Conventus Cremenecensis P[atrum] Reformatoru[m] Dono Ill[ustri]s M[a]g[ni]f[i]ci D[omi]ni Feliciani Drzewiecki Pocillatoris Volhyniae, syndici Ap[osto]l[i]ci ac B[one]f[acto[ris] hujus Con[ven]tus» (Кременецького монастиря отців реформатів. Подаровано найяснішим вельможним паном Феліціаном Древецьким, волинським підчашим, апостольським синдиком і благодійником цього монастиря). За характером письма й історичними реаліями можна стверджувати, що запис зроблено не раніше 1761 р. Дійовою особою запису є Феліціан Рафал Юзеф Древецький герба Налєньч (нар. 1722 р.), син кременецького підкоморія Петра Древецького (?–1765) і Мар'яни з Вишньовських, який послідовно обіймав такі уряди й титули у Волинському воєводстві: волинського чашника (1748 р.), волинського підчашия (1761 р.), земського кременецького судді і кременецького хорунжого (1765 р.), кременецького підкоморія (1785 р.), був кавалером орденів св. Станіслава (1790 р.) та Білого Орла (1791 р.). Володів селами Башарівкою (нині с. Червоноармійського р-ну Рівненської обл.) і Волицею від 1749 р., селом Тетилківцями від 1759 р. (Кременецького повіту

Волинського воєводства, нині с. Шумського р-ну Тернопільської обл.)[631]. Книжка була подарована монастирю не раніше 1761 р., коли Феліціан Древецький фігурує вже як волинський підчаший. Статус благодійника Кременецького монастиря, як вказано у записі, вочевидь, проявився і в даруванні книжки.

На форзаці примірника твору Бернарда Бурінгера (Buringer) «Sera moralia a concionatoribus in Festis Sanctorum populo e Cathedra exhibenda…» (Франкфурт, 1717; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 13/№ 46) вміщено напис: «Hic liber concessus est ad usum P[atri] Beniamin[o] a liberalissima manu Illus[trissi]mi Exell[enti]ssimi D[omi]ni Georgii Augusti comitis in Magna Konczyce et Ossownica Wandalini Mniszech Can[celari]ae regni Mareschalhi Anno 1749. Hic Liber Cum Licencia Superiorum applicatus est a R[everendo] Patre Beniamin Lec[tore] S[a]crae T[heo]l[og]iae pro Con[ven]tu Cremenecensi P[atrum] Reformator[um] Anno 1750» (Ця книжка пожертвувана для користування отцю Веніаміну з найщедрішої руки найяснішого, найдостойнішого пана Єжи Августа графа на Великих Коньчицях і Осовиці Вандаліна Мнішека, Королівської канцелярії маршалка року 1749. Ця книжка з волі Старших надійшла від достойного отця Веніаміна, викладача святої теології, до Кременецького монастиря отців реформатів року 1750). Напис ілюструє історичну долю примірника. Книжка була подарована якомусь отцю Веніаміну великим коронним маршалком, згодом краківським каштеляном, Єжи Августом Мнішеком (1715–1778). Імовірно, що викладач теології о. Веніамін міг належати до гілки Ордену менших братів – отців реформатів, тому і передав книжку до Кременецького монастиря. Прикметно, що представники роду Мнішеків були, в певному сенсі, у духовному зв'язку з отцями реформатами. Краківський каштелян Юзеф Мнішек (?–1747) похований у костелі отців реформатів у Замості[632]. Його молодший син Ян Кароль (?–1759), підкоморій Великого князівства Литовського, похований у

[631] Boniecki A. Herbarz polski. 1902. T. 5. S. 60–61; Kawalerowie i statuty Orderu Orła Białego. 1705–2008. Ciechanów, 2008. S. 259, № 932.
[632] Niesiecki K. Herbarz poslki. W Lipsku, 1841. T. 6. S. 438.

Варшаві в тамтешньому монастирі отців реформатів. Молодша донька останнього Людвіка (?–1799), дружина познанського воєводи князя Августа Сулковського, теж похована у варшавських отців реформатів поряд з батьком[633].

На звороті титульного аркуша примірника видання праці піара Арнольфа Казімєжа Жеглицького (1697–1766) «Bibliotheca caelestis» (Варшава, 1759; НБУВ: ВІК, шифр: Armar. 13/№ 49) знаходиться такий запис: «Conventus Cremenecensis P[atrum] Reformator[um]. Cura P[atri] Sigismundi Mężenski A[nno] D[omi]ni] 1761» (Кременецького монастиря отців реформатів старанням отця Сигізмунда Мензенського року Божого 1761). Провенієнція повідомляє, що книжка була подарована монастирю в 1761 р. отцем Сигізмундом Мензенським. Інформацію про особу дарувальника розшукати не вдалося.

Про закупівлю книжок для монастирської бібліотеки оповідають такі рукописні провенієнції. Примірник видання праці Джузеппе Мансі «Promtuarium Sacrum ac morale…» (Кельн, 1720; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 13/№ 50) має такий запис: «Hic Liber applicatus et comparatus per Conventu Cremenecensi P[at]rum Reform[atorum]» (Ця книжка надана і придбана Кременецьким монастирем отців реформатів». Запис засвідчує факт купівлі монастирем цього примірника. Конволют, який складається з трьох творів філолога і критика Ю. Ліпсія (Joest Lips; 1547–1606), виданих знаменитою голландською видавничою фірмою «Дім Плантенів»: «De constsntia libri duo…» (Антверпен, 1599), «Politicorum sive Civilis doctrinae libri sex…» (Антверпен, 1594), «Saturnalium sermorum libri duo…» (Антверпен, 1598) (НБУВ, ВСРВ, шифр: Pl. 29), має більш поширений запис, в якому вказано рік придбання книжки. Запис має таку форму: «Ex libris Convent[us] Cremenecen[sis] P[atrum] Reformator[um]. Hic liber A[nn]o D[omi]ni 1763 est comparatus» (З книжок Кременецького монастиря отців реформатів. Ця книжка придбана Року Божого 1763). Примірник житія св. Джованни Марії

[633]Niesiecki K. Herbarz poslki. W Lipsku, 1841. T. 6. S. 439.

дель Кроце «Vita della venerabile Madre Giovanna Maria della Croce di Roveredo, fundatrice de' due monasterie di Monache di S. Chiara, dette Urbaniste…» (Тренто, 1770; НБУВ: ВІК, шифр: Armar. 12/№ 31) має такий запис: «Ad usum P[atrum] Reformat[orum] Provinciae Russiae, comparatus Eleemosynis Benefactorum, per A[dmodum] R[everendi] P[atri] Stanislaum Kleczewski, Ministrum Provincialem Provinciae Russiae. 1774-to Anno» (Для користування отцями реформатами Руської провінції, придбана на пожертви добродійників достойним отцем Станіславом Клечевським, провінціалом Руської провінції 1774 року). Книжка була куплена в 1774 р. на кошти, пожертвувані добродійниками, тодішнім провінціалом Руської провінції С. Клечевським для користування реформатами його провінції.

Провенієнції зі сторінок примірників кременецької бібліотеки констатують факти передачі книжок з одного монастиря до іншого. Наприклад, до Кременецького монастиря надходили книжки з Холмського та Львівського реформатських монастирів. На примірнику твору августиніанця Абрахама від св. Клари «Grammatica religiosa…» (Кельн, 1719; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 16/№ 37) міститься запис, який засвідчує, що книжка в 1756 р. перебувала у Холмському монастирі реформатів в ім'я св. апостола Андрія, а згодом надійшла до Кременецького монастиря. У провенієнційному написі назву «Chelmensis» було закреслено і замінено на «Cremenecensis». Ще один випадок ілюструють маргінальні записи на стародруках, які були в посіданні доктора медицини, львівського райці Миколая Ґордона. Примірник твору Діонісія Галікарнаського (I ст. до н. е.) «Antiquitates Romanae» (Reggio Emilia, 1498; НБУВ, ВСРВ, шифр: ІА 125) має записи, які говорять про те, що книжка за заповітом М. Ґордона була передана до бібліотеки Львівського монастиря в ім'я св. Казимира отців реформатів. Згодом вона надійшла до бібліотеки Кременецького реформатського монастиря. Після закриття цього монастиря стародрук потрапив до Дедеркальського монастиря отців реформатів, а після закриття останнього – до бібліотеки ЛЖС. Тексти записів мають такий вигляд: «Testamento Legatus Bibliothecae Conventus Leopoliensis

Patrum Reformatorum a D[omi]no Nicolao Gordon Doctore medicinae. Ore[tur] pro eo» (Надійшла за тестаментом бібліотеці Львівського монастиря отців реформатів від пана Миколая Ґордона, доктора медицини. Той, що молиться за нього) (НБУВ, ВСРВ, шифр: ІА 125, арк. 2а) та «Conventus Cremenecensis P[atrum] Reformatorum» (Кременецького монастиря отців реформатів). Про цю інкунабулу з провенієнцією Кременецького монастиря реформатів згадано в монографії польського книгознавця Е. Ружицького, присвяченій львівським бібліотекам доби Ренесансу і Бароко[634]. Цим самим шляхом до книгозбірні кременецьких отців реформатів надійшли ще дві виявлені книжки, які належали в минулому М. Ґордону: Йосифа Флавія (37–95/с.100) «Opera» (Базель, 1524; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pal. 923) та Бартоломея Стефані «L'Art di ben cvcinare, et instruire I men periti in questa lodeuole professione…» (Венеція, 1690; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 662). Примірник «Opera» має такий варіант тексту запису: «Testamento Legatus Bibliothecae Conventus Leopoliensis P[atrum] Reformatorum ad S. Casimirii a D[omi]no Nicolao Gordon Doctore medicinae» (Надійшла за тестаментом бібліотеці Львівського монастиря отців реформатів в ім'я св. Казимира від пана Миколая Ґордона, доктора медицини») і наступний запис, дотичний вже книгозбірні кременецьких реформатів: «Applicatus Conventui Cremenecensi P[atrum] Reformatorum 1764» (Належить Кременецькому монастирю отців реформатів. 1764 р.). Вище викладені факти дають підстави говорити, що доктор медицини М. Ґордон, якого було обрано 1704 р. райцею Львівського магістрату[635], частину своєї книгозбірні заповів Львівському монастирю отців реформатів. У 1764 р. згадані примірники вже належали Кременецькому монастирю реформатів.

Статус «заборонених книг», як показує джерелознавчий аналіз провенієнцій монастирських примірників, теж фіксувався у власницьких записах монастирської бібліотеки. Цей факт висвітлювався у 3-му розділі

[634] Różycki Ed. Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku. Wrocław, 1994. S. 182.
[635] Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. Львів, 2002. С. 404.

дисертаційного дослідження. На виявлених примірниках цієї реформатської бібліотеки провенієнцій іншого виду (різного виду екслібрисів, суперекслібрисів, печаток) наразі не виявлено.

4.13. Провенієнції стародруків Острозького монастиря капуцинів

Рукописні провенієнції, які засвідчують приналежність книжок до книгозбірні Острозького монастиря капуцинів, написані виключно латинською мовою і мають кілька варіантів написання: «Bibliothecae P[atrum] Capucinor[um] Ostrogien[sis]» (Бібліотеки острозьких отців капуцинів), «Ad Bibliot[hecam] Reram P[atrum] Capuc[inorum] Ostrogiensis» (До бібліотеки острозьких отців капуцинів), «Ex Bibliotheca P[atrum] Capucinor[um] Conventus Ostrog[iensis]» (З бібліотеки отців капуцинів Острозького монастиря), «Ex libris PP. Capucin[orum] Ostrog[iensis]» (З книжок острозьких отців капуцинів).

Нині два стародруки з провенієнціями бібліотеки Острозького капуцинського монастиря зберігаються у фондах Музею книги і друкарства м. Острога. Один стародрук – видання теологічного твору М. Рубчинського «Ofiara sprawiedliwości... albo Traktat o Czysciu...» (Бердичів, 1763)[636], який надійшов до Музею з фондів Державної публічної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна (Петербург), тепер Російська національна бібліотека (далі – РНБ). На титульному аркуші примірника є запис, що підтверджує приналежність книжки в минулому монастирській бібліотеці: «Ad Bibliothecam P[atru]m Capucinorum Conventus Ostrogiensis» (До Бібліотеки отців капуцинів Острозького монастиря). Інший стародрук авторства Міхала Сапіги [Sapiecha Michał] «Prawdy moralne theologiczne...» (Wilno, 1760; МКДО, шифр: КН 16101, VI-с 1831)[637] має провенієнцію, яка інформує про те, що примірник був подарований монастирській бібліотеці паном Войнаровським: «Ex bibliotheca PP. Capucinor[um] Conventus

[636] Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. ст. у зібраннях Музею книги та друкарства м. Острога і Волинського краєзнавчого музею : каталог. Луцьк, 2005. С. 65, № 1; 53.
[637] Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. ст. у зібраннях Музею книги та друкарства м. Острога і Волинського краєзнавчого музею : каталог. Луцьк, 2005. № 111.

Ostrog[iensis]. Hic liber donatus a D[omi]no Woynarowski» (З бібліотеки отців капуцинів Острозького монастиря. Ця книга подарована паном Войнаровським).

У фондах НБУВ зберігаються вісім стародруків з провенієнцією острозьких капуцинів у ВІК (Pal. 1416, Pal. 1706) і два – у ВСРВ НБУВ. Один стародрук – «Accessoria statut y konstytucye z Czaradzkiego Ładowskiego y Suplementu J. O. Xcia Załuskiego biskupa kijowskiego w pospolitości a naybardziey co do Processu potrzebniejszego. Tudzież formularze tranzakcyi niektorych» (Львів, 1765; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 2960). Це – третє видання збірки юридичних законів і постанов, укладеної луківським віцегерентом Міхалом Слонським на підставі різних випадків приватного і процесуального права. На шмуцтитулі примірника є напис, який засвідчує приналежність книжки монастирській книгозбірні: «Bibliothecae P[atrum] Capucinor[um] Ostrogien[sis]» (Бібліотеки острозьких отців капуцинів). Інший стародрук, який має провенієнцію острозьких капуцинів, – Hay Romanus. Aula ecclesiastica de beneficiis ecclesiastic… (Франкфурт, 1648; НБУВ, ВСРВ, шифр**:** In. 4828) .

Висновки. У розділі обгрунтовано важливість джерелознавчого дослідження провенієнцій і маргіналій в історико-книгознавчих та історико-бібліотекознавчих студіях. Наголошено, що їхнє наукове опрацювання є одним з важливих аспектів комплексного дослідження стародруків.

Спираючись на результати практичної роботи зі стародруками монастирських книгозбірень, запропонована видова класифікація власницьких книжкових знаків, рукописних провенієнцій з урахуванням форми і змісту записів, часу їх написання, відомостей про міграції примірників та зв’язків монастирів з бонефакторами.

Час написання досліджених маргіналій охоплює XVI–XVIII ст. Основна кількість записів датується XVIII ст. Досліджені стародруки містять у собі також провенієнції XIX–XX ст., які висвітлюють подальшу долю

примірників. Практично всі записи, що стосуються монастирських книгозбірень, зроблено латинською мовою.

На фактологічному матеріалі висвітлено роль і значення провенієнцій у дослідженні комплектування фондів та організації монастирських книгозбірень католицьких орденів на теренах Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії. Підкреслено, що вони відіграють першочергову роль у визначенні пертиненції книжок до конкретних бібліотек, документально фіксують джерела надходження книжок до фондів та факти переміщення їх з одного монастиря до іншого, подають інформацію про розповсюдження і побутування друкованих творів.

Спираючись на широку доказову базу, окреслено основні функції, які виконують провенієнції в історико-бібліотекознавчих та історико-книгознавчих дослідженнях: *функцію документа*, який фіксує факт існування бібліотеки чи факт володіння книжкою; *функцію інструменту* при віртуальній чи реальній реконструкції бібліотечного фонду або його фрагмента; *функцію дороговказу* на шляху міграцій бібліотечних примірників та шляхів комплектації бібліотек; *функцію фактографічного джерела* в дослідженні соціокультурної ролі того чи іншого видання твору чи наукової праці; *функцію джерела для мікроісторії*, яке суттєво може доповнити й поглибити знання про історію того чи іншого історичного періоду, адміністративно-територіального регіону, про представників різних соціальних верств суспільства.

Введено в науковий обіг комплекс купівельно-цінових записів, які демонструють ціни, час і місця купівлі книжок, що може стати додатковим джерелом при дослідженні книжкової торгівлі та шляхів надходження книжок до монастирських бібліотек.

На основі провенієнцій показано участь і роль у формуванні монастирських книгозбірень орденського керівництва на рівні провінціалів та пріорів монастирів. Провенієнції фіксують факти передачі до монастирських книгозбірень настоятелями монастирів та провінціалами

орденів книжок, отриманих у подарунок. Орденське керівництво саме дарувало примірники до монастирських книгозбірень. Керуючі особи виділяли кошти на придбання літератури, без сумніву виходячи з потреб чернечих осідків. Рукописні провенієнції інформують про те, що Острозькому єзуїтському колегіуму дарували книжки провінціали Польської провінції Товариства Ісусового Ян Крашевський і Стефан Щанецький, ректор Острозького колегіуму Павло Завільський, Кременецькому єзуїтському колегіуму – його суперіор Антоній Сенюта. Провенієнції фіксують факти виділення коштів на придбання книжок для Дедеркальського реформатського монастиря провінціалом Руської провінції реформатів Станіславом Клечевським та гвардіаном Дедеркальського реформатського монастиря Йоаном Гвалбергом. Провенієнції примірників Вишнівецького монастиря босих кармелітів фіксують придбання книжок для монастиря в часи пріорства Рафаеля від св. Корнія і Кіпріяна, Юліана від Янголів, Іннокентія від св. Томи, що не могло відбуватися без їхніх вказівок. Провенієнції стародруків Бердичівського монастиря босих кармелітів констатують факт надходження до бердичівської бібліотеки книжок від пріора конвенту Августина від св. Еразма та підпріора Себастіяна від Воскресіння Господнього. Придбання книг для Перемишльського монастиря босих кармелітів відбувалося стараннями провінціалів Польської провінції Ордену босих кармелітів Керубіна від Вознесіння Діви Марії, Андрія Корсіні від св. Рожанця та пріора Перемишльського кармелітанського монастиря Костянтина від св. Кунегунди. Згодом примірники з Перемишля опинилися у фонді бердичівської книгозбірні.

На підставі джерелознавчого аналізу провенієнцій досліджених книгозбірень встановлено групи книжок інших бібліотек і приватних власників, які влилися до їхніх фондів, а саме: до бібліотеки Бердичівського монастиря босих кармелітів – стародруки з кармелітанських книгозбірень Вишнівця, Купина, Львова, Перемишля, Варшави, Глибокого, резиденції босих кармелітів у Народичах (Овруцький повіт Київської губ.), єзуїтських

колегіумів Любліна та Мюнхена, резиденції єзуїтів у Романові (Новоград-Волинський повіт Волинської губ.), книжки Павла Оріховського, книгозбірня овруцького мечника Станіслава Бачинського, примірники з бібліотеки київського біскупа Ю. А. Залуського, босого кармеліта отця Губерта від Введення Найсвятішої Діви Марії; до бібліотеки Вишнівецького кармелітанського монастиря – з бібліотеки Вишнівецького замку Вишневецьких–Мнішеків; до бібліотеки Берестейського єзуїтського колегіуму – книжки з резиденції Товариства Ісусового в Кодені, стародруки волковиського мечника (згодом волковиського чашника) Фелікса Овсяного, стависького пароха Йоана Гнатовського, луцького каноника Павла Бурдзицького; до книгозбірні Луцького тринітарського монастиря – книжки оликського каноника Яна Новосадовського, Матвія Биковського; до бібліотеки Луцького єзуїтського колегіуму – книжки луцького офіціала Миколи Олександра Рамулта, луцьких каноників Бальтазара Тишки і Олександра Владислава Могильницького; до бібліотеки Кременецького єзуїтського колегіуму – окремі примірники з бібліотек Луцького, Острозького, Львівського, Люблінського, Ярославського єзуїтських колегіумів, резиденції єзуїтів у Житомирі, книжки краківського каштеляна Януша Антонія Вишневецького; до книгозбірні Дедеркальського реформатського монастиря – книжки венденського стольника Юзефа Вележинського, Ігнація і Каетана Вележинських; до книгозбірні Кременецького реформатського монастиря – книжки доктора медицини, львівського райці Миколая Ґордона.

Встановлено, проаналізовано та систематизовано факти прояву бібліофільства в монастирських чернечих колах у формі купівлі книг, власницького користування ними та дарування їх бібліотекам. Джерелознавчий аналіз провенієнцій документально зафіксував факти розповсюдження творів представників різних чернечих орденів у монастирському середовищі, прояви ставлення до Книги як до дорогоцінного джерела духовності, знань і мудрості, що проявлялося в даруванні книжок і

цілих бібліотек, заповіданні їх монастирям, унормованій фіксації приналежності примірників монастирським бібліотекам констатуючими провенієнційними записами. У такий спосіб встановлюються різні аспекти формування та розвитку книжкової культури в цих духовних інституціях.

Уперше описано та введено в науковий обіг вісім власницьких книжкових знаків, які виявлено на примірниках досліджених книгозбірень: шрифтові екслібриси Луцького і Берестецького тринітарських монастирів, Мюнхенського єзуїтського колегіуму та капелана Антонія Борни, суперекслібриси Львівського монастиря босих кармелітів, Павла Оріховського, жмудського біскупа Павла Сапіги, гербовий екслібрис писаря Великого князівства Литовського Людвіка Плятера.

Одним з результатів джерелознавчого дослідження провенієнцій монастирських книгозбірень Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії постає потреба в підготовці і публікації наукових каталогів стародруків вказаних монастирських бібліотек, що надасть можливість зокрема й зібрати та залучити до наукового обігу комплекси маргінальних записів, дотичних історії цих книгозбірень. Для історії книжкової торгівлі в Україні та Речі Посполитій актуальною буде підготовка публікації з купівельно-ціновими провенієнціями стародруків указаних монастирських бібліотек.

Загальні висновки

У дисертації на прикладі бібліотек 12 католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії, що належали до п’яти чернечих орденів, розв’язується важлива для історичної науки проблема актуалізації вагомих історичних джерел та необхідності проведення наукової реконструкції історії, складу і змісту фондів бібліотек, розпорошених по різних архівах, бібліотеках і музеях. Вирішення цієї проблеми дозволяє висвітлити роль монастирських бібліотек у багатовекторній діяльності чернечих осередків, представити їх історико-культурологічне значення в контексті соціальних та ідейних особливостей конкретного історичного періоду, визначити роль католицьких монастирських книгозбірень в історичному минулому України та вплив їх книжкової культури на духовну сферу суспільства.

1. Проаналізована історіографія проблеми показала, що попри велику кількість польських та вітчизняних дослідників, які вивчали історію римо-католицьких монастирів, польські, литовські та українські монастирські книжкові зібрання та окремі аспекти діяльності монастирських бібліотек, заявлені у дисертації об’єкти дослідження комплексно не досліджувалися ані вітчизняними науковцями, ані зарубіжними.

Окремі дослідження з історії монастирських книгозбірень Луцької/Луцько-Житомирської (Є. Колесник, О. Карліної, А. Кирилюк, Ю. Шемети та ін.) є важливими для бібліотекознавчих студій, але вони мають фрагментарний характер. Стислі відомості та згадки про досліджені бібліотеки містять праці польських авторів Ф. Радзішевського, Е. Хвалєвіка, Я. М. Гіжицького, С. Кардашевича, Т. Є. Стецького, Ю. Крашевського та ін. Дослідження Н. Лоштина було спрямовано на історію книжкових зібрань католицьких монастирів Львівської архідієцезії та Перемишльської дієцезії. Поза увагою дослідників залишалася проблема організації бібліотечної діяльності, книжкової культури та ролі вказаних монастирських бібліотек, які

функціонували на території України і є складовою історії та культури України XVII–XIX ст.

Монастирські бібліотеки, що стали об'єктом представленого дослідження, репрезентують собою взаємопов'язаний комплекс монастирів та їх бібліотек, які формувалися на етнічних українських теренах у добу, що увійшла в історію як доба Контрреформації, і функціонували в XVII–XIX ст. Тому дослідження проблеми має актуальне значення не лише для історії Римо-Католицької Церкви в Україні, а й польського, литовського та українського книгознавства, бібліотекознавства й бібліографознавства.

2. Джерельна база дослідження ґрунтувалася на залученні широкого кола архівних документів з історії досліджених книгозбірень та їх монастирів, організації бібліотечної справи, походження і змісту книжкових фондів, які знаходяться у фондах архівів і бібліотек, зокрема, Інституту рукопису та Архіву Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, Державного архіву міста Києва, Державного архіву Житомирської області, Ягеллонської бібліотеки (Краків), Державного історичного архіву Республіки Білорусь (Мінськ), Центральної наукової бібліотеки імені Якуба Коласа АН Білорусі (Мінськ). Основу складали офіційні документи державних установ, які вирішували долі бібліотек і навчальних закладів, та орденських інституцій, які керували діяльністю монастирських бібліотек, в тому числі акти генеральних візитацій монастирів, каталоги, інвентарі, сумарії бібліотечних книжок, описи бібліотечних приміщень, монастирські книги прибутків та видатків, документи про переміщення примірників книгозбірень скасованих монастирів тощо. До аналізу змісту і складу бібліотечних фондів, окрім архівних документів, залучалися самі бібліотечні фонди, окремі колекції і стародруки, які нині зберігаються у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Національній історичній бібліотеці України, Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівській національній

науковій бібліотеці імені В. Стефаника, Науковій бібліотеці Державного архіву Волинської області, Національній бібліотеці Польщі (Варшава), Бібліотеці Вільнюського університету, Національній бібліотеці Республіки Білорусь, Музеї книги та друкарства м. Острога, Державному педагогічному музеї (Київ), Музеї Національного університету «Острозька академія», Музеї-Замку у Ланьцуті, Національному закладі ім. Оссолінських (Вроцлав) (книгознавчо опрацьовано понад 7800 од. зб.). Використовувалася фактографічна інформація, дотична складу і змісту монастирських бібліотечних фондів, вміщена у публікаціях дослідників та науково-довідкових виданнях (каталогах, покажчиках, енциклопедіях тощо).

3. Окреслено методологічні та теоретичні аспекти дослідження, які підпорядковуються принципам історизму, наукової об'єктивності та системності. Характерною рисою дослідження є комплексний підхід у вирішенні поставлених завдань, який ґрунтується на поєднанні загальнонаукових методів (аналізу, синтезу, індукції та дедукції), універсальних методів історичної науки (методи джерельної евристики, критики джерел, структурно-типологічний, компаративний, квантативний) та вузькоспеціальних методів книгознавства (бібліографічний, друкарський, палеографічний, філігранологічний), використанні методологічного досвіду дослідників монастирських зібрань в цілому.

4. Книгознавчий аналіз фондів, проведений за рукописними бібліотечними каталогами та інвентарями, сумаріями книг і примірниками бібліотечних стародруків, засвідчив, що основний склад бібліотечних фондів становила література релігійного змісту: видання Біблії, коментарі до Св. Письма, твори Отців Церкви, теологічна й полемічна література (праці з догматичної, схоластичної, моральної теології), твори з аскетики, катехізми, агіографічна література, літургійні видання, молитовники, проповіді. У фондах також знаходилися праці з церковної історії, канонічного права, видання нормативно-регламентуючих документів, якими керувалися у своїй діяльності монастирі. Одночасно в монастирських книгозбірнях зберігалися в

різній кількості праці зі світської історії, твори античних авторів, філологічні та мовознавчі праці, словники і граматики латинської, польської, німецької, італійської, грецької мов, видання з юриспруденції, медицини, природничих наук. У фондах усіх досліджених бібліотек мали місце «заборонені книги» - «libri prohibiti».

Хронологічні рамки бібліотечних стародруків охоплюють XV–XVIII ст. Прослідковується наступна тенденція у їх хронологічному розподілі. Перше місце посідають видання XVII ст., на другому місці – видання XVIII ст., на третьому – XVI ст., в деяких бібліотеках трапляються одиничні видання другої половини XV ст.

У всіх монастирських книгозбірнях домінували видання західноєвропейських друкарень. Основною мовою видань була латинська мова. Друге місце посідала польська мова, якою були надруковані переважно видання XVIII ст. У незначній кількості були присутні видання, надруковані італійською, німецькою, французькою та іспанською мовами, одиничні стародруки – грецькою, угорською, церковнослов'янською, чеською мовами.

5. Джерелознавчий аналіз провенієнцій засвідчив, що джерелами комплектування фондів досліджуваних бібліотек були купівля книг, дарування меценатів, розсилка обов'язкових примірників з орденських друкарень, обмін книжками між монастирями одного ордену, спадок після померлих ченців та світських осіб. Ці джерела комплектування дозволили повністю забезпечити усі напрями діяльності монастирів і створити цінні бібліотечні фонди.

6. Зміст монастирських бібліотек визначався діяльністю монастирів, що була спрямована на утвердження позицій католицизму на історично православних українських землях і задоволення потреб місцевого населення, яке сповідувало католицьку конфесію. Досліджувані книгозбірні виконували чотири функції в діяльності монастирів: *практичну* – забезпечення релігійної діяльності осередку (проведення богослужінь і треб, місійна і душпастирська діяльність, підготовка проповідей, керівництво діяльністю костельних

братств тощо; відповідно була в наявності й літургічна література, видання проповідей і катехізмів, молитовників), забезпечення господарської діяльності монастиря, підтримка здоров'я мешканців обителі; *освітянську* – підготовка нових членів ордену, утримання шкіл для світської молоді (відповідно були в наявності підручники, навчальні посібники, словники); *наукову* – насамперед в галузі теологічних дисциплін і філософії; *меморіальну* – збереження бібліотечного фонду, де зберігалися твори інтелектуального надбання минулого у друкованій і рукописній формі, раритетні видання, пам'ятки друкарського мистецтва.

7. На підставі попримірникового джерелознавчого дослідження стародруків названих книгозбірень встановлено групи книжок інших бібліотек і приватних власників, які влилися до їхніх фондів, а саме: до бібліотеки Бердичівського монастиря босих кармелітів – стародруки з кармелітанських книгозбірень Вишнівця, Купина, Львова, Перемишля, Варшави, Глибокого, резиденції босих кармелітів у Народичах (Овруцький повіт Київської губ.), єзуїтських колегіумів Любліна та Мюнхена, резиденції єзуїтів у Романові (Новоград-Волинський повіт Волинської губ.), книжки Павла Оріховського, книгозбірня овруцького мечника Станіслава Бачинського, примірники з бібліотеки київського біскупа Ю. А. Залуського, босого кармеліта отця Губерта від Введення Найсвятішої Діви Марії; до бібліотеки Вишнівецького кармелітанського монастиря – з бібліотеки Вишнівецького замку Вишневецьких–Мнішеків; до бібліотеки Берестейського єзуїтського колегіуму – книжки з резиденції Товариства Ісусового в Кодені, стародруки волковиського мечника (згодом волковиського чашника) Фелікса Овсяного, стависького пароха Йоана Гнатовського, луцького каноника Павла Бурдзицького; до книгозбірні Луцького тринітарського монастиря – книжки оликського каноника Яна Новосадовського, Матвія Биковського; до бібліотеки Луцького єзуїтського колегіуму – книжки луцького офіціала Миколи Олександра Рамулта, луцьких каноників Бальтазара Тишки і Олександра Владислава Могильницького; до

бібліотеки Кременецького єзуїтського колегіуму – окремі примірники з бібліотек Луцького, Острозького, Львівського, Люблінського, Ярославського єзуїтських колегіумів, резиденції єзуїтів у Житомирі, книжки краківського каштеляна Януша Антонія Вишневецького; до книгозбірні Дедеркальського реформатського монастиря – книжки венденського стольника Юзефа Вележинського, Ігнація і Каетана Вележинських; до книгозбірні Кременецького реформатського монастиря – книжки доктора медицини, львівського райці Миколая Ґордона.

У процесі евристичної роботи з фондами стародруків та рідкісних видань, бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, де зберігається основний масив фондів досліджуваних бібліотек, було виявлено й атрибутовано власницькі книжкові знаки, досі не введені в науковий обіг, що поглиблюють знання про історію бібліотек та колекційних фондів, зокрема, шрифтові екслібриси-наліпки Луцького і Берестецького тринітарських монастирів, Мюнхенського єзуїтського колегіуму, капелана Антонія Борна; суперекслібриси Львівського монастиря босих кармелітів, Павла Оріховського і жмудського біскупа Павла Сапіги, гравійований гербовий екслібрис-наліпка писаря Великого князівства Литовського Людвіка Плятера тощо.

8. Аналіз фондів названих монастирських бібліотек з позицій книгознавства, джерелознавства і книжкової культури дає підстави стверджувати, що вони є багатою джерельною базою для історії книжкових цін і книжкової торгівлі, міграції книжок, побутування і розповсюдження західноєвропейських видань на етнічних українських землях, творів представників різних католицьких чернечих орденів.

9. Структура монастирської книгозбірні складалася з головної бібліотеки монастиря та менших за обсягом спеціалізованих бібліотек: книжки відповідної тематики знаходилися в аптеці монастиря, в інфірмерії, в хорі, в музичній бурсі. У монастирському костелі для відправлення служб був підбір богослужбових книг, в рефектарії – підбірка книжок, які читали

вголос під час трапези. В єзуїтських колегіумах спеціалізовані бібліотеки мали, наприклад, викладачі граматичних класів, класу риторики, філософії, теології, була бібліотечка у префекта студій тощо.

10. Основні аспекти книжкової культури, яка мала місце в монастирях Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії в XVII–XIX ст. складаються з таких компонентів як умови зберігання книжок, правила користування ними, принципи організації фондів та засади бібліографування; читання (колективне та індивідуальне), яке за своїм призначенням можна диференціювати на богослужбове, трапезне, «медитаційне» і навчальне; розповсюдження і побутування праць представників різних католицьких чернечих орденів у монастирському середовищі. Проаналізовано факти, що віддзеркалюють прояви бібліофільства у формі власницького користування книгами і ставлення до Книги як до коштовного джерела духовності і носія знань, що проявлялося в даруванні книжок і цілих бібліотек, заповіданні їх монастирям, усталеній традиції нотувати приналежність примірників до монастирських бібліотек констатуючими провенієнційними записами.

11. Отже, доведено, що книжкова культура досліджених монастирів складається з елементів, які забезпечували їхнє духовне життя як за загальними постулатами католицької віри та літургійними практиками, так і в контексті конкретної діяльності окремих монастирів. Вона не відрізнялася від книжкової культури католицьких монастирів щодо загальних бібліотекознавчих вимог до комплектування, каталогізації та організації фондів, зберігання книжок, контролю за використанням літератури, пильною увагою до забезпечення необхідною для діяльності монастиря літературою, колективного й індивідуального читання. Виявлений тісний зв’язок з бібліотечною діяльністю монастирів, які існували на теренах Речі Посполитої, засвідчує, що перелічені аспекти були характерними для всіх монастирських бібліотек.

12. Проведена наукова реконструкція історії, складу і змісту фондів бібліотек католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії

шляхом використання комплексних методів дослідження надає можливість стверджувати, що вони є історико-культурними пам’ятками доби Контрреформації на українських теренах. Їхні фонди віддзеркалюють як суспільні процеси, так і життєдіяльність чернечих осідків, становлять додаткове джерело до історії Римо-Католицької Церкви в Україні. Тому необхідно переглянути деякі критерії цінності цієї культурної спадщини для України, а стародруки монастирських книжкових колекцій мають бути включені до Державного реєстру національного культурного надбання.

Джерела та література

Архівні джерела

Інститут рукопису НБУВ

Ф. І. Комплексний фонд «Літературні матеріали». Зібрання літературних творів і документів поч. XII – XX ст.

1. Ф. І, спр. 4645. Арк. 33–38 зв. Список монастирів Руської провінції Ордену францисканців-реформатів: «Series Conventuum Provinciae Nostra ac Fundatorum, Eorum». – 1790 р. – Мова латинська.

2. Ф. І, спр. 4726. Каталог Волинської православної духовної семінарії, т. 2. – Остання чверть XIX ст. – 143 арк. – Мови латинська, польська, німецька, французька, російська.

3. Ф. І, спр. 4733. Каталог № 7 Бібліотеки Волинського Державного Науково-Дослідного Музею. – [1925 р.]. – Мови українська, латинська, польська. – 168 арк.

4. Ф. І, спр. 4734. Абетковий список книг до каталогу № 7 Бібліотеки Волинського Державного Науково-Дослідного Музею. – [1925 р.]. – Мови українська, латинська, польська. – 106 арк.

5. Ф. І, спр. 4735. Каталог № 8 Бібліотеки Волинського Державного Науково-Дослідного Музею. – [1925 р.]. – Мови українська, латинська, польська. – 119 арк.

6. Ф. І, спр. 6413. Каталог бібліотеки Бердичівського монастиря босих кармелітів. – 1781 р. – Мови латинська, польська, німецька. – 122 арк.

7. Ф. І, спр. 6418а. [Книга перевірки фонду бібліотеки Волинського ліцею]. – [Н. р. 1833 р.]. – Мови польська, латинська, французька, німецька. – 265 арк.

8. Ф. І, спр. 6457. Список книжок, пожертвуваних Волинським ліцеєм Олександрівському Університету в Гельсингфорсі. – 1829 р. – Мови латинська, польська. – 7 арк.

Ф. 314. Реформати Руської провінції (Provincia Russia). Зібрання документів кін. XVII – перш. пол. XIX ст.

9. Ф. 314, спр. 29. Опис майна Дедеркальського монастиря реформатів. 1786–1790 рр.

10. Ф. 314, спр. 31. Конспект з філософії «Methaphisica seu Philosophia Transnaturals».– [1749 р.]. – Мова латинська. – 45 арк.

11. Ф. 314, спр. 34. Клечевський С. «Theocratia albo wielmożność dzieł Boskich w rządach ludu izraelskiego». – 1760 р. Автограф. – Мова польська.

Ф. 332. **Зібрання рукописів духовних та навчальних установ і приватних осіб польського походження сер. XVI – поч. XX ст.**

12. Ф. 332, спр. 17. Фундуші та опис костельних братств Бердичівського монастиря босих кармелітів для генеральної візитації монастиря 1786 р. – 1786 р. – Мова польська. – С. 543–572.

13. Ф. 332, спр. 19. Опис Дедеркальського монастиря францисканців-реформатів для Акта генеральної візитації монастиря 1829 р. – 14 грудня 1829 р. – Мова польська. – 4 арк.

14. Ф. 332, спр. 20. Опис Дедеркальського монастиря францисканців-реформатів для Акта генеральної візитації монастиря 1830 р. – 12 грудня 1830 р. – Мова польська. – 4 арк.

15. Ф. 332, спр. 141. [Каталог бібліотеки Кременецького єзуїтського колегіуму]. – [1-ша половина XIX ст.]. – Мови латинська, польська. – 163 арк.

Ф. 397. Зібрання рукописних матеріальних (інвентарних) книг та каталогів ліквідованих бібліотек навчальних закладів та установ [XVIII ст. – 1947 р.].

16. Ф. 397, спр. 130-Н. Каталог бібліотеки Бердичівського монастиря босих кармелітів. – 1862 р.– Мови латинська, польська, німецька, французька, італійська. – 310 с.

Архів НБУВ

17. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 43, арк. 88. Акт передачі книжкового фонду Волинського державного краєзнавчого музею в Житомирі до Всенародної бібліотеки України (тепер – НБУВ). – 9 жовтня 1932 р. – Мова українська.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ

Ф. 25. Луцький гродський суд.

18. Ф. 25, оп. 1, спр. 142, арк. 471–473. Тестамент Єжи Залеського. – 14 лютого 1625 р.

19. Ф. 25, оп. 1, спр. 50, арк. 362–362 зв. Запис у справі про напад Костянтина Ярмолинського на землі Рівненського маєтку князя Олександра Острозького. – 26 травня 1597 р.

Ф. 49. Потоцькі.

20. Ф. 49, оп. 3, спр. 251. Книга прибутків і видатків Вишнівецького монастиря босих кармелітів. – 1764–1774 рр. – Мови латинська, польська. – 77 арк.

Ф. 250. Мнішеки.

21. Ф. 250, оп. 3, спр. 25, арк. 54–56. Список книжок під назвою «Xiężki po karmelitach», які надійшли з книгозбірні Вишнівецького монастиря босих кармелітів до бібліотеки Вишнівецького замку після закриття монастиря в 1832 р. – [1832 р.]. – Мови польська, латинська, французька.

Ф. 442. Канцелярія київського військового, волинського і подільського генерал-губернатора.

22. Ф. 442, оп. 64, спр. 166, арк. 856–857 зв. Список скасованих католицьких монастирів у Волинській губернії. – [1832 р.]. – Мова російська.

23. Ф. 442, оп. 64, спр. 166, арк. 18–21. Відомість скасованих і залишених католицьких монастирів у Київській, Волинській і Подільській губерніях. – 22 жовтня [1832 р.]. – Мова російська.

24. Ф. 442, оп. 64, спр. 166, арк. 145–145 зв. Відношення луцького біскупа Михайла Пивницького волинському цивільному губернатору про переміщення ченців скасованих католицьких монастирів в інші монастирі. – 14 вересня 1832 р. – Копія. – Мова російська.

25. Ф. 442, оп. 64, спр. 166, **арк. 147–150 зв.** Список римо-католицьких монастирів Волинської губернії, призначених для закриття. – [1832 р.]. – Мова російська.

26. Ф. 442, оп. 65, спр. 270, арк. 134–135. Донесення київському військовому, волинському і подільському генерал-губернатору Д. Г. Бібікову про створення Тимчасових комітетів для розгляду і сортуванню бібліотек скасованих католицьких монастирів. – 4 квітня 1841 р. – Мова російська.

27. Ф. 442, оп. 65, спр. 370, арк. 1–3 зв. Донесення волинського цивільного губернатора А. Римського-Корсакова київському військовому, волинському і подільському генерал-губернатору В. Левашову про долю книжок скасованих католицьких монастирів. – 30 вересня 1833 р. – Мова російська.

28. Ф. 442, оп. 65, спр. 370, арк. 59–64. Розпорядження Департаменту духовних справ іноземних віросповідань київському військовому, волинському і подільському генерал-губернатору Д. Г. Бібікову про створення комітетів для розподілу бібліотек і навчальних посібників скасованих католицьких монастирів. – 20 липня1839 р. – Мова російська.

29. Ф. 442, оп. 62, спр. 370, арк. 120–121. Донесення волинського цивільного губернатора київському військовому, волинському і подільському генерал-губернатору Д. Г. Бібікову про недосконалі списки бібліотек скасованих католицьких монастирів, представлені начальниками міських і земських поліцій. – 22 листопада 1840 р. – Мова російська.

30. Ф. 442, оп. 65, спр. 370, арк. 158. Донесення волинського цивільного губернатора Г. С. Лашкарьова київському військовому, волинському і подільському генерал-губернатору Д. Г. Бібікову про розподіл монастирських бібліотек зі скасованих католицьких монастирів Дубенського, Луцького, Володимирського та Старо-Костянтинівського повітів. – 6 січня 1842 р. – Мова російська.

31. Ф. 442, оп. 65, спр. 370, арк. 160. Донесення віце-губернатора барона Корфа київському військовому, волинському і подільському генерал-губернатору Д. Г. Бібікову про завершення розподілу бібліотек скасованих католицьких монастирів Заславського, Ковельського і Кременецького повітів. – 27 лютого 1842 р. – Мова російська.

32. Ф. 442, оп. 65, спр. 370, арк. 178–185. Донесення попечителя київської навчальної округи київському військовому, волинському і подільському генерал-губернатору Д. Г. Бібікову про передачу відомостей книжок скасованих монастирів Раді Університету св. Володимира. – 17 липня 1843 р. – Мова російська.

Ф. 710. Волинський ліцей.

33. Ф. 710, оп. 2, спр. 1200, арк. 1-10 зв. Опис костелу Луцького єзуїтського колегіуму. – 1773 р. – Мова польська.

34. Ф. 710, оп. 2, спр. 1200, арк. 29–38. Інвентар луцької поєзуїтської бібліотеки. – 1783 р. – Мова польська.

Ф. 2227. Волинський музей.

35. Ф. 2227, оп. 1, спр. 424. Каталог фундаментальної бібліотеки Волинської православної духовної семінарії. – [Друга половина XIX ст.]. – Мови російська, латинська, польська. – 262 арк.

36. Ф. 2227, оп. 1, спр. 671. Опис костелу і монастиря францисканців-реформатів, зроблений для Акта генеральної візитації Дедеркальського реформатського монастиря. – 7 жовтня 1828 р. – Мова польська. – 5 арк. (Арк. 2 зв.: «Biblioteka Klasztorna» – Одне речення, що інформує про обсяг бібліотечного фонду).

Державний архів м. Києва

Ф. 16. Київський університет св. Володимира.

37. Ф. 16, оп. 290, спр. 168, арк. 14–14 зв.; арк. 16–16 зв.; арк. 25–25 зв.; арк. 29–31; арк. 34–35; арк. 38–39; арк. 41–42; арк. 44–45. Вісім супровідних листів зі списками книжок штатного наглядача Дорогичинського повітового дворянського училища Бистрова про пересилку книжок бібліотеки Берестейського єзуїтського колегіуму до Правління Київського університету. – 1853 р. – Мови російська, латинська, польська.

38. Ф. 16, оп. 316, спр. 139. Справа про перевезення бібліотеки Бердичівського монастиря босих кармелітів з Бердичева до Київського Університету св. Володимира. – 1877–1878 рр. – Мова російська. – 120 арк.

Державний архів Житомирської області (Житомир)

Ф. 90. Візитатор римо-католицькх монастирів Луцько-Житомирської єпархії.

39. Ф. 90, оп. 1, спр. 202. Акт генеральної візитації Берестецького тринітарського монастиря. – 1799 р. – 77 арк. – Мови латинська, польська. (Арк. 4–46: «Cathalogus Librorum Ad Bibliothecam Conventus Berestecensis Ordinis Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum Spectantium Conscrpitus Anno Domini 1799» – Каталог бібліотеки).

40. Ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 3–206. Акт генеральної візитації Бердичівського монастиря босих кармелітів. – 1799 р. – Мови польська, латинська. (Арк. 105–152 зв.: «Index Librorum Bibliothecae Carmmelitarum Excalceatorum Conventus Berdiczeviensis. Conscriptus Anno Domino 1799» – Каталог монастирської бібліотеки).

41. Ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 289–300. Акт генеральної візитації Бердичівського монастиря босих кармелітів. – 1804 р. – Мови польська, латинська. (Арк. 291–291 зв. – Сумарій бібліотечних книг).

42. Ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 207–279. Акт генеральної візитації Вишнівецького монастиря босих кармелітів. – 1799 р. – Мови польська, латинська. (Арк. 223–233 зв.: «Spisanie dokładne wszystkich Xiążek znayduiących się w Bibliotece» – Каталог бібліотеки).

43. Ф. 90, оп. 1, спр. 213а, арк. 301–354 зв. Акт генеральної візитації Вишнівецького монастиря босих кармелітів. – 1805 р. – Мови польська, латинська. (Арк. 318–329 зв.: «Spisanie wszystkich Kiążek znayduiących się w Bibliotece» – Каталог бібліотеки).

44. Ф. 90, оп. 1, спр. 222, арк. 21–35. Інвентар книгозбірні Дедеркальського монастиря реформатів в Акті генеральної візитації монастиря. – 1818 р. – Мови латинська, польська.

45. Ф. 90. оп. 1, спр. 227. Акт генеральної візитації Луцького тринітарського монастиря – 1799 р. – Мова латинська, польська. – 89 арк. (Арк. 11–57: «Inwentarz Biblioteki» – Інвентар бібліотеки).

46. Ф. 90, оп.1, спр. 286. Опис костелу і монастиря для Акта генеральної візитації Берестецького тринітарського монастиря. – 1816 р.– 20 арк. – Мови польська, латинська. (Арк. 6 зв. – 7 зв.: «Inwentarz Biblioteki» – Сумарій бібліотечних книг).

47. Ф. 90, оп. 1, спр. 293. Опис костелу і монастиря для Акта генеральної візитації Луцького тринітарського монастиря. – 1816 р. – Мова польська. – 23 арк. (Арк. 8–8 зв.: «Inwentarz Biblioteki» – Сумарій бібліотечних книг).

48. Ф. 90, оп. 1, спр. 297. Сумарій книжкового фонду Бібліотеки Дедеркальського монастиря реформатів. – 1805 р. – Мова латинська. – (Арк. 6.: назва оригіналу документа: «Catalogus Bibliothekae PP. Reformatorum Conventus Dedercaliensis Conscriptua pro Visitatione Generale An. Dni 1805. Jan. 15»).

49. Ф. 90, оп. 1, спр. 306. Опис костелу і монастиря для Акта генеральної візитації Острозького монастиря капуцинів. – 1817 р. – Мови латинська, польська. – 21 арк. (Арк. 12–21 зв.: «Regestr Xiąg znayduiących się w Bibliotece OO. Kapucynów Ostrogskich spisany R. 1817» – Каталог бібліотеки).

50. Ф. 90, оп. 1, спр. 322. Опис костелу і монастиря для Акта генеральної візитації Дедеркальського монастиря реформатів. – 1818 р. – Мови латинська, польська. – 28 арк. (Арк. 11–18 зв.: «Biblioteka Klasztorna» – Каталог бібліотеки).

51. Ф. 90, оп. 1, спр. 349. Акт генеральної візитації Острозького монастиря капуцинів. – 1818 р. – Мова польська. – Арк. 5–47 (Арк. 14–37 зв.: «Księgi znayduiące się w Bibliotece tegoż Klasztoru» – Каталог бібліотеки).

52. Ф. 90, оп. 1, спр. 349. Акт генеральної візитації Острозького монастиря капуцинів. – 1819 р. – Мова польська. – Арк. 48–53 зв. (Арк. 50 зв.: «W Bibliotece Klasztorney książek». – Сумарій бібліотечних книг).

53. Ф. 90, оп.1, спр. 366. Опис костелу і монастиря для Акта генеральної візитації Берестецького тринітарського монастиря. – 1819 р. – Мови польська, латинська. – 17 арк. (Арк. 5–5 зв.: «Biblioteka tegoż Klasztoru» – Сумарій бібліотечних книг).

54. Ф. 90, оп. 1, спр. 401. Опис костелу і монастиря для Акта візитації Острозького монастиря капуцинів. – 1819 р. – Мова польська. – 6 арк. (Арк. 3 зв.: «W Bibliotece Klasztorney Książek» – Сумарій бібліотечних книг).

55. Ф. 90, оп. 1, спр. 412. Опис костелу і монастиря для Акта генеральної візитації Луцького тринітарського монастиря. – 1819 р. – Мови латинська, польська. – 18 арк. (Арк. 4 зв. – 6 зв.: «Inwentarz Biblioteki» – Сумарій бібліотечних книг).

56. Ф. 90, оп. 1, спр. 560. Акт генеральної візитації Острозького монастиря і костелу капуцинів. – 1823 р. – Мова польська. – 5 арк. (Арк. 3 зв.: «Biblioteka» – Сумарій бібліотечних книг).

57. Ф. 90, оп. 1, спр. 710. Опис костелу і монастиря для Акта генеральної візитації Острозького монастиря капуцинів. – 1826 р. – Мови латинська, польська. – 7 арк. (Арк. 4: «Inwentarz Biblioteki» – Сумарій бібліотечних книг).

58. Ф. 90, оп. 1, спр. 765. Опис костелу і монастиря острозьких капуцинів. – 1827 р. – Мова польська. – 9 арк. (Арк. 5–6: «Biblioteka» – Сумарій бібліотечних книг).

59. Ф. 90, оп. 1, спр. 916. Опис костелу і монастиря для Акта генеральної візитації Острозького монастиря капуцинів. – 1830 р. – Мови латинська, польська. – 9 арк. (Арк. 5–6: «Inwentarz Biblioteki» – Сумарій бібліотечних книг).

Державний історичний архів Республіки Білорусь (Мінськ)

60. Ф. 1928, оп. 1, спр. 265. Люстрація Берестейського єзуїтського колегіуму. – 1773–1774 рр. – Мова польська. – 82 арк. (Арк. 52–52 зв.: «Regestr Ksiąg Biblioteki Collegium Brzeskiego» – Сумарій бібліотечного фонду колегіуму; арк. 53: «Regestr Ksiąg Biblioteki rezydencyi Kodeńskiey» – Сумарій бібліотечного фонду Коденської резиденції; арк. 54–54 зв.: «Xiążki Apteczne znacznieysze» – Сумарій аптечних книжок колегіуму).

Центральна наукова бібліотека імені Якуба Коласа

АН Білорусі (Мінськ)

61. Ф. 23, оп. 1, спр. 893. Сумарій книжок у бібліотеках монастирів босих кармелітів («Reyestr ksiąg w klasztorach Karmelitów Bosych po Bibliotekach znayduiących się»). – 1834 р. – Мова польська. – 12 арк.

Ягеллонська бібліотека (Краків)

62. BJ. 6331 IV. Арк. 91–99 зв. Опис Луцького тринітарського монастиря і його костелу. – 19 грудня 1816 р. – Мова польська.

63. BJ. 6331 IV. Арк. 119–141. Акт генеральної візитації Острозького монастиря капуцинів і його костелу. – 1816 р. – Мова польська. – (Арк. 132 зв.: «…a tych ogólnych [książek] Rejestr iest taki…» – Сумарій бібліотечного фонду).

Друковані джерела

64. Смертний вирок Люблінського трибуналу луцькому лендвійту Федору Липці та його спільникам за розорення Луцького єзуїтського колегіуму, його костелу й пограбування колегіумного майна. – 16 червня 1650 р. До Луцьких гродських книг внесено 5 серпня 1650 р. – Мови польська, латинська // Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Киев, 1914. – Ч. III. – Т. 4: Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого. – С. 446-450.

65. Catalogus religiosorum et monialium Carmelitarum Discalceatorum Provinciae Polonae S. Spiritus. – [Berdiczoviae, 1772]. – [28] f.

66. Index librorum prohibitorum. – Pragae, 1726. [28], 412, [2] p.

67. Methodus mittendi epistolas ad conventus, residentias, hospitia, et missiones fratrum, ac monasteria monialium totius Cismontanae Minorum reformatorum familiae, tum ad coenobia Terrae Sanctae. – [S. l., non post 1765]. – XII, 74 p., [6] f.

68. Ratio Studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти / пер. з латини Р. Паранько, пер. з англ. А. Маслюк. – Львів: Свічадо, 2008. – 252 с.

69. Regula Societatis Jesu. – Antverpiae: Apud Ioannem Meursium, 1635. – 276 p.

70. Statuta Fratrum Minorum Regularis Observantiae S.P.N. Francisci Almae Provinciae Russiae Immacul. Coceptionis B.V. Mariae. – Leopoli: Typis Collegii Societais Jesu, 1738. [2], 223, [30] s.

Література: монографії та наукові статті, друковані каталоги

71. *Александрович В.* Монастирі францисканців і реформатів у Кременці: нововиявлені архівні матеріали // Релігія і церква в історії Волині. Зб. наук. праць / Під ред. В. Собчука. Кременець: Кременецько-Почаївський державний історико-культурний заповідник, 2007. С. 108–116.

72. *Альмес І.* Від молитов до освіти: історія читання ченців Львівської єпархії XVII–XVIII ст. Львів: Укр. католицький ун-т, 2021. 588, [3] с. : іл. (Серія: Київське християнство. Т. 26).

73. *Антоник О.* Книжкова культура як об’єкт книгознавчого дискурсу і міждисциплінарного діалогу // Бібліотечний вісник. 2019. Вип. 1. С. 3–11.

74. *Апостолос-Каппадона Д.* Словарь христианского искусства / пер. с англ. А. Ивановой. Челябинск, 2000. 266 с.

75. *Баковецька О. О.* Римо-католицька церква в Україні в кінці XVIII–XIX столітті: монографія. Миколаїв: Іліон, 2015. 360 с.

76. *Басенко Р. О.* «Інститут Товариства Ісуса» як нормативно-правова основа європейської молодіжної політики єзуїтів (друга половина XVI – XVII століття) // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу», 10 грудня 2019, Полтава. Полтава, 2019. С. 29–35.

77. Бібліотека Острозької Академії // Острозька Академія. XVI–XVII століття : енциклоп. вид. Острог, 1994. С. 21–22.

78. *Білокінь С. І.* Кременецький Свято-Богоявленський монастир // Енциклопедія історії України / НАН України, Ін-т історії України. Київ: Наук. думка, 2008. Т. 5: Кон-Кю. С. 318–319.

79. *Білоусов Ю.* Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Історичний нарис. Житомир, 2000. 314 с.

80. *Блинова Т. Б.* Иезуиты в Беларуси. Роль иезуитов в организации образования и просвещения. Гродно: ГрГУ, 2002. 425 с.

81. *Бовуа Д.* Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863). Київ: ІНТЕЛ, 1996. 415 с.

82. *Бондар Н. П.* Орнаментика оправ книг Острозького єзуїтського колегіуму і загадки її міграції // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2019. Вип. 51. С. 19–42.

83. *Булатова С. О.* Архів реформатів Руської провінції (Provincia Russia) // Рукописна та книжкова спадщина України / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 1994. Вип. 2. С. 136–141.

84. *Булатова С. О.* Археографічна спадщина вченого-реформата Станіслава Домініка Клечевського (1714–1776) у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Рукописна та книжкова спадщина України / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015. Вип. 19. С. 3–19.

85. *Булатова С.* Рукопис праці Станіслава Клечевського «Lechus historiae Polonae restitutus» (1773 р.) у контексті славістичних ініціатив Юзефа Олександра Яблоновського. Тези. Режим доступу: http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/470

86. *Булатова С.* Рукописне дослідження з біблійної історії Станіслава Клечевського (1714–1776) у фонді Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Тези. Режим доступу: http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/537

87. *Буравський О.* Культурно-освітня діяльність римо-католицьких орденів на Правобережній Україні наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. // Українське релігієзнавство. 2011. № 60. С. 107–114.

88. *Вихованець Т.* Острозькі шпиталі другої половини XVI – XVIII ст. // Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в м.

Острозі і на Волині : наук. зб. / Управління культури Рівненської обл. держ. адміністрації; Держ. іст.-культурний заповідник м. Острога; Рівненське обл. об'єднання Всеукр. тов.-ва «Просвіта» ім. Т. Шевченка. 2006. Вип. 1. С. 87–104.

89. *Войцехівська І., Дмитрієнко М.* Маргіналістика // Спеціальні історичні дисципліни. Довідник : навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. Київ: Либідь, 2008. С. 350–358.

90. *Войцехівська І. Н., Дмитрієнко М. Ф.* Маргіналістика // Енциклопедія історії України / НАН України, Ін-т історії України. Київ: Наук. думка, 2009. Т. 6: Ла–Мі. С. 504.

91. *Голяченко О. М., Ганіткевич Я. В.* Історія медицини. Тернопіль: Лілея, 2004. 246 с.

92. *Грынявецкі В.* Берасцейскі езуіцкі калегіум // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя в 2 тт. 2-е выд. Мінск, 2007. С. 318.

93. *Гулюк Є.* Модель історії у системі риторики єзуїтів: зразки та особливості авторських кодифікацій у виданнях XVIII ст.// Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2018. Вип. 50. С. 453–465.

94. *Гулюк Є.* Топонімія опозиційної риторики єзуїтів у рецепції протестантських учень (на основі твору «Gradus ad Atheismum» Єжи Ґенгеля) // Матеріали Міжнар. наук. конф. «Реформація як суспільне явище: український вимір» (Львів, 3–4 жовтня 2017 р.). Львів: Львівський нац. ун–т ім. І. Франка, 2018. С. 82–92.

95. *Даліман В. В.* Бібліотека Острозького колегіуму у навчально-виховному процесі та наукових студіях // Феномен бібліотек у сучасному світі : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., Маріуполь, 30 вересня 2020 р. / М-во освіти і науки України, Маріупольський держ. ун-т, Іст. ф-тет, Каф. культурології та інформ. діяльності; заг. ред. Ю. С. Сабадаш. Маріуполь, 2020. Ч. 3. С. 17–21.

96. *Дзюба О. М., Фрис В. Я.* Бібліотеки України: Монастирські бібліотеки. Бібліотеки навчальних закладів. Приватні бібліотеки // Історія української

культури у 5 томах. Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть. Київ: Наук. думка, 2003. С. 814–832.

97. *Дзюба О. М.* Два весільні панегірики професора поетики і риторики Кременецького єзуїтського колегіуму Ігнатія Коцюбінського 1771 р. // Студії і матеріали з історії Волині / М-во регіонал. розвитку і будівництва України, Кременецько-Почаївський держ. іст.-архітектурний заповідник; ред. випуску В. Собчук. Кременець, 2009. С. 116–122.

98. *Дзюба О. М.* Монастирські бібліотеки Лівобережної України в контексті української культури XVIII ст. // Бібліотечний вісник. 1994. № 1. С. 18–22.

99. *Дзюба О.* Німецька книга в бібліотеках України (XVIII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). 2004. № 4. С. 307–319.

100. *Дідора Л.* Стародруки, видані на території Італії у XVI–XIX ст., із колекції Бердичівського соціально-історичного музею (1926–1954) // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2023. Вип. 69. С. 309–325.

101. *Дмитрієнко М. Ф., Войцехівська І. Н.* Маргіналії і маргіналістика // Український історичний журнал. 1990. № 3. С. 41–53.

102. *Довбищенко М.* Подвижник християнського милосердя, луцький канонік Бальтазар Тишка // Просемінарій. Медієвістика. Історія церкви, науки, культури. Київ, 2007. Вип. 6. С. 220–227.

103. *Дух О.* Ліквідація унійних і римо-католицьких монастирів в Російський імперії та доля їх бібліотек (кінець XVIII – XIX ст.) // Вісник Львівського університету. Серія: книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. 2014. Вип. 8. С. 86–100.

104. *Женюх Ваврінець*. Книжкова культура в монастирському середовищі у XVII – першій половині XVIII ст. (на прикладі монастиря в Мукачеві) // Міжнар. наук.-практ. конф. «IX Міждисциплінарні гуманістичні читання (Київ, Київський будинок учених НАН України, 21–22 листопада 2020 р.).

Тези доповідей / редкол. зб.: Г. В. Боряк (відпов. ред.), А. В. Блануца (відпов. секр.), В. В. Сегеда. Київ, 2020. С. 22–23.

105. *Запаско Я., Ісаєвич Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні. Львів: Вища школа, 1984. Кн. 2, ч. 1. 132 с.

106. *Зарічна І.* Форми, методи і засоби навчання математики в єзуїтських колегіях в XVII ст. (на прикладі Львівської єзуїтської колегії) // Історико-педагогічний альманах. 2009. Вип. 2. С. 45–51.

107. *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. Львів: Центр Європи, 2002. 601 с.

108. *Ісаєвич Я.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 520 с.

109. Історія релігій в Україні в 10-ти томах. Т. 4: Католицизм / ред.: А. Колодний, П. Яроцький. Київ: Світ знань, 2001. 598 с.

110. *Карліна О.* Бібліотека Луцького єзуїтського колегіуму наприкінці XVIII ст. // Książka. Biblioteka. Informacja. Między podziałami a wspólnotą / Pod red. Jołanty Dzieniakowskiej i Moniki Olczak-Kardas. Kielce: Uniwersytet Jana Kochanowskiego, 2012. S. 613–620.

111. *Карліна О.* Спроба реконструкції фонду бібліотеки Луцького єзуїтського колегіуму (за матеріалами Державного архіву Волинської області) // Україна XX століття: культура, ідеологія, політика. 2015. Вип. 20. С. 173–181.

112. *Карліна О.* Монастирські ченці у волинському шкільництві в першій половині XIX ст. // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2019. № 7. С. 11–19.

113. *Карліна О., Кирилюк А.* Джерелознавчий потенціал інвентарів бібліотек римо-католицьких монастирів Луцько-Житомирської дієцезії кінця XVIII – початку XIX ст. // Східноєвропейський історичний вісник. 2021. Вип. 18. С. 16–29.

114. Каталог інкунабул / укл. Б. Зданевич; упоряд. Г. І. Ломонос-Рівна; Центр. наук. б-ка. Київ: Наук. думка, 1974. 249 с.: іл.

115. Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В. И. Вернадского НАН Украины / сост. М. А. Шамрай при участии

Б. В. Грановского и И. Б. Торбакова; отв. ред. В. М. Ничик. Киев: Наук. думка, 1995. 549 с. : ил.

116. Каталог стародрукованих книг, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (ЦДІАК). 1496–1764 рр. / упоряд.: Г. В. Боряк, О. Г. Полегайлов, І. О. Ціборовська-Римарович, Н. М. Яковенко. Київ, 1999. 264 с.: іл.

117. *Качур І.* Діяльність родини Шліхтинів (1755–1785) у контексті приватного книговидання Львова XVIII століття : моногр.-каталог / НАН України; Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. Львів, 2021. 450 с.: іл.

118. *Киреева Г.* Книги из библиотеки острожских капуцинов в фонде Национальной библиотеки Беларуси // Волинська Книга: історія, дослідження, колекціонування : наук. зб. 2013. Вип. 2. С. 77–81.

119. *Кирилюк А.* Бібліотека луцького монастиря тринітаріїв у кінці XVIII ст. // Старий Луцьк : наук.-інформ. зб. ЛДІЗК. 2017 Вип. 13. С. 268–275.

120. *Кирилюк А.* Жанровий та тематичний репертуар бібліотек римо-католицьких монастирів Волинської губернії (кінець XVIII – початок XIX ст.) // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2017. № 5. С. 11–17.

121. *Кирилюк А.* Еко би плакав: таємниці бібліотеки луцьких тринітаріїв. 2017. Режим доступу: http://www.hroniky.com/articles/view/227-eko-by-plakav-taiemnytsi-biblioteky-lutskykh-trynitariv. 14.04.2018.

122. *Кіку В. А.* Єзуїтські школи // Енциклопедія історії України / НАН України, Ін-т історії України. Київ: Наук. думка, 2005. Т. 3: Е-Й. С. 114–115.

123. *Кметь В.* Історичні студії у Львівській єзуїтській академії (1661–1773) / В. Кметь // Київська Академія. 2016. Вип. 13. С. 173–203.

124. *Ковалів В.-Й.* Єзуїти в Острозі // Матеріали VI-ї Острозької конф. «Острог на порозі 900-річчя» / Острозьке наук.-краєзн. тов-во «Спадщина» ім. кн. Острозьких. Острог, 1995. С. 84–91.

125. *Ковалів В.-Й.* Капуцини в Острозі у XVIII та XIX століттях // Матеріали VII–IX Острозької конф. «Острог на порозі 900-річчя» 1996–1998 роки. Острог, 2000. С. 263–266.

126. *Ковалів В.-Й.* Католицькі та польські бібліотеки в Острозі // Острозький краєзнавчий збірник / ДІКЗ м. Острога; Острозьке наук.-краєзн. тов-во «Спадщина» ім. кн. Острозьких. Вип. 1. Острог, 2004. С. 52–53.

127. *Ковальчук Г. І.* Головна Книжна Палата в Києві // Вісник Книжкової Палати. 2019. № 2. С. 5–11.

128. Колегіум отців єзуїтів в Острозі // Острозька Академія. XVI–XVII століття : енцикл. видання. Острог, 1994. С. 68.

129. *Колесник Е. А.* Книжные коллекции Центральной научной библиотеки Академии наук УССР. Киев: Наук. думка, 1988. 144 с.

130. *Колосок Б. В.* До проблеми авторства проекту Луцького костьолу єзуїтів // Праці Центру пам'яткознавства. 1992. Вип. 1. С. 104–106.

131. *Колосок Б. В.* Римо-католицькі святині Луцька. Київ: Техніка, 2004. 220 с.: іл.

132. *Крижанівський О. П.* Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України XVIII – першої половини XIX ст. Київ: Вища школа, 1991. 126 с.

133. *Кунанець Н. Е.* Бібліотечна справа на західноукраїнських землях (XIII ст. – 1939): консолідований інформаційний ресурс. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2011. 446 с.

134. *Лаўрык Ю. М.* Скарбніцы мудрасці: бібліятэкі езуіцкіх навучальных устаноў (канец XVI – пачатак XIX ст.) // Адукацыя і выхаванне. Мінск, 1994. № 8. С. 87–92.

135. *Левицкий О.* Луцкая старина // Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. Киев, 1891. Кн. 5. С. 54–90.

136. *Лось В.* Рукописна спадщина монастирів Греко- та Римо-католицької церков у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені

В. І. Вернадського // Hereditas Monasteriorum / red. naczelny Marek Derwich. Wrocław, 2015. Vol. 6. S. 237–250.

137. *Лоштин Н. Т.* Бібліотеки монастирів Львівської латинської митрополії XIV–XVIII ст.: книгознавчі аспекти : дис. … канд. іст. наук: Київ, 2018. 258 с.

138. *Лоштин Н.* Заборонені книги у бібліотеці монастиря домініканців у Ярославі // Історія релігій в Україні. Львів: Логос, 2016. Кн. 1. С. 182–187.

139. *Лоштин Н.* Чи всі «заборонені» книги справді заборонено? (на прикладі бібліотеки кармелітів у Львові XVIII ст. // Матеріали Міжнар. наук. конф. «Реформація як суспільне явище: український вимір» (Львів, 3–4 жовтня 2017 р.). Львів: Львівський нац. ун–т ім. І. Франка, 2018. С. 93–111.

140. *Лоштин Н.* Haeretici prohibiti: заборонені книги у бібліотеці єзуїтського колегіуму в Перемишлі (за матеріалами інвентарю 1774 р.) // Київська Академія. 2016. Вип. 13. С. 204–227.

141. *Манько М.* Церковні краєзнавці Волині кінця XIX – поч. XX ст – дослідники і популяризатори історії книги і друкарства // Острозький краєзнавчий збірник / Держ. іст.-культ. заповідник м. Острога, Острозьке наук.-краєзн. тов-во «Спадщина» ім. кн. Острозьких. Острог, 2012. Вип. 5. С. 463–473.

142. *Міщук С. М.* Рукописні та книжкові зібрання Волині у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історія, склад, наукове дослідження / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2007. 242 с. : іл.

143. *Міщук С. М.* Збирання та наукове описування рукописно-книжкової спадщини України (друга половина XIX – 30-ті роки XX ст.) / відп. ред. Л. А. Дубровіна. Київ, 2009. 380 с. : іл.

144. *Мяскова Т.* Бібліотека імператорського університету Св. Володимира: з історії комплектування (1834–1927 рр.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2005. 184 с.

145. *Мяскова Т. Є.* Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія виникнення, функціонування та сучасний стан // Рукописна та книжкова спадщина України. 2007. Вип. 11. С. 122–135.

146. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Т. 7. – С.-Петербург, 1833. С. 507–510. № 5506.

147. *Навольська Г. І.* Особливості навчання латинської мови в єзуїтських колегіях на українських землях XVII–XVIII століття // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка. 2012. № 3. С. 51–57.

148. *Навольська Г. І.* Система освіти Ордену єзуїтів у контексті традицій епохи Просвітництва // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. 2008. Вип. 23. С. 278–284.

149. *Навольська Г. І.* Педагогічна діяльність Ордену єзуїтів в Україні (XVI–XVIII ст.) : автореф. дис. … канд. пед. наук. Тернопіль, 2011. 20 с.

150. Острозька академія: історія та сучасність культурно-освітього осередку: енцикл. видання. Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2019. 719 с.

151. *Папазова А. В.* Вплив та наслідки впровадження освітньо-виховної системи Товариства Ісуса у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. // Історичні записки : зб. наук. праць. Луганськ: Вид-во СНУ ім. Володимира Даля, 2011. Вип. 30. С. 129–138.

152. *Папазова А. В.* Єзуїтські аптеки, інфірмерії та лікарні у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. // Схід. Донецьк, 2014. № 6 (132). С. 78–82.

153. *Папазова А. В.* Проникнення ордену єзуїтів у східнослов’янські землі // Схід. 2000. № 1 (32). С. 57–60.

154. *Папазова А. В.* Релігійно-освітня діяльність ордену єзуїтів у східнослов’янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст.: автореф. дис. … канд. істор. наук. Донецьк, 2008. 20 с.

155. *Папазова А. В.* Релігійно-освітня діяльність ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. Донецьк, 2008. 347 с.

156. *Папазова А. В.* Утворення інститутів ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. // Наука. Релігія. Суспільство. 2003. № 3. С. 150–156.

157. Полоніка XVI–XVIII ст. у фонді Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: Каталог = Polonika XVI–XVIII w. w zbiorach Centralnej Bsblioteki Naukowej Charkowskiego Uniwersytetu Narodowego im. W. N. Karazinz : Katalog / уклад. І. Кононенко. Харків; Краків: Вид-во Ягеллонського ун-ту, 2023. 321 с. : іл.

158. Польсько-український словник релігійних термінів = Słownik polsko-ukraiński terminologii religijnej / упоряд. О. Яцек Пиль OMI. Київ, 2012. 83, [17] с.

159. *Поток М. В.* До питання про бібліотечну спадщину Острозької Академії // Матеріали I–III наук.-практ. конф. (Острог), 1993. Ч. 2. С. 13–14.

160. *Романченко О.* Архітектурно-стильові особливості монастирських комплексів Руської провінції реформатів у XVII–XVIII століттях // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії. Зб. наук. праць / НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. 2009. Вип. 9. С. 233–239.

161. *Сєряков С.* Викладацький склад як показник якісного рівня єзуїтської освіти на українських теренах Речі Посполитої // Київська Академія. 2010. Вип. 8. С. 92–111.

162. *Сєряков С.* Єзуїтське шкільництво в Україні: кількісні показники та структурний розвиток (кінець 40-х – середина 90-х рр. XVII ст.) // Український історичний збірник. 2002. С. 126–150.

163. *Сєряков С.* Культурно-освітній потенціал Луцької єзуїтської школи у 1648–1700 роках // Київська Академія. 2008. Вип. 5. С. 113–124.

164. *Сєряков С.* Науково-культурний потенціал Львівської єзуїтської школи (1648–1700) // Україна в Центрально-Східній Європі. 2008. № 8. С. 172–192.

165. *Сєряков С.* Острозька єзуїтська школа в другій половині XVII ст.: матеріальне підґрунтя існування, викладацький склад, інтелектуально-культурний потенціал // Острозька давнина. Острог, 2016. Вип. 5. С. 67–84.

166. *Сєряков С.* Повсякденне життя єзуїтських шкіл України // З історії повсякденного життя України: Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії у 2-х томах / НАН України, Ін-т історії України. Т. 1: Практика, казуси та девіації повсякдення. Київ, 2012. С. 99–139.

167. *Сєряков С.* Події першого року Хмельниччини та єзуїтське шкільництво в Україні // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. 2003. Вип. 3. С. 29–30.

168. *Сєряков С.* Характерні риси єзуїтського шкільництва в освітній діяльності Києво-Могилянської академії в XVII столітті // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». 2000. Т. 18. С. 24–28.

169. *Сінкевич Н.* Laudare, Benedicere, Praedicare. Домініканський орден на Волині в кінці XVI – на початку XIX ст. : моногр. Київ: Кайрос, 2009. 408 с.

170. *Сінкевич Н., Дідух О.* Рукописи іноземними мовами у фондах Державної історичної бібліотеки України – нові джерела до історії католицьких монастирів в Україні // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2003. Вип. 11. С. 324–331.

171. *Собчук В. Д.* Кременецький реформатський монастир // Енциклопедія історії України / НАН України, Ін-т історії України. Т. 5: Кон-Кю. Київ: Наук. думка, 2008. С. 318.

172. *Соколов В.* Природничо-наукова та технічна книга в монастирських бібліотеках України у XVIII ст. // Бібліотечна планета. 2001. № 4. С. 2–26.

173. *Соколов В.* Книга з астрономії та поширення астрономічних знань в Україні у XVIII ст. // Українське небо 2. Студії над історією астрономії в

Україні : зб. наук. праць / за заг. ред. О. Петрука. Львів: Ін-т прикл. проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України, 2016. С. 608–647.

174. *Соколов В.* Книги з медицини та ветеринарії у фондах бібліотек та приватних книжкових зібраннях в Україні у XVIII ст. // Вісник Книжкової палати України. 2011. № 2. С. 1–7.

175. *Соколов В.* Книгодрукування з медицини і ветеринарії в Україні XVIII ст. // Вісник Книжкової палати. 2003. № 7. С. 31–37.

176. *Сотниченко П. А.* К истории библиотеки Острожской школы // Федоровские чтения. 1981. Москва: Наука, 1981. С. 148–152.

177. Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. ст. у зібраннях Музею книги та друкарства м. Острога і Волинського краєзнавчого музею : каталог / укл.: О. Л. Позіховський, С. В. Позіховська. Луцьк, 2005. 104 с. : іл.

178. Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. ст. у Волинських книгозбірнях : каталог / укл.: С. В. Позіховська, О. Л. Позіховський. Луцьк, 2006. 104 с. : іл.

179. *Стасюк І. А.* Теофіполь // Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. Київ, 1971. С. 528–540.

180. *Ткачук А.* Збори католицького духовенства як форма участі в реформування освіти на Правобережжі (1803–1804) // Наук. записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». 2018. Вип. 27. – С. 42–50.

181. *Трифонова Н. Я.* О книгах из библиотеки Глубокского кармелитского монастиря в собрании Национального художественного музея Республики Беларусь // Берковские чтения. Книжная культура в контексте международных контактов – 2015: материалы Междун. науч. конф. Минск, 26–27 мая 2015 г. Минск; Москва, 2015. С. 548–552.

182. *Уляновський В. І., Яковенко Н. М.* Родинна хроніка останньої чверті XVI ст.: З колекції Острозького єзуїтського колегіума // Український археографічний щорічник. Нова серія. 1999. Вип. 3/4. С. 406–433.

183. Университетские известия. 1877. № 11. Официальная часть. С. 1–26: Протоколы заседаний Совета Университета св. Владимира.

184. Университетские известия. 1877. № 12. Официальная часть. С. 1–41: Протоколы заседаний Совета Университета св. Владимира.

185. Университетские известия. 1879. № 3. Официальная часть. С. 1–45: Протоколы заседаний Совета Университета св. Владимира.

186. *Уляновський В., Кошіль О.* Старожитня бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря (спроба реконструкції кириличної збірки). Київ: ККПІКЗ, «Фенікс», 2008. 192 с.

187. *Фрис В.* Бібліотеки на західноукраїнських землях у другій половині XVII – XVIII ст. // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. 2002. Вип. 9/10. С. 171–186.

188. *Ціборовська-Римарович І.* Агіорафічна література у книгозбірнях католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії XVII–XIX ст.: репертуар видань та їх роль у формуванні духовності чернечих осередків // Рукописна та книжкова спадщина України / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. 2015. Вип. 19. С.108–117.

189. *Ціборовська-Римарович І.* Бібліотека Берестецького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та стан дослідженості фонду // Рукописна та книжкова спадщина України / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. 2010. Вип. 14. С. 103–114.

190. *Ціборовська-Римарович І.* Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму: історія, склад і зміст бібліотечного фонду // Студії і матеріали з історії Волині. 2009 : [зб. матеріалів наук. конф. «Міста Волині в контексті урбанізаційних процесів у регіоні» (Кременець, 15—16 трав. 2008 р.)] / М-во регіон. розвитку і будівництва України, Кременецько-Почаїв. держ. іст.-архіт. заповідник ; ред. вип. В. Собчук. Кременець : [Кременецько-Почаїв. держ. іст.-архіт. заповідник : Тернопіль : Астон], 2009. С. 104–115.

191. *Ціборовська-Римарович І.* Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму і фундатор Колегіуму Януш Антоній Вишневецький // Бібліотека.

Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2016 р.) / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. С. 199–203.

192. *Ціборовська-Римарович І.* Бібліотека Луцького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та шляхи надходження до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Старий Луцьк : наук.-інформ. зб. ЛДІКЗ / Упр. культури Волин. облдержадмін., Держ. іст.-культ. заповідник у м. Луцьку. Луцьк, 2010. Вип. VI. С. 146–156.

193. *Ціборовська-Римарович І.* Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія та сучасний стан фонду // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки» : зб. наук. праць / [редкол.: І. Д. Пасічник, В. В. Трофимович, А. І. Смирнов та ін.]. 2009. Вип. 13. С. 378–392.

194. *Ціборовська-Римарович І.* Бібліотека Острозького монастиря Ордену братів менших капуцинів: історична доля // Острозький краєзнавчий збірник / Держ. іст.-культ заповідник м. Острога, Острозьке наук.-краєзнав. т-во «Спадщина» ім. кн. Острозьких. 2012. Вип. 5. С. 423–427.

195. *Ціборовська-Римарович І.* Бібліотека Теофіпольського тринітарського монастиря: історія книгозбірні та провенієнції її стародруків // Літопис Волині : всеукр. наук. часопис / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки ; [редкол.: І. Я. Коцан та ін.]. 2010. Число 8. С. 95–100.

196. *Ціборовська-Римарович І.* Бібліотеки римо-католицьких монастирів Волині XVI–XVIII ст.: історична доля, роль у монастирській діяльності, стан фондів (за фондами Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) // Актуальні питання культурології : альманах наук. т-ва «Афіна» каф. культурології РДГУ / М-во освіти і науки України, Упр. культури і туризму Рівнен. облдержадмін., Рівнен. обл. наук. універс. б-ка, Рівнен. держ. гуманітар. ун-т, Каф. культурології. 2010. Вип. 9. С. 9–14.

197. *Ціборовська-Римарович І.* Видання Біблії у фондах монастирських книгозбірень на прикладі бібліотеки Бердичівського монастиря босих

кармелітів: історико-книгознавча характеристика примірників. Тези. // Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 5–7 жовтня 2021 р.). Київ, 2021. С. 710–712.

198. *Ціборовська-Римарович І.* Видовий та джерелознавчий аналіз документів, дотичних історії книги та історії бібліотек в Україні XVI – першої чверті XIX ст. // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-тек України ; гол. ред. кол. О. С. Онищенко. 2012. Вип. 34. С. 259–279.

199. *Ціборовська-Римарович І.* Джерела для дослідження історії формування фонду книгозбірні Бердичівського монастиря босих кармелітів // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-тек України; голова редкол. В. І. Попик. 2016. Вип. 44. С. 329–343.

200. *Ціборовська-Римарович І.* Джерельна база для історії римо-католицьких монастирських книгозбірень Луцької і Луцько-Житомирської дієцезій XVII – першої половини XIX століть // Записки Наукового Товариства імені Шевченка / Наук. т-во ім. Шевченка. 2018. Т. CCLXXI : Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 136–152.

201. *Ціборовська-Римарович І.* Доля книгозбірень католицьких монастирів Волинської губернії у світлі їхньої касації 1832 р. російською імперською владою // Рукописна та книжкова спадщина України / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. 2018. Вип. 22. С. 180–191.

202. *Ціборовська-Римарович І.* Історико-книгознавча та джерелознавча характеристика стародруків з бібліотеки Монастиря отців реформатів у Великих Дедеркалах, виявлених у фондах НБУВ // Старий Луцьк : наук.-інформ. зб. ЛДІКЗ / Упр. культури Волин. облдержадмін., Держ. іст.-культ. заповідник у м. Луцьку. 2012. Вип. VIII. С. 445–456.

203. *Ціборовська-Римарович І.* Історична доля книгозбірень волинських отців тринітаріїв у контексті касації католицьких монастирів 1832 р. в Російській імперії // Старий Луцьк : наук.-інформ. зб. ЛДІКЗ / Волин. облдержадмін., Упр. культури Волин. облдержадмін., Держ. іст-культ заповідник у м. Луцьку, Волин. краєзнав. музей. Вип. IX : Матеріали наук. конф. «Любартівські читання» (Луцьк, 22–23 трав. 2013 р.). Луцьк, 2013. С. 299–310.

204. *Ціборовська-Римарович І.* Книгозбірня Луцького єзуїтського колегіуму та її стародруки у фондах бібліотечних та архівних установ України // Старий Луцьк : наук.-інформ. зб. ЛДІКЗ / Волин. облдержадмін., Упр. культури Волин. облдержадмін., Держ. іст-культ заповідник у м. Луцьку, Волин. краєзнав. музей. 2014. Вип. X : Матеріали X ювілейної наук. конф. «Любартівські читання», присвяч. 585-й річниці з'їзду європейських монархів у Луцьку (м. Луцьк, 22–23 трав. 2014 р.). Луцьк, 2014. С. 135–147.

205. *Ціборовська-Римарович І.* Книгозбірня монастиря Ордена босих кармелітів у Вишнівці: історія та книгознавча характеристика фонду // Рукописна та книжкова спадщина України / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. 2009. Вип. 13. С. 139–155.

206. *Ціборовська-Римарович І.* Книгозбірня Острозького єзуїтського колегіуму – історико-культурна пам’ятка доби Контррефрмації в Україні // Острозький науковий збірник : ювілей. вид. до 100-річчя відкриття музею в Острозі, 1916 р. – 11 (24) серпня – 2016 р. / Держ. іст-культ. заповідник м. Острога. Острог, 2016. С. 325–341.

207. *Ціборовська-Римарович І.* Книгозбірня Острозького єзуїтського колегіуму: джерела про комплектацію бібліотечного фонду та їхня інформаційна наповненість // Острозька давнина / Нац. ун-т «Острозька академія». 2013. Вип. 2. С. 114–120.

208. *Ціборовська-Римарович І.* Книжки нерелігійної тематики у фондах книгозбірень католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії XVII – першої половини XIX ст.: історико-книгозначий огляд // Наукові

праці Національної бібліотеки України імені В. І Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; голова редкол. Л. А. Дубровіна. 2019. Вип. 51. С. 170–188.

209. *Ціборовська-Римарович І.* Книжкова культура римо-католицьких монастирів XVII–XIX століть Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії // Рукописна та книжкова спадщина України. 2024. № 1(32). С. 56–77. https://doi.org/10.15407/rksu.32.056.

210. *Ціборовська-Римарович І.* Книжкові знаки книгозбірень католицьких монастирів Правобережної України XVII–XVIII ст. як інструмент історико-бібліотекознавчих досліджень: види, особливості, інформативність (на примірниках з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2020 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. б-к та інформ. центрів-членів МААН. Київ, 2020. С. 306–309.

211. *Ціборовська-Римарович І.* Комплексне дослідження стародруків як історико-культурних пам’яток та історичних джерел // Волинська книга: історія, дослідження, колекціонування : наук. зб. / Держ. іст-культ заповідник м. Острога, Музей кн. та друкарства. Острог, 2015. Вип. 3. С. 32–43.

212. *Ціборовська-Римарович І.* Комплексні історико-книгознавчі та історико-бібліотекознавчі дослідження і спеціалізовані електронні ресурси: актуальність, специфіка, перспективи використання (на прикладах монастирських бібліотек) // Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2013 р.) / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; [редкол.: В. І. Попик, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін.]. Київ, 2013. С. 304–306.

213. *Ціборовська-Римарович І.* Маргіналістика в історико-книгознавчих дослідженнях: рукописні провенієнції видань XVIII ст. (джерелознавчий

аналіз творів Марціна Рубчинського, 1707–1794) // Український історичний журнал. 2024. № 6. С. 220–237.

214. *Ціборовська-Римарович І.* Маргінальні записи стародруків із книгозбірень католицьких монастирів XVI–XVIII ст. на етнічних українських землях як джерело до історії формування монастирських бібліотечних фондів // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; голова редкол. О. С. Онищенко. 2010. Вип. 28. С. 266–287.

215. *Ціборовська-Римарович І.* Методика історико-книгознавчих досліджень давніх монастирських бібліотек XVII – першої половини XIX ст. (на прикладі книгозбірень римо-католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії) // Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці : матеріали IV Міжнар. книгозн. читань (Одеса, 2–3 жовт. 2019 р.) / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; [упоряд.: М. В. Алєксєєнко, О. В. Суровцева ; наук. ред. І. С. Грєбцова ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. О. С. Мурашко]. Одеса : ОНУ, 2019. С. 67–83.

216. *Ціборовська-Римарович І.* Місце і роль медичної літератури у структурі книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму // Рукописна та книжкова спадщина України / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. 2012. Вип. 15. С. 80–91.

217. Ціборовська-Римарович І. Останні Вишневецькі і Книга // Наукові записки Національного заповідника «Замки Тернопілля». Збараж, 2017. № 7. С. 179–188. https://www.uknol.info/en/Records/Ostanni_Vishnevecki_i_kniga.html

218. *Ціборовська-Римарович І.* Провенієнції стародруків Бердичівського монастиря босих кармелітів як джерело до історії формування бібліотечного фонду // Бібліотека. Наука. Комунікація : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2015 р.) / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015. Ч. 1. С. 205–207.

219. *Ціборовська-Римарович І.* Провенієнції як джерело інформації про розповсюдження та побутування стародруків (на прикладі видань друкарні Бердичівського монастиря босих кармелітів (1760–1844) // Розмаїття культур: історія і соціокомунікативна природа Книги : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. семінару, м. Харків, 12–15 квіт. 2011 р. / Харків. нац. ун-т ім. В. Каразіна, Балтій. міжнар. акад., Латвій. академ. б-ка Латвій. ун-ту, Полтав. нац. тех. ун-т ім. Ю. Кондратюка. Харків: ХНУ ім. В. Каразіна, 2012. С. 264–275.

220. *Ціборовська-Римарович І. О.* Родові бібліотеки Правобережної України XVIII ст. (Вишневецьких – Мнішеків, Потоцьких, Мікошевських): історична доля та сучасний стан : моногр. Київ, 2006. 394 с.: іл.

221. *Ціборовська-Римарович І.* Рукописні провенієнції та власницькі книжкові знаки як джерело до історії формування книжкового фонду бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму // Острозька давнина / Нац. ун–тет «Острозька академія». 2016. Вип. 4. С. 49–68.

222. *Ціборовська-Римарович І.* Стародруки астрономічної тематики в бібліотеках католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії XVII – першої половини XIX ст. // Українське небо 2 : студії над іст. астрономії в Україні : [зб. наук. праць] / НАН України, Ін-т приклад. проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача ; [за заг. ред. О. Петрука]. Львів, 2016. С. 570–591.

223. *Ціборовська-Римарович І.* Стародруки з бібліотеки Берестейського єзуїтського колегіуму в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Берасцейскія книгазборы : матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф. «Берасцейскія книгазборы: праблемы і перспектывы даследования» (Брэст, 30–31 кастрычніка 2008 г.). Брэст, 2009. С. 399–418.

224. *Ціборовська-Римарович І.* Стародруки з бібліотек осередків Товариства Ісуса, що діяли на теренах Луцької дієцезії у XVI–XVIII ст., у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: особливості історичної долі, шляхи надходження, історико-культурне значення //

Рукописна і книжкова спадщина України / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. 2014. Вип. 18. С. 183–209.

225. *Ціборовська-Римарович І.* Стародруки із книгозбірні Кременецького монастиря отців реформатів як джерело до історії монастирської бібліотеки. // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; голова редкол. В. І. Попик. 2013. Вип. 37. С. 321–334.

226. *Ціборовська-Римарович І.* Стародруки з книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму у фондах Музею книги і друкарства м. Острога: книгознавчий та джерелознавчий аналіз примірників, історія надходження // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; голова редкол. В. І. Попик. Київ, 2015. Вип. 42. С. 520–542.

227. *Ціборовська-Римарович І.* Стародруки з книгозбірень католицьких монастирів Волині XVI–XVIII ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Історія музейництва і пам’яткоохоронної справи в Острозі та на Волині : наук. зб. / Упр. культури Рівнен. облдержадмін., Держ. іст-культ заповідник м. Острога, Рівнен. обл. об’єднання всеукр. т-ва «Просвіта» ім. Т. Шевченка. 2011. Вип. 3. С. 502–508.

228. *Ціборовська-Римарович І.* Стародруки як об’єкт і джерело наукових досліджень: методологічні засади і практичні студії // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ. и теор. сб. / НАН Украины, Нац. б-ка Украины им. В. И. Вернадского, Междунар. ассоц. акад. наук, Совет директоров науч. б-к и информ. центров. 2020. Вып. 18. С. 169–197.

229. *Ціборовська-Римарович І. О.* Сходознавець Тадей Крусинський і його праці у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Київські полоністичні студії: Українсько-польські літературні контексти. Київ, 2003. Т. 4. С. 123–148.

230. *Ціборовська-Римарович І.* Твори теолога-єзуїта Георгія Ґенгеля (1657–1727) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історико-книгознавча характеристика примірників // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; голова редкол. О. С. Онищенко. 2009. Вип. 24. С. 216–250.

231. *Шамрай М. А*. Альдини в бібліотеках України : каталог. Київ: Академперіодика, 2008. 138 с.: іл.

232. *Швець Н.* Репертуар навчальної літератури для гуманітарних студій видавництва Львівського єзуїтського колегіуму // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; голова редкол. О. С. Онищенко. 2010. Вип. 28. С. 318–341.

233. *Шевченко Т.* Викладачі Луцького єзуїтського колегіуму (1608–1648) // Київська Старовина. 2000. № 6 (336). С. 42–57.

234. *Шевченко Т.* Єзуїти з Русі і Литви у персональних каталогах Товариства Ісуса другої половини XVI – першої половини XVII ст. // Беларусь і суседзі: шляхі фарміравання дзяржаўнасці, міжнацыянальныя і міждзяржаўныя адносіны. Гомель, 2012. Вып. 1. С. 30–37.

235. *Шевченко Т.* Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. Львів: Свічадо, 2005. 340 с.

236. *Шевченко Т.* Єзуїтські доми, їхні фундатори і благодійники на українських землях Речі Посполитої: 1572–1647 рр. // Етнічна історія народів Європи. 2002. № 13. С. 86–92.

237. *Шевченко Т.* Острозький колегіум єзуїтів (1626–1648) // Етнічна історія народів Європи. 2001. № 12. С. 85–88.

238. *Шевченко Т.* Рекрутування русинів до єзуїтського ордену (остання чверть XVI ст. – середина XVII ст.): на прикладі викладацького складу шкіл на українських землях Польської Провінції Товариства Ісуса // Український історичний журнал. 2011. № 6. С. 36–54.

239. *Шемета Ю.* Суперекслібрис Анни-Алоїзи Острозької у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2003. Вип. 10. С. 157–171.

240. *Шостак І.* Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX століть. Білий-Дунаєць; Острог, 2005. 200 с. (Бібліотека «Волання з Волині». Т. 42).

241. *Шостак І.* Участь римо-католицького луцько-житомирського духовенства у розвитку початкового шкільництва на Волині в першій половині XIX ст. Режим доступу: **https://core.ac.uk/download/12242069.pdf**

242. *Яковенко Н.* Нариси історії середньовічної та ранньомодернової України. Вид. 2-е, перероблене і розширене. Київ: Критика, 2005. 584 с.

243. *Яковенко Н.* Латинське шкільництво і шкільний гуманізм в Україні кінця 16 – середини 17 ст. // Київська старовина. 1997. № 1–2. С. 11–17.

244. *Яременко М.* В. «Бібліотека київського Пустинно-Миколаєвського монастиря XVIII ст.: життя книг // Просемінарій: Медієвістика. Історія церкви, науки і культури. 2000. Вип. 4. С. 124–132.

245. *Яременко М.* В. Київські монастирські та приватні чернечі бібліотеки XVIII ст. і «літературні уподобання» монашества // Український археографічний щорічник. Київ, Нью-Йорк, 2004. Нова серія. Вип. 8/9. Т. 11/12. С. 346–365.

246. *Aftanazy R.* Łosijówka // Aftanazy R. Dzieji rezydencji na dawnich kresach Rzecsypospolitej. Wyd. 2-e. T. 10: Woiewodztwo Bracławskie. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1996. S. 199–202.

247. *Aftanazy R* Niewirków // Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnich kresach Rzecsypospolitej. Wyd. 2-e. T. 5: Woiewodztwo Wołyńskie. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1994. S. 300–301.

248. *Aftanazy R.* Teofipol // Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. 2-ie wyd. T. 5: Województwo Wołyńskie. Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1994. S. 498–500.

249. Акта кościoła farnego ostrogskiego od 1622 r. / wydał J. Hoffman // Rocznik Wołyński / pod red. J. Hoffmana. Równe: Nakład Zarządu Wołyńskiego Okręgu związku nauczycielstwa polskiego, 1934. T. 3. S. 192–214.

250. *B. M.* Trynitarze // Podręczna encyklopedia kościelna / Oprac. pod kierunkom ks. J. i R. Archutowskich i in. Warszawa; Lublin; Łódź, 1914. T. 39–40. S. 275–278.

251. *Baliński M., Lipiński T.* Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / 2-ie wyd. poprawione i uzupelnione przez F. K. Martynowskiego. Warszawa: Nakład i druk S. Orgelbranda synow, 1886. T. 3, cz. 1. 535, VIII s.

252. *Bargiel F.* Jerzy Gengell (1657–1727) // 700 lat myśli polskiej. Filozofia i myśl społeczna w latach 1700-1830. T. 1: Okres saski 1700–1763. Warszawa: Wyd-wo Instytut Filozofii i Socjologii PAN, 2000. S. 14–16.

253. *Bebak M.* Struktura proweniencyjna historycznego księgozbioru krakowskich bonifratrów – zarys problematyki // Książka dawna i jej właściciele. Zbior studiów pod red. Doroty Sidorowicz-Mulak i A. Franczyk-Cegły. T. 2. Wrocław: W-wo Osslineum, 2017. S. 151–161.

254. *Bieńkowska B.* Kilka uwag i propozycji w sprawie badań księgozbiorów historycznych // Studia o książce. 1986. № 16. S. 3–31.

255. *Bieńkowska B.* Badania regionalne w historiografii książki // Studia o książce. 1988. № 17. S. 17–32.

256. *Boniecki A.* Herbarz polski. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlachieckich. Warszawa: Skład Główny Gebethner i Wolf, 1899–1912. T. 1–15.

257. *Brodowski S.* Żywoty hetmanów Królestwa Polskiego i Wielkiego księstwa Litewskiego. Komorów: Wyd-wo Antyk Marcin Dybowski, 1997. (Przedruk z wydania: Lwów; Stanisław; Tarnów, 1850). 314 s.

258. *Brunet J. Ch.* Manuel du librarie et de l'amateur de livres. 5-e ed. Paris: Libraire De Fermin Didot Fréres, 1860–1865. T. 1–6.

259. *Brykowska M.* Architektura karmelitow bosych XVII–XVIII st. / Maria Brykowska; Polska Akademia Nauk. Komitet Archtektury i Urbanistyki. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1991. 174, [2] s. : fars., foto, rys.

260. Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale. Auteurs. Paris: Imprimerie Nationale, 1897–1981. 231 tt.

261. *Ch[odyński] S[tanisław]*. Kapucyni w Polsce // Encyklopedja kościelna podług teologicznej encyklopedii Wetzera i Weltego, z licznemi jej dopełnieniami / wyd. przez M. Nowodworskiego. Warszawa, 1876. T. 9. S. 612–620.

262. *Ch[odyński] S[tanisław]*. Karmelici bosi w Polsce // Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedii Wetzera i Weltego, z licznemi jej dopełnieniami / wyd. przez M. Nowodworskiego. Warszawa 1877. T. 10. S. 44–50.

263. *Chwalewik Ed.* Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowosci ułożone. Warszawa-Kraków: Wydawnictwo J. Mortkowicza, Towarzystwo Wydawnicze w Warszawie, 1926–1927. T 1, 2.

264. *Chwalewik Ed.* Losy zbiorów polskich w Rosyjskiej bibliotece Publicznej w Leningradzie. Warszawa; Kraków, 1926. 43 s.

265. *Ciborowska-Rymarowycz I.* Druki medyczne i botaniczne w księgozbiorze kolegium jezuitów w Ostrogu // Hereditas Monasteriorum. 2014. Vol. 4. S. 161–171.

266. *Ciborowska-Rymarowycz I.* Księgozbiory zakonne Wołynia na przestrzeni XVI–XVIII wieku w Bibliotece Narodowej Ukrainy im. W. Wernadskiego: ich losy, proweniencje, stan badań // Libri recogniti: Nowe inspiracje do badań starodrukami polskimi w bibliotekach Rosji, Białorusi, Ukrainy, Litwy i Finlandii / pod red. S. Siess-Krzyszkowskiego, W. Waleckiego. Kraków : Collegium Columbinum, 2013. S. 205–213. (Biblioteka Tradycji. Seria Druga, ISSN 1895-6076 ; nr 121).

267. *Ciborowska-Rymarowycz I.* Orientalista Tadej Juda Krusiński (1675–1756) i egzemplarze jego prac w bibliotekach klasztornych i prywatnych XVIII wieku. // Bibliotekarz Podlaski. 2015. Rocznik XVI, nr 1 (XXX). S. 11–34.

268. *Ciborowska-Rymarowycz I.* Polonika w księgozbiorze klasztornym karmelitów bosych w Berdyczowie (na podstawie katalogu z 1781 r.) : zarys problemu // Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi / Uniwersytet Warszawski. 2017. T. Specjalny : Polonika w zbiorach obcych / pod red. J. Puchalskiego, A. Chamera-Nowak, D. Pietrzkiewicz. S. 229–237.

269. *Ciesielski T.* Książki poddane w 1841 r. cenzurze prewencyjnej. Przyczynek źródłowy do dziejów bibliotek klasztorów skasowanych na mocy ukazu z 1832 r. w guberniach zachodnich Imperium Rosyjskiego // Hereditas Monasteriorum. Wrocław, 2014. Vol. 4. S. 235–259.

270. *Copinger H. B.* The Elzevier press: a Handlist of the productions of the Elzevier press at Leyden, Amsterdam, the Hague and Utrecht with references to Willems, Berghman, Rahir and other bibliographers. London: Grafton & Co, Coptic House, 1927. 142 p.

271. *Cubrzyńska-Leonarczyk M.* Polskie supereksliбrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Wraszawie. Centuria druga. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2001. 270 s., 102 tabl.

272. Dederkały // Słownik geograficzny krolestwa polskiego i innych krajow słowiańskich. Warszawa, 1880. T. 1. S. 947.

273. *Dębowska M.* Diecezje łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia. Lublin: Episteme, 2014. 188 s. (Biblioteka ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych Katolickiego Uniwersytetu Lubielskiego Jana Pawła II, № 30).

274. Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. Z. 6: Małopolska – Ziemie Ruskie / oprac. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Krajewski. Wrocław; Kraków: ZniO, PAN, 1960. 258 s.: il.

275. *Dumnicka-Wołoszyńska H., Wołoszyński R. W.* Mniszech Jozef Jan Tadeusz // Polski Słownik Biograficzny. 1976. T. 21. S. 478–480.

276. *Dunin-Borkowski J.* Almanach błękitny. Genealogia żyjących rodów polskich. Lwów; Warszawa, [1908]. 1126 s.

277. *Dworzaczek Wł.* Genealogia: Tablice. Warszawa: PwN, 1959. 183 tabl.

278. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995 / oprac. Ludwik Grzebien SJ przy współpracy zespołu jezuitów. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2004. 882 s.

279. Encyklopedia wiedzy o książce. Wrocław, etc., 1971. 2874 col.

280. *Estreicher K.* Bibliografia polska. Stólecie XV–XVIII. Kraków: Czcionkami drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1882–2007. T. 8–35 t.

281. *Gach P. P.* Karmelici Bosi na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej w dobie kasat // Cztery wieki Karmelitów Bosych w Polsce (1605–2005) / Praca zbiorowa pod red. Andrzeja Ruszały OCD. Kraków: Wyd-wo Karmelitów Bosych, 2005. S. 77–107.

282. *Gach P.P.* Szkoły i drukarnie zakonne na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej w XVIII–XIX wieku // Roczniki Nauki Polskiej. 30 (2002), z. 2. S. 105–125.

283. *Gil C.* Karmelici Bosi // Encyklopedia katolicka / Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubielskiego. Lublin, 2000. T. 8. Col. 814–819.

284. *Gil* C. Profesi prowincji polskiej karmelitów bosych w latach 1679–1789 // Roczniki Humanistyczne. T. 27, z. 2. 1979. S. 57–93.

285. *Giżycki J. M.* Gozdawa. Klasztor OO. Karmelitów bosych w Wiśniowcu // Rocznik Wołyński / pod red. J. Hoffmana. Równe: Nakład Zarządu Wołyńskiego Okręgu związku nauczycielstwa polskiego, 1939. T. 8. S. 161–202.

286. *Giżycki J.* M. Notatki o niektórych naszych siedzibach trynitarskich. Kraków, 1912. 98 s.

287. *Giżycki J. M.* Trynitarze w Polsce // Podręczna encyklopedja kościelna / Oprac. pod kierunkom ks. J. i R. Archutowskich i in. Warszawa; Lublin; Łódż, 1914. T. 39–40. S. 278–286.

288. *Gloger Z.* Encyklopedja staropolska ilustrowana. Warszawa, 1985. T. 1–4.

289. *Grabczak P.* Seminaria duchowne łucko-żytomierskiej diecezji w latach 1798-1842. Biały Dunajec; Ostróg, 2006. 363 s.

290. *Grzebień L.* Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku // Archiwa, Biblioteki I Muzea Kościelne. Lublin, 1975. T. 30. S. 223–277. T. 31. S. 225–281.

291. *G. R.* Kapucyni // Encyklopedja kościelna podług teologicznej encyklopedii Wetzera i Weltego, z licznemi jej dopełnieniami / wyd. przez M. Nowodworskiego. Warszawa, 1876. T. 9. S. 609–612.

292. *Gwioździk J.* Historyczne kolekcji klasztorne: zarys problematyki badań // Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych / Praca zbiorowa pod red. Dariusza Kuźmy. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2007. S. 167–175.

293. *Iocher Ch. G.* Allgemeines Gelehrten Lexicon. Leipzig, 1750–1751. T. 1–4.

294. *J. Krz.* Teofipol // Słownik geograficzny Krolestwa polskiego i innych krajów słowiańskich / pod red. Chlebowskiego B. Warszawa, 1892. T. 12. S. 297–298.

295. *Janczak Ł.* Trynitarze. Trynitarze w Polsce // Encyklopedja kościelna podług teologicznej encyklopedii Wetzera i Weltego, z licznemi jej dopełnieniami / wyd. przez M. Nowodworskiego. Warszawa, 1907. T. 29. S. 208–229.

296. *Kaczur I.* Autorskie autografy na egzemplarzach starych druków XVI–XVIII w. zachowanych we Lwowskieiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy im. Wasyla Stefanyka // Z badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi, 2008. T. 12. S. 89–121.

297. *Kapral M.* Urzędnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku. Toruń: Wydawn. Adam Marszałek edition, 2008. 420 s.

298. *Kardaszewicz S.* Dzieje dawniejsze miasta Ostroga: materyały do historyi Wołynia. Warszawa; Kraków, 1913. VII, 291, [1] s.

299. *Karlina J., Kyryliuk A.* The Roman Catholic Monasteries Libraries Inventaries' Source Potential of Lutsk-Zhytomyr Diocese at the end of the XVIIIth – beginning of the XIXth century // Shidnoievropeisky Istorychnyi Visnyk. 2021. № 18. P. 16–29.

300. Katalog starych druków biblioteki Papieskiego Kolegium Polskiego w Rzymie / Oprac. Michał Spandowski; Proweniencje oprac. Joanna Borysiak. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2010. 141 s.

301. Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich: Polonika wieku XVII / Oprac. Wiesław Tyszkowski; Indeksy Grażyna Rolak. T. 7: S. – Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, 1995. 286 s.

302. Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich: Polonika wieku XVII / Opracowali: Grażyna Rolak, Wiesław Tyszkowski. T. 9: Indeksy. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, 1997. 199 s.

303. Katalog druków XVI wieku z historycznej kolekcji Ossolineum / pod red. Doroty Sidorowicz-Mulak; Zbiory wrocławskie opracowaly A. Franczyk-Cegla, M. Mińkowska, G. Rolak; zbiory lwowskie opracowała I. Kachur. Wrocław: W-wo Ossolineum, 2017. 568 s., 32 tabl.

304. Kawalerowie i statuty orderu Orła Białego. 1705–2008 / Oprac. M. Męclewska; Zamek Królewski w Warszawie. Ciechanów, 2008. 360 s.

305. *Kawiecka-Gryczowa A.* Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej. Wrocław: Zakł. Nar. Im. Ossolińskich, 1988. 341 s.

306. *Kisarauskas V.* Lietuvos knygos ženklai. 1518-1918. Vilnius: Mokslas, 1984. 221 p., il.

307. *Kolak W.* Rubczyński Marcin // Polski Słownik Biograficzny. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1991. T. 32/4, z. 135. S. 561–562.

308. *Kondraciuk P.* Św. Kajetan ze zbiorów Muzeum krajoznawczego w Łucku. Analiza ikonograficzna obrazu // Волинська ікона: дослідження та реставрація. : наук. збірник. Матеріали XIII Міжнар. наук. конф., м. Луцьк – м. Володимир-Волинський (2–3 листопада 2006 р.). Луцьк, 2006. С. 35–38.

309. *Kosiński A.* Propozycja do instrukcji kartoteki proweniencyjnej starych druków / oprac. M. Pidłypczak-Majerowicz // Krajobrazy przeszłości. Księga ofiarowana doktorowi A. Juzwence w siedemdziesiątą rocznice urodzin / pod red. M. Dworsatschka. Wrocław, 2009. S. 223–239.

310. *Kosiński J. A., Szczepaniec J.* Rękopismienne dedykacje autorskie XVI–XVIII wieku w zbiorach sztarych druków Biblioteki Ossolineum // Ze Skarbca Kultury. Biuletyn informacyjny Zakładu Narodowego im. Ossolińskich Biblioteki

Polskiej Akademii Nauk / pod red. Ed. Kiernickiego. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1964. Nr 16. S. 187–213.

311. *Kowalów W. J.* Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy. Biały Dunajec; Ostróg, 2001. 159 s. : il.

312. *Kozerska H.* Straty w zbiorze rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie w czasie I i II wojny światowej. Warszawa, 1960. 133 s.

313. *Kraszewski Ig.* Wspomnienie XX. Trynitarzy // Atheneum, 1844, t. 5, oddz. 4. S. 32–52.

314. *Królik L.* Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku. Wyd. 2-e / Opracowanie M. Dębowska. Biały Dunajec – Ostróg, 2017. 325 s., [1] k. : 3 mapy. (Biblioteka «Wolania z Wołynia». T. 129).

315. *Krasucka B.* Kapucyni // Encyklopedia katolicka. Lublin, 2000. T. 8. Col. 732–743.

316. Krusiński Tadeusz // Encylkopedia powszechna. Warszawa Nakład, druk i własność S. Orgelbranda, 1900. T. 8. S. 639.

317. Krusiński Judas-Tadée // Grand dictionnaire universal du XIX siécle / Par P. Larousse. Paris, s. a. T. 9. S. 1272.

318. *Kuran M.* Polska religijność pasyjna w świetle kazań wielkopiątkowych (1702–1732) z Biblioteki Reformatów w Zakliczynie / Magdalena Kuran // Miscelanea literackie i teatralne (od Kochanowskiego do Mrożka) Profesorowi Janowi Okoniowi od przyjaciół i uczniów / red. K. Plachcińska i M. Kuran. Łódź, 2010. Cz. 1. S. 419–454.

319. *Kurkowski J.* Indeks ksiąg zakazanych // Encyklopedia katolicka. Lublin: Wydawnictwo KUL, 1997. T. 7. Col. 106.

320. *Litak S.* Kościoł Łaciński w Rzeczypospolitey około 1772 roku: Struktury administracyine. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1996. 640 s.

321. *Małachowski P.* Zbiór nazwisk szlachty polskiej z opisem herbów. Lublin, 1804. 717 s.

322. *Marszalska J. M.* Inwentarze ksiąg biblioteki karmelitów bosych w Czernej, jako przejaw systematyzacji zbiorów klasztornych w XVIII i XIX wieku // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. 2008. T. 89. S. 263–274.

323. *Modzelewska B.* Łucko-żytomierska diecezja // Encyklopedia katolicka. Lublin, 2006. T. 11. Col. 603–604.

324. *Moxon J.* Mathematicks made Easie: Or a Mathematical Dictionary, explaining the terms of art, and difficult phrases used in Arithmetick, Geometry, Astronomy, Astrology, and other Mathematical Science. London, 1679. 200 p. : il.

325. *Murawiec W. F. OFM.* Księgozbiory krakowskie Zakonu braci mniejszych – bernardynów i reformatów – w swietle not proweniencyjnych w XVI–XVIII wieku // Folia Historica Cracovienisia. Kraków, 1994. Vol. 2. S. 41–59.

326. *Muszyńska-Krasnowolska M.* Kolegium pojezuitskie w Krzemieńcu: Monografia architektury // Rocznik Wołyński. Równe: Nakład Zarządu Wołyńskiego Okręgu związku nauczycielstwa polskiego, 1939. T. 8. S. 67–141.

327. *Natoński B.* Krusiński Jan // Polski słownik biograficzny. Wrocław i inb., 1970. T. 15. S. 426–428.

328. *Niedzielski J.* Krusiński Tadeusz // Podręczna encyklopedya kościelna. Warszawa, 1911. T. 23–24. S. 59–60.

329. *Niesiecki K.* Herbarz polski Kaspara Niesieckiego S. J. powiększony dodatkami z poźniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez J. N. Bobrowicza. W Lipsku: Nakład. I drukiem Breitkopfa i Haertela, 1839–1846. T. 1–10.

330. *Olszewicz W.* Z dziejów bibliotek i miłośnictwa książki w Polsce w XVIII wieku // Roczniki Biblioteczne. Organ naukowy Bibliotek Szkół Wyższych. Wrocław; Warszawa: PWN, 1968. Z. 1–4. S. 51–95.

331. Ostróg // Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1886. T. 7. S. 682–690.

332. *Pacevičius Arvydas.* Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 metais: Dingęs knygos pasaulis. Vilnius: Versus Aureus, 2005. 311 s.

333. *Paszkiewicz U.* Cathalogus cathalogorum. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 rok. Spis scalony, poprawiony i uzupelniony. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2015. 2 t.

334. *Paszkiewicz U.* Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej: spis za lata 1510–1939. Warszawa: DiG, 1998. 260 s.

335. *Paszkiewicz U.* Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku: Sup. 2. Poznań: Bogucki wyd-wo naukowe, 2006. 636 s.

336. *Paszkiewicz U.* Rękopismienne inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej: spis za lata 1553–1939. Warszawa, 1996. 96 s.

337. *Pidłypczak-Majerowicz M.* Biblioteki i bibliotekarstwo ma wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. Wrocław: W-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. 190 s. (Acta Universitatis Wratislaviensis № 1815).

338. *Pidłypczak-Majerowicz M.* Literatura o państwie i prawie w księgozbiorach klasztornych na ziemiach wschodnich Reczypospolitej w XVII–XVIII wieku // Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnim / red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz. Wrocław [etc.], 2005. S. 375–385.

339. *Pidłypczak-Majerowicz M.* Badania proweniencyine w bibliotekach kościelnych // Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych. 2014. 1 (38). S. 3–13.

340. *Pidlypczak-Majerovicz M.* Stare druki proweniejcji zakonnej w Bibliotece Ossolineum. Wrocław, 2019. 270 s., il. 56.

341. *Piekarski K.* Dedykacje autorskie w zbiorze druków XVI wieku Biblioteki Kórnickiej // Silva Rerum. 1927. T. 3, z. 11–12. S. 188–190.

342. *Piekarski K.* O superexlibrisie polskim // Katalog wystawy pięknej książki polskiej urządzonej z powodu IV Zjazdu Bibliotekarzy Polski w Warszawie 31 maja–15 czerwca. Warszawa, 1936. S. 29–31.

343. *Piekarski K.* O zadania i metody badań proweniencyjnych // Przegląd Biblioteczny. 1929. № 3. S. 388–415.

344. *Pietrzkiewicz I.* Metodologiczne problemy badań historycznych księgozbiorów zakonnych w Welki Księstwie Litewskim // Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych / Praca zbiorowa pod red. Dariusza Kuźmy. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2007. S. 120–130.

345. *Pietrzkiewicz I.* Kultura książki w zakonach męskich Wielkiego Księstwa Litewskiego XV–XVIII. Kraków, 2019. 447 s.

346. *Piszcz E.* Biblioteka klasztoru oo. reformatów w Łąkach na Pomorzu // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Lublin, 1961. T. 2, z. 1–2. S. 207–226.

347. Polska encyklopedia szlachecka / Oprac. S. J. Starykoń-Kasprzycki, M. Dmowski. Warszawa: Wyd. Inst. Kultury hist., 1935–1938. T. 1–12.

348. *Radziszewski F.* Wiadomość historyczno-statystuczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych. Krakow, 1875. 124, [2] s.

349. *Rogulski L.* Kapucyni // Encyklopedja powszechna. Warszawa: Nakład, druk i własność S. Orgelbranda,, 1863. T. 14. S. 32–35.

350. Reformaci // Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedii Wetzera i Weltego, z licznemi jej dopełnieniami / wyd. przez M. Nowodworskiego. Warszawa, 1899. T. 23. S. 96–113.

351. *Rosowski W.* Archiwalia na temat skasowanych klasztorów w zbiorach państwowych archiwów w Kijowie i Żytomierzu na Ukrainie w świetle kwerendy przeprowadzonej w dniach 5-23 VIII. 2013 r. // Hereditas Monasteriorum. 2014. № 5. S. 269–294.

352. *Rosowski W.* Losy zakonników z klasztorów rzymskokatolickich na Ukrainie Prawobrzeżnej skasowanych w XIX w. // Marek Derwich (red.), Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie / red. M. Derwich. T. 1: Geneza Kasaty na ziemiach zaborów austriackiego i rosyjskiego. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii, 2014. S. 287–301.

353. *Rozner A.* Mniszech Michał Jerzy Wandalin // Polski Słownik Biograficzny. 1976. T. 21. S. 480–484.

354. *Różycki Ed.* Alembekowie i ich księgozbiory. Katowice: Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, 2001. 8, 194, [2] s.

355. *Różycki Ed.* Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku. Wrocław: Ossolineum, 1994. 270 s.

356. *Różycki Ed.* Z dziejów książki we Lwowie w XVII wieku: Studia nad introligatorstwem i handlem książką. Katowice: Wyd. Muzea Śląskie, 1991. 270 s.

357. *Siedlecka K.* Krusiński Tadeusz Jan (1675–1757) // Słownik pracowników książki polskiej. Warszawa; Łódź, 1972. S. 475.

358. *Sipayłło M.* Fata libellorum // Rocznik Biblioteki Narodowej. 1968. № 4. S. 253–264.

359. *Sipayłło M.* O metodzie badań proweniencyjnych starych druków // Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi. Warszawa, 1975. T. 1. S. 9–30.

360. *Sipayłło M.* Polskie superexlibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Warszawa, 1988. 266 s., 113 tabl.

361. *Sobczyńska-Szczepańska M.* Kościół i klasztor trynitarzy w Teofilpolu. Na marginezie książki Andzeja Betłeja *Sibi, Deo, Posteriati, Jabłonowscy a sztuka w XVIII wieku.* Kraków, Wydawnictwo Societas Vistulana, 2010 // Biuletyn Historii Sztuki. № 1. S. 224–233.

362. *Sobczyńska-Szczepańska M.* Wybrane źródła do dziejów klasztorów trynitarzy w zasobie Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt-Petersburgu / Mirosława Sobczyńska-Szczepańska // Hereditas Monasteriorum / Pracownia Badań nad Dziejami Zakonów i Kongegacji Kościelnych (LARHCOR) w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Vol. 4. Wrocław, 2014. S. 221–234.

363. *[Sobieszczański F. M.].* Kleczewski Stanisław // Encyklopedija powszechna. Warszawa: Nakład, druk i własność S. Orgelbranda, 1863. T. 14. S. 757.

364. *Sobieszczański F. M.* Krusiński Tadeusz // Encyklopedia powszechna. Warszawa: Nakład, druk i własność S. Orgelbranda, 1864. T. 16. S. 172–174.

365. *Sobieszczański F. M.* Radau Michał // Encyklopedyja powszechna. – Warszawa: Nakład, druk i własność S. Orgelbranda, 1864. T. 21. S. 855–856.

366. *Stecki T. J.* Łuck starożytny i dzisiejszy. Monografia historyczna. W Krakowie: Czcionkami drukarni «Czasu», pod zarządem Jozefa Łakocińskiego, 1876. 232 s.

367. *Stecki T. J.* Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym. Serya 2-ga. Lwów, 1871. VI, 472 s.

368. *S[ulimierski] F[ilip]*. Krzemieniec // Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Wydany pod red. Filipa Sulimierskiego ta in. Warszawa, 1883. T. 3. S. 776–780.

369. *S[ulimierski] F[ilip]*. Łuck // Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańkich / Wydany pod red. Filipa Sulimierskiego ta in. Warszawa, 1884. T. 5. S. 778–792.

370. *Szczepaniec J.* Fietta Ludwik księgarz // Słownik pracowników książki polskiej. Warszawa; Łódź, 1972. S. 220.

371. *Tsiborovska-Rymarovich I.* Provenances of Early Printed Books from the Library of the Berdychiv Monastery of Discalced Carmelites. // Z badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi. Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 2019. T. 13. S. 145–162.

372. *Tylus S.* Trynitarze łuccy w świetle wizyty generalnej 1799 // Archiwy, Biblioteki i Musea Kościelne, 1998. T. 70. S. 137–206.

373. *Uruski S.* Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. Warszawa: Skład Główny księgarni Gebethnera i Wolfa, 1904–1917. T. 1–14.

374. Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai katalogos / Sudare N. Feigelmanas, I. Daugirdaite, P. Račius. Vilnuis, 2003. 584 p.

375. Vilniaus universiteto bibliotekos plantenai: katalogas / Sudare Vidas Račius. Vilnius, 2015. 492 p.

376. *Wanat B. J.* Klasztor karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie. Studium monograficzne. Kraków: Wydawnictwo Karmelitów Bosych, 2007. 432 s. : il.

377. *Wanat B. J.* Drukarnia Karmelu Fortecy Najświętszej Maryi Panny w Berdyczowie. Kraków: Wydawnictwo Karmelitów Bosych, 2002. 167 s. : il.

378. *Wereszycka H.* Mniszchowa z Zamoyskich Urszula // Polski Słownik Biograficzny. 1976. T. 21. S. 457–458.

379. *Wiśniowska Z.* Katalog starych druków Biblioteki Muzeum-Zamku w Łańcucie. Łancut-Muzeum, 1974. 373 s.: il.

380. *Willems A.* Les Elzevier Histoire et Annales Typogaphiques. – Bruxelles: G. A. van Trigt, editeur; Paris: Adolf Labitte; La Haye: Martinus Nijhoff, 1880. 607 p.

381. *Wittyg W.* Ex-librisy bibliotek polskich XVII i XVIII wieku. [S. l.], 1903. 194 s.

382. *Wołyniak. (J. M. Giżycki).* Trynitarze na Wołyniu, Podolu i Ukrainie. T. 1–2. Kraków, 1909, 1912. 521 s., 143 s.

383. *Wołyniak. (J. M. Giżycki).* Wspomnienie o Trynitarzach na Wołyniu, Podolu i Ukrainie. Kraków, 1909. 112 s.

384. *Wołyniak (J. M. Giżycki).* Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickich przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. Wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej. Cz. 1 // Nova Polonia Sacra. T. 1. Kraków, 1928. S. 1–312.

385. *Zieliński F.* Xiądz Krusiński: Wiadomość historyczna // Biblioteka Warszawska. 1841. T. 4. S. 375–397.

386. *Ziemann E.* Trynitarze // Encyklopedia katolicka. Lublin, 2013. T. 19. Col. 1093–1094.

387. *Zwiercan A.* Franciszkanie // Encyklopedia katolicka. Lublin, 1989. T. 5. Col. 473–492.

388. *Zygmunt M.* Persica: A Brief history of polish-persian relations through documents from the National Library // Polish libraries today. 2005. Vol. 6: Foreign collections in polish libraries. P. 98–99.

Додаток № 1.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, які відображають основні результати дисертаційного дослідження:

Статті, опубліковані у наукових фахових виданнях України, у тому числі виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз

1. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія та сучасний стан фонду // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки» : зб. наук. праць. 2009. Вип. 13. С. 378–392.
2. Ціборовська-Римарович І. О. Твори теолога-єзуїта Георгія Ґенгеля (1657–1727) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історико-книгознавча характеристика примірників // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2009. Вип. 24. С. 216–250.
3. Ціборовська-Римарович І. О. Книгозбірня монастиря Ордена босих кармелітів у Вишнівці: історія та книгознавча характеристика фонду // Рукописна та книжкова спадщина України. 2009. Вип. 13. С. 139–155.
4. Ціборовська-Римарович І. О. Маргінальні записи стародруків із книгозбірень католицьких монастирів XVII–XVIII ст. на етнічних українських землях як джерело до історії формування монастирських бібліотечних фондів // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2010. Вип. 28. С. 266–287.
5. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Берестецького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та стан дослідженості фонду // Рукописна та книжкова спадщина України. 2010. Вип. 14. С. 103–114.
6. Ціборовська-Римарович І. О. Видовий та джерелознавчий аналіз документів, дотичних історії книги та історії бібліотек в Україні XVI –

першої чверті XIX ст. // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34. С. 259–279.

7. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки із книгозбірні Кременецького монастиря отців реформатів як джерело до історії монастирської бібліотеки // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2013. Вип. 37. С. 321–334.

8. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з бібліотек осередків Товариства Ісуса, що діяли на теренах Луцької діецезії у XVII–XVIII ст., у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: особливості історичної долі, шляхи надходження, історико-культурне значення // Рукописна та книжкова спадщина України. 2014. Вип. 18. С. 183–209.

9. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму у фондах Музею книги та друкарства м. Острога: книгознавчий та джерелознавчий аналіз примірників, історія надходження // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2015. Вип. 42. С. 520–542.

10. Ціборовська-Римарович І. О. Агіорафічна література у книгозбірнях католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської діецезії XVII–XIX ст.: репертуар видань та їх роль у формуванні духовності чернечих осередків // Рукописна та книжкова спадщина України. 2015. Вип. 19. С. 108–117.

11. Ціборовська-Римарович І. О. Джерела для дослідження історії формування фонду книгозбірні Бердичівського монастиря босих кармелітів // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2016. Вип. 44. С. 329–343.

12. Ціборовська-Римарович І. О. Доля книгозбірень католицьких монастирів Волинської губернії у світлі їхньої касації 1832 р. російською імперською владою // Рукописна та книжкова спадщина України. 2018. Вип. 22. С. 180–191. **(Web of Science**).

13. Ціборовська-Римарович І. О. Книжки нерелігійної тематики у фондах книгозбірень католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської діецезії XVII – першої половини XIX ст.: історико-книгознавчий огляд // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І Вернадського. 2019. Вип. 51. С. 170–188.

14. Ціборовська-Римарович І. О. Книжкова культура римо-католицьких монастирів XVII–XIX століть Луцької/Луцько-Житомирської діецезії // Рукописна та книжкова спадщина України. 2024. № 1(32). С. 56–77. DOI: https://doi.org/10.15407/rksu.32.056. **(Web of Science, Scopus**).

15. Ціборовська-Римарович І. О. Маргіналістика в історико-книгознавчих дослідженнях: рукописні провенієнції видань XVIII ст. (джерелознавчий аналіз творів Марціна Рубчинського, 1707–1794) // Український історичний журнал. 2024. № 6. С. 220–237. DOI: https://doi.org/10.15407/uhj2024.06220. **(Web of Science**).

Статті у зарубіжних наукових виданнях

16. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з бібліотеки Берестейського єзуїтського колегіуму в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Берасцейскія книгазборы: матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф. «Берасцейскія книгазборы: праблемы і перспектывы даследования» (Брэст, 30–31 кастрычніка 2008 г.). Брэст, 2009. С. 399–418.

17. Ciborowska-Rymarowych I. Księgozbiory zakonne Wołynia na przestrzeni XVII–XVIII wieku w Bibliotece Narodowej Ukrainy im. W. Wernadskiego: ich losy, proweniencje, stan badań // Libri recogniti: Nowe inspiracje do badań starodrukami polskimi w bibliotekach Rosji, Białorusi, Ukrainy, Litwy i Finlandii / pod red. S. Siess-Krzyszkowskiego, W. Waleckiego. Kraków: Collegium Columbinum, 2013. S. 205–213. (Biblioteka Tradycji. Seria Druga, ISSN 1895-6076; nr 121).

18. Ciborowska-Rymarowych I. Druki medyczne i botaniczne w księgozbiorze kolegium jezuitów w Ostrogu // Hereditas Monasteriorum. 2014. Vol. 4. S. 161–171. **(Web of Science**).

19. Ciborowska-Rymarowycz I. Orientalista Tadej Juda Krusiński (1675–1756) i egzemplarze jego prac w bibliotekach klasztornych i prywatnych XVIII wieku // Bibliotekarz Podlaski. 2015. Rocznik XVI, nr 1 (XXX). S. 11–34.

20. Ciborowska-Rymarowych I. Polonika w księgozbiorze klasztornym karmelitów bosych w Berdyczowie (na podstawie katalogu z 1781 r.): zarys problemu // Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi / Uniwersytet Warszawski. 2017. T. Specjalny: Polonika w zbiorach obcych / pod red. J. Puchalskiego, A. Chamera-Nowak, D. Pietrzkiewicz. S. 229–237.

21. Ciborowska-Rymarowich I. Provenances of Early Printed Books from the Library of the Berdychiv Monastery of Discalced Carmelites // Z badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2019. T. 13. S. 145–162. DOI https://doi.org/10.33077uw.25448730.zbkh.2019.161. **(Scopus**).

Публікації, які засвідчують апробацію результатів дисертації.

22. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму: історія, склад і зміст бібліотечного фонду // Студії і матеріали з історії Волині. 2009: [зб. матеріалів наук. конф. «Міста Волині в контексті урбанізаційних процесів у регіоні» (Кременець, 15–16 трав. 2008 р.)] / М-во регіон. розвитку і будівництва України, Кременец–Почаїв. держ. іст.-архітектур. заповідник; ред. вип. В. Собчук. Кременець: [Кременець –Почаїв. держ. іст.-архіт. заповідник: Тернопіль: Астон], 2009. С. 104–115.

23. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Теофіпольського тринітарського монастиря: історія книгозбірні та провенієнції її стародруків // Літопис Волині: всеукр. наук. часопис / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2010. Ч. 8. С. 95–100.

24. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотеки римо-католицьких монастирів Волині XVII–XVIII ст.: історична доля, роль у монастирській діяльності, стан фондів (за фондами Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського) // Актуальні питання культурології : альманах наук. т-ва «Афіна» каф. культурології РДГУ / М-во освіти і науки України, Упр. культури і туризму Рівнен. облдержадмін., Рівнен. обл. наук. універс. б-ка, Рівнен. держ. гуманітар. ун-т, Каф. культурології. Рівне, 2010. Вип. 9. С. 9–14.

25. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Луцького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та шляхи надходження до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Старий Луцьк: наук.-інформ. зб. ЛДІКЗ / Упр. культури Волин. облдержадмін., Держ. іст.-культ. заповідник у м. Луцьку. Луцьк, 2010. Вип. VI. С. 146–156.

26. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з книгозбірень католицьких монастирів Волині XVII–XVIII ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Історія музейництва і пам’яткоохоронної справи в Острозі та на Волині: наук. зб. / Упр. культури Рівнен. облдержадмін., Держ. іст.-культ заповідник м. Острога, Рівнен. обл. об’єднання всеукр. т-ва «Просвіта» ім. Т. Шевченка. Острог, 2011. Вип. 3. С. 502–508.

27. Ціборовська-Римарович І. О. Провенієнції як джерело інформації про розповсюдження та побутування стародруків (на прикладі видань друкарні Бердичівського монастиря босих кармелітів (1760–1844) // Розмаїття культур: історія і соціо-комунікативна природа Книги: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. семінару, м. Харків, 12–15 квіт. 2011 р. / Харків. нац. ун-т ім. В. Каразіна, Балтій. міжнар. акад., Латвій. академ. б-ка Латвій. ун-ту, Полтав. нац. тех. ун-т ім. Ю. Кондратюка. Харків, 2012. С. 264–275.

28. Ціборовська-Римарович І. О. Історико-книгознавча та джерелознавча характеристика стародруків із бібліотеки Монастиря отців реформатів у Великих Дедеркалах, виявлених у фондах НБУВ // Старий Луцьк: наук.-

інформ. зб. ЛДІКЗ / Упр. культури Волин. облдержадмін., Держ. іст.-культ. заповідник у м. Луцьку. Луцьк, 2012. Вип. VIII. С. 445–456.
29. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Острозького монастиря Ордену братів менших капуцинів: історична доля // Острозький краєзнавчий збірник / Держ. іст-культ заповідник м. Острога, Остроз. наук.-краєзнав. т-во «Спадщина» ім. князів Острозьких. Острог, 2012. Вип. 5. С. 423–427.
30. Ціборовська-Римарович І. О. Книгозбірня Острозького єзуїтського колегіуму: джерела про комплектацію бібліотечного фонду та їхня інформаційна наповненість // Острозька давнина / Нац. ун-т «Острозька акад.». 2013. Вип. 2. С. 114–120.
31. Ціборовська-Римарович І. О. Історична доля книгозбірень волинських отців тринітаріїв у контексті касації католицьких монастирів 1832 р. в Російській імперії // Старий Луцьк: наук.-інформ. зб. ЛДІКЗ / Волин. облдержадмін., Упр. культури Волин. облдержадмін., Держ. іст.-культ заповідник у м. Луцьку, Волин. краєзнав. музей. Вип. IX: Матеріали наукової конференції «Любартівські читання», Луцьк, 22–23 трав. 2013 р. Луцьк, 2013. С. 299–310.
32. Ціборовська-Римарович І О. Комплексні історико-книгознавчі та історико-бібліотекознавчі дослідження і спеціалізовані електронні ресурси: актуальність, специфіка, перспективи використання (на прикладах монастирських бібліотек) // Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2013 р.): тези доп. Київ, 2013. С. 304–306.
33. Ціборовська-Римарович І. О. Книгозбірня Луцького єзуїтського колегіуму та її стародруки у фондах бібліотечних та архівних установ України // Старий Луцьк: наук.-інформ. зб. ЛДІКЗ. Вип. X: Матеріали X ювілейної наукової конференції «Любартівські читання» присвяч. 585-й річниці з'їзду європейських монархів у Луцьку, м. Луцьк, 22–23 трав. 2014 р. Луцьк, 2014. С. 135–147.

34. Ціборовська-Римарович І. О. Провенієнції стародруків Бердичівського монастиря босих кармелітів як джерело до історії формування бібліотечного фонду // Бібліотека. Наука. Комунікація: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2015): тези доп. Київ, 2015. Ч. 1. С. 205–207.

35. Ціборовська-Римарович І. О. Комплексне дослідження стародруків як історико-культурних пам’яток та історичних джерел // Волинська книга: історія, дослідження, колекціонування : наук. зб. / Держ. іст-культ. заповідник м. Острога, Музей книги та друкарства. Острог, 2015. Вип. 3. С. 32–43.

36. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму і фундатор Колегіуму Януш Антоній Вишневецький // Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2016 р.): тези доп. Київ, 2016. С. 199–203.

37. Ціборовська-Римарович І. О. Книгозбірня Острозького єзуїтського колегіуму – історико-культурна пам’ятка доби Контрреформації в Україні // Острозький науковий збірник : ювілей. вид. до 100-річчя відкриття музею в Острозі, 1916 – 11 (24) серпня 2016 / Держ. іст-культ. заповідник м. Острога. Острог, 2016. С. 325–341.

38. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки астрономічної тематики в бібліотеках католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської діецезії XVII – першої половини XIX ст. // Українське небо 2: студії над іст. астрономії в Україні: [зб. наук. праць] / Нац. акад. наук України, Ін-т прикладн. проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача; [за заг. ред. О. Петрука]. Львів, 2016. С. 570–591.

39. Ціборовська-Римарович І. О. Рукописні провенієнції та власницькі книжкові знаки як джерело до історії формування книжкового фонду бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму // Острозька давнина / Нац. ун-т «Острозька акад.». 2016. Вип. 4. С. 49–68.

40. Ціборовська-Римарович І. Останні Вишневецькі і Книга // Наукові записки Національного заповідника «Замки Тернопілля». Збараж, 2017. № 7. С. 179–188.
https://www.uknol.info/en/Records/Ostanni_Vishnevecki_i_kniga.html
41. Ціборовська-Римарович І. О. Джерельна база для історії римо-католицьких монастирських книгозбірень Луцької і Луцько-Житомирської діецезій XVII – першої половини XIX століть // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Львів, 2018. Т. CCLXXI: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 136–152.
42. Ціборовська-Римарович І. О. Методика історико-книгознавчих досліджень давніх монастирських бібліотек XVII – першої половини XIX ст. (на прикладі книгозбірень римо-католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії) // Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці: матеріали IV Міжнародних книгознавчих читань (Одеса, 2–3 жовт. 2019 р.) / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка; [упоряд.: М. В. Алєксєєнко, О. В. Суровцева; наук. ред. І. С. Грєбцова; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. О. С. Мурашко]. Одеса, 2019. С. 67–83.
43. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки як об’єкт і джерело наукових досліджень: методологічні засади і практичні студії // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития: науч.-практ. и теорет. сб. / Нац. акад. наук Украины, Нац. б-ка Украины им. В. И. Вернадского, Междунар. ассоц. акад. наук, Совет директоров науч. б-к и информ. центров. 2020. Вып. 18. С. 169–197. DOI:https://doi.org/10.15407/maan2020.18.169.
44. Ціборовська-Римарович І. О. Книжкові знаки книгозбірень католицьких монастирів Правобережної України XVII–XVIII ст. як інструмент історико-бібліотекознавчих досліджень: види, особливості, інформативність (на примірниках з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-

інформаційного потенціалу в умовах цифровізації: матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2020 р.): тези доп. Київ, 2020. С. 306–309.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дослідження.

Книги

45. Ціборовська-Римарович І. О. Друкарня Бердичівського монастиря босих кармелітів: історія та видавнича діяльність, 1758–1844: [бібліографічна монографія] / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ: Академперіодика, 2019. 652 с., 28 с. іл. DOI: https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.394.680. Включена до міжнародних наукометричних баз SCOPUS, Web of Science.

46. Ціборовська-Римарович. Видання друкарні Луцького домініканського монастиря (1787–1836) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Книгознавче дослідження. Попримірниковий опис / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т книгознавства. Київ, 2020. 131 с.: іл.

47. Розділ у колективній монографії: Видання католицьких монастирських друкарень Правобережної України другої половини XVIII – першої половини XIX ст. як артефакт книжкової культури України (Бердичівська та Луцька друкарні) // З історії книжкової культури України: дослідження ретроспективних книжкових, образотворчих, музичних видань та історичних колекцій з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: [колективна монографія] / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т книгознавства. Київ: Академперіодика, 2021. С. 142–163.

48. Розділ у колективній монографії: Ціборовська-Римарович І. О. Методика історико-книгознавчої експертизи й атрибуції приватних і монастирських книгозбірень як історико-культурних пам’яток // Атрибуція й експертиза книжкових пам’яток. З досвіду Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: колективна монографія / Нац.

акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т книгознавства. Київ: Академперіодика, 2023. С. 205–221. DOI:https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.494.205.

Стаття

49. Ціборовська-Римарович І. Провенієнції стародруків як об’єкт книгознавчих досліджень і джерело мікроісторії // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Львів, 2022. Т. CCLXXV: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 430–442.

Список скорочень назв
католицьких та греко-католицьких чернечих орденів

OC, OCarm – Ordo Fratrum Beatae Mariae Virginis de Monte Carmelo – Орден Братів Пресвятої Діви Марії з Гори Кармель – Кармеліти (взуті)

OCD – Ordo Fratrum Carmelitarum Dicalceatorum Beatissimae Mariae Virginis de Monte Carmelo – Орден Братів Босих Кармелітів Пресвятої Діви Марії з Гори Кармель – Босі Кармеліти

OFM – Ordo Fratrum Minorum – Орден братів менших

OFMRef. – Ordo Fratrum Minorum Reformatorum – Орден Братів Менших Реформатів – Реформати

OFMCap. – Ordo Fratrum Minorum Capuccinorum – Орден Братів Менших Капуцинів – Капуцини

OSST – Ordo Sanctissimae Trinitatis de Redemptionis Captivorum – Орден Пресвятої Трійці – Тринітарії

SJ – Societas Jesu – Товариство Ісусове – Єзуїти

OP – Ordo Praedicatorum – Орден Проповідників (Орден св. Домініка) – Домініканці

OSA – Ordo Sancti Augustini – Орден св. Августина – Августинці

OSB – Ordo Sancti Benedicti – Орден св. Бенедикта – Бенедиктинці

OSBM – Ordo Sancti Basilii Magni – Чин св. Василя Великого – Василіяни

OSchP – Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum – Орден Регулярних Кліриків Убогих Матері Божої Побожних Шкіл – Піяри

Абревіатура назв орденів подається за виданням: Польсько-український словник релігійних термінів = Słownik polsko-ukraiński terminologii religijnej / упоряд. О. Яцек Пиль OMI. Київ, 2012. 83, [17] с.

Список скорочень назв установ, їхніх структурних підрозділів, інституцій, які вживаються в тексті та описах

БВУ – Бібліотека Вільнюського університету

ВБУ – Всенародна Бібліотека України

ВІК – відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ

ВДІМ НІБУ – відділ документів іноземними мовами Національної історичної бібліотеки України

ВІНО – Волинський інститут народної освіти

ВНДМ – Волинський науково-дослідний музей у Житомирі

ВРК – відділ рідкісної книги ЛННБ

ВСРВ – відділ стародруків та рідкісних видань НБУВ

ДАВО – Державний архів Волинської області (Луцьк)

ДАЖО – Державний архів Житомирської області (Житомир)

ДАК – Державний архів м. Києва

ДІАБ – Державний історичний архів Білорусі (Мінськ)

ІР НБУВ – Інститут рукопису НБУВ

ЛЖС – Луцько-Житомирська дієцезіальна семінарія

ЛННБ – Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника

МКДО – Музей книги та друкарства міста Острога

НББ – Національна бібліотека Білорусі (Мінськ)

НБ КНУ – Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка

НБ ЛНУ – Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка

НБУВ – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

НІБУ – Національна історична бібліотека України

РДІА – Російський державний історичний архів (Санкт-Петербург)

РНБ – Російська національна бібліотека (Санкт-Петербург)

ЦНБ АНБ – Центральна наукова бібліотека імені Якуба Коласа Академії наук Білорусі (Мінськ)

ЦДІАУК (ЦДІАК) – Центральний державний історичний архів України, м. Київ

BJ – Biblioteka Jagełłońska (Краків)

Список скоречень назв цитованої літератури

КСІА – Каталог стародрукованих книг, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (ЦДІАК). 1496–1764 рр. / упоряд.: Г. В. Боряк, О. Г. Полегайлов, І. О. Ціборовська-Римарович, Н. М. Яковенко. Київ, 1999.

Copinger – Copinger H. B. The Elzevier press: a Handlist of the productions of the Elzevier press at Leyden, Amsterdam, the Hague and Utrecht with references to Willems, Berghman, Rahir and other bibliographers. London, 1927.

Estreicher – Estreicher K. Bibliografia polska. Stólecie XV–XVIII. Kraków: Czcionkami drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1882–2007. T. 8–35 t.

Willems – Willems A. Les Elzevier Histoire et Annales Typogaphiques. – Bruxelles: G. A. van Trigt, editeur; Paris: Adolf Labitte; La Haye: Martinus Nijhoff, 1880.